ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

UJ FOLYAM. XXIV. KÖTET.

HUSZONHÁROM KÉPES TÁBLÁVAL ÉS KILENCZSZÁZNÉGY ÁBRÁVAL.

RÓMAI AGYAGEDÉNY SZILAS-BALHÁSRÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1904.

Franklin-Társulat nyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETŰRENDES SORA SZERINT.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor.

II. Ókor és régibb középkor.

III. Középkor és Újkor.

IV. Vegyes közlemények.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

ELSŐ FÜZET. *(Megjelent 1904 február 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

MÁSODIK FÜZET. *(Megjelent 1904 április 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZES.

IRODALOM.

MUZEUMOK, TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

HARMADIK FÜZET. *(Megjelent 1904 junius 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

NEGYEDIK FÜZET. *(Megjelent 1904 október 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

ÖTÖDIK FÜZET. *(Megjelent 1903 deczember 15-ikén.)*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LEVELEZÉS.

IRODALOM.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

KÜLÖNFÉLÉK.

D) ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

B

C

D

E

F

G

I

J

M

N

O

P

S

T

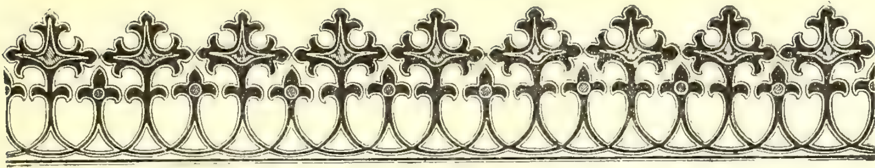
U

V

W

Z

M. E.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A NIPPURI ÁSATÁSOK.

Abban a versenyben, mely Európa kulturállamai közt már a múlt század kezdetétől fogva indult meg az egykori babyloni birodalom romjain abban az irányban, hogy a rég letűnt míveltségek fölkutatásával járó dicsőséget maguknak biztosítsák, 1889 óta Észak-Amerika is részt vesz. Arra a nehéz, de a történeti és archæologiai tudomány szempontjából fölötte hálás föladatra vállalkozott, hogy Nippur romhalmain, azon a helyen, a hol egykor Bêl temploma állott, indított tudományos ásatást. Eddig már négy expeditiót küldtek ki, a melyek közűl a negyediknek, Hilprecht, a philadelphiai egyetemi tanár vezetése alatt, volt a legtöbb sikere. Ennek az utóbbinak az eredményei, a melyekről az «Explorations in Bible Lands during the 19-th century (Philadelphia 1903)» és «Die Ausgrabungen im Bêl-Tempel zu Nippur» czímű művek adnak bő felvilágosítást, oly sok érdekességet nyújtanak, hogy kivánatos azokról itt rövid vázlatban értekezni.

Nippur romjai oly hosszú időszakot tükröztetnek vissza, a mely a legrégibb időktől a birodalomnak a perzsák által okozott bukásáig terjedő babyloni korszakot, a görögök és parthusok korszakát, sőt az omajjádok és abbászidák idejét is magába foglalja. Nippur romjai fölött huszonegy réteget különböztetünk meg, mely a következő három főkorszakhoz tartozik: 1. *A legrégibb vagy praehistorikus korszak:* ismeretlen időktől kezdve mintegy a Kr. e. 4000-ik esztendőig, a melyet 6—9 m. magas romok hat különböző réteggel képviselnek.

2. *A sémi-babyloni korszak* kb. a Kr. e. 4000-ik esztendőtől kb. a Kr. e. 300-ik esztendőig, a melyet 4—6 m. magas romok kilencz különböző réteggel képviselnek.

3. *A Babylon utáni korszak* kb. a Kr. e. 300-ik esztendőtől kb. a Kr. utáni 1000-ik esztendőig (ez a parthusok, sassanidák és az arabok korszaka), a melyet 6—24 m. magas romok hat különböző réteggel képviselnek.

A legfelsőbb rétegben talált összes tárgyakon és érmeken felismerhető a sassanidák és korai arabok korszaka, a melyet különösen

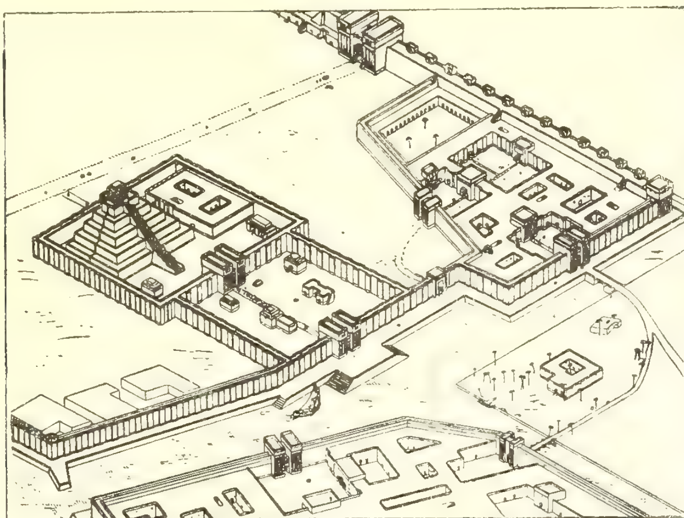
számos héber és mandæus varázscsésze, valamint arabs feliratokkal ellátott korsók képviselnek. A következő rétegek a parthus uralom korába tartoznak. Az Arsacida-fejedelmek 400 esztendeig voltak az ország urai és ez idő alatt művészet és civilisatió újból felvirágzott. Nagy kiterjedésű telepek és tekintélyes épületek keletkeztek a régi Nippur romhalmain, a mit egy itt emelt parthus vár kiásott részei és egy meglehetősen épségben maradt palota minden kétséget kizáró módon bizonyítanak. Számos terracotta díszedényt találtak a parthusok sírjaiban. Ezek legtöbbnyire régi kövekből épült boltozatok voltak, a milyenek az ásatások alkalmából élők lakása mellett, halmok lejtőiben, valamint a lakosok házai alatt napfényre kerültek. A hullák czipőalakú, égetett vagy zománczozott agyagkoporsókban feküdtek. Egy-egy ilyen koporsó alsó végén nyílás van, a mely a tudósoknak különböző hypothézisek felállítására adott alkalmat. Sokan azt tartják, hogy ez a nyílás a hulla elrothadásakor képződő gázok eltávozására szolgál; a legegyszerűbb és a legtermészetesebb azonban Hilprecht magyarázata, a mely szerint a koporsó alsó végén levő nyílás arra szolgál, hogy a hullát a lába köré csavart kötéllel rakhassák oda. Alacsony, boltozatos födéllel ellátott teknőforma koporsókat is találtak és olyanokat is, a melyek két, belső oldalukat egymás felé fordított urnából vannak összetéve; ezeken kívül léteznek még függőlegesen álló urnák és úgynevezett fürdőkádforma koporsók, a melyekben a csontváz összezsugorodva feküdt.

Az alsó réteg a *görög* korszakba tartozik, a mely Nagy Sándor halálával veszi kezdetét. Szép, barnán zománczozott lámpa Medusafején, görög bélyegű füllel ellátott rhodosi korsókon mindenütt a hellén befolyás mutatkozik.

Végre a sémi-babyloni korszak rétegei jutottak napfényre, a melyek kb. 3000 évnyi időszakot foglalnak magukban. A hosszantartó időszak alatt a templom alapterülete nem változott, az ebben az időben lerakódott törmelék az eseményekben gazdag történet daczára aránylag kevés, mert az Assurbanipal uralkodása alatt (kb. 650 Kr. sz. e.) épített legfelsőbb kopály és az I. Sargon és fia, Narâm-Sin építette legalsóbb kopály között levő távolság mindössze $4^1/_2$—6 méter. Ez abban leli magyarázatát, hogy az egyes kopályok építésekor minden megrongált építményt és lerakódott törmeléket addig lebontottak, a meddig az alapzat egyenlősége és az újabb kopály biztonsága megkivánta.

A templom két udvart foglalt magában, melyeket hatalmas kapú kötött össze. A belső udvarban állott a lépcsőzetes torony, melynek legfelsőbb termében Bêl isten trónolt. Még a romjai is harmincz méter magasak. Vele szemben egy másik épületnek, Bêl házának marad-

ványai állanak; benne az «istenek atyja» uralkodott feleségével és oda is hozták a szentelt ajándékokat és az áldozatokat. A lépcsőzetes torony magva nem égetett téglákból épült. Hogy tehát a téli eső romboló hatásaitól megvédjék, a téglalap alapú torony két keskenyebb oldalán hatalmas levezető csatornákat építettek, a melyek révén az esőtől felgyűlt vízmennyiség könnyen lefolyhatott. A belső udvarban volt még a kincstár és a templom levéltára. Ezenkívül találtak itt egy méternyi díszedényt doloritból, a melyet Gudea, Sirburla-i (Lahaš-i) papi király vallási czélokra a templomnak szentelt. A külső udvarban az alsóbb-

BÉL-TEMPLOMA HILPRECHT ÉS FISHER HELYREÁLLÍTÁSI TERVEZETE.
(H. v. Hilprecht: Die Ausgrabungen im Bêl-Tempel zu Nippur 63. l. 48. ábrája után.)

rendű istenségek kápolnái állottak. Ide mindenki beléphetett, a ki a nemzeti szentélyben imádkozni, avagy áldozatot akart hozni. Mindenféle itt szentelt ajándékok töredékei kerültek napfényre és még manap is tanuskodnak az elamita csapatok pusztításairól, a kik a III. évezred közepe táján rablók módjára törtek Babyloniára. Lapislazuliból vagy üvegből való számos szentelt emléktáblát is ástak ki a törmelékből, a melyeken legtöbbnyire a következő felirat olvasható: «Ninib istennek, az ő urának, készíttette ezt a lapislazuliból való korongot N., X. fia, hogy hallgassa meg imáját, teljesítse könyörgését, fogadja el kegyelméért való hivását, oltalmazza életét és hosszabbítsa meg napjait.»

Legfontosabbak azonban a Kassita-királyok (Kr. e. II. évezred) korából való számlák és levelek, a melyeknek száma meghaladja a 18,000-et. Felvilágosítanak bennünket az ország legkülönbözőbb kulturviszonyairól. Az Egibi-táblácskák és más történeti tartalommal biró

feliratok alapján felállított elvek,* a melyek a babyloniaiak naptárának megszerkesztését tették lehetővé, megerősítést nyertek; a mellett még arról is tanuskodnak, hogy a babyloniaiaknak már a homályos ősidőben rendezett naptárrendszerük volt. Egyúttal kútforrásul szolgálnak a babyloni történet ama korszakának kikutatására, a melyben a Kassita dynastia uralkodott Babyloniában és Nippur ősrégi szentélyét ismét az ország vallásos és politikai életének központjává tette.

Ezzel azonban a leletek száma és jelentősége még koránt sincs kimerítve. Az utolsó expeditió alkalmából sikerült Hilprechtnek egy a Bêl-templom déli oldalán fekvő háromszögletes halomban a régi papi iskolát és az ezzel kapcsolatban levő templomi könyvtárt napfényre juttatnia. Több mint 23,000 irodalmi szöveg és kb. 10,000 kereskedelmi jellegű okmány rejtőzött itt a föld mélyében. A babyloni templomok t. i. nemcsak az istentiszteletnek szolgáltak, hanem az ország szellemi és anyagi kulturájának is voltak központjai. A pap nemcsak lelkipásztora, hanem mint a szellemi kultura egyik oszlopa tanítója is volt a népének Ö reá volt bízva épen úgy a művészet és a tudomány ápolása, mint az, hogy az istennek tetsző szertartásokról gondoskodjék. Minden templom iskolával állott kapcsolatban, valamint az ú. n. templomi könyvtárral is, a mely a tanításhoz szükséges könyveket foglalta magában. A régi Babylonia romhalmaiban végzett ásatások, különösen pedig az ez alkalomból talált agyagtáblácskák ezrei tanuskodnak arról, hogy nagy gondot fordítottak a gyermeknevelésre. Az elemi oktatáshoz tartozott a különböző irásjegyek megtanulása; ezután következtek a grammatikai gyakorlatok. Később nagy figyelmet fordítottak a súmír nyelv és irodalomra; épen úgy, mint manap a gymnasiumokban a latin grammatikát gyakorolják és a tanulók latin klasszikusokat fordítanak, úgy Babyloniában és Assyriában a magasabb tanintézetekben a *súmír* grammatikát tanították és *súmír szövegeket* ültettek át a sémi nyelvekbe. A rajzot is módszeresen tanították és később a mintázást is. Leginkább azonban az arithmetikát, geometriát és astronomiát ápolták, a mely tudományokban a babyloniaiak csodálatos jártasságot értek el. Az iskolák két csoportra oszlottak: voltak olyanok, a melyek pusztán csak gyakorlati, üzleti czéloknak szolgáltak, tehát szakiskolák voltak és olyanok, a melyek vallásos és tudományos nevelésre törekedtek, tehát theologiai és philosophiai fakultások, avagy egyetemek. Emez egyetemek egyik legkiválóbbikja a nippur-i volt. Az amerikai expediczionak eddigelé sikerült annak 40 termét napfényre hoznia és mégis mindez az egésznek csak egy hatod része.

* Lásd *Ed. Mahler:* «Zur Chronologie der Babylonier.» Denkschriften der kais. Akademie der Wissensch. Wien, 1895

Eddigelé az iskolatermeken kívül még a könyvtárnak grammatikai és nyelvészeti, valamint mathematikai és astronomiai helységeit ásták ki. Ebből világos, hogy a könyvtár tudományos elvek és tárgyak szerint volt rendezve.

A tanítványok munkái között nem egy darab található, a mely meglepheti a szemlélőt. Ide tartozik például egy agyagból készült dombormű, a mely egy lantverő pásztort ábrázol, a ki előtt messzire kitátott szájjal kutya áll, mintha ugatással kisérné ura dalait.

Különös figyelmet érdemelnek a chronologiailag rendezett feliratok, a melyek a Kr. e. III. évezred történetére nagy fontossággal lesznek. Még a III. és IV. évezredből való műemlékek is lényegesen megszaporodtak az ásatások alkalmából. A legnagyobb és legépebben maradt munkák egyike egy doloritból való szobor törzstöredéke a Kr. e. XXVII. évszázadból. A híres Tellô-szobroktól eltérőleg itt a papi fejedelem szakállal, valamint nyak- és kardíszszel ellátva van feltüntetve. Kétségkívül sémita. Szakálla a fonásnak már a Kr. e. IX—VII. évszázadból való assyr emlékekből ismeretes, közönséges utánzását tünteti fel. Egyébként bámulhatjuk a babyloni művész első félénk kisérletét, hogy a fölvett ruha véletlenül keletkezett ránczait, a jobb felsőkar izmainak duzzadását és a karcsú ujjak körmeit ábrázolja. Egy súmír papi király régibb gyapjas kalappal diszített márványfeje mintegy száz évvel fiatalabb.

Végül ama rétegekhez jutunk, a melyek az ú. n. præhistorikus, avagy súmír korszakba tartoznak. Ez a Kr. e. IV. évezred előtti idő, a mikor a sémiták még nem foglalták el az országot és a súmír kultura még ment volt minden külső befolyástól. Nem egy sajátszerűséget mutat. Még nem voltak használatban a négyszögletes kövek, a melyekből az I. Sargontól II. Nebukadneczárig, tehát három évezreden keresztül épült építmények készültek, hanem egyik oldalukon síma, a másikon domború felületű köveket használtak. Az emeletszerű torony alatt ősrégi súmír toronyra akadtak, úgy, hogy nem a sémitákat, hanem a súmírokat kell e tornyok feltalálóinak tekintenünk. Valóban korszakos egy közel méternyi magas földalatti boltozott folyosó, a mely a templom kerítési fala alatt veszi kezdetét. Ez az V-ik Kr. e. évezredben épült és így a Babyloniában eddigelé ismert boltozatos építmények közt a legrégibb. «Létezésének puszta ténye — úgymond Hilprecht — világszégyenítő, néma kritika a XX. századbeli európai városok csatornázási viszonyaira nézve. «Nimród királyságában» nem volt szükséges cső felpattanása esetén a kövezetet felbontani, mert a csatorna nem pusztán a vizet levezető csőből állott, hanem boltozatos folyosó volt, a melynek talapzatán az agyagból való csövek czementbe burkolva feküdtek. Ha egyikök felpattant, a munkás görnyedt állásban

lépett a boltozatba és minden nehézség nélkül kijavíthatta a kárt.» Ezenkívül kb. 500 térd- és T-alakú csődarabot találtak, a melyek tanuságot tesznek arról, hogy már abban az időben is épen úgy, mint manap, az egymással derék szög alatt találkozó vezetőcsöveket egyesíteni tudták.

Még vagy 2000, ékirásos táblácska a Kr. e. V. évezredből került napfényre, melyek a Bêl-templom alsó rétegeiben rejtőztek, úgy, hogy a nippuri ásatások alkalmából napfényre hozott feliratos agyagtáblácskák száma meghaladja a 53,000-et. A mint mélyebb és mélyebb rétegeket ástak föl, díszedények cserepeit, hamút és más égetési maradványokat találtak és legalúl épségben maradt urnák egész sorozatára bukkantak. Itt volt tehát a régi súmírok temetkező helye. Elil volt a súmírok legfőbb istene, a vihar és villam ura, a ki azonos a semiták Bêl-jével, az ő tornyának a legrégibb súmír korszakban háromszoros rendeltetése volt: legmagasabb része az égben trónoló legfőbb istennek, «az istenek atyjának» lakhelyül szolgált; középső részét templomnak használták, a legalsóbb rész a halottaknak volt szánva, a hogy manap is még van templom, a mely alatt temetkeznek. A templomnak többféle rendeltetése szerint különböző nevei is voltak. Mint *Enlil*, lakhelyét «*Imcharsag*»-nak, «szélhegy»-nek nevezték, mert Enlil annyit jelent, mint «a vihar ura» (En = úr, lil = vihar). Mint jóslóhelynek *Esagaš*, «a döntés háza», volt a neve és mint temetkező hely az *Epigunû*, «sírház» nevet viselte. Egészében Duranki-nak, azaz «az ég és föld összeköttetésének» nevezték. A lépcsőzetes torony tehát — mint Hilprecht helyesen megjegyzi — egy vallásos eszmét ábrázolt és helyi képviselője volt a mythosbeli nagy istenhegynek, a melyet a babyloniaiak messzi északon az alvilágból a földre emelkedőnek és az égig érőnek képzeltek, mintegy Olymposnak, a melyen az istenek, Bêl gyermekei születtek; de egyúttal Sad Aralû, azaz «az alvilág hegye» is volt.

És ebben a tekintetben a régi babyloniaiak és a régi egyiptomiak kulturális felfogásai egymással érintkeznek. T. i. ezek is történetük legrégibb idejében lépcsőzetesen emelkedő építményeket (ezek voltak a lépcsőzetes pyramisok és egyáltalában a pyramisok elődei) építettek, a melyeknek földalatti boltozatjában a királyok mumiái nyugodtak. Igaz ugyan, hogy manap a tudósok körében az a nézet van elterjedve, hogy a pyramisok, épen azért, mert temetkező helyül szolgáltak, az egyes sírok fölött emelkedő sírhalmokhoz hasonló módon keletkeztek. Az ősidőkben, t. i. épen úgy, mint ma, egy-egy holttest eltemetésénél azt a földtömeget, a melyet a halandó porhüvelye vagy burkolata kiszorított, a sír felett hantolták föl. Innen eredt azután az a szokás, hogy az előkelők, különösen az uralkodók sírját magas, fent csúcsban

végződő kúppal jelölték. A libiai puszta sziklás fensíkjain, a hol a talaj laza homok, nem lehetett tartós az egyszerű, földből fölhányt domb; kőből vagy tégláből kellett tehát azt építeniök. A mellett az egyiptomiak jellemüknek megfelelőleg olyan alakot akartak építményeiknek adni, a mely már külső megjelenésében is a legnagyobb szilárdság és elpusztíthatatlanság jellegét viselje magán, s minthogy ennek a követelménynek a gúláknak ez az alakja jobban megfelel, mint bármely más, természetes, hogy az egyiptomiak ezt az alakot adták a királyok sírdombjainak. Ez a tudósok véleménye a pyramisok keletkezéséről. De ha igazán így állana a dolog, akkor miért építettek olyan hatalmas építményeket, mint a milyenek Chufu, Chafra, Menkaura és mások pyramisai? Még ma is mesterséges hegyekként emelkednek ezek az óriási épületek és óriási nagyságuk borzalommal vegyes csodálkozásba ejti az embert.

Ha a pyramisoknak igazán nem volt más rendeltetésük, minthogy *a királyi temetkező helyek messzi látható jelei* legyenek, akkor kisebb dimensiókkal is megelégedtek volna. De ennek megvan a maga történeti és vallásos-tudományos megokolása. Ismeretes, hogy az egyiptomiak nem voltak afrikai származású népek, hanem a történet előtti időben a suez-i földszoroson át vándoroltak be Ázsiából. Régi hazájukból nem egy szokást, nem egy kulturális vívmányt hoztak magukkal, a melyet azután az új viszonyokhoz alkalmaztak. Ők is érezték szükségét, hogy vallásos gondolkodásuknak külső symbolumai legyenek és így az előbbi lépcsőzetes tornyok helyett pyramisokat (é. p. lépcsőzetes pyramisokat) építettek, melyek a mythosi nagy istenhegyet képviselték, a mely hegyet a babyloniak felfogásához hasonlóan az alvilágból a földre emelkedőnek, onnan pedig az égig érőnek képzelték. A templomok előtt az obeliszkek, a sírmezőkön a pyramisok szolgáltak összekötő kapcsul a föld és az ég között.

De még más vonatkozásokban is találunk analog felfogásokat a babyloniaknál és egyiptomiaknál. A nippuri lépcsőzetes torony, a melyben ma a bibliából is híres babyloni toronyra ismerünk, hiteles ékirásos-források szerint Bêl temetkezési helye volt. Minthogy pedig a babyloniaiak a legrégibb időkben temetőjüket e templom közelébe helyezték, kifejezésre juttatták azt, hogy ott akarnak örök nyugalmat nyerni, a hol Bêlnek, az istenek urának sírja áll. Ugyanaz a felfogás a régi egyiptomiaknál is megvolt. Minden jámbor egyiptomi arra törekedett, hogy Abydosban temettessék el; ott, a hol Osiris aluszsza az örök álmát. És mivel nem mindenkinek állt módjában az e helyen való eltemetés, a mumiát, mielőtt örök nyugalomra helyezték volna, Abydosba szállították, hogy ott a hulla előtt bizonyos halotti szertartásokat végezzenek.

Még a művészet kifejlődése is mindkét kulturállamban ugyanaz volt. Épen úgy, mint a régi egyiptomiaknál, a művészet a régi birodalom idején érte tetőpontját és azután hanyatlásnak indult, úgy a súmír művészet és tudomány is a sémi bevándorlók uralkodása alatt elfajult. Igaz ugyan, hogy még a későbbi korszakok is elég értékeset mutathatnak föl a művészet terén, de az ez időkben keletkezett műveket az V. és IV. évezred nagyszerű alkotásaival nem lehet összehasonlítani. Ezek közé tartozik például egy súmír embernek Nippurban talált, marmorból való feje, valamint egy kecske híressé lett bronzból való feje, a melyeknél a szem fehérje kagylóval, pupillája barna kővel, pillája és haja pedig ezüsttel van feltüntetve.

SÚMIR EMBERT ÁBRÁZOLÓ MÁRVÁNYFEJ.
(H. v. Hilprecht: Die Ausgrabungen im Bêl-Tempel zu Nippur 66. l. 52. ábrája után.)

A fejlődés hosszú korszaka előzte meg e műalkotásokat és a kutatók méltán izgatottsággal várják az ásatások további eredményeit.

A nippuri romhalmokon teljesített ásatások eredményét csupán az a nagy pénzerő tette lehetővé, a melyet az amerikaiak expeditiójuk rendelkezésére bocsátottak. Eddigelé e tudományos vállalat költségei több, mint egy fél millió korona. Ezenkívül a philadelphiai egyetem egyes barátai több, mint 200,000 koronát bocsátottak a vállalat tudományos vezetőjének rendelkezésére és két mecénás, a Clark testvérek, kb. egy fél milliónyi ajándékkal egy kizárólag a tudományos kutatásnak szentelt oly assyriologiai tanszéket léptettek életbe, a melynek birtokosa még az előadásoktól is fel van mentve. Ezenkívül a tudománynak még egy másik támogatója, ifj. Eckley Coxe, 80,000 márkát ajándékozott az expeditió műveinek költséges kinyomattatására. Valóban szomorúsággal és szégyennel gondolunk e nagy összegekkel szemben arra a csekély anyagi támogatásra, melyben nemzeti céljainkat szolgáló és hazánk történetét előmozdító tanulmányok és ásatások részesülnek!

Budapest, 1904 január 1.

Mahler Ede.

A LIMES DACICUS ÉS A POGUJORI FÖLDVÁR.

Torma Károly «A limes Dacicus felső része» cz. akadémiai értekezésében (Budapest, 1880) egy római feliratból kiindulva leirja, hogy az illető feliratban említett *vallum*-ot 1862-ben megtalálta és kutatásának eredményéről a Kissebes és Tihó közti vallum leirásával és térképével ad számot.

A feliratot azóta a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötete Supplementumának 1891-ben megjelent 2. fasciculusában 7633. sz. alatt újra közölte Domaszewski. Mivel a leirandó kutató utamban és ásatásomban e felirat helyes értelmezésére és olvasására hivatkoznom kell, szükségesnek tartom itt a Corpus első, Torma közlése alapján Mommsentől adott olvasását (CIL III 827), Tormáét és Domaszewskiét CIL III 7633) egymás mellé állítani.

1. CIL III 827:	2. Torma:	3. CIL III 7633:
DEAE *nem* ESI	DEAE///ESI	*DE*A*E ne*M*ESI*
REG*in* VAL VA	REG//VALVA	REG · M*VAL* V/
LEN*tin*VS BF	LENTINVSBF	LENTINVSBF ·
COS *miles* LE	COSMIL/SLEG	COS *mi*L*es* L*Eg*
XIII · *g* · GORDI	XIII G GORDI	xIII G · GORDI
AED*il* COL · NAP	AED/L COL NAP	AED*il* COL NAP
A CENS SVBSI*g*	ACENS SVBSIG	AGENS · SVB SIC
SAMVM CVM REG	SAMVM CVM REG	SAMVM CVM REG
*tr*ANS VAL*lum*	//ANSVAL//M	ANS · V · L · M · *p*
*i*MP DNMA*nt* GORDIAVGVS	IMP DNMANT GORDIAVGVS	IMP·D·N·M·ANT·G*ORDIAVGVS*
*to et a*VIOL*a* COS · X///	TO ET AVIOL/COSX////	TO ET · AVIOLA *cos* · *x*///

Olvasásuk: 1. és 2. Deæ Nemesi Reginæ Valerius Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII. Geminæ Gordianæ, ædilis coloniæ Napocæ, *a censibus subsignavit Samum cum regione trans vallum* imperatore domino nostro M. Antonio Gordiano Augusto et Aviola consulibus X.(kal . . .

3. Deæ Nemesi Reginæ M. Valerius Valentinus beneficiarius consularis, miles legionis XIII. geminæ Gordianæ, ædilis coloniæ Napocæ *agens sub signis Samum cum regione Ans . . . votum libens merito posuit.* Imperatore stb. mint fent (Megfelel a Kr. u. 239. évnek).

A mint látjuk, Mommsen és Torma olvasása közt a lényegre nézve különbség nincsen, a pacskolat alapján Mommsen helybenhagyta a legkétesebb 9. sor *(trans vallum)* olvasását is. Domaszevski Kapjonban nézte meg az (azóta állítólag Berlinbe került) inscriptiót, olvasásában pedig épen a vallumot illető 9. sorban van *lényeges* különbség, a melyre

nézve a CIL illető helyén ezt olvassuk: «V · L · M · *p* lapis habet, non quod Torma legit VAL*lu*M, quam obrem de vallo illo, cuius vestigia Torma in summo monte (!) intra Kissebes et Mojgrád deprehendisse sibi visus est, ut Romano recte dubites. Conferant tamen qui linguam Hungaricam norunt, quæ de limite Dacico exposuit Torma stb.»

Az itt kifejezett kétkedés vezetett 1903 nyarán arra, hogy egyelőre a Tormánál a vallum ötödik szakaszának nevezett részt (i. m. 76—80. l.) vegyem vizsgálat alá, mivel a 12 évvel ezelőtt kifejezett kétkedés eddig semmiféle irányban sem nyert, sem határozott elutasítást, sem megokolást.

Időközben a Woditska Iván m. kir. mérnök szerkesztésében Nagybányán 1896-ban megjelent «A nagybányai m. kir. bányaigazgatósági kerület monographiája» cz. kötetben Bradofka Frigyes a keresztheg yi m. kir. bányaműről a következő kijelentést tette (36. l.): «A kereszthegyi bánya keletkezésének ideje, — hiteles adatok hiányában — meg nem állapítható. Némi nyomok és kiterjedt régi evésekből következtetve, eredete a távoli múltba, valószinűleg még a római gyarmatokig vezethető vissza.»

E két irodalmi adat alapján 1903 julius havában Nagybányára indultam, hogy ha Bradofka adata és Domaszevski kétkedése alapos, akkor a Torma-féle vallumtól Északra tudjam esetleg ásatásokkal megállapítani, hogy a római település tényleg túlterjed-e az ú. n. limes Dacicus vonalán.

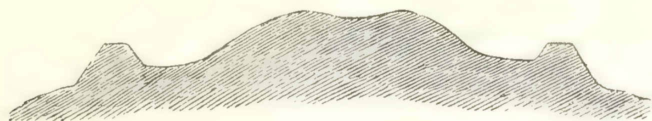
Nagybányán a kutatás alapja aligha lehet maga a bánya, illetőleg a ma üzemben levő bányák mellett meglevő felhagyott vájások. A vésőnek és kalapácsnak alkalmazása a szikla átfúrásához egyáltalában nem kritériuma a bánya római voltának. Csak akkor lehetne Bradofka állítását valónak elfogadnunk, ha Nagybányáról római leletek kerülnének elé akkora számban, hogy tanuságot mutatnának a bányaművelők telepedéséről, huzamos ott tartózkodásáról. Ilyen leletek hiányában legalább is kétséges, hogy a nagybányai bányaművelés kezdete visszanyúlik-e a római korba.

Nagybányáról Sülelmedig vasúton utazván, Sülelmedtől kezdve a Szamos balpartján egészen Zsibóig minden egyes községet meglátogattam és tudakozódtam esetleges leletek, ócska cserepek stb. után. *Sülelmeden* Versényi Pál ref. lelkész úrtól kérdezősködvén, ottani leletekről hírt nem hallottam. A szomszédos *Czikón* Péchy Zsigmond úr, *Ardón* Fodor Elek úr kérdezősködésemre csak tagadólag válaszoltak. Fodor úr azonban a Szamos jobb partján levő Kőd község határában álló romokra (a katonai térképen Z. 16 C. XXVIII : Ruine Benedek) figyelmeztetett, a melyek közelében ő «sarkantyukat, kengyelvasakat, csattokat» ásott ki. Hogy rómaiakra irányuló kutatásomban felesleges kité-

rést ne tegyek, előbb Zilahon szerettem volna látni a Fodor úrtól a vármegyei leendő múzeum számára oda beküldött tárgyakat. Zilahon azonban a múzeumnak szánt tárgyak ez idő szerint (t. i. 1903 julius végén) egy szekrényben összehalmozva úgy állanak, hogy az ott levő tárgyakat is alig láthatja az ember, s a beszolgáltatott régiségek egy része még nincs is a megyeházában. Azonban sarkantyúkról lévén szó, így is mellőzhetőnek tartottam a kődi romok meglátogatását.

Benedekfalván Turbuj János gépész a falu felett Dél felől emelkedő hegyoldalon «vastag cserepeket» talált; e nyomon római kori maradványokat keresni nem indúltam, hanem tovább mentem a szomszédos *Széplak* községbe, itt Bran Lőrincz g. kath. lelkész úr, továbbá *Inó* községben Várna Teofil g. kath. lelkész úr, *Szamosudvarhelyen* pedig Kerebecz Gábor g. kath. esperes úr adták kérdéseimre a stereotipikus választ: semmi.

Ezzel a Szamos mentén Zsibótól Sülelmedig teljesen negativ eredménynyel megerősíthetni gondolván a Torma-féle limest mint a római település határvonalát legalább a Szamos völgyére nézve, *Nyirsidre* mentem, a hol a Nyirsid, Vártelek és Mojgrád között elvonuló hegygerinczen jelölte ki Torma idézett művében 22. számmal jelölt *propugnaculumát* a limesnek, a *Vurfu Pogujor* nevű csúcson. Itt (Torma, i. m. 76. lap) «egy nagyobbszerű propugnaculum jobban castellum (váracs) magasan kidomborodó s erdővel sűrűn benőtt substructiói tünnek fel, mely substructiók a mojgrádi *Pomettel*, vagyis Porolissummal szemben, attól észak-északnyugatra feküsznek. Ez őrtorony . . . tojásdad idomú volt.» Méreteit így határozza meg Torma: keletnyugati hossza 59 m., keresztben 31·4 m. a körsáncz kívül 4, belül 2 m. magas, koronája 1·40 m. széles. «E substructiók külfalát képezték egy bizonynyal toronyszerű épületnek, mely a kerített hely közepén feküdt, a hol romjai dombszerűleg jóval a külső faléi fölé emelkednek; a domb teteje be van tapadva s nehány gödör tanusítja, hogy a romok közt többször áskáltak. A beltorony substructióinak alja a külfaléinak belső aljától 4·50 méternyire van; magasságuk 4·80 méter.» A romok átmetszeti rajzát adja az 1. (Tormánál 5.) ábra, az i. m. 77. lapjáról átvéve. Torma így folytatja tovább: «A valószinűleg szintén tojásdad idommal birha-

1. ábra

A «VURVU POGUJOR»-BELI «PROPRUGNACULUM» ÁTMETSZETE TORMA KÁROLY SZERINT.

«A limes Dacicus felső része» Budapest 1880. 77. l. 5. ábra

tott torony, melynek átmérője 13—14, illetőleg 40—41 méter, úgy látszik az erősség öregtornyát alkotta. A fal terméskövekből durva poronddal vegyített mészszel volt rakva. 1878-ban *a romok közt* tett futólagos ásatás alkalmával *római cserépedény-, tégla- s fedélcserép-darabokat leltek.* A pogujori castellum, a pometi castrum stativummal vagyis Porolissummal szemben feküvén s mint lejebb látni fogjuk innen kiinduló, illetőleg lefelé a völgyre vonuló falazattal levén a vallummal akként összekötve, hogy a közbeeső völgyet s az úgynevezett Meszeskaput teljesen elzárta: kétségkívül a limes vonal egyik legerősebb s legérdekesebb pontja, a limes legfontosabb átjáróját fedező oldalerőd volt. Szükségfölötti tehát hangsulyoznom, hogy romjainak rendszeres felásatása fölötte kivánatos stb.» Torma e közlésére hivatkozva báró Wesselényi Miklós úr ő méltósága mint a föld tulajdonosa, a legkészségesebben szives volt nekem engedélyt adni a terület felkutatására akár felásására. Nyirsiden Fiktusz József úr, a báró úr főerdésze volt házigazdám és támogatóm, a miért — a szerkesztő úr szíves engedelmével — e helyen is hálás köszönetet mondok neki.

Az ásatás eredménye meglepő volt, az derült ki tudni illik, hogy 1. a pogujori ú. n. castellum *nem római erődítmény,* 2. «substructiók» helyett *földhányásból áll,* 3. «a castellumot a vallummal összekötő falazat» sehol sem látható, 4. a hegyélen odavezető «kiegyengetett és porondozott út nyomai», a melyeket Torma különösen azért talál feltünőnek, mivel «*a közelben kavics nem található*» (i. m. 79. l.), egyáltalában nem porondozott út nyomai, hanem közönséges erdei útak, a melyek kavicsoltnak csak azért tünnek fel, mert *a hegyet alkotó kavicsos agyagból* itten az agyag elmosódott.

A *Vurfu Pogujor* nevű hegycsúcs az északi szélesség 47° 13', a keleti hosszúság 40° 48' alatt Szilágy vármegyében, Nyirsid községtől Délre fekszik, a katonai részletes térkép Zilah (Z. 17. C. XXVIII.) lapján, a tenger szine felett 433 m. magasságban. A Torma Károlytól jelzett erődítmény az átlag 400 m. magas hegygerinczből m. e. 40 méternyire kiemelkedő csúcsot foglalja el; ennek nyugati és déli oldala meredek, keleti és északi oldala felől valamivel lankásabban emelkedik. Az egész hegygerincz, s maga az erődítmény is őserdővel van borítva, de azért a fák között egészen világosan felismerhető az emberkéz munkája. A méreteket az erdőben meglehetős nehézségek között és így csak hozzávetőleges pontossággal tudtam megállapítani. A tojásdadidomú földhányás tényleg kettős, külső alacsonyabb és belső magasabb sánczolatból áll, úgy a mint az 1. ábrán levő átmetszetet Torma megállapította, de méreteiben nagyon eltér a Tormától adott számoktól. Kelet-nyugati hosszúsága ugyanis nem 59, hanem 90 méter, a belső emelkedésé pedig nem 40—41, hanem 55 méter, és a külső körsáncz-

nak nem közepét, hanem nyugati felét foglalja el. Keresztben (É.-D. irányban) szélessége a belső emelkedés keleti végénél 33·6 méter, nyu-

É
körfal
kutató árok
A
B
12·5 m
13·2 m
12 m
8 m
8 m
kőhányás
kutató árok

2. ábra.

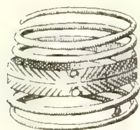
3. ábra.

gati felén pedig, az első kutató ároknál 55 méter. Alaprajzát a 2. ábra mutatja; e szerint a hegy alakjához simuló külső sánczban elég szabályos tojásdadidomú a belső földhányás. Átmetszetben a 3. ábra mutatja

az első kutató árok vonalában. Itt látható, hogy a nyers talaj felett átlagosan 1 m. magasságban van a mostani felszín, kivéve a köröskörül húzódó sánczot, a hol a feltöltés kb. 1½ m. magas. Az is kétségtelen, hogy a sánczokon belül a talaj emelkedését jórészt az erdő okozta, hiszen a *körfal* teteje felett is állottak százados fák, a melyeknek gyökerei helyenként a köveket is szétfeszítették.

Az első kutató-árokkal mindjárt rábukkantam a mind a két ábrán látható kőfalra, a mely elég szabályos, m. e. 10 méter átmérőjű kört vesz körül; vastagsága 1·4—1·6 m., 80 cm. magas és egészen bele van sülyesztve a nyers talajba. A fal a hely szinén tört homokkőből, vakolat nélkül épült, bár a 2. ábrán látható körfal északi felében nagy mennyiségű vakolat volt található. A körfaltól Délre 12 m. távolságban egy 8 m. széles kőhányást találtam, a melynek alig 30—40 cm. vastag rétege Kelet és Nyugat felé tovább folytatódni látszott, de a további kiásást az itt rendkívül sűrű erdő megakadályozta, valamint az erdő fái kényszerítettek arra is, hogy a második kutató-árokkal ne a belső erődítés tengelyében, hanem attól eltérve KDK irányban puhatolózzam. Ez árokkal azonban csak földet találtam mindenütt, úgy, hogy joggal feltehetem, hogy a kiásott körfalon kívül más kőépület nem volt a Pogujoron.

A leletek közt a Torma leirásában dűlt betűkkel kiemelt «római cserépedény-, tégla- s fedélcserép-darabok» teljesen hiányzanak. Legértékesebb darab a második kutató-árok közepe táján lelt, a találáskor sajnos kettétört pálmaágdiszítésű ezüst gyűrű (4. ábra). Fémtárgy ezen kívül egy két darabból álló bronztöredék, talán edényfül és egy vaskarika két fele, a melyeket egy átmenő vasszeg tart még egymással összefüggésben; azt hiszem, valami fegyver vagy még inkább szerszám nyeléről való lehet. Hogy az erődítmény lakói a fémek használatát ismerték, arról a leletek közt még két fenkő is tesz tanuságot.

4. ábra

Az edénytöredékek közt mindössze egy nehány vörös festésű töredék mutatja, hogy a telepen a római korban is volt még élet; a többi töredék közt elég nagy számmal található korongolatlan edény darabja is. A korongon készült edények töredékei közt (a melyeket, valamint az összes leleteket az orsz. múzeumi főfelügyelőségnek szolgáltattam be) egy finom anyagú kívül vörös cserépedény töredéke tünik ki, a melynek belső falát vastag fehér réteg borítja. Hogy e rétegnek mi lehetett a rendeltetése, bajos eldönteni; minden esetre bizonyos, hogy nem kevésbé járja át a víz, mint a külső, rosszúl égetett vörös réteget.

Arra, hogy csak díszítő máznak tekintsük, igen vastag (1½ mm.), s az edény *belső* falán nem is kereshetünk díszítést.

Kérésemre dr. Wartha Vincze ő méltósága szives volt a két réteg chemiai elemzését eszközöltetni, a melynek adatai a következők:

Vörös (külső) réteg:		Fehér (belső) réteg:	
SiO_2	66·47	SiO_2	54·42
$Al_2O_3+Fe_2O_3$	22·84	$Al_2O_3+Fe_2O_3$	23·85
Ca O	5·27	Mn O	nyomokban
Mg O	—	Ca O	8·55
Alkáliák	5·07	Mg O	3·24
	99·65	Alkáliák	8·93
			98·99

Ebből legalább annyi mindenesetre kitünik, hogy nem véletlen, hanem szándékos különbség van a kétféle anyag között, s hogy a belső réteg fehér szine nem a vas kilugozódásától, hanem a magnesiától ered; de a réteg készítésének czéljáról ez sem ad felvilágosítást.

Az összegyüjtött csontdarabok meghatározására dr. Gorka Sándor egyet. tanársegéd urat kértem fel, a ki a szándékos összevagdalás nyomait mutató 26 darab töredék közt disznó és kecske és egy közelebbről meg nem határozható madár csontjait ismerte fel.

Szíves készségükért fogadják hálás köszönetemet.

A körfal építésének módja és a leletek mind határozott bizonyságai annak, hogy a pogujori «castellum»-ot nem a rómaiak létesítették és legfeljebb ideiglenesen használhatták fel (v. ö. a vas nyélkarika). Így Tormának e helyhez fűzött következtetései mind tárgytalanná válnak és jogosultnak kell tekintenünk Domaszevskinek a Corpusban kifejezett kétkedését a limesnek nem csak erre a részére, hanem tekintettel arra, hogy a Torma kiindulópontja, a *vállum*-ot említő felirat nem szól *vallum*-ról, az egész limesre nézve. A hely szinén ásatásokkal kapcsolatos vizsgálat lesz tehát hivatva kideríteni azt, hogy a Tormától felvett sánczvonalat lehet-e a római Dacia limesének tekintenünk, vagy sem. Ha igen, akkor a Torma térképe helyett kell a katonai térkép alapján pontosabb térképet adnunk Dacia határának e részéről, ha nem, az alapos és elfogulatlan kutatás módot fog adni annak a megállapítására, hogy milyen természetű az a sánczmű, a melyet Torma ott kétségtelenül látott. *Dr. Finály Gábor.*

GYŐRI SÍRMEZŐ A RÉGIBB KÖZÉPKORBÓL.

Ásatási munkálatom, melyet a győri sírmezőn, annak két különböző, egymástól 85 méter távolságra eső helyén a közel multban folytatólagosan eszközöltem, nem maradt kellő eredmény nélkül; mert bár találtam sok szegény sírt, sok volt a földult és kifosztott is, de találtam közben tartalmasakat is, melyeknek érdekes és változatos mellékleteit a következő sorokban szándékozom ismertetni, még pedig a két előfordulási hely szerint két részre: *A.* és *B.* csoportra osztva azokat.

Az *A.* csoport temetőnk azon részéből származik, a honnan már két ízben ismertetett emlékeink napfényre kerültek s így a maiak azoknak közvetetlen folytatását képezik. Itt a régi föltárt sírok környékén, főleg éjszaki irányban haladtam kutatásaimmal leginkább, de közben végeztünk ásatásokat a régebben kiásott helynek keleti és déli oldalán, néhány sor sírt föltárva ezeken a helyeken is. Munkálataink alatt eléggé tapasztalhattam, hogy a déli oldal épen olyan szegény, mint a nyugati, s hozzá még a sírok meglehetősen szórványosak, ritkák voltak, látszik, hogy a temető szélső határán feküdtek. Tovább nem is bolygattam ezen a tájon a földet; ellenben a többi részen, egymástól kellő távolságban, sírt találtam bőven, megszakítás nélkül mindenütt.

A mezőgazdasági viszonyok parancsoló szavára előbbeni helyen félbeszakítva kutatásainkat, átmentünk egy másik helyre, előbbitől éjszakra, a hossznégyszöget alkotni látszó temető legéjszakibb tájára s itt a temető szélén s utána beljebb végeztünk nagyobb mérvű ásatásokat, mindenütt jobban a keleti oldalon haladva délfelé s így a temető nyugati része, mely a fölásottal egyenlőnek látszik, teljesen érintetlen maradt. Ezen a helyen föltárt sírok mellékletei képezik a *B.* csoportot. Mindegyik helyen száznál (136 + 107) több sírt tártam föl s fölemlítésre méltó mint sajátszerü tünemény, hogy nem találtam két tartalmas gazdag sírt, a melyekben ugyanazon minta után készült tárgyak fordultak volna elő; pedig föltehető, hogy az ötvös valamely tetszetős minta után számos tárgyat készített s utána lakosaink közül többen viseltek az életben hasonlókat ugyanazon időben; s hogy még sem találunk ismételve, nem lehet másnak következménye, mint ama földúlás és kifosztásnak, a melyben sírjaink jó része részesült. Különösen gyakori a földúlás azon a tájon, a hol a mellékletek között római emlékek is gyakran kerülnek elő, tehát ott, a hová területünk lakosai legkorábban temetkeztek; a későbbieknél már ritkább, miként azt a mellékleteknek külső alakjában, kivitelökben, diszítésökben mutatkozó eltérés, ízlés bizonyítják. Azt sem lehet hallgatással mellőznöm, hogy az emlékeknek kidolgozási módja és diszítése az anyag szerint is változott. Így más földolgozásban részesülnek ezüst-, bronz- és csonttárgyaink, továbbá anyag szerint változik érdekes mustrázatuk is, a bronztárgyaké még akkor is, sokkal szebbek, csinosabbak, ha ezüsttel vonták be vagy épen megaranyozták. Mindezekre nézve temetőnk a multban és jelenben is több érdekes példát szolgáltat ezüst-, bronz- és csontmellékleteket tartalmazó sírjaival egyetemben, a milyenek a sok kifosztott sír daczára szórványosan mindenfelé fordultak elő érdekes sírmezőnk területén, mint azt a sírok helyrajzát feltüntető térképünk bizonyítja.

Mindezek temetőnk kiválósága, első sorban pedig területünk lakosainak kiváló jóléte mellett tanuskodnak, kik között a sok szegény mellett akadt mindig elég előkelő vagyonos, gazdag is; mind a mellett lovas sírt még nem ismerünk, nem találtunk, bár már 450-nél több sírt kiástunk. Úgy látszik, ezen a vidéken ez nem volt szokás; így nem találtak Mosonmegyében Csunyon, Nemesvölgyön és Bezenyén sem. Pótolták ezt más kisebb állatokkal, madárfélékkel, melyek között leggyakoribb volt a tyúk, de akadt lúd és kacsa

is, mint azt a tetem mellett, a mell fölött vagy az ágyék táján, vagy a lábak fölött talált teljes csontvázak bizonyítják. A népvándorláskori népeknek kedvelt állatját, a lovat és más nagyobb emlősöket csak egy vagy két drb csont: csigolya többször, lábszár, borda, lóállkapocs és darabokra tördelt égett csontok képviselték a sirokban. Ez utóbbiak valamint a temető éjszaki oldalán, egészen a szélén föltárt s ökölnyi nagyságú kövekkel körülrakott tűzpad, alján lapos kövekkel s a tűzpadot borító vastag hamurétegben talált tyúk-, birka-, disznócsontok stb. azt látszanak bizonyítani, hogy az állatokat itt áldozták föl, e helyen sütötték meg s utána fölásott sírgödör mellett ülték meg a halotti tort, a halottnak is juttatva belőle s még a behantolás közben is szórva utána egyes kisebb darabokat, mint azt a töltött földben talált égett csonttöredékek mutatják. Néha a tetem mellé helyezett edényben, bögrében, a mi ritkán hiányzott — a pogány magyarokéból mindig — találtunk kisebb állati csontokat.

Nem hagyhatom említés nélkül a fakoporsó-nyomokat sem; ezekről nemcsak egyik-másik sírban talált szegek vagy vaskampók, melyekkel a koporsó deszkáit összeróták, tanúskodnak, hanem találtam két sírban deszkadarabokat is a medencze alatt, a hol kevésbbé érte a nedvesség s így megmaradtak, egyik oldalukon még meg is szenesedtek s mint a friss töréslapokon mutatkozó világosabb rajzok tanusítják, tölgyfából készültek. Másutt csak nyomai mutatkoztak keskeny sáv alakjában a tetem körül a földben a koporsó használatának. Említenem is talán fölösleges, hogy ez elég ritkaság volt, csak a gazdagabbaknál mutatkozott.

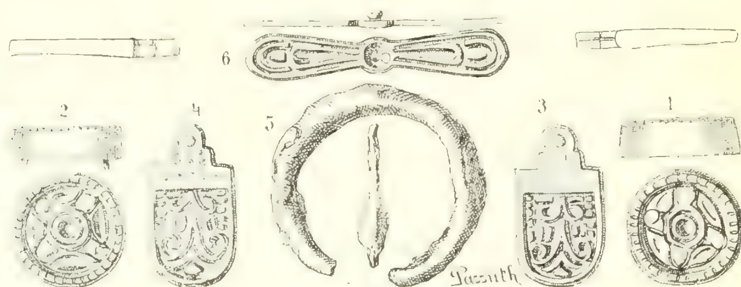
A sírok iránya általában majdnem É—D. most is, mint régebben s csak a *B.* csoportbeliek között talált ősmagyaroké hajlik nagyon ÉNy—DK. felé, vagy egészen K—Ny. irányban, fejjel mindig éjszak vagy nyugaton vagy ezen két főirány között középen. Római emlékek:* pénzek, terra sigillata edénytöredékek vagy ilyeneknek pereméjéből készült orsók, fibula és tégladarabok csak az *A.* csoport néhány sírjában fordultak elő, a *B.* csoportbelieknél hiányoztak; ellenben itt a magyar sírok egyikében X. századbeli olasz pénzek képeztek nyakékességet üveggyöngyökkel vegyesen.

Ezen előzmények után áttérhetek mellékleteink leirására, kezdve az *A.* csoporttal, mely tavaly ismertetett tárgyainknak közvetetlen folytatását képezi, sorrendben a régebben föltárt helyünknek előbb a déli, aztán a keleti, majd az éjszaki oldalán fekvőket ismertetve.

A. csoport. Tavaly ismertettem 226 sír tartalmát a győri sírmezőről; ezen helynek déli oldalán kiásattam az idén 13-at, következik tehát folytatólag a 227. sír, férfié, rendes, ágyékán vascsat, törött, lába előtt korongon készült szürkés sárga színű korsó, kiöblösödő hasán kis karikafüllel, törött, a föld összenyomta. A 232. sírban koponya és néhány nyakcsigolya, egyéb csont semmi; tartalma: egyszerű körös fülönfüggő, nyilt, sima bronzhuzalból; 18 darab lapos dinnyemag alakú vagy néha mindkét felén gerinczczel ellátott

* Római tárgyak a következő sírokban fordultak elő, pénzek: 297., 304., 313. éz 347.; terra sigillata edénytöredékek vagy belőlük készült orsók: 235., 255., 264., 292., 314., 333.; párkányos tégla-darabok: 266., 355.; fibula: 347. sírban

szürke, barna és fekete üveggyöngy ; négyszögkeretű bronzcsat vasnyelvvel, a kerettel egy darabot alkotó testén 3 szeg és két ellentétesen álló S-alakú indadísz, melyek alul körös levélben végződnek, fölül pedig egymással egyesülve a nyelv nyílását alul domború féliv alakjában övezik körül ; oldalt van 1—1 kerek nyilás, a szegek helyei ; a harmadik szeg az indák alsó szárai előtt kiálló félkörű lemezkének domború körvonalában foglal helyet. Hasonló csat már több került elő a szarmáta jellegű temetőkből, így ismerünk egyet Keszthelyről,* Nemesvölgyről, Regölyből, nálunk a temető ellentétes oldaláról, a *B.* csoport egyik (451.) sírjából, mindig szarmáta jellegű tárgyak kiséretében. Üveggyöngyökben nagyon gazdag volt a 235. sír, volt benne a nyak táján 40 drb, legtöbbje szintén dinnyemag alakú lapos, ritkábban gerinczes, de akadt közöttük gömbölyű és koczkaidomu is, melynek sarkai háromszögű lappal levágvák ; utóbbi kék és áttetsző, a többi barna vagy fekete, átlátszatlan. A mellen kés, jobbkezében körös barázdákkal diszített kettős csonka kupidomú

252. sír 2/3 n.

orsó s a sír töltött földjében kis terra sigillata cseréptöredék fordultak elő. A 238. sírt annyiban érdemes fölemlítenem, hogy benne a tetem ülő helyzetben volt ; medenczéje mellett vascsatot, mellette 2 drb tűzkövet és törött bronzlemezt, a tetem alatt pedig vastag hamuréteget, benne egyes széndarabokat találtam.

A keleti oldalon, délről éjszak felé menve föltártam 33 sírt, közülök említésre méltók : a 245., melyben egymás mellett három koponya hevert egy teljes csontvázzal ; mellette üveggyöngyös fülönfüggőt és egy kacsának teljes csontvázát találtam.

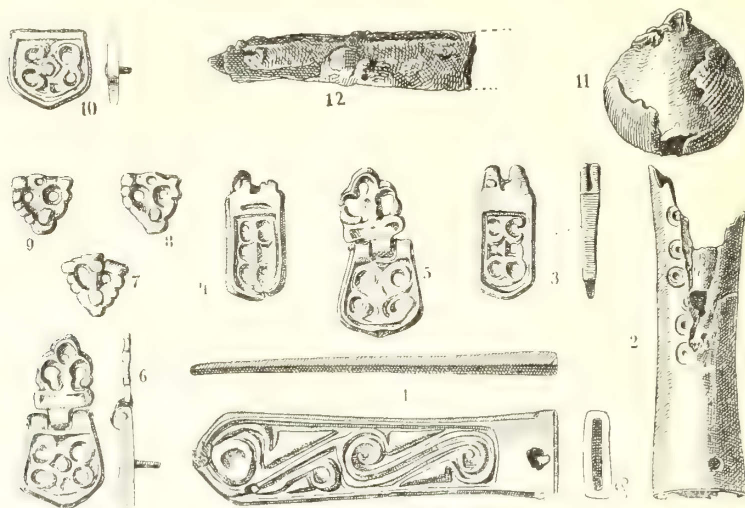
A 248. sírban három bronzhuzalból egymás köré csavart körös fülönfüggőt leltem, csüngőjén fémkarika alatt gömbölyű, szürkésbarna színű üveggyöngygyel ; továbbá ágyékán vascsatot, mellette kést és kettős csonka kupidomú orsót körös barázdákkal és feje fölött durva bögrét, rajta dísz nincs.

Azon a tájon a hol a multban egyik legszebb avarkori ékszereket tartalmazó (58.) sírunk került elő, találtuk a következő gazdag sírt (252.), melynek mellékletei mind kidolgozás, mind diszítés tekintetében nagyon érdekesek, teljesen újak. A bronztárgyak : gombok, övpánt és szijvégek öntöttek és meg

* Hampel J., A régibb középkor emlékei Magyarhonban 1. kt. CXI. 8. ; CXXXVI. 1. CCCX 7

vannak ezüstözve (ábrákkal). A gombok (1—2.) — hét darab — egymástól rendes távolságban a nyaktól majd térdig fordultak elő s felső homoru részökben fönmaradt bőrnyomok szerint bőrruhát diszítettek, a mely elég hosszú volt, térden alul ért és rája alsó felükön látható két kampós végű szeggel voltak ráerősítve (a rajzon ezek egyenesek, mert a szállítás alkalmával letöredeztek, de eredetileg görbék voltak, mint a visszatartott példány it tanusítja); diszítésök következő: csipkézett magas peremével övezett mezőn két középponti domború körvonal látható, közepe mélyített; a külsön aztán keresztben átellenesen egy-egy szabálytalan gömböcske domborodik ki, a melyeken domború vonaldísz vonul át hullámzatosan, emelkedéseket a gömbök fölött és közöttük mélyedéseket képezve. A szíjvégek (3—4.) oldalai egyenesek, szabad végük félkörösen levágott, átellenes oldaluk ellenben derékszögben megtört s félkörben végződő nyelvecskébe megy át, mely nem az oldalszéleken, hanem középen foglal helyet s egy másik hasonló alakú, alsó lemezkével hüvelyt képez, rajta szeggel, a szíj végének befogadására és megerősítésére; a hüvely egyik oldala s még alább is két példánynál három sorban körös bemélyedésekkel van diszítve, egynél sima; a szíjvég testén a keret sima s kissé kiemelkedik a mező fölé, a melyen középen egymás alatt különböző nagyságú A-alakú indák (a középső legnagyobb), két oldalt függélyesen és vízszintesen álló rövid pálczatagok foglalnak helyet s töltik ki a szabad tért. A szíjvég belső lapja bemélyedt és dísz nincs raja. 5. Törött vaskarika és törött háromtaréjú nyílcsúcs. 6. Övpánt, piskótaalakú, közép tagja korongformát, alkot benne nyilás, a szeg helye; oldalt a korongtól jobbra és balra a sima kerettől határolt mezőn kisebb-nagyobb patkóalakú dísz van, a külsőben még egyenes pálczatag is. A sírban fakoporsónak némi maradványa, durva pohár s a töltött földben égett csontok fordultak elő. A következő sírok nagyon szegények voltak. Így a 253-ikban a test ágyékánál két egymásba fűzött vaskarika, a 254-ikben ugyanott vaskarika és vascsat, czombja mellett kés, a 255-ikben terra sigillata orsó, rajta karczolt indadíszítés, fahüvelyben álló kés és bronzkarika, a 257-ikben egy nagyobb barna és több (102 drb) apró sárga opák gyöngy fordult elő; előbbit sárga domború sávok diszítenek. A következő (258.) bár fiatal gyermeksír, nagyon gazdag volt mellékletekben (ábrákkal). 1. Nagy szíjvég, szarmáta jellegű, ezüstözött bronzból, rajta mindkét lapján kettős S-alakú indadísz szorosan egymás mellett fut; szárvégén váltakozóan körös vagy vágókéshez hasonló levélben végződnek; egyik inda aztán összefügg a következő fél S-indával; a másik mellette teljes. 2. Csonthenger, rajta széléhez közel kerek nyílás, alább egymás fölött álló körös bemélyedések; törött, valószínűleg síp volt. 3—4. Kisebb szíjvégek bronzból, áttörtek és liliomvirággal diszítettek, négy drb volt belőlük a sírban. 5—6. Csuklyós kapocs bronzból, kisebb lemezén elágazó inda, szárai között szabálytalan nyílások; nagyobb testén középen fejes szeg, körülötte négy (néha hat) kerek nyílás, melyeket körös domború vonalak vesznek körül. Öt drb került elő. 7—9. Pitykék csipkés szegélyzettel, rajtok két körös nyílás és két szeg. Hat drb volt a sírban. 10. Övdísz bronzból, mustrája megegyez a csuklyós kopcsokéval. Két darab. 11. Bronzcsörgő, rajta ruhalenyomat, füle hiányzik. 12. Kés, volt a bal-

kézben, mellette vascsat-töredék. A lábak előtt nagyobb bögre volt körös barázdákkal, pereméjén czipkézetten diszítve, törött. A sírban koporsónak némi famaradványát és égett csontokat találtam. 259. sír földúlt, benne csak orsó volt. 260. szintén földúlt, benne apró sárga pasztagyöngyöket leltem. A 261. férfi-sírban a következő bronztárgyak fordultak elő, ábrákkal: 1. Négyszögletű áttört csuklós övdísz szárnyas griffel diszítve, első szárnysugara végén hurkot alkot; 2. szarmáta jellegű szíjvég, mindkét lapján S-alakú indával diszítve, nagy ívet leíró szárai egy-egy gömböcsöt öveznek részben körül; hüvelytokjának egyik oldala sima, a másik harántosan álló, két S-alakú idomtalan indával van ékítve. Egy drb került elő. 3. Y-alakú bronzpityke vékony lemezből, sarkain egy-egy szeggel. Mind a három tárgy az ágyék tájáról való.

258. sír $^{2}/_{3}$ n.

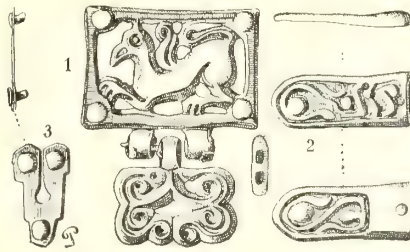
262. Földúlt sírban törött és gerezdelt, szürkészöld színű pasztagyöngyöt leltem, hasonló gyakori volt a győri római sírokban; karcsu háromélű nyílcsúcsot, vasnyelvvel ellátott bronzkeretű csatot és körös barázdákkal diszített poharat.

263. Kettős sír tartalma: egy darab törött vas- és két darab ép bronzkarperecz; előbbi hengeres, utóbbiak belül domborúak, kívül gerinczczel ellátvák, átmetszetben háromszöget alkotnak domború oldalakkal s végig egyforma vastagok, nyiltak s végeik tompán, egyenesen levágottak; dísz nincs rajtok. Két darab harmadfélszer hajló bronzgyűrű, egyik hengeres, a másik kissé lapított huzalból áll és miután a vége felé arányosan kiszélesedett, kigyófejben végződik. Bronzcsat, kerülékidomú, nyelvtartó szára valamivel vékonyabb a többinél s rajta elég csinos formáju nyelv van bronzból, mely némileg madárfejhez hasonlítható. A fej két oldalán volt egy-egy nyilt fülönfüggő sima hengeres bronzhuzalból. A lábnál durva bögre, a nyak táján apró kénsárga és barna opák, zöld és áttetsző üveggyöngyök.

A 264. földúlt sír tartalma: vaskarika, terra sigillata cserép-töredék,

törött bögre és eredeti idomukból egészen kiforgatott ólomlemezek ; a 266. női síré : lapos körös orsó, római párkányos tégla-töredék és csinos köralakú fülönfüggő (ábrával) sima hengeres bronzhuzalból, melynek alsó szára vége gyűrűpánttal, csüngője pedig két rovátkolt karika közé foglalt tömör fémgömböcsökkel, legalul barna, gömbölyű és átlátszatlan üveggyöngygyel van diszítve. A csüngő huzala alul hurokban végződik, fönt pedig két gyűrűpánt között foglal meggörbített szárával helyet, hogy a száron jobbra-balra ne csuszhassék ; így szokott ez a többinél is előfordulni.

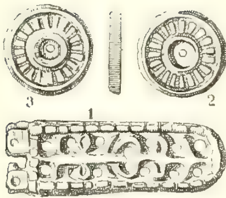
Új mustrával diszített tárgyakat tartalmazott a 268. férfi-sír, volt benne vaspálcza-töredék, valószinűleg nyílcsúcsnak tüskés szára, két drb szíjvég és

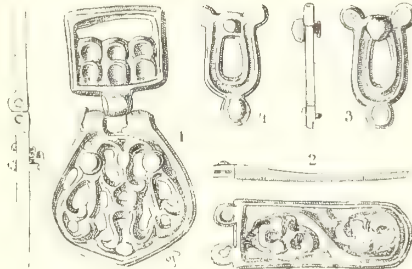
261 sír 2/3 n.

266 sír 2/3 n

268 sír 2/3 n

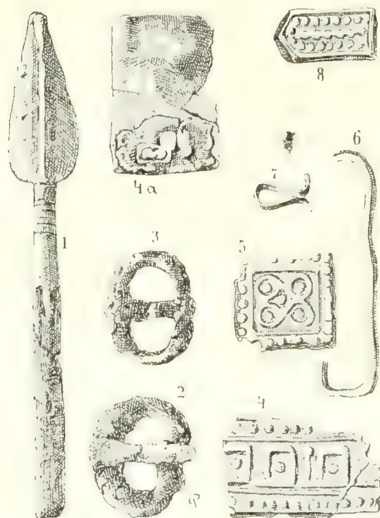
270 sír 2/3 n

négy drb bronzrozetta ; diszítéseiket a mellékelt ábrák mutatják. 1. Bronzszíjvég, áttört s gyöngyözött kerettel határolt mezőn elmosódott s középen megtört liliomvirág-sorozatot vagy átellenes levelekkel diszített ágat, hüvelytokja két oldalán pedig egy-egy, másfelé néző madárfejet látunk, melyeknek szeme helyén foglal helyet a szeg ; a másik szíjvég szürkésfehér fémöntvényből, talán zink és ólom keverékéből áll és vastagon van fehér oxidált kéreggel borítva s mint elmosódott rajza mutatja, szintén liliom-virágokkal volt ékítve. 3—4. Bronzrozetták, középen központi domború körvonallal, benne fejes szeg, körülötte sugaras vonaldiszítésekkel vannak ékítve. Az ágyék tájáról valók, 4 darab került elő s alul a szeg kiálló szára, melylyel az övre erősítették, letörött róluk.

Ezen sír föltárása után eljutottunk sírmezőnk azon helyére, a hol tavaly ásatásainkat abbahagytuk s így már a következő sírok teljesen a tavalyiaknak éjszakra eső folytatólagos sorozatát képezik.

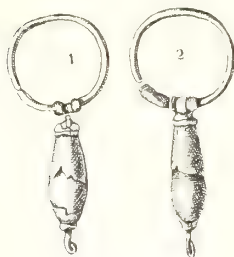
270. Férfi-sír 162 cm. mély, benne a tetem ülő helyzetben ; tartalma

(ábrákkal): 1. Csuklyós bronzkapocs (a rajz elülről és oldalt tünteti föl a tárgyat a két fejes szeggel, a harmadik hiányzik róla), nagyobbik teste áttört és sima szegélykerettel határolt mezőn még fölismerhető az inda, melynek alsó szára dudoros, a mint többszörösen való elágazásával s félkörben hajló ágaival betölti a tért, közben megfelelő nyilásokat hagyva; kisebbik tagjának egyik fele zárt, nevezetesen tőfelé eső oldala, a hol félkörös és középen bemélyedt lemezkék két sorban pikkely módjára fedik részben egymást, másik fele négyszögü nyilást alkot. 2. Ezüstözött szíjvég bronzból, rajta sima keretben leveles s virágban végződő S-alakú inda; alsó lapja sima és dísz nincs rajta. 3—4. Lantalakú pityke vastagabb bronzpálczából készítve, rajta barázdadísz és két fejes szeg. Három darab került elő; volt a sírban még, szintén az ágyék táján, vascsat, törött, kés és nyílcsúcs-töredék, lába előtt bögre, benne tojáshéj.

278. sír ²/₃ n.

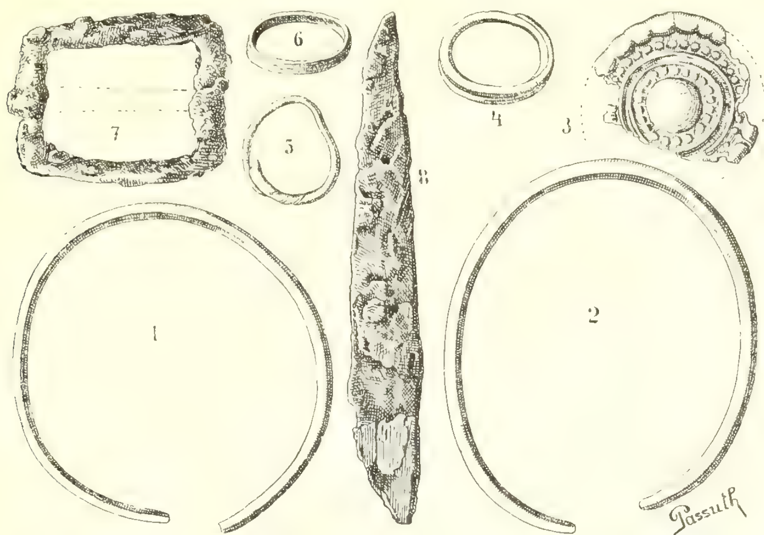
278. férfi-sírban a tetem lába fölött nagyobb madár-csontváz; tartalma ábrákkal: 1. Nyílcsúcs, háromélű balválla mellett; egy másik a jobb vállnál fordult elő s összetörött; 2. vascsat, ugyanott; 3. vascsat az ágyék tájáról; 4. 4*a*. a csat két összetartozó lemeze, hozzá tartozik még a kétszer derékszögben megtört huzal (6.), mely az előbbihez alulról volt reája erősítve s mivel a nyak táján fordult elő, valószinűleg a ruhát vagy a föveget diszítette. A kapocs áll két darabból: egy alsó sima egyenes s egy felső, szélein aláhajló lemezből s e kettő össze volt forrasztva; a felső lemez aztán szélein gyöngysorral és domború vonalkerettel, középen mæanderrel, benne gömböcsökkel van diszítve, törött. 5. és 7. két összetartozó darab, négyzetidomú boglár aláhajló párkányzattal és gyöngyös, meg vonalas kerettel; benne két domború nyolczas vonaldísz úgy áll egymás mellett, hogy két ellentétesen álló szívidomot alkot; a körhajlásokban s középen gömböcsdísz. 3 drb. Ezen boglárok aztán alul hurokban végződő huzallal (7.) voltak ellátva s ezzel voltak a mellen a ruhára erősítve. 8. Szíjvég egy egyenes és egy aláhajló párkányzattal ellátott bronzlemezből, oldalai egyenesek, szabad vége hegyes szöget alkot, ellentétes oldala ellenben egyenes; a mezőn gyöngysoros keretben összeolvadt gyöngysor; ennek s a többi bronzlemeznek diszítése préselt munka. A sírban a balváll mellett durva edény, törött.

290. sír ²/₃ n.

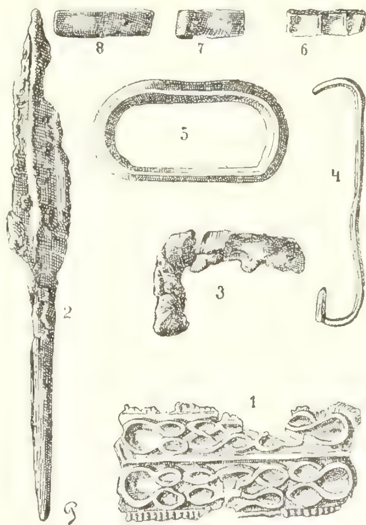
A 280. férfi-sír melléklete durva pohár, lóállkapocs és még néhány csontdarab, a 282-ikben ólomlemezek, törött pohár és madárcsontok, a 290-ik női sírban a fej fölött csipkés pereméjű durva pohár, halántékain 1—1 körös fülönfüggő (1—2. ábrával) sima bronzhuzalból; alján két fémkarika közé foglalt s

hurokban végződő fémhuzal, rajta két hosszúkás fémhüvely közé tojásdadidomú kék üveggyöngy van illesztve; a hüvelytokok külső szélén egy-egy bronz-

293. sír $^2/_3$ n.

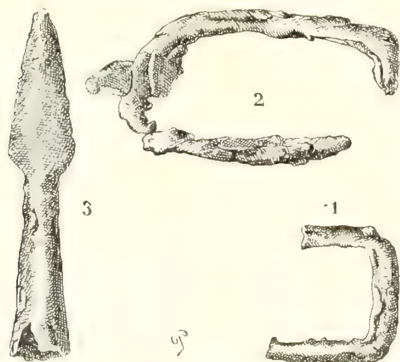
karika. 292. sírban vascsat, kés, félholdidomú bronzpityke, sarkain és középen egy-egy szeggel, terra sigillata orsó, zárt bronzkarika; talán gyűrű; hengeres és kék üveggyöngy, sima körös száru fülönfüggő, alul csüngőjén fémbogyóval és a csökmőihez hasonló edény, törött, hullámos és körös barázdákkal diszítve. 293. sírban egyik kéz a test mellett kinyujtva, a másik a feje alatt; tartalma ábrákkal: 1—2. Karpereczek, nyiltak, hengeres sima bronzhuzalból, végeik tompák; mindkettő a jobbkeze-száráról való. 3. Nagyobb rozetta, törött, a koponya mellől; a préselt bronzlemez közepén gömbszelvényű dudor, ezt azután körben két kisebb gyöngysor között álló két domború vonal, szerül nagyobb dudorok övezik. 4—6. Gyűrűk, találtam a jobbkeze ujjain; kettő közülök egymás köré hajló bronzhuzalból áll s egyik példánynál a vastagodó vége kissé ellapul és harántul barázdált; a harmadik gyűrű egyszerű zárt karikagyűrű kissé lapított bronzhuzalból. 7. Vascsat, négyszögletű, az ágyék mellől. 8. Kés. A sírban széndarabok voltak.

294. sír $^2/_3$ n.

A 294. sír 135 cm. mély volt s különös, hogy a rendes tetem fölött a töltött földben különböző mélységben két koponya feküdt, más egyéb csont

semmi. A teljes csontváz mellett következő mellékletek voltak (ábrákkal): 1. és 4. Két összetartozó darab a koponya mellől; előbbi felső lemezét, utóbbi alsó szárát képezte, s mint ilyen kapcsot képez, melynek felső lemeze hosszúkás négyszögletű aláhajló s haránt barázdákkal diszített karimával; a mező középen végig futó domború vonal által két részre van osztva, mindegyikben préselt domború vonalak kettős 8-as idomú szalagfonadékot képeznek, melyeknek végét egy-egy lyra-alak zárja be. Utóbbi dísz gyakori a keszthelyi kosaras fülönfüggőkön. Ezüst. 3. Csat-töredék, vas, az ágyék tájáról. 5. Csat, kerülékidomú, bronzból, alsó szára hengeres és vékonyabb, mint a germán csatoknál divatos. A vállon fordult elő. 2. Nyílcsúcs, megnyult, karcsu három taréjjal. 6—8. Bronzpálcza-töredékek, ismeretlen rendeltetésüek.

296. sír 2/3 n.

A 296. sír töltött földjében szintén két koponya feküdt különböző mélységben, a rendes tetem 175 cm. mély volt s benne következő tárgyak voltak (ábrákkal): 1. Vascsat, négyszögletű, törött. 2. Kerülékidomú lánczszem vasból, szintén törött. 3. Tokos dárdacsúcs, kisebb fajta, vasból, deltoidalakú pengével, melynek gerincze kevésbbé domborodik ki.

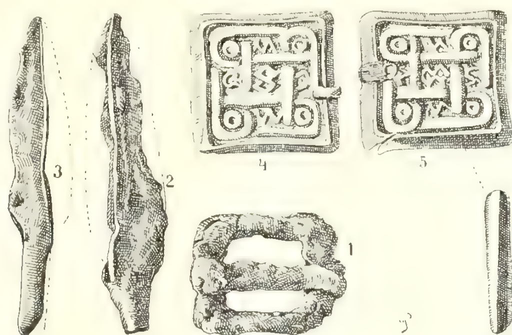
297. földúlt sír tartalma: tűzkő, vasszeg, vascsat és Nagy-Constantinus császárnak réz érme Urbs Roma fölirattal.

A 298. sírban durva művű poharat találtam, benne madárcsontokat. A következő öt sír földúlt volt és teljesen üres.

A 304. földúlt sír melléklete: kis fűzfalevélidomú kés, néhány dinnyemagalakú, fekete barna és zöld üveggyöngy és Valentinianus réz pénze, teljesen ép és nem lyukas, SECVRITAS REIPUBLICAE fölirattal, a mezőn ★, alatta P—M, alul FSISC. A következő 305. férfi-sírban a fej mögött és oldalt egy-egy V-alakú bronz pityke hevert, felső része tető-alakú, alsó fele homorú, sarkán és végein egy-egy koronggal, bennök fejes szeggel; nyaka táján egyenes lyukas füzőtű csontból faragva és mellette fazék; ágyékán áttört csuklyós övdísz bronzból, griffel ékítve, szárnya 8-as alakú; kisebb lemezét egyszerüen elágazó s körös levélben végződő inda diszíti. A következő sírt a férfitanítóképző-intézet tanárainak vezetése alatt megjelent IV. éves hallgatóinak jelenlétében bontottam föl, gyakorlatilag megmutatva nekik a sírok föltárásának módját, hogy a szerint járjanak el ők is az életben, ha erre alkalom kinálkozik. Sajnos, a sírgödör csak szegény női tetemet rejtett ölében, nem sok érdekességet mutatva; volt benne nyaka táján tíz darab üveggyöngy, legtöbbje dinnyemagalakú és fekete, két darab hosszú hengeres alakú, egyik fekete, a másik zöld s egy darab sokszögletű, hasábidomú, szine szintén zöld; a zöldesek áttetszők, a többiek átlátszatlanok; a koponya füle táján kerülékformájú fülönfüggő sima hengeres bronzhuzalból, szára legfelső hajlásán felül, továbbá legalsó hajlásán felül és alul gyöngyös diszítés, a gyöngyök belső felén fém-

karika, illetőleg az alsó fölött dudoros szélű fémhüvely; fémkarika van még a szár alsó végén és vele ellentétes oldalon, a szár közepén.

308. földúlt női sír tartalma: lapos körös orsó, vascsat és többnyire apró barna és kénsárga pasztagyöngyök, egy nagyobb fehér és egy több szögletű hosszúkás hasábidomú zöld üveggyöngy; utóbbi áttetsző, a többi átlátszatlan; 309. sírban: két darab faragott s törött csontlemez; egyik szélesebb s szélein apró rhombidomú s domború keretsortól körülvett mezőn S-alakú szalagok úgy sorakoznak egymás után, hogy félig takarják egymást s szalagfonadékot alkotni látszanak; görbe száraik között domború körvonal, középen pontszerű bemélyedéssel, a másik csontlemez csak annyiban tér el, hogy keskenyebb s keretdiszítése hiányzik. Ábráik a 312. sír képén a 3. és 4. figura alatt láthatók. Mindkettő az ágyék tájáról való. Találtam még a sírban hosszú, karcsu háromélű nyílcsúcsot és lóbordát a test mellett.

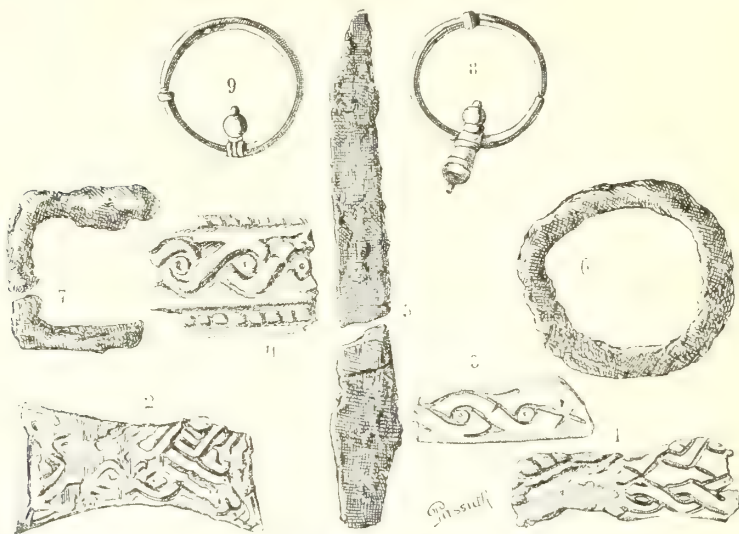
310. sír $^2/_3$ n.

Csinos ezüsttárgyakat tartalmazott a 310. sír, a melyben a tetem ülő helyzetben volt s ágyéka táján a következő mellékletek fordultak elő (ábrákkal): 1. Vascsat; 2—3. háromélű karcsú nyílcsúcsok, mindkettő a jobbkézben feküdt; 4—5. övdiszítések, préseltek, vékony ezüstlemezből. Alakjuk négyzetidomú, szélük sima és aláhajló s körös-körül mély barázda választja el a mezőtől, a melyen a sarkok táján egy-egy domború körvonalat találunk középen csekély bemélyedéssel, a körvonalat aztán a keret szélével párhuzamosan futó, egyenlőtlen hosszú szárú M-alakú szalagok úgy kötnek össze, hogy a belső szártag a másikkal való találkozásnál előbb alá, aztán fölé hajlik; a közöket mindenütt mértani figurák, domború, egymással összefüggő rhombidomú vonalak vagy a hely szüke miatt ezeknek feles alakjai töltik ki. Fölerősítésük az övre ruhaszalaggal történt, ennek látható nyoma megvan mindegyiken, még pedig a rajzban feltüntetett példányoknál a keret egyik oldalán, közel a széléhez, van a környilás, benne s aláhajló lemezén a szalag, mely elég épségben megmaradt s a megerősítést eszközölte. A harmadik példánynál — 3 drb volt a sírban — a mező két átellenes oldalán két-két nyilást találunk s mindegyikben benne van a szalag, melyek a megerősítést még erősebbé tevék. Az övdíszeknek alsó lapjok nincsen s így úgy látszik, a vékony ezüstlemez alul olyan anyaggal volt kibélelve, a mely a földben teljesen megsemmisült. Az

övdíszek közül egy az ágyék közepén, kettő pedig oldalt jobbra és balra feküdt. A balkézben kést s a sírban a tetem lábánál ló-lábszárcsontot találtam.

311. sírban 90 cm. mélyen gyermekkoponya, 200 cm. mélyen ülő női csontváz, mellette kettős csonkakúpidomú s harántbarázdákkal diszített orsó és feje mellett körös fülönfüggő volt sima bronzhuzalból, csüngője alján barna gömbölyű üveggyöngy, fölötte fémhüvely, rajta szélein egy-egy fémkarikával, melyek közül az alsó sima, a felső ferdén barázdálva, tekercsdísz-formát alkot.

A 312. sír mellékletei ábrákkal: 1—2. Faragott csontlemezek egymás mellett álló két szalagfonadékkal diszítve; az ágyék baloldaláról valók s egymáson állva nyelvidomú bronzlemezt, rajta három kis nyílással foglaltak ma-

309. és 312. sír $^2/_3$ n.

gukba úgy, hogy a lemez vége kissé kiállott. 3—4. Faragott csontlemezek a 309. sír tartalmát képezik. 5. Kés, törött. 6. Vaskarika, zárt, az ágyék alatt, a két czombcsont között foglalt helyet. 7. Vascsat, négyszögletű, törött, az ágyék tájáról. 8—9. Üveggyöngyös fülönfüggők, köralakúak, négyszögletes bronzhuzalból. Az egymás fölött fekvő függőket szétmállott bőrlemez borította vastag rétegben. A csontváz mellett nagyobb borda-töredék, valószínüleg lóborda.

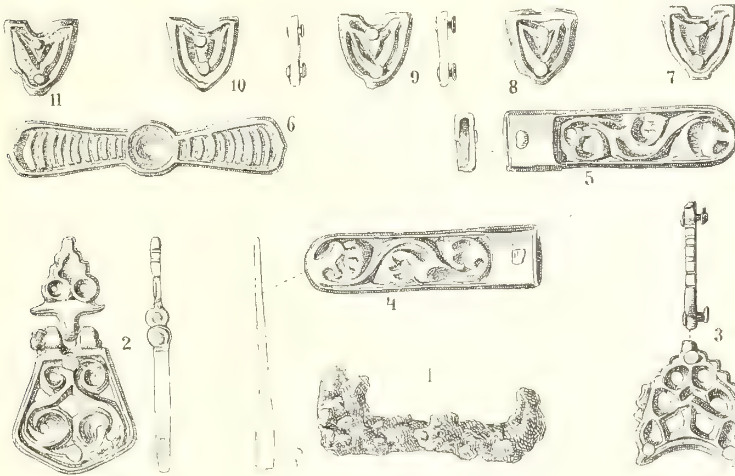
A 313. női sírban 30 cm. mélyen a fölszin alatt ló-lábszárcsont, 75 cm. mélyen két koponya, 2 m. mélyen bolygatott tetem; mellette következő tárgyakat leltem: körös fülönfüggőt egyszerű sima bronzhuzalból, kerülékidomú bronz- és vascsatot és egy darab Valens-féle bronzpénzt Gloria Romanorum fölirattal. Földúlt volt a következő 314. női sír is, még pedig a test mellső része egészen a medenczéig, így a koponya a medenczecsontokon hevert, a többi testrész rendes helyzetben volt; mellette következő tárgyak voltak (ábrákkal): 1. Terra sigillata edény-töredék, két darab; egyik sima, a másik dom-

ború alakkal, tisztán ki nem vehető állatnak alakjával és tojásdad vonalakkal diszített. 2. Lapos körös orsó. 3. Vastárgy, törött, valószínüleg kés.

A 315. sírban a koponya szintén a medenczecsontokon feküdt, a mell tájékán pedig gyermekcsontok; egyéb tekintetben a tetem teljesen ép, rendes s elég gazdag volt, mint azt az ezüstözött bronzmellékletek bizonyítják, a melyek következőleg fordultak elő a 199 cm. mélyen fekvő férfi-testen: a lábak előtt durva művű pohár, fölöttük pedig madárcsontok voltak; ágyéka táját (övet) hét drb pityke, két drb csuklyós kapocs s egy drb övpánt diszítette;

314 sír 2/3 n.

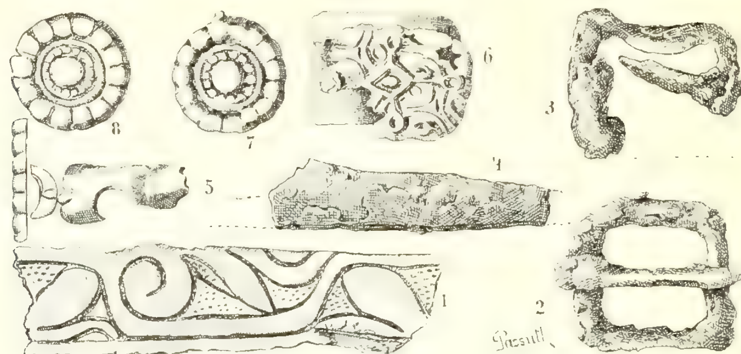

315 sír 2/3 n

övéről szíjakon két drb szíjvég csüngött; balvállán, a lapoczka táján egy drb csuklyós kapocs, egy drb áttört disztag és vascsat volt, ezek diszítették s fűzték egybe azon szíjat, mely a balvállon keresztül vonult. Jobbkézben nyílcsúcs. Diszítéseiket a mellékelt ábrák mutatják: 1. Vascsat, négyszögletű, törött. 2. Csuklyós övdísz, nagyobb teste ötszögletű, rajta két, ellentétes állású és félholdidomú levelekben végződő S-alakú inda, két fejes szeg és négyszögű áttörés; kisebbik teste levélformájú csipkés szegélyzettel és rajta két körös nyílással, melyeket domború vonalak kerítenek. 3. Áttört dísztag, háromszögalakú, alsó oldala sima és homorú, a többi domború és csipkés szegélyzetű; a mezőt egyenes és görbe pálczatagok diszítik; a sarkokon szegek vannak, melyeknek szárán fémlemezek foglalnak helyet, annak jeléül, hogy szíjra voltak erősítve. 4—5. Bronzszíjvégek, oldalai egyenesek, szabad végük félkörben, ellentétes végük (hüvelytokjuk) egyenes metszésben végződik; hüvelyük külső

felülete, valamint testük alsó lapja sima, felül virágos indával diszített. 6. Övpánt, piskótaalakú, középen koronggal, benne kerek nyílás ; oldalt a domború sima kerettől határolt mezőt hajolt bordák diszítik harántosan. 7—11. Pitykék, háromszögalakúak, alsó homorú oldaluk középen félkörösen kivájt, a többi domborúan hajolt s rajtuk a sima keret szélével párhuzamosan menő s mély barázdával elválasztott domború vonalak kehelyformát alkotni látszanak, a mely kehelynek középtengelyében is fut alá domború vonal a nélkül, hogy legtöbbször a kehely csúcsát elérné.

A 316. gyermeksírban csipkés szélű pohár volt, durva kézi mű, egyéb semmi. A 317—321. sírok vagy földultak, vagy hasonlólag szegények voltak. A 323. fiatal harczos sírjában az ágyék táján két darab négyszögletű vascsatot (egyik törött), háromélű nyílcsúcsot, tűzkövet és durva művű fazekat találtam az edény törött s dísz nincs rajta.

324. sír $^{2}/_{3}$ n.

A 324. sír már érdekes, belőle néhány csinos tárgy (ábrákkal) került elő: 1. Hosszúkás négyszögletű csontlemez, törött, leveles indával diszítve, a közök érdesek. 2. Vascsat, a váll mellől. 3. Vascsat, a tetem ágyéka tájáról. 4. Kés, törött. 5. Faragott csonthenger, végéhez közel kerek nyílással, törött, csak fele van meg. Egymástól teljesen elkülönítve feküdt a 6. ábrának két darabja, mely egy alsó sima és egy préselt, csinos mustrával diszített felső bronzlemezből áll és egy szeggel voltak összeerősítve. Diszítése következő: a lemez közepén domború tojásdad idomot, körülötte rhombidomú mértani figurát találunk hasonlólag domború vonalakkal alakítva, a melynek külső sarkaiból egyenes bordák indulnak ki és körös vonalakban, középen bemélyedéssel végződnek ; a közöttük maradt szabad tért aztán három irányban hajló kettős félkörü domború (néha a belső teljes kört alkot) vonalak töltik ki. Az alsó lemez teljes, a felső törött. 7—8. Bronzrozetták, préseltek, nyolcz darab került elő, hat az ágyékövet diszítette, egy-egy a czombcsontok közepén fordult elő s így a ruhát ékesíthették. A bronzrozetták közül két példányon még láthatni alul a kiálló szeget, mely nagyon erősen oxidált ólomrétegbe van beágyazva, a többiről poralakban levált.

325—327. gyermeksírok, üresek. A 328. földúlt férfi-sír, benne csak négy-

szögkeretű, törött vascsatot, kést és háromélű nyílcsúcsot találtam. 331-ikben törött rozetta, rajta ötszögű mértani figura, középen bemélyedéssel, körülötte gömböcsök ; préselt vascsat, kés és bögre. 333. Két darab egyszerű gyöngyös fülönfüggő, terra sigillata orsó, kis balzsamtartó üvegedénynek némi töredéke, fémkerettel övezett pasztagyöngy ; a sír földúlt volt.

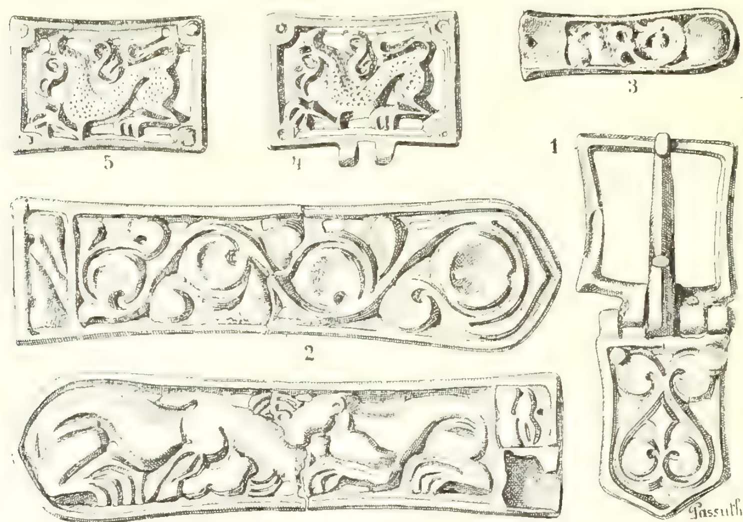
A 334. sírban a tetem jobbkezében kés ; 335-ikben a vállon vascsat, kezében kettős csonkakupidomú orsó, fölülete harántbarázdákkal diszítve ; 336. földúltban csak kés ; 341-ikben szürke agyagból korongon készült füles edény, törött, mely teljesen a csökmőinek mása s így a nyaka alatt kiálló tölcsérszerű szájnyílásokkal is el van látva ; de diszítésében eltér tőle, mert nemcsak körös, hanem fölötte hullámos barázdákkal is ékítették ; 342-ikben az ágyék táján két darab vascsat, halántékán egyszerű bronzfülönfüggő ; 343-ikban az ágyékon két darab zárt vaskarika és fehér fémötvényből készült kapocs, mely két különböző nagyságú kerek fémlemezből és ezeket összekötő egyenes pálczatagból áll. Egészen új alak, a mai csont menchetta-gombokhoz hasonlít. 345-ikben nagyobb kés, kettős csonkakupidomú orsó harántbarázdákkal diszítve és korongon készült fazék, nagyobb fajta, szürke agyagból, körös barázdákkal diszítve. A sírban tojáshéj. 346. sírban a nyak táján apró gömbölyű opák gyöngyök, apró vasláncszemek s egy darab olyan üveggyöngy fordult elő, mely fémkarikával pántolt fémlemezbe van foglalva ; a mellen fekvő kezeujján két darab bronzgyűrű, egyik zárt és hengeres, a másik lemezes és szabad végeik egymás fölé hajlanak ; a koponya két oldalán egy-egy fülönfüggő, mindenik más alakú. Egyik körös és üveggyöngyös, a másik szintén körös bronzhuzalból áll, de csüngője nem gyöngyös, hanem fémpálcza köré csavart bronzhuzalból áll, a milyen már előfordult temetőnk 176. sírjában. Az ágyék táján apró körös ezüstlemezek, a munkás elnevezése szerint: ezüstpillangók voltak, de oly vékonyak voltak, hogy a kemény agyagos földből csak egy példányt tudtam belőlük épen kiemelni, a többi izzé-porrá törött ; dísz nincs rajta. Találtam még a sírban tűzkövet és egy egyszerű poharat. 347. sírban az ágyékon zárt vaskarika, mellette kés, tűzkő és Valens-féle rézpénz ; a mellen apró bronztárgyak : római egyszerű fibula, hegyes szögben megtört, két egyenlőtlen hosszú szárú horog (?), hosszabb szára vége, a hová a fonál volt többszörösen csavarva, vékonyabb, mint beljebb ; bronzlemezből alkotott négyszögletű cső, valószínüleg mécsbéltartó volt. Lehet, hogy a horognak jelzett tárgyunk a mécs belének föltolására szolgáló tű volt. Mécs a sírban nem fordult elő.

A 352. sír tartalma : vaskarika, tojásdad idomú orsó, fölülete középen nagyobb, körülötte kisebb barázdákkal diszített ; nagyobb egyenes pengéjű ép vaskés és pohár.

354. sírban négyszögkeretű vascsatot és olyan hegyes nyílcsúcsot találtam, a melynek átmetszete négyzetet alkot ; mindkettő az ágyék táján feküdt. A következő 355. sírban nem volt más, mint kezében vaskés és a tetem lábai mellett római párkányos tégla-töredék.

Sok szegény sír fáradságos, de édeskevés eredménynyel járó föltárása után nagy örömet szerzett, midőn végre gazdagra is akadtunk, a melynek mellékletei azon csoporthoz tartoznak, a melyeket szarmáta jellegűeknek szoktak

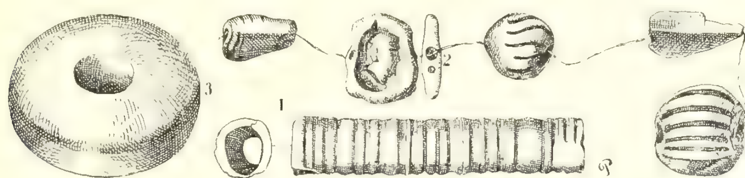
tartani. Érdekességüket a gondos kidolgozás mellett emeli a dús aranyozás, melylyel a tárgyak legtöbbjét: az övdíszeket és csatot ellátták s ennélfogva közülök egyik-másik tárgy ma is oly szép sárga, ragyogó, mintha csak most került volna ki az ötvös kezéből; a többi azonban a hosszú használat alatt kissé megkopott. A sír tartalma következő (ábrákkal): 2. Nagy bronzszíjvég, a balczombcsont mellől, egyik oldala a szokásos mustrát, griffeknek szarvastehénnel való viadalát ábrázolja; hüvelytokján futó nyúl; a másik oldala hullámosan menő leveles indával diszített, a levelek majdnem teljes körüek, egyik oldalukon félkörösen kivájtak; hónaljukban tojásdadalakú bimbóval, a milyen a 324. sír faragott csontlemezén is előfordúl s így annak korára is némi világosságot vet. Öntött. 1. Aranyozott nagy bronzcsat, kerete négyszögletű és különálló, bronznyelvvel, rajta középen kiálló dudorral; teste áttört és ötszög-

356. sír ²/₃ n

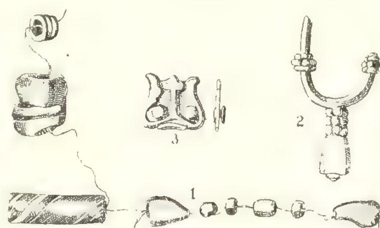
letű, rajta két ellentétes állású, félkörös levelekben végződő S-alakú inda és az alsó levelek kétfelé való hajlása fölött rhombidomú pálmetta. Az ágyék közepén foglalt helyet. 3. Fehér fémötvényből készült kisebb szíjvégek, erősen oxidáltak s így a rajtok fölül alkalmazott mustrák, indák elmosódtak. Három darab került elő, mind a nagy csat alatt foglalt helyet. 4—5. Aranyozott övdíszek, áttörtek, griffel diszítve, rajtok a szőrt apró hosszúkás bevagdalások jelzik; szárnyuk két sugarú, az első fordított S-alakú. Öt darab került fölszinre, kettő közülök csuklyós, de kisebb lemezüket minden keresésem mellett sem tudtam megtalálni. Griffes övdíszünkhöz hasonlók eddig Csúnyon fordultak elő Mosonymegyében. Találtam a sírban még durva törött bögrét, háromtaréjú nyílcsúcsot, jobb czombcsontja fölött görbe hátú nagyobb kést, lábszára mellett állatcsigolyákat és kosszarvat, törött zablát (?) és kisebb darab gyantát (szurokfélét). Utána gyermek és földúlt sírok következtek.

361. sír tartalma ismét érdekes, volt (ábrákkal) benne: 1. Üres csonthenger, fölületét váltakozva kisebb-nagyobb gyűrűk tagozzák; fölül és alul domborúan hajolt kerek orsó grafittal kevert agyagból égetve (3.); mindkettő a jobbkézben feküdt. 2. Nyakgyöngyök, különböző alakúak: hasábidomúak, — két darab — belül fémcsővel ellátva, áttetszők és szürkés fehérszinűek; göm-

361. sír $^{2}/_{3}$ n.

bölyű és gerezdelt gyöngy szürkészöld pasztaanyagból, lepényidomú fekete gyöngy felül gerezdelve; legérdekesebb azonban közöttük azon fekete példány öntött anyagból, a melynek felső oldallapján csinos római női fej látható domború képben; hasonló még nem fordult elő az országban. Öntött. A sírban a fej fölött és lábak alatt egy-egy ácskapocs, továbbá körös és hullámos barázdákkal diszített pohár, fafoszlányok, fakoporsónak némi maradványai, égett csontok s azon csinos fülönfüggő voltak még, a melynek rajza a következő sír mellékleteinek ábrái között látható.

A 362. sírban az ágyék táján három darab pitykét (ábrával) és egy tokos nyílcsúcsot találtam két bajuszszal ellátva; a többi rajzban föltüntetett tárgy más sírok mellékleteihez tartozik; így a függő (2.) a megelőzőéhez, a gyöngyök pedig a 314. sír tartalmához. Ez utóbbiak között találunk gömbölyű sárga és zöld gyöngyöket, barna dinnyemag alakúakat, kis edényke formájú kéket és egy darab hengeres feketét, melynek fölületén előjövő csavaros barázdákat fehér és vérpiros zománcz tölti ki. 2. Kerülékidomú függő hengeres sima bronzhuzalból, szára végét, ellentétes oldalát és csüngőjét gyöngyösen rovátkolt fémgyűrűk diszítik; csüngőjén a három soros gyöngyök alatt négyhasábú kék üveggyöngy van. 3. Aranyozott pityke, lantalakú, két fejes szeggel és két oldalt leveles indával van diszítve, melyek a középtengely irányában álló közös szárba jönnek alul ívesen össze és fönt rhombidomú pálmettában végződnek.

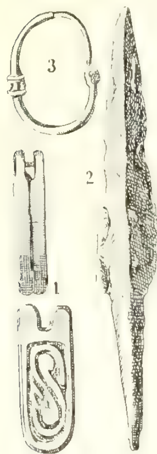

362. sír $^{2}/_{3}$ n.

B. csoport. 363—364. ősmagyar sírok, bennök levélidomú nyílcsúcs. Ezt és a többi pogány magyar sírt, valamint a helyi körülményeket már ismertettem az Arch. Értesítő múlt évi első számában, azért azokat most mellőzöm s kizárólag a korábbi sírmellékleteket ismertetem.

368. sír tartalma két darab bronz fülönfüggő, mindenik más alakú, sima hengeres huzalból; egyik kerülékalakú s szára végén s ellentétes oldalán hármas gyűrűpánt, csüngője megsemmisült; a másik körös s a szár összes diszí-

téseivel együtt egy darabból van öntve, a milyen már előfordult a 27. sírban, csakhogy az díszesebb ; van rajta szára alsó végén és vele ellentétes oldalon egy-egy körös gyöngyös dudor, fémgyöngyben végződő pálczatag emelkedik legfelső hajlásán föl s hasonló csüng alá legalsó hajlásán, a fémgyöngyöt aztán fönt egyszerű gyűrűtag, alul gyöngyös keret különíti el a szártól.

375. sír tartalma : tűzkő és kés, 376. sír gyermeké, üres. Ezen két utóbbi sírtól kissé jobbra, a temetőnek egészen a szélén volt a tűzhely fél méternyi mélyen a fölszin alatt, a melyről föntebb megemlékeztem.

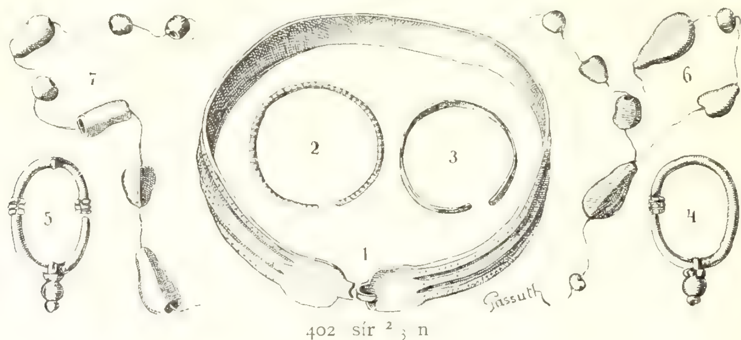

390. sír $^{2}/_{3}$ n.

A 389. sírban találtam néhány üveggyöngyöt, köztük szürkésfehér és barna dinnyemagalakút mindkét oldalán kiálló gerinczczel ellátva ; aztán kék koczkaidomút, a melynek sarkai háromszögű lapokkal levágvák ; továbbá nagyon csinos fülönfüggőt sima hengeres bronzhuzalból, melynek csüngőjét két gyöngyös fémkeret és több hasábú kék üveggyöngy diszíti, gömbölyű gyöngy volt a szár belső oldalán, valamint annak legfelső hajlásán is kívül, de összetörtek és elvesztek s most csak helyük látszik. Díszes a szár alsó vége, valamint ellentétes oldala is ; két fémkarika közé foglalt gyöngyös gyűrűtag ékíti.

390. sír tartalma (ábrákkal) : 1. Szíjvég bronzból, két darabból összetéve, rajtok mindkét lapjukon két, egymás mellett fekvő S-alakú indadísz van, a melyeknek egyik vége váltakozóan gömbös dudorban végződik. A keret sima, széle aláhajló. 2. Három taréjú nyílcsúcs, karcsú, élei hátrafelé fokozatosan, de nem nagyon emelkednek ki. 3. Fülönfüggő, tartozik a 366. sír tartalmához. Pohár, egyszerű.

391-ik sír tartalma : néhány üveggyöngy, hasonlítanak a 389. sír tartalmáéhoz és egyszerű körös fülönfüggő sima bronzhuzalból, minden dísz nélkül.

402 sír $^{2}/_{3}$ n

A 401-ikben a tetem lába előtt két edény volt ; egyik széles talpú és öblös szájú, oldala közepén kis karikafüllel, korongon készült ; a másik durva pohár.

Tartalmánál érdekes volt a 402. sír, a melyben (ábrákkal) csinos lemezes karpereczeket, fülönfüggőket, sok üveggyöngyöt és kapocs-töredéket találtam orsó és durva pohár kiséretében. 1. Karperecz bronzból, belseje sima,

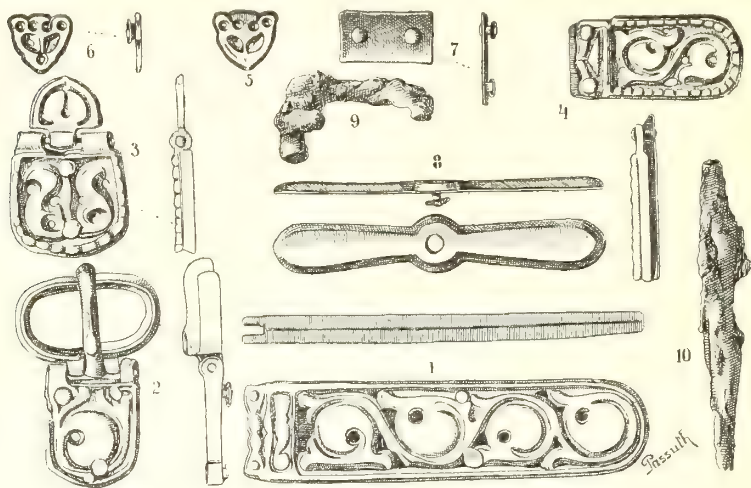
kívül három gerincz diszíti, kettő a lemez szélén s egy a középen, rajtok apró bemélyedésekkel ; a lemez mindkét vége szelid ívben kiszélesedik és sima s egyik visszahajló kampóban, a másik körös nyilást alkotó fülecskében végződik. Mindkettő a balkarról való. 2—3. Üveglapokkal kirakott kapocsnak képezik alkotó részeit. 4—5. Gyöngyös fülönfüggők, töröttek, csüngőjük hiányzik. 6—7. Üveggyöngyök, 38 darab, gömbölyűek, tojásdadok, dinnyemagalakúak, többnyire azonban gerinczczel is birnak mindkét lapjukon ; színük zöld, barna vagy szürkésbarna és fekete. Találtam még a sírban két különálló, fölületükön rovátkos karikát, kerülékidomút, a melyek valószínüleg a kapocsnak alján előfordulni szokott hurokra voltak erősítve s így annak kiegészítő részét képezték.

406. női sír tartalma : ezüst fülönfüggőnek lelógó csüngője, szára elpusztult ; a csüngő áll nagy hólyagos gömbből és fölötte lévő négy kisebb hólyagos bogyóból, a melyekhez volt forrasztva, mint az analogiak, jelesen Taáp-Szent-Miklósról szerzett arauyfüggőink bizonyítják, a függőnek kerülék- vagy körösforma szára ; az aranyfüggők hólyagjainak alját köröskörül, valamint ezeknek a szárral érintkező részét fölül és oldalt apró aranygyöngyök diszítik, sőt ha a nagy hólyagos gömbön kisebb dudorok állanak ki oldalt, ezeket is körülfogják, mint azt ászári aranyfüggő-töredékünk bizonyítja ; továbbá nyolcz darab üveggyöngy, egy közülök hosszúkás orsóidomú, fölülete kék zománczczal van borítva, különben ott hol a máz róla lekopott, fehérszinű és átlátszatlan ; a többi négyhasábú, színök zöld vagy sárga ; utóbbiak teljesen átlátszatlanok és könnyen porlanak, a többiek áttetszők.

A 407. sírban a tetemnek kezeujján nagyon egyszerű kis bronzgyűrűt találtam hengeres huzalból készítve, végei egymás fölé hajlanak, dísz nincs rajta. A következő sírok is mind nagyon szegények voltak, így a 413. sírban fiatal leánynak karján vaskarpereczet, a 415-ben a tetem ágyéka mellett poharat és orsót, a 416-ikban ugyanazon helyen vascsatot és kést, lábai előtt törött edényt, a 417. korongon készült széles talpas, füles korsót öblös szájjal, melynek oldalai körös barázdákkal vannak diszítve, a 418-ban durva művű poharat leltem, úgyszintén a 419-ben is ; a 420. sírban hosszúkás négyszögű bronzcsat volt vasnyelvvel, egyéb semmi ; a cserepek a töltött földben hevertek.

A 421. férfi-sír már gazdag volt, főleg az övet diszítette sok tárgy. Itt volt a medenczén középen az övpánt, tőle balra a csat, mellette egy nagyobb és két kisebb pityke, az övpánttól jobbra két kisebb pityke (egy elveszett) ; köröskörül : fölül, két oldalt s a medencze alatt találtam hét darab csuklyós övdíszt ; a balczombcsonton vagy mellette egy nagy és két kisebb, a jobb czombcsonton két kisebb szíjvéget ; a két czombcsont között a szögletben négyszögű vascsatot, kívül erősen megviselt nyílcsúcsot s a lábak előtt durva művű poharat. A tárgyak alakjáról és érdekes mustrázatáról a mellékelt ábrák tanuskodnak. Így az 1. föltünteti a nagy szíjvéget bronzból, mely két darabból áll s ezeket szegek kapcsolják egybe ; oldalai egyenesek, szabad vége félkört alkot, ellentétes része pedig egyenes. Diszítése mindkét felén ugyanaz ; a hüvelyen látunk egymás felé fordulva két állatfejet, szemeik helyén egy-egy szeget és domború vonalkeretben, melyet barázdák határolnak, indafélét ; a

test áttört s rajta sima szélkerettől határolva hullámosan inda fut négyszer félívben föl s alá, a szabad tér nagysága szerint kisebb-nagyobb leveleket alkotva; utóbbiak majdnem köralakúak s a kerek nyílás a nyél közelében a levéllemezen foglal helyet, nem pedig oldalt. 2. Bronzcsat, különálló nyelvtartója kerülékidomú, elől középen két bordával határolt bemélyedéssel, a melyben a nyelv meggörbült vége foglal helyet ; hátul pedig két kiálló sarokkal, melyek között foglal helyet a nyelv hurot alkotó hátsó vége. Az ilyen módon megszerkesztett keretet aztán bronzpálcza fűzi a csat testéhez, még pedig ennek két szélén kiálló nyelvalakú függelyékéhez, melyeken kerek nyílás van s a melyekben a pálczika két vége végződik. A test paizsidomú, rajta nagy körös levélben végződő inda, mely egy kisebb, többszörösen bevagdalt szélű levelet is bocsát ki magából és három szeg.

421. sír $^{2}/_{3}$ n.

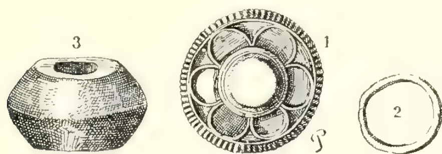
3. Övdísz bronzból, csuklyóval, kisebbik lemeze félkörű, rajta egy egyenes s a keret szélével párhuzamosan menő barázdadísz ; nagyobbik teste paizsalakú gyöngyös szegélyzettel és mélyen aláhajló párkánynyal ; a mező mélyített és áttört, kerek nyílások láthatók rajta, továbbá középen a két szegfej között egyenes inda, mely alul kétfelé ágazik s aztán ujra elágazva lantformán végződik. Hasonló mustra Nemesvölgyön fordult elő.

4. Kisebb bronzszíjvég, alakja hasonlít a nagyéhoz, de testének szegélyzete gyöngyözött és a mélyített, áttört mezőben látható S-alakú leveles indának végső két levele mutat némi eltérést. A szíjvég alsó lapja sima és egyenes.

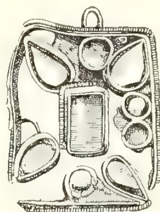
5—6. Áttört pitykék, egy-egy szeggel. 7. Hosszúkás négyszögű bronzpityke két szeggel. 8. Bronzövpánt, piskótaalakú, középen korongszerű kiszélesedéssel, benne középen szeggel ; a többi rész fölül domború és sima. 9. Vascsat, törött. 10. Nyílcsúcs, szintén törött. A bronztárgyak öntöttek.

A 423. női sírban (ábrákkal) a fej halántékai mellett egyszerű karikaformájú nyilt fülönfüggők (2) voltak sima hengeres bronzhuzalból; nyaka

alján két darab kapocs (1), egyik törött, melyek annyiban nevezetesek, hogy a szélről rovátkos karikával övezett (pántolt) lemezes fémfoglalatban középen kiálló nagyobb körös, körülötte pedig hat kisebb alacsonyabb háromnegyedkörű, nyilt végükkel a körös-lemezhez támaszkodó lemezes keret van, a melyek valamint a szélén látható kisebb körök megfelelő alakú zöldes üveglapokkal, a középső üveggyöngygyel vannak kitöltve. A mell felső felén a bordák között néhány szem üveggyöngy (5 drb) volt, legtöbbje dinnyemagalak és fekete, egy darab hengeres és barna, a melynek fölülete ferdén futó sárga pasztaanyaggal van sávozva. 3. Orsó, kettős csonkakupidomú. 424. női sír tartalma: vascsat az ágyék mellől, lapos kerek orsó a balkézből, 425. női síré: kés (törött), kettős csonkakupidomú orsó, oldalai sűrűn vannak haránt körös barázdával diszítve, ilyen fut mindkét oldalon a szájnyílás körül is; üveggyöngyök, többnyire gömbölyűek és szürkésbarna színüek, egy van köztük dinnyemagalakú, sötétbarna színben; nagyobb fülönfüggő, körös és nyilt, sima hengeres bronzhuzalból, gyöngy nincs rajta; pohár-töredék.

423. sír $^2/_3$ n.

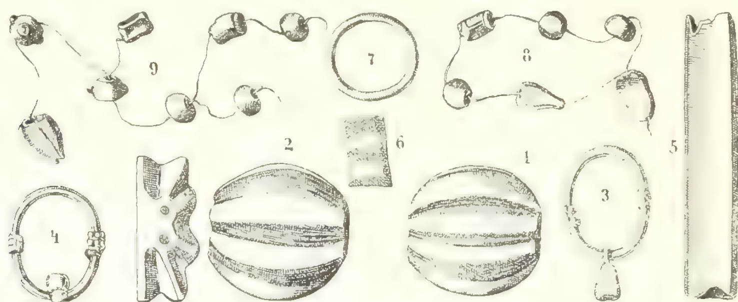

427. sír $^2/_3$ n.

A 427. sírban találtam a balkéz mellett egyszerű poharat, ágyékán vascsatot, mellette kést, lába mellett ismét kést, mely elég jó karban maradt meg, míg a többi a salétromsavas (trágyás) földben nagyon megrozsdásodott. Ezen, különben nagyon szegényes tartalmú sírban leltem végre a lábak mellett azon díszes kapcsot, a melyet ábránk feltüntet s mivel teljesen egyedül állott, minden valószínüség szerint a sír körül állók egyikének ruhájáról hullott le a sírba. A tárgyat a trágyás föld nagyon megviselte, valamint az ásó is, mely egy részét megroncsolta; de azért megmaradt olyan állapotban, hogy alakját és diszítését kivehetjük, mely lényegében megegyez a kerek kapcsokéval. Alakja, mint rajza mutatja, téglalapidomú; egyik keskenyebb oldalának közepén alul kis fülecske áll ki, tehát tárgyunk a nősténykapocs jellegével bir; a him-kapcsot alapos kutatásunk mellett sem találtuk meg a sírban. A keret rovátkos fémpálczával pántolt fémlemezből áll, mely valamivel szélesebb a pálczánál s így kiemelkedik; a mezőn a keret sarkai táján egy-egy tojásdadalakú keret látható, mely tompább felével befelé, hegyes vége pedig épen a keret sarkára támaszkodik, ezeket zöldes üveglapok töltik ki; közöttük foglalnak helyet a körös keretek, még pedig a keskenyebb oldalon egy, a hosszabbikon egymás mellett kettő, melyekben zöldes gömbölyű üveggyöngyök ülnek, illetőleg ültek, mert most csak néhányban van meg, a többiből kiesett; a mező közepén szintén van foglalat egészen úgy, mint a kerek üvegbetétes kapcsoknál, csakhogy itt nem körös, hanem hosszúkás négyszögű s a többi

fölé erősen kiálló lemez még kívül rovátkos fémpálczával van keretelve s az így támadt üregbe nem gömbölyű gyöngy, hanem kissé zöldes szinű, megfelelő üveglap van foglalva; ilyen lapok tölthették ki a többi hézagokat is, mint azoknak megmaradt némi nyoma bizonyítja. A bronzkapocsnak külső látható fémes részei meg voltak aranyozva.

A 429. sír tartalma: csat vasból és egyenes köszörükő homokkőből; a 430-ikban körös gyöngyös fülönfüggők sima hengeres bronzhuzalból, sárga és barna gömbölyű üveggyöngyök, bronzkarikagyűrű, vascsat és lapos kerek orsó; 437. leánysírban körös fülönfüggő, teljesen dísz nélkül s a bordák között egy oly bronzpálczika, melynek egyik vége kampóban végződik, másika pedig hurkot alkot, közelében körös pánttal ellátva; valószínüleg himkapocs volt; 438-ikban a test ágyéka mellett fejes vasszeg hevert, egyéb semmi, a következő 439. sírban az ágyéknál vascsat és ácskapocs, lába mellett fazék; 443. leánysírban körös gyöngyös fülönfüggők, egyik törött; 444-ikben az ágyék mellett vaskarika, négyszögletű bronzcsat, külső fölülete gerezdelt és zabla, a rozsda nagyon megtámadta, balkezében kés, mely utóbb egészen tönkrement, 445-ikben a fej két oldalán két-két rovátkos kis bronzkarikából álló lánczocska fordult elő, a melyekről egy-egy visszahajtott, tehát fönt hurkot alkotó bronzpálczácska csüng alá derékszögben meghajtott, ellentétesen álló szabad végekkel, a melyek, mint a megmaradt némi maradványok bizonyítják, nagy hólyagos fémtokkal voltak befoglalva, mindegyik két darabból öntve s utána összeforrasztva; a hólyagos gömb fölött rovátkos fémkarika van; más egyéb nem fordult elő. Valószínüleg fülönfüggők voltak, melyeknek körös szárai megsemmisültek s csak csüngői maradtak meg a földben. Így elpusztult a vascsont, kés és vaskarika is az ágyék mellől, mert egészen szétforgácsolódtak.

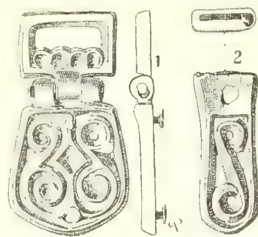

446. sír $^2/_3$ n.

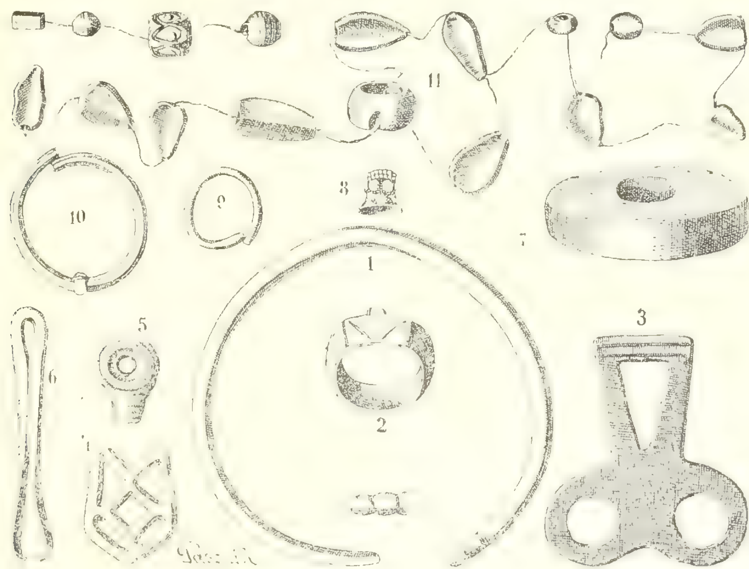
Érdekes és változatos üveggyöngyöket (32 drb) találtam a 446. sírban, a hol a fej alatt vastag hamuréteg terült el; így volt benne (ábrákkal) négy darab lepényidomú, alul sima, fölül gerezdelt példány, 1—2. ezek két csatornával birók, feketék, átlátszatlanok és föltűnő nagyok; mind a mell felső tájáról való s így a nyakgyöngyöknek képezték kiegészítő részeit; mellettök sorban néhány lapos dinnyemagalakú vagy olyan, melyeknek mindkét oldalán gerinczük is van: ezek feketék vagy barnák; akadt néhány gömbölyű és sima kék, zöld és barna szinben; még több olyan barna példány, melyeknek olda-

lain három helyen kiálló sárga dudorjuk vagy ha hengeralakuak, sárga sávjuk van. 8—9. Kerülékidomú fülönfüggők (3—4.) hengeres sima bronzhuzalból, száruk két oldalt rovátkos karikákkal, csüngőjük üveggyöngygyel diszítve; töröttek. 5. Négyhasábú cső, csontból faragva; egyik vége törött, a másik füstös és csorbaszélű, több helyen kiégett. 6. Szabálytalan négyszögű aranylemez a nyak tájáról, mely összesodorva lévén, valószínüleg a gyöngyöket összefűző szalagnak kötését boríthatta. 7. Karikagyűrű bronzból, dísz nincs rajta. Volt még a sírban az ágyékon vascsat, mellette kés, a lábak előtt meg durva művű pohár.

447. férfi-sír tartalma (ábrákkal): 1. Csuklyós övkapocs, kisebb lemeze harántosan álló hosszúkás négyszögű keretből áll, mely felső felében áttört, alsó részében pedig mélyebben fekvő félkörös, pikkelyszerű lemezekkel diszített; nagyobb teste czímer paizs alakú és áttört; rajta alul két, fémlemezkével megerősített szeg; fölül pedig sima keretben középen szártag, mely fönt rhomb-idomban, benne kerek nyílással végződik, alul pedig kétfelé ágazik s ezek a keret szélével párhuzamosan futva ívben fölfelé hajlanak, majd ismét oszolva, az indák körben végződnek. Öntött bronz; a rajz elől és oldalnézetben tünteti föl a tárgyat. 2. Bronzszíjvég, szarmátajellegű, hüvelye sima, rajta szeg, a sima keret től határolt mező

447. sír $^{2}/_{3}$ n.

449. sír $^{2}/_{3}$ n.

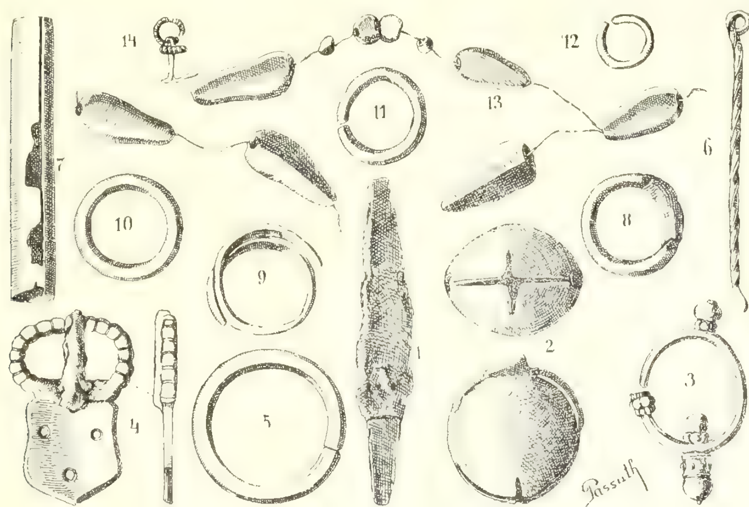
áttört, rajta inda, melynek mindkét vége körben végződik. Mindkét tárgy az ágyékról való; volt a sírban még kés is a jobb kézben, de ez megsemmisült.

Érdekes és tartalmas volt a 449. fiatal nőnek sírja, mely 130 cm. mély volt s benne a tetem teljes rendben feküdt a föld ölében; benne a következő tárgyak (ábrákkal) voltak: jobbkezeszárán bronzkarperecz (1.), mely hengeres

és sima, végei felé kissé vékonyodik és tompa csúcsban végződik, egyik szára a vége felé két helyen felül barázdált. 2. Fejesgyűrű, szára széles lemezformájú, kívül kissé domború, belül egyenes, dísz csak a hossznégyszöget alkotó, a lemez szárából kiemelkedő egyenes fejen van, a hol két ferdén futó barázdával határolt kidomborodó rész a kiálló nyelvecskével szív-formát alkot. Bronz s a jobb kezeujján fordult elő. 3. Bronzcsüngő lemezből készítve, áttört, rajta két kerek és egy hosszúkás háromszögalakú nyílás, utóbbi fölött két haránt barázdadísz; a mellcsont közepéről való. Hasonló példány előfordult a győri kálváriai római temető területén is. 4. Bronzszíjvég, áttört, a sima kerettől határolt mezőn, a szíjvég testén áttört rhombidomok sorakoznak egymás után ; törött, hüvelyrésze teljesen hiányzik testének egy részével együtt. Ágyék mellől való. 5. Bronzlemezke, kerekített végű, rajta szélén körös barázda, középen kerek nyilás, közöttük kiemelkedő domborodás ; ezen körös lemez aztán átmegy fokozatosan vékonyodó lapos nyelecskébe, mely harántosan barázdált ; a nyélnek nagy része hiányzik ; czélja ismeretlen, talán karikákon csüngő csiptetőjének a szíjra való megerősítésére szolgált. 6. Bronzcsiptető, dísz nincs rajta. 7. Lapos kerek orsó. 8. Arany fülönfüggőnek csüngő részlete, köpüalakú, szájapereméje kívül mindkét oldalon egy vagy két rovátkos aranykarikával, oldalfala körben álló hólyagos dudorokkal, ezek alja köröskörül apró aranygyöngyökkel ékített ; ilyen apró aranygyöngyök hármasával vannak a dudorok fölött és a szájperem alatt. Magányosan fordult elő a mell tájékán, valószínüleg a megtört szivű anya dobta keservében utána szeretett leánya sírjába. 9. Egyszerű fülönfüggő sima bronzhuzalból, a halánték mellől. 10. Nyilt bronzkarika nagyon tompa végekkel, sokszögletű sodronyból alakítva és karikapánttal ellátva, a csiptetővel együtt a nyak mellől való s valószínüleg egy másik kisebb rovátkos nyilt bronzkarikával a csiptető lánczát képezte, mint azt a bezenyei 19. sírban lelt példánynál is láthatjuk. 11. Üveggyöngyök, (44 drb) különböző alakúak ; vannak : gömbölyüek, egyszinűek, sárga anyaggal sávozottak és olyan példány, melynek fehér üvegpasztájába beolvasztott piros dudorok körül zöld sávok keresztezik 8-as alakban egymást, ilyen csak egy példány került, úgy szintén négyhasábú zöld, áttetsző is ; legtöbbje dinnyemagalakú lapos, ritkábban gerinczes, egy példányban hosszúkás, lapos orsóidomú, ez utóbbi kék és áttetsző, a többi barna vagy fekete és átlátszatlan. A sírban lelt késnek és ismeretlen czélú vaspálczának csak vastagabb részét tudtam megmenteni, a vékonyabb rész a rozsdától teljesen megsemmisült ; a lábak előtt pohár volt.

Érdekes új tárgyakat tartalmazott a 450. női sír is, mint azt mellékletei bizonyítják (ábrákkal) : 1. vaskés a balkézben, mellette vascsörgő ; 2. fülecskéje letörött ; a rajz alul és oldalnézetben adja, föltüntetve vele alján a két, keresztező metszést ; 3. bronzfülönfüggő sokszögletű huzalból alakítva, rajta alsó szára végén, vele ellentétes oldalon (hiányzik ez utóbbi a lerajzolt példányról, mert letörött róla, de törött párján megvan) két rovátkos karika közé körben álló apró bronzgyöngyök vannak foglalva ; szára legfelső hajlásán felül, alsó hajlásán alul s fölül egy-egy üveggyöngy, alattuk körben álló gyöngysor bronzgömbökből, a csüngőn a gyöngy fölött fémlemezből álló henger áll, a melyen két domború vonal között hólyagos dudorok állnak körben. 4. Bronz-

csat egy darabból öntve, nyelvtartó kerete kerülékidomú és gyöngyösen rovátkozott; nyelve vas; teste ötszögletű, czímerpaizsalakú, oldalt középen kissé behajló peremszélével, rajta három kerek nyílás, a szegek helyei. A jobbvállon fordult elő s a rajz elől és oldalnézetben tünteti föl a tárgyat. 5. Bronzkarika, teljesen összeérő végekkel, a jobb csipőcsont mellett hevert. A fiatal női sírnak mellékletei között kiválik a következő, teljesen új darab (6.), mely bronzpálczából áll, szára kampós végét leszámítva, csavaros fölületű, csavart körben visszahajtott fülecskéje is; ellenben kampósan meggörbült vége, melynek finomabb hegye letörött, mint a töréslap tanusítja, sima és hengeres. Ezen szerkezete mellett varró- vagy fűző-tű nem lehet, talán vékonyabb ruhaneműnek összefoglalására vagy mécsbél föltolására szolgált; a következő tárgy mellett volt. 7. Bronzlemezből készült hengeres cső, összeérő széle két helyen

450. sír $^2/_3$ n.

nagyobb csorbulással, benne hengeralakban összegöngyölgetett vászondarab, melynek egyik vége megszenesedett, kormos s így minden bizonynyal mécsbéltartó volt, a milyen már a rómaiaknál is el volt terjedve, mint azt ilynemű római mécsbéltartóink bizonyítják Győrből és Ó-Szőnyből. 9. Gyűrű másfélszer hajlott bronzsodronyból készítve. 8., 10—11. Három szemből alkotott láncz bronzsodronyból, a baloldali ágyék mellől; egyik szeme szárán a ruha körültekerve még rajta van. 12. Bronzkarika, nyilt. 13. Nyakgyöngyök 39 darab; van közöttük néhány gömbölyű, szürkésbarna szinű, egy darab kettes fekete, egy darab szabálytalan, összenyomott oldalú gyönyörű indigókék szinben; a többi részben dinnyemagalakú lapos, többnyire azonban mindkét oldalán kiálló gerinczczel van ellátva. 14. Hiányosan föltüntetett fülönfüggőnek töredéke a 445. sírból, bronzból. Előfordult még a sírban a női mellékletek közül elmaradhatatlan orsó, nyomott kettős csonkakupidomú és korongon készült, körös barázdákkal diszített pohár, fekete szinű.

451. férfi-sír tartalma: egyszerű bronzgyürű, szabad végei egymás fölé

hajlanak ; három darab téglalapidomú, áttört és szárnyatlan griffekkel diszített övdísz, kettő csuklyós és a medencze felső részén, egy darab alul foglalt helyet. A csuklyós övdíszek kisebb lemezét két S-alakú inda, alsó száruk vége közé foglalt gömbös dudor és rhombidomú áttörés diszíti. Az ágyék baloldalán foglalt helyet az egy darabból öntött bronzcsat, a melyhez alakra és mustrázatra nézve hasonló előfordult a 232. sírban. A czombcsontok felső felén a medencze alatt feküdt egy-egy kisebb bronzszíjvég, a csontok között a nagy szíjvég ; mind szarmáta jellegű ; nevezetesen az oldalak középen behajlanak, szabad végük hegyes szöget alkot, hüvely szegélye pedig egyenesen levágott. A kisebb szíjvégek hüvelytokjának fölülete sima, a nagyobbé három haránt bordával és barázdával diszített ; amazokon a mezőn mély barázdával ellátott pálczatag-dísz van, mely a csúcsot a középtengely irányában összeköti a hüvelytokkal, mellette két hosszú áttörés ; a nagyot sima keretben mindkét oldalon háromszor föl s alá hajló inda s az így származott tereket ennek hármas vég- és oldalágai töltik ki, a melyek majd különféle görbületekben, majd körben végződnek ; helytelenül alkalmazva találunk egyes gömböket is rajta, melyek a régibb, tökéletesebb példányokon mindig a levelek hónaljában ülnek mint afféle virágbimbók, itt pedig a csupasz szár oldalán. A készítő különben a mustra mintázásában sem fejtett ki valami ügyességet, durva alkotás. A jobbczombcsont feje alatt s alább volt egy-egy vaskarika, vascsat és fával burkolt vashüvelyben nagyobb kés ; mindez eléggé jelzi, hogy a 2 cm. széles s majd 20 cm. hosszú kés az övhöz erősített szíjon csüngött a test jobboldalán. A lábak előtt durva művű törött bögre hevert s a sírban fakoporsónak némi maradványa volt.

469. sír $^1/_3$ n.

A következő sírok (452—467.) általában nagyon szegények voltak, edényeken kívül bennük mást, mint csatot, karikát és kést ; női sírokban orsót, nyakgyöngyöket és egyszerü fülönfüggőkön kívül más érdekes tárgyat nem igen találtunk ; a gyöngyök apró sárgák és gömbölyűek (pl. a 453. sírban) vagy dinnyemagalakúak — 21 darab — a 464. sírban ; a talált orsók vagy laposak, vagy félgömbalakúak ; a vastárgyak nem is érdemesek említésre, mert a rozsda nagyon megtámadta őket ; bronztárgy, egyszerű négyszögű csatkeret egyedül csak a 459. sírban volt.

468. sír tartalma: az ágyék mellett vaskés, rajta vascsat és vaskarika ; a fej két oldalán egy-egy üveggyöngyös fülönfüggő négyszögletes, rhombátmetszetű bronzhuzalból ; 469. síré (ábrákkal) : 1—2. kisebb-nagyobb kés, mindenik egyélű s mivel a nagyobbik 33 cm. hosszú, a miből 9 cm. a nyélre esik, mely fanyéllel, a többi rész vashüvelylyel volt borítva, nemcsak eszközül, hanem fegyverül is szolgált. Mindkettő egymásra téve a jobbkéz alatt hevert. Balkéz mellett fehér fémötvényből álló nagyon oxidált lemez volt, melynek mindkét vége kétszer derékszögben való meghajlás után középen, mint a töréslapok mutatják, lefelé folytatódott s tokos csőben végződhetett. Ezen alakítás mellett botfej lehetett. Az ágyék táján : vascsat (törött), téglalapidomú áttört bronz-

övdísz, mely guggoló griffel van diszítve, a griffnek van már szárnya is, egysugarú, de az teljesen az állat hátára visszacsapott farka végével olvad egybe és piskótaalakú bronzlemez (törött), mely felső lapján két ellentétesen álló, ferde ívben hajló soros dudorokkal, oldalt pedig félholdformájú domborulatokkal diszített; préselt munka. *Börzsönyi Arnold.*

DARUFALVI EZÜSTLELET.

Darufalva, sopronvármegyei kisközség határában 1902 őszén Pinteritsch József, gazdapolgár saját szántóján boronálás közben ezüsttárgyakra akadt, a melyek még ugyanaz év deczember havában Bella Lajos utánjárásával vétel útján a soproni múzeumba kerültek. A falu maga mély völgyben fekszik, míg a hozzá tartozó földek a falut övező dombhátakon sorakoznak. Ilyen szélesebb földhát derekán, a falutól északra mintegy 10 percznyi távolságban fekszik a szántó, melynek keleti végén 34 cm. mélységben, ott, a hol a televényföld a sárga agyagrétegre települ, körülbelül 2 m.² területen elszórva és kezdetleges, durva cseréptöredékekkel keverve találtatott az ezüstlelet. A soproni múzeumban Darufalva eddig csak néhány kőtárgygyal volt képviselve, de határának fekvése olyan, hogy valószínűleg a legrégibb idők óta mindig lakott föld volt. A község lakosai horvátok és kis számban németek.

A darufalvi ezüstlelet következő darabokból áll: 1. egy nyakperecz; 2. egy karperecz; 3. öt nagy gyöngy; 4. 29 harangalakú csüngő; 5. nyolcz bogyóalakú csüngő; 6. négy karneolgyöngy és több töredék. Az egész lelet súlya mintegy fél kilogramm.

1. *A nyakperecz* (I. ábra 1. sz.) sima, a végek felé arányosan vékonyuló ezüstcső, melyet három, hólyagos czikkelyekből álló, trébelt és megaranyozott gomb arányos részekre oszt. Egyik felén a gombokhoz jobbról és balról növényindásdíszű, trébelt és szintén aranyozott lemezkék simulnak. A nyakperecz záró tagja hiányzik, de a hasított végek szögecsnyilásai feltételezik. Úgy a gombok, mint a lemezkék az ezüstcsőre egyszerűen reá vannak forrasztva. A nyakperecz súlya: 110·5 gr., legnagyobb belső átmérője: 17 cm., legnagyobb vastagsága: 1·3 cm., legkisebb vastagsága a végeken: 0·8 cm., egy-egy gombköz hossza: 9 cm., a gombok szélessége: 1·8 cm., átmérője 2·5 cm., a lemezkék hossza 1·3 cm., szélessége: 1·4 cm. A két szélső, rárakott gomb által hagyott végek nem egyenlő hosszúak, egyik 6·1 cm. a másik 6·7 cm.

2. *A karperecz* (I. ábra 2. sz.) négyélű, tömör és sima ezüstkarika tompa és nyilt, egy kicsit vékonyuló végekkel. Keresztmetszete szabá-

lyos négyzet. Súlya: 114 gr., átmérője: 6·3 cm., vastagsága: 1 cm., a végeken 0·8 cm.

3. *Az ezüstgyöngyök* (I. ábra 3., 4., 5., 6. és 7. sz.) filigrándíszü, trébelt ezüstlemezekből készültek és kétféle tipust mutatnak. Az egyik tipushoz tartoznak a 3., 4. és 5. számú gyöngyök, a melyek alakra és nagyságra egyenlők, a másik tipushoz a 6. és 7. számúak, a melyek csak alakra egyeznek, de nagyságra különbözők.

A 3., 4. és 5. számú gyöngyöknek hosszúkás, tojásdad magjuk van, mely fölé hosszában, szabályos közökben, az antik fibulák ívhaj-

I. DARUFALVI EZÜSTLELET. 1/2 n.

lású nyakára emlékeztető, három-három bordás kengyel hajlik. A kengyelek vékonyuló végei a mag két végéhez vannak forrasztva s itt duplán sodrott ezüstdróttal nyolczszorosan átfonva s illetve megkötözve. A gyöngyök magvát középen keresztben gömböcssoros drótkarika két mezőre osztja s ezek mindenikét a 3. és 4. számú gyöngynél gömböcsháromszögek, az 5. számúnál gömböcsdülények fedik. A kengyeleket hosszában borda által képezett és kettős gömböcssorral szegélyezett két mezőben gömböcsdülények ékesítik. A dülények a 3. sz. gyöngynél hosszában, a 4. és 5. számúnál keresztben állanak. Mindenik gyöngyön hosszában 4 mm. belső átmérőjű csőnyilás vezet végig, melynek két szája erős ezüstdróttal van befoglalva. Egy-egy gyöngy súlya: 10 gr., hossza: 3·2 cm., a mag átmérője: 1 cm., a kengyelek egymástól való

II. DARUFALVI EZÜSTLELET. $^{1}/_{2}$ n.

legnagyobb távolsága: 2·5 cm., egy-egy kengyel szélessége: 1 cm., a végeken: 7 mm.

A 6. és 7. számú gyöngyök hosszában, szabályos közökben egymáshoz forrasztott, három-három dülénydedalakú dudorból állanak. A dudorok szemközt néző gömböcsháromszögekkel és közben gömböcsdülényekkel vannak diszítve. Kettős gömböcssorok szegélyezik a mezőket és töltik ki a dudorok mélyedő közeit. A nagyobb gyöngyön 5 mm., a kisebbiken 3 mm. belső átmérőjű csőnyilás vezet végig. A nagyobb gyöngy súlya: 7 gr., hossza: 2·5 cm., legnagyobb szélessége: 2·3 cm., a kisebb gyöngy súlya: 5 gr., hossza: 1·8 cm., legnagyobb szélessége: 2·1 cm.

4. *A harangalakú csüngők* (II. ábra) ugyanazt a technikát mutatják, mint a gyöngyök, de alakjuk sokkal egyszerűbb s az ezüstgömböcsök mellett az ezüstdrót nagyobb szerepet játszik. Keveset eltérő nagyság mellett két főtipust különböztethetünk meg. Az egyiket az 1—17. számú, a másikat a 18—29. számú csüngők képviselik. Az elsők testét három ezüstdrótkarika három arányos mezőre osztja s ezeket gömböcsháromszögek töltik ki, míg a másik tipusnál a csüngők testét öt karika öt mezőre osztja s a nyak kivételével az egyedüli díszt csak a karikák mellé rakott gömböcssorok képezik. Különben alig van két teljesen egyenlő darab s különösen a csüngők fülein, nyakán és alján fordulnak elő változatok.

A fülek mind hengerded alakúak változó nagyságú nyilásokkal. A leghosszabb fül 9, a legkisebb 4 mm. hosszú, a szájnyilások átmérője 5 és 3 mm. között váltakozik. A fülek végeit erős ezüstdrót fogja körül, úgy hogy a henger szájnyilásai kis gyűrűtagokat képeznek s ezeket többnyire gömböcssorok szegélyezik. Változatok: 1. egy harmadik gyűrűtag a fület középen két részre osztja (2., 12., 17., 18., 21., 22., 24., 26., 27., 28. sz.) s ez esetben a középső gyűrűtag nemcsak díszül, de a fül jobb megerősítésére is szolgál, a mennyiben a gyűrűt képező ezüstdrót végei a csüngő nyakába kapaszkodnak; 2. a hengert 4—4 gömböcsből alakult kis dülények (rozetták) fedik (1., 19., 29.); 3. a fül tövét egész gömböcshalmaz borítja (18., 21., 22., 23., 26., 27., 28., 29. sz.).

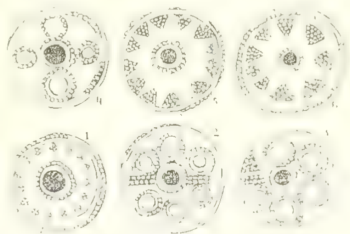
A csüngők nyaka egy esetben (24.) gömböcssoros drótkarikákkal, közben kis háromszögekkel és dülényekkel van diszítve, a többi csüngőnél pedig köröskörül talpon álló gömböcsháromszögekkel van megrakva. Változatok: 1. a háromszögek között egy elválasztó kettős gömböcssor (18., 24.); 2. két elválasztó, szemközt álló kettős gömböcssor (12., 15., 20., 25., 26., 29.); 3. valamennyi háromszög között egy-egy elválasztó kettős gömböcssor (1., 2., 13., 16.); 4. egy elválasztó sor gömböcsdülényekből (rozetták) (10.); 5. a háromszögeket 3—3 gömböcs által képezett kis háromszögek keresztformára betetőzik (1.,

5., 6., 7., 9., 10., 11.); 6. a háromszögekkel szemben kisebb háromszögek (3., 4.); 7. a háromszögekkel szemben kis dülények (8.).

A harangalakú csüngők alján minden csüngőnél középen gömböcssoros drótkarikával gyűrűzött kisebb-nagyobb gömbölyű nyilás van, a mely köré a diszítő motivumok sorakoznak. A diszítés itt is gömböcsháromszögekből, gömböcssoros karikákból és kis dülényekből (rozetták) áll. Változatok: 1. körülfutó rozetták (3. ábra 1.); 2. hat gömböcssoros karika két helyen kettős gömböcssorral elválasztva (3. ábra 2.); 3. ugyanez, de egyik karika helyett gömböcsháromszög s e mellett csak egy elválasztó sor (3. ábra 3.); 4. csak négy karika (3. ábra 4.); 5. tizenkét kisebb gömböcsháromszög (3. ábra 5.); 6. kilencz nagyobb gömböcsháromszög (3. ábra 6.).

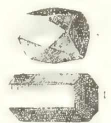
A harangalakú csüngők súlya 6·5 és 4·5 gr. között ingadozik, hosszúságuk a füllel együtt 2·5 cm., átmérőjük 1·8 és 1·5 cm.

5. *A bogyóalakú csüngők* egész külső fölületét sűrű, szabályos, vízszintes sorokban végig gömböcsök borítják. Ugyanolyan fülük van, mint a harangalakú csüngőknek, alul pedig a bogyón kis ezüstgyöngy ül, a mely úgy, mint a fülek, a bogyóval egy darabban van kitrébelve. A szabályos vízszintes sorok úgy keletkeztek, hogy a bogyót alkotó ezüstlemez belül végig barázdákba van trébelve s a gömböcsök e barázdákba vannak illesztve. A fülek változatai ugyanazok, mint a harangalakú csüngőknél, csak középső gyűrűtag bogyó fülén nem fordul elő, a mi az említett előállítási technikával bizonyára összefüggésben van. A fülek hosszúsága is szabályosabb. Egy-egy bogyó súlya 6 gr., hossza a füllel együtt 3 cm., szélessége 2 cm.

III. A CSÜNGŐK ALSÓ LAPJA. 1/1 n.

6. *A négy karneolgyöngy* közül kettő nyolczoldalú hasáb (III. ábra 7.), kettő pedig hossznégyszögű lapos hasáb, melynek mind a nyolcz csúcsát levágták, úgy hogy a levágott csúcs helye ferde háromszöget mutat (III. ábra 8.). A többi ezüsttöredék jobbára a lelet sérült darabjainak kiegészítései, csak egy önálló filigrán ezüstlemezke bizonyíték arra, hogy a 6. számú ezüstgyöngynek a leletben párja is volt.

IV. GYÖNGYÖK. 1/1 n.

A lelet egységes jelleméből tulajdonképen sírleletre kellene következtetnünk, mégis a lelet egyéb körülményei azt látszanak bizonyítani, hogy kincslelettel van dolgunk, a mely a legtöbb e fajta lelet mintájára valami agyagedényben volt elrejtve. De leletünk a legtöbb hasonló kincslelettől abban is különbözik, hogy nincsenek éremmellékletei. Annyi bizonyos, hogy a lelet eddig hazai leleteink között sok tekintetben egymagában áll és már ezért is fontosnak kell tartanunk.

A lelet anyaga szemre is jó ezüstnek látszik, a patina majdnem teljes hiánya pedig bizonyítja. Daczára annak, hogy a lelet nem lett megtisztítva, egy kis oxidáláson kívül épen csak a nyakperecz lemezkéi zöld rozsdásak, a mi valószinűleg a silány aranyozás eredménye.

Alakra nézve feltünő a nyakperecz hasonlatossága a szilágysomlyói második kincs karpereczéhez. A két ékszer nemcsak az arányos hármas tagozásban egyezik, de a nyakperecz hólyagos czikkelyei a karperecz két ilyen hólyagos tagjával alakra és nagyságra majdnem teljesen egyeznek. A négyélü tömör ezüstkarperecz alakjára is vannak hazai analogiák a régibb középkorból, de többnyire más anyagból.

Az ezüstgyöngyökhöz némileg hasonló két ismeretlen helyről származó gyöngy, mely a nemzeti múzeumban őriztetik.[1]

A harangalakú csüngők alakjának megközelítő hazai analogiája egy ismeretlen helyről származó aranyfülbevaló[2] s egy ezzel mindenben egyező ordasi, szintén arany fülönfüggő;[3] de a mi leletünk csüngői gazdagabbak és formásabbak.

A bogyóalakú csüngőkhöz igen közel áll a tokaji lelet egyik fülönfüggőjének gömbje,[4] csakhogy a darufalvi bogyók technikája tökéletesebb s az alak a hengerded füllel jellemzőbb.

A csüngők fülei különösen tagoltságukkal a szilágysomlyói első kincs medaillonjainak füleire emlékeztetnek, de a hengerded fül egyáltalában a régibb középkor hazai csüngőin nem ritkaság.

A hasábidomú gyöngyökre hazai analogiáink az egyik idomra: a czikói, ordasi, bölcskei, regölyi és keszthelyi, a másik idomra a mártélyi gyöngyök, a milyeneket eddig csak az úgynevezett sarmata sírmezőkből ismerünk.[5]

A darufalvi ezüstlelet uralkodó technikája a filigrán és pedig legfőképen a bőrtűs mű vagy gömböcsdísz, ebből is leginkább a gömböcsháromszög s a gömböcsdülény, a gömböcsdísz legkezdetlegesebb és legközönségesebb motivumai.[6] S ezt a technikát a mi leletünk a tökély művészi fokán mutatja be. Kizárólag filigrán diszíti igen gazdagon a gyöngyöket és csüngőket és mégsem mondhatók egyhanguaknak vagy túltengőknek. Az egész lelet, de különösen a nyakperecz s a gyöngyök erős antik befolyásra utalnak.

Külföldi analogiáknak leginkább az úgynevezett vagdalt ékszertöredékeket tartalmazó leletek «Hacksilberfunde» kinálkoznának. Tömör ezüstkarperecz fordul elő a leissowi leletben, melyet e leletek tipusául

[1] Arch. Ért. 1897. 241. l.
[2] Hampel J. Régibb középkor. LVIII. 1
[3] Hampel J. Régibb középkor. LXXVI. 2.
[4] Hampel J. Régibb középkor. CCCXXXIX. 11
[5] Hampel J. Régibb középkor. II. k. 145. l.
[6] V. ö. Arch. Ért. 1897. 230–241. és Hampel J. i. m. II. k. 276—283. l.

vesznek és majdnem minden ily vagdalékos ezüstleletnek vannak négyélű tömör ezüstrudjai és filigrándíszű ezüstgyöngyei. Ezekből a mi leletünk csüngőihez leginkább hasonlítanak pl. a čistěves-i s a gnichwitzi leletek gyöngyei. De technikájuk ezeknek korántsem oly tökéletes, mint a mi leletünké, s azért a vagdalékos ezüstleletekhez való viszonya legfelebb azt bizonyítja, hogy a darufalvi lelet a bőrtűs mű tisztán csak legprimitivebb elemeivel a kornál (890—1075 Kr. u.) nem fiatalabb. A darufalvi lelet származása tekintetében vannak kételyeink, lehet hogy Keletről hozta a kereskedés.

Kugler Alajos.

KÖZÉPKORI FÉMTÁLAK.

Nem régiben Kecskeméten földmunkálatok alkalmával bronztálat találtak, melyet a kecskeméti városi múzeum megalapítója, Kada Elek múzeuma számára megszerzett. Az ő szivességének köszönhetjük, hogy a szerény középkori emléket itt bemutathatjuk (1. ábra). A bronzlemezből trébelt és esztergályozott tál átmérője, a mintegy 0·5 cm.-nyire kihajtott lapos karimájával együtt 24 cm., mélysége 3·8 cm. A karima kihajlásán kívül semmiféle domború tagozás nincs rajta, csupán durván bevésett idomokkal diszítették belső fölületét. Ábránk (2. sz.) ezt a kezdetleges compositiót elég híven adja. A tál belső, síma körlapját különálló alakkal ékítették, a körlap szélétől a hajláson fölfelé ismét emelkednek vonalas rajzok.

A középső kép jobbra tekintő hosszúhajú, szakálltalan emberfejet mutat, tetején karimás kalappal vagy sapkával. Az alak vállát kétfelé hajló szabálytalan vonással jelzi a készítő és e vonalakból lefelé kettős és nagyjából párhuzamosan hármas vonalcsoportokat rak. A váll fölé mindkét oldalon oly fajta vonalas idomokat vésett bele a bronzműves, melyeket szárnyaknak lehetne tekinteni.

A furcsa mellkép a tál emelkedő oldalán háromszor egyforma távolságban ismétlődik, csakhogy «szárnyai» nincsenek és a két vállvonalról lefelé álló vonalcsoportok jóval rövidebbek. A váll fölött a fejtől balra és jobbra négy oly idom van bevésve, melyről azt szabad hinnünk, hogy az olvasásban és irásban egyaránt járatlan rézműves betüket kivánt utánozni, a fejtől balra talán OΓ, jobbra A és talán még egy betü áll.

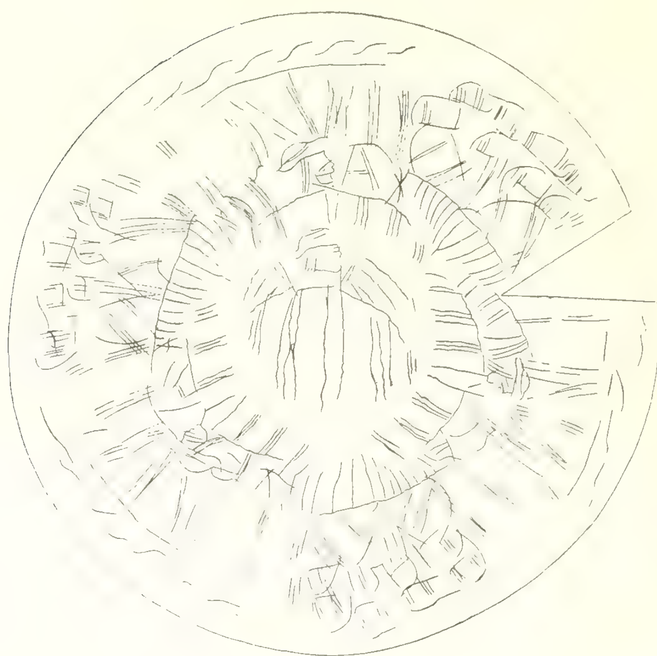
Hogyha jobbra forgatjuk a tálat, a következő fej és hozzávaló, szélesre nyúló váll szabadon utánozza az előbbi idomot, a bal váll fölött ismét két betüt sejtünk, talán IM, jobbra pedig EA.

Végül a harmadik fej ismét jobbra tekint. A szélesre nyúló váll

1. ábra.

A KECSKEMETI FÉMTÁL. $^1/_3$ n.

2. ábra.

A KECSKEMÉTI FÉMTÁLRA KARCZOLT KÉPEK KITERÍTETT ÁBRÁJA.

fölött ismét négy jegy van, mely betünek tűnhetik, balra ✱F, jobbra A és három összekúszált vonal.

Minden ilyen mellképes és négybetüs csoport fölött egyenes vagy kevéssé hajlított vonalakból álló hat csoport áll, a csoportok mindig ugyanazt a schemát mutatják || ||| \\// |||, mindegyik csoport fölött egy vízszintes vonal és ∼ idomú vonalak sora lebeg.

A közökben egy-egy ábra ismétlődik, melyet vitorlás hajóhoz lehet hasonlítani, a «hajó» teknőjéből csak a felső szélét és a lefelé hajló «bordákat» jelezték, közepén és két szélén három egyenes áll

3. ábra.

fölfelé, ez a három «árbóczot» képviselné, az árbóczok közt két nagyobb «vitorla» és fölötte két sorban nyolcz kisebb vitorlát jelezne.

Azonban lehet, hogy csupán a rajz naivsága miatt tünik ez idomcsoport hajónak, talán készítőjének más volt a szándéka.

A tál karimája egy helyen kicsorbult, az ott látható három pár lyuk azt mutatja, hogy háromszor volt füle és az ugyanannyiszor letört. A tál alját zöldes patina borítja, belsejéről a rozsdát a találók lesúrolták. Belső feneke közepén pontmélyedés van, mely akkor keletkezett, mikor trébeléskor forgatták a tálat.

A kecskeméti tál alkalmából a nemzeti múzeumban régóta őrzött

hasonló fémtál juthat emlékünkbe, melyet e folyóirat 1869. évi folyamában (23. l.) elég részletesen ismertetett Rómer Flóris és 1887-ben dr. Frimmel (138—143. l.), úgy, hogy elég lesz itt az ábráját ismételni. (3. ábra). A múzeumi tál a kecskemétivel formája és technikai kivitele dolgában összevág, sőt a belsejébe vésett alakok kezdetleges ábrázolása is sejteti, hogy ugyanazon alantjáró művészeti környezetből ered, mint kecskeméti társa, bár ezúttal mégis valamivel érthetőbb módon tudta a tál készí tője művészi szándékát nyilvánítani, sőt az alakok mellé vésett föliratok is elég szabatosak, úgy, hogy ezúttal megértjük, hogy a keresztény erények képeivel kivánták a tálat ékíteni.

A betük idomai a korra is engednek hozzávető következtetést: a XI—XII. századokra valló typusuk van. A múzeumi tálnak párját Münchenben őrzik az ottani nemzeti múzeumban, a kecskeméti tálhoz hasonlók szintén több helyütt vannak. Hasonkorú és hasonízlésű fémtálakat mintegy harmincz helyről majdnem százat ismer dr. Grempler Vilmos, a ki utoljára ezekkel a tálakkal foglalkozott.* A legtöbb tálon az egyházi symbolikába vágó ábrákat szemlélünk, néha a pogány hősmondákból ábrázolnak rajtuk egyes jeleneteket, máskor az alakoknak nincs sem egyházi, sem hagyományos pogány értelmük. A symbolikus ábrák miatt úgy képzelték, hogy a tálak csupán liturgikus czélokra szolgáltak. Mások kétségbe vonták, hogy a vallásos symbolika miatt csupán egyházak számára készültek volna. Úgy véljük, hogy úgy egyházi, mint világi czélokra szolgáló mosdótálak voltak. Naiv izlésük hasonlatosságából nem következik még, hogy mind egy helyen készültek, de tekintve, hogy túlnyomó számuk éjszakkeleti Németországban, az éjszaki és keleti tenger vidékén került elő, Gremplerrel valószínűnek tartjuk, hogy ezen a vidéken készítették legsűrűbben és talán a wikingek kereskedése terjesztette mindenfelé.

Budapest, 1904 január. *Kövér Béla*

A PILINYI ÁRPÁDKORI TEMETŐ.**

Tavalyi lelhelyem a Sirmánhegy délkeleti részén terült el. Az idén a déli oldal került felkutatás alá. Nagyságra nézve a két terület csaknem egyforma lehet. Hátra van még a déli oldalnak felső része, mely itt sírokban gazdag, míg a keleti oldalon hasonló magasságban nem temetkeztek.

A Sirmány földjének minősége és összetétele csaknem lépésről-lépésre változik. Míg az egyik sírt a könnyű agyagban bontjuk ki, már a következő

* Mittelalterliche Bronzeschalen (Aus den Arbeiten des X. Archæologischen Congresses zu Riga, 1896.).

** V. ö. Temető királyságunk első századából Arch. Ért. 1902 210—240 ll.

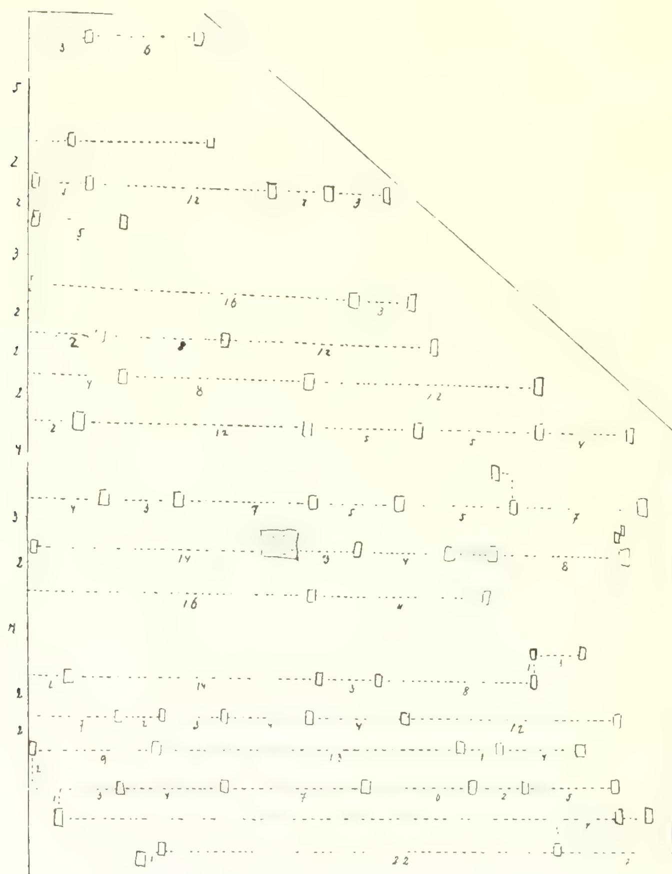
csontváz olyan kemény vörösbarna földbe van ágyazva, hogy az egészen megfestett csontokat csaknem vésővel kell kifeszegetni helyeikről. Sajnos azonban, hogy homokos része nincsen e hegynek, a melyik gyorsan átengedné a reá hullott esővizet magán. Az agyag nagyon víztartó s ezen tulajdonsága az oka annak, hogy a csontok folytonosan a nedvességben állva nagyon eltaplósodtak s vékonyabb részei már a földben szétmállottak. A nemzeti muzeum laboransa napokat töltött azon czélból mellettem, hogy egész vázakat emelhessen ki összeállítás végett, de alig négyet sikerült többé-kevésbbé jó állapotban kiemelhetnie. Ezeken kívül hat koponyát conserváltam még stearin rögzítéssel, ezek az utókorra maradt épen maradt testrészei 81 nyolczszázad előtti magyarnak! Nagy részt oka annak, hogy a koponyákból több nem volt megmenthető az, hogy a hegyoldalról nagyon is sok földet mosott le annyi század alatt a zápor s nagy részük oly magasan feküdt már, hogy az ekét húzó ló patája csaknem érintette őket s a nyomás alatt a belül üres, meggyengült falú koponyák összeroppantak.

Említettem volt tavaly, hogy sírok fekvése concentricus, azaz egy képzelt legmagasabb pontja körül a hegynek futnak körívben. Idei ásatásomkor helyesnek találtam ezen észleletemet, csak azt kell módosítanom, hogy a halottak hosszirányú fekvése is a képzelt körívnek sugarain feküdnének. A déli oldal feltárása világosan azt mutatja, hogy őseink temetés alkalmával csak arra törekedtek, hogy halottjaiknak feje napkelet felé feküdjön. Hogy ezt elérhessék, a mint a kúpalaku hegy oldala lassanként nyugati irányban hajlik, a sírok fekvése a függélyesre mindinkább törik, s a legszélső csontvázak csaknem vízszintes irányban lettek eltemetve már. Úgy hogy fejük kelet, lábaik nyugat felé vannak fordítva. Ez a hajlás a hegy keleti oldalán, a hol az egész testre egyformán ráeshetett a felkelő nap első sugara, nem volt észrevehető, azon a részen, a hol az oldal lassan olvad át a keletibe, szintén csak mérsékelt volt, s úgy látszott, mintha a képzelt sugarak irányát követnék mindinkább ferdűlve a sírok, de az erősen déli és nyugati részen nyilvánvaló, hogy az volt az eltemetőknek czélja, hogy a megholtnak feje a keleti nap felé legyen irányítva. Ez a temetkezési szokás csaknem mindenütt feltalálható, nem csak a mi pogány őseinknél, hanem a rokonfajok vallási szertartásai között is.

A sírok párhuzamosan futnak, még pedig a sorok egymástóli távolságra két-két lépés, tehát körülbelül $1^1/_2$ méter, néhol négy lépésnyi távolságban következik csak az új sor, de egy-egy, közben megtalált sír a bizonyság, hogy ő teljesen elpusztúlt sorban lett megásva hajdan. Milyen kár, hogy annyi sír pusztúlt el nyomtalanul. A hol csontok napfényre kerültek, ott kipiszkálta a többi benmaradt részeket is a szántó-vető. Pár év előtt volt eset, hogy egy napon 9 sírt hányt szét az eke. A magasban fekvő csontvázakat az első mélyebb szántások megtalálhatták már, talán századok előtt. A megbolygatott széttört csontok rohamosan pusztulnak el, miután annyi századon át állott ellent az enyészetnek, míg nyugodtan feküdt helyén. A halottak rendes egymástól való távolsága a két és öt lépés között változik, volt azonban eset, hogy egy felnőtt mellé egy lépéssel lejebb fektettek egy gyermekhullát, mely-

nek lába egy hasonkorúnak feje mellett feküdt. Talán összetartozó halottak lettek ily szorosan egymás mellé temetve.

Ha 20—30 lépésre nem lelünk csontokat, csak a későbbi pusztulás képét mutatja. Ha most a két lépésre levő sorokba a rendes távolságok közép arányát a 4 lépést lelépjük az üres helyekre, az idén felásott 82 sír közé még 75-öt kell beillesztenünk. Tehát legalacsonyabb számítás szerint is majdnem

1. A PILINYI ÁRPÁDKORI TEMETŐ TÉRKÉPE

annyit, mint ahány sértetlenűl megmaradt. Ha a már előbb felásott 76 sír közé ismét beillesztek 75-öt, úgy látszik a térkép (1. ábra) után, hogy a tavaly feltárt részen még több aránylag a feltűnő nagy távolság a sírok között, akkor 150 sír pusztulhatott el megvizsgálatlanul. Emléke csak olyannak maradt, melyben a felületes vizsgáláskor feltűnőbb, nagyobb tárgyakat találtak. Legrégibb tudomásunk sír felbontásról 1876-ból van, a mikor is egy méter mélységben ló és embercsontvázat találtak, velük fényes sárga karikákat, karpereczeket, nyílvasakat, vörös köves gyűrűt. Ennek is Nyáry Jenő báró úgy jutott tudomá-

sára, hogy kikérdezgette a parasztokat a régiségek felől.[1] Azelőtt senki sem volt, a kinek elmondhatták volna, ha csontokat és régiségeket találtak s nem volt senki, a ki följegyzést csinált volna. Posta Béla dr. talán 1894-ben pár napig vendégünk lévén, szintén ásatott fel amúgy hevenyében néhány sírt a Sirmányban, pár gyűrű, hajkarika s egy pénzecske — ha jól emlékszem — volt ásatása eredménye.

Sok csontvázat csaknem érintett már az eke vasa, sokon pedig meglátszott, hogy már meg is bolygatta a barázdában. Legtöbbet általában a második ásónyomás talált meg, tehát 40·50 cm. mélyen voltak még a föld alatt. A 39. sz. sír volt legmélyebbre ásva, még mindig 95 cm. vastag földréteg nehezedett a holtra.

Az eltemetettek egynek kivételével, mely egészben kissé kelet felé volt testtel fordítva, hanyatt lettek a sírba fektetve, s több mint felénél a fej keletre nézett, s aránylag kevés volt, a melyiknek arcza nyugati irányba fordult.

Nyoma sem látszik annak, hogy a sírgödröket gondosabban előkészítették volna a halott befogadására. Nem voltak kitapasztva mint Gombáson, ki sem egyenlítve mint Selypen. Egyáltalán nem vehető ki, hogy a sírok milyen szélesre lettek kivágva. A milyen földet kihánytak a gödrökből, ugyanolyannal hantolták be újból. De a hullafolt rendszerint erősen mutatkozik a földben. Magasan a csontok fölött barnára van festve már a föld a test szétbomlott alkatrészei által. A gyakorlott munkások a lapátoláskor majdnem mindig pontosan megmondották, a hol halott fekszik. Kétségem van az iránt, hogy Ordason[2] és Selypen[3] nem a sötétre megfestett földet gondozták-e, hogy idegen helyről czélzatosan lett oda hordva, a nyitott sírok betöltésére. Azt csak négy csontváznál találtam, hogy falapon feküdtek, kettőnek feje alja mohával volt megágyazva, mint azt tavaly is észleltem. A falapok nem igen lehettek vastagok, csak egy halott alatt látszott annyi famaradvány, hogy nagyobb vastagságára engedett következtetni a halotti deszkának. Ilyen deszkát találtak az eltemetett alatt Szolyván, Gerendáson és még más helyeken. Koporsónak a mostani értelemben véve nyomát sem találtam. Gerjenben, Teremián ép úgy mint néhány esetben Martélyon[4] a temetkezés állítólag koporsóval történt. Wosinszky szerint Szegszárdon is észlelhető volt a koporsós temetkezés, de mivel a vasszögeket nem ismerték akkorta, fatörzseket faragtak ki koporsó formára. Sőt Nagy-Teremián az ezüst fejű szöges famaradványokat valóságos koporsóknak tartják. A pilinyi temetővel egykorú, tehát a XI. századbeli magyar sírok közül állítólag Orosházán találtak koporsómaradványokat. Joinville is említi, hogy a XIII. századbeli kún főúr temetésén a tetemre is tettek gyalult deszkát.[5]

Két sírban, könnyű hamuréteg volt, mely gyorsan elégő szalmaféle anyag maradványa lehetett. A lángok azonban valószínűség szerint kialudtak már akkor, midőn a hulla a földbe került, mert a pernye nem található csak a sírgödör fenekén, s nem szállott rá a csontváz felső részére is, mint Tolnán,

[1] Arch. Ért. XII. 126. — [2] Arch. Ért. XIV. 679. — [3] Arch. Ért. XII. 227. — [4] Arch. Ert. XII. 418. — [5] Arch. Ért. XIII. 844.

melynek sírmezejében nemcsak a sírok fenekét tölti meg szenes hamu, hanem a vázakra is reá rakodott.* Már nem az egész sírt égették ki, hanem egyiknél csak a láb helyén raktak könnyű tüzet, a másikban pedig a láb és az oldalt fordított fej érintkeztek a tűz maradványaival.

A pogánykor temetőinek jellemző vonása a sírokba tett étel. A magyar ősök sírjaiban is találunk egész konczokat a halott lábain keresztül fektetve, melyek az eltemetés idejében bizonyára ízletes hússal voltak megrakva. Ilyen fajta nagyobb állati maradványt nem találtam az emberi csontokkal keverődve, hanem a 29. sz. sírban levő halottnak bal lába fején ott porladt egy kis fajta tyúk előre nyújtott nyakkal. A kis csontváz egészen ép volt, s látszott, hogy egészben került az elhalt férfi mellé. Még pedig a sírban előbb feküdt már a hulla a szárnyassal együtt, mint a lángok kigyulladtak a gödörben, mert a vékony bőrű tyúkocskának lába szárán a pörkölődésnek némi nyoma mutatkozik. A könnyű égetés természetesen a csontig nem perzselte meg a halottat is. A 38. sz. sírban a koponya mellett egy lófej hevert, olda't pedig elszórva tűzkő darabok és kagylóhéjak feküdtek. Ezek különben apróbb cserépdarabkákkal más halott mellett gyakran voltak találhatók.

A szemfedő nyomát megint megtaláltam egy bronz gyűrű külső felületére tapadt kis vászon darabkában, melynek fonalvetése teljesen megfelel a már más alkalommal talált vászon szövésnek. Csodálatos, hogy a bronz menynyire képes conserválni. Egy tömör ékesség került le a csontváz nyakáról, mely bizonyára amulet gyanánt függött a még élő nyakán. Mikor vizsgálni kezdtem a nyakdíszt, megtaláltam abban a hosszú csatornában, a melyen a felakasztó zsinórnak átmenni kellett a 7—800 év előtt beléfűzött vékony fonalat, melyet a bronz oly épségben conservált, hogy alig látszik jobban elgyengült, elernyedtnek, mintha most huzták volna a lyukba belé. Pedig annyi száz éven át szabadon hatott hozzá a nedvesség, állott a vízben. A fejpárna megmaradt csomóit is a bronz szomszédságának köszönhetjük. Érdekesnek tartottam, hogy meg legyen állapítva, minő nemét használták a szövésnek őseink. A kérdés megoldására Rejtő Sándor műegyetemi tanár szives készséggel vállalkozott. Szerinte «a talált szövetdarabkák anyaga: kender, szövése egyszerű vászonkötés; fonalbeállítása 1 cm.-re 15—18 fonal. A nyakékben talált fonaldarabka kétágú czérnázott fonal, s anyaga len.» Tehát finom házi vásznat szőttek a sz. István alattvalói kenderből, és fonalat fontak a vékony szálú lenből.

A temető keleti oldalán a szélső sírtól 14 lépésre egy kis területre találtam, fekete, hamus, kevert földdel. Nagy és kis edénytöredékek, csontok fordultak fel a hantok között, tarkázva a kagyló csillogó teknőjével és a megégett agyag vörös rögeivel.

A talált csontmaradványok szakszerű vizsgálatát dr. Nádaskay Béla állatorvosi főiskolai tanár úr volt szives végezni. Az ő észrevétele szerint «egyes nagyon hiányos darabokat lehetetlenség pontosan meghatározni, annyi bizonyos, hogy p. o. kérődző állati csontok, de vajjon tenyésztett, vagy pedig vadon élő állatoktól valók-e, azt meghatározni nem lehet.»

* Arch. Ért. XIII. 848.

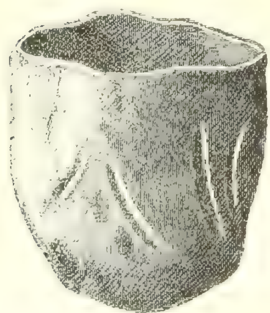
A sertésnek élvezéséről tanuskodik 7 drb fog, melyek inkább vadsertéstől látszanak származni, mint szelidtől. Ugyancsak a csontok között van a disznó egyik alczombcsontjából való közép részlet is, s egy állkapocs darab. A szarvasmarhának több csontrésze mutatja, hogy rendes eledelül szolgált. Egy lapoczka tövisnek alsó része, egy hátulsó láb középcsont alsó végéből való részlet, egy állkapocs darab, benne egy zápfoggal, egy másik állkapocsrész két zápfoggal, a szarvasmarha csontvázának részei. Valószinűleg szarvasmarha maradványoknak tekinthetők egy-egy sípcsont felső végének részlete, két alkarcsontnak darabjai, két czombcsont részlet, két alczombcsont, két láb középcsont részlet, egy alkarcsont darab, egy köröm. Hogy a szarvas pecsenye is egyik fontos alkotó része volt a lakomáknak, azt tavalyi ásatásomnál is tapasztaltam, mikor is egy kifejlett 5-ös agancs hevert a hamus földbe taposva. Kisebb kérődző állatnak csontjaiul lettek felismerve egy sípcsont felső végének részlete, egy sarokcsont jobboldali darabja, öt csöves csont részlet, egy állkapocs darab zápfogakkal. Ezek nagy valószinűség szerint juh testének maradványai. Nincsen tehát a csontok között kutya vagy esetleg farkascsont, de nincs nyoma annak sem, hogy a lovat is ették volna még ezen időben. Úgy látszik, a pogánykor leteltével csak bizonyos, az európai keresztények által élvezett állatok húsával táplálkoztak őseink. Meg kell említenem azon tyúkfajtának egész csontvázát, mely a halott lábán feküdt, s mely fajnak tojása van néha-néha az eltemetett mellett, s a folyami kagylót, melynek csillogó teknője gyakorta fordul fel a hamus rögek közül. Elvétve a sírokban is megtaláljuk a széttöredezett héjjat. Úgy látszik, gyakori élvezeti czikk volt a kagyló puha húsa, melyet a Ménes édes vize nevelt, s különös jelenség, hogy halszálkák nem élték túl a hosszú időt.

A szarvascsontok kis termetre mutatnak, a kérődző állatok is kisebbek a hasonló maiaknál, s az egészben talált szárnyas sem éri el a közönséges magyar tyúkjaink átlagos magasságát.

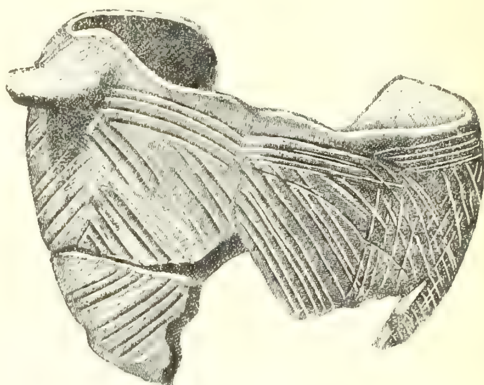
Az edények anyaga legtöbbször iszapolatlan nagy kvarcz darabokból durva agyag, vastag falaik többé-kevésbbé jól kiégetve. Az edényfalakba minden rendszer nélkűl mélyedések mennek, melyek lehetséges, hogy növényszárak lenyomatai, melyekkel a száradni kezdő fazekakat körűl vették, hogy egyenletes és lassúbb legyen az első száradás. Öntudatos díszítés csak egy vörös szinű edénytöredéknél látszik meg, melyet azonban összeállítani nem sikerült.

Egy kis pohár (1. ábra) a legépebb darab, melyet kiegésziteni teljesen sikerült. 7 cm. magas és szabálytalan karimájának átmérője 6 cm. Anyaga rosszúl iszapolt, de elég apró szemcsés agyag, formája elég tetszetős, de a ki ezt szabad kézzel kigyúrta, a fazekasság elemeivel is alig volt tisztában. Még arra sem tudott ügyelni, hogy szilárdul megtudjon állani keskeny talpán. Egy másik kis pohárféle csak 6 cm. magas s aránylag bő nyílása is több mint 6 cm. Ez jól kidolgozott, világos agyagból készűlt, de mestere semmivel sem tudott többet az előbbeninek készítőjénél. A többi töredékek csak kis részét képezik a szétesett edényeknek s csak formájukat tudjuk elképzelni az összerakott darabokból. Egy körülbelűl 18 cm. átmérőjű, 1 cm. vastag falú fazéknak (2. ábra) jóformán csak talpa hibázik, felső karimája csaknem egészen meg van. Ez valami nagyobb

főzőedény lehetett, sajátossága az, hogy fogóját keskeny bütyök képezi csak, ilyet is csak egyik oldalra gyúrt a szegény gelencsér. Ugyanilyen fogót látunk egy másik nagyobb edény oldalán s úgy tetszik, mintha ez divatos forma lett volna. Egy több ügyességgel megformált edénynek vastag talprésze maradt meg, s csak kihajlított szélét találtam meg egy másiknak. A többi cserépdarab még csak az edény alakjára sem enged következtetni.

1. ábra. 2/3 n.

2. ábra. 1/1 n

A múlt év folyamán előkerült pénzek legtöbbje az első Árpád királyok korából való, s míg I. Istvántól 2, I. Endrétől 5 darab jelezte az eltemetés idejét, addig Salamonnak csak 2, I. Lászlónak uralkodását pedig csupán egy példány hirdeti. Idei kutatásom nyomán 18 érmecske került gyűjteményembe s ezek elseje mindjárt a tavalyi temetőrészhez legközelebb eső 2-ik sírban feküdt sz. István (1000—38.) királyunk pénze (C. N. H. 2. sz.) Az első 11 halott mellett 3 I. Endre (1046—61.) féle érmecske tanúskodott az eltemetett halála idejéről (C. N. H. 11. sz.), míg a Salamon (1063—74.) aránylag rövid uralkodása alatt vertek közül 7 darab (1 drb C. N. H 20. sz. és 6 drb C. N. H. 22. sz.) ezüstpénz a bizonyíték. A tavalyi egy példánynyal szemben pedig az idén sz. László (1077—95.) szép ezüst érme hat halottnak volt kincse. (C. N. H. 22. sz.; C. N. H. 25. sz.; 2 drb C. N. H. 26. sz.; C. N. H. 30. sz.; C. N. H. 31. sz.; C. N. H. 33. sz.).*

Tudjuk, hogy a sírokban előforduló érem nem határozza meg az évet, melyben a temetkezés történt, mert hisz egy-egy királynak pénze még több utódja alatt is forgalomban maradt, mégis a pénzek által adott időjelzésből az tűnik ki, hogy a Sirmány keleti oldalán kezdték a temetkezést, s mindinkább déli és délnyugati irányban folytatták. László király alatt, vagy utána aztán más helyet kerestek halottjaiknak. Hogy az idén felásott temető folytatása a tavalyi résznek, nemcsak az időjelző érmek bizonyítják, hanem mint később látni fogjuk, az ékszerek divatjának változása is.

A leletek zömét, mint e korból származott legtöbbjét az ékszerek teszik.

* A részben nagyon sérült érmek meghatározását dr. Réthy László volt szives végezni.

A mit legelőször kell konstatálnom az, hogy az ékességek anyaga túlnyomóan az ezüst, míg tavalyi ásatásom leginkább bronztárgyakat juttatott napvilágra. Ebből az következik, hogy mind több és több ezüst került idők multával az ősök birtokába, bár Nestor szerint a lovak mellett az ezüst volt a magyarok legrégibb java. Az új haza azonban bőven adott a kedvelt érczből s hogy ki is használták a letelepülők a kedvező helyzetet, sok adatunk van rá. Sőt Taksony tíz éven keresztűl közösen birta a csehekkel a csaszlaui és a kaurziméri ezüstbányákat is.[1] Nemcsak az ezüst bővebb volta azonban jellegzője a pilinyi temető ezen részének, hanem a fémkeverés is. Az ezüst sokkal tisztább állapotban van feldolgozva, s a potin csak ritkán fordul elő. Ez talán a terjedő jólétre mutat.

A divat változása is észlelhető. Mindjárt a hajgyürűknek az az alakja, melynél a gyöngyös sarkantyú forma félkört egy vékony félkör alakú pálczika köti össze, úgy látszik, hogy megszünt használt lenni. Talán az ősök magukkal hozták ezt az idomot, s aztán a másik szerte használt egyszerűbb alakhoz tértek egészen. Ezek azonban tömörebbek és szebben dolgozottak, mint a legelső Árpádok idejéből valók s több a változatosság nagyság és alak tekintetében. Vannak vékony, széles átmérőjű nagy karikák, majd mások nagyon nehéz, tömör darabok, de kis átmérővel. Egész kicsi drótból csinált miniatür karikácskák is vannak. Az egyiknek teste mindenütt egyforma vastag, a másik nagy erős hasat kap, míg vannak lapokból összeállított példányok is. Férfi sírban már nem fordultak elő, a pogány magyarok férfi viselete, a borotvált halántékok és az összefonott hosszú haj[2] csak rövid időre, és nem általánosan elfogadva tért vissza Vatha fellépésével, a ki a pogánysághoz való visszatérést azzal mutatta külsőleg is, hogy leborotváltatta fejét s csak három tincset hagyott.[3] Annál inkább fonták azonban fürtjeik közé a hajkarikákat a nők. Egészen öreg, fogatlan koponya körül ott hevernek csomóstól a hajékességek. Igen találóan jegyezte meg Hampel, hogy a pilinyi temetőnél a hajgyűrűk túltengése a jellegzetes.

A 32., 37. és 49-es számú sírokban 2 vékony fölül keskeny, lefelé szélesedő ovál alakba összehajtott ezüst huzalt találtam, melyeknek végei szorosan egymásra vannak fektetve, eltérőleg a közönséges hajkarikáktól, melyek mindig nyitottak. Ezeket fülbevalóknak tartom. S talán a divatra nézve jellemző, hogy mindkét esetben csak egy-egy ilyen karika feküdt a koponya balfülének megfelelő helyén.

A torques sem ment ki még a divatból. A négy példány mindenike 3—3 huzalból van sodorva, de míg az egyik vékony, s már használás közben eltört helyén összetákolt, addig a másik diszes vastag fonású s egy gazdag úrnőé lehetett. Anyaguk bronz, vagy rossz ezüst, csak egy van vasból kovácsolva. Ez egy férfi sírban volt, 6 nyílcsúcs társaságában. Nem huzalokból van fonva, hanem négyszögletűre van kovácsolva s egyik végébe szög van ütve, mely a másik végnek lukába illik bele. Ez a lehető legegyszerűbb zár.

[1] Horváth Párhuzam 86.
[2] Regino (Pertz I. 599.)
[3] Hist. Hung. fontes II. 154.

Nálunk párja nélküli ez a darab. Kétségtelen, hogy rendeltetése a nyak megvédése volt, nem puszta disze lehetett az elhalt harczosnak.

A karpereczeknél megint az izlés változását látjuk. A lapos rajzokkal díszített lemez karpereczeket már csupa vékony karika váltja fel, nyitott, kihegyezett végekkel. Az igazi magyar ékszernek tartott zárt karpereczek sem fordúlnak elő, melyeknél két halfej (?) egy közös pálczát kap be szájába. A változatosság tekintetében hanyatlást kell látnunk.

A gyűrűknek is inkább csak anyaga finomult, de nem alakja is. Egy igen szép fonású bronz gyűrű teljes hasonmása egy tavaly találtnak, mely azonban jó ezüstből készűlt. Ugyancsak egy teljesen hasonló példány került ki tavalyi ásatásomkor egy inkább czifraság, mint erős kiemelkedés által hármas fejű ezüst gyűrűhöz. A többi vagy egyszerűen kerek, vagy lapos karika, részint nyitva, részint összeforrasztva, vagy pedig rovátkákkal, pontokkal vannak ékítve. Jellegzetes a gyűrűknél, hogy feltűnően kicsinyek, úgy hogy mai felnőttek aligha tudnák bármelyiket viselni. Még a férfigyűrűk is igen kis kézre vallanak. Rendszerint mindkét kézen egy-egy darab gyűrű lett a holtakkal eltemetve, a gyűrűsujjakon. Csak egy ujjon volt egymásfölé fűzve három karikagyűrű, úgy mint Alpáron találták azt.

Pityke csak egy jutott napfényre, mely teljesen azonos a Demkóhegyen talált darabbal. Ez kisebb, de tömörebb példány, mint a tavaly oly bőven találtak s nem kovácsolás, hanem öntés műve.

A nyak gyöngyei között egy sarkaival lefelé függő félhold alak diszlett egy halott nyakán, mely hajszálnyira hasonlít a tavalyi ásatásom nyakékességéhez. Alakra nézve egyedűl álló példány egy belül üres, különös hosszúkás alakú csüggő, valami mélyen bevésett diszítéssel. Egy csörgőnek ketté vágott része szintén nyakdíszül szolgált.

Az ékszerek közé kell számítanom a gyöngyöket, melyek, bár nincs oly sok belőlük, mint a tavaly felásott sírmezőben, változatosság tekintetében mi kivánni valót sem hagynak hátra. Vannak nagy 6 oldalúra csiszolt amethist és átlátszó szintelen kvarcz gyöngyök, s oly apró gömbölyű paszta szemecskék, melyen alig lehet czérnát huzni által ; vannak átlátszatlan sötét kék kőkemény, tömör, nagy üvegszemek, különféle vörös vonalakkal diszítve, kisebbek szines betéttel, s vannak egyszinű nagy üvegkarikák is. Legszebbek kétségkivül a bélelt gyöngyök, melyeknél az ezüst füstre megint üveg burok borúl. Ezeknek formájuk is szép s tört arany fényük is érdekes. Mások nagy puha üvegpasztából készültek, annyira puhából, hogy nagy részük az érintéskor porrá omlott össze. Ezeknek is van ezüst béllésük. Közöttük szép, változatos formába öntött példányok is vannak.

A fegyverek közül ismét csak a gyakran előforduló nyílcsúcsok a sírmellékletek. Ebben azonban nagy a változatosság. Hisz «az egész telet fegyvergyártás, nyílköszörülés és az ifjaknak fegyverbeni gyakorlásával töltik»* mondja Luitprand krónikás, a ki lelkéből gyűlöli a magyarokat, s mégis kiemeli azok gyorsaságát és ügyességét a nyilazásban.** Anonymus is annak

* Katonánál 233.
** Anonymus C. 36.

tulajdonítja a nyitrai várőrség megfélemlítését, mert még soha sem láttak olyan fegyvereket, mint a magyarokéi.[1] Ezek a fegyverek nem európai szabásuak voltak, — mondja Horváth Mihály, — melyeket kétségen túl saját kovácsaik, kardcsiszárjaik és egyéb fegyvergyártóik készítettek.[2] Regino szerint ezeknek a nyilaknak csapásait lehetetlen volt kikerülni, annyi ügyességgel irányították.[3]

A pilinyi nyílcsúcsok között köpűs nem fordúl ezuttal elő, sem kettős szárnyú, a mi annál különösebb, mert hisz épen a dülényes idom honfoglaláskori s a későbbi magyar leletek darabjai szárnyasak. A palócz vidéken talán tovább megmaradt az ősi idom. A nyílcsúcsok nem nagyok. A 7 példány közül három csaknem teljesen azonos alakú. A dülénynek két tompább hegye közel van a csúcshoz, minek folytán alakja karcsú, könnyed s hosszú szárban szúrható szöget kap a nyílcsúcs. Másik 3 darab inkább falevél idomú, könyök csúcsai lejebb esnek s így hosszabb vágásra való élei vannak ezeknek. Középen mindeniknél gerincz fut végig. Egyiknek tövise még bent volt az erősen conservált falakban. Van egy a többitől egészen elütő alak. Hosszú tövisben kezdődik s két oldalra félholdszerűen nyílik szét éle. Mintha egy szárnyas nyilat rendes alakjában megfordítanának. A szárnyak belső oldala van kiélesítve. A 7 nyílcsúcs közül egyik külön sírban feküdt, a halott jobb válla táján, a többi hat pedig a torqueses vitéz sírmelléklete volt. Jellemző, hogy nem voltak csomóba téve, vagy tudatosan a halott mellé rakva, hanem szerte hevertek a rögek között. A magyar sírokban rendesen a szív táján vagy a lábnál fekszenek a holttal egy magasságban a nyilak.

Nagy Géza hivatkozik rá, hogy »Alpáron I. Endre érmét a koponya fogai között lelték, Kárászon pedig ugyanilyen módon találták Péter dénárát, s mint Pósta B. mondja, hasonló szokást észlelt a rákospalotai XII. századbeli síroknál. Pintér S. Szécsényben II. Béla érmét a koponya alatt lelte«.[4] Pilinyben a halottak útra valói nem mindig ugyanazon helyre lettek téve. Legtöbbször a fej körül feküdtek. Egy esetben a koponya homlokán okozott nagy zöld foltot. Egy másiknál az oldalt fordúlt arcz pihent rajta. Még a tarkó alján levő csecsnyulvány is érintkezett egy pénzecskével. Legtöbbször az áll alsó részén találtam az éremre. 5 esetben a szájból az áll aljáig csúszhatott. Két izben az összeszorított fogak között maradt meg a pénzecske, az egyik halottnak pedig állára tették rá az utravalót gondos rokonai. Csak egy halott őrizte félő gonddal pénzét. Jobb és balkezében egy kis kova és tégladarabocskával együtt szorongatott egy-egy pénzecskét, mint a gerendási temetőben fekvő kortársa.[5] Csak férfisírokban találtam pénzeket.

A már szét rongált sírokat nem számítva, 79 halottnak határoztam meg — nagyjából — nemüket, korukat és magasságukat. Legtöbb a sírlakók között a nő: 29. Közöttük fogaikról itélve előre haladott korú négy. A legmagasabb

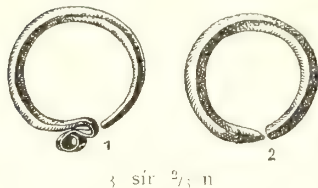
[1] Horváth Párhuzam. 85.
[2] Nyugoti kútfők 297.
[3] Katonánál 61.
[4] Arch. Ért. XIII. 234.
[5] Arch. Ért. XII. 159. Zsilinszky jelentése

termetűek épen az idősek között vannak. Az egyik 168 cm. magas, a másik 160. A legalacsonyabb 143 cm. magas a nők között, a közép arányszám pedig 153. A gyermekhalandóságot 26 sír bizonyítja, de az elpusztult sírokban legtöbbnyire szintén gyermekcsontok lehettek, melyek sokszor csaknem nyomtalanúl eltünnek, különösen a csecsemőkéi. Ha eke egyszer közéjük akadt, felszaggatta, a nélkül, hogy a papirvékony és gyenge csontokat észrevette volna valaki. Férficsontváznak ismertem fel 24-et. Legnagyobb magasság volt a 185 cm. két halottnál, a legkisebb a 152. Az átlagos magasság a 168 cm.

A csontszerkezet erőteljes, egynek kivételével, a melyiknek egyik karja elsatnyult, nyomorék volt, ép mindenütt. A lábfejek nagyok, míg viszont a kézfejek sokszor feltünően kicsinyek, vékony ujjakkal.

1. sír. Okt. 8-án. Asszony. Hanyat fekvésben, arcz keletre fordítva. Mindkét keze alája téve. Sírmelléklet: 1 jó ezüst hajkarika 3 cm. átmérővel, teste 3 mm. vastag kerek. 1 jó ezüst gyűrű 17 mm. átmérőjű belső világossággal.

2. sír. Test hanyat fekve, fej nyugatra fordulva. Arcza alatt érem. Két keze teste mellé téve Sírmelléklet: 1 egyszerű karikagyűrű bronzból 20 m. átmérővel.

3. sír. $^2/_3$ n.

3. sír. (Ábrákkal). Asszony teljes fogsorral, hanyat fekve, keletre fordult fejjel. Kezei a test mellett. Sírmelléklet: 1 vastag kopott ezüst gyűrű 19 mm. belső átmérővel. 2 bronz hajgyűrű. Egyike egészen ép (1. sz.), teste karcsú, formás, négy lapra idomítva, vékony külső éllel, egyik vége S-ben, a másik hegyben végződik. A másiknak S alakú végződése letörött. Teste egyforma vastag mindenütt, tompa véggel.

4. sír. Elkorhadt csontváz, valamely elaggott egyéné lehetett. Állkapcsában 4 lazán álló fog. Keze nyomtalanul elenyészett.

5. sír. Okt. 9. Hanyat fekvő csontváz, arczczal előre, feje magasabban fekszik mint lába s ezért erősen a mellre van esve. Karjai melléje téve. A szájjon keresztül, érem az áll alsó részéhez esve.

6. sír. Váza hanyat fekve, feje mellére esve, mint az előbbeninek.

7. sír. Hanyat fekvő csontváz, feje mellére esve. Fiatal leány. Sírmelléklete: 2 kis bronz hajkarika, nyúlványa mindkettőnek letörve. Álla alatt 1 érem.

8. sír. Elpusztult kis gyermeksír.

9. sír. Sírmelléklet nélküli csontváz.

10. sír. Széthányt.

11. sír. Széthányt sír, de a csontok között hevert még 1 érem és 1 torques, 3 bronz fonalból fonva. Átmérője 16 cm. Kapocsa a szokott alak. A torques a középen még használat közben ketté törött s ezen a helyen a huzalokat szorosan egymásba bogozták.

12. sír. Széthányt.

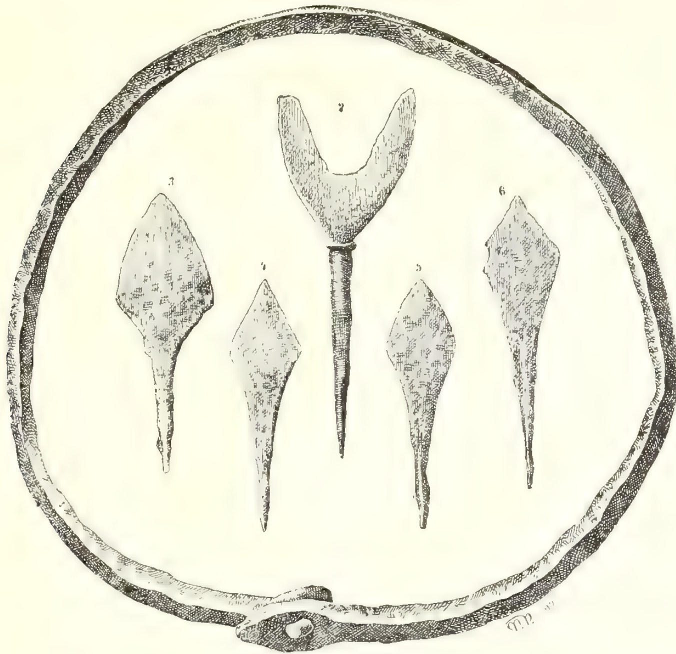
13. sír. A csontváz alsó része hibázik. Bizonyára eke forgatta ki. Bal felső karcsontja alatt pénzmaradvány. Sírmelléklet: 1 vékony tojásdad alakra húzott bronz huzalból, melyek végei nem érnek össze.

14. sír. Okt. 10. 185 cm. magas csontváz hanyat fekve, keletre fordított

fejjel. 2 karja a test mellé eresztve. Jobbról-balról kis cserépdarabok és tűzkövek hevernek. Homlokán 1 pénz.

15. sír. Gyermek csontváz 106 cm. magas. Hanyat fekvő test, keletre néző fej, karjai leeresztve. Sírmelléklet: 1 kerek testű 6 mm. átmérőjű hajkarika.

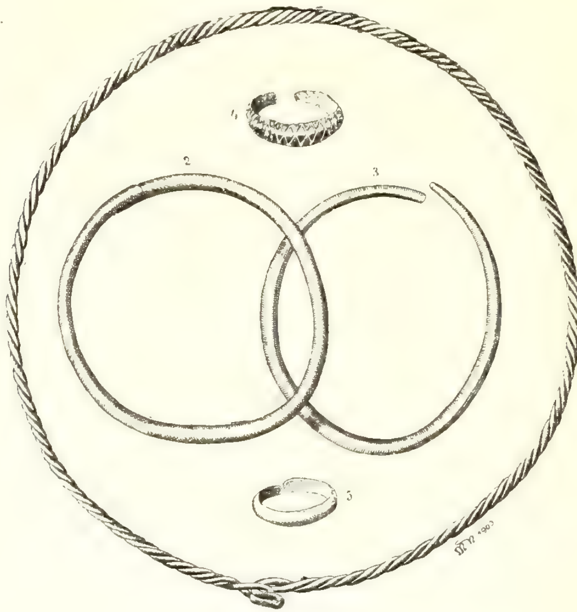
16. sír. (ábrákkal). Férfi. 170 cm. magas teste kissé keletre fordulva, feje egészen keletre dőlve. Bal karja a test mellé téve, jobb a hasán nyugszik. Sírmelléklet: 1 vastorques (1. sz.) 18 cm. átmérővel, négy oldalura kovácsolva, vastagabb oldala, a külső 1 cm. széles, a keskenyebb 9 mm. Egyik vége ellapul, s egy vasszeg van beléerősítve a másik vég szintén szélesre kovácsolt, közepén

16. sír. 1/2 n.

lyukkal. A rugalmas nyakperecz ha összenyomódik, két vége úgy lapúl egymásra, hogy a szög beillik a lukba. Ilyen a zárókészüléke. A test két oldalán nyílcsúcsok feküdtek. Az egyik (2. sz.) 57 mm. hosszú tövissel van ellátva, mely felső végén kis karikával van körülvéve. Innét indúl ki a kis fegyver teste. Idoma hasonlít egy fordított szárnyas nyílcsúcshoz, de némi kis hajlással. 2 cm. vastag teste 45 mm. hosszú két ágba oszlik, melyek végén hegyesek. A fegyver külső széle vastag, belül élesre van fenve. A 3-ik számú nyílcsúcs dülény idomu, de a rhombus 2 tomp hegye a nyílvessző végéhez van közelebb mint a felső csúcshoz, a húsba hatoló rész pedig kifelé finoman ívelt, 33 mm. hosszú, míg a könyöktől megfordítva homorú alakot vesz fel, s átolvad hirtelen a tövisbe. Az egész nyílcsúcs hossza 75 mm. A 4-ik számú nyílcsúcs 2 mm. átmérőjű szélességben. Szép karcsú, szabályos dülény idoma van 22 mm.

hosszú egészen egyenes vágó hegygyel. Közepén gerincz fut végig. 67 mm. teljes hosszúsága a tövisnyulványnyal együtt. Teljesen hasonló hozzá a 5-ik számú, azzal a némi kis különbséggel, hogy a húsba hatoló rész kifelé finoman ívelt. A 6-ik számú 79 mm. hosszú keskeny, 32 mm. széles nyílcsúcs, 29 mm. egyenes szélű vékonyra fent vágó részszel, melynek egyik sarka kissé letörött. A tompa hegyek tehát arányosan a felső csúcsnál vannak, miáltal nagyon hosszú, a nyílvesszőbe szúrandó tövist kapott, A 7. számú nyílhegy a 2-höz hasonlít inkább, 75 mm. hosszú, legszélesebb részén pedig 25 mm. vastag. 33 mm. hosszú ívelt felső része a dülénynek az egész hosszúságnak nagy részét foglalja el, közepén gerincz fut lefelé. Hogy hat nyíl fekszik a hulla mellett, az a leggyakoribb jelenség.

17. sír 1/2 n

17. sír. (Ábrák.) 157 cm. hosszú asszony, mélyen — 4 ásóra — eltemetve. Feje nyugatra néz. Sírmellékletek: 175 cm. átmérőjű vékony három huzalból sodrott torques. Mindkét karján 1—1 perecz. Ezek mindenike 4 mm. vastag bronzhuzalból készültek, nem szabályos karikába hajlítva. Az egyiknek végei tompa csúcsban végződnek s nem érnek össze, (2. sz.), a másikéi egyszerüen el vannak vágva s egymás fölé nyomva. (3. sz.) Átmérőjük 7 mm. Jobb keze gyűrűs ujján egy gyűrű, rossz ezüstből, melynek hátul össze nem érő homorú lapján keresztvágásokkal diszített szalagot képez 31 mm. belső átmérővel. (4. sz.) A bal kéz ujján egy sima, egyszerű lapos, hátul össze nem érő gyűrű volt. (5. sz.)

18. sír. (Ábrák). Mélyen temetett javakorbeli váz, 157 cm. magas, hanyat fekve, nyugatra fordúlt fejjel, kezein fekszik a test. 1—1 gyürű mindkét mutató ujján. Az egyik egy nyitott négy lapú karika, mely hátúl nem ér össze,

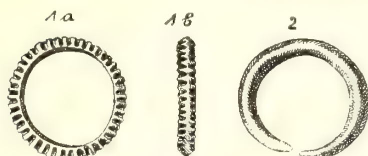
de hegyben végződik. (2. sz.) A másik egy zárt karika 2 cm. belső világossággal. Diszítése mély bevágások által való rovátkolás. (1a—1b.)

19. sír. (ábrákkal). 145 cm. magas öreg nő hiányos fogazattal. Bal keze hasára téve. Sírmellékletek: Mindkét kézen 1—1 az előbbi sírban talált karpereczekhez hasonló karika s a balkéz mutató ujján 2 vékony lapos gyűrűcske 19 mm. belső átmérővel. Az egyik zárt, a másik nyitott.

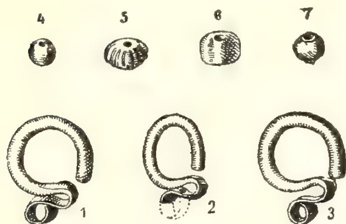
20. sír. Okt. 11. 160 cm. hosszú öreg férfi, hanyat fekve, jobbra néző fejjel, jobb kezén vékony karikagyürű.

21. sír. (ábrákkal). Kis gyermek. Sírmellékletek: 3 szem bélelt gyöngy, 1 szem átlátszó földes karikából. (6. sz.) 4 nagyobb, egyenlő 16—17 mm. átmérőjű bronz hajkarika S alakra hajlított végekkel, ezekhez hasonló 1 kisebb példány. (2. sz.)

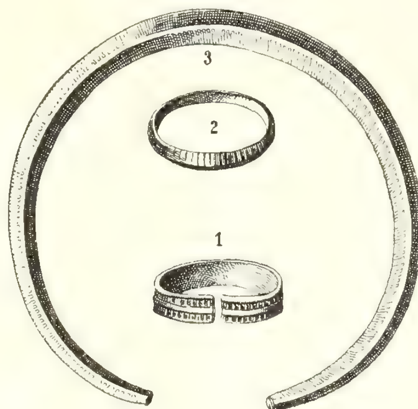
22. sír. Háton fekvő, keletre néző, javakorú férfi csontváz.

18. sír 3/4 n.

21. sír 3/4 n.

19, sír. 3/4 n

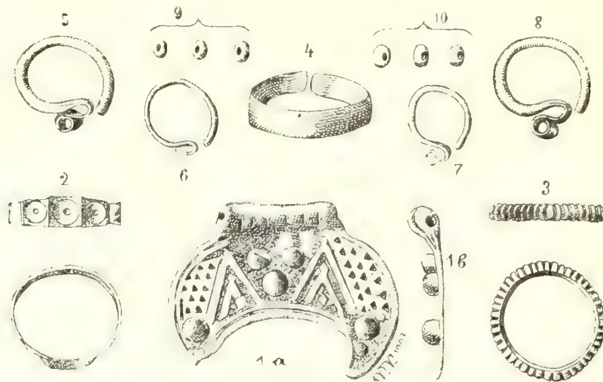
23. sír. Hanyat fekvő csontváz, feje mellére, előre esve. Sírmelléklet: Álla jobb oldalán 1 érem. 19 mm. belső átmérőjű, 8 mm. magas, lapos zárt bronz karikagyűrű. 1 gondosan csinált tömör, nehéz jó ezüst hajkarika a szokott hajlítású véggel 16 mm. átmérővel. 1 hosszas karikába hajtott négy oldalú 6 mm. átmérőjű bronz hajgyűrűcske.

24. sír. Fiatal férfi hanyat fekve. Összelapúlt feje a mellre esve. Ujjain két-két egyszerű karikagyűrű. Mindkettő nyitott, de az egyiknek végei össze illesztvék, a másikéi nem érintik egymást.

25. sír. 3 csecsemő egymás mellett.

26. sír. (Ábrák). Fiatal leány. A tetem alatt falap. Háton fekszik, mohpárnán nyugvó feje nyugatra tekint. Sírmellékletek: Jobb kéz gyűrűs ujján 2 gyűrű. Egyike egy nem mélyen fordúlt zárt karikácska 17 mm. belső átmérővel (3. sz.), a másik vékony, nyilt sima lapú karika (4. sz.). Bal kezén 17 mm. belvilágosságú gyűrű, melyhez teljesen hasonló volt tavalyi lelhelyemen. Ez egy fejes gyűrű, de a melynek fejét csak a test lapozattal kidomborított egyik része képezi. E kiálló négyzeten egy karika fut körül, melybe egy mélyedés

van középen fúrva. Ugyanez a rajz ismétlődik két oldalt, mely részek némileg szintén kiemelkednek a gyűrű testéből. (2. sz.) Három nagyjában egyforma 17—18 mm. átmérőjű nagyobb, s 9 db. 13—14 mm. átmérőjű vékony hajkarika. A nyakony vékony lenszálra függesztve egy félhold alakú amulet, melynek analogiája a váczi és a tavaly talált pilinyi darab. Nyaka, melybe a zsinór fűződik 23 mm. hosszú. Innét kétoldalra sarló alakúlag meggörbülve hajlik szét az ékesség. Legszélesebb részén 45 mm. A nyak alatt piramisba dobott három golyó a dísz, a félhold két tarkójának végein 1—1 nagy és 1—1 kisebb golyó van szintén. A test többi részét vonaldíszik, árkolások és beszurkált háromszög díszek teszik élénkké. Az egész bronzból készült öntvény, míg a

26. sír ¾ n.

sír többi tárgyai legnagyobb részben rossz ezüstből készültek (1a, 16. sz.). A nyakdisz alatt néhány szem apró gyöngy. (9—10. sz.)

27. sír. Keletre fordított fejű csontváz, két kezét hasán tartva. Tarkója alatt 1, háta alatt 1 hajgyűrű.

28. sír. ¾ n.

28. sír. (ábrával). Okt. 13. 152 cm. magas halott, feje mellére esve, két keze hasán. Sírmelléklete 19 mm. belső átmérőjű rovátkos vékony karikagyűrű.

29. sír. 180 cm. magas férfi csontváz hanyat fekvő állapotban, nyugatra fordítva fejét. Jobb keze a test alatt, a bal a hason. A sírban nagyobb égetés nyomai, különösen arcza és lábainál. A lábfejre kinyujtott nyakkal és lábakkal egy kisebb tyúkfajta egyedje van téve.

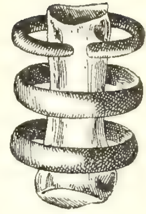
30. sír. Kis gyermek.

31. sír. 160 cm. magas öreg férfi. Kezei mellette nyugszanak, feje nyugatra tekint. Jobbkezén egy vékony rovátkolt, balkeze ujján egy kis karikagyűrű, melynek vékony fején két oldalt árok szalad kívül körben, miáltal közepe kidomborodik.

32. sír. Öreg női test, melynek feje nyugatra néz. A gerincz egész meggörbülve, a mi hihetőleg már életében is ferdévé tette. Jobb kezén, bal kezén 1—1 kopott karikagyűrű. Az álla felső részén egy egymásra tett végekkel biró vékony ezüst huzal, mely ovális formára van görbítve.

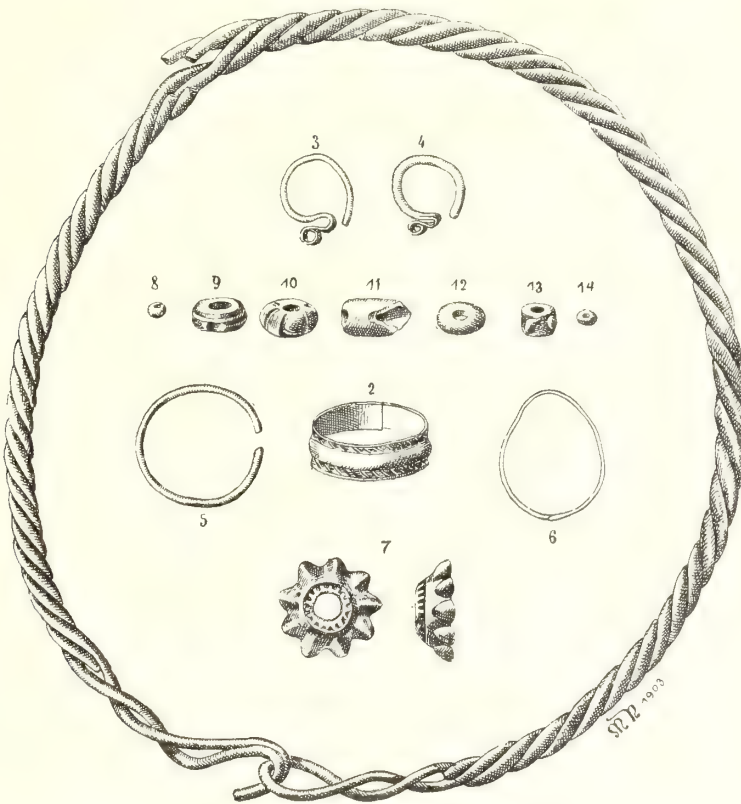
33. sír. Hanyat fekvő 163 cm. magas csontváz, melynek feje keletre fordul. Kifejlett jobb karja melléje huzva, bal karja czombján nyugszik. Ez a kar szemmel láthatólag satnya és kifejletlen, sokkal rövidebb mint a másik.

34. sír. 147 cm. magas középkorú nő. Bal keze a czombon, jobb a test alatt. Jobb kezén egy 7 cm. átmérőjű négy oldalura vert bronz perecz, melynek élei is le lévén ráspolyozva 8 szögletűnek mondhatnánk. Hegyesre reszelt végei nem érnek össze. Jobb keze közép ujján egy nyitott gyűrű, 22 mm. belső átmérővel, mely egy széles lapos karika 2 körben bevagdalt diszítéssel. A balkéz gyűrűs ujján egy vékony rovátkolt ezüst karika gyűrűcske.

36. sír.

35. sír. Apró gyermek.

37. sír. 1/2 n

36. sír. (Ábra). Háton fekvő test, keletre fordított fej. Állánál 1 érem. A bal gyűrűs ujjon egymás fölé fűzött gyűrűk, kettő közülök csukott karika, középen kiugró gerinczesedéssel, a harmadik nyitott, négy lapura ráspolyozott, melynek kihegyezett végei alig érintik egymást.

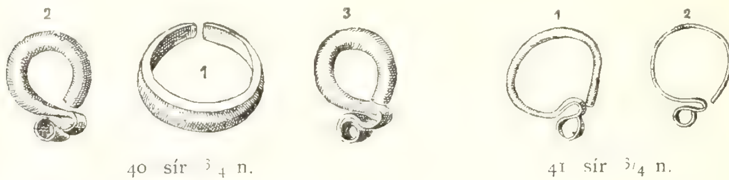
37. sír (ábrákkal). Fejjel nyugatra néző 160 cm. magas csontváz. Sírmellékletei: Nyakán 6 m. vastag három ágból fonott torques, erős, nehéz. A pilinyi

temetőben eddig találtak között a legszebb példány. Ujján egy egymás fölé hajlított végű lemez gyűrű, melynek szegélyeinél pontokból két árok van képezve. Feküdt a jobb kéz középső ujján (2. sz.). Mindkét keze különben a test alatt feküdt (3—4. sz.), hátul egy nyitott vékony 2 mm. átmérőjű sima hajkarika. Bal fülében egy vékony hosszas alakra hajlított huzal, melynek végei egymás fölé vannak szorítva. Ugyanolyan mint a 32. sz. sírban találódott. A nyak körül minden valószinűség szerint gyöngysor lehetett, de olyan anyagból nagy részben, a melyet elpusztít az idő. Ebből a füzérből 3 lapos betétes (9., 10., 12. sz.), egy szintén betétes magasabb alakú (13. sz.), egy hosszú egyerü (11. sz.) és néhány apró (8—14. sz.) gyöngyszemet találtam. A gyűrűhöz közel leltem még egy jó ezüst pitykét, a melynek e helyen való rendeltetését magyarázni nem tudom. Inkább hiszem, hogy a véletlen juttatta oda. A pityke alakja egy felül ellposodó kupnak felel meg, mely alul 9 ágú csillagba olvad. A pityke közepe egy köridom formájában hiányzik, e tátongó üresség rézsutos vonalakkal van szegélyezve. A kis ékszer nehéz tömör darab, öntvény.

38. sír. Okt. 14. A 154 cm. magas csontváz háton, feje nyugati irányban feküdt. Álla alatt 2 érem mutatta, hogy lecsúszott a szájból. A tetem körül széndarabok feküdtek, a koponya mellett egy lófog s szétszórva a rögek között tűzkő darabok és kagylóhéj maradványok.

39. sír. Férfi, magassága 168 cm., 95 cm. mélységből került elő. Jobb kezében egy tégladarabbal, bal kezében kovával szorított 1—1 érmet. Jobb kezén egy vékony, rovátkos karikagyűrű.

40. sír. (Ábrák). 154 cm. magas női csontváz, arczát nyugatra fordítva. Egészen hátra csúszva bal tarkója alatt 3, a jobb alatt 2 tömör, nehéz, jó ezüstből való, egymáshoz nagyon hasonló hajgyűrűi voltak, melyeknek teste 4 mm. vastag. Jobb kezén egy szintén jó ezüstből való nehéz lapos gyűrű, a melynek 6 mm. széles lapját gerincz osztja ketté, s vége megvékonyodva, meglaposodva nem érintik egymást.

40 sír 3/4 n. 41 sír 3/4 n.

41. sír. (Ábrák). Fiatal leányka, két vékony testü, apró hajkarikácskával (1—2. sz.)

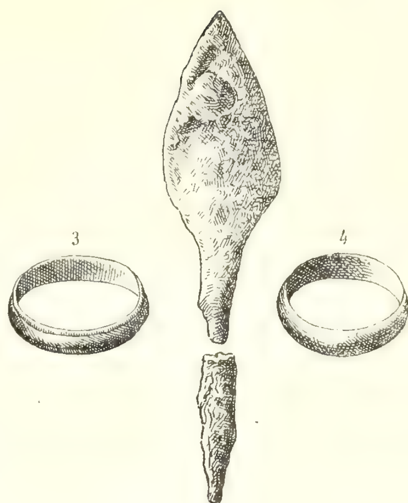
42. sír. Kis gyermek tejfogakkal.

43. sír. Fiatal leány, bal keze hasára téve, a test mellett fekvő jobb karja alsó szára alatt egy kis tyúktojás.

44. sír. (ábrák). Erős férfi csontváz, melynek lábainál erős égetés nyoma látszik. Sírmellékletek: Jobb gyűrűs ujján egy egyszerű bronz karikagyűrű 18 mm. belső átmérővel (3. sz.), bal kezén könnyű jó ezüst 18 mm. átmérőjű karika-gyűrű (4. sz.). Bal keze fejénél egy dülény alakú nyílcsúcs, melynek

vesszejéből is megmaradt még egy darab. A rhombus tompa szögei egészen ellágyítvák s mivel a felső hegyes csúcshoz ívalakban olvad, az egésznek egészen falevél formája van. Hossza 60 mm., szélessége 20 mm. (1., 2. sz.)

45. sír. Apró gyermek. Egy szem kis fekete gyöngy.

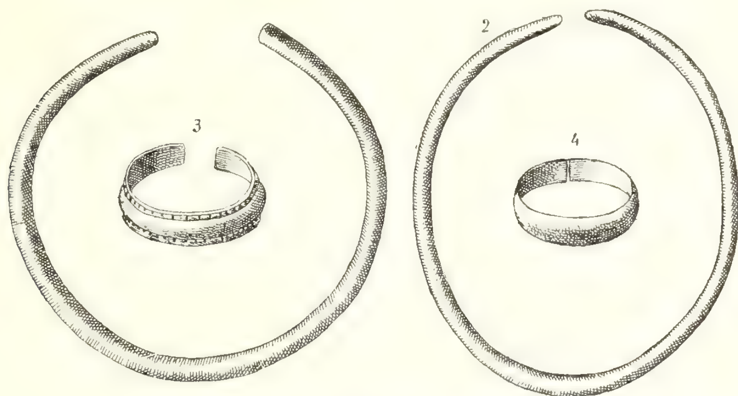

44. sír. 3/4 n.

46. sír. 146 cm. magas. Feje mellére esve. Sírmellékletek: Mindkét karján 1—1 perecz, mely vékony 4 mm.-nyi rossz ezüstből készült 60—68 mm. átmérővel. Végeik hegyesek s nem érintik egymást. Egy vékony kis bronz hajgyűrű a szokott formában, s egy jó ezüstből készült másik, mely csak egy egyszerű vastag drót meghajlításának látszik. Jobb kezén egy vastag nyitott, diszítés nélküli lemezgyűrű, a balon egy zárt karikagyűrű van, 20—21 mm. belső átmérővel.

47. sír. Háton nyugvó, keletre fordított fejű 168 cm. magas férfi.

48. sír. (ábrák). Öreg nő, 156 cm. magas, feje keletre fordítva. Sírmellékletek : Jobb kezén 75 mm. átmérőjű rossz ezüst perecz 4 mm. vastag, végei

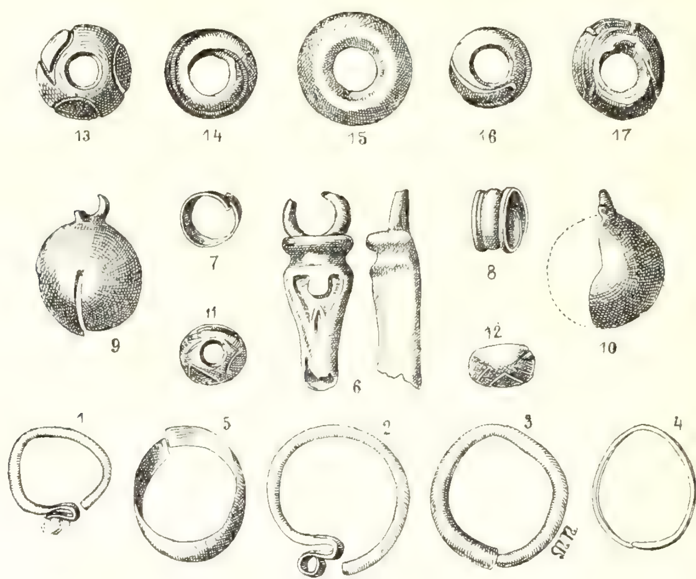

48. sír. 3/4 n.

nem érnek össze, tompák (1. sz.) Bal kezén egy 3 mm. vastagságú, hegyes végű perecz. (2. sz.) Jobb középső ujjon egy pontozott, szélen futó két árokkal, középen kidomborított nyitott lemez gyűrű 22 mm. belső világossággal ; balkezén egy végeit érintkeztető nyitott egyszerű karikagyűrű 17 mm. belső átmérővel.

49. sír. (ábrák). Teljes fogsorú nő. Arcz keletre néz. A test alatt vastag deszka. Sírmellékletek : Balkezén egy nagyon szépen patinásodott karperecz, mely a legnehezebb darab az összes eddigiek között. A lecsiszolt élek ezt a négy lapú karpereczet is inkább nyolcz oldalúvá teszik. Átmérője 77 mm., a test vastagsága pedig 7 mm. Végei tompák s távol állanak egymástól. Hajában három

karika. Egyike nagy, szépen dolgozott, vékony testű, 16 mm. átmérőjű (2. sz.), másik szintén ilyen nagy, de durva kivitelű s végének kihajlítása hiányzik. Ezen a helyen szélesre kalapálták. (3. sz.) A harmadik közönséges, kisebb formájú (1. sz.). Bal fülében a már több izben talált, egymásra hajtott végű vékony ezüst drótból függő (4. sz.). Balkezén egy 17 mm. átmérőjű lemezgyűrű, melynek végei érintik egymást. A nyakon gazdag füzér. Legérdekesebb közöttük egy hosszúkás idomú ékesség, mely bő fülön függött. A fül alatt karika fut körül, mely egy völgy által összeköttetésben van az alsó testtel. Ez egy mindinkább vékonyodó hosszas szívalak, melybe mélyen van valami levél, vagy virág motivum nyomva. Az ékesség, vagy talán amulet bronzból készült, belül üres s vége hiányzik, valami_és fülének egy darabja is hiányzik.

49. sír. ³⁄₄ n

A meglevő résznek hossza 35 mm., legnagyobb szélessége 13 mm., vastagsága pedig 9 mm. (6. sz.) A nyakon függő másik bronz darab egy gömbnek a fele. Alkalmasint csörgő lehetett egész korában, meg van a_keresztnyílás is rajta. Hossza 15 mm. Egy szem 21 mm. átmérőjű fehér karika puha anyagból készült, a kés könnyen fogja s a kaparás nyomán sötét szürke szinű (15. sz.). Négy nagy üveggyöngy fekete szinű, vörös vonalbetétekkel, átmérőjük a 20 és 15 mm. között változik. (13., 14., 16., 17. sz.) A legkisebb gyöngyszem sárgás üveg anyagból való téglavörös vonaldiszítésekkel, átmérője 6 mm. (12., 12. sz.) Az egész nyakfüzért hátul egy kis széles lapú karika tartotta öszsze, a melyik két árokkal három részre van osztva. Ugyanazon hosszú szalagnak lehet egy kisebb darabja, a melyikből a hasonló gyűrűk készültek, csak végeik vannak gondosan egymásra hajtva, hogy a fonalat jól tartsa (7—8. sz.).

50. sír. Keletre fordított fejű fiatal nő. Balkezén 18 mm. belső átmérőjű,

négy lapú karikagyűrű, hajában egy közepes nagyságú hajgyűrű és egy kis 6 mm. átmérőjű ezüst drót karikába hajtva.

51. sír. Női csontváz, keletre fordított fejjel, kezei a test mellett. Bal kéz közép ujján egy rossz ezüstből készült 17 mm. belső átmérőjű, 4 mm. vastagságú gyűrű, melynek végei nem érnek össze, jobb mutató ujján pedig egy vékony, szintén potinból csinált szalaggyűrű, egymásra hajlított végekkel. A nyakon egy vékony rossz ezüst torques volt, 16 cm. átmérővel, három huzalból fonva. A többitől csak annyiban tér el, hogy hurkos végén a harmadik szál bőven van vissza csavargatva, a helyett, hogy egyszerüen elmetszették volna.

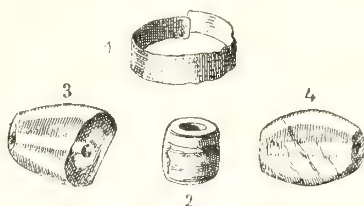
52. sír. Okt. 15. Öreg. Széttört koponyáján 2 közönséges hajgyűrű és hasonló formájú nagyon vékony, kicsi harmadik.

53. sír. Nyugatra fordított fejü vén fogatlan csontváz.

54. sír. 172 cm. magas férfi, javakorban, balkeze teste mellett, a jobb pedig ehhez átnyujtva a testen keresztűl. Állán 1 érem, bal válla csúcsánál szintén egy.

55. sír. Öreg női csontváz, jobb kezén egy sima karikagyűrűvel.

56. sír. (Ábrák). Fiatal leány, alatta falap és fejpárna. Sírmellékletek: 17 mm. belső átmérőjű keskeny szalag gyűrűcske a balkézen pontokkal diszítve (1. sz.). Nyakán egy sor füzér, melynek üvegpasztából készített bélelt nagy gyöngyeit épen kivenni nem lehetett. Egy 19 mm. hosszú, 13 mm. széles négy oldalúra csiszolt amethist (4. sz.), egy zöldes kvarczból köszörült nagy gyöngy, mely oly formán van el vágva, mintha középen metszették volna ketté (3. sz.) és egy sárga atlaszban éteggel bevont hengeralakú üveg gyöngyszem (2. sz.) azok, a melyek megmaradtak a füzérből.

56. sír. 3/4 n.

57. sír. 185 cm. magas csontváz, mellére esett fejjel. Bal kezefejét marokba szorítja. Bal gyűrűs ujján egy erős 7 mm. széles, bronz szalagból hajlított 20 mm. átmérőjű gyűrű van.

58. sír. 153 cm. magas. Sírmellékletek: Balkezén 18 mm. belső átmérőjű egyszerü nyitott karikagyűrű, koponyája körül 10 darab durván készített 10—13 mm. átmérőjű egymáshoz hasonló közönséges ∽ nyulványú hajgyűrű.

59. és *60. sír.* Apró gyermek.

61. sír. Kisded.

62. sír. Javakorban levő férfi, mellre esett fejjel. Két keze a has alsó részén egymáshoz téve.

63. sír. 143 cm. magas. Feje a mellen. Sírmelléklete: 2 db. 25 mm. átmérőjű bronz hajgyűrű.

64. sír. Összehányt csontok.

65. sír. Megbolygatott sír.

66. sír 3/4 n.

66. sír. (Ábra). Gyermek, a kinek jobb kezefeje a bal alá nyúlik. Ujján egy lapozott bronzgyűrűcske, a melynek végei nagy darabon fedik egymást. Erősen össze kellett nyomni, hogy kellő kicsiny legyen.

67. sír. Keletre fordított fejü 152 cm. hosszú csontváz, melynek mellén

1 érem fekszik. Álla alatt egy szokott formájú 25 mm. átmérőjű hajgyűrű. Jobb kezén egy belül homorú szalaggyűrű, 17 mm. átmérővel, végei nyiltak. Balkezén pedig egy sok ágból font bronz anyagú gyűrű, csaknem szétmálló állapotban, melyhez hasonlót tavaly is leltem ezüstből.

68. sír. A 145 cm. magas halottnak feje a mellre esett Álla alatt egy közép nagyságú hajgyűrű, jobb kezén 20 mm. átmérőjű lapozott gyűrű, melynek végei födik egymást.

69. sír. Egy fejjel keletre fordult halott, melynek kezei a test alá lettek téve.

70. sír. Kis gyermek.

71. sír. Kis gyermek, a kinek feje érinti az előbbeninek lábfejét.

72 sír. Csecsemő.

73. sír. Öreg. Feje keletre fordul, két kézfeje a has fölött összeér.

74. sír. 176 cm. magas, keletre néző fejjel, kinek két karja a test mellett fekszik. Sírmelléklete egy pénz, a mely az állkapocs baloldalán van.

75. sír. Kis gyermek.

76. sír. Okt. 16. Keletre néző 168 cm. magas csontváz. Álla tarkója mellé került, közép csigolyái e fölé és kézfeje alá. Balkezén 19 mm. átmérőjű vastag bronz drótból hajlított nyilt gyűrű, melyre a szemfedő vászna tapadt.

77. sír. Szétszántott.

78. sír. Bal arcza alatt 1 pénz, kezei a test alatt, koponyája két oldalán 1—1 darab 17—18 mm. átmérőjű vékony lapos hajkarika.

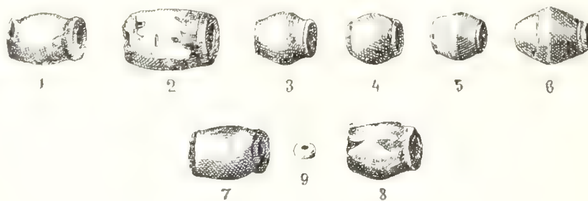
79. sír. (Ábrák). 13—14 éves kis lány, 120 cm. magas. Keletre fordult feje alatt egy pénz. A csecsnyúlványon 1 félkör alakú vékony, hegyes bronz huzal. Két darab 26 mm. átmérőjű ezüst, egy 13 mm. átmérőjű lapozott vékony bronz hajgyűrű. Nyaka körül 15 szem nagy gyöngy. Ezek közül 4 db. aranyszint játszó 1 cm. hosszú erős üvegből készített bélelt gyöngyszem, két egyszinü zöld 15 mm. hosszú, talppal egymáshoz állított 2 csonka kúpot utánzó üveggyöngy, 9 pedig üvegmassából való, sötétbarna szinnel, bélelve, de a borító üveglemez csaknem mindenütt lemállott. A test alatt falemez.

80. sír. Deszkán eltemetett fiatal leány, kezei a test alá téve. Sírmellékletei : 29 mm. átmérőjű vastag ezüst hajgyűrű a fej alatt. Egy másik 18 mm. átmérőjű lapozott karikácska, a melynek az egyik vége bunkó alakuan meg van vastagítva, ép úgy mint a szemközt vele a huzal közepe is.

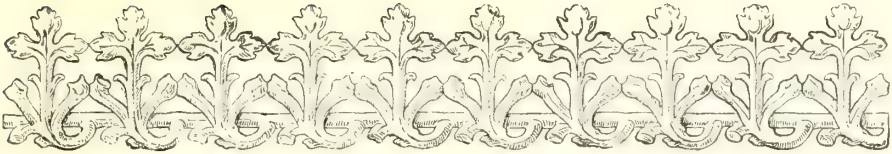
81. sír. Kis gyermek.

82. sír. Félcsontváz.

Budapest, 1903. április. *Dr. Nyáry Albert br.*

79. sír. 3/4 n.

LEVELEZÉS.

I. DARNAY KÁLMÁN: SOMLYÓI (ZALA M.) LELETEKRŐL A HALLSTATTI KORBÓL. Somlyó valódi kincses bányája volna az őskori emlékeknek, ha a százados szőlőkultura ki nem zárná a rendszeres kutatás lehetőségét. Így be kell érni a szőlőmunkálatok alkalmával előkerülő emlékekkel. Ez okból akaratlan el kell tekinteni a lelkörülmény fontosságától, úgyszintén a tárgysorozatok összetartozóságától, így minden tárgy mint külön lelet kezelendő. Somlyó egymaga az őskori átalakulások minden fokozatának teljes képét adja. Vannak területek, melyek neolith emlékekben bővelkednek, míg mások bronzkori emlékek lelhelyeiként ismeretesek. De legbecsesebb és leggazdagabb a Sédviz melléke, mely az ú. n. hallstatti kor gazdag sorozatait juttatta gyüjteményembe.

E leletek között kiváló helyet foglal el az 1. számú bronzkés. A bronzkés pengéjének felfelé hajló csúcsban végződő hegye, le van törve. Megemlítendő körülménynek tartom, hogy a törés gondosan le van csiszolva, mi arról tanuskodik, hogy ilyen csorba állapotban is még használatban volt. A bronzkést kiváló becsessé teszi a pengén és a penge hátán a fogantély egyes helyein végig vonuló ponczczal bevert sráffirozott diszítés. Szalagszerűen sorakozik egymáshoz a sima és rovátkolt, egymással szembe állított háromszögek csoportja, melyeket apró sűrű rovátkák, pontozott, hajlított apró vonaldíszek váltanak fel és betöltik a késpenge alsó részét egészen a nyélnyújtványig. A késpenge hátrészén szakaszokra osztott diszítés vonul végig, mely részben egymást keresztező, egymással vízszintesen haladó vonal, apró rovátkolt és hajlított vonaldiszítéssel váltakozik. A kés nyélnyujtványára aklaszeggel nyert megerősítést a köpüs bronznyél, mely középen rovátkolt diszítéssel ívalakban elhajlik és félholdat utánzó görbületben végződik. A kés egész hossza 20 cm. lenne a csúcs hiányában azonban csak 18½ cm. hosszúságot mutat. Pengéje 2½ cm. széles. Az itt bemutatott bronzkéshez teljesen hasonló kést ezen kívül még csak két példányt ismerek hazai leleteink között, mindegyik Sümegh vidékéről került múzeumomba. Az egyik tapolczai lelet, mely szintén rovátkolt diszítésű. A másik Sümeghtől félórányira fekvő Prága község határában szántás alkalmával, a mult év augusztus havában került felszinre, mely azonban nélkülöz minden diszítést, mindkettőnek

1

pengéje teljes ép és felfelé hajló csúcsban fut össze. A tapolczai bronzkés pengéje 17 cm., a prágai késé 14 cm. hosszú.

A somlyói bronzkéshez teljesen hasonló alakú és diszítésű késeket a sveiczi czölöpviskók romjaiból kiásott bronzleletekből ismerünk,[1] innen kapta e késalak német «Pfahlbaumesser» elnevezését, és mindannak daczára, hogy teljes hasonló kést a hallstatti sírokban is leltek,[2] mégsem sorozhatjuk e kést a szorosan vett régibb vaskori emlékekhez, csak mintegy előlépcsőjén áll a hallstatti izlésnek.

2.

Ugyancsak hallstatti izlésű kés a 2. számú, mely szintén a Sédviz környékén került felszinre, együtt két vascsákány, három darab teljes ép lovagló zablával és vas lándzsákkal. A 9 cm. hosszúságú kis vaskés pengéje ívhajlású alakot mutat és rövid nyélnyújtványnyal bir. Hasonló vaskések két példányát ismerjük a hallstatti temetőből,[3] melynek egyike még nagyságában is teljesen megegyezik a somlyói vaskéssel.

A 3. számú vascsákány, a munkások állítása szerint csontvázsír melléklete volt, mi annál inkább is valószinű lehet, miután a vascsákányra két kisebb az öltöny diszítésére szolgáló aranykarika van rátapadva. A csákány egész hossza 16 cm. Nyéllukja téglaalakú, mely egyik felől, tompa négyszögletes fokban, másik felől 4 cm.-re kiszélesedő éles bárdban végződik. Teljesen hasonló 12 × 3 cm. meretű kisebb csákány vasból szintén Somlyóról került gyüjteményembe. Közel hasonló csákányt bronzból is leltek Somlyón,[4] melynek foka azonban korongban végződik.

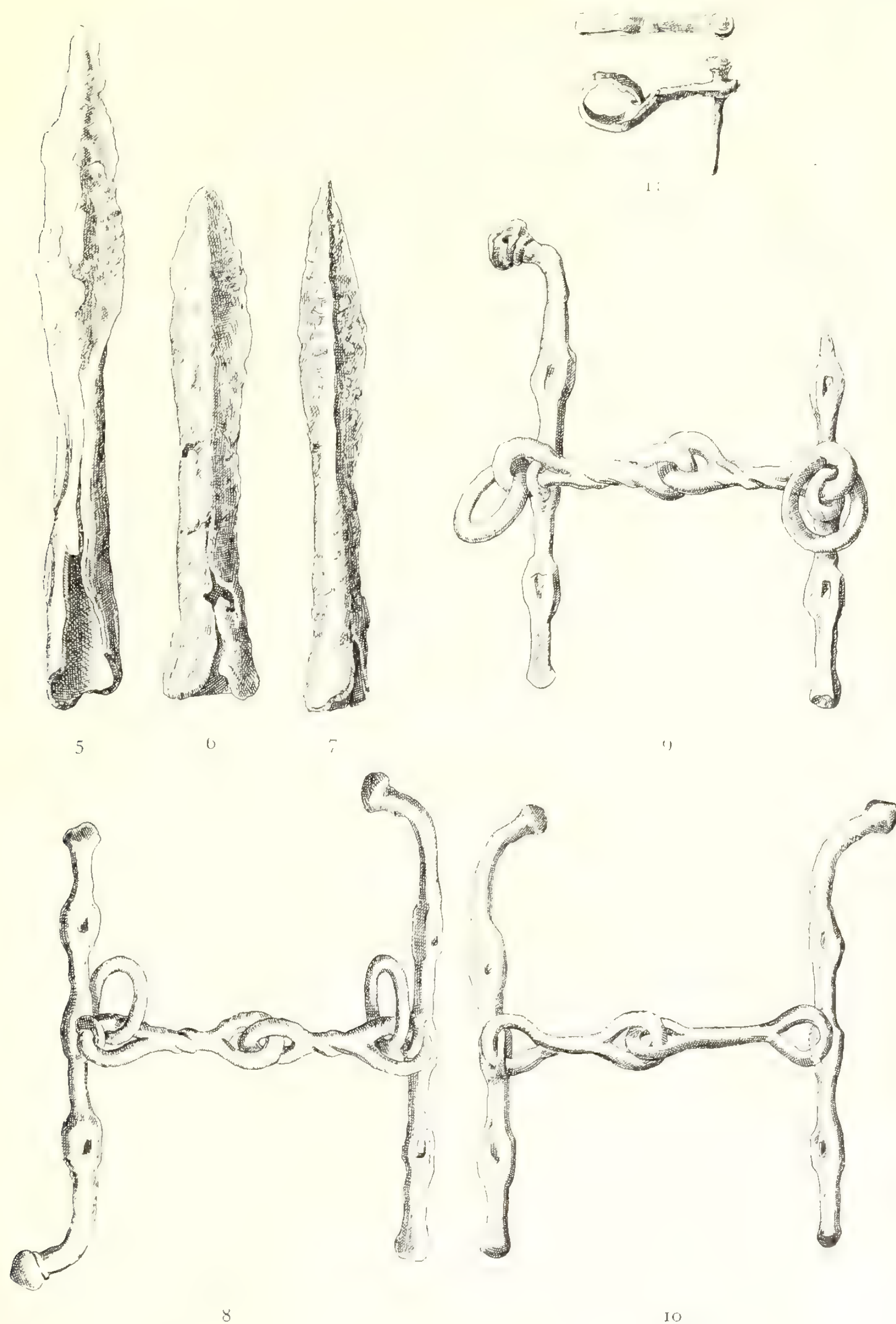
3. 4.

A véső alakot utánzó 4. számú csákány a somlyói leleteknek gyakori jelensége, azonban nagyságban egyik sem közelíti meg e 21 cm. hosszú, 5 cm. széles bárdú csákányt. Két kisebb méretű hasonló csákány a 63 drb fegyver és vaseszköz melléklettel ellátott somlyói halomsírból való.[5] Ha ezen különös alkotású csákány tényleg mint vágó eszköz szerepelt, úgy alkalmazása közel jár a nyéllukat nélkülöző kőfejsze nyélre való felerősítéséhez, és a foka felé kiszélesedő két bütyök, a kötöző szíj, vagy fonál, nagyobb tartalékául szolgálhatott.

Az 5., 6., 7-ik számú vas lándzsa, különböző nagyságú, de egymáshoz közel hasonló levél alakú és közepén szélesedő szárnyakkal vannak ellátva. Köpűje vége felé mérsékelten szélesedik ki és nélkülözik a szokásos kereszt-

[1] Hœrnes: Die Urgeschichte das Menschen 272. lap után.
[2] Sacken das Grabfeld von Hallstatt, XIX. t. 8. ábra.
[3] Sacken das Grabfeld von Hallstatt, XIX. t. 1. 2. ábra.
[4] Darnay: Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII. köt. 66. lap. 6. ábra.
[5] Darnay: Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII. köt. 69. lap. 3. ábra

lukat. Az 5. szám hossza 22 cm., a 6-ik 16 cm., a 7-ik 16½ cm. A somlyól leletek érdekes példányai a 8., 9., 10. számú vaszablák. Legépebb és hiányta-

lan a 8. számú lovagló zabla. A nyolczas alakra csavart csuklós tengelyű lovagló zabla, egyenes oldalszára a zabla tengelyétől egyenlő távolság-

ban alól és felül négyszögűre lapított dudorodványokban szélesedik ki, melyen kis téglaalakú lyuk látható, a fékszár karikák befogadására. Az egyik tengelyszár alul, a másik felül befelé hajlik és gombban végződik. A zabla tengely tövében belülről mindegyik felén 1—1 futó karika látható. Teljesen hasonló példány a 9-es számú, azon eltéréssel, hogy a zabla tengelybe kapcsolt két futókarika annak rendes helyén a zablaszárakon kívül van elhelyezve. A 10. számú hasonló de finomabb kidolgozású zabla, szárainak hajlása mindkét száron az alsó végén látható és nélkülözi a tengelybe kapcsolt futókarikákat. A 9-es számú zabla egyik oldalszárának alsó része hiányzik. Nyolczas alakra görbített lánczszemekből idomított tengelyű zablák egész sorozatát mutatja be R. Tschille és R. Forrer die Pferdetrense czímű művének III. táblázatán és azok korát a hallstatti időszakra teszi. Az itt bemutatott három zabla, tengely hossza 13 cm. Oldal szárainak egész hosszúsága 18 cm. Teljesen hasonló, de bronzkoronggal ékesített zablát 1894-ben is leltem, szintén Somlyón, a vásárhelyi részen talált lovas sírban.* Legkisebb igényű 11. számú vasfordító, mely habár ugyan e területen lett lelve, mégsem sorozom e leletekhez, mert alakjában igen közel jár a középkorban használt ablakfordítóhoz.

Ugyan e terület a vaskor régibb szakában használt bronzékszereknek kicsiny de változatos csoportját adta, a melyek részben sírmellékletek voltak, részben szórványosan kerültek elő.

Nagyon valószínü, hogy figyelmes kutatás ellenőrzéssel, nagyobb mennyiségű bronzékszert lehetett volna e területről összegyüjteni, de későn értesülvén, a már szőlővel beültetett terület felszinén heverő tárgyakat szedhettem csak össze.

Elsőnek mutatom be a bronzból készült keresztzsinórzat gombokat (1—2. sz.) melyek a somlyói leleteknek gyakori jelenségei és Sacken szerint azon czélt szolgálták, hogy a mellkas táján egymást keresztező szíjakat vagy zsinórzatot össze tartsák. Az egyenlő szárú kereszt alakban összerótt bronzcsöveken helyenkint öntés által kidomborodó vonaldísz látszik, előlapjának közepén köralakú kidomborodással, míg hátsó felén csillag alakú kivágás látszik, melyen át a zsinórzat elvezetett.

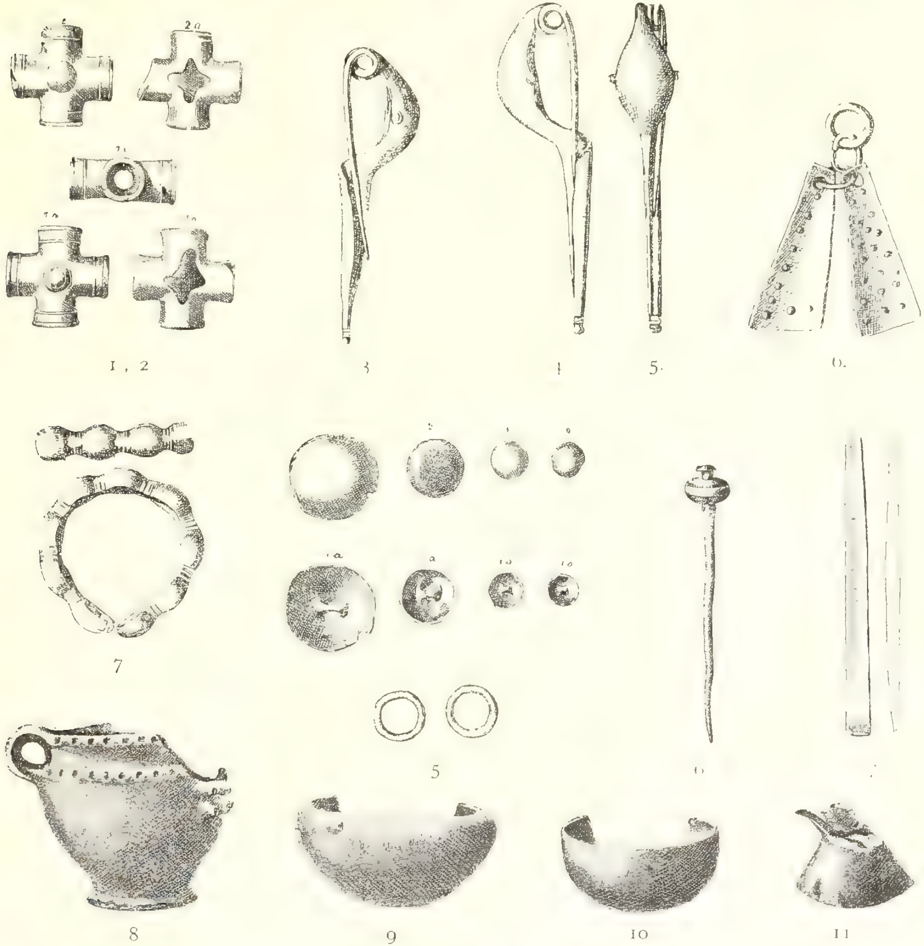
Magyarországi lelhelyek közül egyedül Somlyó szolgáltatta e keresztzsinórzat gomboknak néhány változatát, melyek azonban ismeretesek a hallstatti sírokból.** Átm. 2½ cm.

Kormeghatározás szempontjából érdekes 3., 4., 5. számú úgynevezett csónak fibula, mely korban az ívfibulák után következik, mint annak fejlettebb alakja. A rajzban eredeti nagyságban bemutatott csónak fibulák nélkülözik a ponczolt diszítést, melyet a fibulatest kiszélesedésénél mindkét oldalán elhelyezett gömböcskék pótolják. A három fibula teljesen ép és ma is használható állapotban került felszinre. E fibulák kiegészítő része a 6. számú csüngő ékszer, melynek hasonló szerepe volt az őskorban, mint napjainkban a karpereczek és óraláncokra akasztott aranyezüst joujouknak. Hasonló csör-

* Darnay: Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII. köt. 63. old. XXIV. tábla.
** Sacken das Grabfeld von Hallstatt, XVIII. t. 15. ábra.

tetőkkel ellátott fibulák és egyéb ékszerek egész sorozatát adta a hallstatti temető.[1] Csörtető lemezkével ellátott lánczos fibulát Csabrendeken is leltek, mely jelenleg a M. Nemzeti Múzeum tulajdona,[2] mely azonban a korai La Tène korból való.

Eltörött bütykös bronzkarperecz darabjából készült a 7. számú bronzgyűrű. A bütykös karpereczekkel, leginkább a korai La Tène izlésű sírokban

találkozunk, leltek ilyent Tolnamegyében. Találtam a csabrendeki hegyelői kelta sírokban is.[3]

1—4-ig megjelölt különböző nagyságú csinos bronzgombok ezrei kerültek elő a somlyói, úgy a hallstatti sírokban, melyek az öltöny diszítésére szolgáltak és nagyságban 2 mm.-től 10 mm. átmérő között váltakoznak.

Épen oly elmaradhatatlan (de kisebb számban) a sírmellékletek gyakori

[1] Sacken das Grabfeld von Hallstatt, XIV., XV. tábla.

[2] Arch. Közl. XXII. köt. 26. lap.

[3] Darnay: Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közl. XXII. köt. XIV. t. 27—28. ábra

alakjai a 8 mm. átmérőjű bronzkarikák (5. sz.), mely rendesen a csipő táján fordulnak elő a csontvázsírokban és legtöbb valószinűség szerint a tunikaszerű öltöny széleibe varratott, hogy a keresztül fűzött zsinór vagy szíj segélyével a tunika ránczai szabályozhatók legyenek.

A hallstatti izlésű bronztűk szokott alakja a 6. számú tű, melynek gombos fején korongalakú diszítést láthatunk. Teljes hasonló bronztű nagyobb lalakja a leggazdagabb somlyói urnasír mellékletei között is fordult elő.* Teljesen hasonlót ismerünk a hallstatti leletek között is.**

Legvégül hagytam a ponczolás czélját szolgáló 7 cm. hosszú, 3 mm. széles kis bronzvésőt (7. sz.), mely szintén e területen került felszinre.

Meg kell még emlékeznem a nagy számú edénytöredékek közül kiválogatott néhány érdekesebbnek látszó habár hiányos edénykéről is. Ilyen a 8. számú, durva szemcsés vöröses agyagból égetett egyfülü bögre, melynek pereme körül kétsorosan gyöngyös kör szegélyzi. Magassága 17 cm., szélessége 14 cm. Kisebb igényű a 9., 10. számú fényes fekete graphit tálacska, melyeknek mind a négy oldalán egy-egy kis bütyök van elhelyezve. A nagyobbik tál átmérője 15, a kisebbik 12 cm. A 11. számú edénytöredék, fekete mázas tál talprésze lehetett.

Somlyó évről évre nagyobb számú őskori régiséget szolgáltat múzeumomnak, úgyhiszem, hogy e tárgyra még visszatérek.

Sümeg, 1904. január *Darnay Kálmán.*

II. REIZNER JÁNOS: LEBŐI, ÖTHALMI ÉS Ó-BÉBAI ÁSATÁSOK.

Lebő a Maros és a Tisza összefolyásának zugában, Csongrád vármegyéhez tartozó Tápé helység határában, az úgynevezett tápéi réten, vagy tápéi síkon fekszik. A tápéi rét mély fekvésű terület és az ármentesítés előtti időszakban már középszerű vízáradások alkalmával is a síkot beláthatatlan messziségben vizek borították, a melyek csak későn húzódtak le a mederbe és pedig a Porgány, Bogdány, Malajdok stb. nevű ereken. A nedves, mocsaras talajban dúsan enyészett a nád és a gyékény s a visszahúzódó vizek a fentebb említett ereket a halak seregével egészen megtöltötték.

A tápéi rét északkeleti részében, a Porgány és a Bogdány erek között van a Lebő nevű, mintegy 150 holdnyi területű magaslat, melynek felülete bár hullámos, de a régi árvizek soha sem borították el. Ép ezért e helyet a régi térképeken «insula Lebő» elnevezéssel jelölték meg. A régibb időkben a tápéi úrbéreseknek volt kiosztva, ma pedig a tápéiak örök tulajdonát képezi.

Lebő tehát már helyzeténél fogva védett és a könnyű megélhetésre alkalmas hely volt. A kiterjedt nádasoknál és a kanyargó ereknél fogva csaknem hozzáférhetetlen volt. A mellette folyó Porgány és Bogdány erek mesés halbősége pedig gondtalan létet biztosított az ott településőknek.

Lebő egyes részein homokrétegek fordulnak elő s innen hordtak a régibb időben a szegedi építkezésekhez homokot, a mely alkalmakkal mindenféle kő-

* Arch. Közl. XXII. köt. 60. l. 6. ábra.

** Sacken das Grabfeld von Hallstatt, XVI. t. 14. ábra.

tárgyakra, kavicsokra akadtak, a milyenek sehol az egész környéken elő nem fordultak. Még a Porgány, Bogdány erekben sem. Hallottam, hogy a régibb időben, a mikor még a gyufa ismeretlen volt, a tápéiak a tűzcsiholó kovát soha sem vásárolták boltban, hanem a Lebő szigeten, a homok turkálása közben gyűjtötték össze tűzköveiket. Azt is hallottam, hogy tanyaépítés és faültetés alkalmával ott embercsontokra, «zöldrozsdás vasakra» akadtak.

Ily bíztató előnyomok után ez évi márczius 12—14. napjain Lebőn, Széll Ferencz gazda bérelt területén, mely Lebő nyugat felé eső szélén van, az ásatásokat megkezdettem. A kémlő árkokban már a második ásónyom után töredezett és szétszórt embercsontokra, durva művű, vastag falú agyag edénytöredékekre, fazék fenekekre akadtam ; miből azt következtettem, hogy a terület több helyen már mélyebben forgatva van. A harmadik ásónyom után már bölényszarvak (bos primogenitus), szarvasagancs töredékek kerültek elő, még pedig nagy számmal. De az agancsokon fűrészelés, fúrás, simítás nyoma nem látszott s így ipari vagy háztartási czélokra nem szolgáltak. Nagy számmal akadtam szarvaspatákra, széthasított állat lábszárcsontokra. De a hasítás világosan mutatta, hogy egyedűl a csontvelő kiszedhetése czéljából történt. Több helyen már tűzpadok — vörösre égett agyagrétegek — pörnye gödrök, majd sírokban fekvő csontvázak kerültek elő, de ez utóbbiak már a legtöbb helyen megbolygatva voltak. Egyiknél a fej, másiknál az alsó testrész stb. hiányzott.

Az ásatás közben azonban mindenfelé folyami kavicsból való, kisebb darabokra szétzúzott parittyaköveket, kisebb-nagyobb kővésőket, kőbaltákat, nucleusokat (obsidianból) és különféle pengéket és szilánkokat találtam.

Itt-amott, nem a sírokban, hanem egész külön, ép edényekre is akadtam. Ezek közül érdekes egy palaczkformára készült 11 cm. magas, alúl öblös és karcsú nyakban végződő edényke, de a melynek nyaka s illetőleg szájürege egy négyszögű és szervesen hozzáillesztett lappal záródik. A lap középpontján az edénybe levezető szűk lyuk van fúrva, de a lap két átellenes szögletében ugyancsak egy-egy még szűkebb lyuk van (valamely vékonyabb húr vagy fonál átfűzhetésére), de ezen két utóbbi lyuk nem az edény belsejébe vezet. Az edény alsó öblös részének két átellenes oldalán ismét egy-egy kisded fűző lyukat látunk, a melyek az edény tetejét záró lapon lévő szögletlyukakkal vannak vonatkozásban. Az edénykének alig van némi talapzata, a melyen egyenesen megállhat ugyan, de úgy tetszik, hogy ezen edényke felfűzött állapotban, függő s illetőleg lógó helyzetben felelhetett meg rendeltetésének. Szokatlan formája daczára is talán mécses lehetett és világításra használhatták.

Egy másik edényt is találtam, még pedig a földbe ásott, lakóhelynek tetsző üregben, mely azonban utóbb beszakadás következtében betöltődött. Ez is szabadon formált, egyenetlen kerületű s középnagyságú bögre. Talapzatának átmérője 7 cm. Aránylagosan szélesedve emelkednek a körfalai s felfelé már 15 cm. az átmérő. De felül az öblözet ismét szűkre húzódik. A felső oldalon az összehúzódás tájékán kívülről három kisebb, de azért erős fogó s illetőleg fűzőlyuk van. Ezek egyenlőtlen távolságban vannak elosztva olyformán, hogy mind a három fogó az edénynek egyik oldalára s illetőleg félkörére jut. Az edényen semmiféle diszítés nincs. A kiemelés alkalmával azonban pereme

lehullott és pedig az üreg beszakadása alkalmával szenvedett sérülés következtében.

A sok bolygatott sír daczára mégis három oly sírra is akadtam, a melyek feldulva és megbolygatva nem voltak. Ezek közűl kettőnél a csontváz rendes fekvő helyén volt, de minden melléklet nélkül. A harmadik sírban a csontváz a földszíntől 70 cm. mélyen feküdt. A váz oldalt, arczczal kelet felé fordultan feküdt. A lábszárak felhúzódva és az övig felzsugorodva egymásfölött voltak. A térdtől fogva az alsó lábszárak a medenczecsont felé visszahajlottak. A karok is nem hosszasan a törzs mellett elnyújtóztatva, hanem a könyöktől visszahajolva voltak, úgy hogy a kézfejek az arcz előtt feküdtek. Ez elhelyezés tehát a legrégibb temetési rendszert tünteti elénk. A csontok különben igen korhadtak voltak. A sírban két agyagedényt találtam. Az egyik a halottnak az ölében volt elhelyezve. Ez egy 10 cm. magas és felső öblözeténél 11 cm. átmérőjű, két szélénél egy-egy, arányosan képzett füllel ellátott és szabad kézzel formált, vékonyabb falazatú és elég formás, teljesen ép bögre. Az edény belseje a földtől elütő, keményen összeálló és tésztaszerű anyaggal, valószínűleg ételmaradékkal volt megtelve. Csontnak, tojáshéjnak nyomát nem találtam benne.

A másik edény az alsó lábszárnál, a halott mögött volt, de valószinűleg már törött állapotban került a sírba. A töredékeket egybegyűjtve és összeillesztve az edényt eredeti formájára reconstruáltam és egy nagyobb tálat képez. Talapzatának átmérője mintegy 9 cm., magassága alig 10 cm., ellenben peremének átmérője mintegy 27 cm. Az edény nem korongon készült, de azért szabályos, formás, vékonyabb falú, haladottabb ízlésű és technikájú mű. Pereme kissé lehajló s ezek alá van rejtve a három fül, vagy fogó. Diszítés nincs rajta.

A sírokon kívül talált egyéb agyagtárgyak a következők. Négy orsókő, égetett agyagból. Egy szűrő (likacsos) töredék. Négy gyöngyszem, agyagból s illetőleg kettő üvegből. Ezek azonban egy gazdagabb gyöngysornak, melyek már korábban kerülhettek napfényre, csak szegényes maradványai. Különös azonban, hogy ezen kiváló halásztelepen hálósúlyt egyetlen egyet sem találtam.

Bronztárgy is csak egyetlen egy fordult elő, egy kissé hajlított és 11 cm. hosszú tű, illetőleg töredék. Két nagyobb csontfúró (simított szarvasagancsból) és két kisebb fúró töredék képviseli a csontból való tárgyakat.

Ellenben a kőtárgyak száma igen nagy, összesen 443 drb. Nevezetesen 2 kővéső szarúkőből. Mindkettő simított és éles. Az egyik 12, a másik 7 cm. hosszú. Kőbalta és kalapács csiszolt serpentinből, a legtöbb a lyuknál eltörötten, 7 drb ; mind eltérő nagyságú és szélességű. Obsidian nucleus, nyílcsúcs, penge és szilánk, különböző nagyságban 116 drb került elő. Ezentúl silexből, opálból és más ily kövekből való szélesebb és keskenyebb, hosszabb vagy már letörött pengét, nyílcsúcsot összesen 300 drbot szedtem össze. Úgy a silex, mint az opál pengék között különféle színűek vannak. Az opálpengék, különösen fa-opál, máj-opál, viasz-opál kövekből valók, de a máj-opál pengék sorozatában több oly példány is szerepel, mely élénkebb veres színe és áttetszőségénél fogva inkább carniol kőnek látszik.

A mi különben a leletek közt a legérdekesebb, az obsidián nucleusoknál

észlelhető, a melyek világosan hirdetik, hogy Lebő, ezen őskori telep a kőeszközök előállításának valóságos műhelye, mondhatni gyártelepe volt. A kőtömböket, magot messziről hozták ide s itt hasogatták le az egyes pengéket, nyílcsúcsokat, a melyek ezen vidék ősi lakóinak egyedüli eszközei és fegyverei voltak. Lebő tehát a Tisza Maros közének mondhatni az egyik legrégibb telephelye. De Lebő ősi lakói mégis azon időszakban éltek, a mikor az embér táplálékа nemcsak húsból és halból állott, hanem egyúttal gabonafélékből is. Mert találtam több őrlőkövet is, a melyeknek lapja az őrléstől, illetőleg a gabonaféle zúzásától sajátszerűleg kikopott, bemélyedett, körszerűleg behomorodott és találtam több oly kőtömböt is, a melyek a parittyakő szokott nagyságát és súlyát jóval túlhaladják és alakjuknál fogva is olyanok, hogy a kézbe véve ütésre, zúzásra és őrlésre igen alkalmasak.

Lehetséges azonban, hogy úgy a lapos őrlőkövek, valamint az utóbb említett zúzók is egy jóval későbbi időknek és újabb, már haladottabb kulturájú népek emlékei és háztartási eszközei. Mert hogy mennyire összekeveredik a legtávolabb eső időszakok emléke egymással, nagyon meggyőzőleg igazolja az a körülmény, hogy Lebőn, ezen ásatásaim alkalmával találtam egy rézérmet, melyet régebben kún-tatár pénznek tartottunk, de dr. Réthy László meggyőző vizsgálatai óta IV. István magyar király (1162—1163) pénzének ismerünk.

A tavaszon megkezdett lebői ásatásaimat augusztus hó 26 és 27. napjain folytattam. Az előbbi telephelytől kelet felé, mintegy 70—80 méternyi távolra, Battancs gazda tulajdonát képező nagyobb területen kutattam. De itt is ugyanazon jelenségekkel találkoztam, mint a tavaszszal. Többnyire már bolygatott sírokra, vagy mellékletek nélküli vázakra akadtam. A szárazság miatt a munka is nehezebb volt, mert még a homokos agyagban is csákánynyal kelle dolgozni, a mi olykor-olykor a legnagyobb vigyázat daczára is az agyagedények zúzódásával járt, úgy hogy csakis egy kisebb 10 cm. magas és szájánál 7 cm. átmérőjű talpas poháralakú edény került elő csekélyebb sérüléssel. Ez szabad kézen formált, kezdetleges mű s lehetséges, hogy egy talpcsöves edénynek az alsó része. De a talpcsőnek lyuka, rése stb. nincs. Törött, vagy már régebben összezúzott edény és edénytöredék több is került. Ezek mind igen nagy arányúak. A többi között van egy lapos tál, a melynek a cserép vastagsága 18 milliméter. A tál pereme, illetőleg felhajló széle kívülről 8, belülről 10 cm. A peremnek a fenéktől való függőleges irányú magassága azonban csak 7 cm. Ha a fenék megmaradt részletét a kör hajlása szerint képzeletben kiegészítem, úgy e tál átmérője mintegy 1 méter lehetett. Az edény különben szabadkézi alkotás és korom nyoma vagy a tűztől való égés helye nem látszik rajta. Két másik edényt, töredékeiknek némi összeillesztése után magasságuk és űrtartalmuk szerint egy hektoliteres hordóval egyezőnek találtam. Mindkettőnek a karimához eső oldalain igen erős fogók vannak képezve. Ezek is szabadkézi alkotások és ezeken sem látszik az égés és a korom nyoma s így valószinűleg köles, gabona vagy más eleségtartó edények lehettek. Háló súlyok, agyag kúpok itt sem voltak. Ellenben a kőeszközök száma 220 drb. Nevezetesen egy simított véső serpentinből 5 cm. hosszú és 3 cm. széles. Obsidián nucleus

nyílcsúcs, penge és szilánk 40 drb. Az obsidián nucleusokon félbemaradt pattogtatások igen tanúságosan bizonyítják azt, hogy a pengék kikészítése Lebőn történt. A silexből és opálból való különféle (közöttük szép és nagyobb példányok is) pengék száma 180 drb. Találtam ezenfelül két római érmet, mindkettő Constantius cæsartól, de igen kopottak s ezenfelül átlyukasztvák. Egy másik kisebb ezüst éremre is bukkantunk, mely igen élegült állapotánál fogva meghatározhatlan. Valószinűleg valamelyik Árpádházi király verette. Egy kisebb halántékkarikát és két gömböcskét említhetek még leleteim során, de ezek az imént megnevezett tárgyakkal együtt már mind egy későbbi korszak emlékei.

A második lebői ásatást azon föltevéssel fejeztem be, hogy alkalomadtán ismét más ponton folytatom a kutatást addig, a míg a «zöldrozsdás kardok és szuronyok»-ra is reá találok.

Az öthalmi magaslat Szegedtől északnyugoti irányban mintegy 9 kilométer távolra esik. Nem egyes halmok, helyesebben dombok csoportja ez, hanem egy hegylánczszerű, a sikból kiemelkedő hosszas, magas földhát, a melynek még külön ormozatai vannak. Az 1879-ik évi árviz alkalmával a város vízmentessé tételére kieszelt szádfalhoz innen hordták hajókon a temérdek földanyagot. A munkálatok alkalmával régi sírokra és különféle régiségekre akadtak, a melyek részint a magyar nemzeti muzeumba, részint a szegedvárosi régiségtárba jutottak. A leletek pedig az «Archæologiai Értesítőben» még annak idején kimerítőleg ismertetve voltak.

Az 1879-ik évi földmunkálatok alkalmával az Öthalomnak aránylag csak egy kissebb területe került lemetszés és földhordás alá. Lenhosséknak «A Szeged-öthalmi ásatásokról» czímű művében közölve van a leásott területnek a térképe, a melyen egyúttal a sírok helye is pontosan feltüntetve van. Ezen térképet szemlélve azon feltevésben voltam, hogy a fel nem ásott és 1879-ik évben vízzel borított területen, különösen a bányatelep északi részének egy helyén, még síroknak kell lenni.

Ismételt izben kutattam több irányban, de arról győződtem meg, hogy az 1879-ik évi nagy földhordás munkálatai ép a hun-avar és magyar honfoglalás kori temető területét érintették. Ez egy véletlen volt, mert a lemetszés szomszédságába eső többi partosabb helyeken sírokra nem akadtam. A kiterjedt magaslatnak talán egy másik részén lehetnek még régi sírok, s talán valami véletlen ezekre is reá vezet még bennünket, de az 1879-iki földmunkálat alkalmával feltárult régi temető ugyanakkor mindenkép teljesen kimerítve lett.

Ez évi augusztus hó 12-én, midőn az öthalom északi lejtőjén sikertelenül kutattam, Lőrik István felső tanyai gazda figyelmeztetett arra, hogy az ő földrészlete, a leásás helyétől nem igen messzire, az Öthalomnak egyik legkiemelkedőbb magaslatára esik. Elvezetett oda, a hol egyúttal egy kataszteri jelző pontot, egy vastagabb granit kőoszlopot mutatott s az ásatásnak ottan leendő végzésére biztatott, mert néhány évvel ezelőtt szántás közben az ekéje egy ember koponyát, régi fazekakat vetett fel. «Kell ott lenni sok mindenfélének» biztatott Lőrik gazda, a miből azt következtetem, hogy ő alighanem

akadt is az említett alkalommal «egyet-másra», a miről jónak látta semmit sem szólni, mert nyomatékkal mondogatta, hogy a koponyát és csontokat a földbe visszatemette.

A munkálatot a kijelölt helyen meg is kezdettem s rövid idő múlva a koponyára, embercsontokra reá is akadtam. Első tekintetre nyilván látszott, hogy a sír teljesen feldúlva és kifosztva van. Ott volt az összezúzott edény is, de csak némely töredéke. Az edény egy nagyobb, fazék alakú, szabadon formált, vastag falú és dúrva művű edény volt. Külsején még a koromlerakodást is észlelni lehetett.

A sírban a következő mellékletekre akadtam.

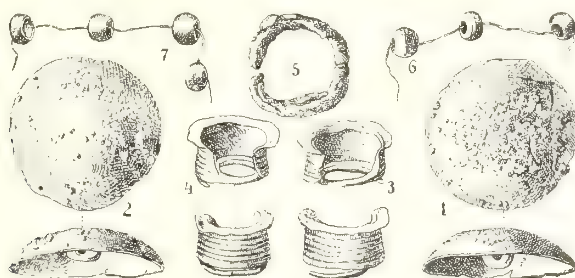
a) állatcsontból való egy hosszúkás, (19 cm.) keskenyebb (3 cm.), egyenközü lapos lemez, felső lapja csiszolt, alsó része pedig rostos állapotban, mint a minő a velőt tartalmazó üreges állatcsontoké.

Miként a mellékelt ábrán (I. sz.) láthatjuk, a csontlemez négy darabba van törve. Törötten került elő s a törések nyomain és szélein észlelni lehet, hogy

I. ábra. 1/2 n.

azok nem igen régiek. A lemez közép részén, a felületnek mintegy felerészét, párhuzamosan és harántosan beosztott oszlopsorok töltik ki s minden oszlopban dűlt alakban egymással párhuzamosan haladó vonaldíszítések vannak. Ezek hol kalászos formájúak, hol háromszögű mezőket alkotnak s nagyon emlékeztetnek a bronz karpereczek vonaldiszítményeire.

II. ábra 3/4 n.

E csontlemez czélját, rendeltetését kitalálni nem tudom.

b) két lapos bronz gomb. (1. és 2. ábra.) Átmérőjük 28 mm. Homorult oldalukon, a mélyedésben egy-egy fül. Ezen gombok a csontváznak lábfeje közül voltak, de attól is jó távolra. Kérdés azonban, hogy ez nem-e a sír megbolygatása alkalmával került ide és nem volt-e belölük még több is.

c) egy kisded bronz karika (5. ábra).

d) három kisded, csontszerű anyagból készült gyöngyszem (6. ábra)

úgyszintén ugyanily anyagból keszült egy hengerszerű csövecske. Szép világos sárga szinüket elvesztették, megbarnultak és részben szétmállottak.

e) gyöngyszemek aranyból. (7. ábra.) Összesen 5 darabot találtam, de bizonynyal sok volt ilyen. Ezek közül némelyik szín arany, világos sárga színű, némelyik pedig vörössárga, gazdag réztartalmú.

f) két darab hengerszerű aranykarika. (3. és 4. ábra.) A kettőnek együttes súlya 4·50 gr. Rézkeveréktől ment tiszta arany. A bordák között találtam mindkettőt. Valószínüleg ruhakapcsok voltak s a vékony karikának kiszélesedése arra szolgálhatott, hogy a bekapcsolt ruharészletnek ott helye legyen s ez úton a karika kikapcsolása is akadályba ütközzék. Olyan önműködő kapocs féle lehetett ez, mely nagy elmésségnek és találékonyságnak a jele.

Ezen leletek az orom tetején minden irányban való szorgos kutatásra serkentettek, de kevés eredménynyel. Mert a sírtól délkelet felé, attól mintegy 5 méternyi távolságra, a földszínétől mintegy 40 cm. mélységre akadtam zúzott és hasított állatcsontokra s azok mellett egy kissebb füles agyag edényre, melynek allján körbe menő, újbenyomásos diszítmény látható. Az edényke szabadon formált, nem korongon készült. Ez edényke fölött, mintegy borítékként egy másik nagyobb fajta és ugyancsak újbenyomásokkal diszített agyag edény volt, mely azonban a föld súlyától összezúzódott.

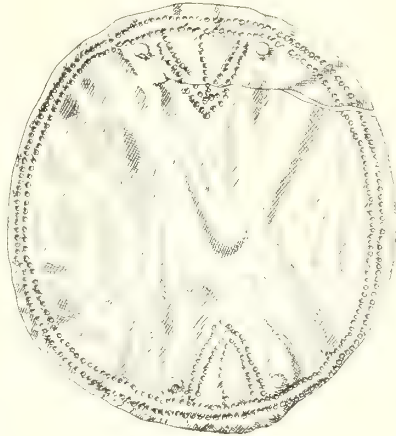
Bizalmas uton értesültem arról, hogy az Ó-Béba és Kis-Zombor között Torontál vármegye által készített törvényhatósági műút építése alkalmával becses régiségekre akadtak. Utóbb az illető munkás személyesen is felkeresett s a rendelkezésemre bocsájtott régiségeket még az 1902. év tavaszán találta a midőn mint munkás az Ó-Bébáról Zombornak vezető út építésénél foglalkozott, nevezetesen az Ó-Bébától mint egy 3 kilométernyi távolra eső útnak vezérárkát ásta. A lelet körülményeire nézve előadta, hogy az általa kiásott vezérárok, mely mintegy méter szélességű, 10 síron s illetőleg csontvázon haladt keresztül. A sírok, illetőleg a csontvázak 30 czentiméternyi mélyen voltak a föld szinétől. Csakis az egyik csontváz mellett voltak régiségek, nevezetesen egy arany lemez, három sodronykarika aranyból és négy darab bronz sodronykarika. Ez utóbbiakból még több is volt, de azokat ő mint értéktelen tárgyakat eltördelte és elhányta. Más tárgyak szerinte (?) a sírokban nem voltak. Külön is kérdeztem az agyag edényeket, de ilyenek előfordulásáról mit sem tudott. A csontváz fekvéséről határozottan mondotta, hogy az nem hanyatt, hanem a bal oldalra fektetve volt lábbal déli és fejjel északi irányban. A bronz tárgyakra nézve azt mondotta, hogy azok részben a karcsonton, részben a nyakkörül fordultak elő. Az arany sodronytekercsek az ujjakon és az arany lemez pedig a mellen, a bordacsontok között volt.

A muzeum részére megszerzett ezen régiségeket tüzetesebben a következőkben ismertetem, *a)* egy bronz karperecz, vastagabb sodronyból. Egy kissebb részlete hiányzik. *b)* Ugyanaz, két darabban, de mindkettő más-más egészhez tartozik. *c)* Bronz karperecz az előbbieknél még vastagabb sodronyból, de a mely a végek felé elvékonyítva van. A találó ez utóbbi karpereczet otthon kémlés czéljából tűzbe tette s jó részben egyenesre formálta. E szerint a csontvázon 4 karperecz lett volna.

Az arany sodronykarikák egyikét a mellékelt ábrán (III. ábra.) láthatjuk. A karika átmérője mintegy 18 mm. A sodrony sokszoros tekeredéseit után mérve, egyenes vonalban mintegy 36—37 cm. hosszú lenne. Miként az ábrán is kivehető, a sodrony kétszeresen van fogva, sőt a két szélső hajlításnál háromszorosan, s így összefogottan a kört két és félszer kerüli meg. Súlya 6·3 gr. Ugyanilyen módon volt szerkesztve a másik gyűrű is, de a találó ezt bontogatta és több helyen kémlés czéljából elvagdalta. Ennek súlya 8·5 gr.

III. ábra. 2/3 n.

Az arany lemez, miként a mellékelt ábrán (IV. ábra) is látjuk, kevéssé ovál alakúra nyújtott korlapot képez. Átmérője 8 és 9 cm., súlya pedig 21·3 gr. A lemez szélén körbe futólag párhuzamosan ponczolás van. Ez a diszítés igen gyarló technikára vall. A párhuzamosság sem nem egyenletes, sem az egyes ponczok egymástól való távolsága nem egyforma. A lemez felső és alsó részén a már említett ponczolásból kiindulva egy-egy háromszögű diszítés látható, ugyancsak ponczolással. A háromszögek csúcsa egymással átellenesen a lemez központja felé van irányítva s a két befogó vonal kettős párhuzamos ponczolású, de ezen túl a csúcsból a körbefutó ponczolás felé, még egy másik, derékszögüleg haladó ponczvonal is látható, mely a háromszögeket két-két mezőre osztja. Mindezeken túl a háromszögek talapzatainál a szögletekben két-két, tehát összesen négy lyuk van, a melyeknek rendeltetése az volt, hogy ott a lemezt a ruhához felvarrni lehessen.

IV. ábra. 2/3 n.

E lemezről még azt jegyzem meg, hogy az szín arany, a réztől teljesen ment, de mégis némi kevés ezüsttartalom is van benne. Felső lapja a kopás és súrlódás következtében sima és fényes, azonban itt-ott gyűrődött és hullámos, mi a viselés alatt történt elhajlások következménye. A hátlapon a ponczolások mélyedései láthatók, de ezenfelül a lap egész fölülete bizonyos érdességet, finomabb ripacsosságot mutat, jeléül annak, hogy a lemez nem kalapácsolás, hanem öntés útján készült s a hátlap érdessége az öntés eredeti állapotát tünteti fel. A lemez egyik oldala mintegy 5 cm. hosszaságban behasadva van s a találó nyilatkozata szerint ez az ásó erejétől, annak átvágása következtében történt.

A helyszinen a találóval együtt még ez évi márczius havában megjelentem s a műút vezérárkában több helyen az átmetszett sírok és a csontvázak nyomait s maradványait magam is észleltem. A helyrajzi körülmények tüzetesebb vizsgálata után pedig azt tapasztaltam, hogy az Ó-Bébáról Kis-Zomborra vezető igen széles útnak csak a közép része van műútnak felhasználva s a műút két oldalán, a vezérárkokon túl, még széles utszalagok (nyári utak) maradtak. A műút felmagosítására a földet csakis a vezérárkokból, valamint a nyári utak széleiből vették, de innen is csak a felső rétegeket használták fel.

Ó-Béba és Kis-Zombor között útnak már az Arpádházi királyok idejében is kelle lenni. De valószinűleg az a széles országút, a melynek közepén a mostani műút halad, a török hódoltság után lett a nagy pusztaságból kihasítva. Talán Mária Terézia uralkodása alatt, a midőn Ó-Béba és Kis-Zombor új földesurak kezeire került, a községeket új települők szállották meg s a vidéken egy új élet vette kezdetét. S ekkor történhetett az, hogy ez út szabályozása alkalmával a szóban forgó helyen, a magas, partos területet több mint egy méternyi mélységben lemetszették egy hosszasabb vonalban s az innen kikerülő tetemes földanyagot az útvonalába eső egy közeli mélyedésnek feltöltésére hordották el, hogy a vizek kiöntései alkalmával is a közlekedést biztosíthassák. Mert a nyári úttest szélén a szántóföldek szintje csaknem másfél méterrel magasabb, mint az úttest nivója. Ez a körülmény egyúttal megvilágítja azt is, hogy miként lehetséges, hogy a vezérárkokban a csontvázak alig 30—40 cm. mélységben fordultak elő. A sírok eredeti mélysége tehát a két métert megközelíthette.

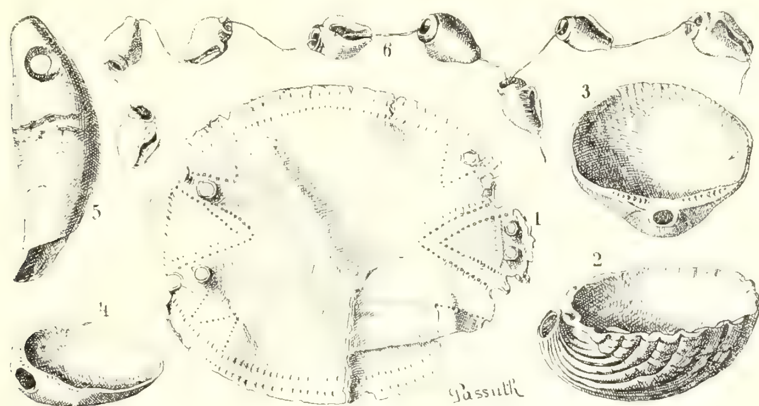
A helyszini szemle alkalmával a nyári úttestek szélén, a szántóföldek partos lemetszéseinél több helyen a tiszta sárga földből alakult falszerű felületen több helyen kevert földből alakult oszlopokat, egyes függőleges sávokat találtam, melyek akként tüntek fel, mintha ott is régi leásások, gödrök, sírok lennének, a melyek a régi országút létesítése alkalmával átmetszettek volna, s így nem lehetetlen, hogy tovább kutatva, ott még érintetlen csontvázakra lehetne akadni.

Semmi kétségem sem volt tehát a felől, hogy az ásatási munkálatokat itt az eredményre való kedvező kilátással lehet megindítani. Torontál vármegye alispánja, Jankó Ágoston úr szíves készséggel megadta az engedélyt, hogy kivételesen a nyári úttesten is az ásatásokat eszközölhessem, a melyeket julius hó 17—18 napjain dr. Török Aurél egyetemi tanár úr szíves részvétével hajtottam végre.

Mindenek előtt a partok oldalain mutatkozó, kevert földből való függélyes földoszlopokat bontottam ki. De ezek üresek voltak s nem is igen messzi nyúltak befelé, tehát a tulajdonképi sír már régen kiürült. De ebből bizonyos, hogy azon a tájékon még számos sír rejtőzik.

Ezután a nyári úttesten, a vezérárokkal párhuzamosan haladó kémlő árkok ásásához fogtunk. A rendkívüli hőségben kiaszott és a közlekedés által megkeményedett talajban csak csákányokkal lehetett dolgozni. Hosszas és fáradalmas munka után, mintegy 30—40 cm. mélységben csontvázra akadtunk, de már ezt megelőzőleg a csontváztól mintegy 3 méternyi távolságra, az úttest felszinétől mintegy 25 cm. mélységre, a fentebb ismertetett oválalakú arany lemezhez hasonló, egy újabb aranylapot találtunk, melyet a munkások az «útkaparó elvesztett táblájának» kereszteltek el. Mint a mellékelt rajzon (V. sz.) 1. sz. alatti ábránál láthatjuk, ez az ovál lemez nagyjában az előbbenivel egyező, de kissebb és jóval viseltebb. A használat közben való pusztulás sok nyomát észlelhetjük rajta. A lemez hossza 78, szélessége pedig 61 mm. Súlya 10 gr. A kör szélein ép azon körülfutó ponczolásokat látjuk, mint az előbbinél, csakhogy itt a ponczok kidudorodásai a huzamos használat és súrlódás következ-

tében jelentékenyül lekoptak. Az ovál hosszában a két átellenes szélen ott vannak a háromszögű ponczdiszítmények is. A hátlap itt is ép oly érdes, mint a másiknál, az előlap pedig hullámos és gyűrődött. Ezen is a két átellenes szélnél megvolt a két-két fűzőlyuk, csakhogy azok idővel kiszakadtak és újabb lyukakat kelle helyettük fúrni, a melyek már jóval bellebb vagy pedig az arányos helytől távolabb, félre estek. Miként az előbbi, úgy ezen lemez is a ruházatnak ékességére szolgált és a mell tájékán lehetett a ruhára illesztve. De megfejthetetlen előttem, hogy az nem a csontvázon, nem annak közelében, hanem mintegy a síron kívül fordult elő.

V. ábra. $^{2}/_{3}$ n.

A csontvázról és környékéről a földet gondosan eltakarítván, úgy találtam, hogy a halott ép oly módon, miként azt a lebői egyik sírnál is tapasztaltam, zsugorítottan és oldalt fektetve volt eltemetve. A halottat jobb oldalra fektették oly formán, hogy arczczal kelet felé tekintett, a fej déli irányban, a lábak pedig északra huzódtak. De a lábszárak egészen a has alá felhúzódtak, az alsó lábszárcsontok pedig egészen a medenczecsontig voltak visszahajlítva. A két kar nem kinyújtott, hanem ugyancsak visszahajlított állapotban volt olyan formán, hogy a két kézfej teljesen födte a koponya két oldalát. Mintha csak a koponyát könyökölve a kezével tartotta volna. Tehát a temetkezés legrégibb módozata és rendszere tünt elénk.

A sírban a csontváz mellékletei voltak:

a) egy kisded, csésze alakú agyagedény, mely a lábnál, illetőleg a sarkoknál feküdt. A föld súlyától és a terhes járművek időközönként történt nyomásától apró darabokra volt összezúzódva, úgy hogy az egész törmelékké vált.

b) kagylók és csigák, melyek a nyak körül, illetőleg a mellen füzéres elhelyezésben voltak. Ezek egyrésze olyan formán tárult elő, mintha a karcsontot is ilyen csiga-fűzér övezte volna, mert nemcsak a kar és mellcsont között, hanem az egymás fölött párhuzamosan fekvő karcsontok és kézcsuklyók hézagai közé is mintegy beszorultan fordultak elő. A kagylók száma 7, s a csigáké pedig 90 darab volt. A kagylók a cardinum edule és tuberculatum

továbbá a Pectunculus pilosus és a Mactra scultorum nemekből valók. A csigák pedig apró columbella félék. Úgy ezek, mint amazok tarka színpompájuknál, fényüknél fogva ékességül valóban alkalmasak. A kagylók a legbelső mélyedésük helyén (lásd 2., 3., 4. ábra) elég tágasan vannak a felfűzhetésre átfúrva, sőt némelyiknek fűzőlyuka feltünően széles. Az apró columbellák egyik vége a természet alkotásnál fogva nyitott és a nyilás spiralis módon, mindinkább szűkebb területen nyomul befelé és a csiga ellenkező végénél elzáródik. Ezen záró részek letörve és kifúrva vannak, a hol ezen kagylókat füzérezni lehet. Ezeket csak igen vékony sodronyra birtam felfűzni, még pedig nagy türelemmel és hosszas idő alatt. A temetkezés korában ennélfogva igen vékony faszállal vagy húrral kellett rendelkezni annak s kiváló kézügyességgel birni, a ki ezen apró kagylókat és gyöngyszemeket fűzérezni tudta.

A kagyló és gyöngyfűzérnek mintegy a közepén, az áll és mellcsont közötti ürben volt egy simított disznóagyar, mely mintha egy halacskát ábrázolna (5. sz. ábra). Hossza 54, szélessége 18 mm. A szem tájékán látjuk a tágas füzőlyukat, a melyen alúl párhuzamos rovátkolással, mintegy a kopoltyú nyilása van elötüntetve. A simított disznóagyar zománczos külsejénél és fényénél fogva ékességnek ugyancsak alkalmas.

c) egy hosszúkás csöves állatcsont, mely esetleg tű lehetett. Ennek csak egy része került elő és ez is hat darabra mállott szét.

Ezen sírtól mintegy 5 méternyi távolra akadtunk a második sírra, illetőleg csontvázra, ép oly mélységben s ugyanoly elhelyezésben, mint az előbbinél, de mégis azon különbséggel, hogy a felkönyöklő karok s illetőleg kézfejek nem tapadtak a koponyához, hanem az arcztól néhány czentiméternyi távolban mintegy keresztbe téve voltak.

Ezen sírban (VI. sz. ábra) a következő mellékletek fordultak elő:

a) egy csésze alakú, 9 cm. magas s egyik oldalánál a peremhez közel eső kisded fogóval, vagy füllel ellátott és hengeralakúra szabadon formált agyagedény.

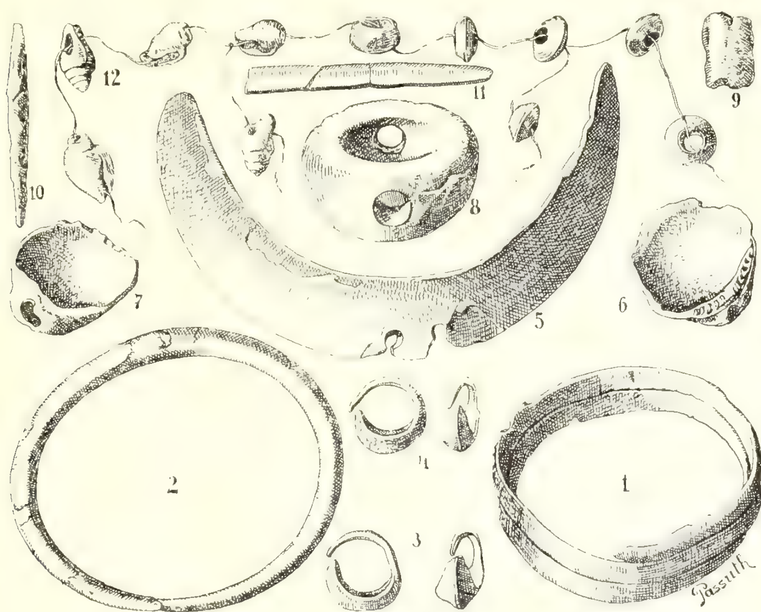
b) egy bronz karika, közönséges vastagabb sodronyból, mely a két vége felé mindinkább vékonyodik (2. sz.). Ez a karika nem volt a karcsonton, még nem is a csontváz mellett, hanem ettől jó távolságra, nevezetesen a fejtől, annak háta mögötti részén, majdnem egy méter távolságra. Talán a halottnak sírba helyezése alkalmával csúszott le a kézcsuklyóról.

e) a csontváz balkarján, a kézcsuklyó tájékán volt ama karperecz, melyet az 1. sz. feltüntet. Ez lapított bronzsodronyból való és a kört két és félszeresen kerüli meg. Semmi ékítmény vagy rovátkolás sincs rajta.

d) csiga- és kagylóékességek, melyek a nyak körül a mell tájékán fűzéresen elhelyezve voltak ép oly formán, mint az előbbi csontváznál. A fűzérben 5 kagyló volt (Cardinum és Pectunculus speciesek), de a melyek közül némelyik már igen viselt, csorbult állapotban maradt fenn. Zománczuk, fényük teljesen elveszett és mintegy calcidált állapotba jutottak (6. és 7. sz.). A fűzérre vont csigák száma 18 drb (lásd a 12. sz.) s ezen gyöngyszerű apró csigák hasonlókép a columbella fajhoz tartoznak. Ezek is jó részben rongált, calcidált állapotban maradtak fenn. Közöttük néhány ép oly módon van

fúrva, mint az előbbi sírban előfordultak, t. i. végeiknél. A nagyobb résznél azonban a fúrás az oldallapon történt. A fonál itt nem ment végig a csiga csavarszerű tekerületein s így az egyes csigaszemek ezen fűzés szerint függélyesen lógtak, míg a másik módszer szerint vízszintesen sorakoztak egymás-mellé.

e) gyöngyszemek, melyek valamelyes kőből vannak csiszolva, de az anyagot biztosan meghatározni nem tudom. Színük zöldes, némelyik szürkés. A zöld szint azonban a közelükben feküdt bronztárgyak elegülésétől nyerték. Ezen gyöngyszemek száma összesen 8 drb s közülök egy darab laposas gömb alakú,

VI. ábra $^2/_3$ n.

a többi 7 drb ellenben lencsealakú. Mindezek a nyak körül s illetőleg a mell fölött a csiga-gyöngyök között, fűzéres elhelyezésben voltak.

f) sertésagyar sarló alakra, laposan lecsiszolt állapotban (lásd 5. sz.). A két szarv végpontjának egymástól való távolsága 85 mm. s az agyar szélessége a derék táján 21 mm. A derék külső szélén, két egymás mellé fúrott lyuk látható (a melyek azonban sajnos, a kiemelés alkalmával kitöredeztek). Ezen lyukakba külön-külön, egy-egy színaranyból készült s függő alakú nyitott karika volt beillesztve (lásd 3. és 4. sz.). A két aranykarika súlya együttesen $4^1/_2$ gr. Mint az ábrán is láthatjuk, a karika felső sodronya lejebb szélesedik és két oldallapban végződik oly formán, hogy egy kisded sajkát ábrázol. Megjegyzem, hogy az agyar a földből történt kiemelés után a közelében volt bronznak élegülése következtében pompás kékeszöld szinezetű volt. De lassanként ezen szép szín eltünt. Az agyar a két aranykarikával együtt a két karcsont, az állcsont és a mellcsont között levő üres térségen volt s így valószinüleg a ruhához volt erősítve.

g) csiszolt csonttű, némileg hajlított. Hossza 49 cm. (11. sz.). Törötten került elő és némely részletei elkallódtak. A fejbúbon volt, tehát a hajzat összetartására és feltürésére szolgált.

h) kissebb bronztű, (10. sz.) mindkét vége hegyesített; hossza 4 cm. Ugyanott találtuk, hol az előbbi csonttűt.

i) bronztöredékek, melyeknek egyikét a 9. sz. mutatja. Ez egy vékonyabb lemezből, hengerszerűleg összehajlított tárgy. A többi ilyforma tárgy sodronyból van alakítva. Mindezek a fejbúbon a hajzat között, esetleg a süvegen lehettek.

j) gömbszelvény kőből, melynek alakját a 8. sz. mutatja. Ezen tárgy a koponya hátulján, a nyakcsigolya körül feküdt s valami kapcsolatban lehetett a gyöngyfűzérrel, mert a szelvény üregében egy gyöngyszem volt beszorulva. A kemény kőből szabályosan, félgömb alakra kifaragott tárgy belseje ugyancsak félgömb alakra kimélyítve van, de ezenfelül a gömbszelvény két átellenes oldalán egy-egy fűzőlyuk fordul elő. A gömbszelvény teljes átmérője 34 mm., a belső ürege pedig 2 cm.

Ezen eredménynyel az ásatást egyelőre befejeztem. Úgy a temetkezési módot, valamint a lelettárgyakat egybevetve, ezen telepet és a lelettárgyakat az agathirzek korából valónak itélem, a kik ezen vidéknek legrégibb ismert lakói voltak, a kik már ismerték az aranyat, de azt csakis ékességül használták s mint ilyent a zománczos kagylókkal és símított agyarakkal egyenértékűnek tartották. Az aranyat tehát nem csereértékénél fogva becsülték.

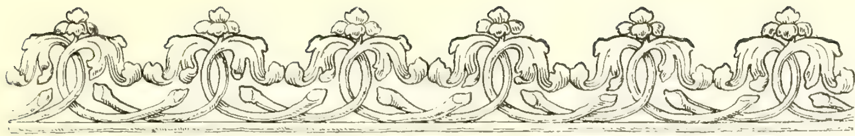
Az ásatásokat szept. 14—16-án, dr. Török úr részvételével folytattam. Ezen alkalommal 14 sírt tártam fel, a melyeknek becses mellékleteiről, valamint a sírokban fenmaradt vázak anthropologiai jelentőségéről dr. Török tanár úr, ki a helyszinén fényképi felvételeket is eszközölt — fog legközelebb beszámolni.

Reizner János.

RÉGI VASKORI BRONZKARPERECZ DARUFALVÁRÓL.

(A pozsonyi múzeumban. 2/3 nagys.)

IRODALOM.

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR, szerkeszti *K. Lippich Elek*. Michelangelo, irta Meller Simon. 17 melléklettel és 83 szövegbe nyomott képpel. Budapest. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) kiadása. A mint e könyvet kezünkbe vettük, bizonyos csudálkozással és kétkedéssel néztük. Bámultuk, hogy a szerző Michelangeloval nem egész 150 oldalon akar végezni, sőt aggódtunk a könyv komoly jellegén, mikor azt tapasztaltuk, hogy a csekély térbe még 83 ábrát is szorított bele. Attól tartottunk, hogy a szöveg képmagyarázattá lesz s a munka képeskönyv jellegét ölti.

De a könyv elolvasása megszüntette aggodalmainkat. Lassanként kibontakozik előttünk a szerző felfogása, izlése; tudatára jutunk annak, hogy tulajdonkép még nehezebb feladata volt a szerzőnek, mint első pillanatra gondoltuk, ő azonban nem tért ki az akadályok elől, hanem kisebb hiányok kivételével legyőzte őket.

Michelangelo minden alkotása egyéni és mindegyik más és más. Ha egyik alkotását ismerjük, más alkotását annak alapján nem ismerhetnők fel és mégis a szerzőnek meg kell mutatni azokat a szálakat, melyek a remekművek sorát összefűzik. Michelangelo felfogásában, technikája, tárgya megválasztásában mindig más, alig látszik bennök fokozatos fejlődés, legtöbbször meglepő a fordulat, az út, a melyen egyik művétől a másikhoz eljutott. Minderre nem elég reámutatni, de érthető, elfogadható okokkal kell támogatnia magyarázatát, és a szerzőtől várjuk, hogy felvilágosítsa és meggyőzze az olvasót, hogy az ne csak a művész hangulatát lássa a mű felfogásában és kivitele módjában, mindabban, a mivel a művész hatást akar elérni, hanem lássa benne, mint tükörben a művész sorsát, lelkét, gondolkozásmódjának változásait, jellemét, benyomásait és lássa a határkövet, a végső pontot, a hol egy bonyolult, sok helyről kiindult eseményekben gazdag processus megállapodik, befejezést nyer.

Szerző rajta van, hogy e nehéz követelést kielégítse. Könyvének azon részei látszanak legsikerültebbeknek, hol az egyes alkotások közös vonásait keresi és meg is találja őket, ezekből azután szemünk előtt önként előáll Michelangelo művészi egyéniségének képe. Azokat a pontokat is följegyzi, melyek miatt minden egyes mű egyéni és önálló, máshoz nem hasonló, összhangzó egészszé, műremekké válik. Adjuk röviden a szerző fejtegetésének áttekintését.

I. (1475—1505.) Az etruszk emlékek hatalmas, de növekedésében megakasztott ősi művészi erő nyomáról tanuskodnak. A quattrocento sok század múlva ebben a termékeny talajban fejlődik: Michelangelo is innen táplálkozik. A szerző könyvében egyes művek méltatásánál gyakran hivatkozik erre

az alaptételére. A művész elhatározását, hogy szobrászszá lesz, a Mediciek kertjében felállított antik szobrok érlelik meg. Első mestere Donatello s igy első műve «Madonna a lépcsőnél» Donatello modorában készül, de találhatunk rajta antik vonásokat, sőt kicsillan már Michelangelo egyénisége is.

Következő domborműve «Kentaurok harcza» nagyjából megmutatja azt az irányt, melyben haladni fog, a mezítelen formák ábrázolásában. Anatomiai tanulmányok foglalkoztatják, melyeknek bámulatos alapossága meglátszik minden alkotásán. Harmadik ifjúkori művén, az elveszett «Herkules»-én ismét új jellemvonása nyilvánul: szeretete óriási méretek iránt. Nem kapván munkát Firenzében, elmegy 1496-ban Rómába. Szerző úgy véli, hogy e korszak művein nem látszik meg, hogy az örök város Michelangelora tetemes hatással lett volna. «Bacchus»-ában a tárgyon kívül szerinte antik nyom alig mutatkozik, a mit talán kétségbe vonhatunk. A «Pietá»-ban új a probléma és annak megoldása, ülő alakon keresztben fekvő holttestet ábrázolni. A részletekben is megkapóan pontos a valószerűsége, a szigorúan megtartott egységesség pedig a görög művészetre emlékeztet. Bámulatba ejt a művész technikai tökéletessége Dávidnál; egy elrontott, óriási méretű márványdarabból faragta ki. Szembetűnő tulajdonsága az is, hogy a tartalmat hangsúlyozza, mi a keresztény művészetet jellemzi az antikkal szemben. «De e mellett a tuszk földön ezredévek óta fölhalmozódott naturalisztikus erők egész vadságukban izzanak Dávid kemény tekintetében.»

A «brüggei» és a «bargelloi Madonná»-n ismét új vonásokat fedezhetünk fel, M. ifjúkori műveiben igen gyors a fejlődés. Minden iránt van érzéke; a londoni Akadémiában őrzött dombormű genre jeleneteinek humora a görög istenek örök derűjét juttatja eszünkbe.

Új elem lép föl «Szent Máté»-n, a kontraposzt. Michelangelo még alig harmincz éves, midőn alkotásainak ezt a sorát befejezte. Minden egyes mű hatalmas lépést jelent előre. Nincs megállapodás, ugyanazt másodszor sohsem ismétli, képzeletének minden szülöttje jóformán új typus. A fejlődés menetén egyre határozottabban nyilvánúl a quatrocentóval ellentétes új szellem, melynek ő egyik első harczosa. Etruszk féktelensége és az új művészi felfogás szabályos törvényszerűsége az ő műveiben örökké küzdenek egymással.

E korból származó két festménye: a «Szent család» és a «Fürdő katonák» már a következő korszak hírnökei.

II. A Sixtus kápolna boltozata (1505—1512). II. Gyula pápa maga köré gyüjti kora legkiválóbb olasz művészeit, Michelangelot is Rómába hivatja, egy óriási síremlék tervezésével bízza meg, melynek egykor a pápa hamvait kellett volna befogadnia. Michelangelo merészen szakít az eddigi szokással és minden oldalról szabadon álló építményt tervez. szembeötlő rajta a keresztény jelleg teljes hiánya; ennek a sírnak a tragédiáját részletesen mondja el a szerző.

A Sixtus kápolna boltozatának kifestése Michelangelo következő nagy, életének legnagyobb feladata. Leírása és méltatása alighanem az egész könyv legsikerültebb része. A kápolna mennyezetképe Michelangelo legtökéletesebb alkotása, a művészi tudás teljében teremtette.

Művészetének második korszakát a feladatok nagyszerűsége jellemzi;

háromszáznegyven alakot fest a Sixtus kápolna boltozatára. Az előbbi korszaktól idefelé akkora az űr, hogy szinte keresnünk kell az összekötő kapcsokat: «Kiméletlen tuszk naturalismus egyesül nála most is az idealizálás fönköltségével, formaalkotó képzelete itt is a térkitöltés irányában halad.»

Az egész mű szerkezetéről, tárgyáról, kiviteléről világos képet ád nekünk a szerző.

III. (1512—1534). II. Gyula síremlékének tervei gyökeres változás alá esnek, a mi Michelangelo részéről művészi megalkuvás. Még így sem jut terve kivitelre. Mihelyt a művész saját alkotása iránt közömbös, ez annak a jele, hogy elvesztette kedvét s ezáltal megszünt munkája művészi jogosultsága. Csupán a síremlékre szánt két szobrot farag ki: két «Rabszolgá»-t. A két szobor első tervezése még a Sixtus kápolna előtti időbe esik, a festmények hatása nem is igen látszik rajtuk.

Ezen korszak derekán nem alkot semmi nagyot. Folytonosan anyagiakkal küzd. A síremlék elkészítésére szerződés kötelezi, ő pedig már elvesztette kedvét, a szükséges márványhoz se tud hozzájutni. Személyesen utazik különböző márványbányákba s csak sok utánjárással tudja nagy terveihez a márványt megszerezni.

Csupán a korszak vége felé létesülnek kisebb-nagyobb alkotásai: Krisztus, Victoria, a Boboli kert négy rabszolgája, Apolló a Bargellóban (itt a probléma a test merész elcsavarodása).

Két épitése is e korból való, a Libreria és a Mediciek sírjai. Az utóbbi befejezetlen, mai alakját idegen kezektől kapta, szobrászi részletei azonban nagyobbára Michelangelo keze művei, köztük a négy symbolikus szobor: «Éjjel», «Nappal», «Alkony» és «Hajnal». Az ujítás: a lejtőn való elhelyezés, inkább festői eszme, festőiség az egész mű felfogásának kiinduló pontja. Ez adja meg nekik első rendű jelentőségüket a szobrászat történetében. Történeti egyéniségek ábrázolása helyébe a hangulat ábrázolása lép; a forma, mint művészi ható elem önálló uralomra jut. «Michelangelót a természeti arányok változatosságának fölismerése az arányok változtathatóságának elvéig vezette.»

IV. Az öregkor (1535—64). Öregkori nagy műve az «Utolsó itélet». Bámulatos önbizalommal bele mer fogni ilyen emberi erőt majdnem meghaladó munkába. Hat év alatt befejezi. A kép középpontja Krisztus, tipusa eltér a megszokottól, inkább az ó-keresztény ábrázolásokhoz símul. Számtalan mezítelen alakot rajzol, s mindegyik közös vonásokat mutat, Michelangelo megváltoztatta önkényesen az emberi arányokat s ez nem változik a föladat minemüsége szerint; az aggkor modorossága kezdődik, más irányban azonban tesz még egy utolsó lépést, a mozgalom ábrázolásában, tovább ebben az irányban festő nem haladhat.

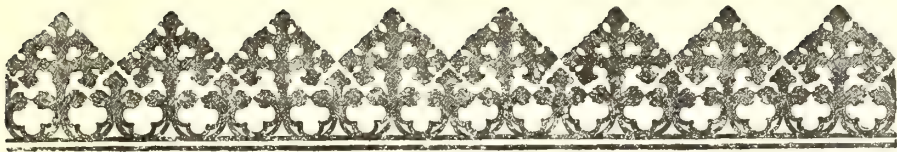
Festménye befejezése után Michelangelo végre élete nagy terhét, II. Gyula síremlékét is lerázhatta magáról. 1545-ben a síremlék föl van állítva. Középpontja Mózes. Negyven évig foglalkozott Mózes eszméjével, egész szobrászművészetének foglalata lett. Benne van még az ifjúi erő töretlensége, s a sixtusi kápolna prófétáinak történeti egyéniségét kimerítő tartalma; a kidolgozásban a Medici sírok festői fejlettsége, s a művész öregségének a természettel szemben való merész önállósága.

Ebben a fejezetben Michelangelo építészetéről is kapunk áttekintő képet. A Szent Péter templom kupolája úgy tűnik fel, mint Michelangelo élete problémájának megoldása ; minek a kifejezését szobrászatban, festészetben és építészetben egész életén át kereste, azt itt egy vonalban, a kupola utólérhetetlenűl nemes és nagyszerű vonalában megtalálta. Befejezésűl Michelangelo költészetének ismertetését vesszzük.

Bepillantván a könyv tartalmába, meggyőződhettünk róla, hogy aránylag szűk téren is sok eszmét kaptunk és hogy szerző sikeresen tagolta az anyagot és világosan csoportosította a tényeket. Népszerűnek azonban nem lehet mondani a munkát, mert túlságosan tömött és a laikusra fárasztó. Fölteszi az olvasóról, hogy már ismeri Michelangelo művészetét és ő most röviden összefoglalja és kiegészíti azt, a mit már bizonyos pontig tudunk. Stylusa is útjában van a népszerűségnek. Többször lelünk németízű fordulatot, szókötést és szórendet, ritkább, elavult, sőt megcsonkított szavakra is bukkanunk. Stylusa nem száraz előadás, inkább magasan szárnyaló, a köznapitól elütő, de képletes nyelve nem egy helyen a világosság és közérthetőség rovására van. A hol heve el nem ragadja, a midőn olykor szinte komikusan dobálja a jelzőket, igéket felcserél stb., élénk és színes, igazán élvezetes az előadása.

A «művészeti könyvtár» tervrajzának annyiban nem felelt meg szerző, hogy nem «állította be» Michelangelot a korba, nem rajzolja hatását kortársaira, az olasz, sőt az egész modern művészetre. Talán azért nem tette, mert így Grimmel szemben inkább óvhatta meg önállóságát, mert az már megcselekedte ezt a «beállítást». Szerző nem csak ismerte tárgyát, de a maga útján kivánt járni, a súlypontot a nagy művész remek műveinek méltatására fektette és saját észleleteit követte, véleményeiben nem egyszer el is tér a közfölfogástól. Nehezére eshetett a szűk térhez mérten megrostálni a közlendőket és nagyra becsüljük azt az önmegtagadást, hogy sok érdekes részletről lemondott csupán azért, hogy jól megállapított tervrajzában megóvja azt az egységet, melyre törekedett. Műtörténeti irodalmunkban számot tevő művet létesített, mely sok reményre jogosít.

Az ábrák, sajnos nem töltik be híven szerepüket. Egyik-másik ugyan kifogástalanul sikerült, annál több a rossz nyomás következtében kevésbé sikerült ábra, sőt van oly fekete foltú is, mely már nem is mondható ábrának (a 33, 64, 70, 75. számok). A képek kiválasztása sem mindig kielégítő, több izben nem talál a kép és a szöveg, máskor meg az ábrák a szóban levő tárgyról nem adnak helyes fogalmat, mivelhogy rossz helyről, helytelen szempontból vették fel képüket. *—r—z.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT deczember hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évi utolsó rendes havi ülését, melyen jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Éber László, dr. Finály Gábor, Huszka József, Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp, dr. Semayer Vilibáld, Vásárhelyi Géza ig. választmányi tagok és 14 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek dr. *Nyáry Albert* báró értekezett; a rozsnyói gombkötő czéh történetéről, bemutatva annak számos nagybecsű emlékét, nevezetesen XVII-ik századbeli czéhtábláját, társpoharát, pecsétnyomóit és különösen remekeit, a XVII. és XVIII-ik századokban használt díszes magyar mentegombokat s számos magyar sujtás- és vitézkötés mintát. Utánna *dr. Récsey Viktor* a veszprémi múzeum római emlékeit és a római Cimbriana területén eszközölt ásatásokat ismertette. Bemutatva a leletek egy részét is.

A folyó ügyek elintézése után elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Éber László* és *Huszka József* ig. vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGESZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 26-án, d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak dr. Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Vásárhelyi Géza, Kunvári Fülöp, Halaváts Gyula, dr. Gerecze Péter, dr. Nyáry Albert báró igazgató-választmányi tagok, Lipcsey József pénztárnok, Hiller Ármin és nyolcz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, bejelenti, hogy társulatunknak megalapítása óta buzgó tagja, majd osztály-előadója s az egyház-régészeti szakosztály elnöke *dr. Czobor Béla* tegnapelőtt elhunyt. A társulat mély részvéttel veszi állandó választmányi tagjának s az érdemes régésznek elhunytát s érdemeit és emlékezetét jegyzőkönyvileg örökíti meg.

Elsőnek *dr. Krausz Sámuel* értekezett a hazai ókori jelvényes zsidó emlékekről. Az értekezésre *dr. Gerecze Péter* tett észrevételeket.

Ezután *dr. Finály Gábor* ismertette és mutatta be az aquincumi múzeum terrasigillata edényeit.

Titkár felolvassa a pénztárnok kimutatását, melyet a választmány tudomásul vesz.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Nyáry Albert* báró és *dr. Gerecze Péter* igazgató-választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár

A VERSECZI VÁROSI MÚZEUM GYARAPODÁSA 1903-ban ismét elég tekintélyesnek mondható. Főleg az őskori régiségek gyüjteményében tapasztalható ez. Az összes gyüjtemények 1689 darabbal szaporodtak és pedig az érmek 395 darabbal, a régiségek 1031 tárgygyal, a verseczi iratok, képek és tervrajzok 134 darabbal és a verseczi nyomtatványok 129 darabbal. A gyüjtemények állománya 1903. végén 18110 darabra rúgott, melyek közűl 6143 érem, 8395 régiségtárgy, 1123 irat stb. és 2649 (többnyire apró) nyomtatvány volt. Tanulmányozás és szerzés czéljából az őr 24-szer volt kiküldve. Ásatás 4 helyen rendeztetett. Jun. 30-tól jul. 3-ig Dubováczon egy urnatemetőben 11 urnasírt bontottunk fel; jul. 7-én a moldovai Dunaszigeten a halmon és a felső csúcsnál felfedezett urnatemetőben rendezett próbaásatást az őr; úgyszintén jul. 8-án a Coronini falu határában lévő hegykúpon, a melyen Lászlóvár romjai vannak, őskori és római nyomokat konstatálván; végre aug. 4. és 5-én Német-Eleméren, a hol 5 népvándorláskori csontváz-sír ásatott fel. Ezeken kivűl kirándult az őr 13-szor Vattinára, 4-szer Dettára és ugyanannyiszor Versecz városa határában, mindig lelettárgyakat hozván haza.

A régiséggyüjtemény szerzeményeiből megemlítendők: Őskori tárgyak: Egy kőbaltának foka felőli töredéke; felső oldalán külön tagolt bordával diszítve. Lelhelye: Károlyfalva, aj. dr. Buro Péter. Egy bronz tokosvéső füllel; a szájszél alatt körülfutó domború vonalaktól lefelé beponczolt «halszálkadísz.» Lelhelye Temes-Paulis, aj. Adler Miksa. Egy bronz-szárnyasvéső Ó-Moldováról; vétel. Egy vonaldíszes tömörbronz karperecz egy Román-Bogsánon talált «kincs»-ből; aj. Bappert János. Tizenegy darab többnyire töredék a berzászkai «öntőműhely» maradványából: aj. Dubois József. Cserepek (köztük szalagdíszesek) és kődolgok a verseczi meszicscsatornamenti őstelepről. Egy agyagkarika a verseczi füzesvölgyi őstelepről; aj. Watz Nándor. Vasnándzsacsúcs egy a verseczi Törökfő nevű hegy lejtőjén talált La Tène-kori sírból; aj. Heegn Ferencz. Többnyire mészbetétes urnák, tálak, csészék, bögrék, abroncsalakú aljak, cserepek, kő-, bronz- és vasdolgok, összesen 73 darab Dubováczról. Vonaldíszes edénytöredékek, töredékes nyéllyukas kőszerszámok, agyagkarika, vaskés az ó-moldovai dunaszigetről és a coronini-i lászlóvári hegyről. Bronztokos véső füllel, kőeszközök és agyagdolgok, összesen 159 darab, a dettai őstelepről. Végre pedig 610 darab bronz-, kő-, agancs-, csont- és agyagtárgy Vattináról.

Római edények és cserepek Dettáról, Dubováczról, Ó-Moldováról és Vattináról; egy bronz kulcs Coroniniról, aj. Thomas Alajos; vaskasza és sarló ugyanonnan, aj. Tyll Gusztáv; 4 kis agyagedény Jaszenováról, aj. Neustadtl Izor; egy borostyánkő-gyöngy Nagy-Szredistyéről, aj. Adler M.; egy agyagcsésze Vattináról, aj. Vörnle Ivánka.

A népvándorláskorból apró kő-, bronz-, vas- és agyagdolgok, többnyire töredékek és gyöngyök Német-Eleméről; agyagedénytöredékek Dettáról, Dubováczról, Moldováról és Vattináról.

Középkori sárgaréz fonalon hordható pecsétnyomó a Felvidékről, aj. Széchenyi N.; kardpengetöredék és vasnándzsacsúcs az ősi Podorsán vidékéről; bronz-gerezdes buzogányfő, aj. Neukomm Bálint fiai.

A XVIII. századból egy orthodox templomi függőlámpa ezüstből Temes-Kubin vidékéről, vétel; vas kulcs, aj. Stein József; vas álkulcs, aj. Toller Ágost; vas kapa, aj. Hönich István; szablya, aj. a Verseczi Takarék-Egylet.

Az állami segélyből 572 K 72 f fordíttatott szerzésre.

A szakkönyvtár gyarapodott részint vétel útján, részint ajándékozás folytán 46 művel 49 kötetben 462 K 50 f értékben.

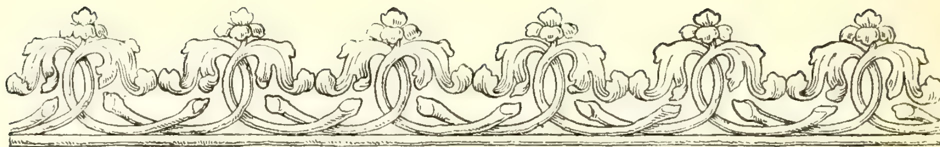
Hogy az 1893. óta Vattinán gyüjtött őskori tárgyak felett jobb áttekintést nyerhessünk és hogy a helyszüke miatt raktározva volt gyüjteményt egyszer a közönség számára is hozzáférhetővé tehessük, az őr augusztus havában a községi fiúiskola nagy rajztermében 22, 3—4 m. hosszú asztalon, a vattinai leletek javából, kb. 2200 darab, külön kiállítást rendezett, mely ötször szabad belépés mellett nyitva volt és mely alkalmakkor összesen 618 látogatót számláltunk.

Maga a múzeum 39 vasárnapon volt nyitva a közönség számára szintén szabad belépés mellett; a látogatók száma 1087.

Ezen szép fejlődés mellett a helyszűke mindinkább érezhető lesz, miért is a községi iskolaszék, melynek közvetlen felügyelete alatt a városi múzeum áll, komolyan kezdett foglalkozni egy külön múzeumi épület kérdésével.

Versecz, 1904. január 10-én. *Milleker Bódog.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT UJJÁALAKULÁSA. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat munkásaiban és vezetőiben nagy változások állottak be az utóbbi időkben. A társulat nagyérdemű elnöke, dr. *Kuun* Géza gróf betegeskedése miatt már másfél év óta nem vihetvén az elnökséget, miután az alelnök, dr. *Sólyom Fekete* Ferenczet is súlyos baja gátolta tevékenységében: *Réthy* Lajos, tanfelügyelő teljesíté gróf Kuun G. felkérésére az elnökséget. Dr. Veress Endre titkár Déváról eltávozván, *Bottyán* József helyettesíté utóbbi időben. A múzeum megalapítója: *Téglás* Gábor is eltávozni készülvén, ez a fontos állomás is betöltésre várt. Így a novemberi közgyűlésen csaknem átalakult a társulat. Gróf *Kuun* Géza elnöki lemondás nem fogadtatván el, felkéretett örökös elnökül. Társelnökül *Fáy* Béla dédáczi nagybirtokos választatott meg. Tiszteleti elnök dr. *Sólyom Fekete* Ferencz, a társulat kezdeményezője. Alelnök *Réthy* Lajos tanfelügyelő. Tiszteletbeli múzeum-igazgató *Téglás* Gábor, a társulat eddigi múzeum-igazgatója és utóda *Mailand* Oszkár reálisk. tanár, ki a román és székely népköltészet tanulmányozásával szerzett nevet. Főtitkár *Kolumbán* Sámuel áll. tanítóképezdei tanár, ki ethnographiai kutatásaival tűnt ki. Segédtitkár *Bottyán* József. Könyv- és levéltáros *Bollun* Ernő reálisk. tanár. Választmányi tagok az eddigieken kívül a városról és vidékről a legbuzgóbb tagok. Az elnöki beszéd méltánylólag emlékezett meg a társulat lassú, zajtalan tevékenységéről, a távozó dr. *Veress* Endre, valamint a magánéletbe vonuló *Téglás* Gábor érdemeiről s lelkes kitartásra buzdítá a társulatot. Bottyán József titkári jelentése a mult év főbb eseményeit, különösen az egy esztendő előtt Tocilescu György egyetemi tanár vezetése alatt itt járt romániai történelmi társulat és történelmi seminárium látogatásának jelentőségét emelte ki. Téglás Gábor a 20 év óta működő múzeum irányzatát, speciális jellegét emelte ki, beszámolva a főfelügyelőség segélyéből szerzett 67 tárgyról. A pénztári jelentés a vagyoni állapotot tüntette fel. A múzeum felszaporodott tárgyai nagyobb tért igényelvén, a ma pénzügyigazgatóságul használt fejedelmi palotának e czélra átengedésére törekszik a társulat.

KÜLÖNFÉLÉK.

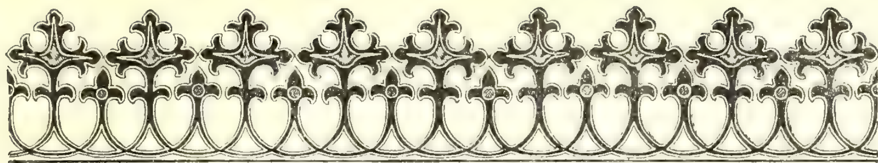
† CZOBOR BÉLA, kitünő egyházi archæologosunk, folyó évi januárius hó 23-ikán 52 éves korában örök nyugalomra tért. Tudományegyetemünk és Akadémiánk egyaránt gyászolják benne a szak leghivatottabb képviselőjét és veszteség érte a műemlékek országos bizottságát, melynek Henszlmann után előadója volt. Becses szakirodalmi művek sora és tanítványai nagy serege hosszú időre fogják ébren tartani emlékét. Béke vele!

† REIZNER JÁNOS, a szegedi múzeum nagyérdemű alapítója és igazgatója, folyóiratunknak évtizedek óta hű és szorgalmas munkatársa folyó évi januárius 19-ikén 57 éves korában befejezte földi létét. Szeretetteljes gonddal mentett meg mindent, a mi fényt derített Szeged multjára és így tudásunkat sok becses adattal gazdagítá. Áldott legyen emléke!

A SOMOGYMEGYEI KILITI KÖZSÉG határában bögrében talált s a Numizmatikai Közlöny IV. füzetében ismertetett Szent László-féle pénzek között

néhány ékszert is leltek, melyek annyiban érdekesek, hogy koruk a pénzek révén meg levén határozva, a magyar királyság első századából származnak. A pénzek között következő tárgyak voltak (ábrák): halántékgyűrű, köralakú, szára hengeres és sima, egyik vége tompán, a másik ellapulva, S-alakú görbületben végződik; ennek köralakú szárán csüngött aztán azon, összeeső végekkel ellátott karika, melynek szára négyszögletű, középen legvastagabb és végei felé fokozatosan vékonyodik. Ezen szerkezet mellett tárgyunk valószínűleg fülönfüggő volt. A harmadik, diszített tárgyunk, sajnos, nagyon csonkán jutott kezeim közé s áll vékony lemezből, mely az oldalnézetű rajzban föltüntetett alak szerint görbül; rajta kívül két rovátkos ezüstsodrony fut a lemez szélével párhuzamosan, köztük két kerek nyílás; belül pedig egészen a szélén, mely némely helyen kissé peremes, vonul egy rovátkos sodrony (több is lehetett), mely két végén tekercsben végződik. Czélja ismeretlen. *Börzsönyi Arnold.*

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KÉT SODRONYZOMÁNCZOS EMLÉK A NEMZETI MÚZEUMBAN.

Mióta Hampel Józsefnek a magyar sodronyzománczról szóló alapvető tanulmányai* megjelentek, szakirodalmunk gyakran és igen nagy kedvvel foglalkozott régi hazai ötvösművészetünk ez ágával.** Örvendetes jelenség, hogy míg látókörünk egyre tágul, az emlékeknek is mind nagyobb száma merűl föl és így folyton gazdagabbá válik az az anyag, a melynek alapján a sodronyzománcz technika történetéhez fűződő kérdések végleges megoldását remélhetjük. Míg Hampel 1888-ban összesen 49 hazai és 15 külföldön levő sodronyzománczczal ékített ötvösművet sorolt föl, ma az ismeretes emlékek összes száma már a 100-at közelíti meg.

Ez alkalommal két olyan sodronyzománczos emléket mutatok be, a mely az irodalomban mindeddig még nem szerepelt és a melyet a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztálya egy felső-magyarországi városból szerzett meg. Ez emlékek nemcsak két számmal gyara-

* Egy fejezet hazai ötvösségünk történetéből; Arch. Ért., 1887. 97. köv. ll.; A középkori sodronyos zománcz hazánkban; Művészi Ipar, 1887. 133. köv. ll.; Das mittelalterliche Drahtemail, Budapest, 1888.

** *Lepszy Lénárd*, A magyar sodronyos zománcz Lengyelországban; Arch. Ért. 1890. 46, köv. ll.; *Radisics Jenő*, Ereklyetartó a nápolyi Nemzeti Múzeumban; U. o., 1891. 432. köv. ll.; *Kövér Béla*, A középkori sodrony-zománcz kérdéséhez; U. o. 1892. 19. köv. ll; *Mihalik József*, Sodronyzománczos kehely a kassai ev. ref. eklezsia tulajdonában; U. o., 68. köv. ll.; *Nagy Géza*, Harczias Fridrik első szász választófejedelem magyar kardja; U o., 1893. 315. köv. ll.; *Hampel József*, A sodronyzománcz harczias Frigyes kardján; U. o., 1894. 324. köv. ll.; *Veress Endre*, A vármiai püspöki székesegyház sodronyzománczos kelyhe; U. o., 1895. 412. köv. ll.; *Mihalik József*, Régi hazai ötvösműveink az ezredéves országos kiállításon; U. o., 1896. 328. köv. ll.; *Kövér Béla*, a M. Nemzeti Múzeum által megszerzett kehelyről; U. o., 1898. 187. köv. ll.; *Czobor Béla*, Egyházi emlékek a történelmi kiállitáson (Budapest, 1898), 44. köv. ll.; *U. a.*, Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon, 162 köv. ll.; *Mihalik József*, Magyar sodronyzománczos művek külföldi múzeumokban; Arch. Ért. 1899 385. l.; *U. a.*, Tanulmányok a régi hazai ötvösség köréből. I. A szepesváraljai kehely; Arch. Ért., 1901., 104. köv. ll.; *U. a.*, A zománcz (Stampfel-féle tudományos zseb-könyvtár, 63—64. szám), Pozsony-Budapest, 1901., 101. köv. ll.; *H. J.*, Az eggenburgi kehely; Arch. Ért. 1901., 283. köv. ll.; *Czobor Béla*, Magyarország 1900. évi történelmi kiállítása Párisban, (Budapest. 1901), 12. l.; *Hintze Ervin*, Szent Dorottya hermája a boroszlói iparművészeti múzeumban; U. o., 1902., 193. köv. ll.; *Eugène de Radisics*, Le Pavillon historique de la Hongrie à l'exposition universelle de Paris en 1900 (2 emlék színes képe).

pítják az ismert darabok sorozatát, hanem némely sajátságuknál fogva különben is igényt tarthatnak érdeklődésünkre.

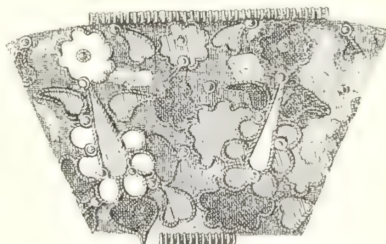

I. SODRONYZOMÁNCZOS EZÜSTKEHELY A NEMZETI MÚZEUMBAN (kb. 2/3 n.)

Az egyik emlék aranyozott ezüstkehely (1. kép). Talpa hatkarélyú, keskeny profilos szegélylyel ellátva. A talp fölött merőleges irányú, áttört, diszítmény esszalag fut körül, követvén a talp hatkarélyú idomát.

E fölött emelkedik a láb, a mely alúl hat félköríves karélyban végződik és fölfelé vékonyodik, olyképen, hogy vastag, rovátkos sodronyok hat, fölfelé keskenyedő, függélyes részre osztják a lábat. E részek mindegyikét ráerősített, gazdag, áttört lombos diszítmény ékíti, kivéve az egyik szakaszt, a melyről az eredetileg ráerősített diszítmény hiányzik. A nodus alatt és fölött indadíszes, hat oldalú hasábalakú tag van. A nodus fölül és alúl erősen lapított gömb idomú, áttört és mind fölül, mind alúl 6—6 csoportra osztott növényi diszítményt mutat. A nodus kerületén egyenlő körökben 6 négyzetes átmetszetű, koczkaszerű tag emelkedik ki, külső, zöld zománczos lapjain az i—h—e—ſ—v—s betűkkel. E koczkák között egy-egy hatszirmú rózsa van, közepükön piros ékkővel. A fölfelé erősen kibővülő cuppa félgömbalakú alsó részét sodronyzománczos diszítmény borítja. A kehely magassága 22·8 centiméter, súlya 756 gramm.

A sodronyzománczos diszítmény vizsgálata révén a kehely keletkezésének helyét és korát megközelítő pontossággal megállapíthatjuk, — azokra a localis és chronologiai ismérvekre támaszkodva, a melyeket Hampel olyan világosan és meggyőzően fejtett ki (2. kép). A sodronyzománcz alapja sötét, határozottan zöld színű, igen megrongált és sok helyen az érdes alapról teljesen lepattant. A díszítmény fő motivuma hat nagy virág, körülötte csoportosított kisebb mellékes motivumokkal, valamennyi igen erősen stilizált formában. A nagy virágok legföltünőbb része a meglepően nagy pistillum, csúcsa fölött rosetta, oldalaihoz illeszkedő hat kerek idom és három csoportban két nagy szárnyalakú levél vagy szirom, három csoportban pedig széles, hegyes levél. Ez a szárnyra emlékeztető és hegyes levél váltakozik a pistillumok vastagabb vége alatt is. A pistillumok fölső részéhez jobbra és balra egy-egy hajlott, hegyes levél illeszkedik. A fő virágok közé vannak helyezve a kisérő motivumok: rosetták, szívidomú és karélyos, naturalisticusabb alakítású levelek. Színezés szempontjából is a pistillumok a középpontjai a compositiónak: váltakozva fehérek és élénk zöldek, a többi elem pedig azoknak megfelelő harmonicus módon elrendezett váltakozásban fehér, élénk zöld és májbarna. Az alapszínen kívül tehát ez a három szín szerepel a sodronyzománczos díszítményben.

2. KEHELY SODRONYZOMÁNCZOS DISZÍTMÉNYÉNEK RÉSZLETE.
(2/3 nagys.)

Hampel idézett tanulmányaiban a mi kelyhünk díszítési módjának megfelelő motivumokat középkori sodronyzománczos ötvösműveink egy egész csoportjában kimutatta. Ebbe a csoportba tartozik a bars-szent-

kereszti, a két trencséni, a poprádi Szent Egyed-féle kehely, a bécsújhelyi Corvinus serleg, stb. Joggal lehetett föltételezni, hogy a hazánk nyugati és keleti részeiben levő specialis iskoláinkon kívül a fölvidéken is külön iránya fejlődött ki a sodronyzománcz művészetnek, a mely az ötvösségnek a Szepesség egyes városaiban, továbbá Trencsénben, Eperjesen és Kassán való virágzásához fűződött.

A mi kelyhünk sodronyzománczos díszítményeinek a színei abba a színsorba tartoznak, a melyet Hampel mint tompa színhangulatú színsort állít egy másik, élénk scalával szembe. Az ő kutatásai kiderítették azt is, hogy e hatására nézve annyira különböző két színsor, a melynek az a fő jellemző vonása, hogy míg az élénk színsorban a vörös szín is előfordul, a tompából hiányzik, két, időbelileg eltérő ízlésnek, a divat változásának felel meg. Az élénk hangulatú színekkel pompázó sodronyzománczos művek a régiebbek, a tompák az újabbak, azok, a melyek a XVI. század elejétől fogva voltak divatosak. Ilyképen megállapíthatjuk, hogy a mi kelyhünk valamely fölsőmagyarországi műhelyben, a XVI. században keletkezett. De még közelebbi meghatározás is lehetséges. A Nemzeti Múzeum kelyhe mind sodronyzománczos, mind egyéb díszítményei tekintetében föltünően emlékeztet a szepességi ötvösségünk egy híres remekéhez, a poprádi ú. n. Szent Egyed kelyhéhez.[1] Cuppájának sodronyzománczos díszítménye majdnem csalódásig hasonlít emezéhez.[2] A nodus áttört díszítményei is hasonlók, valamint a láb pompás lombozatos ornamentikája is, a mely a késő középkori ötvösséget olyannyira jellemzi. A talp ellenben jóval egyszerűbb, mint a Szent Egyed kelyhéé, a vadászjelenetet ábrázoló apró alakok pedig teljesen hiányzanak róla. Mindezek a különbségek azonban csak a Szent Egyed kehely díszesebb voltáról tesznek tanúságot, de a stilusbeli és a részleteket illető megegyezések olyanok, hogy a két kelyhet joggal ugyanannak a műhelynek, sőt talán ugyanannak a mesternek is tulajdoníthatjuk.[3]

Míg a kehely főleg egyik nevezetes régi ötvösművünkhöz való hasonlóságánál fogva érdekes, a Nemzeti Múzeum által megszerzett másik darab viszont az által keltheti föl figyelmünket, hogy emléksorozatunkban a maga nemében mindeddig majdnem páratlanul áll.

Az aranyozott ezüstből való feszület 39 cm. magas (3. és 4. kép). Talpa négykarélyú, a négy karély között egy-egy kiálló háromszögű taggal. A láb a talpnak megfelelően gerinczekkel tagolt és fölfelé erősen vékonyodik. Fölül négyzetes, párkányszerű tag, e fölött négyoldalú hasáb

[1] Képét l. *Czobor,* Magyarország történeti emlékei, XXXI. tábla.
[2] Hampel, i. m., Művészi Ipar, 158. l. d) ábra; Drahtemail, XIII. tábla, d) ábra
[3] A Nemzeti Múzeum kelyhének cuppájáról a levélsoros szegély elpusztult.

(Előlap.) (Hátlap.)

3. és 4. SODRONYZOMÁNCZOS FESZÜLET A NEMZETI MÚZEUMBAN (kb. $^{2}/_{3}$ n.)

emelkedik, mindegyik lapján zöld zománczos (rongált) alapon egy-egy u betűvel, továbbá az erős, fölül és alul 7—7 nagy hólyagból álló nodus, majd e fölött az alsó hasábhoz hasonló, de ép zománczú hasáb és párkány. E talapzatra van erősítve a tulajdonképeni feszület, a melynek alsó szára a leghosszabb, két oldalsó szára a legrövidebb. Két egyforma alakú ezüstlemezből áll, a mely oldalt 1·5 centiméter széles, a kereszt idomát követő, tagolt és díszített lemez révén alkotja a keresztet. A kereszt szárai egy-egy hármas karélyban végződnek. — A mellső oldalt köröskörül rovátkos sodrony szegi be. Itt függ Krisztus ezüstből öntött, csak haján és lobogó kötényén aranyozott alakja, a keresztfa felületét utánzó vésés fölött. Fölül írásszalag, héber betükkel, Krisztus lábainál ezüstlemezből kivágott koponya és két szárcsont látható. A kereszt mindegyik négykarélyú végére egy-egy evangelista jelvénye van vésve, mindegyik a megfelelő írásszalaggal: fölül Jánosé, balra Lukácsé, jobbra Márké, alúl Mátéé. Ez utóbbi rongált; alatta kinyúló egy-egy ágacska töve maradt meg. Ez ágakon nyilván Mária és János alakjai állottak. A kereszt belső sarkaiból kiálló aranyozott hármas sugarak körül az egyik hiányzik. A kereszt másik oldalát egy vastagabb, rovátkos és egy vékonyabb, csavart sodrony szegi be. Egész fölületét sodronyzománcz borítja, sötétkék alapon fehér, élénk zöld és májbarna színekkel. A kereszt középpontjába a gyermekét ölében tartó Mária aranyozott domborművű ülő alakja van erősítve, fején korona, alatta holdsarló. Aranyozott holdsarló van erősítve a kereszt alsó szárára is. — A feszület súlya 623 gramm.

A feszület, ha sodronyzománczos díszítményét nem is tekintjük, már mint ötvösmű is érdekes. A figuralis részek teljesen a csúcsíves építés korának a végére vallanak. A kereszten függő Krisztus igazán jellemző példája a kor ábrázolási módjának, a melyben a hagyományos fölfogáshoz már a valószerűségre való törekvés járúl. Stilus, kivitel tekintetében leginkább fölsőmagyarországi templomainkban levő, fából faragott feszületekkel hasonlítható össze. Nem kevésbbé jellemző a Madonna kis compositiója, a melyben a természetesség rovására még a ruházat mesterkélt elrendezése uralkodik. Ez az a typus, a mely pénzeinken olyan soká, még a XVII. században is föntartotta magát. A kereszt szárainak végén levő vésett alakok finom kivitelökkel, erősen stilizált mivoltukkal a XV. század végéről a XVI. század elejéről való rézmetszetekre emlékeztetnek.

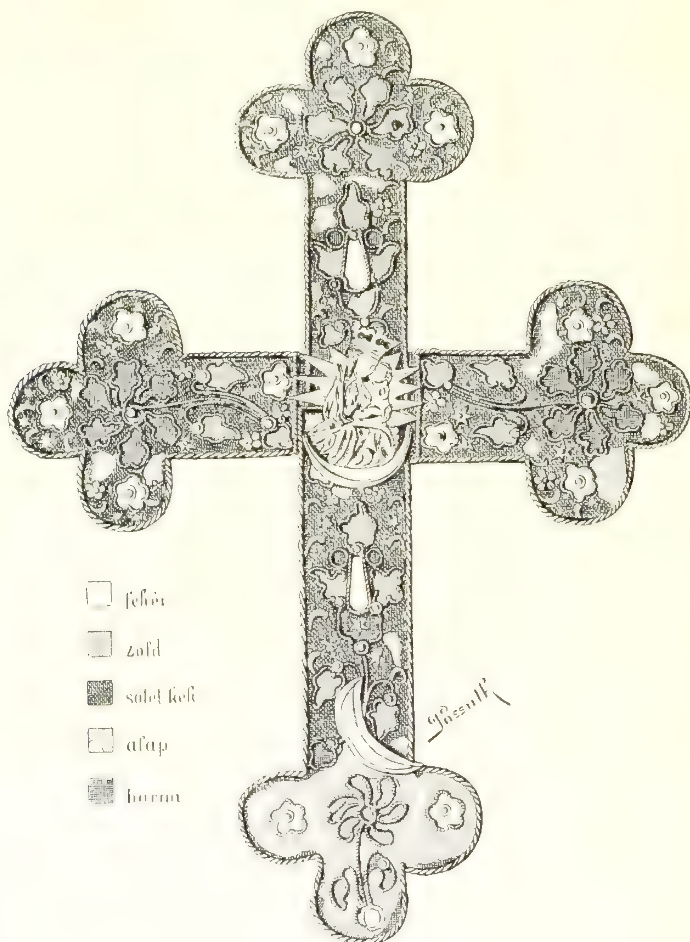
A legérdekesebb azonban a feszületnek sodronyzománczczal borított oldala. Szokatlan már e díszítési módnak ily nagy mértékű alkalmazása is. A sodronyzománcz első sorban kelyhek díszéül szolgált, a hol ereklyetartó vagy egyéb kereszteken előfordul, inkább mellékes szerepet játszik. A legszebb ilyennemű emlékek egyikén, a tarnowi székesegyház

kincstárában levő ereklyetartó kereszten* a sodronyzománczos díszítmény, a mely, mint Lepszy megjegyezte, a fölsőmagyarországi emlékek sorába tartozik és a poprádi Szent Egyed kehelyhez s a karlóczai kupához állt legközelebb, arra a két karra szorítkozik, a melyekre Mária és János szobrocskái vannak reáhelyezve, továbbá a kereszt hátsó oldalán a szárak végében levő kerek lapokra. A mi keresztünket gazdagság tekintetében még leginkább megközelíti a prágai iparművészeti múzeumban levő ereklyetartó kereszt,** a melynek hátlapját is nagyrészt sodronyzománczos díszítmény borítja, de az annak középpontján levő, Agnus Dei-t ábrázoló kerek medaillon jóval terjedelmesebb a Nemzeti Múzeum példányán levő Madonnánál és így a sodronyzománcz hatását is némileg meggyöngíti.

A feszületen föllépő sodronyzománczos motivumok részben megfelelnek azoknak, a melyekkel a kelyhen találkoztunk (5. kép). Itt is kétszer föllép az ismeretes, föltünő nagyságú pistillumszerű tag (fehér zománczczal kitöltve) mint egy-egy csoportnak a középpontja. Zöld és májbarna zománczú újjas levelek csoportosulnak körülötte. De a kereszten a kehelytől eltérő motivumokkal is találkozunk. Három fölső szárának a háromkarélyú végein egy-egy, hat újjas levélből összeállított nagy rosetta lép föl, fölül zöld, két oldalt barna zománczczal kitöltve. Érdekes jelenség, hogy míg például a fönn említett prágai kereszt szárainak a végén a sodronyzománcz egy-egy négykarélyú idomba van beléhelyezve, itt a szárak folytatásának a fölületétől nem válik külön, hanem aranyozott sodronyszálak mintegy növényi szár gyanánt kötik össze a rosetták közepét a szárak fölületén levő levelekkel. Ez a combinatio, a mely az erősen stilizált egyes formák daczára is organikus csoportosításra való törekvésről tanuskodik, a kereszt alsó szárának a díszítményében különös erősen tűnik föl. Legalul hatszirmú nagy virágot látunk, hosszú szár végén, míg két másik lehajló szár levélben végződik. Följebb szívalakú, barna zománczczal kitöltött levélből hármas szár indul ki: a középső szár azt a nagy virágot tartja, a melynek a nagy pistillum van közepén, a másik két szár újjas levélben végződik. A sodronyzománczos díszitmény nem mereven symmetrikus, hanem finom, némileg festői érzékkel szabadon van megszerkesztve. Bár elég rossz állapotban van és különösen a sötétkék alap sok helyen lepattant, még mindig eleven a hatása. Ezt még elősegítik az alapba benyomkodott és aranyozott apró idomok, hatágú csillagocskák, sarlószerűen hajlott, reczés formák. Ezeknek az apró, csillogó elemeknek az előfordulása technikai szempontból jellemző vonása a mi feszületünknek.

* *Lepszy*, i. m., Arch. Ért. 1890., 48. köv. l., I. tábla.
** *Mihalik*, i. m., Arch. Ért., 1899., 387 l.

A sodronyzománczos díszítmények formái arra vallanak, hogy a feszület is Fölső-Magyarországon készült, alighanem ugyanott, a hol a kehely, színezésök pedig — itt ismét tompa színsorral találkozunk — a XVI. század első évtizedeibe helyezi keletkezésének korát. Ezt bizonyitják az ötvösség formái is.

5. FESZÜLET SODRONYZOMÁNCZOS DISZÍTMÉNYE (2/3 n.)

Az ismertetett, nemes anyagból készült két darabbal együtt a Nemzeti Múzeum egy szerényebb darabot is megszerzett. Ez egy aranyozott rézből való, 30·7 cm. magas ereklyetartó kereszt, a melynek formái nem éppen nemesek, díszítményei is elég gyarlók, de a mely, minthogy nyilván a másik két darabbal egy időtájt és egy helyen készült, mégis megérdemli az emlitést. Talpa hatkarélyos, áttört szegélylyel, a fölfelé vékonyodó lábba átmenő. A hat szakasz mindegyikében egy-egy vésett ábrázolás látható, é. p.: 1. Mária a kis Jézussal, 2. Szent

Dorottya, 3. Alexandriai Szent Katalin, 4. Szent Borbála, 5. Szent Margit, 6. a holt Krisztus félalakja. Nodusa lapos, hólyagos. A kereszt három fölső szára egyenlő hosszú, alsó szára hosszabb. Mindegyik szár három karélylyal végződik. Az egyik oldal közepére a keresztre feszített Krisztus alakja van vésve, de e képet Krisztus ezüstből öntött alakja eltakarja. A négy hármas karélyba az evangelisták jelvényei vannak vésve. A kereszt tövéből egy-egy hajlott kar indul ki jobbra-balra. A baloldalin Mária, a jobboldalin János kis, ezüstből öntött alakja áll. A másik oldalon a középen kerek, üres tok van, a mely az ereklye befogadására szolgált, a kereszt szárainak háromkarélyos végein pedig egy-egy irásszalagot tartó angyal kezdetlegesen vésett alakja.

Dr. Éber László.

ORNAMENTIKA A HONFOGLALÁSI KOR EMLÉKEIN.

Többször foglalkoztak már hazai kutatók a X. századi hazai sírokból és kincsekből származó emlékekkel, mégis sok problema várja megoldását, melyet ez az érdekes és sajátszerű emlékcsoport elénk állit. Valószinűleg még soká fog késni a végleges megoldás, mert a mi emlékeinken érvényesülő ornamentika szálai keletre és dél felé nyúlnak, oly tájakra, a hol szintén csak a kezdő lépéseket teszik meg a kutatók a fönmaradt emlékek összegyűjtésére és magyarázatára.

Még sem várhatjuk tovább tétlenűl külországbeli társaink munkálatainak bevégzését, de folytatnunk kell a magunk munkáját, a hogy bírjuk fölhasználván fejtegetéseinknél minden újabb mozzanatot, melylyel emlékeink folytonos gyarapodása kecsegtet.

A jelen tanúlmányban súlyt fektettünk az ornamentika beható ismertetésére, mely ábrák csatolását is igényelte, mert ornamenteket nem lehet soha kielégítőleg leírni, csupán hű ábrákkal érhető el, hogy a figyelmes olvasó a magyarázatokat helyesen megérti, bár igaz, hogy előitéletes fölfogás ellen néha a képek sem adhatnak elég biztosítékot.

I. Mikor «A honfoglalási kor hazai kútfői»-ben magyarázat kíséretében (1900-ban) összeállítottam e kor emlékeit, mintegy két századbeli anyagra terjedt a keret és tulajdonkép két stilistikus csoport anyaga került együvé. A kettő közűl egyiknek a vele járó érmek tanúsága szerint a XI. és XII. századba esik a súlypontja. Ezt a csoportot most mellőzzük, máskorra hagyván a vele való behatóbb foglalkozást.

Csupán az első csoportra szorítkozunk. Ennek súlypontja a sírokban lelt érmek tanusága szerint a vezérek korában van. Pogánykori csoportnak is nevezzük és ismeretes, hogy legjellemzőbb emlékei lovas sírokból erednek. Mostani összeállításunkat abban a tekintetben is szű-

kebbre szabtuk, mert csupán oly leletekre voltunk tekintettel, melyekben ékszerek is találtattak.

a) Érmekkel járó lovas sírok voltak: *Pilinyben.* Öt lovas sír, melyről valószinű, hogy három férfié, kettő nőé volt. Egyik sírban németországi érmet leltek (814—840). Ismertetése megjelent a honfoglalási kor hazai emlékei 515—528. lapján.

Győrött nagyobb temető került elé a régibb középkorból, néhány sírban voltak német- és olaszföldi pénzek a X. század második feléből. (Arch. Ért. 1903. 68—70.)

Szegeden a Királyhalma táján lovas sírban 906-ból való sammanida dirhem volt. (Honf. eml. 528—530. ll.)

Galgóczon egy (?) sírt találtak, volt benne sammanida dirhem 913—943. (Honfogl. eml. 530—535.)

Bodrogvécsen mintegy tíz lovas sír került elé, egyik sírban X. századi sammanida dirhem volt. (Honfogl. eml. 535—546.)

Bene-pusztán lovas sírból kilencz Berengarius-féle ezüstérmet mentettek meg a 840—915-ig terjedő időből. (Honfogl. eml. 546—551.)

Neszmélyen lovas sírra akadtak ugyancsak két Berengarius-féle éremmel (Honfogl. Eml. 551—554.)

Csornán lovas sírleletekben voltak érmek Német Lajostól, I. Berengariustól és I. Henriktől a 840—936-ig terjedő időből. (Honfogl. eml. 554—560.)

Verebi lovas sírban I. Berengarius és provencei Hugótól való hét érmet leltek a 888—945-ik terjedő időből. (Honfogl. eml. 560—566.)

Gödöllői lovas (?) sírból származó ékességekkel egy Athelstan-féle († 948.) érem jött színre (Honfogl. eml. 566—567.)

Egerben huszonöt sírt, többnyire lovas sírt ástak föl, egyikben 928—944-ből való byzanti aranyat leltek (Arch. Ért. 1899. 353—360.)

Puszta-Szilason (Komárom m.) sírból (?) való ékszerekkel X. századi sammanida dirhemet leltek (Arch. Ért. 1902. 303—304.)

b) Temetők vagy sírok, melyek éremmelléklet nélkül találtattak. A sírok tartalma hasonló az imént említett tizenkét leletével, azért valószinű, hogy ezek is a X. vagy XI. századból valók.

Bezdédi temető (Szabolcs m.) H. E. 590—608.) *Bihar*, (Arch. Ért. 1903. 66—67 és 405—412). — *Csorna* Sülyhegy. (H. E. 609—618.) *Gombás*, (H. E. 619—622.) — *Győr*, (?) (H. E. 622—623.) — *Homorszög*, sírlelet (?) (H. E. 624.) — *Karos*, (H. E. 631—633.) — *Kis-Dobra*, (H. E. 647—651.) — *Kis-Tengelicz*, sírleletek (?) (H. E. 651.) — *Mándok*, (H. E. 652.) — *Nagy-Teremia*, (H. E. 667—671.) *Oroszlámos*, (H. E. 674—676. és Arch. Ért. 1904.) — *Pörösi puszta*, (H. E. 677—678.) — *Szolyva*, (H. E. 704—710.) — *Tarczal*, (H. E. 710—719.) — *Törtel*, (H. E. 724—729.) — *Beregszász*, sírlelet A. É. 1900. 400. — *Hajdú-Böszörmény*, A. É. 1902. 439. — *Tuzsér*, A. É. 1900. 22.

c) Szórványosan kerültek elé egyes ékszerek, melyeknek hozzátartozása az emlékcsoporthoz alakjuk, technikájuk és diszítésüknél fogva valószinű. Ily lelőhelyek: *Anarcs*, H. E. 586. — *Balkány*, H. E. 588. — *Batta*, H. E. 589. — *Bököny*, H. E. 608. — *Detta*, H. E. 617. — *Duna-Szekcső*, H. E. 618.

Gégény, (Szabolcs m.) Arch. Ért. 1904. 2. füz. — *Halas*, 1902, 305. — *Hugyaj*, H. E. 626. — *Jász-Dósa*, H. E. 740. — *Mezőhegyes*, H. E. 652. — *Mogyorós*, H. E. 653. — *Nagy-Kürü*, H. E. 661—663. — *Nagy-Ősz*, H. E. 663—664. — *Puszta-Szent-Imre*, A. E. 1902, 312. — *Rábé*, H. E. 678. — *Szeged Domaszék*, A. É. 1903. 269. — *Tisza-Nagy-Rév*, H. E. 721—723. — *Zalkod*, H. E. 732—733. — Magyarországi szórványos leleteket, melyeknek lelőhelyeit nem tudni, de ide tartoznak, Magyarország czímén idézünk. H. E. 736.

d) A jelen csoport egyes emlékeinek analogái XI. századi Árpádkori leletekben fordúlnak elé. Ily lelőhelyek: *Berettyó-Ujfalu*, H. E. 540. — *Csornacsatári* sírlelet, H. E. 614—618. — *Kaba*, H. E. 628. — *Karászi* temető, H. E. 629—630. — *Kecskeméti* temető. H. E. 643—644. — *Nemes-ócsai* sírlelet H. E. 871—674. — *Selypi* pusztai sírlelet, H. E. 878. — *Szegedbojárhalmi* sírok, H. E. 683—689. — *Székesfehérvár*, demkóhegyi temető, H. E. 689—699. — *Tokaji* kincs, H. E. 568.

II. Természetes, hogy a sírokban leginkább a fémtárgyak kerülték ki a mulandóság sorsát és ép oly természetes, hogy a legtöbb ékszer, melylyel a honfoglalók magukat és ruhájukat, meg a lószerszámot diszítették, fémből készült. Legsűrűbben jobb-rosszabb fajta ezüstöt használtak, néha aranyozták a fölületét. Mikor a honfoglalási kor ornamentjeiről szólunk, rendesen fémből készült és ruhára, szíjra vagy más alapra ráerősített vagy lecsüngő lemezes ékszerekre gondolunk; igen kevés más anyagú tárgy van, azonkívül mindössze néhány csontlemezen domborúan kifaragott ékítés kinálkozik.

Technikai szempontból az ötvösmunka leginkább trébelésre és préselésre szorítkozik, az öntés és a vele járó áttört munka ritkábban fordúl elő. A diszítés lapos domborítással vagy csekély mélyítéssel éri be, némelykor vonalas rajzra szorítkozik és a vésőt és körponczolót használják, ez utóbbit leginkább a háttér diszítésére. A hatás élénkítésére sajátszerű módon alkalmazzák az aranyozást. Ritkán borítják aranynyal az egész fölületet, de ha van mélyített dísz, csupán ennek fölületét aranyozzák és akkor a körülötte terjedő sík megtartja ezüstfölületét, avagy lapos domborulatokban emelik ki az ornamentet, akkor ennek marad meg az ezüst színe, míg lapos környékét, a mezőt megaranyozzák.

A vonalas rajz mellett is aranyozott a közbeeső tér, míg maga a rajz fehéren marad. Az aranyozás nem vastag és halavány aranyat használtak hozzá, könnyen kopott le és igen gyakran megesik, hogy mai nap csupán a mélyebb, védettebb helyeken észlelhető.

Az ornamentika túlnyomólag növényi idomokat használ vagy oly idomokat, melyek növényalakokra emlékeztetnek, melyekből származnak; előfordúlnak oly alakok is, melyek teljesen a mértanba tartoznak, és végül elvétve föllépnek állati motívumok.

A növényi motívumok néhány antik alapformára vezethetők vissza

az egyenes tengely irányában fejlődő palmett, a hajlított tengelyű inda és a középpont körül csoportosuló rozetták idomára.

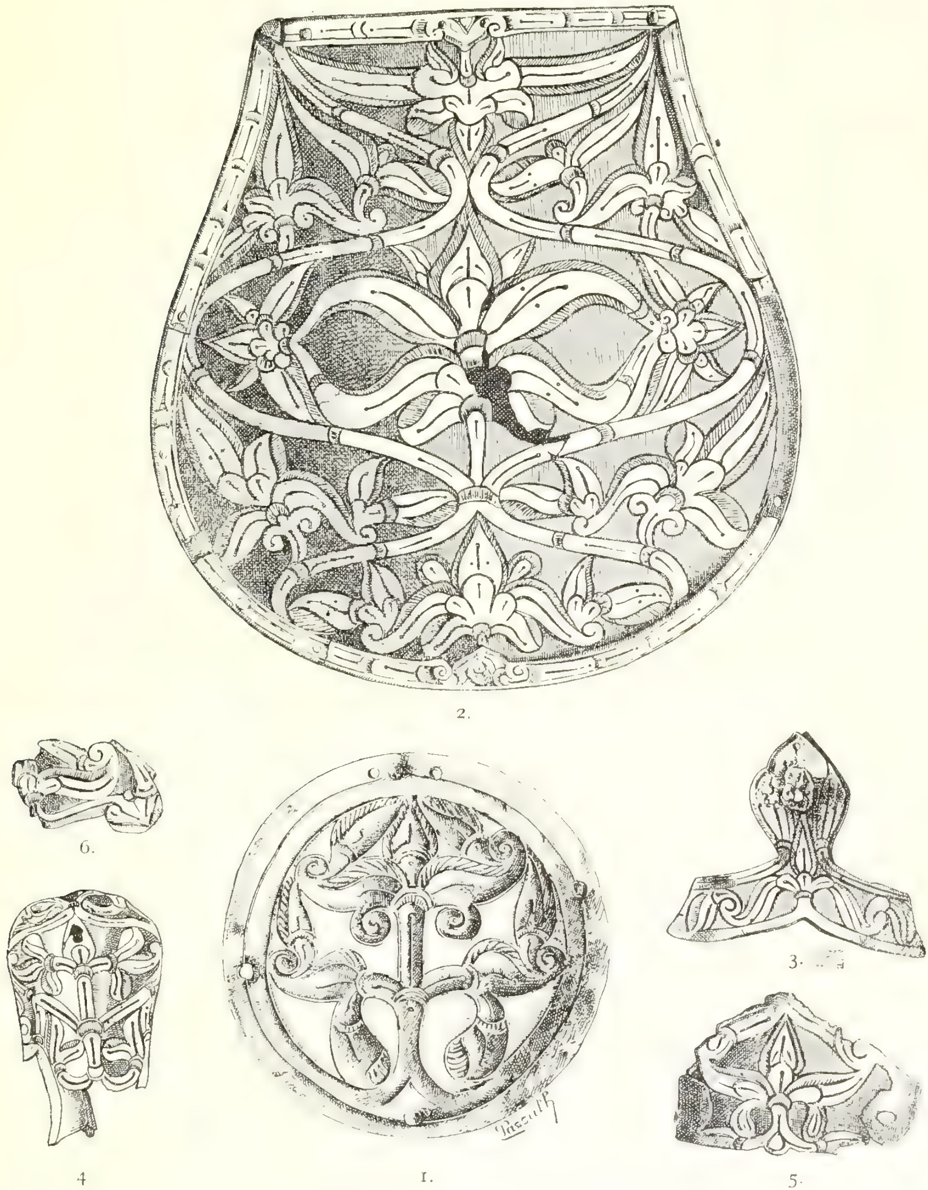
Az ó-korban a palmett és az inda volt a legsűrűbben alkalmazott ékítő növényforma, a rozettának alárendelt szerepe volt. Az ó-kor utóhatása gyanánt hazánkban dívó növényornamentikában az inda az uralkodó fajta és mellette a rozetta; a honfoglalók ornamentikájában ellenben az inda fontossága leszáll, sőt természete teljesen átváltozik, ellenben erősen díszlik a palmett és sűrűn alkalmazzák a rozettát; de ez utóbbi díszformák is sajátságokat öltenek, melyeknél fogva különválnak a korábbi időszakok rokon idomaitól.

III. Legelöbb a palmettel foglalkozunk, mert leggazdagabb compositióinkban ez a főidom. Az anarcsi korongon (1. ábra) öt levelű, szára is van, a szárnak mellékhajtásai vannak, a mellékhajtásokon dupla levelek ülnek, ezen levelek végeiből levelek emelkednek a palmett oldalsó levelének a végeihez, ezeknél szintén a középső csúcshoz emelkedik mindkét felől levél; a szár alja ketté válik és az egész compositiót körülkereteli. Még több ízben találunk száras palmettet és több esetben tapasztaljuk majd a szárat körülfutó leveleket és indákat. Nemde, közeleső föltevés volt arra gondolni, hogy mind e compositióknak ősi előmintája az assyrok úgynevezett életfája! Úgy is neveztük és a palmettet röviden sassanida palmettnek kereszteltük. Gondosabb vizsgálat meggyőzhet bennünket arról, hogy az úgynevezett életfa nem volt élőfa, hanem pillérféle, architektonikus építmény. Nincs biztos támpontunk arra a föltevésre, hogy ez a forma átment az ó-persák s utóbb az új-persák művészeti formáiba, még kevésbé tudjuk, hogy befogadták-e a sassanidák utódai a VII—X. századi művészetükbe.

A palmett «sassanida» voltát meg éppenséggel kétségtelennek véltük. A sassanida művészetből gyakran idézett oszlop- és pillérfők buján kifejlesztett egymás fölé tömörülő akanthusleveleikkel alig hozhatók genetikus kapcsolatba az anarcsi palmett rokonaival. Inkább észlelhető rokonság köztük és a késő keletrómai palmett, valamint az akkortájt keletkező szaraczén növényornamentika között.

Az anarcsi ötlevelű palmetthez legközelebb állanak a tarczali lemezek (2—6) palmettidomai, melyeknél a nagy és kis levelek száma váltakozik és egy ízben kilenczre emelkedik; csatlakoznak a galgóczi és beregszászi lemezek palmettei. Valamennyinek közös sajátsága, hogy a palmett szárból nő ki és ebben látjuk egy jó antik minta utóhatását. Ugyanakkor azonban megtörténik, hogy a levelek végeiből ismét ered palmett vagy levél s ebben már a szaraczén formalizmus érvényesül. Tehát világosan látszik, hogy a palmett idoma az anarcsi lemezzel rokon csoportban (2—8) két, egymástól későbbi fejlődésében határozottan különváló stilistikus irány átmenetét képviseli.

A bezdédi hatlevelű palmettek (9) már nélkülözik a szárat, de idomuk közelebb áll az anarcsi palmettéhez, mint a szolyvai és bodrogvécsi lemezek hármas levélre leszállított schematikus palmett formájához. A növényies benyomást az anarcsi csoportban mint másik fontos

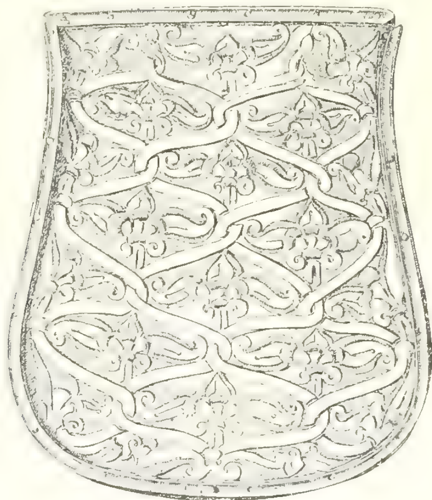

2. 6. 4. 1. 3. 5.

tényező, az inda is elősegíti. Magán az anarcsi képen az inda a szárból kiindulva, csupán keretül szolgál, a tarczali példákon azonban különböző mellékhajtásokat bocsájt ki és így mintegy élő összeköttetést létesít a főbokréta és a mellékágakból eredő palmettek közt. A galgóczi

mintában (7) ugyan szintén bocsájt a szélső hajlásain száron ülő palmettákat, de a három inda hálószerű egymásba hajlítása élettelen szerkezet benyomását kelti és a beregszászi minta (8) már épen átvezet a befejezés nélküli geometriai mustra egyformaságába, mely ugyancsak a szaraczén mustrákra emlékeztet.

A bezdédi idomban az alsó palmettből kétfelé induló inda körülfutja az egész compositiót, de fölül szögben megtörvén, már e miatt is

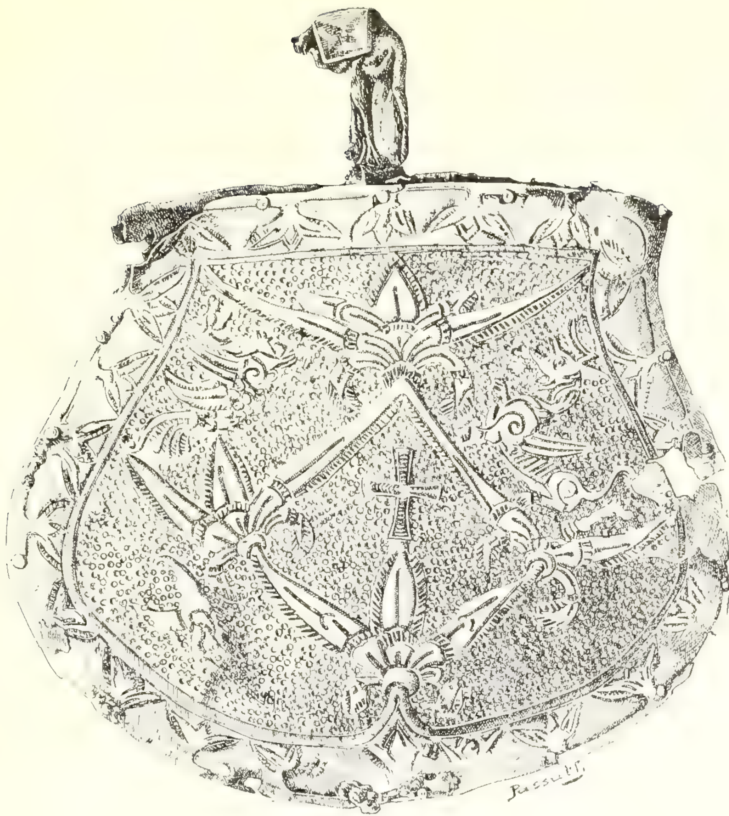
7.

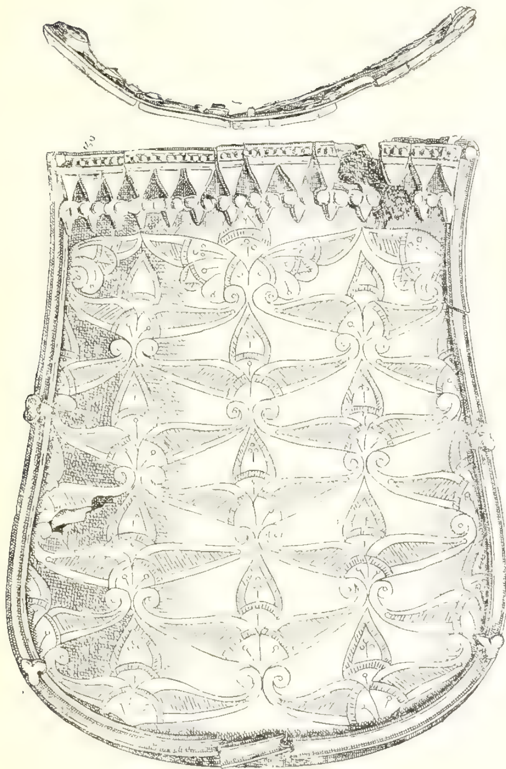
8.

elveszti az élő idom jellegét, az a két idom pedig, mely a két oldalsó palmettet a legfelsővel köti össze, nem inda, de két nagyon megnyújtott levél, melynek csúcsán ül a legfelső palmett.

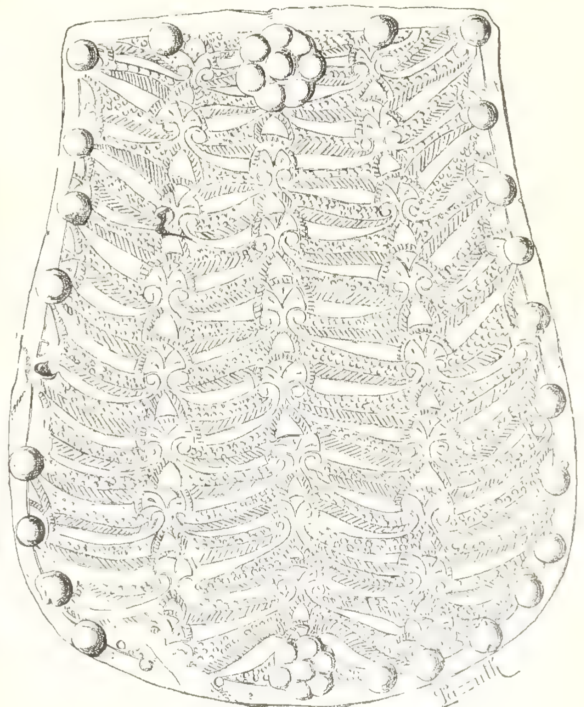
A szolyvai (10) és bodrogvécsi (11) mustra teljesen mellőzi a szervesnek látszó kapcsolatot a levelek közt, ezek egymás mellé és egymás fölé rakattak, függélyes irányban úgy mint vízszintes irányban csatlakoznak egymáshoz, sőt végeik oldalt és fölfelé egymást kiegészítve, közös diszítő elemekké egyesülnek, palmettekké, de ezen szervtelen kapcsolás

9.

10.

11

megengedi jobbra-balra a mustra változatlan és végtelen ismétlését, csupán a legfelső és legalsó sorban tapasztaljuk, hogy az ötvös a végtelen mustrát ehhez az adott térhez alkalmazta, különben előttünk vagyon a szaraczén művészet végtelen mustrája.

Nem kivánjuk az itt szóba hozott emlékeket újból teljességükben leírni, ez nagyobbára megtörtént az idézett helyen; csupán stilistikus szempontból különösen fontos részleteket kell még kiemelnünk.

Sajátszerű a levelek idoma. Többféle idom szerepel. Közepett csúcsba futó tojásdad idomú a levél, ennek legtöbbször egyenes a tengelye. A nagy oldalsó levelek hosszúra nyúlnak és végük csúcsos vagy körbehajló, tengelyük hullámvonalú. Ez a kétféle idom legállandóbban jelentkezik; akkor is megmarad (8., 10., 11.), mikor egyéb levelek elmaradnak. A két oldalsó levél alatt csigaformára hajlik mindkét oldalt lefelé egy-egy kisebb levél (Anarcs, Galgócz). Bunkós idomúnak nevezhetnők az anarcsi palmett alsó mellékszáraiból két oldalt lefelé hajló levelet (1.), mely Tarczalon is hol lefelé, hol fölfelé állva jelentkezik (2—6.) Bezdéden is megvan (9.) és tudjuk, hogy ez a hazai, úgy nevezett sarmata emlékcsoport indáiból kinövő levelek rendes idoma.

A levelek rajza is sajátszerű. Valamennyi itt szóba hozott esetben az ötvösök nem szorítkoztak arra, hogy a levelek külső körvonalának adták meg vésőjükkel a jelzett idomot, de mintha csak miniaturisták festményeit kivánnák utánozni, diszítik a leveleket vésőjükkel. A külső körvonalak hosszában ferdén rakott párhuzamosokkal töltenek meg sávakat, a levelek tövén, különösen ott, a hol a szárból kiindulnak, körszelvényű sávokkal harántosan szelik át és e sávokat is párhuzamos vonalkákkal rakják meg, ugyanezt teszik a gyűrűkön, melyek a szárakon a levelek összekapcsolását jelzik. A szolyvai minta levelein (10.) sima sávok szegélyezik a levelek külső vonalát és ezen belűl a mezőt borítják ferde párhuzamosokkal. A hol ez nem történik, a tengely irányát hosszabb-rövidebb vonal jelzi, mely ponttal vagy köröcskével végződik, sőt néha (10) három köröcske van a végén vagy legalább is egy-egy pontocska van a vonal két oldala mellett (2); a bezdédi lemezen a vonal megszakad és félkörvonal áll harántosan a két vonal között; a beregszászi lemezen (8) hol egy köröcske, hol három köröcske áll a tengely irányában.

A körvonalak sraffirozó árnyékolása nem csupán az anarcsival rokon palmettcsoporton észlelhető, megvan ez a sajátszerűség azokon a leveleken is, melyek a nagyszentmiklósi 5, 6 és 7. számú korsó nyakának a tövéről a korsó hasára irányultan állanak,* valamint a 7. korsó egyéb levelein és ugyanazon kincs 8. sz. tálczáját is idézhetjük itt**

* Az ábrákat lásd Régibb Középkor eml. CLXXII—CLXXVII. tábláin.

** U. o. CLXXVIII. tábla.

nemcsak azért, mert a lapos fogantyú alsó sarkába helyezett palmettdísz levele ugyancsak vonalzott, de azértis, mert a fogantyú közepén szárral biró ugyancsak ötlevelű palmett áll, mely az anarcsi száras palmetthez hasonlítható, bár levelei talán a rajz kicsi volta miatt kevésbé jellemzők. Elvétve a 2. számú korsón is látunk leveleket, melyeknek egész fölületét így sraffirozták.[1]

E vonalzás tehát általánosabb jelenség, semhogy valamely önkényesen kigondolt ötletszerű motívummal, p. o. pávatollal volna kapcsolatos. Ily föltevés már azért is ki van zárva, mert következetesen a növényornamentikában jut alkalmazásba, leveleken és indákon. Eddig csupán Oroszországban és hazánkban lelt X. századi emlékeken ismerjük.

Az oroszországi emlékekből a Samokwasoff-féle gyűjteményben őrzött, Tsernigowban talált palmettes díszű lemezt idézhetjük mint szoros analogiát, mely mindenben, a sraffirozott sávos keretek dolgában is ezen csoporttal rokon.[2] Korát vele lelt X. századi byzanti érmek határozzák meg.

Egy második analogiát a Dnieper mellékéről a Kanenko-féle kiewi gyűjteményből idézünk és közöljük az ábráját.[3] Miként a rajz mutatja, egy kard markolatát borító (aranyozott ezüst) lemezen van a mustra. A mustra maga az előzmények után nem szorúl magyarázatra. Inkább föltűnhetik, hogy nem görbe hajlású kardot diszít ez a lemez, mint a hogy a tarczali kard esetében természetesnek tartottuk (3—6). Ezúttal tehát antik mintákból fejlődött egyenes karddal van dolgunk, mely akár Byzanczból, akár a warägg kereskedők révén éjszakról kerülhetett Kiew vidékére, a hol a X. században mind a két érdekkör találkozott. A kérdés, mely bennünket itt közelebbről érdekelhet, csupán az, vajjon a kardot hol diszítették evvel a lemezzel. Ki van zárva, hogy ez a warägok hazájában történt; de nincs kizárva, hogy Byzanczban vagy a byzancziak éjszaki gyarmatában, Chersonban történt. Ez a magyarázat közelebb esnék

KARD MARKOLATA A DNIEPER VIDÉKÉRŐL. 2/3 n.

[1] U. o. CLXVIII.

[2] Képe megjelent De Linas Les origines de l'orfévrerie cloisonnée II. köt. Russie.

[3] Megjelent Kanenko orosz művében, melynek franczia czíme: Antiquités de la region du Dniépre. Kiew 1902. V. livraison XX. tábla, 2. k.

azon föltevésünkhez, hogy az itt szóban levő ornamentika Kazariaban és a szomszédos Lebediában virágzott.

IV. Az imént tárgyalt palmettákat különböző átváltozásokban találjuk szíjvégeken és boglárokon, a hol a tér szűk volta egyszerűsítéseket igényel.

Némileg a galgóczi indáshálóra emlékeztet a nagyőszi szíjvég sajátszerű dísze (12. ábra). A hossztengely irányában a szíjvég beugró végén közös szár ketté válik és kétfelé bocsájt indaszárt, mely hurokká szélesbülvén, csúcsban összefut, szárrá egyesül és csúcsos szögben ismét széjjelhajlik, csigaindát és hajlított tengelyű, széles levelet bocsájt lefelé, fölfelé kihajló indát bocsájt, melyhez végig simúl két kettős levél, ez fölül közös szárban fut össze, mely kétfelé hasad, a beszögellés fölött szívidomú levél lebeg, a két szárból pedig a tér formájához alkalmazkodó palmett indul ki mindegyik oldalon.

Hogyha helyesen követtük az egész compositio hármas tagozását, akkor a legalsó tagnak a szárához visszatérve, szemünkbe tűnik a szíjvég alsó szélén két csúcsos levél, a csúcsok középső összefutó pontján gyűrű és a gyűrűből emelkedő szárból jobbra-balra kinövő körded levél, a hurokinda alsó hajlásából kis körded indahajlás indul lefelé és befelé mindkét oldalon és azon űl egy-egy hajlított tengelyű, széles levél, vonalas hasadással; ugyanazon hurok felső hajlásán is űl mindkét oldalon kifelé álló körded indahajtás. A huroktól bekerített téren a tengely irányában rövid szárból kiindul egy-egy hajlított tengelyű széles levél jobbra-balra, mindegyik levél szárán fölfelé körded indahajtás emelkedik ki; a két levél közös szára fölött szívidomú levél űl, a két levélszár beugró szögben a beszögellésbe ékelt apró rügy és réá hajló szívidomú levél űl, hegygyel lefelé.

A compositio első és második tagja között a száron mindkét oldalon gyűrűs kiug ás van.

A második tag két indájából hasonló két levél indúl ki és áll lefelé, mint az alsó hurok indájából; a fölfelé álló inda kifelé irányuló körhajlással végződik, melyhez befelé apró gyűrűcske csatlakozik. A befoglalt térbe helyezett idom hasonlít az első hurok középső idomához, csakhogy egyszerűbb, a tengely irányában álló felső és alsó szívidomú levelet közös szár köti össze és ebből jobbra-balra körhajlású hajtás indúl ki.

A legfelső tag két oldalsó palmettje a galgóczi lemez legfelső középső palmettidom (7.) egyszerűsítése. A száron itt is jelezve van a gyűrű, mely az öt levelet összeköti, a két oldalsó nagy levél idoma hajlott tengelyű itt is, de más az idomuk, legnagyobb szélességük a közepén túl van, a végső csúcs ugyan fölfelé hajlik, de nem hajlik be csigamódra; a két nagy levél beugró szögét betöltő levél kis

rügygyé törpült. A két nagy levélen megvan a középső vonalka. Ugyanazon nagyőszi leletben találtak pitykéket, szélesebb fajtát (13. ábra) és keskenyebb idomokat (14. ábra), melyek bizonyos pontig az egyik tarczali palmettre (5.) emlékeztetnek; bár a motívum Nagy-Őszön valamivel gazdagabb. Mikép a szíjvégen, itt is hurokban áll a palmett; a hurok hat indából alakúl, mely a pityke hat karélyú szélét belűl úgy kiséri, hogy mindig két-két karéj találkozásán a karimából kiugró rügyön találkozik az inda körhajlása a szomszéd indával. A palmett tengelye két inda körhajlására talál. Ezen épül a palmett az ő lazán összefüggő leveleivel. A két nagy levél fölfelé, alatta két kisebb lefelé hajlik, a nagy levelek fölött is van még két levél, mely fölfelé áll, ezek közt a beugró szöget gyűrűs idom tölti meg és e fölött lebeg a szívidomú középső levél.

Egy tarczali nyolczkarélyú (15. ábra) pitykén egy hétlevelű palmett idoma némi sajátszerűséget mutat, a mint sajátszerű a hurokkeret is, melyben áll. Úgy vélem látni, hogy a felső függélyes tengelyű levél szívidom két kétfelé hajló tekercses levél fölött űl; mindkét oldalon alúl két hosszúra nyúló, hegyesen végző levél két karély hosszáig elnyúlik és a karélyok szerint két részre tagozódik, a belső rész hurokforma levelet példáz; a két alsó levélpárnak megfelelő karély beugró szögében rügy űl.

A mezőben ellentétes irányban, de ugyanazon tengelyben az alsó palmettre lehajlik két tekercses sáv, a két sáv a felső két karélyon belűl vonuló két keretes sávból kiindul, egymáshoz simúl, e helyütt gyűrűtag egyesíti őket és azután tekercscsel kétfelé végződik, a két tekercs közti beugró szög reá hajlik az alsó palmett középső levelére; viszont a két sávot egyesítő gyűrű fölött a két sáv beugró szögében levélke űl, mindegyik sáv kétrétű.

A dunaszekcsői (16.) és a két következő (17, 18.) pityke diszítménye a hosszúra nyúló alsó levélkaroknál fogva mutat rokonságot egymással.

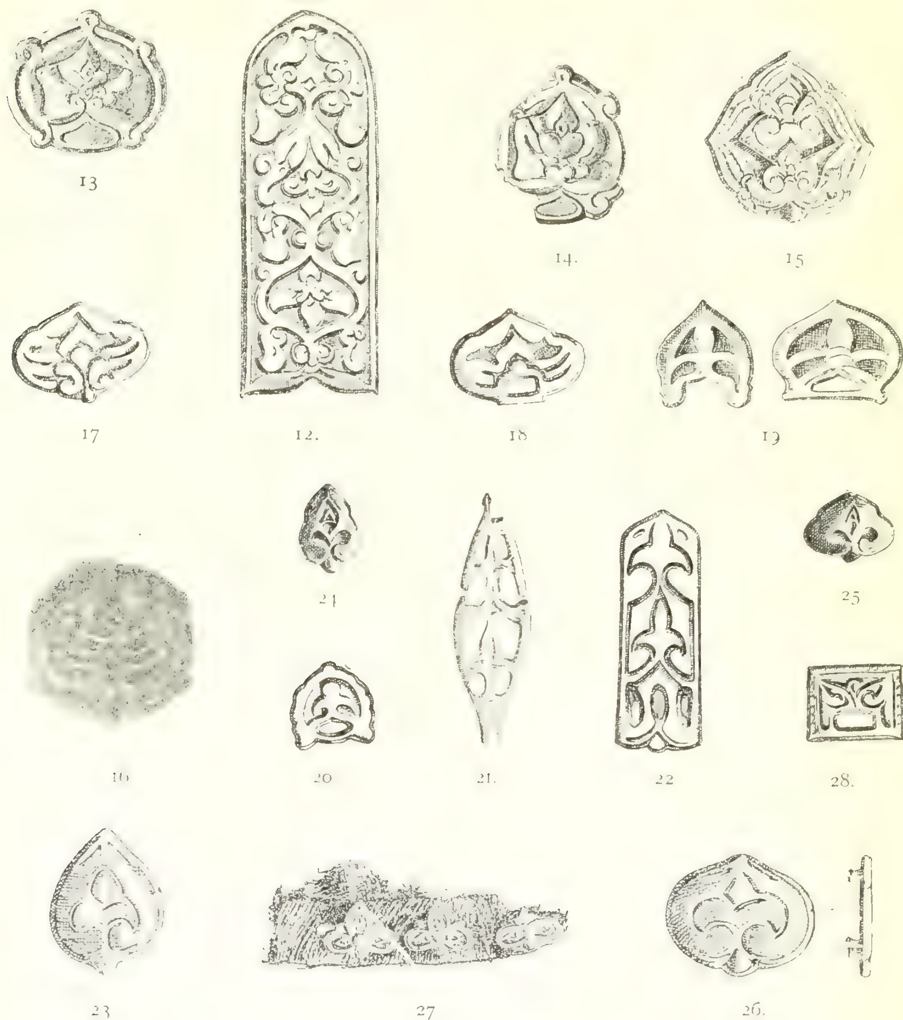
A középső idom hasonló a nagyőszi szíjvég középső idomához (12.) és leginkább a lebegő szívidom, valamint a felső két levél tekercses vége miatt csatoltunk ide egy sajátszerű szíjvégbeli ornamentet. (18.)

A palmett legegyszerűbb formája az úgynevezett heraldikus liliom: egy felálló és két oldalsó lehajló csúcsú levél. Hol mint domborművel, hol vonalas díszben, majd meg áttörésben, avagy mélyítésben mutatják be ezt a formát a következő ábrák. (19—27.)

Egy zalkodi mustra (29.) különös figyelmet igényel, mert szívidomra hajló inda hegyes szögbe összefutó végeit kettős gyűrűtag köti össze, azután az indákból jobbra-balra egy-egy bunkós levél mellékhajtással kanyarúl lefelé és a két levél beugró szöge fölött kettős keretű csúcsos levél űl.

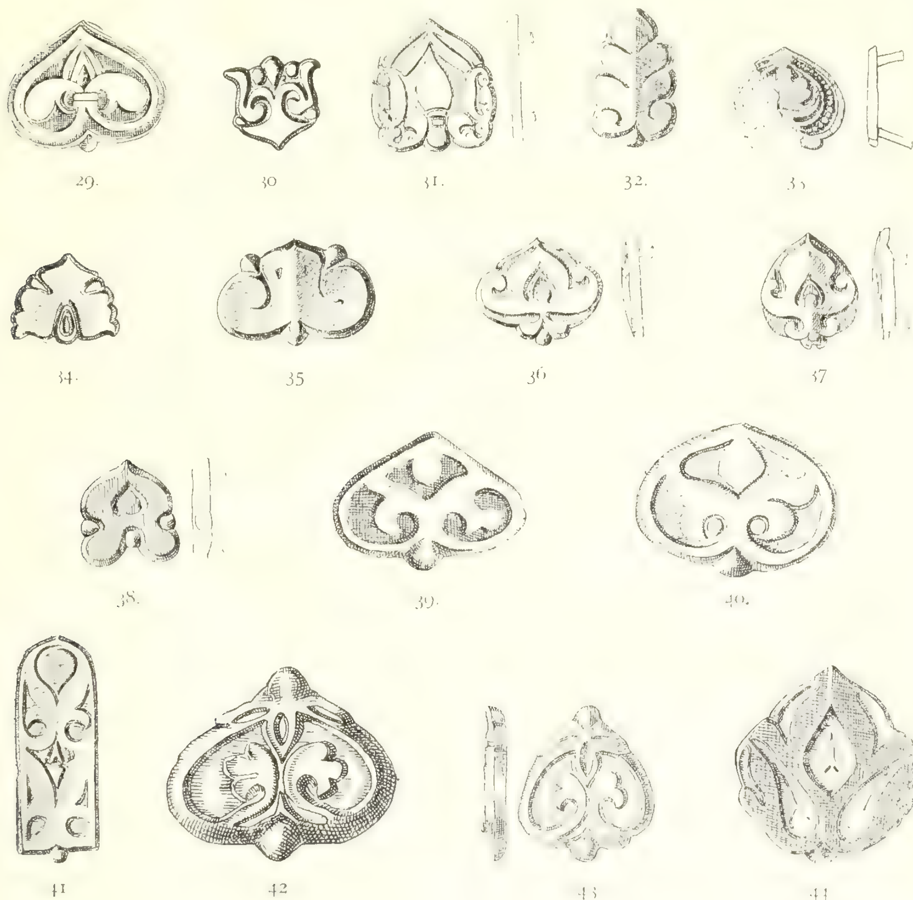
Szegeddomaszéki pitykén (30.) a két oldalsó levél sovány és hegyes, a beugró szög fölött csúcsával lefelé álló tojásdad levél lebeg; mindegyik oldalsó levél külső csúcsából hajlított levél áll fölfelé; a középső és a két oldalt emelkedő levél közt két apró körded levélke űl, mi által az egész rajz virágfélét példáz.

Még sajátszerűbb egy más kis compositio (31.). Hatkarélyú pityke

két alsó beugró karélya közt körded idomot látunk, fölötte két kis pántot és e fölött csúcsba futó, egyenes tengelyű levelet. A két alsó karélyban ellentétes helyzetben hajlított levél dűl a középső gömbnek s fölötte a két pántnak, a levél csúcsa a közép tengelytől elfordúl, a levél közepén és végén gyűrű. A két középső karély szélén egy rövidebb levél hajlik kifelé és mellette hosszabb levél hajlik befelé, ez utóbbi két gyűrűs végével közbe fogja a külső levelet. A mezőbeli

középidom bekeretelését befejezi a két csúcsfelőli karély táján két hosszában hajlított levél, mely a két karély csúcsán összefut. A levelek «fölhasítása» a levéltengely hosszában vont barázda következménye, mire az előbbi szakaszban tárgyalt anarcsi, tarczali stb. palmetták levelein többször láttunk példákat. A gyűrűs végű levélidomokat is ösmerjük már; még sem birjuk a szeszélyesen összeállított compositiót elég

29. 30 31. 32. 33

34. 35 36 37

38. 39. 40.

41 42 43 44

szorosan hozzáfűzni a gyakran megmerevedett növényi összetételek tarkán váltakozó sorához.

Egy karosi (32.), bökönyi (33.) és szegeddomaszéki (34.) pityke legközelebb látszik járni a palmett és akanthus közé eső levélformához.

A karosi háromtagú levél (35.) külső körvonalainál fogva talán szorosabb kapcsolatban áll a három melléje állított (36—38.) idommal. Közepett mindig a levél zöme és belőle két körded végű hajtás nő ki. Magában a középső levélben két rokon idomban (36—37.) szívidomú mélyedés van a fölület közepén a tengely irányában; a szívidomba

benyúl egy körded levélke, melynek megfelel alúl két hajlított, illetőleg körded levélben végződő indás nyújtvány. A 38. ábra idoma csupán a középső szívidomot mutatja, a két oldalsó körded hajtás ezúttal lefelé irányúl és mintegy «bunkós» levéllé változott.

Mind a négy idom találó példa arra, mikép változnak át növényi formák ebben a stílcsoportban geometriai idomokká, melyeknél háttérbe szorúl az élő növényre való visszaemlékezés és a körvonalak kellemes hajlásai jóformán kimerítik a művészi szándékot.

Valamivel közelebb állunk az antik fölfogáshoz a következő sorozatban.

A következő hat ábrában (39—44.) a ketté hasított palmett különböző példái állanak előttünk. Maga a fél palmett más-más formát ölt, de valamennyi idom megegyezik abban, hogy a fél palmettek háttal állanak egymásnak. A halasi pitykékben (39. és 40.) a palmettek indája szívidomban körülfutó keretet alkot, mint sokszor másutt is; a két háttal álló fél palmett egygyé nő és teljes palmetté való átváltozásához csupán az kellene, hogy a felső beugró szögben lebegő tojásdad levél is oly szorosan egybenőtt legyen a levelekkel, mint a hogy minden levélpárban a levelek maguk összefüggnek. A levelek állása emlékeztet az anarcsi palmett leveleinek elhelyezésére, egyik fölfelé hajlik, másik lefelé, idomuk azonban más, mindegyik hullámos tengelyű és csúcsos végűeknek képzelte, a ki formálta. A karosi szíjvégen (41.) két pár háttal összenőtt palmett áll egymás fölött; mindegyik fél palmett lehajló indaszára a szíjlemez keretébe vész, úgyszintén a levelek csúcsa is. A felső levelek beugró szögének a felső párnál megfelel a szívidomú háttér, az alsó párnál bajszos nyílforma levélidom domborulata és alatta (talán) kicsi szívidomú levélke tölti be a tért. Az önálló idom gyanánt szereplő «nyílforma» alighanem a palmett középső levelének szétdarabolásából veszi kezdetét. A galgóczi palmettek (7.) középső levelei is már mutatták a földarabolás kezdetét.

A nagykürüi pitykék (42—43.) hármas, illetőleg kétlevelű fél palmettjei kevésbé szorosan csatlakoznak egymáshoz, száruk ugyancsak beléfut a pityke szegélyébe. A pityke csúcsán ellentétes állásban hármas levél helyezkedik el úgy, hogy középső levele a pityke tengelyében állván, belé nyúl a két fél palmett hátán támadt beugró szögbe. A levelek idoma mandolaforma, mind a két vége hegyes. A három levél idoma és csoportosítása a bezdédi lemez (9.) szélkeretében sorakozó hármas levelekre emlékeztet és figyelemreméltó, hogy fölületük nem sima, hanem hurok módjára csupán a szegélyüket domborították ki, a minek lényegében ugyan az a hatása, mint a szolyvai (10.) palmettek leveleinél a sima kereten belül a közepének a sraffirozása. Mind a két esetben ugyanaz a szándék lebeghetett a készítő előtt, sötétebb és világosabb foltok váltakozása révén festői hatás elérése.

A sorozatban legérdekesebb a benepusztai pitykén (44.) a fél palmettek formája és összeillesztése. Hogyha az ábrát a hossztengely irányában kettészeljük, kapunk két S formára hajló, közös száron nyíló kettős fél palmettet.

Az indaszár, mely a felső és alsó fél palmettet összeköti, széles sávvá változott, a felső fél palmett nagyobb és fejlettebb, az alsó oldalt alúl a két alsó karélyba szorúl. A két pár a középtengely két pontján egymással egyesül; közös széles sávos szárrá összenőtt mindegyik pár szára és összenőtt mindegyik felső fél palmett felső levelének a csúcsa. Azonkívűl mindegyik fél palmettpár alsó nagyobb levele közel simúl a felső fél palmett kisebb leveléhez. A levelek és szárak ily módon három mélyebb mezőt keretelnek be, a középső a tengely irányában áll fölűl alúl hegyes, az alsó két mező ferdén fölfelé hegybe csúcsosodik. Csekélyszerű, de jellemző körülmény, hogy mindegyik mezőben ismét föltűnik a bajszos levélidom, melyre az imént a 41. ábrán is ráakadtunk, mint üres helynek töltelékére.

A benepusztai sávos indájú kettős fél palmettek egyesüléséből támadt idom azért igényli különös figyelmünket, mert némi átalakulásban újra fogunk reá találni oly esetben, mikor helytelen irányban járó képzelem hajlandó volt holmi pávatollat vagy hasonló csudadolgot kimagyarázni belőle.*

A benepusztai dupla fél palmetták képe mellé állítjuk a 45. ábrát, egy Magyarországban talált szíjvég képét, mely a rajta kidomborított két kettős fél palmett sajátszerű alakításánál fogva bármely mohamedán területen a szaraczén művészet kezdőkorabeli emlékei közt kerülhetett volna elé. A két fél palmettes combinatiót mereven vont gyöngyös pálcza a tengely irányában elkülöníti egymástól. A két idom nem nő egymáshoz, csupán a pálcza végeit borító két hegyes idom, egyik inkább szívidomú levélhez hasonlítható alak, a másik sávos kampó, vezet át a felső részben ellentétesen, az alsó részen egymás felé forduló fél palmettes idomokhoz, melyek teljesen egyenlők. A felső fél palmett kisebb, az alsó terjedelmesebb. Mindegyik «liliom» kettészeléséből eredt, mindegyik a szíjvég keretéhez alkalmazkodik az ő metszési vonalával, a felsőnek a felező vonala majdnem egyenes, az alsóé követi a nyelv csúcsának a hajlását. A kettőt összekötő sávos indából csak közvetlenűl a kisebb levél tövéből kiinduló helyen látható egy darab, az S hajlás közepén a sáv kibővűl egy kiálló félkördudorral és körbefutó mellékhajtással, mely azonban úgy függ össze a sávos indaszárral, hogy ennek nyoma vész a bővülésben. Ime: olyféle alakulat, melyet a szaraczén ornamentika, miként azt annak idején Riegl oly érdekesen fejtegette,**

* Vsd ö. a 160. ábra magyarázatát.

** Stilfragen 302. és k. l.

további fejlődése folyamata alatt, mint állandó sajátságot, magával visz. A felső fél palmettek szárából egy kis levélke nő ki; ennek csupán az a hivatása, hogy az indaszár hajlása táján mutatkozó ürességet kitöltse, miként az összes többi idomoknál azt tapasztaljuk, hogy lehetőleg az egész rendelkezésre álló tért betöltik és a háttérből mennél kevesebbet mutatnak.

Egy más szíjvégnek a mustráját mintegy ellentétűl állítjuk ide. (46.) A milyen szabatos az előbbi, oly határozatlan ez a háromtagú compositio. A három tag az erősen hangsúlyozott középtengely irányában épül föl. Alúl két indás fél palmettet vélünk fölismerni. Az indaszárak közös talapon háromszögben futnak össze, azután szétágaznak, mindegyikről kétlevelű fél palmett csüng le, a nagyobb levél hullámzó tengelyű, a kisebb mint kör mutatkozik.

Mint második tag a két alsó inda beugró szögéből emelkedő szár emelkedik, melyből közepett a tengely irányában hegyes keskeny levél áll ki s mellette kétfelől egy-egy fél palmett nő ki ferdén és nagyobb levelének a vége a szíjvég keretét érinti; az alsó levélnek határozatlan körded az idoma.

A harmadik tag talán két mélyen hasított akanthuslevélből alakúl, mely a második tag nagyobb leveleinek a végéből nő ki és a hol a középtengely pontján a két akanthuslevél legerősebb hajlása összeér, ott egy tojásdad levél űl. E legfelső idom azonban talán máskép is magyarázható, a mit azért gondolok, mert az egész honfoglalási korbeli stilistikában tapasztalásunk szerint igen csekély szerepe jut az akanthuslevélnek.

Mielőtt a fél palmettekkel kapcsolatos száras liliomra áttérnénk, közbeszúrjuk néhány száras hármas levél mustráját. Egyik a kis-kunhalasi határból, a balotai pusztáról való pitykét ékíti. (47.) A pitykét széles sáv szegélyzi és alsó karélyában hosszúkás áttörés van. Az áttörés felső szélét két indaszár szegélyzi, mely közepett rövid törzszsé nő össze, azután ismét ketté válik és jobbra-balra hármas levelet bocsájt, a hármas levél tövén gyűrű űl, mely párhuzamos vonalkákkal van borítva, oly módon, mint a hogy azt hasonló gyűrűs tagocskákon föntebb többször tapasztaltuk*; a két kisebb levél körded idomú, a középső hegyes. A két indaszár elhajlási szögében űl a harmadik hármas levél, ennek alsó levelei «bunkós» idomnak, a középső hegyes.

Egy kis tengeliczei motívumban (48.) egyenesen álló szárból szívidomú levél nő ki és jobbra balra vízszintesen kiugró száron szintén szívidomlevélke űl.

Legkülönösebb a harmadik motívum, melyet verebi ékszerről is-

* Vsd ö. 1—6. ábra

merünk. (49.) Diszíti az ékszer felső ötszögű lemezkéjét, melynek szélét a mező felé hajló csipkézett keret szegélyzi. A három levél ezúttal virágszirom módjára középső fészek körűl csoportosúl és ennélfogva a központi compositiókhoz tartoznék, hogyha nem volna a virágnak egyenesen álló szára, mely egyúttal az ötszöglemez hossztengelyét képviseli. A három levél között kisebb száron a központi fészekből ferdén kiálló két szár végén háromszögbe helyezett három apró vonalas karikácska űl.

A következő két ábra (50—51.) szíjvégnek és csatlemezének diszítését mutatja. A szíjvégen (50.) négy idom egymás fölött sorakozik a közös hossztengely irányában. A két középső idom száras liliomot mutat, melynek szára alján kétfelé hasadván, körszelvényben hajlik, a szíjvég egyenes széléig nyúl és háromlevelű, a szél által elmetszett fél palmettet bocsájt fölfelé. Igy támadt egy virágkehely képe a közepett álló bibével. A két középső idomot egyformának képzelte a késztő. A fölötte álló legfelső idom «kelyhe» hasonló, de a középső szárból nem liliom nő ki, hanem a szíjvég keskeny széléhez simuló hármas levél. A legalsó idom csupán a szíjvég csúcsához simuló két levélből és egy középső szárból áll, mely lándsaforma csúcscsal végződik.

Az anarcsi csatlemezen (51.) a «bibés virág» ismétlődik, bár itt egyes alkatrészei más formát öltöttek. A lilom nem szárból nő ki, de alatta gyűrű űl, mely a liliomot az ott összefutó indaszárakkal köti össze. A fél palmett középső levele hurok formáját példázza. A középső «virág» idoma fölűl ismétlődik, de itt a tér szűk volta miatt a két fél palmett megcsonkúl, a középső szár egészen eltűnik és a liliom idoma is átváltozik azáltal, hogy a középső levél rövidűl, a két oldalsó levél pedig nagyobbá és hosszabbá vált. Az indaszárakon végig a tengely vonala mélyítve jelentkezik, a miért is hasítottnak vagy megduplázottnak mondhatjuk az indát.

Az előbbi szakaszban tárgyalt anarcsi (1.) és tarczali motívumoknál (2., 4. és 5.) már tapasztaltuk az indaszárak tengelyének vonalas jelzését, sőt némelykor a vonal végigfutván, ott is már lehetett ketté hasított vagy megduplázott indáról szólni.

A csatlemez csúcsos végén csupán két levélre emlékeztető dudor látszik, melyből két pálczikaidom nyúlik a középső két szár behajló szögébe. Nincs módunkban ezt a pálczikát oly formára visszavezetni, mely ebben az ornamentalis csoportban használatos.

Az előzmények nélkül alig lehetne a győrvidéki (52.) és szegedkirályhalmi (53.) csatlemezek diszítését megérteni. Az előbbi esetben a száras liliom liliomvégzésének még megvan a sejtelmes emlékezete; a szár vastagabb lett és mivel lefelé vastagszik és alsó végén a lemezen áttörés van, megszűnik a két oldalsó fél palmettel való kapcsolata;

mégis van a szár közepén egy kis mélyedés, mely talán onnan maradt meg, mert e helyütt indúlt meg az előmintában a szárnak két indára való hasadása. A két oldalsó fél palmett helyét oly levelek foglalják el, melyeket szokatlan idomuknál és a mélyen benyúló hasító vonalak miatt inkább akanthusnak lehetne tekinteni.

A szegedkirályhalmi csat lemezén (53.) a «bibés virágkehely» idoma ujabb átváltozást szenved. Itt a «virág» alján körszelvényben behajló két levélfélét látunk, melyben a «virág» idoma rajta űl, közepett van a «száras liliom» mint önállósított «bibe» és két oldalt a két «fél palmett»-ből egyszerűsített levélszirom. A «bibe» felső végén a liliomos tagozásnak teljesen megszűnt minden emlékezete, azonban mást tapasztalunk, a mit ezen ornamentika körében még sokszor fogunk észlelni, azt, hogy a «bibe» felső szélesbülő szárán szívidomú mélyedés van, mely hozzá járúl a kép élénkítéséhez. Úgyszintén megvan a szirmok fölületén a körszelvényű vonal a reáfutó hajlított vonallal, mely szintén nem véletlenség, de sőt ez ornamentikában jellemző sajátság, melyre figyelmeztettünk a bezdédi tarsolylemez (9. ábra) alsó palmettjének oldalsó leveleinek ismertetésénél.

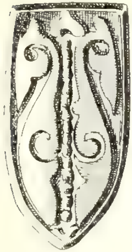
Egy tuzséri pityke (54.) képét azért csatoljuk ide, mert valamenynyire a «bibés virág»-ra emlékeztet. A «bibe» bunkósan fejlődik, a két oldalszirom pedig körded levéllé satnyúlt. Az oldalsó levelek és középső bibe közé mindkét oldalon egy-egy tojásdad levélke tolódik és e két levél fölött emelkedik kettős keretű csúcsos ívforma, a milyent már a zalkodi pitykén is (29. ábra) szemléltünk.

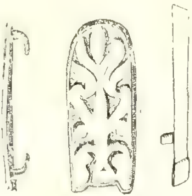
Furcsa zavarossággal ismétlik a «bibés virág» motívumát egy keszthelyi szíjcsat lemezén. (55.) Az alsó fél palmettek közűl a balsó öt levelet mutat, a jobb oldalin is annyi levélnek kellene lenni, de értelmetlenűl épen a legfelső csúcsos levél maradt el. A «bibe» szára közepén négyszögkeretté szélesbűl, középső petytyel, a középszár végén két hajlott ágat bocsájt egy ellentétesen álló hármas levél felé és az ágak ezekbe belefutnak, a balsó hosszabb, a jobbik rövidebb. Az ellentétesen álló hármas levél közös szárból indúl, a két oldalsó levél szabálytalan «bunkós» formát ölt, közepett egyenes szár négyszögű vagy lándsaforma levéllel végződik.

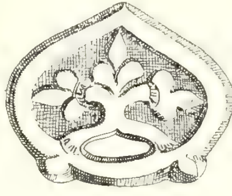
Egy kis tuzséri szíjvég (56.) a «virág»-ból csupán a két fél palmettből alakuló kelyhet tartotta meg igen sok levéllel, ellenben egy kis csat lemezén (57.) a kehely csupán két-két levélből áll; egy más kis csaton (58.) a levélsziromú kehelybe talán bibét képzelhetünk, mely fölűl gömböcscsel végződik; végül egy hosszúra nyúló szíjvég keskeny (59.) a «kelyhében» hármas szirommal végződő «bibe» lebeg.

Egy karosi szíjvég képe (60.) az egymással szembe helyezett fél palmettek révén függ össze azon képpel (50.), melyet e sorozat élére állí-

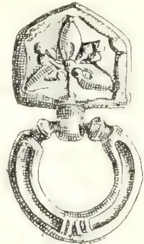
tottunk; csakhogy ezúttal a fél palmettek nem úgy függnek össze egymással, mint ott, hanem két-két egymás fölé helyezett fél palmett csatlakozik egymáshoz; a szíjvég csúcsán kettős karélyú idom fejezi be a közép tér befoglalását ezen a helyen. Az ellentétes végén a szíjvég

45.

46.

47.

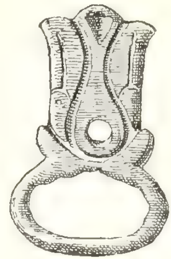

48.

49.

50.

51.

52.

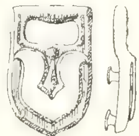

53.

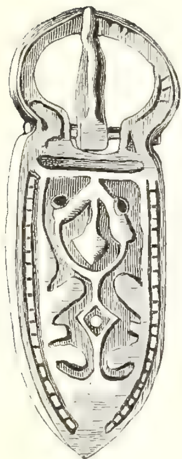

54.

56.

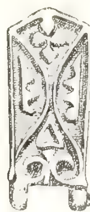

57.

58.

55.

59.

60.

61.

62.

széle közepén rügy van, ennek a tájékán két vonalas inda szegélyzi a középtért és befoglal a középső szélesb téren egy szívidomot, melynek behajló szögében sphærikus négyszögidom űl; a felső szűkebb téren egy kisebb tojásdad idom űl a vonalkeretben. A sovány indavonal,

mely itt csupán közbeeső, elkülönítő, alárendelt szerepet végez, egy szegeddomaszéki szíjvég lapján (61.) főszerephez jut. Ezúttal igazán két S idomú inda a főékesség. Száraik vége az ötszögű lemez két végső tompa sarkának a kezdetéből indúl ki, a középtájon egymás felé hajlik, de nem nő össze, azontúl ismét széjjel hajlik és a lemez ellenkező egyenes oldalán körhajlással végződik, úgy, hogy a két körvonal a lemez hosszú tengelye táján egymás hátát megközelíti. Ily módon négy térre oszlik a fölület. A körhajlások együtt beugró szögöt alakítanak, melyben kis háromszögű idom űl és fölötte nagyobb hurokforma levél lebeg, csúcsával fölfelé. A két oldalsó mezőben elsatnyult, alig fölismerhető fél palmett lebeg. A fölület negyedik mezejében határozatlanúl rajzolt négytagú idom lebeg, melyet talán a nagyőszi szíjvég bekeretelt mezőiben lebegő idomához (12.) lehet hasonlítani.

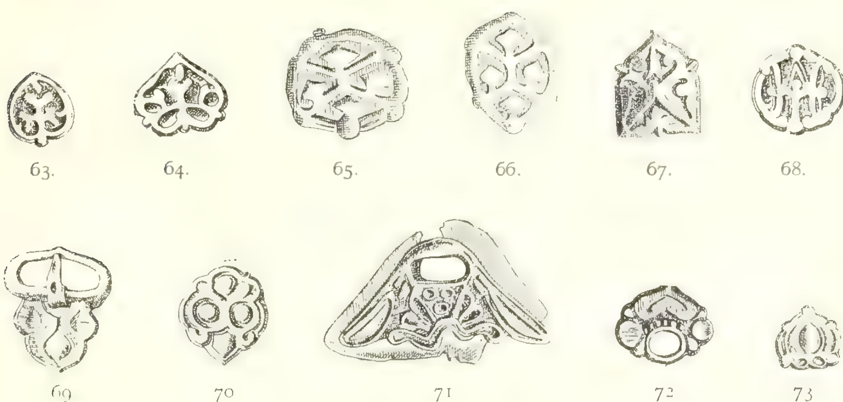
Szegedöthalomról ismerünk egy csatlemezt (62.), melyen vonalnyi vékonyságú mélyedésekben rajzolódik néhány sovány idom. Két egymáshoz csatolt körszelvényü vékony levél találkozási szögéből föláll egy szár, mely két ágra szakad, mindegyik ág a tér széle felé hajlik és vékony levelű hajtásokat bocsájt, egyet a szél felé s egyet a tengely felé. Ettől az idomtól függetlenűl csupán helyzeténél fogva vele kapcsolatban a két szár között két hajlított indavonal indúl a szíjvég csúcsának a széléhez; e helyen a két inda között száras liliom lebeg, melynek idoma, bár igen sovány, az 50. ábrában bemutatott száras indához hasonlít.

A kiskúnhalasi balotapusztai pityke (47.) háromágú idomának félreértett és elsatnyúlt utánzásának tekinthető egy kis dobrai pitykét diszítő dombormű. (63.) A közös szárból fölfelé forduló hármas levélből csupán kettőt látunk, a harmadikon, az oldalsó levelek még ennyire sem tartották meg az előminta levélidomát. Egy neszmélyi négykarélyu szívidomú pitykét ékítő rajzot (64.) úgy foghatunk föl, mint egy erősebb függélyes szárat, melynek felső végén két rövid ág irányúl kétfelé, a benyúló szögben levélke lebeg. A középső törzsből két oldalág nyúl a pityke széléig. Talán úgy kell a belőlük fölfelé kiálló idomokat tekinteni, hogy az előmintában ezek is kétfelé hasadtak és talán ezek fölött is levél lebegett, mint a középső törzs fölött. Két hatkarélyú pityke Pilinben (65, 66.) a középtengelyben irányuló középszárt mutat, melynek felső végéből a két felső karély találkozási pontjára és az alsó végéből a két középső karély találkozási pontjára nyulik egy-egy egyenes szár. Igy az egész mező négy osztályra oszlik és mindegyik osztályban rövidke szárból kinövő négyszögidom arra emlékeztet, hogy talán ugyanannyi hármas levelet kell a kis szárakhoz képzelni.

Egy ötszögű tuzséri pityke (67.) négy szögéből a középső ponthoz

futó egyenest mutat. Az így támadt alsó háromszögben ötlevelü idom emelkedik a keretből s a két oldalsó háromszögben egy-egy félpalmett símul a függélyes kerethez; a legfelső négyszög közepén ék forma levél lebeg a tengely irányában és a két oldalsó kerethez félpalmett símul.

Sajátszerű és magára áll egy kis hatkarélyú pitykét (68.) ékítő kép. A kereten fön és len körded idom ül. Az alsó köröcskéből mintegy a pityke közepéig egyenesen álló szár emelkedik, végén három kis kördúdorral és rajtuk fölül vonalas szög ül. A két középső karély szélén a felsőn úgy mint az alsón is dudor terül el, ebből szár indúl ki, mely a középső hármas-levél oldalsó levélkéjének végétől megszakítva a szemben lévő megfelelő dudor közepéig nyúl. A két szár kezdő indulásánál kissé hajlik, ezért és mert négy vége a dudorral összenő, növényi formát látszik példázni. Mindkettő mellett vékonyabb szár vonul pár-

63. 64. 65. 66. 67. 68.

69 70 71 72 73

huzamosan, ennek közepét is körded idom szakítja meg. Egy kis csat háromkarélyú lemezén (69.) sávoktól bekerített három kerekded idom van, melyre a legközelebbi analogiát a csüngő díszek közt fölsorolandó tolnaszántó csüngő dísz felső lemeze (163.) fogja szolgáltatni. Egy beregszászi sok karélyú pitykén (70.) három köridomú tért keretel be az indaszár, melyet még élőnek képzelhetünk, mire a körkeretből négy helyen kiugró indahajtás mutat.

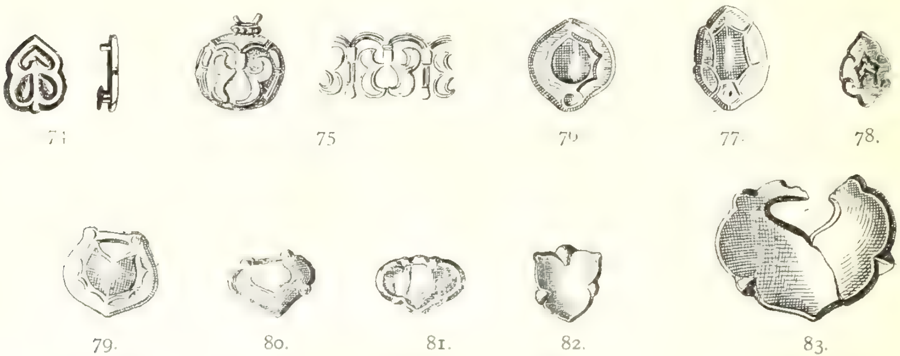
Egy tarczali háromtagú lemezen (71.) a háromszög két sávos szára mellé rakott hosszúkás hurokidom között sajátszerű képet észlelünk. A háromszögű lemez alsó szélét egy darab sávos inda szegélyzi, az indának két vége körded idomú és hajlása két hullámvölgy között emelkedő hullámdombot mutat, a domb legtetején három gyűrűcske és mellette széttört palmettdísz két-két levele áll.

Egy áttört pityke Tuzsérról (72.) a gyűrűs áttörés fölött gyöngysort mutat és a sor mindkét végén egy-egy köridom ül, s mellette

fön és len a beugró szögből kis bunkós levélke áll ki, úgy hogy egy kis jóakarattal jobbra is, balra is hármas levelet képzelhetünk. A gyöngysor fölött s a két hármas levél között csúcsba futó lapított szívidomot sejtünk, melynek külső széle gyöngyözött lehetett az előmintában, míg belső kerete sima volt és hosszában egy mélyített vonal jelzi a szívidom szélességi tengelyének az irányát.

Bodrogvécsen apró hatkarélyú pitykéket leltek (73.), az alsó karélyok mentén két tojásdad hurok érintkezik, a felső csúcsba futó két karély mentén talán csupán sima dudor vonul, a két középső karély szélével párhuzamosan többszörös keret szegélyzi a középső tojásdad mezőt.

Egy kis háromkarélyú tuzséri pitykét (74.) sávos keret három mezőre oszt; a csúcsa táján lapított szívidomot példázó keret keletkezik, benne egyenszáru szög ül, alatta két kis tojásdad mező képződik a közép tengely mellett.

74. 75. 76. 77. 78.

79. 80. 81. 82. 83.

A puszta-szilasi gomb (75.) fölületén körszelvényű léczek vízszintesen sorakoznak, a hol egymást érik függélyesen lenyuló tagok három mezőre osztják, melyben (kiterített rajzunkban ismételt) díszítő idomok háromszor ismétlődnek. A mezőket elkülönítő tagok fölül hosszabb négyszögből, alul négyzetből és a kettőt egybekötő két párhuzamos egyenesből áll. A közbeeső levélidomok számára mintegy szárúl szolgál a két körszelvény találkozása alatt álló négyszögidom, melyhez két felől kisebb félholdidomnak egyik csücske közeledik, ez a két félhold széjjel hajlik és mindegyik egyik szarvával egy-egy körszelvény alá nyúl. A félholdak egyik szarva nem záródik, de hozzá nőtt egy-egy nagyobb félhold, melynek külső szarva csúcsával a vele szemben álló nagyobb félhold csúcsára talál. Mindkét félhold széle keretes. Az itt bemutatott ékítő formák oly ékszeren mutatkoznak, mely az egész stilistikus körben magára áll; egykorúságát a többi díszítő formákkal, az ékszerekkel együtt előkerült X. század sammanida dirhem tanusítja. Levél, szár, inda mind megszünt növényi idommal

birni, annyira mértani alakokká váltak, hogy a végső megmerevítést megelőző mozzanatot már alig lehet sejteni és alig vehetjük biztosra, hogy a kisebb és nagyobb félholdban igazán kétlevelű félpalmett lappang.

Az ezután következő (76—83.) tojásdad vagy több karélyú pitykék a hazai honfoglalási kor sírjaiban a sűrűn jelentkező ékszerek. Jellemzők a karélyos sávok, melyek befelé terjedve a szélt kisérik; a külső szélen jellemző a két karély között ülő kis bütyök vagy rügy. A 77. számú verebi példányt azért emeljük ki, mert alsó csúcsán ülő sávos körhöz két egymáshoz tapadó pikkelyes levél csatlakozik és az ellenkező csúcson a két levélsort sávos sarok köti egybe. Egy kis-dobra pityke közepén a száras szög képe jellemző (78.).

V. Az indadísz klasszikus időkből átöröklődött körded hajlású idoma ritka tünemény e korban s e csoportban. Csak kevés példát bírunk emlékeink egész készletéből idézni. A 84. ábra a középső kétszer átlyukasztott dudor körül elterülő keskeny mezőn, mely az alsó csúcs felé kissé szélesbűl hat félkör hajlásban az alsó csúcs felé irányuló leveles indákat mutat mellékhajtásokkal. A levelek és mellékhajtások közös szárból nőnek ki, a levelek kifelé hajlanak s a hajtások tekercs formában a hullámvölgybe húzódnak. Az indák alsó végén az utolsó völgybe hajló félpalmett, az ékszer alsó csücskéből hármas levél irányúl a két indahajlás között támadt beugró sarokba és ilyen hármas levél ül az ékszer legtetején is kétfelől találkozó duplaszár fölött és mellette jobbra-balra egy-egy hurok idomú levél áll a két száron. Ime oly idomok kisérik a classikus formájú két indát, melyeket mint e késői lebediai stilcsoport jellemző formáit már számos megelőző és még ezután megbeszélendő példából ismerünk.

A benepusztai szíjlemez hátsó lapjának az indadísze (85.) az ő leveleinek a formáiban és összeillesztésében inkább mutatja a kor fölfogását. ∾ forma indát tervezett a készítő, de nem ez lett belőle, az egyik félkört zárt teljes kör helyettesíti. Levelei hajlított tengelyű, bunkó szerűek, vagy körrel végződnek, mit sok sarmata szíjvég indamustrájában tapasztaltunk, a hurokforma levél is megjelenik az inda beszögellésében és az inda kör alatt, e helyütt csonkán. Csupán a körded végű leveleknek van külön száruk, a bunkós levelek oda simúlnak egymáshoz és az indaszárhoz, és a hogy itt a szárral mintegy közös idomba összefutnak, közvetlen előképei a saraczén indának, a melynek ez az egybeolvadás is egyik jellemző ismérve.*

A jelen ornamentika körében dívó indás levelekre ugyanazon benepusztai lelet több érdekes levélből álló sorozatot őrzött meg

* V. ö. Riegl Stilfragen 303 l.

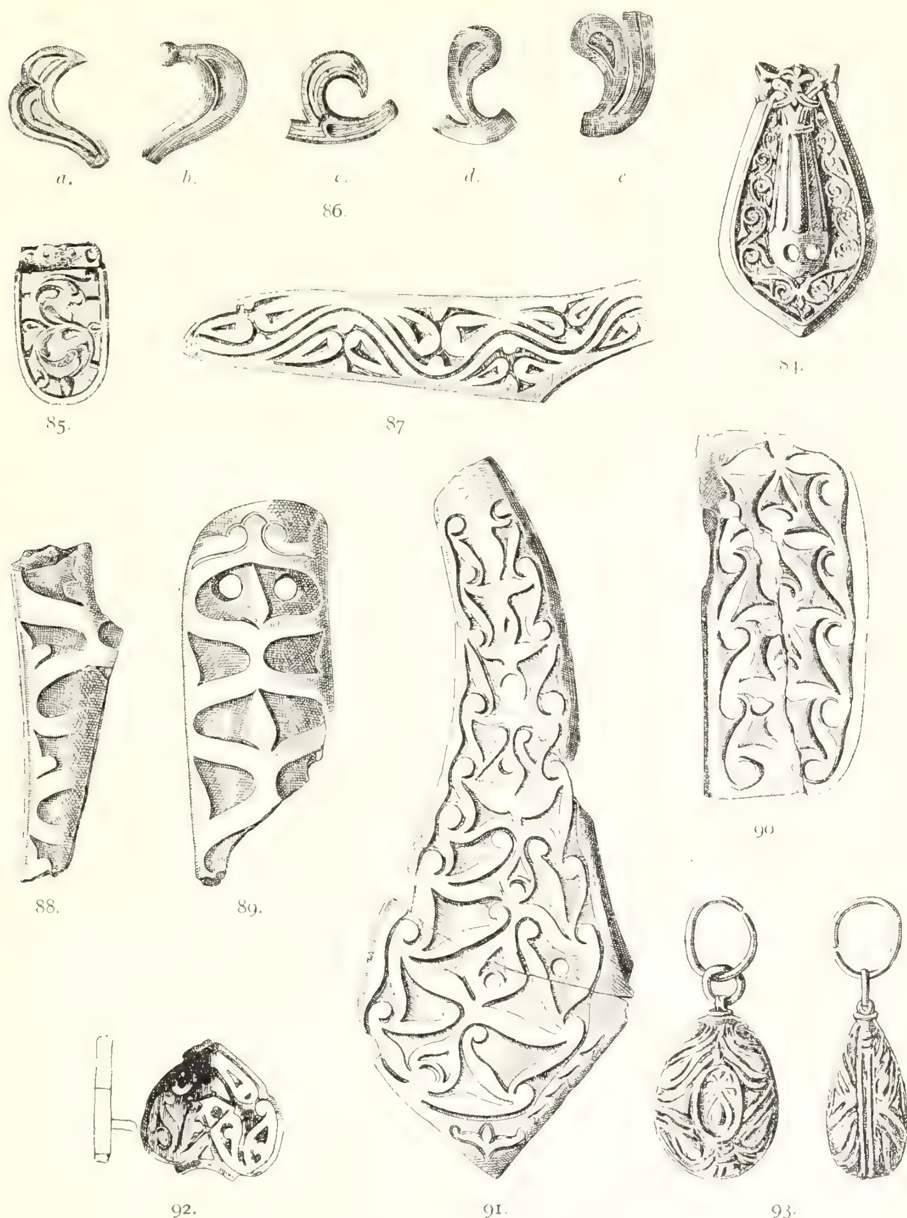
(86*a*—*e*). Úgy képzeljük, hogy az egymástól függetlenül mintázott leveleket közös alapra talán úgy varrták föl, hogy leveles inda támadt belőlük. Valamennyi levél a hasított vagy hurokszerű levelek idomát példázza és valamennyi hajlított tengelyű. Egy kétkarélyú (*a*) levél két levélhurokból alakul; máskor félhold idomot ölt a hurok és gömbbel végződik (*b*). A harmadik idomban megmaradt egy indaszár végig vonalas tengelylyel és körben hajló hegyes levélhurokkal (*c*). Máskor az indaszár sávos és széléből kiáll egy «bunkós» levél (*d*), végűl egy hasított sávos indaszárhoz simúl a hajlásából eredt bunkóslevél (*e*).

Érdekes és hullámos indára sajátszerű példát mutat egy csontfaragmány Puszta-Szent-Imréről (87.). Az inda sávos és kétrétű hegyei és völgyei nem félkörben hajlanak, de laposabban. A hurokszerű levelek hegyes végükkel és egyik oldalukkal sáv hajlásához simulnak, egymást szélesebb végükkel érik, de a sávval nem függnek össze, mindössze a sávból kihajló körded gumó, mely a két levél közé nyúlik és mintegy a közös szárt helyettesíti, fűzi őket a sávhoz; a mező szélét ugyancsak sáv szegélyzi, melyből szintén hasonló gumós kör ugrik a két levél másik oldalán nyíló beszögellésbe.

Jász-Dósáról származó csontlemezen sávos indahálót mutat a faragás (88.), a minőre fémben már a tarczali lemez (2.) és rokonai mutattak példákat. A töredék csonkán mutatja a hurokban széjjel váló és a közös tengelyben ismét összefutó két indasávat; egy másik jászdósai csontlemez (89.) teljesebben mutatja a mustrát. A kettő között csak az a különbség, hogy előbbin (88.) a hurok alsó beugró szögéből háromlevelű palmett nő ki, melyet a lemez széle ketté metszett, emitt pedig (89.) a palmettet hegyes levél helyettesíti, tehát a mustrát itt már egyszerűsített alakjában szemléljük. De félreismerhetlen, hogy mindkét esetben viszont látjuk a tarczali (2.), galgóczi (7.) és beregszászi (8.) gazdagabb, díszesebb hálómustrát szerényebb munkákban.

Hasonlókép ismét csontfaragmányokban (90. és 91.) tűnik föl a szolyvai lemez (10.) mustrája; annyira emlékeztet reája, hogy a fémlemez idomainak ismerete nélkül alig adhatnánk magunknak a sok sajátszerű formáról számot. Közelebb esik a jelzett szolyvai mintához a 90. ábra mustrája, mert csupán függélyes és vízszintesen kapcsolódnak a levelek. A függélyesen sorakozó középső palmettek függélyes levelei teljesen megóvták a szolyvai levelek formáját, sőt a levél sávos kerete is megvan, mely a levél alsó szélesebb részén átmetszi a levelet. Láttuk, hogy Szolyván ezt a keretet vonalas sraffirozással különböztették meg a befoglalt tértől, itt a megkülönböztetést a keret domborműves kiemelésével érték el. Az oldalsó vízszintes két levél itt megfogyott és két vége ugyan körded, de tengelyének hajlása ellentétes, nem fölfelé, de lefelé hajlik a két levél. Az egymás fölé rakott pal-

mettek oldalleveleinek a végeit ezuttal hajlított levelek kötik egymáshoz, így zárt, csupán ebbe a térbe illő mustra keletkezett és ebben külön-

bözik ez a mustra leginkább a szolyvaitól. De volt erre a sajátszerű összekapcsolásra is példánk — az anarcsi korongon (1.).

A másik csonttáblácska (91.) ugyanazt a mustrát mutatja, de a hely megengedte, hogy minden sorban két összekötő levéllel gazdagítsák. Első tekintetre a mustra zürzavarosnak tűnik, de ez csak onnan

van, mert az egész compositio a tér sajátszerűségénél fogva hajlított tengelyben épült föl. Igy bal oldalán sűrűbben tolódnak össze a levelek, a jobb oldalon pedig hosszabbak és ritkábban állanak, de a hajlásuk is más-más irányt követ. A két levél, melylyel ez a mustra gazdagszik, mindenkor a palmett középső levelének csúcsa tájáról indul, ottani vége körded, másik vége beléfut abba a körbe, melyben a palmett oldallevelének vége a felső sor felé irányuló levéllel összetalál; e közberakott két levél mindig ferdén áll a középső tengely felé. Mintát ezekre ugyancsak az anarcsi korong mustrájában kapunk (1.), a hol szintén a palmett középső levelének csúcsa felől ferdén fut a két levél a két oldalsó levél tekercses végeibe. Igaz, hogy a korongon ezt az egybefűzési módot a kör formája tette indokolttá, de alig lehet kétség, hogy a fémkorong és a csontlemez mustrája közös forrásból ered. Még valamit látunk a csontlemezen, a mi figyelmünkre méltó. A lemez alsó szögébe egészen elkülönítve a nagyobb compositiótól és arra való tekintet nélkül csupán az ott kinálkozó szögletes tér betöltése kedvéért kis palmettet domborított ki a csontfaragó. A középső levél ezúttal rövidebb, mint a nagy compositióban, az oldalsó levelek hosszabbak és ezeknek a külső végei is körrel fejeződnek be; azonkívül mind a három levelet keskeny sávos keret szegélyzi. Még egy üres tért töltött ki a faragó. Arra a szegélyre, mely a kis palmett fölött jobbra megindul, négy lándsaidomú levelet vésett, a lándsaidom tulajdonkép vonal, mely félholddal egyesül, itt mint minden egyéb idom, durvábban alakult, finomabban kivésett mintájával a tarczali tarsolylemez (2.) beszegélyző keretén találkoztunk.

Egy dettai (92.) és egy galgóczi (93.) ékszert csupán a rajtuk mutatkozó levélformák és azoknak sajátszerű összekapcsolása miatt csatolunk ide. A dettai pitykén (92.) érdekesek a hurokszerű levelek, csúcsukon körded végzéssel; a hurok belsejében köridom emlékeztet a 91. számú csontfaragmány hurkos leveleiben észlelt körszelvényre. A levelek összekapcsolása még annyira sem megyen, mint a csontlemezen, a levelek csupán érintik egymást; így a középtengelytől jobbra-balra csupán három-három levél egymáshoz illesztése adja a mustrát.

Végűl a galgóczi fülönfüggő (93.) két ezüstlemezén kipréselt domborulataira kell egy rövid pillantást vetnünk. A tojásdad fölületen van közepett tojásdad keret, ebben hegyes huroklevél lebeg, a levél hegyéből öt kis keretes hegyes háromszög úgy csoportosúl, hogy hegyük közös pont felé irányúl. Lehet, hogy e háromszögök szirmokat példáznak, de az is lehet, hogy valamikor ötlevelű palmettből eredt ez a schema. A tojásdad kerethez négy oldalon hosszúkás keretes hajlított tengelyű hurok simul, minden hurok körül egy, illetőleg két keret vonúl, ezeknek a kereteknek a végei a tojásdad keret alatt két víz-

szintes vonalkára találnak, míg a felső keretvonalak a tojásdad keret fölötti egyenes mellett végződnek.

VI. Középső tengely vagy több párhuzamos tengely irányában fejlődő növényi formák vagy ilyenekre emlékeztető idomok után központ körül sorakozó formákra térünk át.

Ezek közt gyakran oly idomokkal van dolgunk, melyek hol rózsákhoz, hol más virágokhoz látszanak hasonlítani.

A jelen stilistikus csoportban jó tudnunk, hogy az itt fölsorolandó «virágok»-nak nincs közük igazi rózsákhoz vagy chrysanthemumokhoz, hogy a gyakran említett palmettnek nincs köze az élő pálmához és az indák akár vonalasak, akár sávos indák, nem a természetben szereplő indák másolatai. A levélformák sem származnak természetes levelek utánzásából. Az élő akanthus-növény nem volt a stilistikus akanthus-levél eredeti mintája, a szívidom, a hurkos, a bunkós vagy tekercs végű levelek nem igazi levelek után készültek, de csupán formák, melyeket a kor sajátos stilistikus hajlama alkotott és melyeknek azért adunk ily neveket, hogy szabatosabban megértessük magunkat.

Előrebocsájtottuk ezt a megjegyzést laikusok számára, mielőtt honfoglalói ékszereinken többször mutatkozó «virág»-idomokon végig megyünk; szakértők úgyis tudják, hogy a Kr. u. VIII—IX. századi Európában nem volt szokás élő plántákról venni a diszítő mintákat.

Egy szegedkirályhalmi pityke közepén kidomborodó négy (?) karélyú idommal kezdjük az áttekintést (94.). Három karély nagyobb egy keskenyebb és a keskenyebb karély alúl van elhelyezve. Lehetséges, hogy ez a karély a szár helyett áll és hogy tulajdonkép hármas levéllel van dolgunk, a mit onnan is sejthetünk, mert a gyöngykörbe fog-lalt középső idomot körülálló négy karély közül háromban hármas levelek vannak és csak az alsó negyedik karélyban nem hármas levél, de külön-külön dupla keretbe foglalt két kis levél áll és ez onnan van, mert itt alul a felső hegyes karélynak, mint ellentétes oldalon tulajdonkép két kisebb karélyra oszlik a pityke széle. Azért valóságban nem eléggé határozottan kiképzett tengelyszerű compositióval van dolgunk.

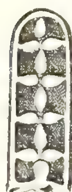

94.

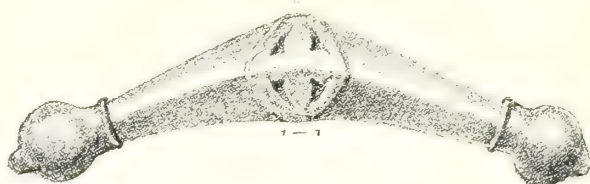
Biztosabban járunk, hogyha a nemesócsai kard ellenzőjének közepén (95.) kidomborodó négyeskarélyú idomot a központos «virág»-idomok közé soroljuk. Egy kis-dobrai szíjvégen (96.) több ily kereszt-formában állított derékszögű tagozású négyes szirom áll egymás mellett, a tengely irányában mindig egy közös levél a négyből az összekötő-tag. Más kis szíjvégen Tarczalról (97.) a négy szirom közös kis köröcske körül úgy csoportosúl, mint az András-kereszt négy ága; két ily dűlt virágidom áll egymás mellett és a szíjvég tengelyében álló ötödik szirom összeköti őket.

Mind a két szíjvég diszítése eddig magára álló jelenség és nem tartozik a honfoglalási csoport legismertebb mustráihoz. A leggyakoribb formákra hét pitykén (98—104.) és három szíjvégen (105—107.) kapunk példákat, de ez a néhány ábra nem meríti ki a kisebb-nagyobb változatosságokat, melyeket épen ezen lószerszámbeli diszítményeken tapasztalunk. A változatosság ezúttal igen gyakran a szapora munkával járó gondatlanságból, előminták vagy egyes formák félreértéséből eredt és azért nem tartjuk szükségesnek, hogy itt az összes változatokra kiterjeszkedjünk.

A pitykéknél a középpont legtöbbször gömbszelvény módjára domborodik ki, ezt vagy kötéltag vagy gyöngykör kereteli be a tövén; néha a befoglalás elmarad. A központi dudor körül négy, néha három levél csoportosul, vagy egészen közel jár a tövük a dudorhoz, néha körvonaluk belé is fut, máskor meg szabadon körülállják. A levelek formája szívidomú vagy tojásdad és többször domború keretű a szélük, néha a keretbe foglalt tér tövén apró félhold benyomásokat látunk,

96

95

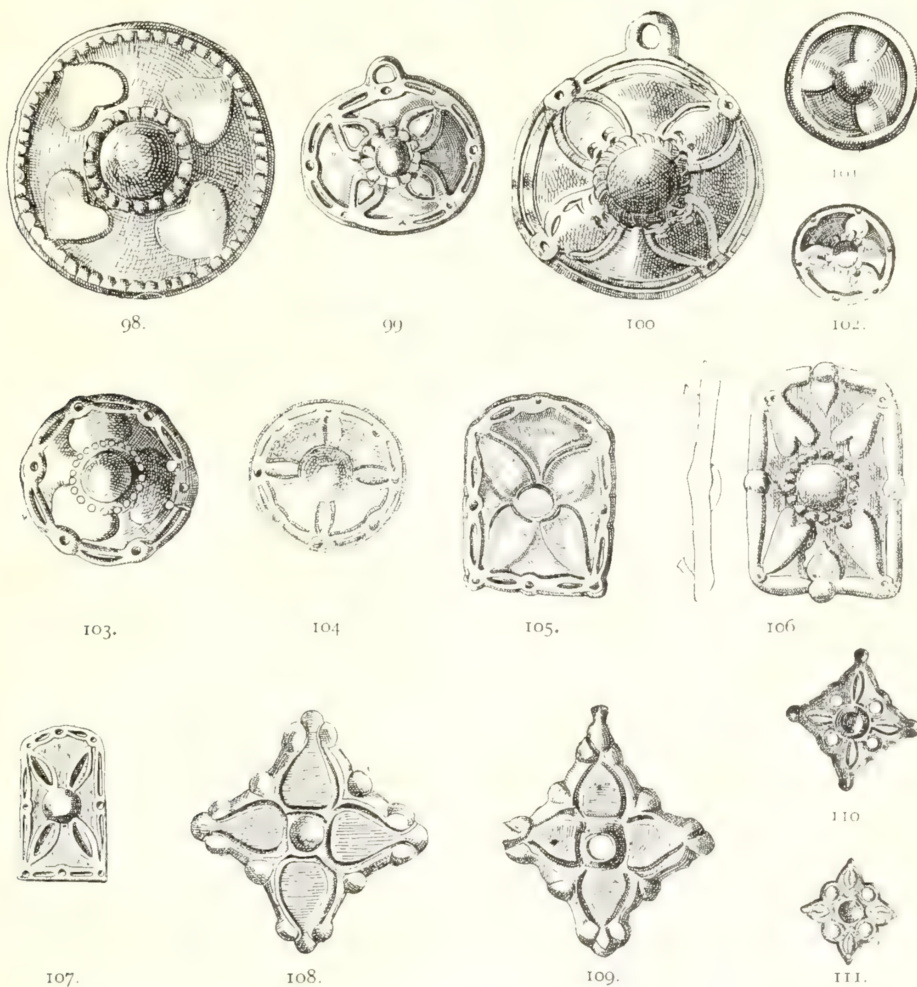

97.

más helyütt vonalakat és szögforma idomokat. Némelykor a levelek külső csúcsa is megtompul, a mikor a pityke külső keretébe ütődik a levél (200). A pityke széle szabályos kör lehet, vagy csak körded idomú. Némelykor nyoma van, hogy a mostani idom csupán a korábbi nyolczkarélyú tagozásból ered, ilyenkor (99.) a sekély karély széléhez simúl egy-egy hurok és két hurok között a beugró szögben megmaradt gyűrűcske formájában a levelek közti beugró szögeket borító levélke vagy rügy. A négyes karélynak is maradt olykor nyoma (100.); a karélyt jelzi a hosszúra nyúló fölhasított sáv vagy hurok, a közbenső beugró szögöt gyűrűcske borítja s a karélyok a virágszirmok számával összhangban vannak. A karélyos tagozásnak néha a kör külsején ugyan már nem maradt nyoma (102.), de a szögtől a mező felé kettősével csoportosuló dudorok, melyek a keretet a mező felé csipkézettnek tüntetik föl, föntartották a karélyokra tagozás emlékét. Teljesen megszünik e karélytagozás olyankor, midőn egyszerű sima domború sávvá alakúl a körülfutó keret (101.), vagy a mikor gyöngysor követi a köridomú szegélyt. (98.)

Mikor ezt a rozetta-idomot szíjvégekre viszik át, akkor az tör-

ténik a központi idommal, a mit a tarczali szíjvégen (97.) tapasztaltunk: a hossztengely uralma áll be, mert hossznégyszög betöltéséről van szó (105—107.) és ilyenkor önként történik meg ennek a négy szirommak András-kereszt formája szerinti elhelyezkedése. Amit az előbbiekben a középső dudorról és annak bekeretelséséről, a levelek idomáról, sőt a karélyok emlékezete gyanánt élő szegélydudor tago-

98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111.

zásáról mondottunk, mind a szíjvégekre is talál. Ezuttal különösen a karélyokról szóló észlelet ismétlése lepheti meg a kutatót. A szíjvégek szélét nem volt szokás karélyokra osztani, az csupán egyenes vagy hajlított; nyilvánvaló tehát, hogy itt a karélyok reminiscentiája gyanánt hurkoknak, dudoroknak gyűrűcskékkel való váltakozása (106, 107.) annál meglepőbb, mert teljesen indokolatlan. Atvitték a pitykés rozetta mintáját a szíjvégre, de a mint nem gondolták meg, hogy rozetta csupán központi térbe illik, de nem hossznégyszögű síkba, úgy értelmetlenűl

átvitték a rozettás pitykén némi értelemmel biró szegélydíszt is a szíjvég szélére, a hol sem ok, sem kellő alkalom nem volt reá.

A következő pitykéken ismét helyreáll a négyszirmú virág képe A székesfejérvári demkóhegyi rozettán (108) négy szirom a középső kördudor körül derékszögü kereszt formára helyezkedik; a pityke külső dudoros széle kivül követi a levelek formáját, két-két levél közt beugró szög támad, melyben körded gümő ül, a levelek csúcsa igy kisebb dudoros levelkében végződik és ezt két oldalt kisebb domborulat kiséri. A tokaji hasonló pitykeforma (109) csak abban tér el némileg előbbi analogiájától, hogy a középső dudort kerek áttörés helyettesíti és hogy a levelek csúcsa táján kidomborodó három dudor inkább ölti hármas levél idomát.

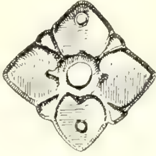
Két pityke Nagy-Teremián (110, 111) egészben követi ezt a mintát, de egyik-másik tekintetben eltéréseket mutat. A középső dudort keskeny léczkör fogja körül, a négy levél mandola-idomot ölt és léczes szegélylyel bír, a levelek közt körded áttörés élénkíti a fölületet, a pityke négy csúcsán egy-egy gömböcs ül, és a négy oldal közepén kis karély hajlik ki összhangban a tőle szegélyzett körded áttöréssel. A másik nagy-teremiai pitykén (111.) a levelek szegélye szélesebb, maguk a levelek is szélesebbek, a tengelyük irányában kis lécz ül, az áttörés helyett sávos körök jelennek meg, a négy csúcsról meg eltünik a gömböcs. Balkányban (112.) és Oroszlámoson (113) hasonló minta egyszerűsítve mutatkozik. A balkányi pityke (112) keretes, középső körded áttöréséhez négy bekeretelt szív idomú levél csatlakozik, az oroszlámosi pitykének (113.) ugyanaz az összetétele, csupán a levelek idoma kicsit más, a szívidom beugró szöge kevésbbé mélyre hatol, a levelek szélesebbek és nincs keretük; a levelek közti beugró szöget apró dudor tölti be.

Egy nagyteremiai pitykén (114) közepett hornyolattal körülvett dudor van, ezt lapos domborulatban szegélyzi négy levél és közbe rakott kisebb karély, a pityke külső dudoros kerete nagyjából követi a bekeretelt virág külső szélét és négy csúcsán gömböcs ül.

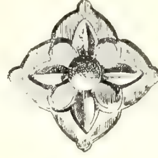
Kétféle fajta sziromból alakított nyolczlevelű virág domborodik ki egy szegedbojárhalmi pitykén (115). A középső dudor függélyesen álló kereszt módjára négy hegyes végü sziromból áll és köztük ferde helyzetben mindegyik levélpár közé állítva tojásdad levelű négyszirmú idom helyezkedik el. A pityke a négy hegyes levélnek megfelelő sávos karélyú idomot ölt; a karélyok csúcsán félkörű kihajlás van. Egy karosi pityke (116) az előbbi szabályos és világosan érthető idom eltorzításából eredt. A függélyesen álló kereszt módjára elhelyezett négyszirmú virág csak kevéssé változott meg, épen csak azzal a kis karélylyal gyarapodott közvetlenül, mely az előbbi esetben a pityke sávos sarkából emelkedett

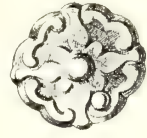
ki. A derékszögü szirmok közeiből kiugró ferdén álló levelek elsatnyúltak. A pityke sávos kerete pedig kétkarélyú önálló idommá vált, mely négy oldalon elkülönítve a pityke csúcsaitól, szegélyzi a szélét.

112

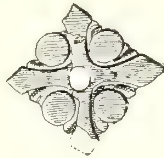

113.

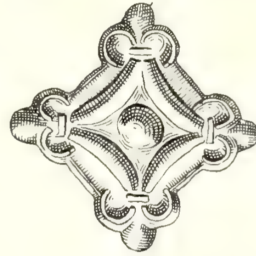

114.

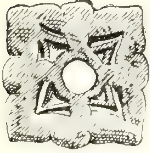

115.

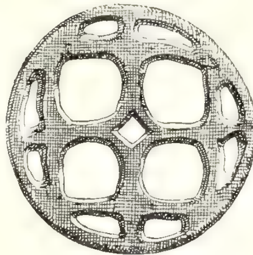

116.

117.

118.

119

120.

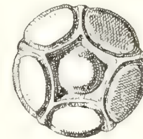

121

122

123

124.

128

125.

126

127.

129.

A tokaji pityke (117) négy szirma «bunkós» levél idomát ölti külső szélén, belső széleik összefolynak. A négy szirom közt a pityke szélén mindig egy-egy gyengén kihajló karélyhoz többször hornyolt sáv simul, a hornyolatok átlók irányában vannak csoportosítva.

Egy székesfejérvári pitykén (118) a négy sziromlevél tényleg függélyesen álló kereszt idomát ölti, melynek közepe áttört, az ágak csúcsos szögben végződnek, az ágak közeiben egy-egy szabályos köridom ül, a kör s a keresztág közötti két közben keskeny dudorok nyújtózkodnak.

A nagykürüi pityke (119) már nem mondható rozettának. A középső dudort a központ felé hajló négy dudoros inda kereteli be, két-két inda csúcsban találkozik, itt egy gyűrűs pánt egyesíti, azon túl mindegyik inda vége félkörben kifelé hajlik és az igy keletkezett beugró szögben dudor ül, mely a két lekonyuló indavéggel majdnem heraldikus liliom benyomását kelti; a pityke egyenes szélén végigfutó keskeny lécz köti össze az indák végeit.

Hugyajban előkerült egy pityke (120), mely azt a képet kelti, mintha a középső kerek áttörés keretéből négy dudoros keresztág indulna ki, mely áttöri a kört befoglaló négyszögkeret oldalait és a pityke négy szélén mint körszelvényes karély érvényesülne.

A gödöllői fémkorong (121) áttört munkában mutat egy középső kis sávos négyszögü keret csúcsaiból a külső keret felé nyuló és derékszögű kereszt elhelyezésében felállított négy száras liliomot; a liliomok középső levele rendesen megrövidül, ellenben az oldalsó levelek meghosszabbúlnak és egymásba futnak; mindezek miatt a minta kicsit homályossá vált és félreértésekre adhatott alkalmat.

A tiszanagyrévi ezüstlemezen (122) is behajlított oldalu sávos négyszög a compositio központja. Mindegyik csúcsán ül egy szívidom. Azokból a tekercsvégű sávos indákból, melyek kivül a szívidomok csucsait egybekötik, csak két csiga maradt meg. Megjegyzendő, hogy a lemez fölülete aranyozás maradványait mutatja, csupán a belévésett vonalak közei maradtak meg ezüstszinüeknek; figyelemre méltó a belső négyszög csúcsán a beponczolt kicsi köröcske és a szívidomokba bevésett hajlított szög, melynek szárai szintén egy-egy apró köröcskével végződnek. Az ily köröcskék iránti előkedvet már a beregszászi (8) és szolyvai (10) ezüstlemezeken tapasztaltuk, a mikor köröcskékkel élénkítik az ábrákat; máskor meg arra használják a körponczolót, hogy a háttért tegyék érdessé, igy a bezdédi (9) és a bodrogvécsi lemezen (11).

A nagy-teremiai csonka ezüstlemezen (123) a középső négyszögben körded idom ül; a négyszög szárainak a találkozó pontjából kétfelé hajlított tengelyű csúcsban végződő levél emelkedik ki; nyilván térhiány okozta, hogy a két levél találkozásánál a beugró szögöt nem boritották levéllel, miként azt hasonló dupla levelek rajzában a tarczali tarsolylemezen (2) a felső két levélpárnál tapasztaljuk.

Egy csonka lemezes ezüstkorong (124) rajzán ismét kis sávos négyszög körül csoportosul négy nagy sávos hurok; tulajdonkép az

egész idom egy-egy szakadatlan sávból áll, melyhez csupán ott, a hol legközelebb érnek össze a hajlásai és ennél fogva a hurok felé szög támadna, ezt a szöget harántosan rakott körszelvénynyel szüntetik meg. A korongnak külső szélét sáv kisérte és itt ismét azt tapasztaljuk, hogy csupán a háttér aranyozott.

Két pityke, mely egészben a rendes hossztengelyes idomot mutatja (125, 126), csupán azért csatlakozik közvetlenebbül az itt ismertetett formákhoz, mivel a pityke közepe táján egy kis négyszög mélyedés van, melyet négyszirmú virággal diszítettek. E kis négyszög sarkaiból egy-egy egyenes barázda vonul a pityke külső széléig; a hol a szélét eléri, ott egy csücske jelzi két-két karély találkozását.

A puszta-szilasi csüngő díszt (127) dőlt András-kereszt idomában a legridegebb módon két szélesebb és két keskenyebb czikkelyre osztották; a kereszt közepén gyűrűs mélyedés van, minden czikkelyben egy-egy hármas levél domborodik ki. A csüngő oldalán a jelzett mustra háromszor ismétlődik. A felső nézetben máskép mutatkozik. Itt mindig egyenszárú háromszög idomát ölti a tér; mindegyik háromszögben hármas levél ül, körszelvényű lécz különíti el két-két lécz között a háromszög oldalából «bunkós» levélidom nyulik a közepe felé.

Gégényi pityke (128) négyszög helyett keretes ötszögöt mutat, az ötszög egy középső dudort keretel be, minden sarkából lécz megyen a pityke széléig és igy öt karélyra oszlik a fölület.

Egy oroszlámosi pityke (129) közepett körkeretben lapos kördudort mutat; ezt a keretet hét, a központ felé hajló körszelvényű lécz köríti, mindegyik vonal a szomszéd vonallal csúcsban találkozik, ott gömböcske ül, mely a pityke külső körkeretéhez simul.

A zalkodi pityke (130) síma sávtól körített körmélyedésben, középső dudor körül sorakozó tizenegy szirmu virágot mutat; ez az egész virágsorozatban jóformán az egyedüli, mely a chrysanthemum mintáját emlékezetünkbe juttatja.

A kupos pitykék jellemző sora (131, 132, 133) már jóformán alig mutat oly részletformát, mely virághoz közel járna, kivéve talán a sugárszerű vonalkák s a gyűrűsen sorakozó félkörök és gömböcsök elrendezését. Egyiknél (131) a középső dudor tövén gyöngysor vonul, ezt kerek lécz kereteli be, ettől sugárszerűen léczek fordulnak a pityke külső keretéhez. Máskor (132) egy középső gömböcs körül vonul a gömböcsös kör, a sugárszerűen rakott pálczácskák a pityke külső kerete ês belül vele párhuzamosan futó körlécz közé szorulnak és e belső léczkörből a mezőbe nyuló félkörök sorakoznak. Egy kecskeméti pitykén (133) csupán egy kisebb és egy nagyobb gömböcsökből alakított gyűrű fogja be a középső dudort, körlécz különíti el a két gyűrűt és sima sáv szegélyzi a pityke külső szélét.

Egy kis bezdédi pityke rajza (134) középső kis gömböcsből, körülfutó léczkörből és a léczből sugárszerűen a szélhez irányuló kis barázdából áll.

Nagyobb formájú pitykéken (135) a középen kis keretes mélyedés körül gyűrűs foglalás vonul, a külső szélén pedig befelé hajló körszelvényű karélyokból alakuló csücske-szegély emlékeztet némileg növényi idomokra.

Az előbbi idomokkal rokon apró pitykéken (136—138) a diszítés a középső dudor körül vonuló gyöngysorból áll, vagy a dudorból sűrűbben vagy ritkábban álló léczecskék állanak sugárszerűen a külső keret felé (139, 140). A dudor helyén néha áttörés van (138).

130. 131. 132. 133. 134. 135.
136. 137. 138. 139. 140. 141.

A végére helyeztünk egy typust (141), mely nyilván a szakasz elején tárgyalt rozettás boglárokkal rokon, p. o. a 100. sz. pilini boglárral, de abból a mintából csupán a középső dudor és a külső dudoros keret maradt meg. A középső gömbszelvényű dudort sima sávú gyűrű fogja körül, a szélső kördudoron pedig három helyen egy-egy gömböcsös dudor, a negyedik helyen egy kis gyűrű tag, melyek egyenletes távolságokban állanak, emlékeztetnek a boglár külső szélének karélyos tagozására és az egykori karélyok belső szögeire illesztett rügyekre.

A 131. számtól kezdve fölsorolt idomok úgy tekinthetők, mint a központi virágidomoknak geometriai formákba való átmenetele, tehát ugyanazon folyamatot képviselik, melyet már a megelőző szakaszbeli idomoknak élettelen formákká való fokozatos sülyedésében is tapasztaltunk, mire a következő csoportokban is gyűjtünk még tapasztalást.

VI. Külön csoporttá egyesítettünk néhány diszítő mintát, melyben a geometriai formák iránti hajlam küzdelme a növényi idomok ellen különösen szembetünő és hozzá csatoltunk néhány tisztán geometriai diszítést. Verebről egy szíjcsatot (142) és egy szíjvéget (142) kaptunk

sajátszerű ornamentikával. Azt a benyomást nyerjük az egyenesek, hajlott vonalak meg terek váltakozásából, mintha egy jegeczesedési folyamatnak volnánk szemtanúi. A csat mustrájában (142) még csak egy háromszög és egy dűlt négyszög képviseli a szabályos geometriai síkok idomait; a szabályos körszelvényű sávok, melyek egymást kétszer metszik és a középső közbefoglalt tojásdad idom képviselik az átmenetet a stilizált növényidomból a mértani szabályossághoz, a hosszú szélekhez simuló hegyes-völgyes terület ugyancsak a növény ornamentikájában, kedvelt hullámvonalra emlékeztet és jóformán még benne vagyunk a növény-ornamentikában. Mikor e hullámos szélű térhez simuló két sajátszerű idomról magunknak számot adunk, nem igen lehet ezt a duplavégű idomot máskép fölfogni, mint növényindát, mely kétfelé félpalmettben végződik.

Még inkább előre haladt a merevedési állapot a szíjvégen (143). Sávos háromszögek és beléjük helyezett sávos szárú szögek rögtön lekötik a figyelmünket; igaz, hogy a hosszúra nyujtott kettős sávkeretben elterülő idom nem egészen szabályos mértani alak, de bajos volna a növénydiszítés körében neki analogiát találni. Ellenben sejthetünk még növényi idomot a szíjlemez tompa végén álló csúcsos szög szárainak bevégző alakjában, melyen egy kis jóakarattal nagyobb és kisebb levelet külömböztethetünk meg. A szög belsejében előttünk van a lándsa alak a beugró szögbe illeszkedő kis négyszöggel, az a sajátszerű idom, mely az egész csoportban többször kisértett. Első formáját anarcsi (1) és rokon palmettek hosszában és harántosan tagolt középső levelében láttuk és attól kezdve földarabolva s a végén alakokban redukálva a nagyőszi pitykéken (13, 14), más pitykéken is (17), csontfaragmányok középső levelein mint bevésett idom (90, 91), ugyancsak mint mélyített alak tarczali pitykén (25), mint domborulat karosi szíjvégen (41) összeillesztett félpalmettek közeiben (44), vastagabb formában egy szíjvég középtengelye fölött lebegő helyzetben (45). Ugyanazon verebi szíjvég (143) hegye táján a közép-tengely irányában két négyszögidom közt határozatlan alak tünik föl; bajos azt állítani róla, hogy hegyes szög, de alighanem itt is kisért ugyanaz az általánosan kedvelt sajátszerű forma.

A két verebi ékszer lapos felületén az itt jellemzett diszítmények, mint mélyítések érvényesülnek, a köztük fönmaradt keskeny tereket nyilván szintén kiegészítő ornamenteknek képzelte a ki készítette; ez esetekben tehát a háttér, mint olyan teljesen eltűnt s ez oly jelenség, melyről már Riegl * igen helyesen úgy szólt, mint a mely az antik fölfogással ellentétben, a saraczén művészetben kedvelt eljárást jellemzi. Ez a két minta tehát inkább mint bármely más az egész emlék-

* Stilfragen 308. és k. l.

csoportban juttatja kifejezésre a honfoglalási emlékek ornamentikájának helyét az antik stilus végső kimulása idejében, azon a fokon, mely más vidékeken és kedvezőbb körülmények közt új stilus alakulásának kezdő pontja volt.

Egy tuzséri (144) és egy bezdédi (145) szíjvég mustrája még nem ért el a geometrikus átalakulás azon pontjáig, melyet a verebi ornamentekben észleltünk. A tuzséri (144) rajzban szereplő vonalak és idomok még a növényornamentika hajlásai szerint alakúlnak, sőt részben általunk ismert levélidomok ismétlődnek benne. Bunkós levelek hármasával sorakoznak csúcsba futó hajlított oldalú szögben és fölöttük a sokszor észlelt lándsa forma levél lebeg. A szögkeret belényúl kétfelé nyiló körded végű levelek közt nyiló beugró szögbe, a két levelet harántosan futó pánt választja el a hurokidomtól, melyben ismét három bunkós levél áll egymás mellett és ugyanilyen három levél áll a hurok hajlásán, ellentétesen három karélyú keretidomban és újból ismétlődik fölöttük lebegve a lándsaidom. A tengely irányában fejlődő háromtagú idomra ornamentalis csoportunkban nem birunk közeljáró példát idézni, csupán a lemez külső szélén ülő s befelé hajló karélyok sora emlékeztet arra, hogy számos boglár és pityke szegélye hasonlóan van bekeretelve.

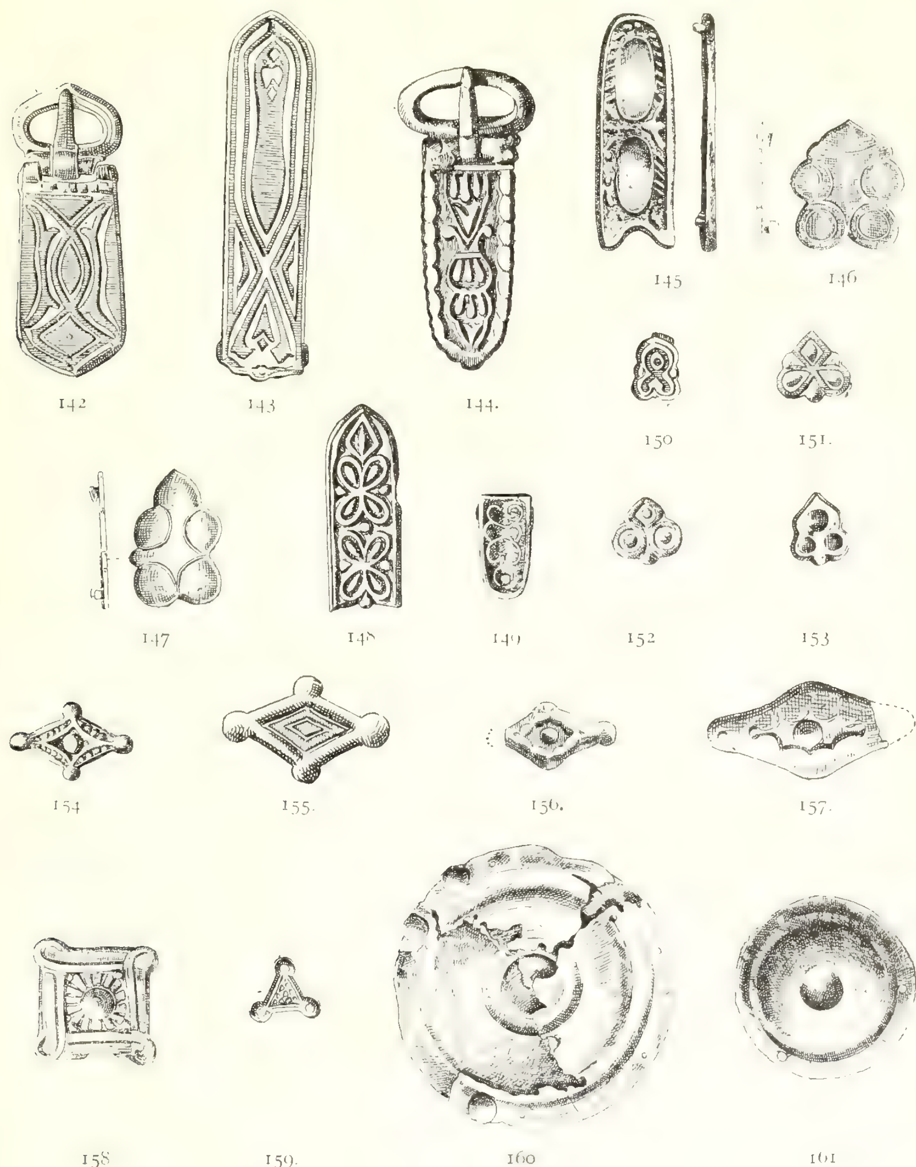
A bezdédi szíjnyelven (145) a tengely irányában terjedő két tojásdad idom foglalja el a főhelyet, a két idom között harántosan két szár egyesül, melynek mindegyike a szíjvég hosszú oldala felé egy kisebb és két oldalsó hosszabb körded végü levet bocsájt a keret mellé. A szíjvég kerete és a tojásdad mezők közti tért ferdén rakott pálczácskák töltik meg.

Két ötkarélyú kis pityke (146, 147) a föntebb több példányban látott pitykék általános idomát példázza; itt a karélyoknak a mezőn való vonalas bekeretelése miatt említjük, mely ugyan nem teljesen szabályos körformákat eredményez, de megközelítőleg négyes csoport képét adja. Egy tuzséri szíjnyelven (148) négy hurok levélből alakított mustrát egymás mellett kétszer látunk, a levelek közeiben egy-egy gömböcs tölti meg a betörő szöget, csupán a nyelv hegyes vége felé eső két hurokba nyúl bele egy keretes trapezoid. A négyes hurkok nélkülözik a központ hangsúlyozását, már nem virágokat látszanak példázni, csak egymást egy közös pontban keresztező ovalis idomok körvonalait képviselik.

Egy kis bezdédi szíjvégen (149), szívidomokat vagy hurkokat megközelítő idomokat raktak egymás mellé bevésett vonalrajzban. Egy három karélyú kicsi pityke verebről (150) ♉ idomot mutat, a hurokban ponttal és a vonalak végein köröcskével.

Balkányi pitykén (151) két sávos hurok idomból emelkedik egy sávos keretü dülény idom, a külső köröket karélyos dudorok töltik meg.

Hasonló idom másutt is akadt (152), csakhogy a két alsó hurok köridomát öltötte és így a két kör, a fölöttük ülő négyszög és bennük központi fekvésben alkalmazott köröcske szabályos geometriai idomok, már csak a két körsávot külsején egyesítő kis dudoros kihajlás fűzi a

növényi ornamentika megszokott alakjaihoz. Egy más kis bezdédi pitykével (153) is így vagyunk, itt három kis mélyített köridom teljesen mértani mustra volna, hogyha a két körded karélyhoz nem csatlakoznék egy összekötő kicsi peczek és a két körös karély fölött nem emelkednék egy hajlított oldalú hegyes karély.

Négy pityke (154—157) rhombikus idomot mutat. A karosi példány (154) négy csúcsán gömböcs ül, a négy gömböcsöt hajlított oldalú keretes rhombus idom kapcsolja össze, a rhombus keretét kivül gömböcsök sora követi, közepett kerek áttörés van.

A balkányi rhombus (155) dudoros szegélylyel bír, hegyein egy-egy gömböcs ül, a bekerített mezőben vonalas rhombus követi a külső idomot. Két csonka rhombus idom Győrből (956, 957) a mező felé karélyosan szegélyezett, csipkézett kerettel bir, közepett gömböcs ül. Ez esetekben a karélyos szegélyzés csatolja a mértani idomokat a növényi ornamentika megszokott formaköréhez.

Egy szeged-bojárhalmi négyszög boglár (158) középső idoma, a dudor és körülötte a tér formája szerint rövidebb vagy hosszabb sávos sugarak csoportosulása mintegy virág képét példázza; a négy oldalon szélesebb sáv és mellette keskenyebb pálczatag a sarkokon hurok formára kulcsolódnak egymásba.

A sor végére tettünk egy kis törteli pitykét (159) alakja egyenszárú háromszög, mindegyik sarkán kis gömböcs ül, a bekerített tért érdessé tették. Itt már semmi sem emlékeztet növényidomra és hasonlókép nem emlékeztet növény idomra két dudoros szélű korong (160, 161).

VII. Mikor néhány megelőző szakaszban a hossztengely irányában alakított diszítő idomokat tárgyaltuk, mellőztük a csüngő díszeket, mert azok legtöbbször pitykékkel kapcsolatosan jelentkeznek, úgy hogy a pityke, melyről lecsüngnek, az ékítendő helyen mereven ül és csupán a csüngők mozognak szabadon. Igy tehát gyakran kettős tagu az ékszer. Az alsó tag külső alakja hossztengely irányában nyújtott formát szokott mutatni és mintegy természetszerűen ölti az u. n. szívidomot, vagy legalább oly tojásdad idomot, mely csúcsával lefelé irányúl. Ha van rajta diszités, az is a hossztengelyt követi legtöbbször, ritkán látunk rajta körded, központi idomot. Szabadabban jár el az ötvös a felső tagnak, pitykének vagy boglárnak az alakításában. Ennek a formája szintén követheti az álló tengely irányát, néha (bár ritkán) harántosan áll a tengely, legtöbbször azonban központi, bogláros alakot ad a felső tagnak az ötvös.

A jelen áttekintésben nem a tengely vagy központ szerinti kiképzés lesz a főszempont, de ugyanolyan fölfogás szerint mutatjuk be a föbb idomokat, melyet a korábbi szakaszokban követtünk: előbbre tesszük a többszörösen taglalt idomokat és utána az egyszerűbbeket. Figyelmes szemlélő észre vehette, hogy az ilyen egymásután már azért is indokolt a szóban lévő ornamentikai körben, mivel a tökéletesebb és nagyobb méretű minta több valószinűséggel engedi a tervező művész szándékát fölismerni, mint a kevesebb gonddal készült, sokszor csupán egyszerűsített vagy értelmetlenül másolt kisebb utánzás. Egy-

uttal tudjuk, hogy ez ornamentikai készletben nem egy kezdeteiből fölfelé fejlődő művészet hagyatéka maradt reánk, de oly diszítő izlés, melynek e sorozatokban jóformán végső, kimuló szakaszait figyeljük meg s így a teljesebb, a tökéletesebb forma nagyjából valószinűleg korábbi fokot képvisel, mint az egyszerübb, tökéletlenebb idom.

Mikor néhány évvel ezelőtt utoljára tárgyaltam ez ékszerek diszítéseit*, nem voltak ezek a nézpontok előttem oly világosak, mint most és az egyes formák közti kapcsolatra is gyérebben lehetett reá mutatni. Akkor p. o. a tokaji csüngőt (160) melylyel ezúttal a csüngők sorát megnyitjuk, nem birtuk még más megelőző formákkal összekapcsolni és kellőleg értelmezni. Most legalább a felső tagnak az alakját tudjuk analogia révén megfejteni. Ez nem egyéb, mint a 44. számú benei pityke megfordított helyzetben való alkalmazása. Ezuttal azonban nemcsak fordítva helyezték el, a minek könnyű kitalálni az okát (s ez az, mivel a csúcsa alkalmasabb volt gyűrűs fül oda illesztésére, mint ellenkező szélének a hajlása,) de egyúttal kissé módosították, részben egyszerűsítették, részben pedig díszesebbé tették. Az egyszerűsítés az volt, hogy két egymással háttal összeérintkező indasávból eredő két-két félpalmettből az egyik végen elmaradt a félpalmett, a másikon pedig elsatnyult; a megmaradt félpalmettek egyik, nagyobb levele ugyanis teljesen elvesztette levéljellegét s a kisebb levél is eltörpült. Ellenben a sávok és levelek közbenső terei kitágultak, nyilván azért, mert egyéb fajta díszek számára kivántak helyet nyerni, mint egyszerű lándsás leveleknek, minők a benei pityke belső közeit ékítik. A tokaji pitykén a sávos indától fenmaradó térbe gyöngykörrel szegélyzett formát raktak, mely két mezőben a mező idomához alkalmazkodik és a mezőt teljesen betölti, az alsó mezőt azonban nem tölti be, mert annak más a formája, szélesebb a tere és ennek alakját nem követi.

Sajnos, még nem találtam értelmesen szerkesztett növénymotivumot, mely a tokaji csüngő alsó tagját is oly érthetővé birná tenni, mint a hogy most értjük a felső pityke sajátszerű idomát. Kétségtelen, hogy egyszerübb növényidomok összeragasztásából eredt. A középső áttörést követő két körded elejű sávos levelet ismerjük. Ily levelekre már az anarcsi korongon (1) és még közelebb járókra a tarczali lemezen (2) akadtunk. Hogyha fölteszszük, hogy e levelekből indulnak ki az áttörés csücske táján jobbra-balra hajló tekercses indák, akkor talán a mostan ketté hasított csúcsos levél volt hivatva az előmintául szolgáló rajzban a két inda elhajlási szögét borítani és az a szögidom, mely e levél csúcsával, meg az indák szárával összefut, csupán a csüngő lemez csúcsán fönmaradt üres tér kitöltése kedvéért került oda.

* 1900-ban a Honfogl Emlékek 793. és k. lapjain.

A felső tag további átalakulását megfigyelhetjük egy tolna-szántói pitykés csüngőn (163.) A sávos inda teljesen levetette a félpalmett utolsó nyomát, oly hármas karélyú idommá változott át, melynek két felső karélyában körformák ülnek, mig az alsó mandola-idomot öltött; igy a két körforma térben is kerettel szegélyzett köridomok ülnek, az alsó mezőt pedig keretben foglalt mandola-forma tölti be. Az alsó, csüngő lemezen a felső pityke mustráját csekély változással ismételték; a sávos hármas karély alsó karélya ugyanaz maradt, a másik kettő ferdén hajlított mandola-formát öltött; a karélyok behajló szögén a felső és alsó lemezen is apró csücskös levélkék borítják a szöget.

Egy székesfejérvár-demkóhegyi csüngő (164) alsó tagja hiven követi a tokaji csüngő (162) alsó lemezének a rajzát, annyira megegyezik vele, hogy semmiben se járúl a rejtélyes összetétel magyarázatához. A felső pityke ezúttal központi idom, külső széle négyszög, közepén áttörés van, mely körül négy szívidom helyezkedik a négy szögbe, a szividom két sávos levélből alakúl, melynek hegyes vége közös csúcsban összeér, mig a másik vég tekercse befelé hajlik úgy, hogy a melléje került másik tekercscsel összeér.

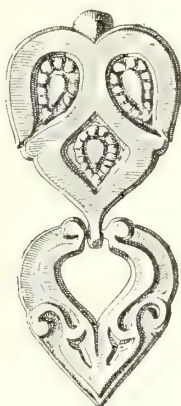
A felső tag idoma egy szeged-bojárhalmi csüngős ékszeren (165) majdnem híven ismétlődik; a különbség csak az, hogy ezúttal a szivek sávai merevebbek, majdnem egyenesek s így összetalálnak a négyszög szélével, minek következtében az egymással háttal álló tekercsek is összenőttek, míg az előbb egymást érintő körök valamivel széjebb állanak. A két hasonló és mégis eltérő rajz érdekesen mutatja ismét, miként merevednek meg a hajlított vonalak. A szegedi csüngő alsó lemeze egy középső áttörést bekeretelő sávos szívidomot mutat, melynek befelé hajló végei közös szárban összenőttek és onnan különválván, mindegyik saját hajlásában köridommal végződik; a növényi elemet ezúttal a két sávos inda idoma és különösen a két inda, a szívformán túl folytatódó második ugyancsak körben végződő, hajlása képviseli.

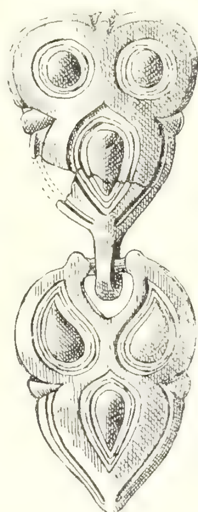
Ez alsó csüngő képe megfejti a következő, teljesen mértani idomokká merevedett formákat. A nagyváradi csüngőn (166) a szívidom két körded tekercséből már csak keretes kör maradt és alatta bekeretelt áttörést szemlélünk; az oroszlámosi példány (167.) ezt úgy egyszerűsíti, hogy a két dudoros keretű körhöz sávos szárú hegyes szöget csatol.

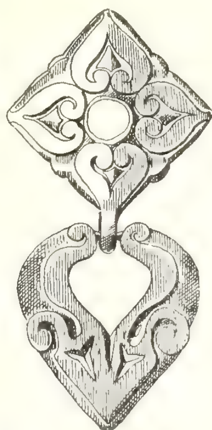
A tolnaszántói csüngőn (168) mellőzik az áttöréseket, helyükbe domborulatok lépnek, a két körded domborulatot gyöngysorral és léczkerettel fogják körül a hozzácsatolt harmadik alak megközelíti a szirmok idomát, melyből némely négylevelű virág (108) alakult; ezt is léczkeretbe foglalják, szélesebb részén gyöngysor vonul körül. A felső tag ez utóbbi esetekben dudoros keretű korong (166), vagy egy négyszög

léczes kerettel és benne külön léczkeretbe foglalt három párnás dudor (167), avagy korong bütykös központtal, melyet két gyöngykeret és két léczkeret szegélyez (168).

A nagyváradi és oroszlámosi csüngő lemezkéken (166, 167) észlelhető két keretes kör és a hozzácsatlakozó háromszög mintegy önállósítva szerepel Gombáson (169) és Szentes-Naphegyen (170). Kecskeméten a csüngő felső és alsó tagján lép föl (171). Dettán (172) oly átalakításban ismétlődik ez a motivum a csüngő tagon, hogy egy kis jóakarattal bagolyarcznak

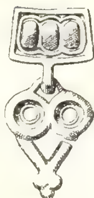

162.

163.

164.

165.

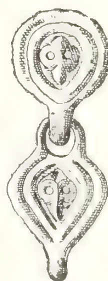

166.

167.

168.

169.

170.

171.

nézhetnők, sőt annyira kedvelik, hogy Kecskeméten nem csak az alsó tagot diszítik vele, hanem oldalsó állításban kétszer helyezik a felső tagra (173). A dettai csüngőn (172) az alsó tagot apró sugaras léczekkel tagozzák a körülfutó keretet és a felső tagot úgy diszítik, mint a kis boglárok bizonyos csoportjában, melylyel föntebb foglalkoztunk (131—133).

A kecskeméti csüngőhöz közel áll egy kabai példány (174); az alsó csüngőn két keretes köráttörés helyett négyet látunk, a felső tagon pedig a négy keretes kör nélkülözi a két oldalt kinyuló háromszöget, gyöngysor különíti el az eddig párosával szereplő keretes körpárokat, sőt a körökbe kis központi pettyeket raktak.

Egy nagyobb méretű győri csüngőt (175) helyezünk e csoport végére, mert a két kör és vele járó háromszög motivumát sajátszerű alkalmazásban mutatja. A nagy tér közepére egymás közelében két kerek áttörés van, körülöttük indák vonulnak, közben pedig az indákat egyesítő szár a két kör alatt hegyes levél idomában végződik, melyet a rajta álló két kis mélyedés miatt is madárcsőrnek lehetne tekinteni. E középső idom körül két indával fölváltva szíveket, tekercseket és kis palmetteket alakítottak. A középső mezőt körülfutó sáv szegélyzi, belső szélén vékonyabb, külső szélén erősebb léczkerettel, közben pedig ferdén helyezett léczecskékkel. A csüngő alsó befejezése hármas karély, melyet két oldalt indatekercscsel és azok felső és alsó elhajló szögébe helyezett keretes négyszöggel, a négyszögökben a tengely irányában álló pálczataggal diszítettek.

A győri csüngővel néhány csüngős pityke (176—178) függ össze a növényi idomoknál fogva, melyek rajtuk szerepelnek. Az egyik csüngő lemezt (176) ötlevelű palmett diszíti, a másikat (177) háromlevelű palmett; egy székesfejérvári csüngőn (178) ötszirmú rozettát látunk. A felső tag mind a három esetben korongos, egyszer léczkeret (176), máskor léczkeretű középső mélyedés (177), az utóbbi esetben gyöngysor és léczes sugarak (178) ékitik a fölületét.

Egy bezdédi csüngőn a lemez ötszögű (179), a három felső oldal mellett levélszerű karélyok nyúlnak a mezőbe, a csúcsfelőli két oldalt szögben hajló két sáv szegélyzi.

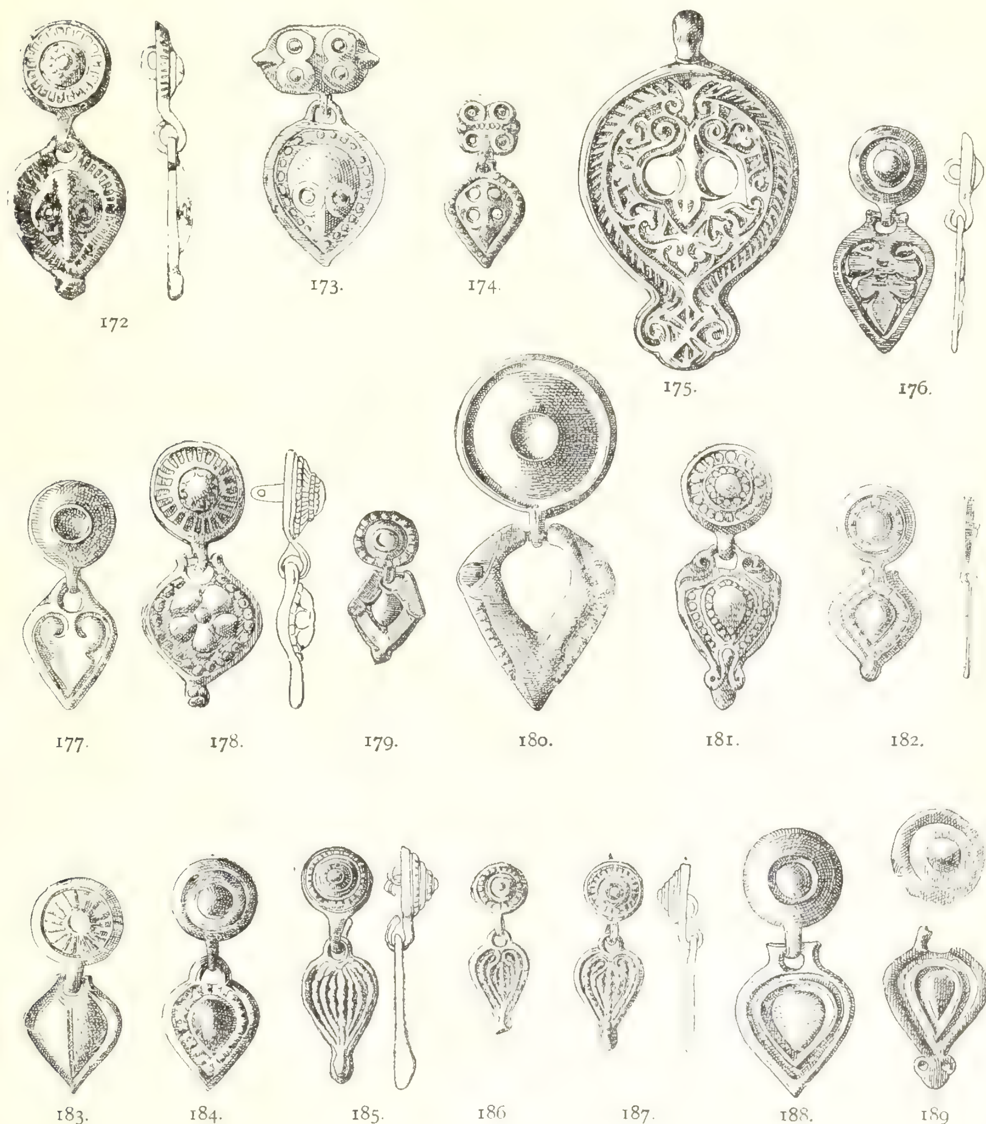
A szeged-bojárhalmi ékszer (180) csüngő lemeze nagyjából szívidomú középső áttöréssel. A nyilás felső részét jobbra-balra körded hajlással végződő indaidom szegélyzi. Az áttörés hegyes szögét szegélyző hegyes szög szárának a formájára csupán egy közeljáró analogiát birok idézni, t. i. a bezdédi lemez (9) két középső palmettjének fölfelé közös szögbe futó oldalsó levelét. Itt is, ott is a tulajdon természetéből már kiforgatott két levelet látunk, a levél egyik szélén a jellemző sraffirozás Bezdéden belül, Szegeden kivül kiséri a szélét.

Valószinű, hogy ez összehasonlításban helyes nyomon jártunk, mert miként a bezdédi mustra egyik levélidomának a bojárhalmi egyik csüngőn leltük az alkalmazását, úgy egyik következő (183), szintén bojárhalmi csüngőn szereplő levélre is a bezdédi lemezen és pedig a legfelső palmett középső levelének legbelső formájában találjuk a mintát. Itt és ott egyenlő a levél alsó elmetszése és a tengely irányában vonuló rövid barázdavonal is megvan.

Egy székesfejérvári maroshegyi csüngőn (181) a nagyjából szívidomu levél legfelső hajlásán és alsó csücskén látunk indás formákat, fölül kétfelé két-két hurok idomát veszi föl az inda, az alsó csúcson két S formájú körded végü inda a középső mező felé összefut, a kör-

hajlásból indúl ki a csüngő lemez szélső léczkerete s a két inda az ő felső egyesülésén belé fut a középső mezőt szegélyző léczkeretbe, a köéptért gyöngysor szegélyzi és a két léczkeret között is gyöngysor ül.

Két következő csüngőn (182, 184) a növényidomokat jóformán

már csak a csüngő lemez képviseli, szegélyét sáv kiséri és ezen belűl gyöngysor veszi körül a középső mezőt. A középtengelyt és a lemez külső hajlását követő gyöngysorokból áll a következő csüngők diszítése (185—187), a három gyöngysor között léczkeret is talál helyet (185, 186), sőt a három gyöngysor száma kettővel gyarapodik egy győri

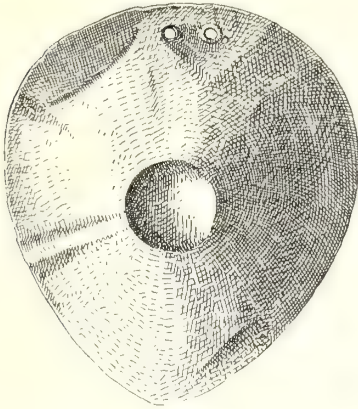
(185) és egy székesfejérvári maroshegyi (187) csüngőlemezen, ugy, hogy a mustra jóformán zavarossá válik.

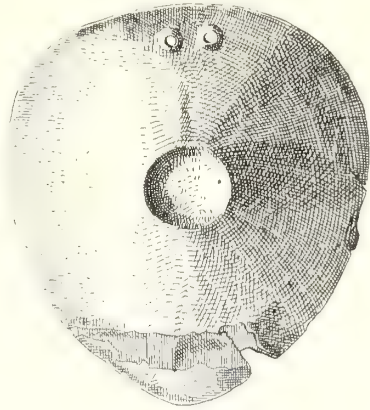
A diszítés egyszerűsítése áll be, midőn a külső kereten belül csupán egy keret szegélyzi a belső tért (188, 189), további egyszerűsítés, midőn csupán a belső keret marad meg, de a külsőt elhagyják (190), azontúl mind a két keret elhagyása következik (191–193), de a középső formát mélyedéssel jelzik s e mélyedés követi a lemez megszokott idomát, vagy nem is követi már a külső idomot (194, 195) hanem kerek mélyedés formáját ölti. A ki ily áttekintésben látja az összes csüngők formáinak és diszítéseinek összefüggését, nem szorul arra, hogy «pávatollas» magyarázatot erőszakoljon egyes idomokra.

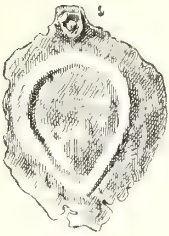
VIII. Az állati idomok gyér sora felé egy csornai szíjvégen (196) háromszor ismétlődő nagy fülü állatfej szolgáltatja az átmenetet. Ez az állatfej ugyanis talán nem is állatfej, hanem két-két hurkos, csúcsos levél szögben találkozása. A két fülnek látszó levél tövén ülő két gyűrűcskéhez járul az alsó befejezés, mely nem elég szabatosan van kidolgozva arra, hogy biztosan elemezhessük. Rokon idomot találtunk a meriek sirjaiból előkerült ékszerek közt egy áttört művű korongon.* Háromszor szárnyas griffel van dolgunk. Egyik (197) már nagyon egyszerűsítve, csupán nagyoltan ábrázolja az ismert szárnyast. Csőre és füle az áttört korong sávos keretébe nyúlik, szárnyát már csak akkor ismerjük meg, ha tudjuk, hogy a nyak tövében szárnya szokott lenni a griffnek, négy lába köröm nélkül ugyancsak belévész a keretbe. Ugyancsak griffnek néznők az egri korong (198) állatját, bár ezúttal nyitva áll a csőrös száj, fején a fül csupán jelezve van; úgy tetszik, hogy öt lábbal kapaszkodik a sávos keretbe, azonban, a hasából kiinduló és gyűrűben egyesülő két ág nélkülözi a térdbéli hajlást, mely három lábán megvan és így inkább azt lehet képzelni, hogy csupán három láb látszik s az állat hátsó két lába egymást födve csupán egy láb képét adja. A második láb és a hátsó láb czombján csúcsba futó levél idomát ölti a belső tér, teste hátsó részét pedig külön kerettel szegélyezték és a keret közét párhuzamos léczvonalakkal sraffirozták. A nyak tövéből szárny helyett szár nő ki és belőle három sávos levélből álló palmett indul. Ezt a középső idomot még elég világosan birjuk a zavaros környezetben fölismerni, de a hozzá csatlakozó idomokban nehezebb biztosan eligazodni. Ugy látszik, hogy a fölfelé hajló fark félpalmettben végződik, továbbá egy fölfelé álló hegyes, hurkos levélben és a tövén körben hajló gyűrűben. A fark végső levele és a középső palmett oldalsó levelének a vége között ferdén álló hurok levél áll, ennek alja a szomszédos idomokkal közös alapból emelkedik, ez az alap a fark és a középső

* Honfogl. Eml. 799 l. CXXIX. tábla 15. szám.

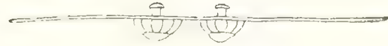
palmett oldalsó levelének összefutásából támadt. A középső palmettől balra az oldalsó levél ismét összefut az állat fejéből kiinduló idomokkal és ez alapon ismét egy gyűrű félét látunk, a gyűrű és a palmett kö-

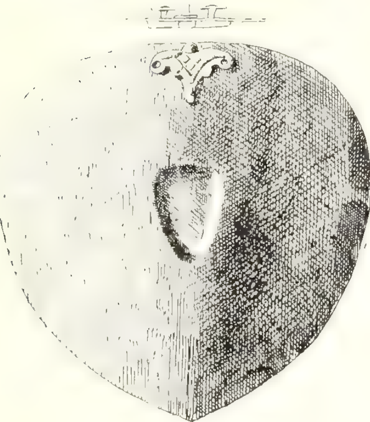

194.

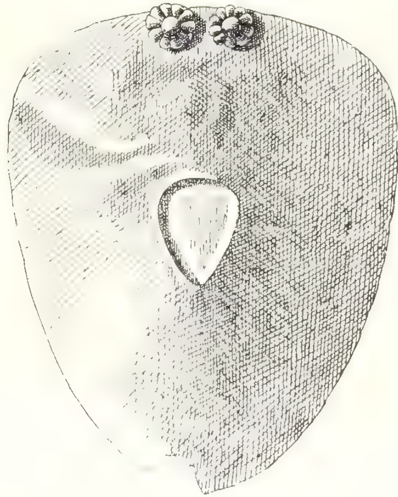

195.

190.

191

192.

193.

zépső levele között egy kis huroklevél éri a külső keretet és a jobboldali ferdén álló nagyobb huroklevélnek megfelelő huroklevelet várnánk mellette, idoma meg is van nagyjából, de nem hurkos, fölülete elmosódott.

A benepusztai szíjvég egyik oldalán a kétlábú griffet (199.) rég-

óta ismerjük, mint jellemző mintát arra, mikép egyesülhetnek növényi és állati idomok. Az állat feje lefelé fordított keretes virágkelyhet példáz, a kehely behajló szöge az állat szája, a belső hajlásban egy petty a szeme, a fej fölött egy kis hurkos levél az állat füle. Mindkét lábának a czombján csúcsos tojásdad levélidom van niellóval berajzolva, közvetlenűl a körmei fölött gyűrűs a szára. A fej tövéből ötlevelű fél palmettidom a szárnyat példázza, farka fölfelé kunkorodik és rojtos csomóval végződik. Az állat szájából indaszerű levél nő ki, a hasából hasonlókép, más két levél áll az állat mögött, csúcsuk mindig a kerethez simúl és végül két hasonló levél indúl ki két felől egy középső soklevelű palmett talapzatából a szíjnyelv végső hajlásábanú gy, hogy a száras palmett a tengelyben áll, a két levél pedig majdnem derékszögben.

Az állati idomok között még legszabatosabb a törteli szíjvég rohanó dámvadjának a rajza (200.), talán azért, mert ez nem képzelmi motívum, de a délorosz síkságban typikus állatidom és azért olyféle ornamentális kezelést nem tűrt, mint képzelembéli társai. Az ornamentikába is úgy került belé, abban a jól megfigyelt helyzetben, a hogy a vadászok számtalanszor megfigyelhették, hátravetett agancsos fejjel, kinyújtott két első lábbal és ugrásra készen, bevont két hátsó lábbal; kicsi farka kissé fölfelé kunkorodik. Az állat feje, teste, lábai úgy az idomukat, mint arányosságukat tekintve, a többi itt tárgyalt állathoz képest ügyesen vannak eltalálva, nem is keveredik az állati formák közé semmi növényidom, bár a gyöngyös keret mellett levélkeret szegélyzi a tért és a levélkoszorút, a szíjlemez tompa végén hullámos indák zárják be, melyeket közepett gyűrűs pánt tart együtt; alsó darabjuk a lemez szélén fut, mint lécz, a felső szárak pedig körded hajlással végződnek.

Egerből ismerünk fülönfüggőt (201.), melynek hosszúra nyúló áttört müvű keretében a tengelyirányban két szárnyú állat van ábrázolva. Három tagból áll az állat compositiója; leghátsó része a farktoll, középső részén a szárny, feje lófőt látszik példázni, apró füle van, nyaka előrenyúló lábon űl, a láb reá helyezkedik fölfelé hajló növényszárra, a szár középmagasságán apró leveles mellékhajtás nyúlik ki, fönn pedig kétfelé hasadva, háromlevelű palmettel végződik, melynek egyik oldalsó levele az állat szájába nyúlik. A palmett alatt a szár és a keret közti térbe a tengely irányában álló levélke szolgál töltelékül.

A bezdédi tarsolyon jelentkező két ferdén helyezett állat (202—203.) közűl a jobbik (202.) szárnyas négylábú, a homlokából kiindúló csúcsos hurokforma idomot talán szarvnak tekinthetjük és azért talán mesebeli szárnyas egyszarvú van előttünk; a szája nyilt, fején hegyes a fül, lábai körmösek és úgy állanak, mintha az állat támadó ugrást tenne. Nyakát sörényesnek képzelhette a művész; teste középső részét, miként

az egri griffnél (198.) párhuzamos sraffirozással diszítette, itt az egyenes vonalakat apró gyöngyökből alakított sorokkal tarkították. Sajátszerű a czombokon az első és hátsó lábaknál egyaránt ismétlődő barázdás tekercsvonal, mely mindig különválasztja az egymásba futó czombokat. A vele szembe helyezett szárnyas szörny (203.) szája szintén nyilt, pikkelyes halteste elől két körmös lábban végződik. Fején hegyes levélformájú a fül, nyakát szintén sörényesnek kivánja föltüntetni a készítő, hátán két szárnya kétfelé áll, mintha a művész röptében kivánná be-

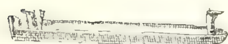
197.

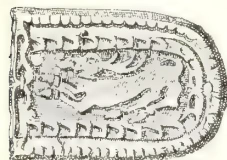

196.

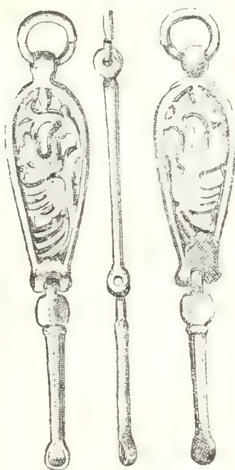

198.

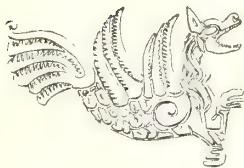

200.

199

203

201

202.

mutatni az állatot; legnagyobb a farkszárnya, melynek felső szélét fölfelé körben végződő sáv szegélyzi. A nyak alján a czomb körvonalait ismét tekercsvonalú barázda határolja és különíti el a pikkelyeket képviselő idomoktól, melyek hol kerekded alakok, hol hurkok, hol pedig apró patkók formáját öltő sávok. Mindkét állat nyilt szájában még a fogakat is jelezte a vésnök és a lábak körmei tövébe gyűrűt helyezett.

IX. Kétszáz diszítő motivum szoros elemzése révén fogalmat nyertünk a honfoglalók ékszerein érvényesülő ízlésről. Láttuk, hogy ez az ízlés előszeretettel alkalmazza a növényi idomokat, ritkábban veszi igénybe a mértani vagy állati alakokat. Alkalmazásuk módjára már az

elemzés folyamatában tehettünk közbevetőleg megjegyzéseket. A palmettek, virágok, indák és levelek alakja csak igen ritkán mutatja azt a formát, melylyel a növényornamentika ezen elemei az antik korban bírnak, mikor keletkeztek és széltiben divatoztak; sőt módunk volt nem egyszer arra utalni, hogy ugyanebben a stilistikus körben is változik a palmett, változnak a levelek, virágok és indák, kivetkőznek korábbi alakjukból. A kivetkőzés ez alakok növényi voltának a rovására szokott megtörténni; megvan a hajlandóság az egyszerűsítésre, szeretik elejteni a korábbi tagozásokat, a görbék egyenesekké válnak, a levelekből hurkok, sőt kerek gyűrűk lesznek, az indákból sávok. Kiveszőben van a korábbi élet, az idomok elvesztik elevenségüket, lassan-lassan haldokolnak, a nélkül, hogy (egyes kivételes esetektől eltekintve) az elváltozásból új stilistikus formák keletkeznének.

Olykor-olykor azonban mégis fölbukkannak oly mozzanatok, melyek egy új stílus (a szaraczén ornamentika) jellemző ismérvei közé szoktak soroltatni, ilyenek a levelek és sávok sajátságos egymáshoz fűzése, leveleknek egymásból való kiindulása és végtelen mustrák alkalmazása. Az új stílus fejlettebb idomai a mi emlékkészletünkben nem fordulnak elé.

Mindezek alapján stílusunk műtörténeti megállapítása egyelőre a következőkben foglalható össze. Első kezdete az antik világ görög és keleti részén virágzott ornamentikából fakadhatott és alighanem Dél-Oroszországban fejlődött mint helyi ornamentika. Azt a fokot, melyen a stílus áll, mikor a IX. században ide került hazánkba, néhány százados állapot előzhette meg, melyre nem igen birunk kortanilag bizton meghatározható emlékeket idézni.

A VII-iktől a IX-ik századig terjedő korszakban a mohamedán világ területein Elő-Ázsiában, Egyiptomban, Spanyolországban a régi világ formáinak átalakulásából keletkezett a szaraczén stílus; ez az átalakulás sem Dél-Olaszországban, sem hazánkban nem következett be. Nálunk a hanyatló stílus egy darabig fönmaradhatott, de benrejlő okoknál fogva, mert kimerült, a XI. század folyamatán megszünt. Arra a föltevésre, hogy motívumai középkori népies művészetünkbe átmentek, a hogy képzeltük és ott lappangva tovább éltek, behatóbb kutatásaink nem jogosítanak, ellenben most már világosan látjuk, hogy a XI. század óta a hazai temetők és kincsek maradványai bennünket más formák világába vezetnek.

Budapest, 1904. április elején.

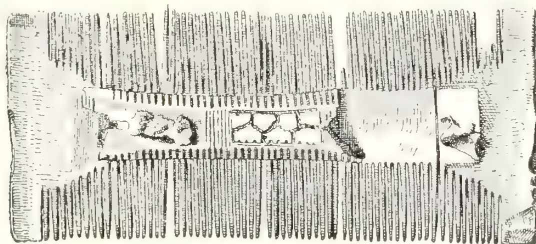
Hampel József.

RÉGI GERMÁN SÍRMEZŐ A SZENTESI HATÁRBAN.

E folyóirat 1903 február havi számában volt szerencsém a fentebb nevezett sírmezőről «Helyrajzi ismertetés», «Lelőhelyek», «Sírok, lakások, tűzhelyek és vermek» és «A temető kora» czímek alatt beszámolni. Most pedig magukat a leleteket képekben is bemutatom.

A két egymást kiegészítő közlemény megjelenési időköze alatt alkalmam volt e területen újabban is kutatni és leleteket találni, mely újabb eredmény is megerősíteni látszik mult közleményemben a «temető korá»-ra vonatkozó nézeteimet, minek következtében újból állíthatom, hogy hazánkban az eddig talált népvándorláskori germán leletek között ezek a legrégiebbek.

1. sír. (Ábra). 1 drb 100 mm. hosszú, 45 mm. széles csontfésű, mindkét lapján díszes bordával és két oldalán sűrű fogazással; 1 drb 120 mm. hosszú vaskés és 1 drb kis bronzcsat.

1. sír.

2. sír.

2. sír. (Ábra). 1 drb 70 mm. hosszú vaskés, a 20 mm. hosszú (törött) pengéből kinyúló 50 mm. hosszú, kissé csavart szárral, melynek vége visszahajlott; 1 drb kerek késnyél. Hasonlók a regölyi kelta vaskésekhez, 1 drb elypsis alakú, erős keretű bronzcsat, vaspeczeggel és 1 drb kovakő.

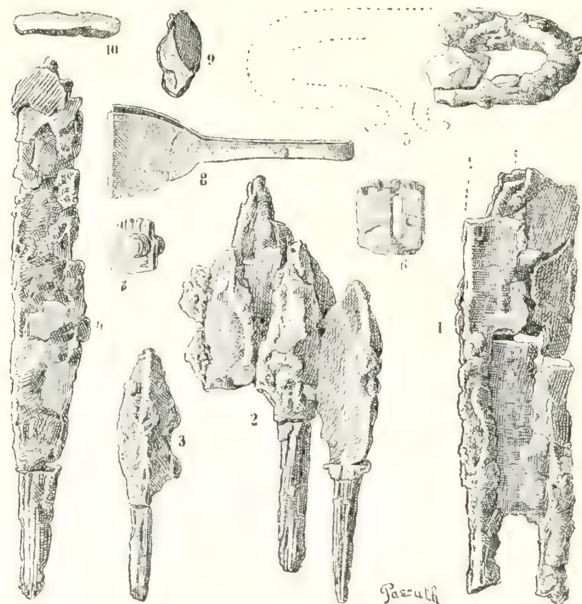
3. sír. (Ábra). 1 drb törött állapotban 110 mm. hosszú vaseszköz (1.) (olló), melynek egy darabból hajlított szárai letöredeztek; 5 drb 80—90 mm. hosszú három élű vasnyílcsúcsok (2.), 1 drb 65 mm. hosszú, 3 szárnyú nyílcsúcs (3.), 1 drb 140 mm. vaskés (4.), 1 drb csiholó vas, a hajlása közé szorult tüzkővel (5.), 2 drb csontdísz (6, 7.), hihetőleg a kés markolatról; 1 drb 65 mm. hosszú, bronz szőrcsiptető (8.). 3 drb kovakő (9, 10.)

4. sír. 1 drb agyagos földből égetett kerek orsógomb.

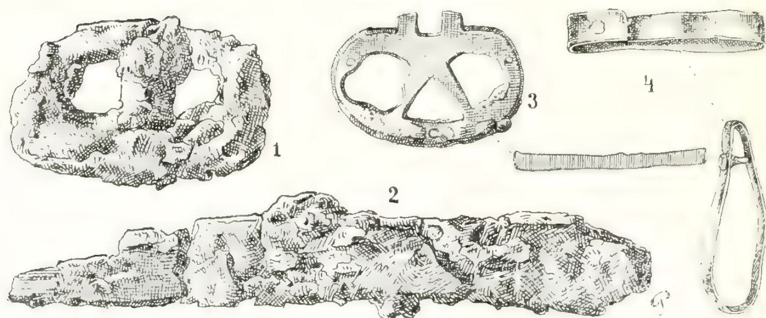
5. sír. (Ábra). 1 drb vascsat (1.), 1 drb 130 mm. vaskés (2.), 1 drb perecz alakú lemezdísz, körül lehajló perimével és két egymástól 4 mm. távol-

ságra levő, 5 mm. nyúlványnyal (3.), 1 drb késhüvely keret 5 mm. széles bronz lemezből)4.).

6. sír. 1 drb 250 mm. hosszú vas tőrkés, a késhez tapadt hüvely részeken és attól elváltan 10 drb 4 mm. széles bronzfoglalat darabjaival ; 2 drb csiholó vas, egyik felfelé görbülő végekkel, középen magasan kiemelkedő, áttört

3 sír

5. sír.

részszel (fogantyú), a másik egy elypsis alakot feltüntető 7 mm. széles vaskeret ; 1 drb vaskés.

7. sír. Egy kisebb és egy nagyobb bronzcsat, 1 drb 40 mm. hosszú, 18 mm. széles két lemezből álló s egyik végén összeszegecselt, másik végén kereken végződő szíjvég, 2 drb bronzpityke, melynek egyik vége félkör, másik vége csúcsba végződik ; alsó részén a fűzéssel való megerősítésre szolgáló és lyuk-

kal ellátott nyúlványnyal; 1 drb bronzszeg 10 mm. lapos fejjel; 1 drb hengeralakú 20/15 mm. átmérőjű krétaszerű anyagból való gyöngy és 1 drb kovakő.

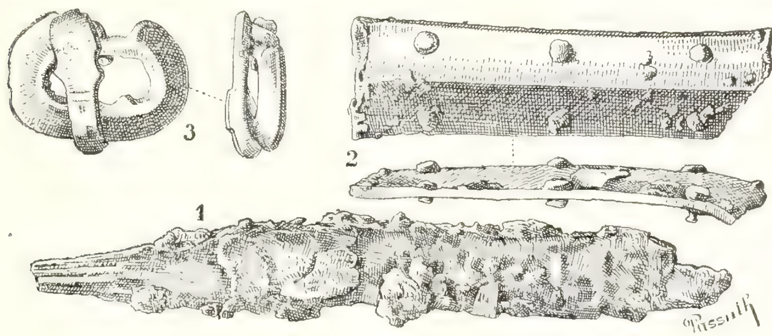
8. sír. 1 drb tojásdad alakú vascsat, a vászonruha maradványával; 1 drb 40/25 mm. bronz lemezdísz, felületén az egykori díszítés nyomaival és négy szegletén egy-egy szeggel, valamint egyik oldalán a két sarokszegtől 7 mm.-re ismét egy-egy szeg; 1 drb három szárnyú kis vasnyílcsúcs, 2 drb nagyobb és 1 drb kisebb agyag orsó fej és 1 drb több irányba hajlított 250 mm. hosszú ismeretlen rendeltetésű vas (kapocsszeg).

9. sír. 2 drb vas nyílcsúcs, egyik füzfalevél idomú köpűs, a másik 70 mm. három szárnyú.

10. sír. 1 drb 160 mm. vaskés; 1 drb 75 mm. hosszú és 13 mm. széles csontlemez, (fésű borda?) két vasszeggel az összefoglaláshoz; 1 drb 20 négyszög milliméteres vasdarab a ruha maradványával.

11. sír. 1 drb 80 mm. hosszú csontfésű sima bordával; 1 drb bronzcsat, a vaspeczeg nyomaival; 2 drb bronzpityke, egyik vége félkör, másik vége csúcsban végződik (mint a 7-ik sírban), 1 drb harangnyelv alakú bronzszeg és 1 drb kovakő.

12. sír. 1 drb bronz és 1 drb vascsat; 1 drb három szárnyú nyílcsúcs és 1 drb 40 mm. hosszú kerékvas.

13. sír.

13. sír. (Ábra). 1 drb 140 mm. kés (1.); 1 drb 80 mm. hosszú egyik végén 25, másikon 20 mm. széles, vastag bronzból készült dísz tag (2.); közepén hosszában kidomborodó gerinczczel, két oldalán egymástól 27 mm. távolságban hat szeggel; 1 drb bronzcsat (3.), 8 mm. széles, igen mélyen lehajló perimével és erősen lehajló bronz peczeggel.

14. sír. 6 drb három szárnyú vas nyilcsúcs; 1 drb fűzfalevél idomú nyílcsúcs a ruha nyomaival.

15. sír. (Ábra). 1 drb bronzlemez, szegélyén körül sűrűn lyukakkal a felerősítéshez.* Négy darabból álló 15 mm. lánczszemekből egymásba font vaspánczél ing összecsomósodott részei.

16. sír. 1 drb tojásdad alakú, nyiltvégű bronz karperecz, a sírgödör felső rétegéből.

* Valószínűleg sisakról való arczvédő lemez. A szerk.

17. sír. 1 drb 40 mm. átm. korong alakú középen lyukas gyöngy, gyantaszerű anyagból és 1 drb hengeralakú gyöngy krétából vagy spondilus kagylóból.

18. sír. 1 drb korongalakú, közepén 7 mm. és fokozatosan szűkülő nyílással biró agyagorsó fej.

19. sír. 1 drb tojásdad alakú vascsat; 1 drb 50 mm. átm. 8 mm. vastagságú kerek sodronyból készült vaskarika.

20. sír. 1 drb 160 mm. vaskés, 1 drb vascsat.

21. sír. 1 drb 50 mm. széles vaskard töredéke; 1 drb kis vaskés.

22. sír. 1 drb 55 mm. széles vaskard darabja.

23. sír. 1 drb, törött állapotában 250 mm. hosszú igen keskeny pengéjű vasnándsa; a köpű hossza 120 mm. A penge szélessége, valamint a köpű átmérője 27 mm.

24. sír. 1 drb köpűs vaslándsa, a penge felé keskenyűlő köpű hossza 120 mm., a penge, mely törött 110 mm. hosszú és legnagyobb szélessége 55 mm., 1 drb elypsis alakú vascsat; 1 drb bronzcsat erősen a csat alá hajló tompa peczeggel; 1 drb vastőr 60 mm. hosszú, hegyén 1 drb vékony bronzlemez; 1 drb 30 mm. hosszú bronzrudacska, egyik részén önmagából vastagított körül futó gerinczczel, 2 drb bronzszegecske; 1 drb téglányalakú krétaszerű anyagból készült gyöngy.

25. sír. 1 drb 150 mm. vaskés.

26. sír. 1 drb 32 mm. hosszú, 15 mm. széles és egyik végén félkörben végződő két lemezből álló bronz szíjvég; 1 drb kis bronzcsat.

27. sír. (Ábra). 1 drb bronzfibula (1.), félkorongos fején kiálló öt nyúlványnyal, a fibula nyújtványon, ennek legszélesebb részén mindkét oldalon egy-egy kiálló kerek foglalat, két kerek lyukkal (a kihullott kő (?) helye); 1 drb csontfésű töredéke, 1 drb kis bronzcsat, 1 drb fonó orsófej.

28. sír. (Ábra). 1 drb elypsis alakú bronzcsat (1.), a csatra mélyen lehajló bronz peczeggel, 2 drb bronzszeg sima, kerek lapos fejjel, 1 drb éleggel erősen bevont, meg nem határozható római kis bronzpénz.

29. sír. 1 drb 150 mm. hosszú, hajlított kés.

30. sír. 1 drb nagy, elypsis alakú vascsat, 1 drb 140 mm. kés; 1 drb 115 mm. hosszú csonthorog, vagy horgolótű, háló készítéséhez.

31. sír. (Ábra). 2 drb törött állapotában 145 mm. hosszú vas kés, egyik kissé hajlított (1.), 2 drb három szárnyú vasnyílcsúcs (2.) és 1 drb fűzfalevél idomú köpűs nyílcsúcs (3.), 1 drb vaslemez.

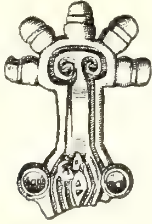
32. sír. 1 drb fonóorsó fej agyagból, a lyuk szájaknál homorú mélyedéssel; 7 drb gyantaszerű agyagból készült hengeralakú gyöngy, 25 drb kendermagalakú és nagyságú gyöngy, 1 drb elypsis alakú vascsat, két vasláncszem, egyikén egy cseresnye nagyságú gyöngygyel az ezüstözés nyomaival.

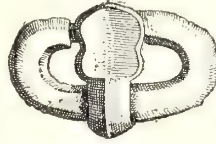
33. sír. (Ábra). 1 drb 250 mm. széles pengéjű köpűs vaslándsa 60 mm. széles pengével; 1 drb 170 mm. keskeny vaskés; 1 drb bronzcsat, 1 drb kovakő.

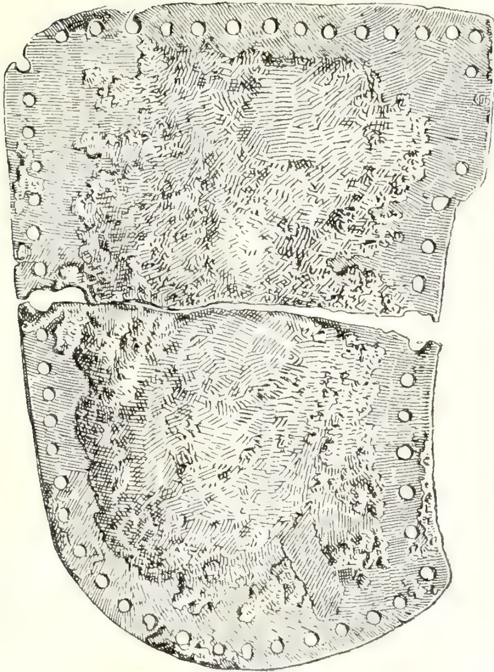
34. sír. (Ábra). 2 drb függő (1, 2.) 2 mm. sima kerek aranyból; a tojásdad alakra hajlított karika átmérője 40 mm., egyik végén egy 16 részre osztott foglalványnyal, melyből kihullottak a kőtáblácskák és 1 drb fonó orsófej agyagból. (3.)

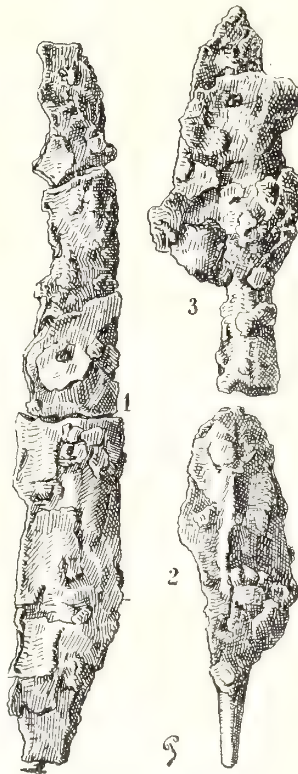
35. sír. (Ábra). 1 drb lapos bronzfibula; 1 drb kicsiny és 1 drb nagyobb üvegszerű anyagból készült gyöngy (2. és 5.); 1 drb 12 szög alakúra üveggyöngy (3.); 1 drb nagyobb kerek üveggyöngy (4.)

36. sír. (Ábra). 1 drb vaskés (1.), 1 drb vastag bronzcsat (2.), 1 drb bronzdísz, egy 15 mm. négyszögű bronzlemez, melyből a középen egy kúp emelkedik ki (3.), 1 drb félkorongos fibula (4.), a korongos részén a ruha

27. sír.

28. sír.

15. sír.

31. sír.

maradványával, nyúlványán a legszélesebb részén két kiemelkedő kerek domborodás, keresztvonalas diszítéssel, míg középső részén sűrűn karikák; 3 drb 90 mm. kerek, lapos fejjel biró bronz szegecske, (6., 7., 8.) és 4 drb kovakő (5.)

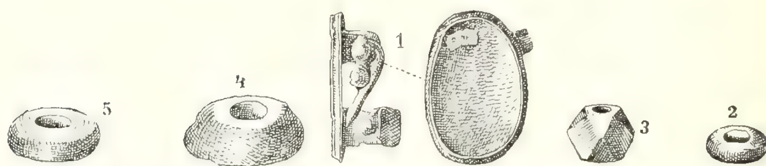
37. sír. (Ábra). 1 drb két részből álló csat, (1. *a. b. c.*), egyik része, mely a szíj befogadására 15 mm. vastag, tojásdad alakú csiszolt kristályból; a másik a felső részén három mezőre osztott és fehér kék zománczczal diszített kerekded alakú bronzból ezüsttel lemezelve; 1 drb 450 mm. hosszú, 40 mm. széles vaskard (2.); 1 drb csiholó vas, 2 drb vaskés, 1 drb vascsat, 1 drb kovakő.

33. sír.

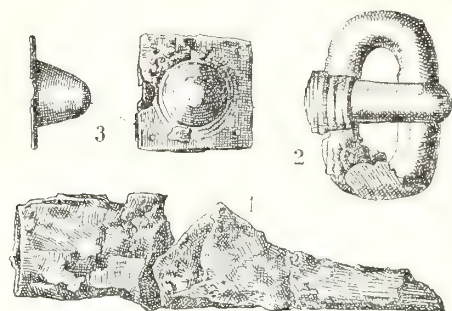

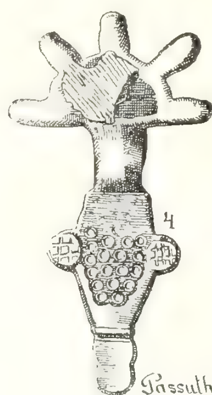
34. sír.

35. sír.

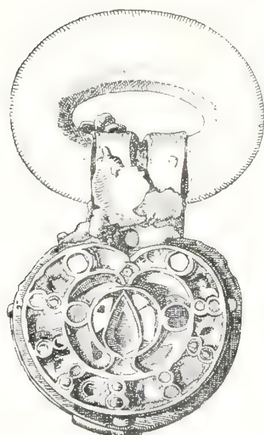

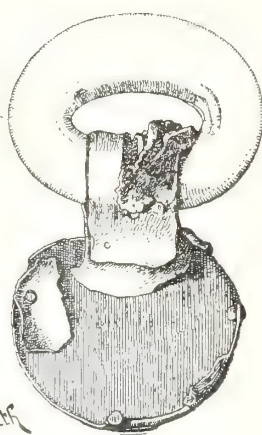

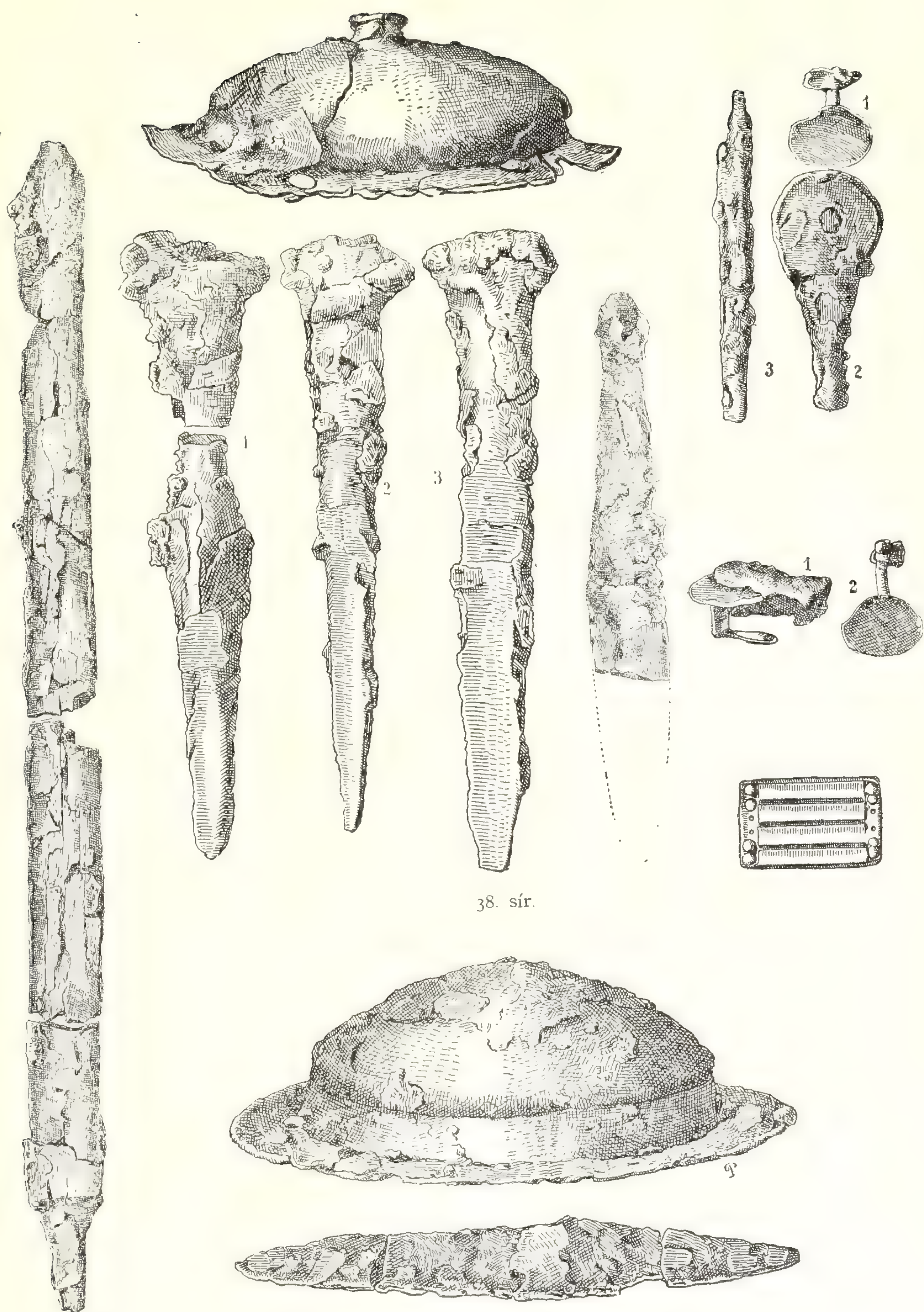
36. sír.

37. sír.

38. sír.

39. sír

38. sír. (Ábra). 1 drb 170—180 mm. hosszú vasszög, valószínűleg koporsóról (1—3.); 1 drb vaskés töredéke (4.), 1 drb 170 mm. hosszú kerek vasrudacska, melynek egyik vége 20 mm. széles lapítással végződik; valószinűleg vagy furó vagy lyukasztó szerszám lehetett (5.); 1 drb kerek pajzs dudor vasból (6.), 200 mm. széles és 70 mm. magas; a körül futó perime 30 mm. széles, a dudor tetején levő s magából a dudorból kiemelkedő tompított gomb 25 mm. magas. A pajzsdudor perimén 3 drb és kiesve szintén 3 drb 16—17 mm. kerek lapos fejjel bíró bronzszeg (7., 8., 9.), a dudornak a pajzshoz való megerősítéshez; 1 drb 30 mm. hosszú, 20 mm. széles lemezdísz (10.) felűl hosszirányban három mélyedéssel, két szélén 4 drb szeggel, négy szeg fejjel és négy szeghelylyel és 1 drb pajzsmarkolat.

39. sír. (Ábra). 1 drb 820 mm. hosszú egyenes kétélű kard, (1.), ebből a markolat hossza 75 mm., a kard legszélesebb részén fent 50 mm., alúl a legkeskenyebb részén 45 mm. széles, sok helyt a fahüvely maradványával; 1 drb vaspajzsdudor (2.), majdnem szabályos kerek 25 mm. perimével. Magassága 60 mm. tetején a gomb helyével; 1 drb 320 mm. hosszú köpűs vaslándsa, a penge 210 mm. hosszú, legszélesebb részén 60 mm., a köpű hossza 111 mm.; 1 drb pajzsmarkolat a bordával; a fával bélelt markolat hossza 100 mm., a borda egyik iránybani hossza 220 mm., a melyből azonban hiányzik egy kis darab és 1 drb 170 mm. vaskés.

40. sír. 1 drb 140 mm. hosszú vastőr penge; 1 drb 80 mm. bronzlemez dísz, hasonló ahhoz, mely a 13. sír 2-ik ábrán látható, sőt valószínű is, hogy a kettő együvé tartozott és az itt említett tőrkés markolatát díszíthette; 1 drb vaslemez egy szeggel.

41. sír. 1 drb 140 mm. hosszú csontfésű és töredékei, borda és szegek, 1 drb kerek gyöngy, gyantaszerű anyagból, 2 drb kis bronz szeg 10 mm. kerek lapos fejjel.

42. sír. (Ábra). 1 drb bronzcsat (1.), egyik része 35 mm. hosszú, 25 mm. széles tégläny alakú, a másik része vastagabb és tojásdad alakú, díszes peczeggel (6.), 1 drb nagyobb (2.) és 1 drb kisebb bronzcsat (3.), 1 drb négyszögletű bronzlemezdísz (4.), 1 drb kettős bronzlemezből, szegekkel összefoglalt négyszegletes dísz (5.), 1 drb 850 mm. hosszú egyenes kétélű vaskard; (7.) szélessége fent 55 mm., alul 45 mm.; 1 drb 420 mm. hosszú köpűs keskeny pengéjű vaslándsa (8.), penge hossza 270 mm., szélessége 45 mm., 1 drb 170 mm. vaskés. (9.)

43. sír.

43. sír. (Ábra). 1 drb bronzfibula orra (1.), díszítése után itélve hasonló a 27-ik sírban találttal; 1 drb üveggyöngy (2.).

44. sír. (Ábra). 1 drb vaskés (1.), 1 drb vascsat (2.), 1 drb bronzlemez (3), 1 drb bronzgyűrű, tetején négyszegletes és kissé domborúra csiszolt gránáttal (4.), 1 drb bronz foglalószeg (5.), 1 drb 15 mm. kis bronzcsat (6.), 2 drb két szeggel összefoglalt csontlemez (fésűből.)

45. sír. 1 drb 110 mm. hosszú kis vaskés, 1 drb bronzcsat, 1 drb hosszában hajlított bronzlemez, 1 drb szegletesre csiszolt halványpiros gránátgyöngy, 1 drb hengeralakú gyöngy, 2 drb kovakő.

46. sir. 2 drb vascsat, 1 drb 75 mm. hosszú kerek vasrúd.

47. sir. 1 drb vascsat.

48. sir. 1 drb 90 mm. hosszú, köpű nélküli lándsa vagy kés, penge hossza 150 mm., szélessége 55 mm., a markolat 70 mm. hosszú és 60 mm. széles, mely a penge felé 30 mm.-re keskenyedik.

49. sir. 1 drb hosszúkás alakú krétagyöngy.

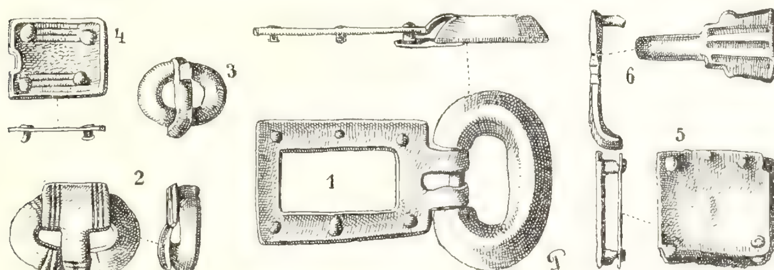

50. sir. 1 drb vascsat töredék, 2 drb csontfésű töredék.

51. sir. 1 drb 150 mm. hosszú vaskés.

52. sir. 1 drb nagy, tojásdad alakú, igen erős keretű vascsat, hosszátmérője 70 mm. — *53. sir.* 1 drb csontfésű töredéke. — *54. sir.* 1 drb csontfésü töredéke. — *55. sir.* 1 drb lándsa idomú, nyeles nyílcsúcs, 1 drb csiholó vas. — *56. sir.* 1 drb nagyobb és 1 drb kisebb bronzcsat. — *57. sir.* 1 drb sűrűfésű csontból. — *58. sir.* 1 drb hengeralakú krétagyöngy. — *59. sir.* 1 drb vaskés. — *60. sir.* 1 drb bronzcsat, két drb kovakő.

61. sir. (Ábra). 1 drb félkorongos fejű bronzfibula (1.) úgy a félkorongos részén, mint a végnyújtványon sűrű karikákkal; 1 drb sasfejet ábrázoló bronzfibula (2.), 1 drb lándsa alakú kis bronz tárgy (3.), 1 drb 20/15 mm. átmérőjű domborúra csiszolt almandin (4.), talán a 35-ik sírban talált fibula tartozéka, 2 drb egyenként 10 mm. hosszú négyoldalú rovátkolt csonttárgy (5—6.), 2 drb kerek fonóorsó agyagból (7—8.), egyik feketés, a másik vöröses, 17 drb különféle alakú és színű gyöngy (9—10.), 30 drb almandin dísz, kereke (11—14.) szabályos hatszögre (15—18.) csi-

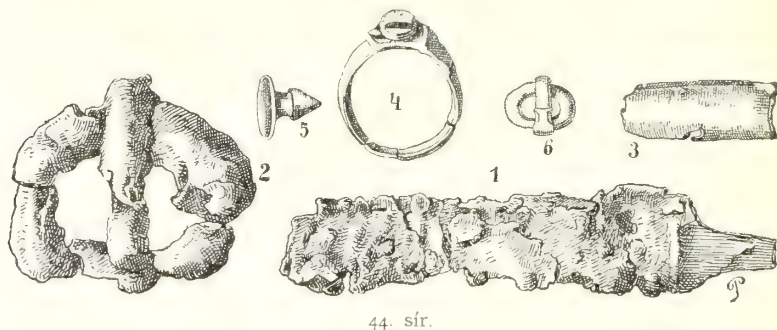

42. sír.

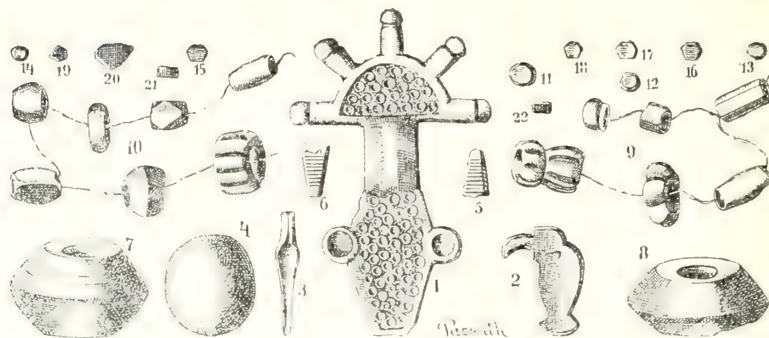
szolva; csiszolatlan (19—20.) és téglányalakúra csiszolt (21—22.), 1 drb 115 mm. hosszú vaskés, közepén 30 mm. felűleten a ruha maradványával, 1 drb vascsat, kerek, sárgás színű fonóorsó fej.

62. sír. 1 drb csontfésű töredékei, 1 drb nagy vascsat, 1 drb 140 mm. hosszú vaskés, 1 drb kerek fonóorsó agyagból.

63. sír. 1 drb csiholó vas, 8 drb vastöredék, ugyanolyanok mint a czikói 390-ik sírban találtak,* azonban úgy ezek mint a czikói, a többi hozzátartozó

44. sír.

61 sír

részek alapos vizsgálata után kis faedény keretei és fogantyújának inkább mint csatnak mondható; 1 drb nagyobb korongalakú és egy darab kisebb kerek fonóorsó.

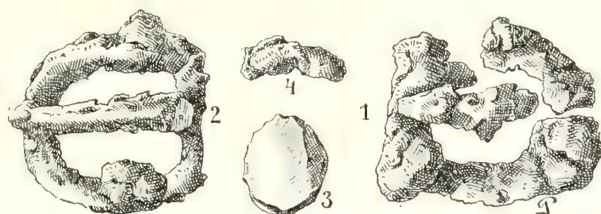
64. sír. 1 drb 180 mm. hosszú vaskés.

65. sír. 1 drb 200 mm. hosszú vaskés, hegye erősen hajlott, sarlóalakú.

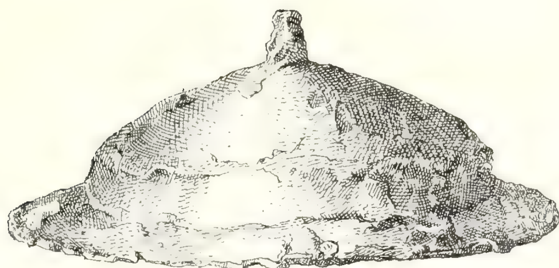
66. sír. (Ábra). 2 drb vascsat (1—2.), 1 drb kovakő (3.), 1 drb 160 mm. átmérőjű kerek pajzsdudor (4.), magassága 60 mm., pereme szélessége 20 mm., a dudorból kiemelkedő hegyes csúcs 18 mm. magas; 1 drb 170 mm. hosszú csont, bontófésű (5.), egyik oldalon 20 mm. kinyúló fogakkal; 1 drb 150 mm. hosszú csont eszköz (6.), miután közvetlen a fejnél a fésű mellett volt, nem csalódom ha hajdísznek tartom; 1 drb 550 mm. hosszú pajzs markolat a bordával (7.) a borda végén egy-egy nagy szeggel a pajzshoz való megerősítéshez.

* Hampel J. i. m. CCXXVI. 9—12.

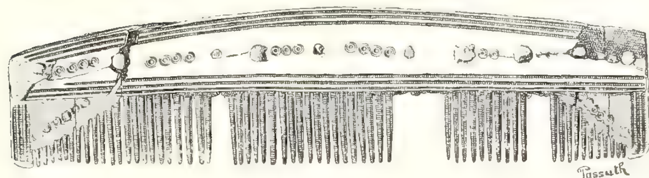
67. sír. (Ábra). 1 drb 300 mm. hosszú, keskeny pengéjű lándsa (1.), 2 drb vaskés, 1 drb két tagból álló csiholó vas, egyik tag egyenes, a másik két végén felhajló, 1 drb bronzcsat, 1 drb kovakő.

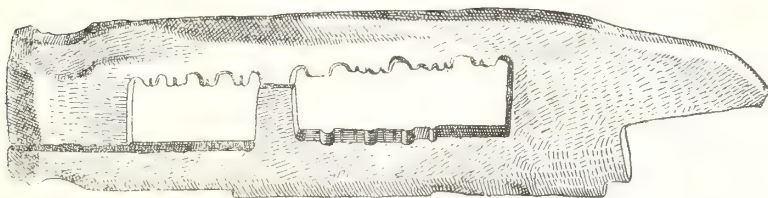
66. sír.

66. sír

66. sír.

66. sír.

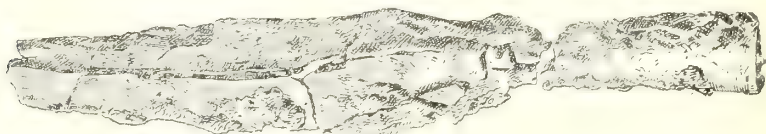
66. sír.

68. sír. (Ábra). 1 drb 470 mm. hosszú, legszélesebb részén 35 mm. széles vastőr (1.), 1 drb 160 mm. hosszú vaskés, 1 drb bronzcsat, 1 drb kovakő.

69. sír. 3 drb agyagorsó fej. — *70. sír.* 2 drb agyagorsó fej.

71. sír. (Ábra). 1 drb bronzcsat (1.), 1 drb kisebb szögletes bronzcsat (2), 1 drb hengeralakú krétagyöngy (3.), 1 drb bronzlemez kapocs (4.), 3 drb bronz fejes szegecske (5—7.), 1 drb 850 mm. hosszú egyenes, kétélű vaskard (8.), markolat nyújtvány 100 mm., penge szélessége fent és középen 52 mm.

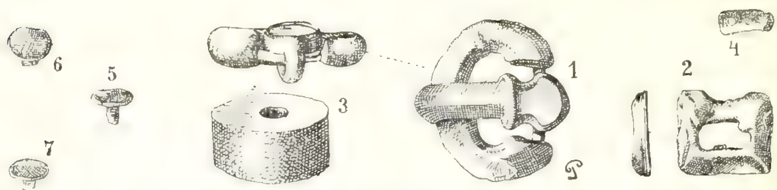
72. sír. (Ábra). 1 drb lapos elypsis alakú vascsat (1.), 1 drb korongalakú agyagorsó fej (2.), 3 drb kerek orsó fej (3—4.), 1 drb bronzkarperecz töredék (5.), 6 drb tojásdad üveggyöngy (6.).

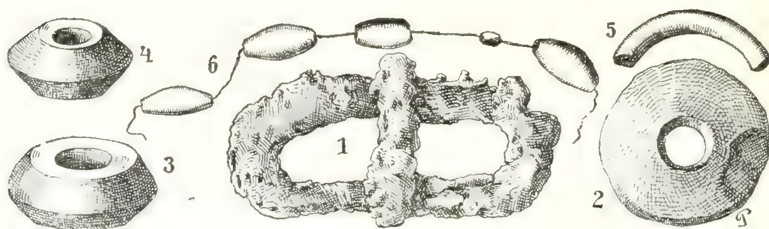
67. sír.

8. sír.

71. sír

72. sír

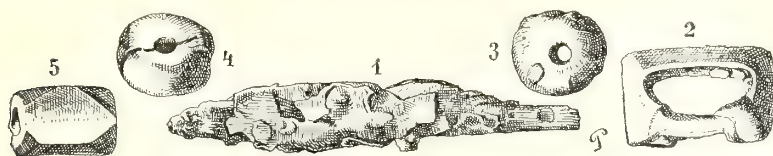
73. sír. 1 drb tojásdad alakú bronzcsat, 1 drb 140 mm. kés, 1 drb vas töredék, csiholó? 1 drb kovakő.

74. sír. (Ábra). 1 drb 80 mm. kis vaskés (1), 1 drb négyszögű kis bronzcsat (2), 1 drb gömbölyű (3.), 1 drb korongalakú (4.), 1 drb hasábalakú gyöngy csiszolt sarkokkal (5.)

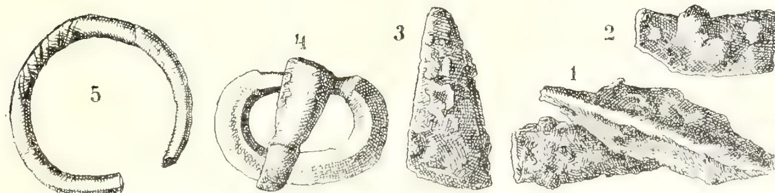
75. sír. (Ábra). 1 drb három szárnyú nyílcsúcs (1.), 1 drb vaslemez (2.), 1 drb késtöredék (3.), 1 drb bronzcsat (4.), 1 drb bronzkarika (5.).

76. sír. (Ábra). 1 drb 250 mm. hosszú rövid széles pengéjű lándsa (1.), 1 drb 190 mm. hosszú kés (2.), 2 drb vascsat (3—4.), 1 drb bronzcsat (5.),

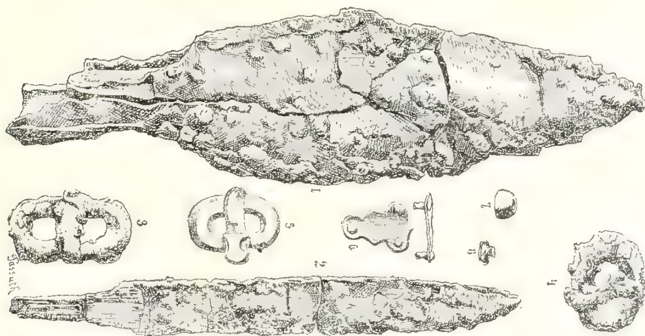
1 drb bronzlemez dísz (foglalat) két legszélesebb és a legkeskenyebb részén egy-egy szeggel (6.), 1 drb gyöngy (7.), 1 drb fejes bronz szegecske (8.), 1 drb tűzkő.

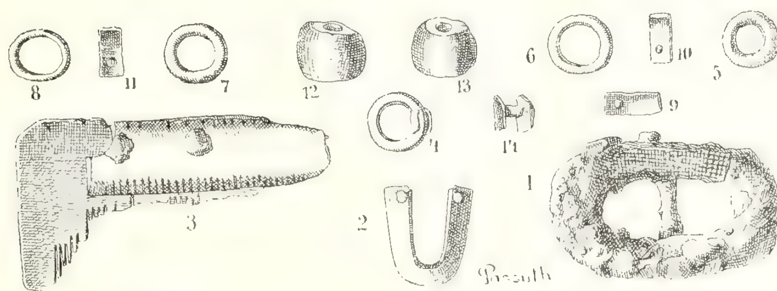
74. sír.

75. sír

76. sír.

79. sír

81. sír

71. sír.

77. sír. 1 drb 210 mm. hosszú vasnyelű borotva, 1 drb vaskés, egy kisebb és egy nagyobb bronzcsat.

78. sír. 1 drb vastag durva vascsat, 1 drb bronzlemez, 1 drb vaskés, 1 drb fűzfalevél idomú vas nyílcsúcs, 2 drb nyílcsúcs töredék, 2 drb kovakő.

79. sír. (Ábra). 1 drb tojásdad alakú vascsat (1.), a ruha maradványaival, 1 drb szíj kis bronz szíjvég (2.), 1 drb csontfésű darabja (3.), 6 drb kis bronzkarika (4—8.), 6 drb bronzlemezdísz (9—11.), 1 drb hengeralakú krétagyöngy, 1 drb gömbölyű gyöngy (12—13.), 3 drb bronzkapocs (14.).

80. sír. 1 drb vaskés, 1 drb vascsat.

81. sír. (Ábra). 1 drb vaskés (1.), 7 drb lemezdísz (2—6.), 2 drb bronzkarika, egyik egy a másik két lemez nyújtványnyal (6—7.), 1 drb csontdísz, egy szeggel áttörve; vagy fésű borda vagy késnyél. — *82., 83. sír.* Mellékletek nélkül. — *84. sír.* 1 drb vascsat, 1 drb kampós vas, 5 drb vaslemez a ruha marad ványával; 1 drb 35 mm. nyilt végű sima bronzkarperecz, a sírgödör felső rétegéből.

85. sír. 1 drb 150 mm. hosszú csont fésű, egyik oldalán sűrű, másik oldalán ritkább vágású fogakkal, középen díszített bordával; 1 drb bronzcsat.

86. sír. 1 drb vaskés, 1 drb csontfésű darabja, 1 drb csiholó vas töredéke, 1 drb kovakő, 1 drb bronzcsat, 3 drbből álló vas lánczszem; 1 drb vasrudacska, melynek egyik vége hegyes, másik visszahajlított.

87. sír. 1 drb Constantius-féle kis római rézpénz. Reverse a kopás miatt nem látható.

88. sír. 110 mm. hosszú fűzfalevél idomú, köpűs nyílcsúcs vasból, 4 drb három szárnyú vas nyílcsúcs, 1 drb vascsat, 1 drb kis bronzcsat, 1 drb kis bronzkarika, 1 drb vaskés, 1 drb csiholó? vas, 1 drb kovakő.

89. sír. 1 drb 105 mm. hosszú, 50 mm. széles csontfésű, közepén díszes bordával, 4 drb különféle színű és alakú üveggyöngy, 1 drb kis vaslánczszem.

90. sír. 1 drb fonóorsó gomb, 1 drb csontdísz, 1 drb kis római rézpénz; felirat úgy az Aversén mint Reversén nem olvasható.

91. sír. 1 drb nyílcsúcs, 2 drb vaskés, 1 drb vascsat, 1 drb csiholóvas, 1 drb 50 mm. hosszú, 20 mm. széles falemez, egyik oldalán bronzlemez nyomaival, 4 drb kovakő.

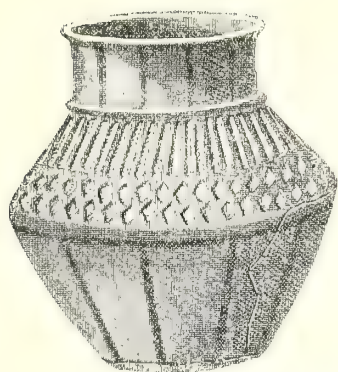
92. sír. 1 drb 330 mm. hosszú lándsa, középen hosszában kidomborodó gerinczczel, 1 drb 150 mm. hosszú kés, 1 drb bronzcsat, igen vastag peczeggel, egy két darabból álló 90 mm. vas, hozzá tapadt kovával, 1 drb kis, négyszögű bronzcsat, 3 drb lapos, kerekfejű kis bronzszegecske, 1 drb füles és fejes bronzkapocs, 1 drb 180 mm. hosszú, 45 mm. széles, egyik felén két oldalról két 15 mm. hosszú nyújtványnyal biró vastárgy; alakja hasonlít a mostani két fogantyús húsvágó bárdhoz.

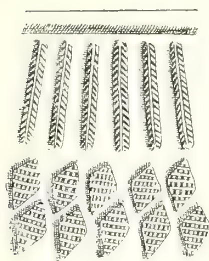
93. sír. 1 drb csat ujjnyi vastagságú vasból, 1 drb kis bronzcsat, 2 drb fonóorsó fej. — *94. sír.* 1 drb kis vascsat, 1 drb kis vaskés.

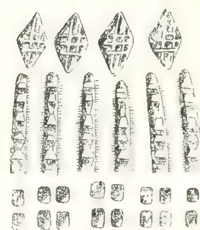
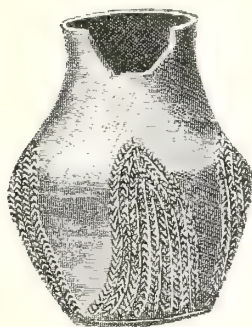
95. sír. 1 drb kis vaskés, 1 drb kis vascsat, 1 drb fésű darabja, 9 drb hajlított vastöredékek, faedény borda, fa rostokkal.

96. sír. 3 drb vaskés, 1 drb kovakő, négy vasdarab, csiholó (?).

97. sír. 1 drb 220 mm. vastőr, 1 drb elypsis alakú vascsat, 1 drb csontfoglalat, vagy fésű borda, vagy tőrmarkolat, egy több részből álló csiholó vas, hozzátapadt 4 drb kovakővel.

SZENTESI LELETEK.

98. sír. 1 drb két részből álló bronzcsat; egyik része téglányalakú, a másik, a szíj befogadására elypsis alakú; a kettőt egymáshoz szíj köti össze, 1 drb vascsat.

99. sír. 1 drb 30 mm. hosszú három szárnyú köpűs bronz nyílcsúcs. 1 drb 95 mm. hosszú fűzfalevél idomú köpűs nyílcsúcs; a penge 55 mm., a köpű 40 mm. hosszú.

100. sír. 1 drb bronzcsat, 1 drb lapos fonóorsó fej, 1 drb 100 mm. hosszú, állatcsontból készült lyukasztó eszköz.

101. sír. 1 drb bronzcsat, 1 drb vaskés darabja, a hozzá tapadt kovával, 1 drb kovakő, 3 drb bronzszeg.

102. sír. 1 drb vaskés, 1 drb bronzfibula; alakja mint a murgai leletből való,* 1 drb hengeralakú krétagyöngy, 1 drb római bronzérem a IV. századból (?); reversen az Securitas reipublicae olvasható.

103. sír. 1 drb bronzcsat, 1 drb hengeralakú krétagyöngy, 1 drb gömbölyű gyöngy bronz csüngővel, 1 drb kettős bronzlemez, karikával.

104. sír. 1 drb vaskés, 1 drb vascsat, 1 drb vaskés töredék, 1 drb bronzlemez.

105. sír. 1 drb félkorongos fejű fibula; félkorongján öt, vonal díszítéses nyújtványnyal; a félkorong díszítése egy félhold alakú mezőben négy egymás-után sorakozó S alak; a hajlott nyak utáni széles részben öt, mindig kisebbedő szögbe záródó vonal mélyedés, a legszélesebb és legkeskenyebb részén, két oldalt kiálló és almandinnal díszített két kis kerek kidomborodó foglalat, és a legvégén két mezőre osztott pont sor díszítés, legjobban hasonlít a szintén Szentes határbeli ú. n. bökénymindszentihez,** 1 drb bronzcsat, 1 drb hengeralakú krétagyöngy, 1 drb bronzkarika, 1 drb gyöngy.

106. sír. 1 drb bronzfibula, hasonló a 102-ik leletbelihez, de ez utóbbi igen nyerges, mely közvetlen a tűtőtől hajlik ki, 1 drb orsógomb darabja, 1 drb kovakő, 1 drb vaspálczika. — *107. sír.* 1 drb tojásdad alakú vascsat, 1 drb vaskés. — *108. sír.* 1 drb bronzcsat, szokatlan nagyságú vaspeczeggel.

109. sír. 1 drb 170 mm. széles, 30 mm. peremmel biró kerek pajzsdudor; fent tompa gombbal, 1 drb nagyobb, 1 drb kisebb bronzcsat és 1 drb vascsat töredék, 1 drb kovakő.

110. sír. 1 drb vaskés, 1 drb bronzcsat, 2 drb bronzcsiptető feje, 1 drb vas, felhajtott véggel. — *111. sír.* 1 drb 100 mm. hosszú vashorog, 1 drb vaskés, 1 drb vascsat, 1 drb bronzcsat, díszes 60 mm. hosszú egy tagból álló bronzlemezből; eleje négyszögű téglány, folytatós oszlopalakú.

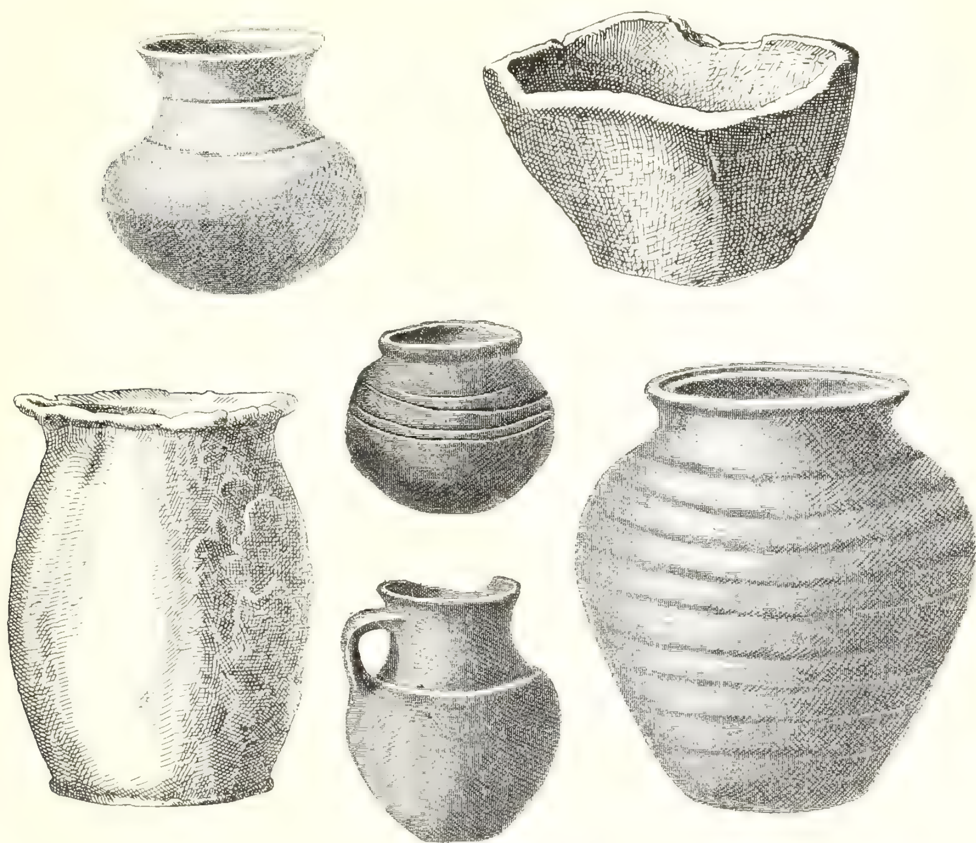
112. sír. 1 drb vaskés, 1 drb vascsat töredék. — *113. sír.* 1 drb csontfésű. — *114 sír.* 2 drb vaskés. — *115. sír.* 1 drb díszes bordájú csontfésű. — *116. sír.* 1 drb nagy, elypsis alakú vascsat, 1 drb vaskés töredéke, 1 drb fekete színű agyag orsófej, 1 drb 110 mm. díszes bordájú csontfésű.

117. sír. 1 drb nagy, elypsisalakú vascsat, 1 drb vaskés töredéke, egy csontfésű 4 drb töredéke. — *118. sír.* 1 drb vascsat. — *119. sír.* 1 drb gyöngy,

* Hampel J. i. m. CCI. 5
** U. a. LXXV. 10.

hullámos vonaldíszszel. — *120. sír.* 1 drb csontfésű darabja. — *121. sír.* 1 drb szőrcsiptető vasból, 4 drb vaseszköz, 1 drb vaskés, 1 drb csontfoglalat, 1 drb bronzcsat, 8 drb kovakő, 1 drb kopott római kis rézpénz.

122. sír. 1 drb vaskés, 2 drb kovakő. — *123. sír.* 1 drb vaskés töredéke, 1 drb vas pajzsmarkolat. — *124. sír.* 1 drb nagy bronzcsat, 1 drb csonka piramis alakú bronzcsat. — *125. sír.* 2 drb vaskés. — *126. sír.* 1 drb 180 mm. átméretű domború kerek pajzsdudor, tetején tompa gomb. — *127. sír.* 1 drb vascsat, 1 drb vaskés töredéke, 1 drb 131 mm. hosszú, díszes bordájú csontfésű, 1 drb fehér, üveg vagy kristálydísz.

SZENTESI LELETEK.

128. sír. 1 drb 360 mm. hosszú és 70 mm. széles vaslándsa.

E helyről való még 25 drb edény, melyek közül 15 drb az ábrákon látható, 1 drb köszörülő kő, 4 drb örlő kő, és 2 drb ezüst denár Antoninus Piustól és felesége Faustinától.

Ha a leírt tárgyakon végig tekintünk, nem kerülheti ki a figyelmet, a bronzcsatoknak, különösen pedig a peczegnek, a vascsatoknak pedig az elypsis alakhoz való következetes alakítása, a csontfésűk sürű jelenléte, a csontvázak mellől a karperecz hiánya és az, hogy a római pénzek legtöbbször a

római alakú fibula mellett és sohasem a germán stílű félkorongos fibulák mellett fordúlt elő.

E sírmező folytatólagos feltárását a kedvező idő beálltával meg fogom kezdeni és a netán előkerülő nevezetesebb tárgyakról adandó alkalommal be fogok számolni.

Szentes, 1904 február hó. *Csallány Gábor.*

JELVÉNYES ÓKORI ZSIDÓ SÍRKÖVEK.

Ismeretes a zsidók ókori jelvénye: a hétkaru lámpatartó, a régi jeruzsálemi templom egyik főékessége. Az egész ókori világban elszórt zsidók ezt választották jelvényül. Néhány ókori zsinagógaépület romjai is feltüntetik ezt a jelvényt, de leginkább a sírkövekről ismerjük és különösen gyakori e jelvény a katakombákban.

Eddigelé jelképes zsidó sírköveket csak azon országokból ismertek, melyeknek az ókorban sűrű volt a zsidó lakossága; ilyen országok Itália, Sziczilia, a régi Karthago területe és természetesen Palesztina. Az Alpeseken innen tudtommal nem találtak ilyen jelvényes sírköveket, sőt egy-egy zsidó sírkőnek az előfordulása is ritkaság. Magyarország földje, úgy látszik, jobban megőrizte az e nemű emlékeket. Közönséges zsidó sírköveken kívül* birunk még két jelképes sírkövet.

I. Az egyik kő (1. ábra), Albert-Irsán van a Szapáry grófok kastélykertjében. Ez a kő eléggé ismeretes a szakirodalomban,** így tehát leirását mellőzzük. Két felirat van rajta, mert eredetileg római ember sírköve volt, melyet utóbb valamely zsidó család foglalt le magának. A zsidó vonatkozású felirat csak könnyedén van bekarczolva az aetomában és azért az első kutatók nem is vették észre. Az olvasás eléggé biztos:

MHMORIA ANECTACIO ET ΔHKoYCANI
ET BHNEIAMI ET ΦΕΙΛΕΙШ
NOCTPШ

Mēmoria Anestasio et Dēkousani
et Bēneiami et Pheileio
nostro

A kő felületét jobbról férfi, balról nő és gyermek ábrája foglalja el; közepett áll a hétkaru lámpa. Ez ábrákról nem lehet tudni, vajjon az alsó, azaz a pogány, vagy pedig a felső, azaz a zsidó felirathoz tartoznak-e? A zsidó vonatkozás azért valószinű, mert a felső inscriptio csakugyan három személyt, apát, anyát és gyermeket említ, meg azért is, mivel az ábrák között van a

* Kettőt leirtam az Izr. Magy. Irod. Társulat 1902. Évkönyvében.

** Wolff, Egyet. Phil. Közlöny, II. 53. Hampel, Arch. epigr. Mitth. aus Oester., II. 75. Ephemeris Epigr. II. no. 1060; IV. no. 442. Fröhlich, Arch. Ért. 1891. XI. 232. Corp. Inscr. Lat. vol. III. suppl. fasc. III. no. 10611. Én szóltam róla a Budapesti Hirlapban 1904 márcz. 10.

hétkaru lámpából alkotott symbolum. A kövön, nagyobb kivitelben, a hétkaru lámpatartó ismétlődik és ennek szára mellett van két oldalt e két görög szó:

EIC | ΘEWC

εἷς θεώς (hibásan θεός helyett) = egy az Isten. Ez a formula, mely lényegében lehet keresztény is, a tapasztalat szerint minden bizonynyal zsidó [1] és a lámpával együtt erős indicium a kőnek zsidó volta mellett. Más indicium a *Benjámin* név. A kövön ugyan hiányzik e név utolsó betüje, de az nem baj,

ZSIDÓ SÍRKŐ ALBERTI-IRSÁN.

ZSIDÓ SÍRKŐ ESZTERGOMBAN.

mert görögösen *Benjamis*-nak hangzik a név [2] és ebből van a dativus *Benjami*. Míg a szülőknek tiszta görög nevük van, *Anastasios* és *Dikaiosyne*,[3] addig a gyermeknek héber neve van: *Benjámin*, aminek a magyarázata csak az lehet, hogy különös ok foroghatott fenn a gyermek ilyetén elnevezésére, még pedig az, hogy későn született, ahogy a biblia az első Benjáminról beszéli (Mózes I. k. 35. f. 18. v.). A sírfeliratból most már azt is megtudjuk, hogy a gyermek

[1] Ezt a formulát látjuk p. o. egy palesztinai városból való oszlopfőn, melynek illusztrációját l. Proceed. of the Soc. of Bibl. Arch. XIX. 168.

[2] P. o. Josephus Flaviusnál l. Niese kisebb kiadásában, Arch. Introd. IV.

[3] Δικαιοσύνη görög női név, latinul megfelel neki *Pietas*, a mi Róma városi zsidó sírkövön elő is fordul.

még szülei életében halt meg. Megtört szívvel mondják a szülők első személyben: *Emlék . . . Benjámin fiunknak.* A szülők azonban egyuttal önmaguknak is állítják a követ. Hibásnak kell tartanunk a feliratban az *et* szót, mely a *filius* szót megelőzi. Ez a szó görögösen van irva: ΦΕΙΛΕΙѠ és ilyen görög irásu, de latin nyelvü, az egész felirat is, kivéve az «Egy az Isten» formulát, mely egészen görög. Ehhez az eljáráshoz analogiát nyujt egy Róma városi zsidó sírkő, melynek felirata latin ugyan, de görög irásu (itt is ΦΕΙΛΙΕ alakban irják a *filie* szót), az állandó formula azonban (ἐν ειβήνῃ ἡ κοίμησις σοῦ) itten is teljesen görög.[1] Látjuk ebből, hogy a zsidók még ha latinul beszéltek is, mintegy vallásos momentumnak tekintették azt, hogy a régtől megszokott állandó formulákat görögül fejezzék ki. A mi pannóniai sírkövünk úgy e sajátsággal, mint a hétkaru lámpa alkalmazásával a római mintákat követi, a mi némi következtetést enged arra nézve, hogy a pannóniai zsidók Rómából vándoroltak be, tehát a nemesebb zsidó népréteghez tartoztak.

II. Esztergomban, a primási palota udvarában, meglehetősen védetlen helyen fekszik több kő és törmelék közt egy hatalmas, most ketté törött kő. A kő 148 cm. hosszu, 76 cm. széles, 11·5 cm. vastag; keresztben, majdnem a felénél 60 cm. magasságban, ketté törött. Oldalt három sáv látható, alant cannellirozott; fent jobbról mélyedés látható, tehát valamikor falhoz volt erősítve. Főt. Némethy Lajos esperes-plébános úrtól tudom, hogy a kő a városhoz közel fekvő primási téglavetőből került mostani helyére. Ugyancsak Némethy úr kifejezte abbeli nézetét is, hogy a kő, mely porhanyós mészkő, anyagánál fogva Árpádok korabeli lehet.[2] Ennek ellenmond a kő felirata és a rajta látható hatalmas hétkaru lámpatartó. Az egész nagy kő voltaképen csak a lámpát tünteti fel, mert a kétsoros felirat szerényen meghuzódik a kő felső szegélyén. A rómaiak idejében használt kőanyagra nem nyilatkozhatom, hacsak nem abban az általánosságban, hogy ilyesmiből bajos következtetni, de a lámpára határozottan merem állítani, hogy az nem lehet magyar korszakból való, hanem csakis ókori. Ugyanez áll az alig érthető feliratra nézve is.

E felirat, habár nagyjában jól olvasható, sok problema elé állít bennünket. **Fröhlich**[3] így olvasta:

Memoria[e] Judati pat[ris] memoria[e] Kasete Eul . . .

A valóságban azonban csak Judat olvasható (*i* nélkül), másrészt pedig *Kasete* után hiányzik valami, a mi a kő törése miatt most már eltünt. Én azon a helyen a MATR[IS] szót sejtem, mely megfelel a *patris* szónak. Hogy két névvel van dolgunk, mutatja a kétszeres *memoria.* Ilyen módon a felirat arányos; mindenik név külön sorba került.

A kövön úgy az E, mint főképen az S (C) betünek görögös alakja és a görögös modorból értendő a K használata is *Ch* helyett. A harmadik sorban levő pár betü nyilván *Eva.* Ez mintegy az aláirás, melyből megtudjuk, hogy a követ egy Eva nevű nő állította atyja és anyja emlékének. Az idegenszerű

[1] L. Vogelstein-Rieger, Gesch. der Juden in Rom, I. 54.
[2] A rómaiak állítólag a *süttői* bányát művelték leginkább
[3] Arch. Ért. XI. 232. kk., 26. szám.

Judat nincs ragozva, de azért genitivusnak veendő. Az egész inscriptio tehát így hangzik:

MEMORIA IUDAT PATP.	*memoria Judat patr[is]*
MEMORIA KASETE [MATP.]	*memoria Kasete matr[(is)]*
EVA	*Eva*

A *Judat*, a *Judas*-nak egy mellékalakja, eléggé ismeretes név és rögtön megmondja, hogy zsidókkal van dolgunk. Ellenben teljesen ismeretlen a *Kasete*, melynek *Κάσετος* hímnemű mását még csak egy helyről ismerem.[1] A név alkalmasint a héber *chászid*, *chăszida* görögös visszaadása; jelentése *jámbor*, tehát meglepően megfelel a fent közölt Dikaiosyne névnek. A németben van ehhez hasonló név: *Frommel*, *Frommet*.[2]

A hétkaru lámpa az esztergomi kövön különösen díszes és kifejező, méretei oly hatalmasak, hogy a kő felületének nagyobb részét foglalják el. Érdekes, hogy az ábrán még a mécsesek *égése* is fel van tüntetve azon ferde csucsok által, melyek a vonal fölött láthatók.

Minthogy magyarországi leletek alapján most először van szó a hétkaru lámpáról, mint symbolumról, az érdeklődőket és kutatókat bátor vagyok figyelmeztetni két dolgozatomra, melyekben a symbolum mibenlétét megállapitani igyekeztem.[3] A hazai föld még rejthet magában olyan kincseket, melyeknél fogva e symbolum helyes megismerése a hazai tudományos életben is szükségessé válhatik. *Krausz Sámuel dr.*

[1] Sírfelirat Palaestinából l. Mittheil. u. Nachr. des deutschen Palästina-Vereins, 1899, 88. no. 57.

[2] Kleinpatel, Menschen u. Völkernamen, Leipz. 1885, p. 78.

[3] Az amerikai *Jewish Encyclopedia Catacombs* czikkében és *Zur Katakombenforschung* czímű dolgozatomban (külön lenyomat a Berliner Festschriftből, Berlin, 1903.).

ŐSKORI CSERÉPEDÉNYEK TATATÓVÁROS VIDÉKÉRŐL.

LEVELEZÉS.

I. Dr. KOHLBACH BERTALAN: TEKERCSES BRONZFIBULÁRÓL A SIMONFAI KINCSLELETBŐL. Mikor 1900-ban a simonfai bronzleletről Értesítőnkben beszámoltam, sejtettem, hogy kincslelet; feltünt nekem, hogy volt a tizenhat darab között karperecz, hengeralakú kartekercs és még csüngő dísz is; csak fibulát nem láttam; most évek után a simonfai jegyző behozott két bronztárgyat; tulajdonát képezte eddig a *sarlótöredék*, mely közönséges belföldi tipus, és az értékesebb és érdekesebb *lapos tekercsfibula*; párjáról tudomást nem szerezhettem, de különben is alakja azt árulja el, hogy inkább melldísz, a ruhát elől a mellen összekapcsolta és nem annyira válldísz.

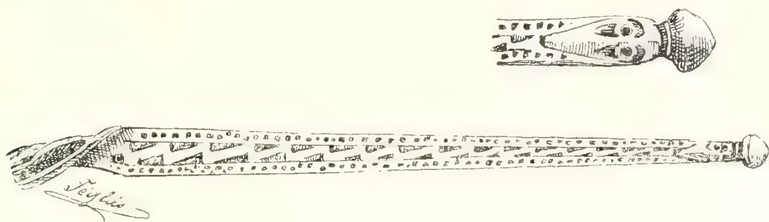
A fibulának hossza 18 cm., még az őskorban törhetett el; ugyanoly nemes rozsda takarja a töréseket, mint a sodronyt magát. Áll pedig e kapocs öt sodronyból; ezen öt sodronyt összekapcsolja három harántosan álló lapított pántos gyűrű egyenlő távolságokban, idoma olyan, mint a bodrogkereszturi (Hampel, A Bronzkor emlékei XCVI. 1.), vagy a liptó-komjáthi fibuláé (U. o. CXX. 20.) A középső sodrony a legvastagabb, 15 cm. egyenese a vége felé elgörbül; alsó végéből kettős körhajlással kiindúlt a ruganyosan járó tű a felső horoggal végződött, mely megfogta a tű hegyes végét, mindhárom peczek összetart jobbra s balra két hosszú vékonyabb sodronyt, mely már 10 cm. egyenes után két 10—10 kanyarulatból álló, 3 cm. átmérőjű spiralis; csak a középső peczeken át megy a két szélső sodrony, már 4 cm. egyenes után ugyanoly spirálist képezve. Példányunkon hiányzik a belső sodrony alsó spirálisa a baloldalon; ugyanitt a szélső sodrony két spirálisának csak legszélsőbb köreinek egy-egy kanyarulata meredezik.

Kaposvár, 1904. február havában. *Dr. Kohlbach Bertalan.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN: EZÜST-TORQUESRŐL A MEZŐSÉGRŐL. Az ezüst-torques nagyon hasonlít az általam az Arch. Ért. 1903. évi junius havi füzetében ismertetett és ábrában is bemutatott toroczkó-szentgyörgyi ily ékszerhez. Ez is épen úgy a csavart utánozza, de a míg a toroczkó-szentgyörgyi torques-nek 34 csavarodása és azonkívül rövid két vége van, a mezőségi torques-en 20 csavarodás és azonkívül az egyik végén 104, a másik végén 120 mm. hosszú csavarodás nélküli lapos szalag alakú rész látható, továbbá a toroczkó-szentgyörgyi egy-egy visszafelé tekintő ruczafejben végződik, míg a mezőségi torques végei gömbök és a csőrös állat feje csakis a gömbön belől következik. Idecsatolom a végső részének az ábráját. A mezőségi torquesen ez a szalaghoz hasonlító rész, ott a hol a csavarodások végződnek, 1 cm. széles és a

másik végeig felére, azaz 5 mm.-nyire elkeskenyedik. Közepén zig-zeg diszítés vonul végig, mely mellett két felől rendetlenül elhelyezett pontok sora van bemélyítve. A legvégén levő gömbtől befelé 12 mm. hosszúságban látható a visszatekintő csőrös állat kissé kidomborodó feje.

Úgy tetszik, mintha a hajdani művész azt kivánta volna feltüntetni, hogy a nyakék egyik-egyik végét egy-egy lúd avagy rucza tartja a csőrében! A torques közepén is a csavarodások nagyobbak, hosszabbak s a két vége felé sűrűebbek és keskenyebbek. A csavarmenetek mélyedéseit itt is egy sűrűen oly formán rovátkolt sodrony tölti ki, mintha az a sodrony is csavarva, és pedig külön és sűrűen csavarva volna s csak azután fektette volna az ékszer

készítője a csavarmenetek mélyedésébe. Az ékszer egész hossza, illetőleg külső kerülete 54 cm., az általa képezett kör külsejének átmérője 16 cm., a hol a csavarfonatok a legtestesebbek, vastagsága 9 mm.

Lelőhelyére vonatkozóan annál több felvilágosítást nem nyerhettem, mint hogy a Mezőség déli részéből került.

Torda, 1904 január 24. *Téglás István.*

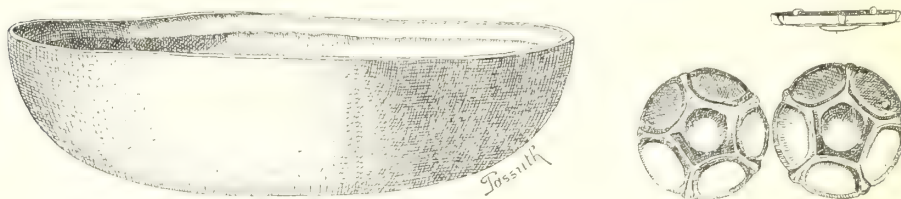
III. Dr. JÓSA ANDRÁS: HONFOGLALÁSKORI LELETRŐL GÉGÉNYBEN (Szabolcs m.). A Nyirnek és Rétköznek határvonalán számos község virágzik. Kedvencz települő helye lehetett vidékünk honfoglaló őseinknek is. Erre vallanak a bezdédi, mándoki, anarcsi, demecseri, karászi honfoglaláskori leletek is.

A községtől északra, közvetlenül a falu mellett az «*Ingedomb*»-nak nevezett kiemelkedő homokterület, melyen mai idősebb emberek gyermekkorukban állítólag gyakran találtak honfoglaláskoriakhoz hasonlító tárgyakat, melyeket azonban — értéknélkülieknek tartván — elhánytak. A községtől a demecseri vasuti állomás felé, délkeletre mintegy egy kilométernyi távolságra fekszik egy a környezetből néhány méternyire kiemelkedő körülbelől száz holdnyi *Monokdomb* nevű homokmagaslat, mely a gégényi ref. egyház tulajdona. Ezen területnek egy része tavaly dinnyeföldnek volt kiosztva. Vas János gazdaember is fogott fel egy darabot. Egy nyalánk ürge kárt tévén a dinnyében, miután a homokból ürgét vizzel kiönteni nem lehet, ásóval igyekeztek vaczkáig hatolni, miközben az ásó másfél méter mélységben kemény tárgyra akadt. A kemény tárgy egy ezüst csésze volt, melynek fenekén 7 ezüst szíjdiszítés és ezek felett három darab ezüstlemez volt elhelyezve, emberi csont maradványainak nyoma nélkül. Az ide mellékelt ábrán az ezüst csészét (176. l.), pitykkét (176. l.) két lemezt tüntetünk föl 3/4 nagyságban.

A csésze peremének átmérője, mely vastagabb, mint az edénynek többi része, 113 mm., mélysége 30 mm. Diszítése nincs. A három darab cartonpapir vastagságú tojásdad körvonalú ezüst lemezeknek hossza 8 cm., szélessége 7 cm. Felül két lyukat látunk, melybe rozetták lehettek aklázva. Közepükön 16 mm. átmérőjű kerekded mélyedés van gazdagon aranyozva. Hasonlót találtak: kettőt Battán Fehér megyében, egyet pedig Pilinben Nógrádban.

A kissé domború hét pitykének átmérője 25 mm. Hátsó felületéről két fülecske nyúlik ki, melyek a bőrön vagy szöveten áthatolva a füleken áthuzott irhával lehetett oda erősítve. Honfoglaláskori ivó edényt eddig tudtommal nem találtak.

A lelhelyen 20—30 emberrel Mezőssy Gusztáv földbirtokos és Vas Mihály gégényi ref. lelkész barátaim társaságában négy napon át kutattunk és több helyen két méter mélységre is lehatoltunk. Keletről nyugotra egy 40 méter hosszú és 3 méter széles főárkot huztunk. Erre merőlegesen északra négyet,

délre hármat. Némely árkot nem nyujtottunk kijebb, mert igen kemény, ásóval alig kezelhető őstalajra akadtunk, némely árkot pedig tovább is nyújthattunk volna a sokkal lazább talajban. A csésze lelhelyétől mintegy öt lépésnyire, ugyancsak másfél méter mélységben egy modern kinézésű, de ős patinával boritott magános ezüst gyűrűt találtunk egy lencse mekkoraságú és alakú üveggel. A laza talajban meg két méter mélységben is sok helyen durva apró cseréptöredékeket és trachyt, aluminit, rhyolit darabokat találtunk, melyeknek legközelebbi lelhelye Tokaj, Bodrog-Keresztur és Beregszász vidéke.

Emberi csont-maradványokra nem akadtunk.

Az árkok fenekével az ősföldig sehol le nem hatolhattunk. Felül sárgás homokréteget, ez alatt lábnyi vastag humusréteget, ezen alól ismét sárgás homokot találtunk. Az árkok oldalain sirok nyomai nem mutatkoztak. A két felső rétegnek képződése tehát a mélyebben fekvő tömegnek felforgatása után történt, tehát igen régen mult időben.

Az eddigi ásatás alapján nem lehet megállapitani azt, hogy 30—40 átmérőjű terület eddig még el nem ért mélységben minő czélból lett felforgatva.

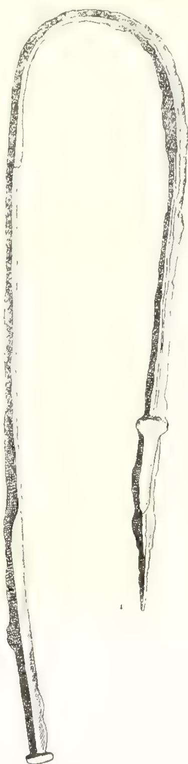
Miután eddig a mi vidékünkön kivétel nélkül sírmellékletként bukkanunk honfoglaláskori leletekre, valószinűnek látszik az, hogy a leirt tárgyak annak idején csontváz mellett találtattak. A találó által gondosan félre tett tárgyakat pedig a beomló homok betemette és csak az ürge közvetítésével kerültek ismét felszinre.

Nyiregyháza, 1904 február 19.

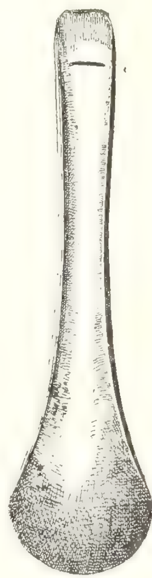
Dr. Jósa András.

IV. DARNAY KÁLMÁN: SZENT-GRÓTH POLGÁRVÁROSI RÉGISÉGEKRŐL. Szent-Gróth polgárvárostól keletre fekvő kavicsbányában a munkások sírokra leltek. Kellő felügyelet hiányában csak utólag szerezhettem meg a sírok mellékleteit. A munkások állítása szerint az egymástól $1^1/_2$ méter távolságban fekvő 5 sír közül csak kettőben volt érdemleges melléklet, a többi három sírban tál és egyéb edénytöredékeket leltek. Az első sír fiatalabb leány sírja volt, melynek ritka épen maradt koponyáját hiánytalan fogazatával együtt szintén behozták a munkások. Melléklete aranysodronyból készült függő és a

1 *a*. ábra.

1 *b*. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

kézszárcsonton erősen megrongált vasból készült karikaszerű karperecz volt. Az aranyfüggő egyike a munkások vigyázatlansága folytán elveszett, a meglevő 1 mm. vastag aranysodronyból készült, mely végei felé vékonyulva hurokban kapcsolódik. Leltek e sírban még 2 drb gyermekjátékszerű kisebb bögrét szürkés agyagból készülve keskeny peremmel, mely alatt körbefutó bemélyített vonaldísz látszik. Magasságuk 5 cm., átm. 4 cm.

A másik mellékletes sírban kétrétűen összehajlított vaskard és vaslándsa volt. Az összehajlított kelta kard (1*a*.) kétélű középen kiemelkedő bordával, a kora La Tène izlés szerint hegyénél csúcsban fut össze. Teljes épen maradt a nyélnyújtvány is, melyen rajt látható a markolatot védő vasgomb. Hossza 74 cm. A vaslándsa (2. sz.) erősen megrongált, töve felé szélesedő levélalakot

mutat, melyet a középen feltünően kidomborodó az egész szárnyán végigfutó borda két részre oszt. A szárnyakhoz mérten rövid köpü keresztlyukkal van ellátva. Hossza 32 cm.

E sírleletek kapcsán még két kelta sírleletről kell megemlékeznem, melyek 1903. év nyarán kerültek múzeumomba.

Károlyházán a Vas megye határán Topler Károly bérlő udvarában csikó-állás duczfáinak elhelyezése alkalmával, egymás mellett szintén kelta vaskardot és lándsahegyet leltek. A vaskard hullámosan görbített állapotban került felszinre, mellette lelték a darabokra törött lemez tasakját is, hegye le van csorbulva, így hossza 71 cm. A lándsa keskeny levélalakú szárnyakkal bír hosszú köpűvel ellátva keresztlyuk nélkül. Egész hossza 21 cm.

Tóth-Almási kelta temető felkutatásra vár, de időközönkint földmunkálatok alkalmával nem egyszer akadnak a munkások érdekes őskori emlékekre. A közelmultban, egy igen érdekes teljes egyenes és ép kora La Tène vaskardot leltek, tasakja azonban megrongálódott, csakis a hegye felé maradt épségben, mely lehúzva, alatta a kard fényes kékes színben játszik. A kétélű kard egész hossza 75 cm.

A 3-as számú karimás véső a Szt-Gróth polgárvárosi kavicsbányából került múzeumomba. A bronzvéső mindkét oldalán bordaszerű keskeny perem látszik, mely megszűnik a véső éle felé való félkör alakban való kiszélesedésénél. Hossza 13 cm. E bronzvéső ritkább alak, mégis ismerünk néhányat a M. Nemz. Múzeum gyüjteményében* magyarországi ismeretlen lelhelyről.

Sümeg, 1904 január.

Szentmártoni Darnay Kálmán.

* Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban, I. r. VI. t. 10,. 11, ábra.

XVI. SZÁZADI KÁLYHAFIÓK MAGÁNBIRTOKBAN.

IRODALOM.

FRANZ CUMONT: *Les mystères de Mithra* Bruxelles H. Lamertin. A hazánkbeli Mithra-emlékekkel közvetlenül ismerős szerző, ki a *Mithra*-cultus összes leleteinek nagy monographiájával tette nevét ismertté, a czímben foglalt munkájával is oly szerencsés fogadtatásra talált, hogy az rövid idő alatt második kiadást érhetett el. A bevezető fejezet a Mithras-cultus történetével foglalkozik, attól az őskortól kezdve, mikor még az indiaiak az árjákkal közös törzset alkottak. Az iráni felföldön fogamzott meg az istenség eszméje és innen terjedt tovább az útjában érintett országok népéleti, világi és történeti változásai szerint módosulva, egész a római birodalomig. Babyloniában Zarathustra reformjai befolyásolják leghatékonyabban; majd a görög vallás és bölcsészeti eszmék hatása sokban eltéríti az Avesta legrégibb fejezeteiben megőrzött ősalakjától. Kis-Ázsiában az apró királyok védszentje s a katonák nemtője. Így terjed a hadsereg és a kisázsiai rabszolganépség, valamint a kereskedők útján Európa földjén is mind tovább, tovább. S e tekintetben a római imperium rohamos terjedése is elősegíté gyors terjedését, sőt a császárság hatalmi szereplésének az ingadozó néphit helyett isteni transcendentalis rendeltetésének is felettébb kedvezvén, lassankint az alsó néposztály és katonaság köréből a felsőbb régiókig kedvelni kezdték olyannyira, hogy voltak idők, midőn már-már az egész római birodalom uralkodó vallásává hatalmasodott. Diocletianus alatt érte el delelő pontját s a keresztény vallás terjedésének is legerősebb akadályául szolgált, habár a császárok kedvezése s a hatalmasok erőszakoskodása daczára Krisztus tana előtt lassankint mégis háttérbe kerül.

A Mithra-cultus szertartásairól, mysteriumairól és lithurgiájáról *Cumont* a leletek és szerzők alapos birálata közben domborítja ki tanait, vitatkozó észrevételeivel utalván mindenütt a cultus őseredetére és kiindulási formáinak egyszerűségére is. A keresztény vallástól eltérőleg a Mithra-cultus nagy előnyeül szolgált abbeli képessége, hogy míg az elvont vallási eszméket is könnyű szerrel magába olvasztható s így a néptömegre hatása könnyűvé vált; másfelől a magasabb köröknél is hamar utat talált az által, hogy a vallási bölcseletek változásaihoz is gyorsan alkalmazkodni tudott.

Minthogy a tulajdonképi lithurgiáról csakis a különböző Mithra-leleteken megőrzött szertartási jelenetek tájékoztatnak: *Cumont* munkája gazdag forráskészletével és a bő anyag könnyű szemlélhetőségével, valamint a Mithra-cultus egész történeti fejlődésének beható és kimerítő tárgyalásával nagy szolgálatot tesz mindazoknak, kik ez irányban érdeklődnek. Fejtegetéseiben igen óvatos és alig ragadtatja magát a hypothesisek ingoványaira; hanem mint a

ki a római imperium összes számottevő Mithra-emlékét saját közvetlen szemléletből tanulmányozhatá s így hazánkat is végig utazta, úgy következtetéseit, mint a történeti alakulás képét a múzeumokban szemlélhető ábrázolások alapján vezeti le. A csinos kiállítású munkát jó lélekkel ajánlhatjuk. *T. G.*

M. HOERNES: *Die älteste Bronzezeit in Niederösterreich.** Az őskori leleteknek tanulmányozás alá vonható anyaga, melyet az első kutatók a szakuk elismeréséért vivott küzdelemben felhalmoztak, ma már egészen más megitélésben részesül, mint a kutatás kezdetén. Akkor a leletek nagy tömege csupán azért birt érdekkel, mert döntő bizonyságul szolgált arra nézve, hogy Európában valaha oly nép élt, mely a fémeket még nem ismerte s hogy nem a vas volt a legelső fém, melyet az ember eszközeinek készítéséhez felhasznált. Ma főleg azok a hasonlóságok, illetve különbségek kötik le a régészek figyelmét, melyek a leletek nagy tömegének vizsgálatánál szembetünve az általános vonások megállapítására, a helyi és időbeli sajátságok kiválasztására képesítenek. Így módot nyujtanak az eszközök első typusai s belátás szülte célszerübb formái közt viszonylagos chronológia fölállítására s a különböző területek sajátos helyi kulturájának megállapítására.

Egy ily nagyobb helyi csoport kiválasztására s annak lehetőségig éles határolására törekszik Hœrnes az alsó-ausztriai bronzkor régibb szakaszának ismertetésében. Nem ötletszerű részéről a terület választása sem. Alsó-Ausztria ugyanis megközelítőleg közepére esik a Duna felső- és középső folyása vidékének, annak a nagy területnek, mely viszont szintén középhelyet foglal el Európában s melynek ennélfogva szükségkép közvetítő gyanánt kellett szolgálnia dél és észak, kelet és nyugot kulturáinak kölcsönös érintkezésében. Ezen az egész nagy területen el vannak terjedve egyes formák, melyek úgy északon, mint délen is föllelhetők, míg mások csak dél és a dunai vidékek, ismét mások csak az utóbbiak és észak közt közösek. Mindazok, kik e jelenségek eredetét kutatják, különböző föltevéseket fűznek a formák ezen elterjedéséhez. E föltevések azonban csupán ingatag következtetések, gyanítások, mindaddig míg a közbeeső területekről származó leletek rendszeres összefoglaló tanulmányozás tárgyát nem képezték. E munka úgy Ausztriában, mint Magyarországban a belföldi kutatók feladata lenne, már csak azért is, mert csupán az anyagnak közvetlen ismerete miatt is, kielégítőbb eredményt érhetnének el mint azok a külföldiek, kik e kérdésekkel eddig foglalkoztak.

Az első feladat lenne annak kikutatása, hogy a középeurópai őskor fejlődésmenete milyen viszonyban van észak és dél fejlődési fokozataihoz. Hœrnes két táblázat alakjában kisérti meg a középeurópai bronzkor fejlődésének beillesztését azok közé a korszakok közé, melyeket az északi és déli kulturákra vonatkozólag az eddigi kutatások eredményeképen megállapítottak. Természetes, hogy e táblázatok szerkesztésénél nem lehetett figyelemmel az átmeneti jelenségekre, sőt ellenkezőleg élesen kellett a korszakok határát megvonnia. Ezért tekintet nélkül arra, hogy itt vagy amott egy kevés időkülönbséggel

* Külön nyomat a bécsi központi műemlék-bizottság 1903. évi évkönyvéből.

léptek fel, egykorúnak kellett venni minden oly jelenséget, melyekre nézve egy bizonyos benső összefüggés állapítható meg s melyek mindhárom kulturkörben felismerhetők.

Ezeknek figyelembevételével kell tehát az alábbi táblázatot szemlélnünk.

A bronzkor időtartama	I. Dél-Európa	II. Közép-Európa	III. Észak-Európa
2000—1000 Kr. előtt	*a)* Korai mykenaei (A szigeteken lévő sírok kora).	*a)* Korai bronzkor	Bronzkor 1. 1900—1600 Kr. e.
	b) Mykenaei (Aknasírok kora).	*b)* A bronzkor középső szakasza	Bronzkor 2. 1600—1400 Kr. e.
	c) Késői mykenaei (Kupolasírok kora).	*c)* Késői bronzkor	Bronzkor 3. 1400—1000 Kr. e.

Az első korszak felállításánál Hœrnes főleg az úgynevezett «aunjetitzi» typusú keramikára támaszkodott, mely délnyugati Morvaországban, északi és középső Csehországban s Ausztria dunabalparti részében van elterjedve. Délről úgylátszik a Duna képezi e typus elterjedésének határát s keletről sem terjed Ausztrián túl. A második és harmadik korszakot pedig a temetkezési szokások változása alapján választja el egymástól.

A második táblázat, mely Alsó-Ausztria különböző sírleleteinek és kincsleleteinek viszonylagos időrendjét tünteti fel s így ránk nézve az előbbinél kevesebb érdekkel bir, annyiban tér el amattól, hogy a szerző itt az első táblázatban feltüntetett három korszakhoz még egy negyediket csatolt, illetőleg a harmadik szakaszt ketté osztotta. Ezt a különválasztást azért tartotta szükségesnek, mert e korszak két utolsó százada (1200—1000-ig Kr. e.) már mintegy a vaskori műveltség előhirnöke, így az előzőkhöz viszonyítva számos oly vonást tüntet fel, melynek az általánosító első táblázatban helyt adni nem lehetett, a leletek részletes méltatásánál azonban nem mellőzhetők. Hasonlóan járt el Reinecke is a magyarországi bronzleletek chronológiai osztályozásánál.

A megállapított korszakok közül ezúttal csak a bronzkor kezdő szakaszát tette Hœrnes tanulmánya tárgyává, felhasználva mind azt az anyagot, mely az Alsó-Ausztriában, vagy a szomszédos területeken, lakótelepekről, temetkezési helyekről és kincsleletekből származó tárgyak közül e korszakra jellemző.

A bronzkori lakótelepekről származó leletek eddig nem voltak tudományosan feldolgozva. Hœrnes legalább nem tekinti ennek a helyi kutatók közleményeit, melyekben kutatásaikról számot adnak, úgy látszik ugyanis, hogy e tudósításokban a képzelemnek s a félreértésnek igen nagy szerepe van, pl. a bemélyített lakóüreget többnyire sírgödröknek nézték. Hœrnesnek azonban sikerült a schotterleei Haslerbergen és Hippersdorfban vezetett ásatásaiból szerzett tapasztalatai révén e félreértéseket részben eloszlatni s a leleteket osztályozni.

Lakótelepek nyomai eddig csaknem kizárólag csupán a dunabalparti ré-

szen mutatkoztak, tehát azon a területen, melyen az «aunjetitzi» typus volt elterjedve, e körülmény már magában véve is valószinűvé teszi, hogy a lakótelepek a bronzkor kezdetén keletkeztek. E feltevést igazolják a hippersdorfi leletek is. A szerző egész sorozatot mutat be e lelhelyről ez egyszerü, kevés változatot feltüntető, sík diszítés nélküli edényekből.

A «Haslerberg» már kívül esik az «aunjetitzi» typus elterjedési területén. Az agyagedények formái itt is egyszerűek, kezdetlegesek, de technikai kivitelükben már bizonyos haladás mutatkozik. Egyes töredékeken sajátságos síkdiszítés lép föl. Ez a takarékossággal alkalmazott diszítés, keretet képező bekarczolt vonalakból áll, melyek valami fehér anyaggal vannak kitöltve. Úgy látszik azonban, hogy az eljáráson kívül nincs köztük s a magyarországi bronzkor krétabetétes (u. n «pannóniai») edényei között semmi közös vonás, sokkal közelebb állanak a bodeni tó neolithkori keramikájához.

A sírleletek osztályozásánál Hœrnes a későbbi korszakok sírjait is tekintetbe vette s az összehasonlítás alapján az «aunjetitzi» typusú keramikát s a bronzeszközök közül a peremes vésőket, a háromszög alakú tőrpengéket, a gömbös fejű és lemezes fejű tűket, a kartekercseket, vastag karpereczeket s a végein karikákkal ellátott nyilt nyakpereczeket állapítja meg a korai bronzkor jellemző formái gyanánt. A bronzékszerek és eszközök közül néhányat a Reinecke által a magyarországi korai bronzkor jellemző formáiként ismertetett tárgyak közt is feltalálunk, a nélkül azonban, hogy a velük együtt előkerült edények — bármily egyszerűek is — legkisebb rokonságot is mutatnának az «aunjetitzi» typushoz.

Befejezésül még néhány kincsleletet ismertet, melyek szintén a korai bronzkor jellemző formáit tüntetik föl. Alsó-Ausztria déli részében a kincsleletek úgyszólván egyedüli képviselői a bronzkori műveltségnek.

Ellentétben azzal a változatossággal, melyet Alsó-Ausztria bronzkori keramikája feltüntet, rendkívül szivós ragaszkodás észlelhető a bronzeszközök régi typusainak használatában. Néhányan a legkorábbi formák közül még a halotthamvasztás elterjedésének korában is fenmaradtak.

A kulturának ez a folytonossága ellent mond annak, hogy Alsó-Ausztria a bronzkorban nagyobb népességi mozgalmak szinhelye lett volna s az «aunjetitzi» typus, melyre Kossina hiressé vált czikkében (die indogermanische Frage, archäologisch beantwortet, Zeitschr. f. Ethn. XXXIV.) oly sokat épít, dél felé nem lépte át a Duna választó vonalát s keleten nem hatolt be Magyarországba. Hosszasan és ismételten czáfolgatja Hœrnes Kossinának az idézett helyen kifejtett merész következtetéseit. Az ő véleménye szerint ugyanis, csak miután a leletek nagyobb tömegének vizsgálatából már meg van állapítva egyes területek sajátos helyi kulturája, lehet arról szó, hogy egyes kulturkörök kölcsönhatásai s átmeneti jelenségek is bevonassanak az őstörténeti kutatás körébe.

Dr. Márton Lajos.

DIVALD KORNÉL, *Budapest művészete a török hódoltság előtt.* Csányi Károly 10 eredeti építészeti rajzával és 49 képpel. 1—165 l. — Ára 8 korona.

Hazai művészettörténetünk egyik lelkes, szorgalmas kutatójának köszön-

hetjük ezt a könyvet. Fölkeresett, összegyűjtött, értékesített benne minden adatot, a mely fővárosunk középkori művészetének ismeretére vonatkozik. Már néhány év előtt megjelent két tanulmányával* bebizonyította e föladatra való reátermettségét.

A ki a viszonyokat csak némileg is ismeri, tisztában lehet azzal, mekkora nehézségekkel kellett a szerzőnek megküzdenie, a mikor e feladat megoldására vállalkozott. Specialis körülményeknél fogva, a melyeknek ismertetése e helyen vajmi fölösleges, a fővárosunk régi művészetére vonatkozó írott adatok ugyancsak gyéren maradtak reánk és a közvetett források fogyatékosságáért nem kárpótol a közvetlen forrásoknak, maguknak a művészeti emlékeknek nagy száma sem. Sőt amazoknak még határozott fölényök van az utóbbiakkal szemben. Ilyképpen nem csuda, hogy Divald könyve nagyrészt archæologiai kritikai jellegű, hogy sokat kell bibelődnie topographiai adatok megrostálásával, szűkszavú vagy színtelen leírások magyarázásával és hogy csak vajmi kevés olyan emlékkel foglalkozhatik, a mely általános művészi jelentőségénél fogva a laikus olvasó figyelmét is megragadja. A monographia anyaga bizonyos tekintetben majdem meddő és a szerző lelkes igyekezete sem képes arra, hogy ez anyagból eleven egészet formáljon. Munkája közben néha belemerűl a részletek tömkelegébe, egyes kérdések megvitatásába, határozott eredményt pedig a tér természeténél fogva csak ritkán képes fölmutatni. Könyvének bevezetésében (9. lap) kifejti a maga álláspontját: «S ha ott, a hol az írott források kiapadnak, a történelem művelődéstörténeti, vagy művészeti emlékekből igyekszik helyreállítani ez ismeretlenség homályába vesző korok képét: úgy épp oly joggal kisértherjük meg merőben kulturhistórai, vagy történelmi adatokkal vetni fényt műtörténelmünk homályos korszakaira, illetve kiegészíteni a hézagokat, a melyek ezek fejlődésének a képében fölmerűlnek». Valljuk be: veszedelmes elv, két disparat dolognak ugyancsak merész összehasonlítása!

Ez általános megjegyzések után kövessük nyomon a szerzőt.

Az I. fejezetben, a mely Budának a tatárjárás előtti helyrajzát tárgyalja, Divald röviden összefoglalja az Aquincumra vonatkozó tudnivalókat, Buda legrégibb épületének legalább a helyét igyekszik megállapitani. Joggal jegyzi meg, hogy a történeti adatok tanúsága szerint Buda egészen III. Béla koráig nem játszhatott valami előkelő szerepet hazánk művészi életében és föleg csak IV. Béla korától kezdve emelkedik magasabb jelentőségre. A II. fejezet, a mely a régi Pest helyrajzáról és középkori templomairól szól, a könyv legérdekesebb részei közé tartozik. A különféle adatokat összefoglalva Divald a balparti és jobbparti Pestnek a mohácsi vész előtti következő román és csúcsíves monumentalis épületeit állapítja meg:

1. A jobbparti Pestnek a boldogságos Szűzről, később szent Gellértről elnevezett plébánia-temploma s ennek a következő két filiája:

2. a sarsadi Szent András temploma;

* A régi Buda és Pest művészete a középkorban. Műtörténelmi és topographiai tanulmány. A Szent-István-Társulat tud. és irod. osztályának felolvasó üléseiből, 41. szám. Budapest, 1901. — A régi Buda és Pest müvészete Zsigmond és Mátyás király s a Jagellók korában. A Magyar Mérnök- és Építészegylet Közlönye, 1901. évfolyam.

3. az eőrsi Szent Márton temploma.
4. A jobbparti Pest Szent Erzsébet kórháza és kápolnája.
5. A pesti Nagyboldogasszony főtemplom és plébánia.
6. Az utóbbi czímtermében levő Szent Mihály kápolna.
7. A domonkosok falakkal övezett Szent Antal templom és kolostora.
8. A ferencziek Szent Péter temploma és kolostora.
9. A ferenczi apáczák kolostora.
10. A johanniták Szent Miklós temploma és conventje.
11. A jenői Mindszent templom.
12. Szentfalva plébánia-temploma.

Világos, érdekes a pesti Nagyboldogasszony templomának a története, a melyet a templom románkori részletének a rajza és alaprajza tesz még becsesebbé. Az olvasó phantasiáját támogatja a balparti Pest középkori templomainak a helyszínrajza. Különös hálával tartozunk Divaldnak azért, hogy fényképfölvétel után jó képet ad a tabáni r. kath. templomban levő, Krisztust ábrázoló domborműről, a mely szerinte a régi Kis Pest, más néven Kelenföld plebánia-templomának a maradványa. Közli a dombormű csonka feliratát is :

+ ORBITA TOLLITVR . . . .
. . . . O GRADIVNTVR . . . ,

de nem magyarázza. Nem is könnyű a magyarázat. A kőre vésett szöveg nyilván idézet a középkor rengeteg theologiai irodalmából és alighanem az utolsó itéletre vonatkozik, mert a dombormű Krisztust a világ bírája gyanánt tünteti föl. Csak valamely szerencsés véletlen vezethetne a megfejtés nyomára.

A III. fejezet, «Buda helyrajza a tatárjárás után», majdnem kizárólag topographiai jellegű. A IV. fejezet a Margit-sziget műemlékeivel foglalkozik. Divald itt is módszeresen jár el. Sorra veszi az adatokat — ez esetben a fönnmaradt romokat is tekintetbe veheti — ; azután pedig a sziget hajdani épületeit sorolja föl. Ezek :

1. A vár, a mely a sziget északi végén állott és a XIII. század második felében az esztergomi érsekség tulajdona volt.

2. A premontreiek Szent Mihály temploma és kolostora és a szerzetesek telepén állott apáczakolostor.

3. A dominikánus apáczák Szűz Mária temploma és kolostora és a beguinák háza, a mely avval kapcsolatos volt.

4. A domonkosrendi szerzetesek háza.

5. A minoriták Szent Klára temploma és kolostora.

6. A johanniták vára és ispotálya.

Igen csinos az a három mellékelt kép, a mely a Margitsziget romjainak egy-egy részletét ábrázolja, de inkább festői, regényes tájkép, mint hasznavehető anyag. Annál érdekesebb a szigeti apáczatemplom alaprajza, a jellemző módon meghosszabbított szentélylyel. — A szerző a következő ó-budai középkori monumentalis épületeket sorolja föl :

1. A királyi vár, mely Nagy Lajostól kezdve királynői vár néven szerepel és Szent Erzsébet itteni kápolnája.

2. A káptalani vár, a melyet Nagy Lajos 1355-ben magához vált.

3. A Szent Péter apostolról elnevezett székesegyház.

4. Fehéregyháza, a mely Mátyás korától kezdve pálos kolostorral kapcsolatos.

5. A johanniták szentléleki temploma, kolostora és kórháza Ó-Budától északnak.

6. Szent Margit vértanú temploma, Ó-Buda belvárosának a plebánia-temploma.

7. A clarissák Szűz Mária temploma és kolostora.

8. A minoriták kolostora és Szent Katalin kápolnája.

9. Szent Jakab temploma, a hasonló nevű falu, illetőleg külváros plebánia-temploma.

A mai Budapest alkotó részei közül Budavára a legfiatalabb. Divald helyesen jelöli meg azt a három korszakot, a melyet a mohácsi vészig terjedő történetében meg lehet külömböztetni. Az első korszakban, a mely Róbert Károly uralkodásáig tart, Budavára első sorban katonai város, az Anjouik idejében az ipar és kereskedelem fontos góczpontja, Zsigmond király idejétől kezdve pedig politikai tekintetben is vezető szerepet játszik. Sok míndenféle tanulság vonható le a fejlődésnek ebből a menetéből művészettörténeti szempontból is, bár az eredmények inkább akadémikus értéküeknek nevezhetők. Ilyen az a kérdés is, a melyet a szerző olyan kedvteléssel tárgyal, hogy miért nem épülhetett Budavárában a külföldi nagy székesegyházakhoz hasonló büszke építészeti mű. A szerzőt hajlama általában az ilyen kérdések taglalásába viszi bele. Szépen, tömören összefoglalja a budavári Nagyboldogasszony templomra vonatkozó tudnivalókat, de a mellett túlságos részletesen vitatja meg a marburgi Szent Erzsébet templommal, az első valóságos csarnoktemplommal való összefüggését és mégsem hajlandó megengedni azt, hogy németek építették. A Nagyboldogasszony templomán kivül a következő egyházi épületeket állapítja meg:

1. Mária Magdolna temploma a mai helyőrségi templom helyén.

2. A dominikánusok Szent Miklós temploma és kolostora.*

3. A Ferencziek Ev. Szent János temploma és kolostora.

4. A beguinák vérbeli kolostora.

5. A Szent György templom.

6. Mindszent temploma.

7. Szent Zsigmond vagy Mária kisebb temploma.

8. Szent Márton kápolnája a királyi várban.

Budavára külvárosaiban pedig, a tatárjárás után Zsigmond király koráig a következő egyházi épületek keletkeztek:

1. Szent Péter vértanú plebánia-temploma az alsó-városban.

2. A johanniták temploma, rendháza és ispotálya Szent-Háromság falván.

3. Az ágostonrendiek Szent István vértanú temploma és kolostora.

4. Krisztus szent testének kápolnája.

* Azokat az eredményeket, a melyeket a Budavári Halász-bástya építése alkalmából végzett ásatások hoztak napfényre, a szerző már nem használhatta föl. — V. ö. Arch. Értesítő.

5. Szent Lázár kápolnája, a várhegy északi fele alatt nyugat felé.

6. Remete Szent Pál temploma és a pálosok háza az alsó városban a várhegy északi lejtőjén.

7. A karmelitáknak az Irgalmasság anyjáról elnevezett temploma és kolostora a királyi vár alatt a Duna partján.

8. A Szent Anna kápolna.

9. Szent Lőrincz temploma és kolostora a mai Szép Juhászné tájékán.

A VIII. fejezetben, a mely Budapest középkori mestereiről és profán építészeti emlékeiről szól, a szerző kissé hosszadalmasan bizonyítja annak a valószinűségét, hogy a XIV. és XV. században hazai művészeink is voltak. Szól azokról az iparágakról, a melyek virágzását föltételezhetjük, beszél a különféle czéhekről. Kár, hogy ez alkalommal egy szóval sem emlékszik meg középkori ötvösségünk büszkeségéről, a sodronyzománczos művek készítéséről, pedig azok részben bizonyosan Budán keletkeztek. A budai királyi vár topographiájának a megállapítását illetőleg az a török alaprajz a legfontosabb adat, a melyet Marsigli gróf 1686-ban Budán zsákmányolt keleti kéziratgyűjteményével együtt a bolognai egyetemi könyvtárban őriznek. Ez alaprajzra Thaly Kálmán hívta föl több ízben a kutatók figyelmét és végre Hauszmann közölte azt először a budai királyi vár történetéről irt munkájában. Divald lelkiismeretesen, ügyesen értékesíti mindazokat az adatokat, a melyekkel ez a becses emlék szolgál. Azt az elvont képet, a melyet ez a térkép az irott följegyzésekkel együtt ad, némileg szinesebbé, elevenebbé teszi az a nehány emlék, a mely fönnmaradt. Divald közli több ilyen, egyébiránt már egyebütt is publikált emléknek a képét. Némelyikhez azonban téves megjegyzést fűz. A 43. képen ábrázolt terracotta-részletek, valamint a többi hasonló darab nincsenek sem az Iparművészeti, sem a Fővárosi Múzeumban, hanem valamennyi a Nemzeti Múzeumban van. Hamis képzetet ad az, ha a 44. I. képen elég fogyatékosan ábrázolt, cassettás beosztású márványtöredék «fülkéi»-ről beszélünk. A 44. III. képen igen rosszúl reprodukált töredék nincsen fehér homokkőből, hanem vörös márványból és dombormű̈vű dísze nem ábrázol püspöki jelvényeket, hanem egy pár lovagkeztyűt. A 45. III. képen bemutatott, vörös márványból faragott, jelenleg a Nemzeti Múzeumban őrzött, egyébiránt eléggé ismeretes orom nem való a budai várból, hanem alighanem Mátyás király pesti nyári lakának valamely részletéről. Mielőtt a Múzeumba került, a régi egyetemi könyvtár bejáratánál volt befalazva.

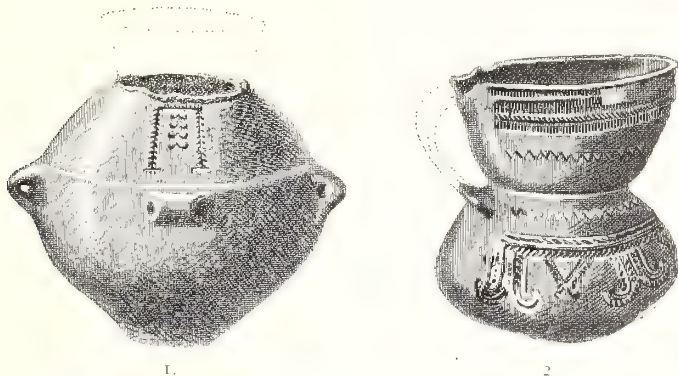
A X. fejezetben, a melyben Divald Zsigmond korával, illetőleg az akkori királyi várral és építőmestereivel foglalkozik, főleg annak az adatnak az értékét igyekszik leszállítani, a mely szerint Zsigmond király Párisban 200 különböző szakmájú mesterembert fogadott föl és küldött Magyarországba. «Nem nálunk volt szükség mesteremberekre, hanem a világtörténelem tanúlságai szerint a párisiakra nézve volt fontos, hogy egy nagy csapatjuk idegenben találhasson boldogulást». «A magyarországi mestereknek, az Anjouk korában olasz hatás alatt emelt várak építése s az ezeknél való közreműködésük közben bő alkalmuk volt annyi iskolázottságra szert tenni, hogy a kezeik alól kikerült következő nemzedék a csúcsíves építészet szellemében konstruált és díszített budai

várat a maga erejéből is fölépíthesse.» Mindezekre a kérdésekre, kézzelfogható adatok híjával, nem lett volna szabad annyira kiterjeszkedni. Az ilyképen kimondott állítások nem tarthatnak tudományos értékre igényt. Merőben jó szándéku, hazafias czélzatú hypothesisek.

A Mátyás korabeli budai vár jellemzésénél Divald híven követi a régi forrásokat, főleg Bonfinit és azoknak új földolgozóit, Salamont, Csánkit, Pasteinert. Igazán elemében van, a mikor Mátyás király művészeire kerül a szó. Az írott adatok teljes ismerete alapján, erős phantasiája segítségével nagyon színes képet fest a budai renaissanceról. Úgy látszik azonban, hogy Fabriczy Kornél értekezése, a melyet a porosz királyi művészeti gyűjtemények 1901-ki évkönyvében Giovanni Dalmatáról közzétett, túlságosan megragadta Divald phantasiáját. Tisztán a dalmát művész életrajzi adataira támaszkodva, a stilkritika segítsége nélkül egyre-másra neki tulajdonít olyan műveket, a melyekhez semmi köze. Hogyan készíthette volna Dalmata, ez a nagyon is közepes, figuralis dolgokban olyannyira gyönge mester, Mátyás és Beatrix híres, finom bécsi domborművű mellképeit. Divald még ezek értékét leszállítani is hajlandó, csakhogy kedves Traui Jánosának tulajdoníthassa őket. Pulszky Károlylyal szemben, a ki tökéletesen bebizonyította, hogy az ú. n. visegrádi Madonna a «Márványmadonnák mesteré»-től való, ismét Traui Jánost tolja előtérbe. Ez a művész készítette utóbb, már Mátyás halála után, a pesti Nagyboldogasszony templomban levő két pastoforiumot is. Minden ilyen fajta állításnak csak úgy van értéke, ha kellő bizonyítékok kíséretében lép föl.

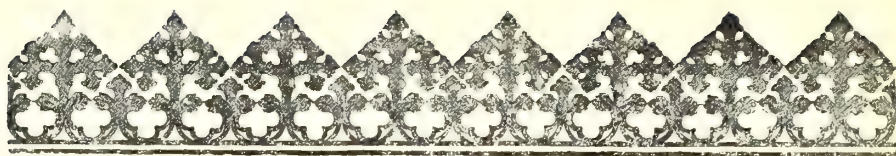
Hajlamának, egyéni tehetségének megfelelő feladat megoldására vállalkozott a szerző szóban forgó munkája megírásával. Úgy látszik, akkor érzi jól magát, ha az írott adatok, a közvetett források tömegében duskál és azok alapjára festi színes képeit. Fővárosunk művészetének az ismertetése alkalmából csakugyan bőven élhetett az alkalommal. A mi másnak akadály, az neki előny és az emlékek hiánya élénk tevékenységre sarkalja phantasiáját. Könyve az irodalmi források lelkiismeretes fölhasználása, csoportosítása szempontjából csakugyan nagyon becses. A merész állítások, hosszadalmas fejtegetések mitsem változtathatnak ezen.

T. Z.

1. 2.

ÓKORI CSERÉPEDÉNYEK TATATÓVÁROS VIDÉKÉRŐL.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi február hó 23-án, d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta *rendes évi közgyűlését.*

Báró Nyáry Jenő elnöklete alatt jelen voltak dr. Forster Gyula másodelnök, Halaváts Gyula, Nagy Géza, Kunvári Fülöp, Huszka József ig. választmányi tagok, dr. Márton Lajos, Sztehlo Ottó, Czakó Elemér és tiz más hallgató, Lipcsey József pénztárnok és a titkár.

Elnök a közgyűlést megnyitván, elsőnek *dr. Éber László* értekezett «Sodrony-zománczos emlékek Felső-Magyarországról», bemutatva a M. N. muzeum legujabb szerzeményeiből két művészi becsű ilyen emlékét.

Ezután *dr. Finály Gábor* ismertette a Kolozs vármegyében található római nyomokat.

Majd titkár tette meg jelentését a társulat múlt évi működéséről. Jelenti, hogy a lefolyt évben a hazai szaktudomány legújabb fejleményeinek és eredményeinek méltatása s a felmerülő ujabb és ujabb régészeti leletek bemutatása céljából tiz ülést tartott a társulat, melyeken *dr. Finály Gábor*, Római utak Pannoniában és Aquincumi terra sigillata edények. *Dr. Szendrei János*, Avar és honfoglaláskori leletek a bács-bodrogvármegyei muzeumban. *Herman Ottó*, A szám és betürovás viszonya hazánkban. *Dr. Nyáry Albert* báró, A pilinyi Árpádkori temető és a rozsnyói gombkötő czéh emlékei. *Dr. Török Aurél*, A magyar faj typusainak kérdése és az emberfajták és a magyar faj typusairól, *Dr. Récsey Viktor*, Ujlaki ó-keresztény kőemlékek a zágrábi muzeumban és a veszprémi muzeum és ásatása a római Cimbriana területén. *Dr. Szigeti Gyula*, Trója romjai. *Tariczky Endre*, A tiszavidéki halmok. *Dr. Márton Lajos*, Gömör vármegye őskora és az abonyi régibb középkori temető. *Gróh István*, A nyitraporubai r. k. templom középkori falképei. *Dr. Éber László*, Az ottlakai őskori aranylelet. *Dr. Krausz Sámuel*, Ó-kori jelvényes zsidó emlékek. *Dr. Pap Károly* pedig régi egyházi edények a beregmegyei Tiszahátról czím alatt értekeztek.

Mindezen értekezések és előadások folyamán több száz régiség mutattatott be.

Leghathatósabb eszköze volt azonban társulátunk fejlődésének ezen évben is hivatalos szakközlönyünk az «Archaeologiai Értesítő», miért is szerkesztőjének, mint annyi év óta, ezúttal is hálás köszönetet szavaz társulatunk.

Anyagi viszonyainkat illetőleg jelenthetjük, hogy a múlt évben volt 4422 K 69 fill. bevételünk és 2973 K 94 fill. kiadásunk, ugy, hogy a pénztári

maradvány 1448 K 75 fill., melyhez hozzáadva a pesti hazai első takarékpénztárnál értékpapirokban elhelyezett tőkénket, a társulat vagyona jelenleg 23.010 K 49 fill. A mi az előző évhez képest is, vagyonunknak szerény, de folytonos gyarapodását mutatja.

Tagjaink számát illetőleg jelenthetjük, hogy meghalt, kilépett és töröltetett 20 tag s belépett 22 új tag, közöttük egy alapító. Ugy, hogy ezek szerint tagjai száma csupán kettővel szaporodott.

Elhunyt tagjaink sorában első helyen kell megemlékeznünk a súlyos veszteségről, mely társulatunkat és szaktudományunkat, választmányunk örökös tagjának és egyházrégészeti szakosztálya elnökének Dr. Czobor Bélának elhalálozásával érte. Egy emberöltön át kifejtett buzgó tevékenysége s maradandó becsű szakdolgozatai, kedves egyéniségét bizonyára elfelejthetetlenné teszik előttünk. Társulatunk körül kifejtett érdemeit pedig már jegyzőkönyvileg örökítettük meg.

Elhúnyt tagjaink között gyászoljuk még egyik alapítónkat gróf *Andrássy Aladárt*, továbbá nagynevű történetirónkat *Pauler Gyulát* és *Miletz János* tanárt, kik irodalmilag is foglalkoztak szakunkkal.

A közgyűlés ugy ezen, mint a pénztár-vizsgáló-bizottság jelentését is tudomásul vette s az 1904-iki évi költségelőirányzatot 3591 K 75 fill. bevétel, 3230 K kiadás és így 361 K 75 fill. pénztármaradványi előirányzattal elfogadta.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és Kunvári Fülöp választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT márczius hó 29-én, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt dr. Boncz Ödön, dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, dr. Kammerer Ernő, Kunvári Fülöp, dr. Mahler Ede, Vásárhelyi Géza, Téglás Gábor igazgató választmányi tagok és 11 más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *Gróh István* tanár értekezett a gömör megyei rákosi róm. kath. templom falképeiről, bemutatva az általa készített rendkívüli hű és művészi másolatokat.

Ezután *dr. Szendrei János* mutatott be XV. és XVI. századbeli alakot és domborműves kályhafiókokat Darnay Kálmán sümeghi múzeumából. Ezek kapcsán foglalkozott a régi fütés és a kandalló, a kályhák és a népies kemenczék fejlődésével az ó-kortól kezdve. Ösmertetve a római és az ujabb korban a török, illetve keleti és a német befolyást. Tisztázta a kályhafiók, kályhaszem és a csempe elnevezéseket, a m. n. múzeum néprajzi osztályának gyűjteményéből és saját gyűjteményéből nagyszámu érdekes emléket mutatva be.

A hivatalos jelentések folyamán a társulat rendes tagjaivá megválasztattak: *Czakó Elemér*, az iparművészeti múzeum könyvtárnoka, *Csányi Károly* műépítész és *Faragó Ödön* tanár.

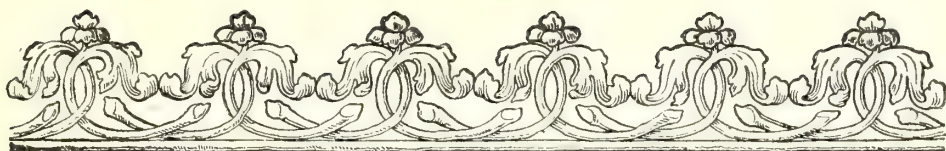
Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Gerecze Péter* és *Halaváts Gyula* ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért. *Dr. Szendrei János*, titkár.

DÍSZES NŐI MELLSZOBOR A DÉVAI MÚZEUMBAN. Hogy Dácia fővárosának: Sarmizegetusának lakossága mekkora vagyoni jólétnek örvendhetett, azt a középületek monumentális alkatelemei mellett legvilágosabban az itt felmerülő műtárgyakból itélhetjük meg. A metropolistól alig 16 kilométernyire kiterjedt márványbányászat virágzott a *Bisztra* vize mellett a mai *Bukova* határában s az innen kiaknázott felirásos és ornamentális faragvány mellett finomabb izléssel és avatottabb kézzel előállított szobrászati művek tanuskodnak arról, hogy a mesteremberi hétköznapi szinvonalt jóval túlhaladó sculpturális ipart tudott foglalkoztatni a főváros lakossága. A dévai múzeum nagy hírre jutott Mithra-tábláin kívül, újabban is sikerült pár olyan faragványt szerezni, melyeknek *technikája*, kivitele az itáliai mesterek hatását képviseli a birodalom eme távoli véghatárán. Ilyen az a női mellszobor, mely szerencsés kivételként fejével együtt került birtokunkba s csupán talapzatával árulja el, hogy a római alkotásokkal szemben feltünő kiméletlenséggel eljárt góthok (?) durva keze szintén érintette, de csakis a talapzat lepattantásáig.

A 15 cm. magasságban megmaradt mellszobor a bukovai szemcsés márvány legfinomabb rétegéből került ki és nőt ábrázol. Az arcz inkább komoly, előkelő kifejezést mutat; a hajzat, valamint a vállakra boruló ruházat tartósabb korra valló egyszerűséggel van elrendezve. Ékszernek nincs nyoma a finomul ábrázolt mellszobron, mely nyilván asztali díszül szolgált a helytartóság környezetében. *Téglás Gábor.*

KÁLYHAFIÓK A XVI. SZÁZADBÓL.

KÜLÖNFÉLÉK.

KÁLYHAFIÓKOK A XVI-IK SZÁZADBÓL. A budai Margit-körút 53. számú régi kis földszintes ház előtt elhaladva, szemünkbe ötlik, hogy a kapu boltozat falába zöld mázas régi kályhacserepek vannak befalazva. Hat

KÁLYHAFIÓK A XVI. SZÁZADBÓL.

keskenyebb lap egyforma, egy pedig nagyobb. Mindannyin az erősen kiemelkedő dombormű a sárkánynyal küzdő szt. Györgyöt ábrázolja. A kisebb lap magassága 24·05 cm., szélessége 16·05 cm. A nagyobb lap magassága 22 cm. és szélessége 21·05 cm. A két ábrázolás között a különbség, hogy a keskenyebb lapon a lovag balra halad s a ló két hátulsó lábára ágaskodik, míg szt. György a sárkányt hadi lándzsával szurja át; a szélesebb lapon a lovas jobbra vágtat, tornagerelyt döf a sárkány torkába s köpenye messze hátra lobog. A lovag fején mindkét ábrázolásnál feltolt vizírű, strucztollas sisak van, s testét egyébként, ugylátszik a pánczél fölébe ölteni szokott bő ruha s köpeny

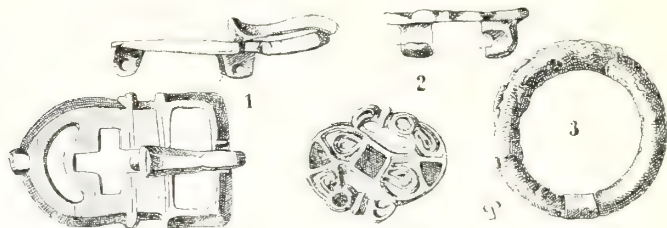
fedi. A ló fején kerek tollbokréta van. Szerszámzatából még a nyeregtakaró, kantárzat és a bordázott farmatring vehető ki. Tekintve az alakok élénk mozgását, viszont a ló kevésbé gondos mintázását, továbbá a jellemző costümrészleteket, lapjainkat a jobbfajta e nemű német munkák közé sorolhatjuk, melynek analogiáit a nürnbergi germanisches múzeumban találjuk. Készítésének kora a XVI-ik század második felére tehető. Tekintve az élénk ipart, mely fővárosunkban e korban üzetett, valószinü, hogy a német modell után, magok a cserép fiókok Budán készültek. A ház tulajdonosa *Weisz Jakab* mészáros úr készségesen megengedte a lapok gypszből való másolását s bizonyára hasonló készséggel fogja idővel az eredetieket is átengedni a n. múzeumnak. Köszönetünket e helyt is kifejezzük. *Dr. Szendrei János.*

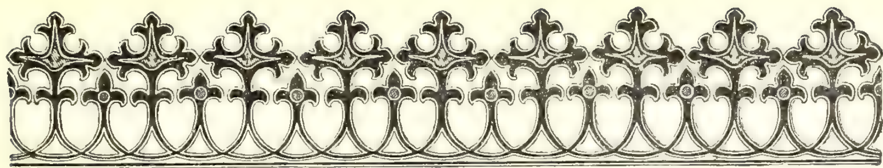
SZŐREGHI LELETEK. A szőreghi (Torontálmegye, a Tisza-Maros szöge) téglaégető telepen földbányászás alkalmával 1902-ben több régi tárgyra akadtak a munkások: vas lándzsacsúcsra, agyagedényekre, egy csontfésűre.* A mult 1903. év nyarán ismét kerültek elő tárgyak a földből az alábbiakban: *a)* Gömbszelvény vasból, valószinűleg pajzsrudon, átmérője 17 cmtr. — *b)* hosszúkás, szegalakú szúróeszköz vasból; szigony, vagy lándzsarészlet, két darab, mindkettő kettétörve, 12 és 16 cmtr. hosszúak. — *c)* félhenger alakú vas, a mely fára volt erősítve, 10½ cm. hosszú, s 4 cm. széles. — *d)* Három darab vas pengetöredék. — *e)* Két darab vas csatrészlet. — *f)* Széles vaskardnak a töredéke, 10 cm. hosszú, 5 cm. széles. — *g)* Két darab felismerhetlen, élegült töredékvas. — *h)* Orsókarika agyagból. — *i)* Tizenhárom darab szines agyaggyöngy, nagyságra és formára külömbözők. Továbbá találtak: *j)* egy bronz csatot, peczekkel (1. sz. ábra) — *k)* egy ezüst fibulát, a felső lapja aranyozva, gránátos ékkő betétekkel (2. sz. ábra), két átellenes helyen áttörve. Tüskéje hiányzik 24×39 mm. *l)* egy római bronz érmet, aranyozva (kopott).

A felől, hogy hány sírban fordultak elő e leletek, továbbá, hogy melyek voltak együtt, megbízható fölvilágosítást nem tudtak adni a munkások.

Szeged. *Tömörkény J.*

* Arch. Értesítő, 1903. évf. 43—50 l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A PÉCSI RÉGI EGYETEM HELYE ÉS CZÍMERE.

Nagy Lajos királyunk által 1367-ben alapított pécsi egyetem — eddigi hiedelem szerint Pécsett azon a tájon feküdt, a hol a Czitrom- és Deák-utczák északkeleti saroktelkein egy XIV. századi templomnak északi ablaktalan fala, mint tűzfal, ma is csaknem egész magasságában fennáll. Ez a templom, mint egyik boltozat gerinczének maradványa mutatja, csúcsíves ízlésben egyhajóval és gyámpillérekkel épült, s bizonyosan polygon záródású szentélye volt, de ez utóbbi már végkép megsemmisült, s a falmaradványain sincs, az említett csekély boltgerincz-profilen és a nem rég kiásott délnyugati sarokpilléren kívül más kormeghatározó részlete. Egy ily régebben még fennállott falán halhólyagos diszítményű ablaka is látható volt. A mai utcza irányára kissé ferdén, kelet-nyugati irányban terjedt el, vagyis keletelve volt. A fal rakása szabálytalan törmelékkő, kemény habarcscsal; úgy látszik csak a művészi részletek, s tán a saroképületek voltak faragott kőből.

Hogy déli részén zárda épült volna: alig hihető, mert az itt elvonuló utcza, s még inkább a csekély távolságban levő városfal, melynek épen szemközti hengerbástyája ma is magasan fennáll: hadi okokból is kizárják azt a föltevést, hogy ide terjedelmesebb épületet emelhettek volna. A városfal és a templomrom technikai tekintetben elég egyöntetűnek mondható arra nézve, hogy mindkettőt egykorúnak, vagy legalább a templomot nemsokára a városfal építése után épültnek tartsuk, a mi szintén kizárja azt a föltevést, hogy itt zárda épülhetett volna.

Az a hagyomány tehát, mely a pécsi egyetemet ide, illetőleg a nyugat felé elterülő Deák-, Eötvös- és Kert-utczák által határolt telekre, az egykori püspök-kertbe helyezi, csak az által nyerne alapot, ha valahol a közeli városfal és templom elhelyezésével összeegyeztethető épület alapfalai jönnének elő. Ilyennek látszottak a posta-palota alatt előkerült alapfalak, melyeknek további feltárására részben épen ez a hagyomány vitt rá.

A pécsi egyetem helyének kérdése tudtommal először 1799-ben merül fel egy kardosfalvi Kardos Alajostól írt művecskében, mely a

pécsi egyetem történetével foglalkozik, s azt állítja, hogy az egyetem, valósziniien az ú. n. püspöki kerttel, vagyis a mai Kert-, Eötvös- és Deák-utczák által határolt területtel szemben állott. E területre a bejárat a Deák-utcza felől nyilván, a Deák- és Czitrom-utczák saroktelkén álló, ma tűzfal gyanánt szolgáló templomfal környékét értette, s elmondja, hogy egy szakértő szerint itt állott hajdan a benczések monostora, vagyis az egykori egyetem tanárainak lakóhelye. Haas Mihály 1845-ben kiadott «Baranya, Emlékirat» czímű művében «régi, mindjárt a török kiűzése után készült deák kézirat»-ból e sorokat idézi: «Vala Pécsett e szerzettnek (érti a Benedek-rendieket) nagyszerű kolostora és temploma egyetemmel együtt», s hozzá teszi: «Állott pedig e monostor a város déli részén, közel a mostani püspöki kerthez, hol nemrég roppant maradványi valának még láthatók.» (250. l.)

A RÉGI PÉCSI EGYETEM CZÍMERE.

Mindössze ennyi az, a minek alapján létre jött a helyi hagyomány, hogy az említett falrom és környéke lehet a pécsi egyetem helye. E hagyománynak különben némi valószinűséget kölcsönzött volt még az a régebbi értesülésem is, hogy a tornacsarnokkal majdnem egészen szemközt álló ev. ref. templom helyén is terjedelmes alapfalak jöttek volt elő, melyek a másik czikkemben említett postapalota alatti falakhoz közel levén egy itteni terjedelmesebb épülettömb létezésére engedtek következtetni.

Ez a vélemény azonban ásatásaink folytán lényegesen módosulást szenvedett, mert a postapalota alatti alapfalaknak a város falaival való tisztázott viszonya semmi kétséget nem hagy fenn az iránt, hogy itt nem a pécsi egyetem képzelt helyiségeivel, hanem Alsó-Pannonia fővárosának az egykori Sopianænak valamely terjedelmesebb középületével van dolgunk.

Mielőtt azonban a pécsi egyetem helyének kérdésére a további kutatások, vagy a véletlen nagyobb világosságot derítene, bemutatom a pécsi egyetem czímerének tartott domború műtöredéket. E töredéken

mélyített mezőben egy XV. század vége és a XVI. század elején divatos czímerpajzs van kivésve, melyet az idevágó czímerpajzsokkal összevetve, valószinűnek kell tartanunk, hogy hiányzó felén a pajzsnak épen ilyen alakú, vagyis a szimmetrikus részlete állott. A pajzs alsó és felső mezőre oszlott, de a vízszintes szalagnak csekély nyoma látható. Az alsó mezőben (a hiányzó részen egykor látható volt) balkéz könyvet tart, melynek egyik záró csattja is látható. Ezt azért kell kiemelnem, mert e czímer eddig közzé tett rajzán (Áldásy Alsan pécsi püspök élete. Magyar tört. Életrajzok.) épen ez a jellemző rész hiányzik.

A felső mezőben két egymást keresztező, három-három liliomban végződő leveles galy, s ezek között egy hatágú csillag látható.

Ezt a töredéket tulajdonosa, Horváth Antal fedezte föl Pécsett a mizeriek-templomával szemközti Löwy-palota alapjainak ásása közben, a hol régi alapfalak anyagaként volt beépítve, másik fele is ott volt, de míg ő ezt elszállíttatta, másik felét egy ügyetlen kőmíves ismét beépítette az új alapfalakba. Az ezredéves kiállításra felhoztam volt és lefényképeztem, de hiteles képe eddig nem jelent meg.

Kérdés, mennyiben tartható ez a pécsi egyetem czímerének? Erre csupán a bal kéz által tartott könyv mutat. Egyéb tekintetben látjuk, hogy a czímerpajzs alakjánál fogva legkorábbra Ulászló király idejére tehető. Erre vall a fönn épen maradt renaissance alakú A betű is. Hogy sem az egyetemalapító Nagy Lajos, sem az akkor élt Vilmos püspök czimerének, sőt egyáltalán XIV. századinak nem mondható: az bizonyos. De ezért lehet a pécsi egyetem czímere, a budai egyetem czímere is a könyv, vagyis a biblia; csakhogy míg ebben a kettőskereszt, addig a pécsi czímeren a liliomos galyak és a csillag láthatók. Mely család czímerének része azonban ez a keresztbe tett két galy és csillag? Ezt még ma nem mondhatjuk meg; de épen mivel ilyen czímerű családot nem ismerünk, ez arra utal, hogy az egyetem czímerének szerkesztője az Anjou-liliomot, tehát az alapító király czímer-motivumát stilizálta e czélra ilyen önkényesen. Azt is tudjuk, hogy a könyv mint czímer-motivum adományozása egyeseknek csak a XVII. századtól kezdve jő elő.

Egyébiránt a kutatás tere még itt is nyitva áll, s csak e czímertöredék lelőhelye ébreszti most bennünk azt a föltevést, hogy a pécsi egyetem nem a hagyomány által megjelölt püspök-kertféle területen, hanem fönn az említett Löwy-féle palota, illetőleg az ennek szomszédságában álló városház helyén állhatott. Németh Béla kutatásai szerint ugyanis itt még a XVIII. században is egy (templom)-torony állott, s tán ez volt az egykori egyetem-templom tornya. A tervbe vett városház lebontásakor végzendő kutatások talán erre nézve nyújtanak majd valami felvilágosítást. *Gereczi Péter dr.*

RÉGI EKÉK RÉSZEI SÜMEGH VIDÉKÉRŐL.

Az eke Magyarországban, mint földművelő államban külön irodalmat érdemelne, mely a meglevő hézagos adatokat kiegészítve, hivatva lenne az eke fokozatos fejlődésének minden átalakulásait felderítve bemutatni.

Az eke mint földhasogató, porhanyító eszköz főbb lényegeiben, napjainkban sem változott az őskori ekétől. A technikai vívmányok azokat czélszerűsítették ugyan, de megváltoztatni nem tudták.

Az eke eszméje — a kihegyezett vagy bárdalakra kifaragott dorongon, melylyel az ősember földjét meghasogatta, ágyat készítve a vetőmagnak — épült fel. A haladás bizonyos fokát azon vívmány képezte, hogy a dorongba szög alatt vékonyabb tüske alakú ágat erősített, melylyel könnyített a föld hasogatás munkáján olyképen, hogy a hasogató eszközt nem maga előtt tolta, hanem maga után huzta. A törékeny fatüskét később csonttal helyettesítettek, mely könnyebben ellent állt a fagyökereknek és így megkönnyítette a földhasogatás nehéz munkáját.

A haladás újabb vívmánya az ekeszarvak megalkotása volt, mely kezdetben, míg a szántáshoz emberi erő alkalmaztatott, azon czélt szolgálta, hogy ezzel kétrészre oszlott az erő. Az eke hátulján álló ember az eke szarvait tartva tolással segédkezett az ekevonónak, egyuttal kormányozta a hasogatás irányát.

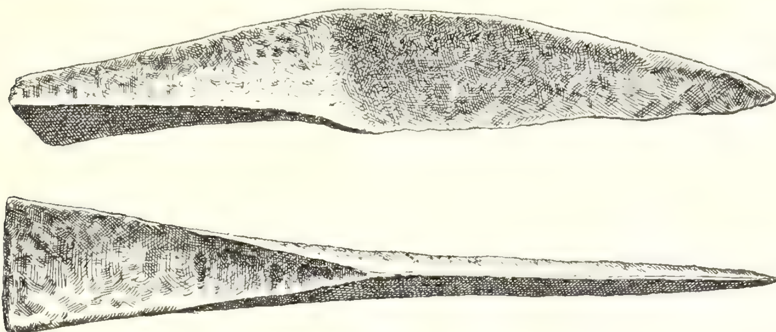
E vívmánynyal körülbelül a legrégibb korban már czélszerűen meg lett oldva az eke kérdése, mert napjainkban is az eke ugyanazon három részből áll, t. i. az ekerud (gerendöly), az ekeszarvak és a hasogatást végző eketest. Újabb vívmánynak tartom az ekekés (csoroszla) alkalmazását az ekerud derekán, mely megkönnyítette, mintegy előmunkáját végzete az eketestnek. Még újabb javítása a szántás műveletének, a kétkerekű taliga alkalmazása az eke előtt, mely azonban magát a szántás műveletét nem érintette, csakis az ekevonás munkáját könnyítette meg.

Az eke czélszerűsítése, tartósabbá tétele, a későbbi kor vívmánya, midőn már általánosságban elterjed a vas használata. Így a törékeny fa- vagy csonttüske, a mely a földhasogatást közvetlenül végezte, tartós és kovácsolás által kiélesíthető vasérczczel volt felcserélhető. Ilyen vaskés, a szántovas legrégibb alakja az 1. számú ekerész, mely a Balaton közelében a Szt.-György hegy lábánál földmunkálatok alkalmával került felszinre. Az éllel biró sulyos ekekés keresztben álló foka, az eke gerendölyéből szög alatt kinyúló eketüskében aként nyert megerősítést, hogy a kés éle felfelé álljon. Igy kisebb erőt igényelve barázdákat vágott a talajban. Az ekekés hossza 37 cm.

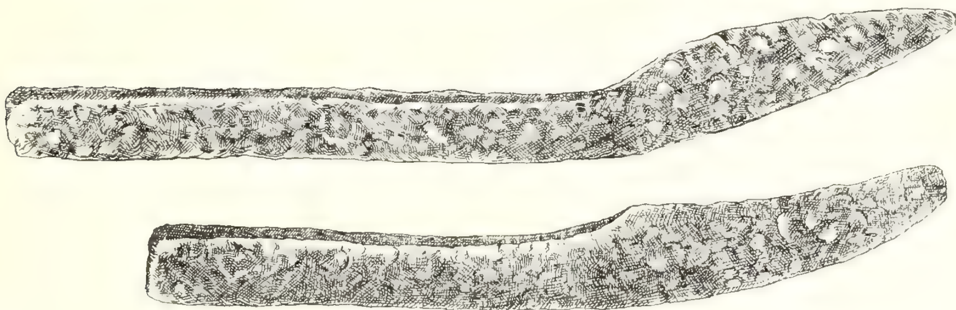
Hogy az eke ne csak a föld felszinének hasogatását végezze, de egyuttal a talajt bizonyos mélységig megforgassa, porhanyóvá tegye és föld termőképességét fokozza, e czélt szolgálta a később az ekekés mögé alkalmazott, egymáshoz szögalakban fektetett éllel biró két kormánylap, mely egész közel multig, multszázadunk 50-es éveinek végeig fából készült, mely elé hegyes orru 2 felü befelé hajlott szárnyu szántóvas alkalmaztatott. Csak a 60-as évek elején kisérletezett és nagy sikert ért el Vidacs, az öntött ekefejre alkalmazott

hullámosan görbített egyoldalú ekekormánynyal, mely közvetlen alapját képezte, napjaink legtökéletesebb Sack és az úgynevezett bácskai ekéknek.

Pár évtizedes kutatásom alatt egész tárlót megtöltő sorozatot gyűjtöttem össze vidékünkön felszinre került ekék vasrészeiből, melyek azonban különböző területen szórványosan kerülvén elő, nem nyújthattak tiszta képet egy régi eke megalkotásához. A mult év nyarán azonban Káptalanfától északra a római táborhely közeléből földmunkálatok alkalmával, a munkások egy teljes eke összes részeit az elkorhadt farészek hiányával beszállították muzeumomba. Állt az eke, vasból készült kettős szárnyú szántóvasból, ekekésből (csoroszla), eketisztító köpüskésből (ösztöke), mely azon czélt szolgálta, hogy méternyi

1. ábra.

2. ábra

hosszú nyélre alkalmazva a szántóvas és kormány lapokra tapadt összetorlódott földréteg eltávolítassék. Végül egy érdekes alkotású erős ekelánez is került elő, mely a szemlélőre azon benyomást teszi, hogy e láncz segélyével az eke emberi erő által vonatott. Építem e feltevésemet az ekevonó láncz alkotására, mely áll, két erős hosszú nyolczas alakú lánczszemből és egy körte alakú nagy karikából, mely 28 cm.-nyi átmérőjével könnyen felhúzható volt a jobbkarra és ráillik a vállpereczre. A láncz hosszúsága 65 cm., mely az eke gerendölyre kapcsoltatott és annak vontatatását a szántó ember közvetlen a rúd előtt balfelől állva kissé hajlított helyzetben végezhette.

Ekerészeket leltek vidékünkön Sümeghen, Csabrendeken, Csehiben, Szt.-György hegyen hanyi-határban. E két itt rajzban bemutatott 2. számú ekekés (csoroszla) Badacsonyban került felszínre szőlőforgatás alkalmával. A nagyob-

bik 50 cm. hosszú erős lapított vasból készült, élesre vert késrésze kissé előre hajlik. Alakra némi eltérést mutat 38 cm. hosszúságú kisebbik ekekés, mely kevésbé előre hajtott ív alakot mutat. Sümegh vidékén lelt ekerészek száma 16, melyből 9 db szántóvas 3 féle változatban, 3 ekekés (csoroszla), 2 köpüskés (ösztöke), egy eketüske és egy ekelánczból áll.

Sümegh, 1904 január. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

RÓMAI FELIRATOS KŐEMLÉKEK DUNAPENTELÉRŐL.

Dunapentele határában a római kulturának már sok maradványa került napfényre. Legutóbb ismét gyarapodott innen a Magyar Nemzeti Múzeum néhány érdekes emlékkel. Meglehetős magas, keleten lejtősen a Duna felé leszálló dombkopályon (ma Öreghegy a neve) terült el itt a római Intercisa nevű helység. Ez már természetadta fekvésénél fogva is hivatva volt arra, hogy a Duna jobb partján végighúzódó birodalmi határnak katonailag fontos pontja legyen. A dombkopály nemcsak a Duna-medencze nagy részére engedett tiszta kilátást, hanem a jobb parttól messze elhúzódó síkságra is. Nemcsak a római határvonal egy jókora darabját észak felé *Vetus Salına*-n, a mai Adonyon túl és dél felé *Annamatia*-ig, a mai Dunaföldvárig lehetett innen áttekinteni, hanem még a Duna bal partján fekvő barbárok lakta földnek nagy részét is. A rómaiak fölismerték e pont stratégiai fontosságát és ha nem is *Aquincum*-hoz, illetve *Brigetio*-hoz hasonló nagyságú katonai állomássá tették, Intercisa mindenesetre a fontosabb erődök egyike volt. Lovas íjászok ezer főre menő csapatja székelt itt, a melynek legénységét eredetileg az *Antilibanon* északi lejtőjénél és az *Orontes* jobb partján fekvő syriai *Hemesa* városából ujonczozták.* Egykori táboraik egyes nyomai még fölismerhetők és a dunapenteleiek e dombkopályt ma is «Táborszállás»-nak nevezik. A Duna közvetlenül a kopály keleti hegyháta mellett folyik el, ágya e helyen összeszorul épen úgy, mint pl. Budapesten a Gellért-hegy mellett. Ez a körülmény e pontot áthidalásokra, átkelésre stb. is alkalmassá tehette, a mi Intercisa katonai jelentőségét tetemesen fokozta. Az agyagos hegykopály római maradványainak egy részét a különösen tavaszkor erősen hullámzó, nagy erővel a partnak ütődő hullámok idővel magukkal ragadták és így manap a keleti hegyhát és a Duna partja között csupán szűkre szorult síkterület maradt, melyet a falu lakosai földmívelésre használnak. Nem ritkán

* Lásd a M. N. Múzeum régiségosztályában $\frac{12}{1851}$ sz. a. őrzött kőemlék feliratát. (C. I. L. Vol. III. 3331. sz. — Rómer-Desj. 117. sz.)

akadnak itt szántás alkalmával a rómaiak korából való kisebb-nagyobb éremleletekre s egyéb régiségekre, a miért is e földrészt a nép «Aranyászó»-nak nevezi.

Folyó évi márczius havában került innen a Nemzeti Múzeum birtokába egy feliratos emlékkő. *Orgon* úr, dunapentelei gyógyszerész, kinek szíves közvetítése által múzeumunk már nem egy értékes tárgygyal gazdagodott, f. évi február ius 19-én római felirat másolatának beküldésével arról értesítette a múzeumot, hogy *Berki János*, ottani lakos, az Öreghegyen levő szőlőjének felhányása alkalmával több sorból álló római föliratra bukkant. A másolat arra engedvén következtetni, hogy oly föliratttal van dolgunk, a melynek megszerzése kivánatos volna, e sorok íróját küldte ki a Nemzeti Múzeum Dunapentelére, hogy a lelet helyszínét és körülményeit tanulmányozza és az emléket a Magyar Nemzeti Múzeum számára megmentse. Az emlék egy üres sír bal oldalán állott, a melynek hossztengelye kelet-nyugoti irányban volt és a mely mintegy 44 lépésnyi távolságban volt a Duna partjától Berki István szőlejében.

Az üresen lelt sír három oldalán közönséges mészkőlap állott, északi hosszoldalán volt a föliratos kőtábla. Idoma függélyes irányban terjedő hossznégyszög. Magassága: 2·065 m., szélessége: 0·60 m.; felső részén tagolt keretben 1.12 m. magas és 0.51 m. széles mezőn a fölirat így szól:

IMP · CAES · TITo	Imp(eratore) Caes(are) Tito
AEL · HADRiANo	Ael(io) Hadriano
A N T O N I N O	Antonino
AVG · PIO · P · P ·	Aug(usto) Pio p(atri) p(atriae)
PONTES FACTI	pontes facti
IVSSV · G · GEMINI	iussu G(aii) Gemini
CAPELLIANI · LEG · NG ·	Capelliani leg(ati) aug(usti)
P · R · P · R ·	pr(o) pr(aetore)
C V R A N T E	curante
T I B · C L ·	Tib(erio) Cl(audio)
E V P R E P E T E	Euprepete.

A föliratban szereplő császári helytartó G. IVL. GEM. CAPELLIANVS csak Antoninus Pius császár *negyedik* consulatusa után működött mint legatus Augusti pro praetore Pannonia inferiorban.* Antoninus Pius császár negyedik consulatusa pedig a Kr. utáni 145. évre talál s így emlékünk a Kr. utáni 145—161. évekből való. A M. Nemzeti Múzeum régiségosztálya azonban több oly emlék birtokában van, a melyek a fönt nevezett legatus Augusti pro prætore nevét említik. Egyikök egy Antoninus Pius kormánya idejéből való katonai elbocsátvány töredéke

* Arneth: Zwölf röm. Militär-Diplome, 67. és kk. ll.

VLPIVS BIAVSCO számára. Lelhelye: Alsó-Szent-Iván (Fehérmegye). Föltünő, mint már Rómer[1] is megjegyzi, hogy itt GEMINIO, tehát GEMENIVS dativusa áll, míg a Magyar Nemzeti Múzeum többi emlékein GEMINVS a neve. A mi emlékünkön is GEMINI áll, tehát GEMINVS genitivusa.[2]

Múzeumunk egy másik emléke, a melyen G. GEMINVS CAPELLIANVS neve előfordul, egy Antoninus Pius kormánya alatt kelt katonai okmány az előbb nevezett VLPIVS BIAVSCO egyik hadastyántársa számára. — Lelhelye: Adony, Fehérmegye.[3]

Capellianus neve és czíme a legvilágosabb egy 1816-ban Ó-Budán lelt emléken, a mely a Magyar Nemzeti Múzeum épületének első udvarában van felállítva. Ez C. IVLIVS GEMINVS CAPELLANVS LEG. AVG. PR. PR.-nak Neptunusnak szóló fogadmányi köve.[4]

Intercisa a limes vonalában nemcsak kitünő támaszpontot nyujtott a védelemre a Duna bal partján lakó barbárok támadásával szemben, hanem a birodalmi vámvonal megőrzésére is alkalmas volt. Itt, a hol a Duna medenczéje a már fentebb említett okokból megszükült és nem volt oly széles, mint fölső vagy alsó részén, a csempészeknek könnyebben eshetett a folyamon való átkelés. De viszont aligha volt alkalmasabb hely e betörések meghiusítására. Azért itt lehetett az őrtornyok (burgi) hosszú lánczolatának egyik csomópontja. Ily erődről tudtunk 1887 óta, midőn Battán került elé egy föliratos emlék. Az emlék Commodus császár (180—192. Kr. sz. u.) idejéből való és a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi. Érdy 1847. évi márczius 3-án találta *Batta* (Fehér m.) közelében a «Kliszák» nevű erődben. Meglehetősen megsérült. A kő Kr. u. 185-ből való. A császár czímei között világosan olvasható: TRIB. POT. X. és COS. IIII.[5]

Utóbb burgusokról szóló más két emlék töredéke vált ismeretessé, a melyek Dunapenteléből származnak.[6]

[1] Rómer-Desjardin, pag. 105

[2] Az irodalomra nézve v. ö. C. I. L. vol. III. 884. l. XLII. sz. — Rómer-Desj. 105. l. 187. sz. — Arneth, Zwölf röm. Mil. Diplome XXV. tábla XI. sz. 67. és kk. ll. — Renier Léon, Rec. de diplomes milit. 171. és kk. ll. — Henzen, Annali dell'Instituto di corrisp. archeol. 1855. 26. l. — Katancsich, Istri adcolarum geographia vetus I. 404. lap, CCCXXXIII. szám.

[3] Irodalma: C. I. L. Vol. III. 885. lap, XLIII. sz. — Rómer-Desj. 106. lap, 188. sz. — Arneth, i. m. XXV. tábla XII. sz — Renier Léon, 175. és kk. ll. 38. sz.

[4] V. ö. Rómer-Desj. 16. l. 38. sz. — C. I. L. III. vol. 3486. sz. — Miller, Acta Musei Nationalis Hungarici I. 216. l. — Orellius, Inscriptionum Latinarum Selectarum Amplissima Collectio III. 5666. sz.

[5] Rómer-Desj. 61. lap, 112. szám, XXI. tábla. — C. I. L. vol. III. 3385. sz. — Érdy, Magy. Akad. Ért. 1847., 286. l. — Henzen, Bull. d. Inst. di corrisp. arch. 1848. 34. l. — Aschbach, über römische Kaiserinschriften. Sitzungsber. d. Kais. Akad. der. Wiss. Wien, XXIV. köt. 112. lap.

[6] Mind a kettő a C. I. L.-ban vol. III. suppl. 10312. és 10313. szám alatt van közzétéve, a hol a 3385. számú szerint kiegészítették (lásd még: Arch. epigr. Mitth. XIII. 141. l. és u. o. XIV. 53. l.) E két töredék előbbijét 1901 óta múzeumunkban őrzik és a régiségnaplóban 89—1901. 1. szám alatt van beiktatva.

Mostanában 1903-ban a dunapentelei szőlőkben történt földforgatások alkalmából ismét két hasonló fölirat került napvilágra.

Az egyik emlékkő, a melynek lelhelye a Dunapentele határában levő Esztergályos-féle szőlő, 0·22 m. vastag, 0·81 m. magas és 1·47 m. hosszú mészkőlap. Profilos keretben 0·75 m. magas és 1·32 m. hosszú mező a következő felirattal látható:

IMP · CAES · M · AVR · / / / / / / / / / / / / ANTONINVS
AVG · PIVS · SARM · GER · BRT · PONT · MAX · TRIB · POT ·
VI · IMP · IIII · COS · IIII · P · P · RIPAM · OMNEM · BVRGIS
A SOLO · EXTRVCTIS · ITEM · PRAESIDIS · PER · LO
CA OPPORTVNA · AD CLANDESTINOS · LATRVNCV
LORVM · TRANSITVS · OPPOSITIS · MVNIVIT ·
PER · L · CORNELIVM · FELICEM ·
PLOTIANVM · LEG · PR · PR ·

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) [Commodus] Antoninus
Aug(ustus) Pius Sarm(aticus) Ger(manicus) Brit(annicus) pont(ifex) max(imus) trib(unicia) pot(estate)
VI imp(orator) IV co(n)s(ul) IV p(ater) p(atriae) ripam omnem burgis
a solo ex(s)tructis item praesidi(i)s per lo
ca opportuna ad clandestinos latruncu
lorum transitus oppositis munivit
per L(ucium) Cornelium Felicem
Plotianum leg(atum) pr(o) pr(aetore).

A másik 0·36 m. vastag, 0·92 m. magas, 1·82 m. hosszú mészkőlapot találtak Dunapentelén a Farkas-féle szőlőben. — Két oldalt egy-egy rosettával diszített keretben 0·545 m. magas és 1·09 m. hosszú mezőben a fölirat így szól:

IMP · CAES · M · AVR / / / / / / / / / / / / / /
TONINVS · AVG · PIVS · SAR · GERM · PONT ·
MAX · TRB · POT · VI · IMP · IIII · COS · IIII · P · P ·
RIPAM · OMNEM · BVRGIS · ASOLO · EX
TRVCTIS · ITEM · PRAESIDIS · PER · LOCA
OPPORTVNA · ADCLANDESTINOS · LA
TRVNCVLORVM · TRANSITVS · OPPOSITIS ·
MVNIVIT · PER / / / / / / / / / / FELICEM
/ / / / / . / . / , , / /

Imp(erator) Caes(ar) M(arcus) Aur(elius) [Commodus An]
toninus Aug(ustus) Pius Sar(maticus) Germ(anicus) pont(ifex)
max(imus) trib(unicia) pot(estate) VI. imp(erator) IV. co(n)s(ul) IV. p(ater) p(atriae)
ripam omnem burgis a solo ex
(s)tructis item praesidi(i)s per loca
opportuna ad clandestinos la
trunculorum transitus oppositis
munivit per [L(ucium) Cornelium] Felicem
[Plotianum leg(atum) pr(o) pr(aetore).]

Itt tehát világos tanúságot nyerünk arra, hogy «az egész partot alapjából fölépített várakkal és a csempészek titkos átkeléseire alkalmas helyekkel szemben elhelyezett őrállomásokkal erősítették meg.»

Ezzel helyesnek bizonyult Desjardins véleménye, a melyet egyik Henzenhez intézett és az Annali dell'Institutio di correspondenza Archeologica (1868, 5. és kk. ll.)-ban közétett levélben nyilvánított. Rómer is említi (p. 62): «Az illyricumi, pannoniai, daciai és moesiai vámvonal szorosan követte a Duna folyását.» E vámvonalak védelmére várakat építettek és a csempészek betöréseinek megakadályozására őrállomásokat állítottak fel. Ez, mint a fölirat 5. és 6. sora is kiemeli, alkalmas helyeken (LOCA OPPORTVNA) történt és a Dunapentelénél a Duna mellett emelkedő hegykopálynál alkalmasabb hely nem sok lehetett az egész vámvonalon. Innen magyarázható, hogy Dunapentele határában eddigelé már négy ily emlékkövet találtak.

Római kőföliratokon, jóllehet egyébiránt jó állapotban vannak, nem ritkán esik meg, hogy a császár nevét kivakarva találjuk, sokszor a császári család tagjaiét, néha a kormányzó nevét is eltüntették. Igy jártak el gyülölt személyekkel, különösen zsarnok uralkodókkal szemben, a kiknek az emlékét úgy vélték örökre kiírtani. Ily zsarnok és gonosz uralkodók nevét a consulok jegyzékéből (Fasti consulares) is kitörölték és helyébe a tették consul suffectusát. A császárság első századaiban ez senatusi határozat alapján történt. Az első, kinek emlékét így kiírtani akarták, Nero volt, utána következtek Vitellius, Domitianus és Commodus (v. ö. Aschbach, Über röm. Kaiserinschriften.)*

Antoninus Pius óta az Antoninus név igen népszerű volt. Commodus is fölvette és tulajdon nevéhez csatolta. Ebből a sorrendből is kitünik, hogy a kivakart név Commodusé volt.

A két fölirat szerint Commodus abban az időben a *tribunitia potestas* VI. megújításának évét élte és már négyszer üdvözölték imperator gyanánt. Ez a Kr. u. 181. évnek felel meg. Föltünő azonban a COS IIII hozzátétel. Ebből azt lehetne következtetni, hogy ő akkor már negyedszer viselte a consuli méltóságot, holott Kr. u. 181-ben csak harmadszor választották meg consulnak. Commodus csak a város alapítása 936. évében, Kr. u. 183-ban lett negyedízben consul. Ez kiviláglik e kor éremfölirataiból ís. Valamennyi érmen (l. *Cohen*, III. 228. l. 4. sz., 241. l. 106. sz., 265. l. 273. sz., 269. l. 307. sz. stb.) a Trib. Pot. VI éve a Cos III évének felel meg és a Trib. Pot. VII. éve (l. *Cohen* III. 229. l. 9. sz., 241. l. 110. sz., stb.) is a III. consulatus évével összeesik. Csak a Trib. Pot. VIII. éve egyezik meg a IV. consulatuséval) (l. *Cohen* III. 229. l. 13. sz.) Annál föltünőbb ez, mert ugyanez a datum fordul elő

* Sitzungsber. der Kais. Akad. der Wiss. XXIV. Bd. pag. 85. ff

mind a két, különben hasonló szövegű emléken, a melyeket 1903-ban leltek Dunapentelén. Itt áll: TRIB · POT · VI · IMP · IIII · COS · IIII., pedig mindkét kövön COS · III-nak kellene állania. Nem gondolhatunk egyébre, mint a kőfaragó tévedésére, mert annak daczára, hogy a kövek szövege több helyen megsérült, éppen a TRIB · POT · VI · IMP · IIII · COS · IIII. kitétel mindkét kövön oly tisztán olvasható, hogy olvasási hiba tökéletesen ki van zárva.

A két, ámbár egészen hasonló szövegű fölirat egyike a császár nevei között a BRT (annicus) nevet is fölsorolja. A kő illető helye azonban nem egészen tiszta, vakarás nyomai látszanak és valószínű, hogy eredetileg a császár czíme itt is csak az volt, mint a második kő fönn idézett föliratában, tehát SAR · GERM · PONT · · · ·, nem pedig SARM · GER · BRT · PONT. Annál valószínűbb ez, mert Commodus csak Kr. u. 183-ban vette föl a Britannicus nevet. (V. ö. Aschbach, i. m., 31. l.), sőt Eckhel (Doctr. VII. p. 111.) azt állítja, hogy ez csak Kr. u. 184-ben, a britanniaiak legyőzetése után, mint IMP · VII történt meg. A BRT név tehát, a mely ezen a kövön előfordul, határozottan későbbi hozzátétel. Az a körülmény, hogy mindkét kövön a harmadik consulság helyett COS · IIII · olvasható, tehát mindkét helyen ugyanazt a hibát követték el, arra vall, hogy mindkettőt ugyanegy kőfaragói műhelyben készítették és ez még támogatja fönn kifejtett föltevésünket, hogy Dunapentelén a helyi viszonyok miatt több burgust emeltek ki és azok mindegyikét ilyen emléktáblával jelölték meg.

Végül még az itt említett legatus-sal kell foglalkoznunk. Neve: *L. Cornelius Felix Plotianus, legatus pro praetore.* Neve mind a két emléken erősen meg van sértve, az egyiken azonban a pontos megállapítása még lehetséges; a másikon csak kevés nyoma maradt. Ez emlékek a múzeumunkban nem az egyedüliek, a melyeken az említett név olvasható. Az 1869. évi február 9-én Ó-Budán lelt kő is, a mely *M. Aurelius Titus* síremléke, *Cornelius Plotianus legatus* nevét említi (Lásd: C. I. L. vol. III. 10507. sz. — Eph. Epigr. II. 704. sz. — Rómer, 125. sz.) Miután tudjuk, hogy a most tárgyalt emlékek, a melyeken ennek a legatusnak a neve olvasható, a Kr. u. 181. évből valók, M. Aurelius Titus síremléke is chronologiailag meghatározható.

Mahler Ede.

ŐSKORI ÉS RÓMAI LELETEK MAGYARORSZÁGBÓL A BÉCSI UDVARI TERMÉSZETRAJZI MÚZEUMBAN.

Az udvari természettudományi múzeum őskori gyűjteménye túlnyomó részben csupán ausztriai eredetű leleteket tartalmaz. Nem mintha előre kitűzött czélja lett volna ez a még meglehetősen új gyűjteménynek, — mely más régebbi intézetek és magánosok gyűjteményével gyarapodva máris több értékes tárgyat foglal magában — hanem fejlődésének története hozta magával. Tulajdonképen az lenne a feladata, hogy egész Európából származó régiségeket vegyen fel magába a történelem előtti korból s a történelmi idők kezdetéről; a külföldi eredetű leletek azonban természetszerűleg úgy számukat mint jelentőségüket tekintve messze elmaradnak a hazai leletek mögött. — Magyarországot, udvari intézetről lévén szó, nem lehet itt a külföldhöz számítanunk, ezért, ha nem nagy számmal vannak is a magyarországi leletek a múzeum gyűjteményében, mindenesetre igen értékesek s nagy jelentőségűek.

Egy brassóvidéki, a tószegi Laposhalom nevű és a dunamelléki vukovári Vučedol őskori lakótelepekről származó leletek s egy gróf Apponyi Sándor által ajándékozott csontvázas sír Lengyelről (Tolna m.) képviselik az újabb kőkort, továbbá sírleletek a Csepel-szigetről s néhány kisebb sorozat és magános tárgy. Ez utóbbiaknak egy részét az anthropologiai társulat gyűjtötte még évtizedekkel ezelőtt s az udvari múzeumnak adta át. Több rézvésőt és fejszét, melynek magyarországi eredete kisebb vagy nagyobb valószinűséggel megállapítható volt, részben vétel útján szerzett a múzeum, részben pedig örökségképen néhai Spöttl J. bécsi gyűjtő hagyatékából.

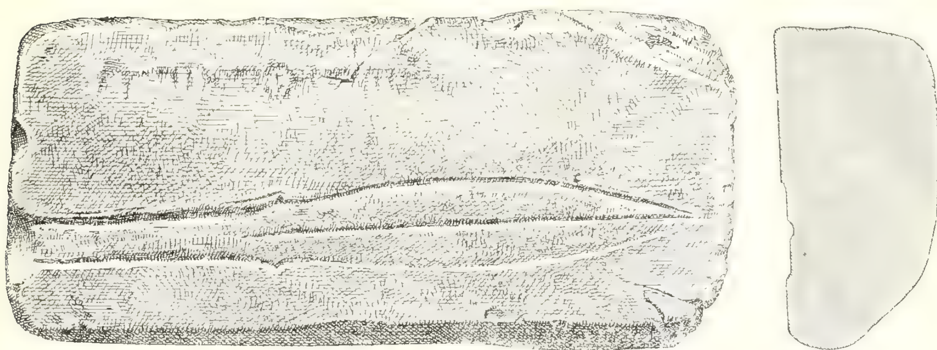
A magyarországi bronzkor egyáltalán nincs Bécsben jelentőségének megfelelően képviselve, hogy rendkívüli formagazdagsága némileg mégis szemlélhetővé legyen téve, a Hampel által a magyarországi őskori leletekről közzétett nagy fényképatlasz táblái vannak két terem ablakfülkéiben felfüggesztve. Az eredeti tárgyak szerény gyűjteménye jelentékenyen gyarapodott a cs. és kir. udvari műtörténeti múzeumtól két év előtt csereképen átvett őskori gyűjteménynyel, mely 95 magyarországi bronztárgyat tartalmazott.

Az átvett tárgyak a következők:

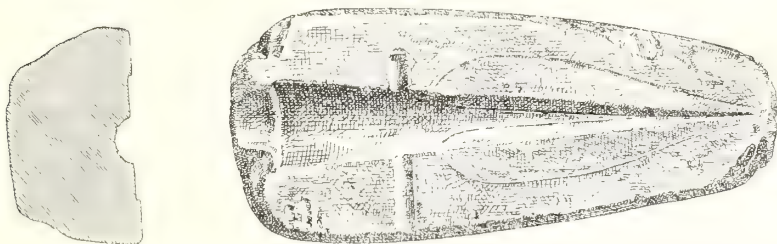
1. A lelhely megjelölése nélkül (Felső-eőri Pyrker László egri érsek úr ő excellentiája) két korongos tekercs középpontjokban tutulusokkal, szélső hajlásuk egyenesen megvan nyujtva s végén felső karra való ovalis alakú hurkot képez, hossza 27—28 cm., ugyanolyan két darab, egyik 19·9 cm. hosszú, másik 28·5 cm. hosszú, alkarra való díszes (hengerded) tekercs, huszonhárom hajlású, fedő módjára a végeire hajló kis korongos tekercsekkel, egy talpas véső.

1. ábra.

2. ábra.

3. ábra.

ÖNTŐMINTÁK HOMOKKŐBŐL FUGYI-VÁSÁRHELYRŐL (BIHAR M.) 1/2 nagys.

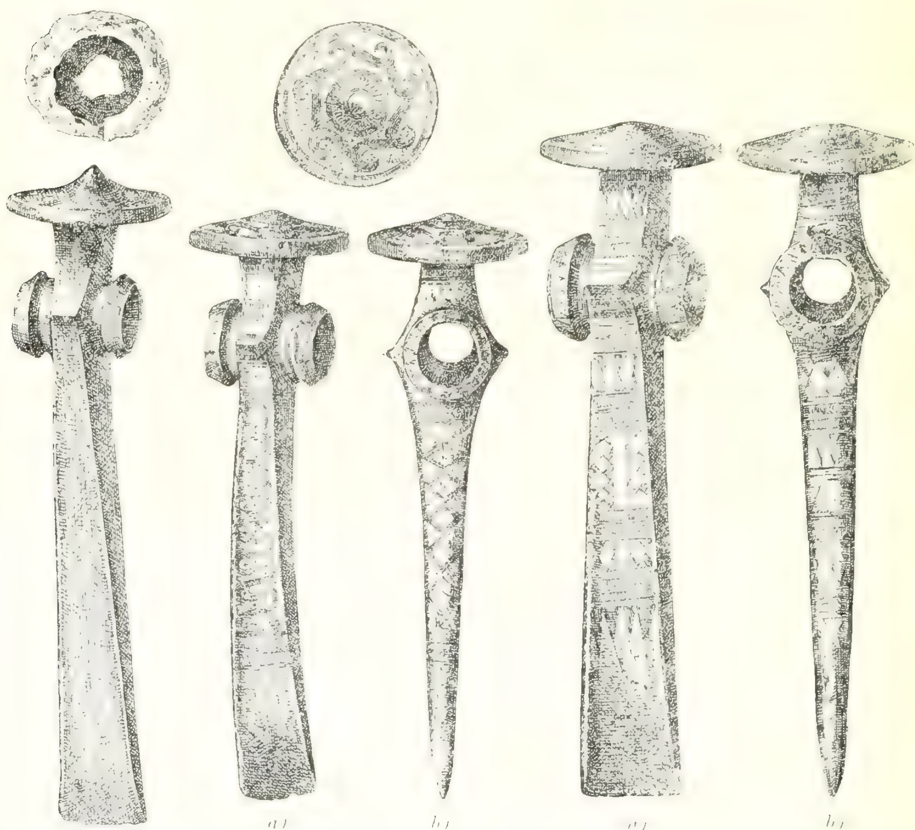
2. Nyitráról két véső, magasan fekvő kis szárnyakkal, egyik 17·4, a másik 19 cm. hosszú, két darab hatélű tokos véső füllel, egyik 6·5, a másik 10 cm. hosszú. (V. ö. Hampel, Bronzkor II. 104. l.)

3. Budáról egy véső magasan álló kis szárnyakkal, hossza 13·4 cm.

4. Ó-Budáról (1855. évi lelet): egy szép nagy tokos véső füllel és zsinórdiszítéssel, hossza 16·1 cm.

5. Sopron (1855. évi lelet): erősen hajlott pengéjű sarló, nyers öntvény, hossza 20 cm.

6. Újhelyről, 15 cm. hosszú, finoman fogazott tőrpengealakú fürész.

4. ábra. 5. ábra. 6 ábra.

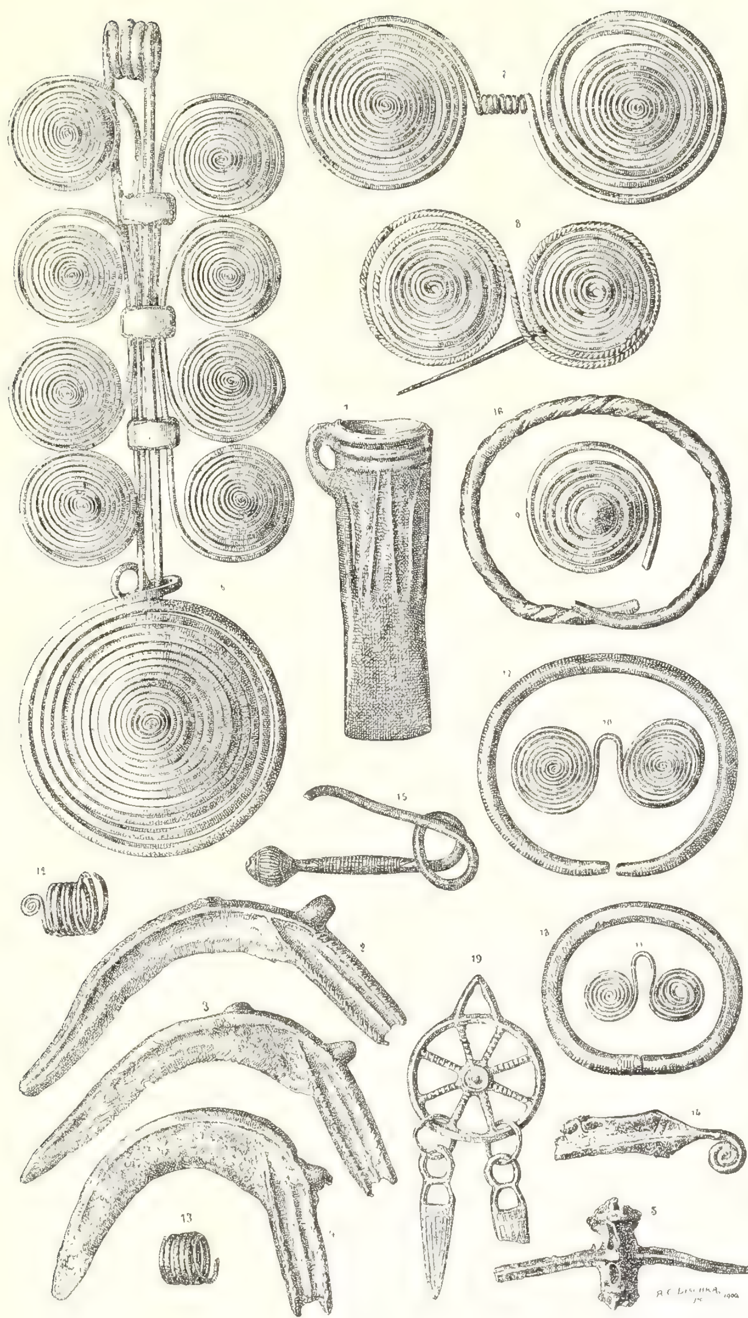
TORDAMEGYEI BRONZCSÁKÁNYOK. (2/5 nagys.)

7. Dunaföldvárról, az 1864. évben felszinre jött öntőműhely-maradványokból, egy kettős nyelvalakú bronzlepény, 16·1 cm. hosszú. (V. ö. Hampel Bronzkor I., II., III. f. és II. 25. l.)

8. Siófokról, a Balaton mellől (Veszprém m.): nyakperecz, csavarszerű bekarczolt disszel, T-alakú végekkel. Átm. 21·6 cm.

9. Sziget (Mármaros m. 1862. évi lelet): tokos véső füllel, lyukacsos, hibás öntésű 8·6 cm. hosszú.

10. Rónaszékről (Mármaros m., lelték 1864-ben): két csücskös peremű és füles tokos véső, síma, négyélű, egyikök 8·6, a másik 10·4 cm. hosszú;

7. ábra

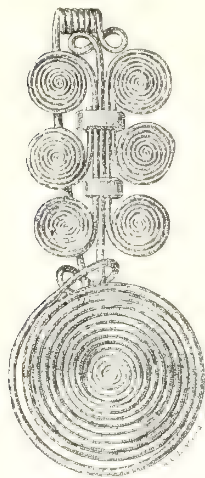
PUCHÓI BRONZLELET (TRENCSÉN M.) $^{1}/_{3}$ nagys.

kevéssé hajlott pengéjű, csonka hegyű sarló, hossza 19·4 cm., kerek átmetszetű pálczából hajlított bekarczolt díszű két karperecz, egyiknek átmérője 6·9 cm., a másiké 8·2 cm. (L. Hampel II. 128. l.)

11. Nolcsóról (Turócz m. 1860. évi lelet): felduzzasztott nyakán s gömbalakú fején rovátkos díszszel borított nagy tű, hossza 62 6m. (Lásd Hampel II. 103.)

12. Fugyi-Vásárhely (Bihar m., 1874. évi lelet): három fél öntő-minta homokkőből, egyik két sarló öntésére szolgált, hossza 18 : 14·5 cm.), a második lándzsacsúcs, hossza 14·4 : 3·7—6·2, a harmadik pedig egy karimás nyéllemezű tőr készítéséhez való, hossza (8·6 : 19·5 cm.)

13. Bardóczról («Erdély» 1859. évi lelet): trébelt pontsorok- és dudorokkal diszített, fenekén kitöredezett két kisebb bronzüst, hozzájuk való ugyancsak két abroncsfogantyú megerősítésre szolgáló kettős keresztalakú lemezekkel, egyiknek átmérője 27, a másiké 32·2 cm. (V. ö. Hampel id. mű. II. 8. l.)

8. ábra.
FELSŐVIDÉKI SODRONYOS BRONZFIBULA (2/5 nagys.)

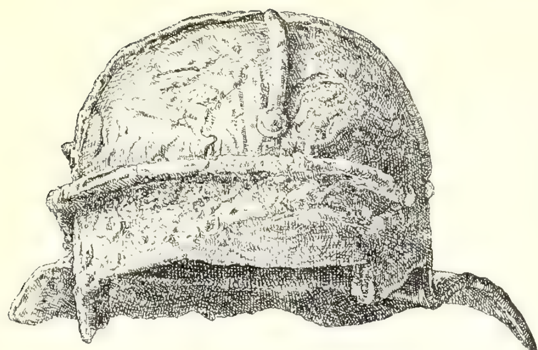
14. Fejércséről (Bereg m., lelték 1830-ban): egy szokatlanul kiemelkedő peremű tokos véső szögbe rakott zsinórdíszszel, 14·3 cm. hosszú, vésőféle eszköz, egyik oldalán szárnyakkal lapát alakjára hajlított éllel, hossza 11·5 cm., egy lándzsacsúcs, egy tokos véső, két sarló töredékei, három sodrony-töredék, egy bronzlepény és mások.

15. A szenterzsébeti (Szeben m.) öntőműhely maradványaiból: két sarló fark módjára visszahajló nyíllemezzel (L. Hampel id. mű. I., XV., 4., 5.), egyik 20·6, a másik 21·9 cm. hosszú, finoman fogazott bronzfűrészek töredékei (7—11·7 cm. hosszúak), két szép tokos véső füllel, lapos oldalukon hegyes szögben lemetszve (Hampel által id. mű. I., XII. 4. alatt ismertetett typus), 11·3 és 13·2 cm. hosszú, egy tokos véső fül és zsinórdiszítés nélkül 13·4 cm. hosszú, egy véső és három súlyos nyilt karperecz töredékei, egy csavart sodrony- és három nagy bronzszög kékszin platinával (cowellin). (Lásd Hampel id. mű. II. 143. l.)

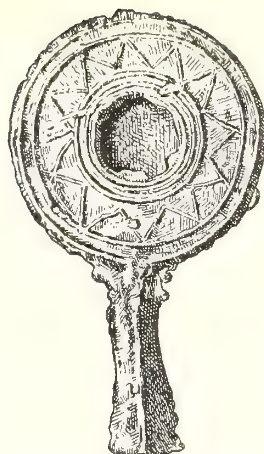
16. Szászváros környékéről (1834. évi lelet): 20 darab nyilt nyakperecz csavarszerű bekarczolt díszszel, négyélű végeik kis karikákat képeznek (átlagos átmérőjük 13—21·5 cm.), egy ugyancsak csavarszerűleg diszített köralakú nagy nyakperecz T-alakú végekkel (egyik vége reaöntés által meg van javítva), 20·5 cm. átmérőjű, félköralakú átmetszetű két nyilt lábperecz, egyik 12·5, a másik 12·9 cm. átmérőjű és egy 30 cm. hosszú síma pálcza.

17. Kolozsmegyében, 1834-ben lelt, belül üres kardmarkolat, a pengére erősítésre szolgáló két lyukkal, három gyűrű által tagolt középtaggal, végén átfúrt lapos gombbal, hossza 11·2 cm., fületlen tokos véső zsinórdiszítéssel, 11·2 cm. hosszú.

18. *Fejérden*, ugyancsak Kolozsmegyében, 1853. leltek: egy czik-czakos diszítésű füles tokos vésőt, hossza 12·2 cm., egy másik füleset diszítés nélkül, egy harmadikat, mely teljesen hasonló a két szenterzsébeti példányhoz, hossza

9*a)* ábra

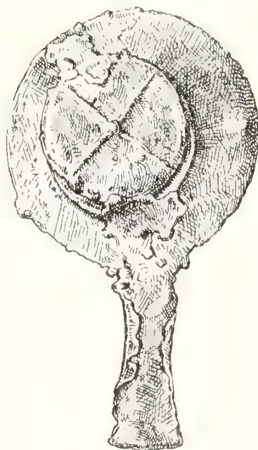

10*a)* ábra.

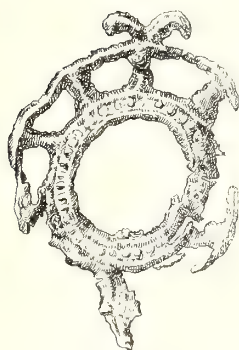

9*b)* ábra

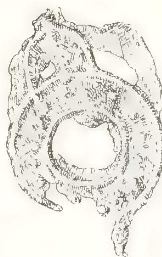
Római legionárius sisak vasból (1 , nagys.)

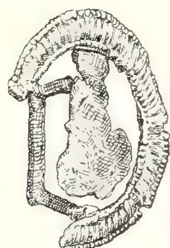
10*b)* ábra.

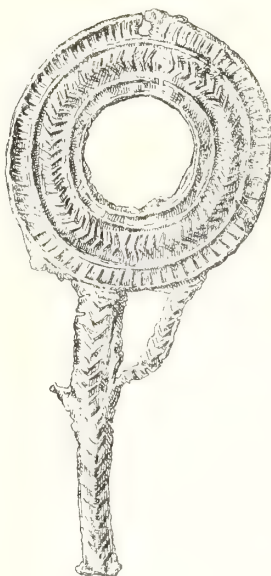

12. ábra.

14. ábra.

13. ábra. 11. ábra. 15. ábra.

Ólomtükrők és tükrők töredékei ($^5/_7$ nagys.)

ÓSZŐNYI LELETEK (KOMÁROM M.)

7·8 cm., egy kardhüvelyről (?) való czik-czakos diszű pántot 4 kapcsoló horoggal, hossza 8·6 cm.

19. Az *oroszmezősi* (Szolnok-Doboka megyei) gyűjtelékes leletből egy zablának lapátalakú oldalrésze, hossza 11·3 cm. (Rajzban : Hampel id. mű. I., IX., 2. a. és b., v. ö. u. o. II. 110. l.)

20. *Verpelétről* (Heves m., lelték 1852-ben) : két hosszú tű, fején egy nagy (kissé lejjebb a szárán egy kisebb) koronggal, hossza 52·5 cm., egy 22 hajlású kúpalakú tekercs négyélű bronzfonálból, legszélső hajlásán csavarszerűleg hornyolva, hossza 31·5 cm., átm. 6·6—10 cm., egy korongos tekercs, központjában tutulussal, szélső hajlása megnyujtva, ovális alakú hurkot képez.

Az 1—20. számok alatt elsorolt régiségek, lelhelyöknek megjelölése nélkül kerültek a műtörténeti múzeumból a természettudományi múzeum gyűjteményébe, csak az itt végzett lajstromozás alkalmával sikerült nekem az itt közölt lelhelyeket az irodalomból, főleg a Seidl és Krenner által kiadott «Chronik der archæologischen Funde in der österr. Monarchie» különböző évfolyamaiból megállapítani.

A jegyzetben lent 12. szám alatt említett 3 öntőmintát rajzban is bemutatjuk, bár az «Archæologiai Értesítő» 1879. évi (XIII.) folyamában s Hampel művében (Bronzkor Emlékei Magyarhonban I., II. 4—6) is jelent meg már róluk rajz, de az kevésbbé pontos volt.

A magyarországi bronzleleteknek egy másik csoportja a gyűjteményben, a régebbi szerzemények, ezek jobbára magukban álló leletek, vagy kisebb sorozatok és majd ajándékképen, majd vétel útján jutottak a gyűjteménybe. Ez utóbbi csoportból, mely számra nézve alig mulja felül az elsőt, főleg a következők érdemelnek említést:

Tordamegyéből (a lelhely közelebbi megjelölése nélkül) egy gyüjtelékes lelet, mely egy nagy durva cserépedény töredékein kívül egy szétvagdalt bronzrög darabjait, alakra egymáshoz teljesen hasonló 11 ép és 1 széttöredezett díszes bronzfokost tartalmazott, közülök hármat rajzban is (4—6. ábra) bemutatunk.

A puchói leletben (Trencsén m.) szintén nagyobb számmal voltak bronztárgyak (b. Hoening O. Carrol «Arch. Ért. IX. 1889. 287. l. és Mitth. d. Anthrop. Ges. XXII. 1892. 75. l. Egy részök itt is a 7. ábrán.), legérdekesebb köztük, a magyarországi bronzkor későbbi szakára igen jellemző, két «ad arco di violino» fibula, kengyelét két sorban kis korongos tekercsek diszítik. Egy más kisebb, ugyancsak «felsőmagyarországi» eredetű szerzeményben szintén volt egy hasonló alakú fibula (8. ábra).

Ide sorozhatunk még egy Jobbaházán (Sopron m.) előkerült nagyobb részben vasrozsdával borított bronztárgyakból álló gyűjtelékes leletet s az ismeretes, gazdag velemszentvidi (Vas m.) őstelepről is vanvannak bronztárgyak, öntő minták és egyebek.

Az elsorolt leletek most mind az őskori gyűjtemény első termében vannak elhelyezve (a múz. épület magas földszintjének 11. terme), a fal mellett egy külön tárlóban. Néhány más, ugyancsak magyarországi bronztárgy, tekintet nélkül arra, hogy lelhelye ismeretes-e vagy nem, a typusok feltüntetésére szolgáló második terem legelején van kiállítva.

Hallstatt kori leletek, melyek Magyarországon csupán a nyugoti részeken lépnek föl a szomszédos Stájerország és Alsó-Ausztria hatása alatt tömegesebben, szintén kerültek a gyűjteménybe a régi «Dunántuli» kerület területén sopronmegyei tumulusokban folytatott ásatások eredményéből: A soproni Purgstallról és a Varishegyről (közzétéve Hoernes K., Bella és Müller által: Mittheil. d. Anthr. Gesellschaft), Marczfaluból (közzétéve K. Hoernes és F. Heger által: u. o. és Mittheil. d. præh. Comm. d. Akad. d. Wissenschaften) és Somfalváról (kiadatlan).

La-Tène kori leletek gyanánt jelöltük meg a somfalvi és ordódbabóthi (Sopron m.) hullasírokból származó leleteket egy velemszentvidi vaskardot s néhány igen jellemző bronzkarpereczet Nyitráról s Aczélról (Medgyes mellett N.-Küküllő megyében, Erdélyben).

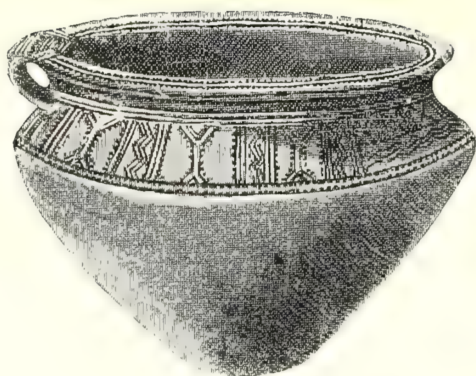
A római korból való néhány sírlelet Sopronból, Pátkáról (Győr m.) és más helyekről, s ezen kívül a Komárom melletti ó-szőnyi romok és sírokból számos oly kisebb lelet, mely igen jellemző a Duna középső folyása mentén feküdt határszéli provincziális városok kulturájára. Egy nyilt vassisakot mutatunk itt (9. ábra) be ebből az anyagból és néhány kis ólomtükröt, illetőleg tükörkeretet (10—15. ábra) ólomból. Mindezek a tárgyak már történelmi idők emlékei lévén, szorosan véve már nem illenének egy őskori gyűjtemény keretébe, mégis eltekintve egyéb körülményektől, melyek ugyancsak felvételük mellett szóltak, fel kellett őket venni már csak azért is, mert kiválóan tanulságos háttérül szolgálnak az őskori régiségeknek, a mennyiben közvetlen mellettük politikai összetartozás által oltalmazott városi kulturának e vidékeken eddig ismeretlen gazdag fejlettségéről tesznek fényes tanubizonyságot.*

Bécs, 1904 április havában. *Hoernes Móricz.*

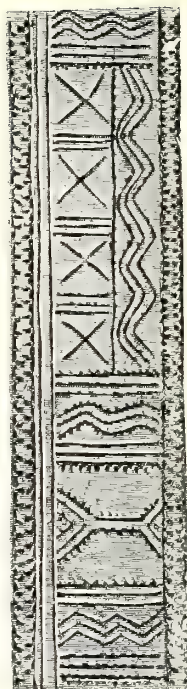
ADATOK AZ ŐSKORI MÉSZBETÉTES AGYAGMŰVESSÉGHEZ.

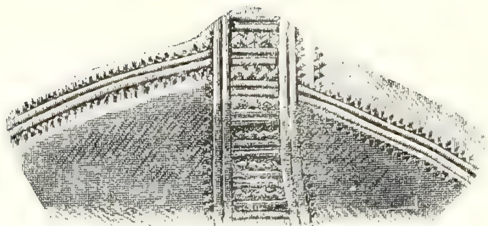
Az őskor mészbetétes agyagművessége czímű, az Akadémia kiadványában megjelenő, sajtó alatt levő dolgozatomhoz óhajtok néhány utólag talált érdekes adatot e helyen ismertetni. Hogy a kőkorszakba tartozó erdélyi jellegzetes mészbetétes diszítés északnyugati irányban a Tisza felé terjedt, arra korábban csak két adatot találtam, a debreczeni és a hódmezővásárhelyi múzeum-

* Az Arch. Ért. számára írt német szöveget fordította dr. M. L

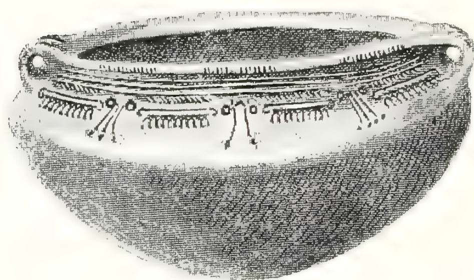
1

2

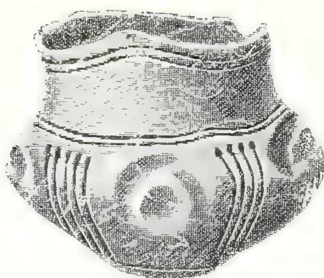
3

4

5

6.

7.

MÉSZBETÉTES EDÉNYEK A NAGYVÁRADI MÚZEUMBÓL.

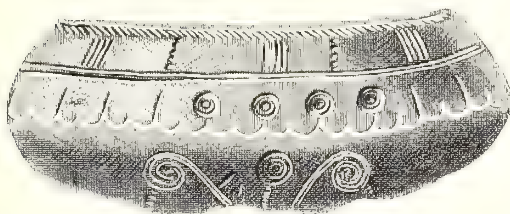
1.

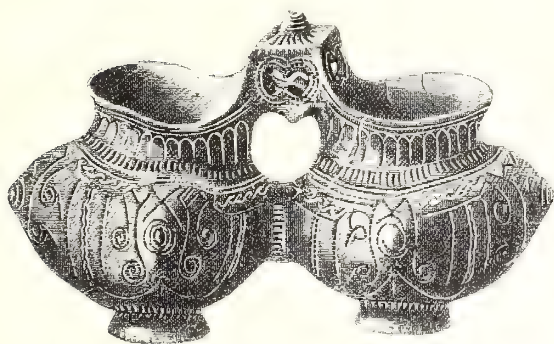
2.

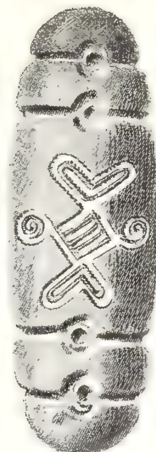
3

4.

5

6.

2, 3. Tiszafüredről. 1. Ráboly pusztáról Poroszló mellett (Heves m.) 4—6. Orsova környékén, a temesvári múzeumban. Az első három darab a tiszafüredi múzeumban.

MÉSZBETÉTES EDÉNYEK A NAGYVÁRADI MÚZEUMBÓL.

ban. Ujabb adatot erre az I. sz. táblán a nagyváradi múzeumból ; a II. sz. táblán 2., 3., 4. sz. ábráiban a tiszafüredi múzeumból mutatok be.

Nagyváradon a Guttmann-féle téglavetőnél van egy rendkivűl gazdag kőkori telep. Daczára, hogy szakszerű ásatás itt nem végeztetett, igen nagy mennyiségű hasogatott és csiszolt kő- és csonteszköz, valamint keramikai tárgyak kerűltek innét a nagyváradi múzeumba. A bronzkori keramikában nagyon jellegzetesek a hasas részükön erősen kiálló dudorokkal diszített edények, melyeken e dudorokat mélyített spiralis vonalak szegélyzik és egymással összekötik. Ide tartoznak a kolozsvári múzeumban őrzött (legszebb darabok a 8194. és 8142. számúak) ismeretlen lelőhelyről való igen ritka példányok, melyeken a spiralis diszítést nem vonal, hanem szalag alkotja és vagy a minta, vagy annak háttere ki van vésve az agyagból úgy, hogy e kivésett rész egészen ragyás felületű. E dudor és spirálissal diszített edények előfordulnak Erdélyben, Biharban és Heves megyében, valamint az Aldunán Versecz környékén. Nem konstatálta eddig senkisem, hogy e dudorokat körülvevő, mélyített spirális vonalak eredetileg mészbetéttel voltak-e diszítve, vagy sem. A nagyenyedi (Erdély) múzeumban van egy Alvinczen talált szép példány (közölte a «Zeitschrift für Ethnologie» 1903. évf. 447. lapján), melyen a dudort szegélyező spirális sűrűen megszakított mély barázdás vonalakkal lett előállítva. E mély barázdák sűrű megszakításának czélja mindig az incrustálás volt, jobban tapadt így ezekben a mészbetét.

Bihar megyéből ismerek legtöbb dudor- és mélyített spiralissal diszített edényt, melyek a nagyváradi múzeumban őriztetnek. Hampel József «Bronzkor»-ában a CXXXVIII. táblán közöl három példányt, melyek a pusztaszentjánosi úrnatemetőből valók.

Én is a nagyváradi múzeumban találtam mellékelt tábla 5—7. ábráin közölt példányokat ismeretlen lelőhelyről. Ez utóbbiakon a diszítő vonalak mélyén vannak ugyan az agyagba karczolva, de nem megszakítottan, hanem csak a vonal kezdetén és végén van az anyagba rézsutosan egy pont mélyén beböködve. Ezen eljárással is csak azt akarták elérni, hogy a külömben rövid vonalakban jobban megmaradjon a mészbetét, ha mindkét végén alkalmazott rézsutos pont erősebben tartja a diszítő anyagot. E feltevésemet kétségtelenné tette az, hogy a rézsutos mély pontok némelyikében még most is benne van az eredeti mészbetét.

Heves megyéből Tisza-Sassról egy remek dudoros és spiral-meander diszítésű példányt közöl Hampel J. «Bronzkor»-ában a CXLII. táblán. Az eddig ismert néhány adat után feltehető, hogy e mély barázdás diszítésű példány is eredetileg mészbetétes volt. Hogy most nem látszik rajta annak nyoma, az érthető, mert hisz a Tiszából halászták azt ki.

Az előbb említett kolozsvári szalagos spirálissal diszített példányoknál a kivésett részek felületének ragyázására szintén csak a incrustatió czéljára készülhetett. Vannak végre hasas részükön annyira kidudorodó edények, hogy felülről tekintve négyszögűeknek látszanak.

Nagyon gyakoriak s jellegzetesek ezek az Aldunán, Vattinán és környékén. Ezeken a dudorokat körülvevő mélyített diszítésű vonalak nem mélyen

vannak bekarczolva, hanem inkább tompa eszközzel előállítva s e sekély barázdák ugyanazon fényt mutatják, mint az edénynek diszítetlen felülete.

Mindezen körülmények kétségtelenné teszik, hogy az aldunaiak nem voltak mészbetéttel diszítve.

Az I. tábla 1. sz. ábrája a mészbetétes diszítésű edényeknek egy specziálitása. A nagyváradi múzeumnak képezi tulajdonát; lelhelye, sajnos ismeretlen. Agyagja sárgás-vörös, az eredeti mészbetét még benne van. Diszítésében jellegzetes az apró mezőkre osztott széles sáv, melyet ferde keresztek, párhuzamos vonalakkal alakított vízszintes és függőleges helyzetben alkalmazott zeg-zúg vonalak s végre felső és alsó végén szétágazó fa-alakú minták töltenek ki változatosan.

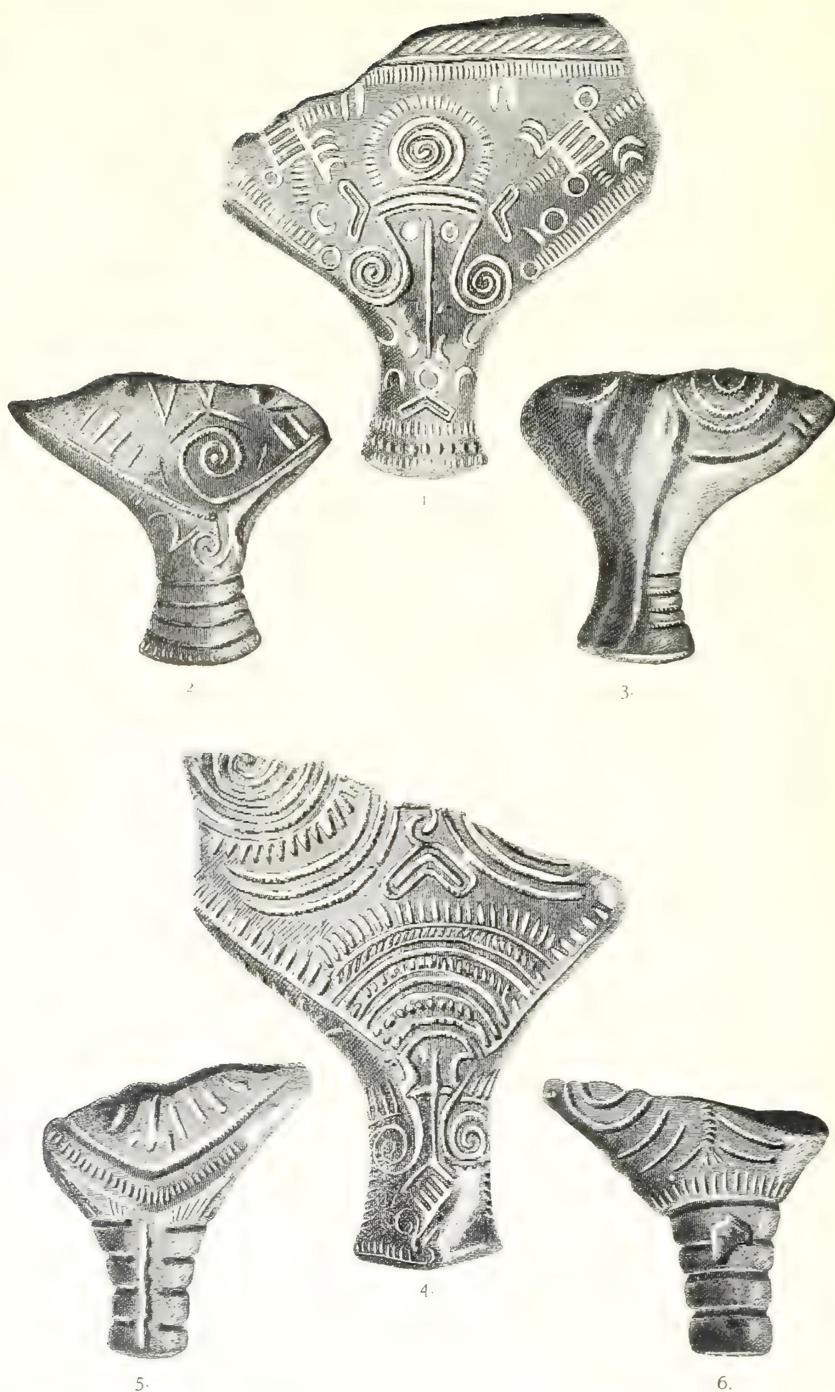
A mezőkre osztott sáv és annak mindhárom mintája és a 2. sz. széles fülnek diszítése jellegzetessé teszik az eszéki és vučeodoli mészbetétes edényeket, melyek terjedési iránya Bosznián, horváth-szlavon területen s Laibachon át vonul északra a kőkor végén, a halottak zsugorított helyzetben történt temetkezési szokása mellett. Ezen irányon kivűl hazánkban egyedül a Csepel szigetén, Tökölyön fordultak elő, nagyrészt ülő helyzetben eltemetett kőkori csontvázak mellett, ezekhez hasonlóan diszített mészbetétes edények, melyeknek agyagja szintén ilyen sárgás-vörös, mint a nagyváradi múzeumban őrzött specziálitás.

Sajtó alatt levő munkámban utalok a vučedoli és tökölyi analógiakra s ezek alapján azt kell feltennem, hogy e nagyváradi példány Tökölyből való, s az azokkal foglalkozott Rómer Flóris útján kerülhetett Nagyváradra.

Az I. tábla 4. ábrájában bemutatott mészbetétes edény a Dunántúl felső részének typusát tünteti fel, benne vannak még a hullaégetésből eredő calcinált csontok. Tolnamegyéből Gyönkről került Nagyváradra. A II. táblán bemutatott négy mészbetétes töredék a tiszafüredi múzeumnak tulajdona. A 2. számú azonos az Erdélyben, a kőkorban előforduló mély barázdás megszakított vonallal előállított igen jellegzetes s ott gyakran előforduló darabokkal, melyeket Erdélyen kivűl csak Debreczenben és Hódmezővásárhelyen találtam. Az itt, a 2. szám alatt bemutatott példány Ráboly pusztán Poroszló mellett, Heves megyében találtatott s az Erdélyből északnyugati irányban történt terjedésnek egy újabb adatát szolgáltatja.

A II. tábla 3. és 4. számú darabjain meanderszerű szalagokat találunk. E vonalakban, daczára, hogy nem megszakítottan huzattak a barázdák, benne van még az eredeti fehér diszítő anyag. Meanderszerű szalagok, valamint mindkét végén megtört s egymásba kupaszkodó kampók, melyek vagy sűrű pontokkal, vagy sűrűen vont párhuzamos ferde vonalakkal vannak kitöltve, Erdélyben fordulnak elő, így Tordoson, Apanagyfalun, Szamosujváron, Csáklyán és pedig a kő- és bronzkor közötti átmeneti korszakban.

Munkámban kimutattam az erdélyi mészbetétes keramikának összefüggését az ægeai szigetcsoport, Kréta, Cyprus hasonló leleteivel s Egyptommal, hol e diszítési mód a Pharaok ideje előtti időszakban, az ősbenlakóknál a neolith-korban már eléggé elterjedt. Most legújabban Kréta szigetén Knossosban folytatott ásatások szolgáltattak egy újabb bizonyítékot arra.

MÉSZBETÉTES EDÉNYEK ORSOVA KÖRNYÉKÉRŐL, A TEMESVÁRI MÚZEUMBAN.

MÉSZBETÉTES EDÉNYEK ORSOVA KÖRNYÉKÉRŐL, A TEMESVÁRI MÚZEUMBAN.

«The Journal of Hellenic Studies» 1903-ik évfolyamában (158—205. l.) Duncan Mackenzie «The Pottery of Knossos» czímű czikkében melyre az Arch. Ért. szerkesztője volt szives figyelmeztetni, közli az itteni leleteket, melyből egy rövidke kivonat érdekesnek kinálkozik. A Kréta szigetén Knossosban végzett ásatások öt méter mélységben, a harmadik kulturrétegben teljesen bolygattatlan őstalajon, tisztán neolithkori leleteket hoztak felszínre. Az itt talált 524 neolithkori edénytöredék között 18 darab mélyített és mészszel kitöltött diszítést tüntet fel. Feltünő, hogy ezek primitiv geometriai mintái zeg-zúg és maeanderalakú szalagokat találunk, melyek sűrű mély pontokkal vannak kitöltve; néha nem a szalag, hanem az azon kivűl eső háttér van sűrűen kipontozva. Kiválóan érdekes, hogy ezen mészbetétes pontokkal kitöltött meander-szalagok ugyanolyanok, a milyenek egyrészt Erdélyben, másrészt Egyptomban is találtattak s így ezen nagyon távoli útirányban történt terjedésének egy újabb adatát szolgáltatták.

Egyptom præhistorikus kulturájának kezdete jóval a Dynastiakat megelőzött korba esik s Petrie ennek idejét a Krisztus születése előtti VII-ik évezredbe helyezi, a mikor a libyai faj a legnagyobb valószinűség szerint legelőször tűnt fel a Nilus völgyében s soká élt ott tisztán kőkori kulturában.

A mészbetétes diszítésű edények, melyeknek legrégibb egyptomi példányai Abadiyeh és Huban felásott sírmezőkben találtattak, Mackenzie szerint ez egyptomi pre-dynastikus kornak második felében, tehát az előrehaladott neolithkor végső szakában jelentkeznek először.

Már Furtwängler («Antike Gemmen» III. 22) kimutatta azt, hogy mily élénk összeköttetés volt a præhistoricus Egyptom és a Középtenger keleti szigetcsoportjai között. A kőkori mészbetétes edényekről én is azt mutattam ki dolgozatomban, hogy Egyptomból kerültek azok a Középtenger szigetcsoportjaira s onnét tovább északra. Mackenzie most egy egészen új nézetet vet fel s azt vitatja, hogy Egyptom első mészbetétes edényei Kréta szigetéről importáltattak volna, hogy az aegeai tenger szigetcsoportjainak első népe valószinűleg közös eredetü a praehistoricus Egyptom lakósságának lybiai fajával s így valószinűleg e két civilisationak kezdete, az aegeai és a lybioegyptomi többé-kevésbé egykorú lelet.

A II. tábla 5., 6., 7. számú ábrái s valamint a III., IV., V., VI., VII. tábla a mészbetétes keramikának egy nagyon érdekes csoportját tünteti fel. E tárgyak mind az Orsován lakott Pongrácz őrnagy gyűjteményéből valók, melyet mostanában vett meg a temesvári múzeum.

Az összes darabokon feltaláljuk az aldunai mészbetétes keramikát, különösen jellegzetessé tevő spiralis diszítést. Vattinán, Dubováczon s a szerb Kličevánczon nagy mennyiségben találkozunk e jellegzetes spiralis diszítés darabjaival. A II. tábla 6. számú remek kettős edénynek szakasztott mását még lejjebb, Bukarestben találtam. Az aldunai mészbetétes keramikának fő jellegét teszik: a spiralisok, indák, arkádok, concentrikus körök, melyeket az itt bemutatott, Orsova környékén lelt összes darabokon feltalálunk.

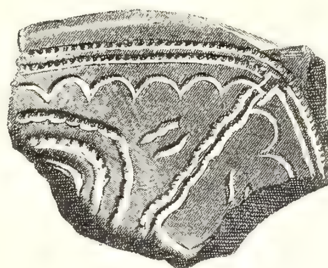
Ritkább a düleny és annak sarkaiból kiágazó spiralis és **V** alak, mint azt a II. tábla 7. számú ábráján, egy tömör hengeren látjuk, de előfordul e

1.

2.

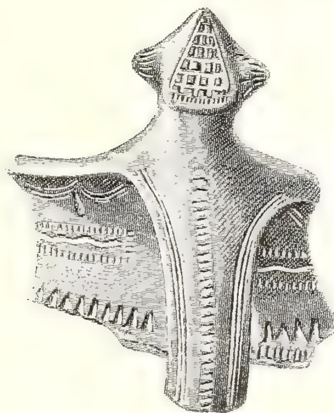

3 a)

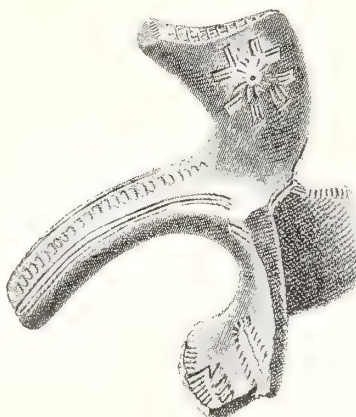

3 b)

4

3 c)

5.

6 a)

6 b)

MÉSZBETÉTES EDÉNYEK ORSOVA KÖRNYÉKÉRŐL A TEMESVÁRI MÚZEUMBAN.

minta Dubováczon és Kličevánczon is. Még ritkább eset, ha a dülény sarkaira kampókat és köröket alkalmaznak, mint az a II. tábla 1. számú ábráján látjuk. Ritkák az egymásba kapaszkodó **S** alakok, mint a IV. tábla 7. ábráján. A sugarakkal körülvett spiralis, vagy concentrikus kör, minőt a II. tábla 1., 5. számú ábráján látunk, itt ritka ugyan, de ez jellegzetessé teszi a mészbetétes edényeknek a Bosznián, horvát-szlavon területen és Laibachon át vezető s a neolithkor végére eső irányát. A villa, vagy fésű alak, minők a II. tábla 4., 5. és IV. tábla 7. számú ábráin találunk, csak nagy ritkán fordul elő, néhany magyarországi példányon, így — mint az «Arch. Értesítő» 1903. évf. 413. lapján jeleztem Nagy-Lookon (Fehér megye) és Paliban (Bars megye).

Legeredetibb és legritkább az a diszítés, mely a szem, orr és száj jelzésével az emberi arcz ábrázolásához hasonlít, mint azt a IV. tábla 8. számú ábráján és megfordítva az alakot, a III. tábla 1. és 5. számú tárgy tövénél találjuk.

Eredetiek és még eddig ismeretlen a rendeltetésük a III. és IV. táblán, valamint az V. tábla 1., 2. számú ábráiban közölt tárgyak. Egy rövid tömör nyélből kanál alakuan kissé homoru lap nyulik ki, melynek felső része valamennyinél sajnosan letörött s így eredeti alakját nem ismerhetjük. A véletlen talán hoz még felszinre egy ép példányt, melyből majd megismerhetjük rendeltetését.

Wosinsky Mór.

RÓMAI ÜVEGEDÉNYKE PANNONIÁBÓL.

LEVELEZÉS.

I. TEUTSCH GYULA: FESTETT KERAMIKA AZ OLTMELLÉKI ŐS-TELEPEKRŐL. Az 1898-ik évben a brassói Honterus gymnasium egyik iskolai kirándulása alkalmával, melyhez ásóval fölszerelve csatlakoztam, egyéb helyeken kívül a botfalui határban fekvő ú. n. paphegyet is fölkerestük. Magassága mintegy 25 méter, idoma elmetszett kúphoz hasonló és a rajta elterülő fönsík átmérője harminczöt lépésre tehető.

Miután a domb tövén elterülő szántóföldön őskori agyagcserepek tüntek a szemembe, megpróbáltam a hegy tetején egy kis ásatást. Már néhány pillanat mulva meggyőződhettem róla, hogy itt több cserépre is akadhatok. Itt és a közel eső Erősd nevű magaslaton (Háromszék m.) a következő években rendeztem kedvező sikerrel ásatásokat.*

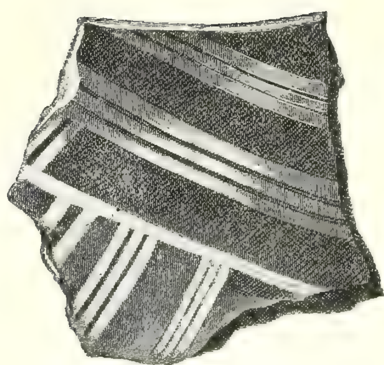
A leletek az újabb kőkor végéről valók. Két edénycsoportot lehet megkülönböztetni, mely korrendileg egymáshoz csatlakozik. Az alsóbb, tehát régibb rétegből való keramika több színű, a polychromia a felső, újabb réteg felé mindinkább fogytán van és legfölül teljesen megszünik. Az anyag és az égetés technikája is váltakozó. Az alsó rétegből való cserepek aránylag gondosan iszapolt agyagból valók, vörösre égetettek, kemények és csengők, a felső cserepek agyaga ellenben gyakran homokkal vegyes, törési lapjuk szürkés, szürkésfekete vagy barna. Az egyszínű cserepeket bekarczolt rövid vonalkákkal diszítették, melyek a nyílás széle alatt vízszintesen de ferdén állanak, vagy halszálkák módjára csoportosítottak, akadnak egyszerű újjbenyomások, pálczákkal vont benyomások vagy fésűs vonalcsoportok, melyek függélyes irányban az edény egész felűletét borítják.

A többszinű cserepeknek két fajtáját lehet megkülönböztetni.

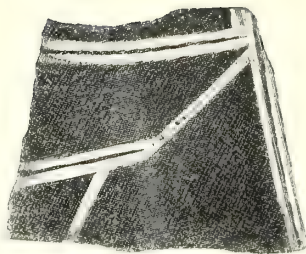
Egyik fajtája (1—7. ábra) fekete vagy barna, fölülete kisimított vagy bordázott, anyaguk nem egészen keményre égetett; a festés rajtuk fehér vonalakat vagy vonalcsomókat, ritkábban vörös sávokat mutat.

Másik tajtája keményen, vörösre égetett, fölületüket vörösre festették, vagy finom vörös réteggel borították és kisimították. Leggyakrabban (8—22. ábra) széles szallagidomú feketén, ritkábban fehéren szegélyzett diszítményekkel. Ezek különböző idomúak, vannak szögben megtörő sávok (23—26. ábrák), ívhajlású sávok (27—29. ábra), háromszögök, körök, dülények, rács- vagy mæanderidomok és S idomban megtört szallagok.

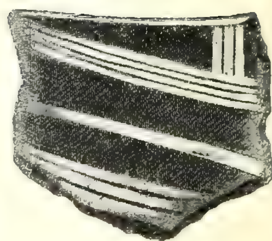
* A leletekről közlemények jelentek meg a bécsi anthrop. társulat közleményeinek XXV. kötetében (1900) és a bécsi akadémia præhist. bizottságának közleményeinek I. kötetében (1903. évi 6-ik füzet).

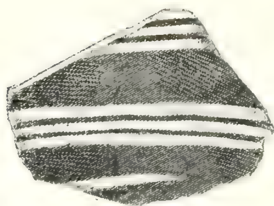
1.

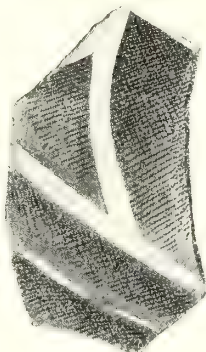
2

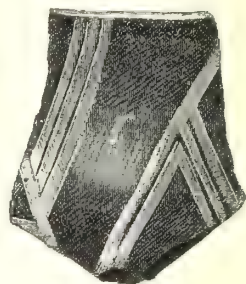
3.

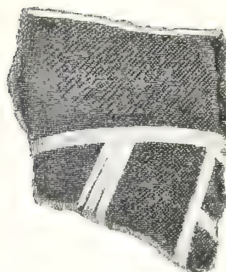
4

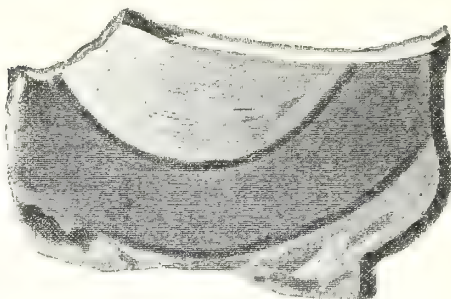
5.

6

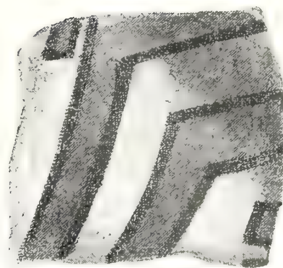
7

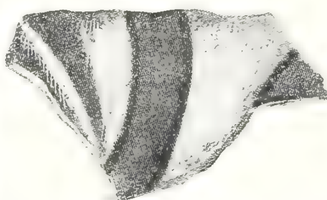
8

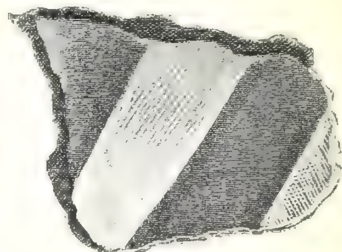
9.

10

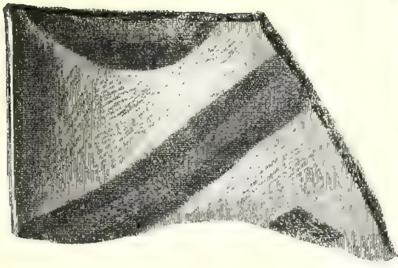

11.

12

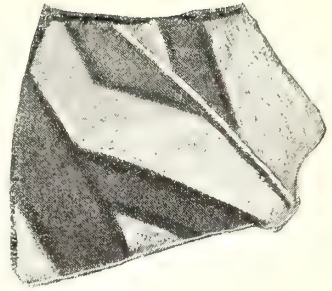
FESTETT KERAMIKA AZ OLTMELLÉKI ŐSTELEPEKRŐL.

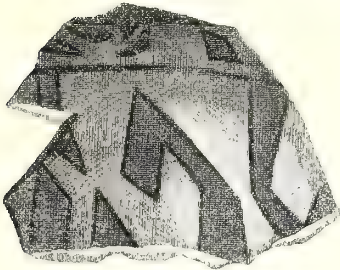
13

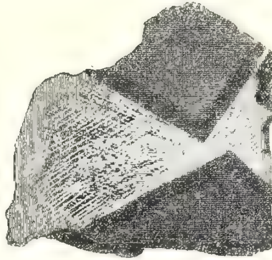
14.

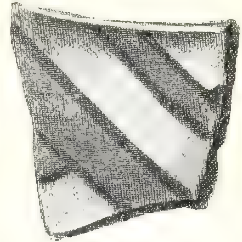
15.

16.

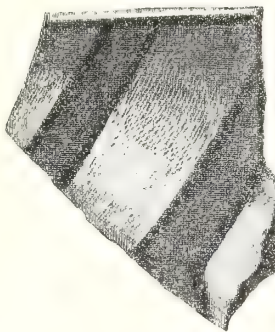
17

18.

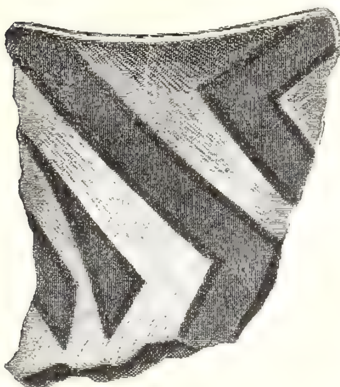

19

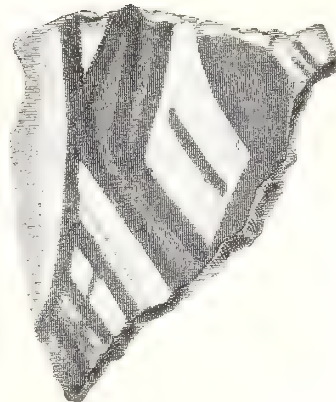

20

21

22

FESTETT KERAMIKA AZ OLTMELLÉKI ŐSTELEPEKRŐL

Mindezek az edények a korong használata nélkül készültek.

A lakások csak úgy, mint Tordoson, Lengyelen és egyebütt a folyamlerakodások tárgyai puha homokrétegeiben készültek. Ezekben a lakóüregekben több hamu és szénréteg észlelhető.

A legalsó réteg rendszerint 2½—3 méter mélységben fekszik. Ily tűzhelymaradványok közt akadtak állati csontok, cserepek, csigahéjak, az unio nagy mennyiségben került elé, voltak mindenféle szerszámok, köztük egy helyen rézből való ár és egy kőék, egy más helyen kutyától való kaprolith.

A paphegyi őslakók szerszámai és fegyverei csak úgy, mint egyéb kőkori telepeken kőből, csontból és agancsból valók, némelykor rézből készültek. Akadtak vakarók, kések, fűrészlemezkék és nyílhegyek tűzkőből, kőékek, továbbá csontból vagy agancsból készült árak, bajszos hajítólándsák, tőrök, nyílhegyek, balták stb.

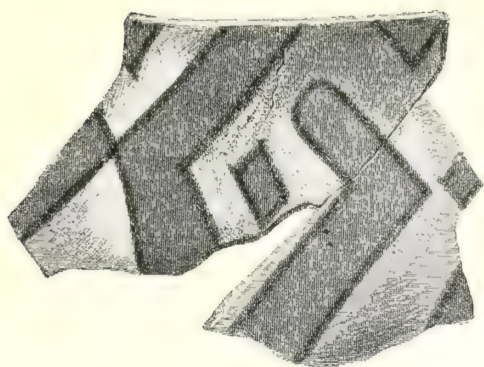
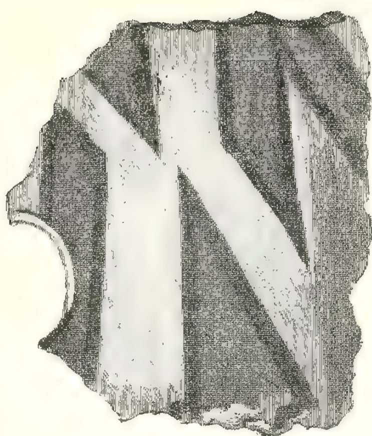
A rézszerszámok közt volt két ár, két horog, egy tű, egy tekercs és egy négyélű hajlított rézhuzal darabja.

Ékszerek is találtattak, nevezetesen voltak gyöngyök márványból (?) és agyagból, az unio héjaiból való lemezkék és egy átlyukasztott vadkanagyar.

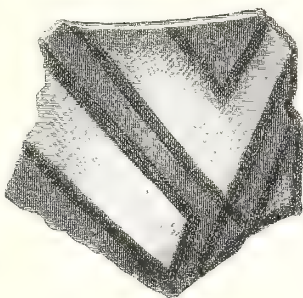
A telepen összegyüjtött tárgyak közt különös említést érdemelnek a hosszúnyelű befestett merítőkanalak, az emberi testbőr mustrás díszítésére szolgáló bélyegzők és az agyagból mintázott állatocskák. Kanalakból természetesen többnyire csupán töredékeket leltünk (30—33. ábra), a kanál csészéje félgömbidomú, a néha átlyukasztott nyél szög alatt ül rajta (34—35. ábra), néha majdnem merőlegesen emelkedik ki a csésze széléből. A nyél hossza 15 és 20 cm. között váltakozik, szélessége 2—4 cm. Idoma többnyire lapos, egyenes és elején meg végén kicsit kiszélesbül és vastagodik (36. ábra). Gyakran mindkét lapjára festettek diszítéseket, egyenes sávok vagy csigaforma sávok töredékeit. Ritkábban akadtak rövid nyelű festetlen kanalak (37. ábra).

Az agyagbélyegzők kerek- vagy tojásdad idomúak és a domború képeket körülfutó hornyolatok mélyremenők, a bélyegző nyele kényelmesen kezelhető és harántosan átlyukasztott. Ezek a bélyegzők alighanem arra szolgáltak, hogy velök a festéket az ember bőrére reá nyomják s azután tűvel mélyítették a bőrbe a festőanyagot. Néhány tű lapított oldallal bir és ezekről talán föltehető, hogy egymás mellé rakták, összekötötték és egy nyomással mélyítették a bőrbe.

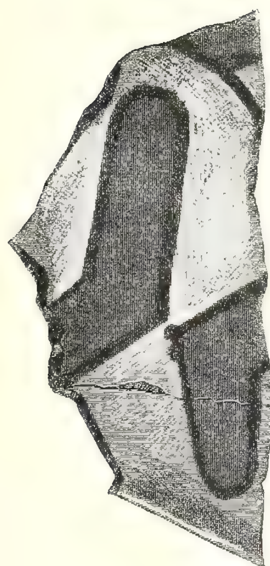
Az agyagidomok közt két csoportot lehet kiemelni, egyik régibb az erősen égetett s festett edényekkel járt, a másik fiatalabb, durvább és kevésbbé keményre égetett az agyaga. Az előbbi sorba tartozik egy női alak, melle csekély, térde meg van különböztetve és odavaló egy kecskebak, melyet bajszáról és testidomai után lehet megismerni. A legtöbb emberi idomnak az a jellemző sajátsága, hogy hátsó alteste nagyon erősen kiszökő és hogy az alakjuk rendesen két darabból áll, melyet égetés előtt raktak egybe. A fej idoma nagyon kezdetleges, az orrt és a füleket kiálló nyúlványok képviselik, az utóbbiakban két vagy három lyuk van, melyen fülbevaló lógott. Szem és száj nyoma sincs az eddig lelt példányokon; a két kart a testből vízszintesen kétfelé kiálló rudacska képviseli. A női szemérem képviselője itt is úgy, mint a trójai ólomalaknál, úgy mint Babylonban, a görög szigeteken, Szerbiában (Jablanicza) stb.

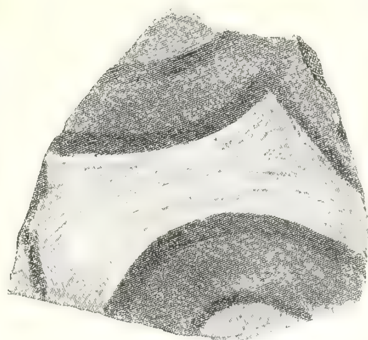
24. 25.

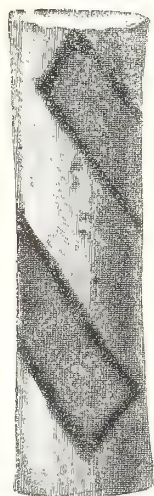
26

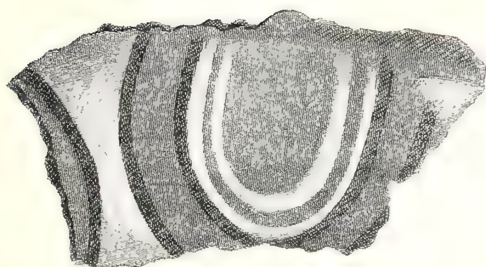
23

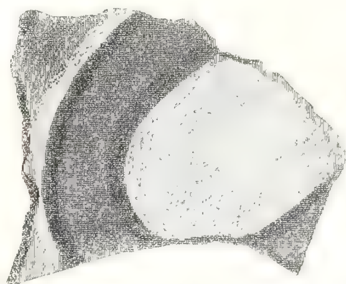
27.

30.

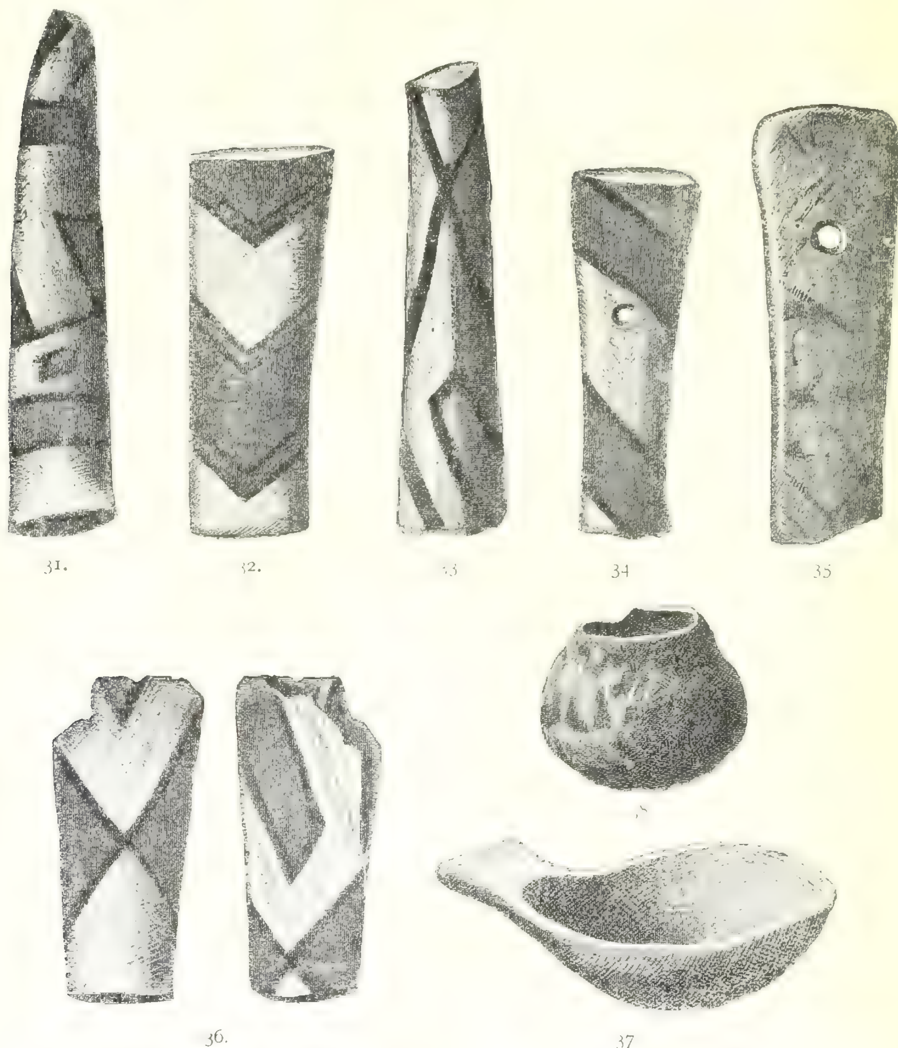
28.

29

FESTETT KERAMIKA AZ OLTMELLÉKI ŐSTELEPEKRŐL.

egyik csúcsára helyezett háromszög. Az állatok az említett kecskebak kivételével durvák és idomtalanok, a miért is az állatfaj megállapítása lehetetlen. Egészen hasonlók a pilini és jablaniczai állatokhoz. A hulladékok közt következő állatok csontjait találták. Voltak hód, medve, farkas, kutya, róka, hiúz, vadmacska, szarvasmarha, zerge, bezoarkecske, birka, szarvas, őz, házisertés és vaddisznó csontjai.

FESTETT KERAMIKA AZ OLTMELLÉKI ŐSTELEPEKRŐL.

Az edények idomuk szerint kisebb vagy nagyobb csészék, tálczák lábbal vagy a nélkül, tányérok, tálak, amphorák és egyéb raktári edények. Gyakoriak oly edények, melyeknek a falán nagy lyukak vannak (1·5—3 cm. átmérővel). E két lyuk vagy alul a szél közelében vagy egészen a talp mellett mindig egymással szemben áll, vagy kicsinyek nagyobb számmal vannak és akkor szabálytalan az elhelyezésük, de nem tévesztendők össze a szűrő módjára sűrűn

egymás mellé rakott finom áttörésektől. A legtöbb edénynek keskeny a talpa. Az itteni edényeken is van néha kiöntő cső, olyan mint a jablaniczai, tordosi, cyprusi, trójai edényeken. A fülek formái között leggyakoribb a gombos vagy bütykös, függélyes vagy vízszintes lyukkal. Találtunk itt is füleket egy vagy két függélyes átfurással vagy vízszintes csövecskével, a minőket Schliemann Trója legalsó rétegében ásott ki vagy a milyenek a Mondsee czölöpépítményeiből előkerültek. Némely edény alján hasonló jelek láthatók, a milyenek Tordosban, Trójában stb. előfordultak, e jegyeket bekarczolták, egyszerű vagy dupla keresztek idomát öltik, négy rövid párhuzamos vonalból állanak és egyszer egy kis edényke alján reáfestett horgas kereszt idomát észlelték. Úgy mint Trójából vannak a paphegyről is edénykék alacsony, üres és átlyukasztott talapzattal. A kőeszközöket nem lyukasztották át.

Az itt részben előadott jelenségek egybevetése éjszakibb és délibb vidékekről ismert őstelepeken telt észleletekkel arra az eredményre vezet, hogy mind e csoportok közeli rokonságban állanak és dr. Muchhal azt tartjuk, hogy mind ez emlékcsoportok közös eredetre vezetendők vissza és a különböző helyeken, a hol föltüntek, hosszas gyakorlatra mutatnak.*

Dr. Reinecke egyik hozzám intézett levelében úgy nyilatkozik a paphegyi festett cserepekről, hogy azok, bár a kelet-galicziai telepekről származó cserepektől technikai tekintetben eltérnek, mégis meglepően hasonlítanak hozzájuk és ugyanazon műveltségi körhöz tartoznak, sőt közelkorúak. Lehet, hogy ugyanazon egy nagy néptől maradtak és pedig a thrák törzstől, a mit korábbi jelentésemben is hangsulyoztam.** Brassó, 1904 február 24. *Teutsch Gyula.*

II. OROSZ ENDRE: ÚJABB LELETEK A PETRISI ŐSTELEPRŐL, SZAMOSÚJVÁRT. Az Arch. Értesítő 1901. évi folyamában (pag. 17, 146 és 220.) már részletesen ismertetett petrisi őstelepről számos újabb lelet kerülvén napvilágra, az adatok számának gyarapítása czéljából ezeket is átnéztem figyelmesen s az anyagot e közleménybe csoportosítva, mint pótlékot bocsátom közre. Mielőtt azonban a leleteket felsorolnám és jellegezném, lássuk a lelhelyre vonatkozó újabb észleleteimet. Mindenekelőtt érdemes itten megemlíteni, hogy az 1901. évben a telep N. oldalán egy nagyobbszabású földmunkálat történt, t. i. az áll. útnak a terrasse tetejéről annak az aljába való áthelyezése, a mely művelet a telepet épen 1 km. hosszúságban övező félkörben bepillantást engedett nyerni a gyepes terület felszine alá, minthogy azonban a telep nem terjedett le a domb lejtőjére, a domb lábánál végzett lemetszésekből — a mint ez előre várható is volt — néhány jelentéktelen őskori cserepen kívül semmi figyelemre méltó lelet nem került napvilágra. A dombtető W. oldalán nyitott régi kavicsbánya üregeinek vizsgálgatása azonban a telep területének pontosabb ismeretéhez újabb adatokat szolgáltatott; mivel ugyanis a kavicsgödrök

* Dr. M. Much: Die Heimath der Indogermanen im Lichte der urgeschichtlichen Forschung, Berlin 1902.

** A jelen közlemény az «Arch. Ért.» számára irt német szöveg után készült fordítás. A czikkben ábrázolt cserepeket szerző még 1902-ben ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A szerk.

beomló televény földjében szórványosan őscserepeket és kunyhó sövénytapaszrögöt is találtam, a mi arra enged következtetni, hogy a terrasse lapos tetején az őskori kunyhók elszórt fekvésben idáig is kiterjedtek. A régi út jobboldali árkának egy friss bemetszésénél az ó-alluviális kavics-üledék felett 8 dcm. vastag, finom sárga agyagiszapot észleltem, a melyre 9 dcm. vastag humusréteg telepedett. Ugyanitten a legfelső rétegben præhistorikus cserépdarabokat is láttam beágyazva, a mely körülmény szerint a telep területe az úttest helyét is magában foglalta. Az újabb leletek ismertetését megelőzőleg föl kell még említenem azt, hogy a petrisi őstelep részletes leirásának megjelenése óta a sírásó fegyenczek által összegyűjtött anyagon kívül a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének szíves támogatásával az 1901. év őszén és az 1902. év nyarán kiásott és Budapestre felküldött 334 drb lelettárgy is be van osztva e közlemény tartalmába. A használat minősége és az anyag szerinti rendezett leletcsoportosítást az első petrisi közlemény mintájára itten is megtartottam.

I. Eszközök. A) Kőszerek. *a)* Őrlőkövek. 18 drb őrlőkő-töredéket gyüjtöttem ujólag össze, a melyek a kőanyag szerint ekként oszlanak meg: leggyakoribb a pyroxénandesit = 12 darab. A nagyobb és üdébb kőzetdarabok sötétebbek, míg a mállott kisebb töredékek halvány húsvörhenyes színűek. Ryolithos, sanidin tartalmú quarzporphyr 3 drb, sötét, likacsos bazalt = 1 drb, sericites amphibol — gránitosgneisz = 1 drb és rozsdásszürke, finomszemű homokkő is 1 drb. A pyroxén-andesit őrlőkövek mind nagyobb kődarabokból lettek ki alakítva és a kőzet termőhelyéről — a hol nagyszámban már gyárilag állították elő, — importálás útján terjedtek szét a történelem előtti őstelepekre. Többnyire igen szépen voltak köralakúra idomítva 5—10 cm. vastagságban, a mi szintén arra mutat, hogy ezeknek alakításával gyakorlott mesterek foglalkoztak.

b) Törőkövek. 10 drb idetartozó követ találtam ismét végeiken ütésnyomokkal borítva, a melyeket mind a kavicstelepről egyszerűen minden alakítás nélkül vett használatba az ősember. Anyaguk: vaskos quarz = 7 drb, grauwakke = 2 és amphibolandesit = 1 drb volt. Az ütögetésre használt munka miatt többnyire csonkult vagy töredék példák.

c) Csiszolókövekből 5 drb került elő töredékekben, a melyeknek anyaga 1 lágy és 1 quarzitos szürke, valamint 1 vörös finomszemű homokkő és 2 menilithes dacittuffa. A kő- és csonteszközök éleinek megcsiszolására szolgáló kőréteglapok vastagsága 1·4—2·5 cm. Különösen érdekes közöttük egy finomszemű quaritos homokkőből való töredék, mivel ennek mindkét lapján egy-egy 3—4 mm. széles és kissé ívesen görbült barázda van bemélyítve a kő hosszában, a mely csatorna a csont- és agancs-árak hegyeinek kicsiszolására szolgált. Ilyen barázdával ellátott csiszolókövet más őstelepen is gyüjtöttem. Az eszközök eme csoportjánál kell megjegyeznem, hogy az első petrisi közleményben az eszközök 14. sz. a. ábrájában bemutatott kőtárgy nem csiszolókő, hanem egy — bromceltek öntésére szolgáló — öntőminta töredéke.

d) Vágószerek. Egyszerűen leütés, hasogatás által kavicsokból alakított éles szegélyű vágószerek, 15 drb, a melyek közűl vaskos quarz = 14 és menilithes homokkő = 1 drb.

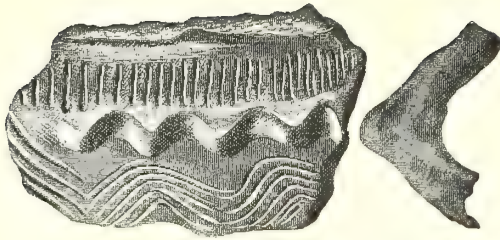
e) Vegyes kőtárgyak. 1. Sírásáskor találták egy kovapalából csiszolt balta éltöredékét a nyéllyuk egy részletével. Egy másik kőeszköz töredéke quarzitkavicsból. — 2. Az alakított és csíszolt valódi késekből 3 töredék jutott felszínre menilithes, kemény homokkőből, melyeknek élei egyenesre, hátsó részük pedig ivesre vannak csiszolva. A két nagyobb példány szélessége = 36 és 52 mm. — 3. Kések és szilánkok lehasogatására szolgált 3 drb magkő menilithes szürke homokkőből szilánk lehasításnyomokkal. — 4. Vaskos quarz kavicsból hasogatás által idomult ékalakú kézi vágóbaltaszer, élén a használat koptatásának nyomával.

f) Kőzettörmelékekből találtam 2 kis obsidián forgácsot kétféle minőségben, 1 kis viaszsárga silex szilánkot, sanidin-trachyt, szarukő, gránitos kőzet és menilithes dacittuffa törmelékeket.

B) Csonteszközök. — 1. Vastag és rügyes szarvasagancsból készített balta töredéke átfúrva, ferdén lecsiszolt éllel. Hossza a nyéllyuktól az élig 7·5 cm. Az agancs szivacsszerkezetű bele ki van vájva, mintha az üregbe keskeny kőcelt lett volna befoglalva. — 2. Szavasagancsból fémkéssel megfaragott 8·5 cm. h. részlet, melynek hegyesebb végébe egy 15 mm. mély kis üreg van befúrva az agancs belébe, a melybe valamely bronztű lehetett erősítve, mint agancsnyélbe. — 3. A tulok lábszárcsontjából ferde lecsiszolás által keletkezett 9 cm. h. csontvéső, alján ősi töréssel. — 4. Keskeny élü kis csontvésőcske; hossza 10—12 cm., élszélessége 7 mm. simított. — 5. Egy másik csontvéső éltöredéke a tulok lábszárcsontjából van alakítva. — 6—7. A használat folytán símára kopott 2 drb szarvasagancs ár; egyiknek hossza 18 cm. és az Arch. Ért. 1901. évf. 25. lap. 22. sz. ábrájával megegyező, a másik 13 cm. h. és calcinált kőkeménységű. — 8. Emlősállati lábszárcsontból 10·5 cm. hosszú csont-ár.

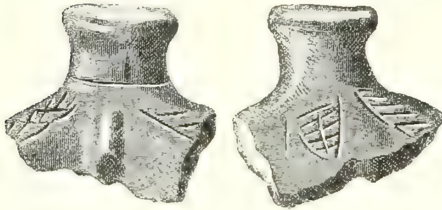
C) Cserépeszközök. *a)* Magánkézben láttam egy — a mai fakanalakhoz teljesen hasonló, — ovális alakú, égetett agyagkanalat, a melynek azonban nyele hiányzott. — *b)* Orsógombok. Összesen 10 drb. került elő, részint ép, részint töredékes állapotban; mind agyagból valók és közepükön vannak átfúrva. 3 drb kettős csonkakúp idomú, 5 hagyma alakú, 1 kerékagyas példány és 1 lapos, közepén kissé kivastagodó agyagkerék, mely utóbbi az I. petrisi közlemény 36-ik sz. ábrájához hasonló diszítésű. Ezen kívül még csak egynek jő elő az élére alkalmazott benyomkodásokból álló diszítés. Átméretük 34—43 mm., vastagságuk 2·8—3·5 cm. között váltakozó. — *c)* A petrisi telepről irott I. közl. 37. sz. ábrájával megegyező lapos cserépkorong a telepről magánkézbe került Szamosujvárt.

II. Edények. A telepen végzett különböző czélú ásások eredményéből m. e. félezer őskori cserepet néztem át, a melyek között volt: felálló perem 80, kihajló 60, gallér perem 13, behajló p. 16, hengeres graphit 2, csücskös 8 és csavarult perem 5 drb. Az edényfogantyúkból összejegyeztem 22 bütyökfogantyút, 5 drb csipkés bütyköt, (1. ábra.) 1 gombfület, a mely egymásra keresztben átfúrt, 1 peremgombot (2. ábra), 6 átfúrt fület, 8 környilású fület, 22 ovális nyilású szalagfület és 5 drb gombos diszítésű fület. Ez utóbbiak között két díszesebb és ritkább előfordulású fülforma is mutatkozott: az egyik-

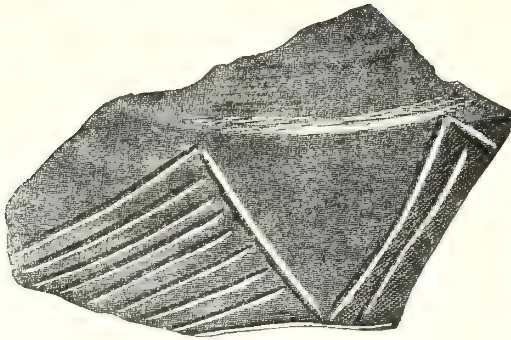
1

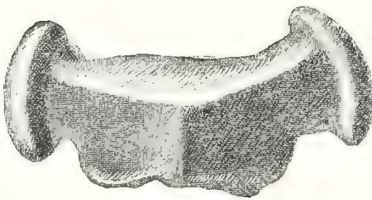

2

3.

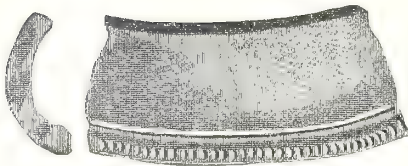
8

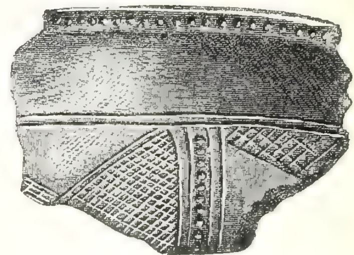
4

5

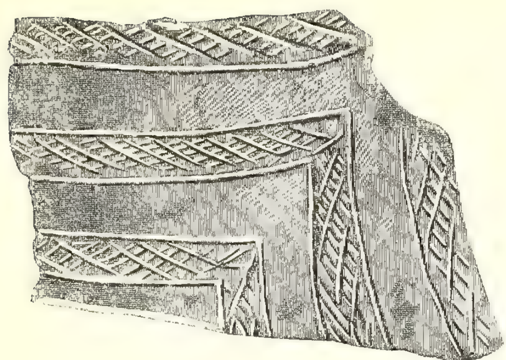

6.

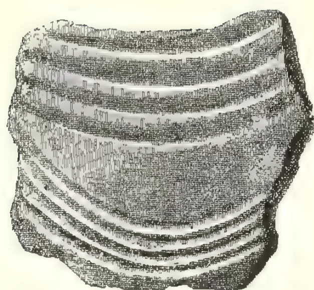

7.

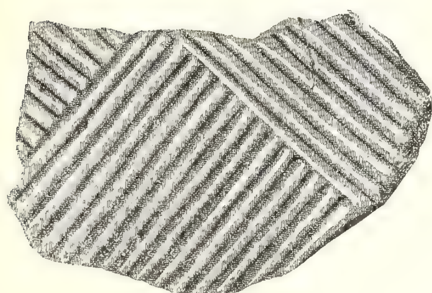
ÚJABB LELETEK A PETRISI ŐSTELEPRŐL.

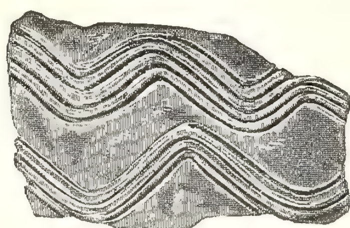
9.

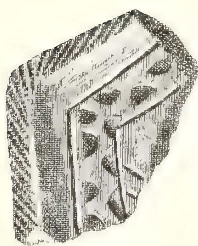
14.

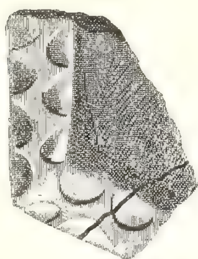
10.

15.

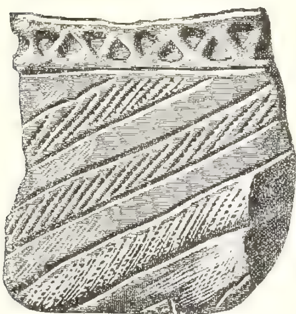
11

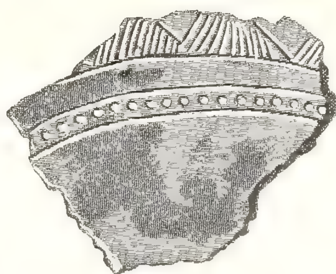
12

16

13.

17.

ÚJABB LELETEK A PETRISI ŐSTELEPRŐL.

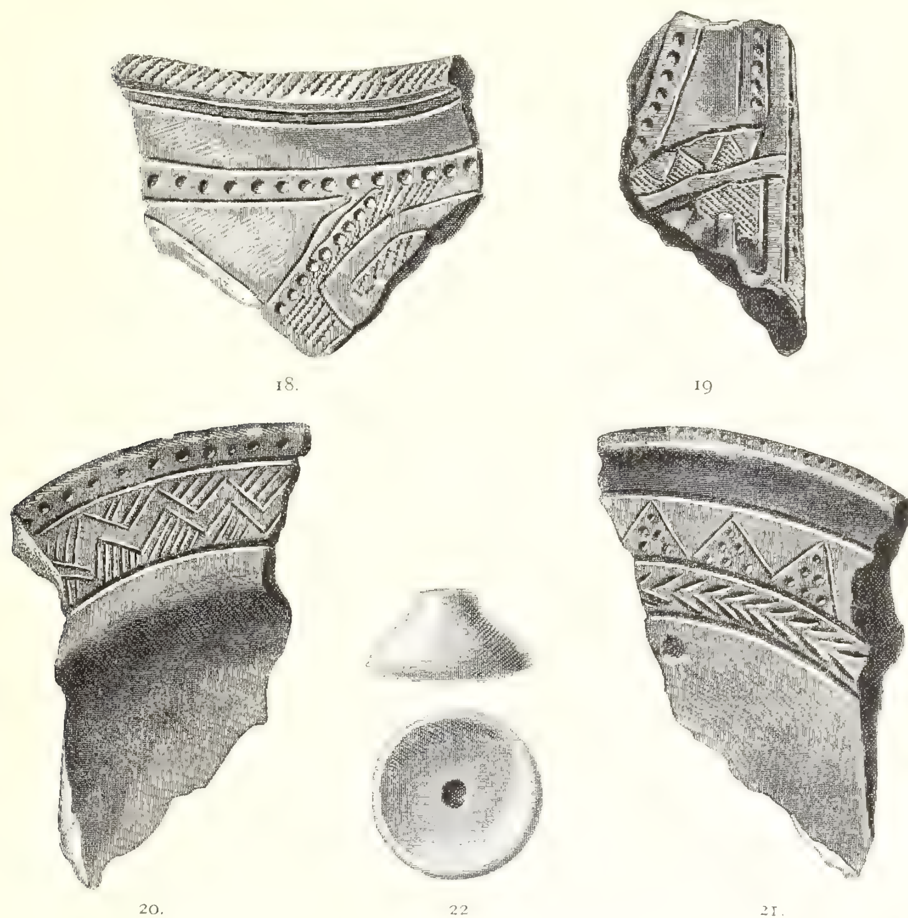
nél az edény pereme fölé kiugró, ferde állású vessző- és zeg-zug vonalas diszítésű széles tag két csúcsban végződik s így az u. n. félholdas fület (Ansa lunata) formál, (3. ábra), a másiknak ugyancsak a perem felett kiszélesedő két nyúlványát két csínos gomb ékesíti. (4. ábra). — A Petris-telepről eddig leirt összes edényfogantyúkon kívül még két újabb alak is került elő: a peremből hihajlik az edény ellentett oldalain 1—1 fogantyú s ezt perembütyöknek nevezhetjük, melyből csak 1 példa jött elő; érdekesebbek ennél azok a 4—5 cm.-nyi hosszú, egyik végükön lyukas és inkább kúpidomú edényrészlet töredékek, a melyek phallust látszanak utánozni. (4 drb). — Edényfenekekből 16 lapos, 2 karimás és 1 talpas feneket találtam. A kétségtelenül ivóserlegtől származó talp belül üres és ebben egy zörgő kavics mozog. A cső magassága 5 cm., a talp átm. 6·5 cm. A pohár formáját, melytől a most jelzett töredék származik, az 5-dik ábra mutatja.

Az összegyűjtött edénycserepeken a már ismeretes ornamentikai motivumok számos példája ismétlődött, a melyeknek darabszámait a régebbi adatok pótlásául az alábbiakban állítottam egybe s a figyelemre méltóbb díszes cserepeket alkalmunk van itten képben is szemlélhetni. A diszítmények megoszlása a következő: lánczdísz = 50, vessződísz = 70. (6. ábra), egyenes vonalú dísz = 45. (7, 8, 9, 10. ábra), pontdísz = 20, pecsétdísz 8, (11, 12. ábra), mæander = 20. (13. ábra), íves görbe = 8. (14. ábra), hullámvonal = 18. (15. ábra), spirális = 10. (16. ábra), ujjbarázda = 44, csücsökdísz = 3, mészbetét = 1. (17. ábra). Graphitanyagú edénycserép 7 drb volt a leletek között s ezekdiszítését felülről lefutó párhuzamos egyenesek, egy példában pedig zsinegdísz képezték. E jellemző cserepek vastagsága 7—11 mm. — Érdekes egy lángborító edény tetőtöredéke, a melynek a felső — ellipsis alakú — nyílásától lefelé az edény fala köröskörül 4 mm. átm. lyukakkal van rendetlenül átfurkálva. Nem lehet biztosan megállapitani, hogy vajjon 3 ily lyukgatott cserépdarab lángborítótól vagy szűrőedénytől származhatik? — Vizes korsónak 3 cm. h. kúpos ivócsöve, a minő a tordai hasadék Nagy barlangjának leletei közt is találtatott. A fentebbiekben elősoroltakon kívül több oly keramikai töredék is fordult elő, melyek részletesebb leirást nem érdemelnek. (lásd 18., 19. ábra). A 20. és 21. ábra a petrisi II. közlemény 116. sz. ábrájában lerajzolt díszes tál egy töredeke mindkét oldalát mutatja. Az edények csoportjába tartozó leletek sorozatát végűl 5 drb korongolt, sötétszínű La Tène és 3 drb. szürke szinű római edénycserép zárja be.

III. Konyhahulladékok. A telep őskori faunájának minél pontosabb ismerete czéljából az újabban felszínre került m. e. 300 drb præhistorikus eredetű állatcsontot mind átnéztem és azokra nézve a következő észleleteimet közölhetem: — 1. Equus caballus L. egy alsó állkapocs, zápfogak és 2 patacsont. — 2. Bostaurus L. 45 fog, 1 lábszárcsont, ugri- és patacsont, stb. — 3. Cervus elaphus L. 2 állkapocs, 11 agancstöredék többnyire feldolgozva eszközökké, fogak. — 4. Cervus capreolus L. 3 állkapocs és 5 agancstöredék. — 5. Ovis aries L. m. e. 7 állkapocs, 60 fog. — 6. Egy kecskeféle állat tömör szarvcsap töredéke, a mely azonban 5 cm. vastagsága miatt alig lehet a Capra hircusé. — 7. Sus scrofa L. 10 állkapocs, 30 fog, köztük malacz tejfogak is, lábszárcsont

töredékek. — 8. Canis familiaris L. 3 állkapocs és 8 fog képviseli. — 9. Cricetus frumentarius Pall. 2 koponyatöredéke, 6 alsó állkapocs (mind jobboldali) és 2 lábszárcsont. Ez adatokból kivehetőleg e hörcsögmaradványok mind szórványos leletek s így tehát ősemberi konyhahulladékok is. — 10. Undet. sp. üreges madárcsont 1 drb.

IV. Egyéb tárgyak. A) Emberi vázrészek. A rabtemető rigolozásakor találtak egy teljes emberi csontvázra, a melyet azonban a munkát végző fegyen-

ÚJABB LELETEK A PETRISI ŐSTELEPRŐL.

czek tökéletesen szétromboltak s így annak csak töfedékeit lehetett átvennem a nélkül, hogy legalább az előfordulási viszonyokat meg tudtam volna állapítani. A koponya és az állkapocs elveszett. Az ép singcsont (ulna) hossza = 25·3 cm., az orsócsont (radius) = 23 cm. és a clavicula = 15 cm. hosszú, a miből nyilvánvaló, hogy itten egy felnőtt egyénnel van dolgunk. A csontváz præhistorikus voltát mellékletek hiányában más körülmény, mint a csontok teljesen száraz szövete semmi sem igazolja. *B)* Vastárgy. Az Arch. Ért. 1901. évf. 225-ik lapján lévő 7. sz. ábrához hasonló vaskés vagy sarló 15 cm. h. töredéke találtatott; legnagyobb szélessége =

18 mm. és a penge vastagsága = 2 mm. A mindkét végén töredékes, íves görbületű, hátán tompa és homorú oldalán éles vaskés analogiáját a Hallstatti periodusból Radimsky műve 49-ik l. 165. ábrájában szemlélhetni.* *C*) Csonttárgyak. 1. Szarvasagancs oldalágából kifűrészelt 25 mm. h. rész, melynek szővete ki van fúrva, úgy hogy azt zsinórra fűzve ékszerűl lehetett használni. Ilyet látunk Wosinsky: Tolna m. őskora I. köt. XXI. t. 2. sz. ábrájában a lengyeli őstelepről. — 2. Érdekes a kutyának egy átfúrt tövű metszőfoga, a mely az állatfogaknak nyakfüzérként való használatát bizonyítja. A leletek e csoportjában kell megjegyeznem, hogy az Arch. Ért. id. évf. 225. l. 12. sz. ábrája nem helyes, mert az eredetileg épségben megtalált csontlemez a találók kezei között utólag kettétörvén, éppen fele elveszett, fele pedig hozzám került. *D)* Agyagkarikák. — 1. Az Arch. Ért. 1901. évf. 226. l. a 17, 18, és 19. sz. ábrákhoz hasonló agyagkarikákból 3 drb töreďék került felszinre 12, 16 és 25 mm. vastag égetett agyagból s ezek a diszítést nélkülözik. — 2. Kis tálidomú, nem egészen átfúrt, égetett agyagkorong 3 drb, 2 ép és 1 töredék találtatott. A 23. sz. ábra ezeknek az ismeretlen rendeltetésű tárgyaknak egyik ép példáját mutatja; peremátm. = 44 mm., magassága = 35 mm. és semmi diszítés nincs rajta. A másik ép 48 mm. átm., 25 mm. magas, homorú tetején egy 8 mm. átmérőjű üreg hatol bele 12 mm. mélyen. Peremének külső oldala csavarulatos diszítésű. A töredék példány 5 cm. átm., felül nem homorú, hanem egy kis cső emelkedett ki belőle, — a mely letört, — s ebbe volt a 7 mm. átm. lyuk befúrva. Legnagyobb kidomborodásán ez is csavardíszes.

3. Agyagkúpok. Négy példánynak töredékeit válogattam ki a keramikai tárgyak közül, a melyek mind csonkakúp idomúak s tetejökön jeltelen simák voltak. Ki kell emelnem, hogy egy 11 cm. alapátm. legnagyobb kúptöredék magassága = 16 cm., miből következőleg az ép tárgy 25—30 em. is lehetett. Tetejöktől lefelé 47—50 mm.-re voltak átfúrva. E 3 conuson kívül egy pyramis töredéke is fordult elő tetejének közepén egy benyomott üregjellel.

4. Vasércz. A már ismeretes olvasztási vasrögök száma 2 drb ugyancsak alaktalan (amorph) vaskővel szaporodott 197 gr. súlyban, a melylyel a Petris-telepen talált præhistorikus nyersvasak súlya 195·3 grammot tesz ki.

5. Vegyes leletek. Egy 5·6 cm. átm. és 8 mm. vastag, lapos dacittuffa kőkarika közepén 8—12 mm. átm. lyukkal átfúrt; mint játékszer vagy ékszer szerepelhetett. Tűzpad-töredék 8 drb volt az újabb leletben, kunyhótapaszrög 22 drb, agyagsalak 20, égett agyagrög 30 drb növeli a leletek tömegét, a melyekhez még néhány ismeretlen rendeltetésű cseréptárgy is járul.

A Petris-Telepen feltárt ezen újabb leletek ismertetése után örömmel hangsúlyozhatom azt, hogy az erdélyi részek ezen érdekes őstelepének koráról nyilvánított itéletemet, — mely szerint e telep culturája az első vaskor idejéből származik, — az újabb leletek adatai is megerősítették s ebből következőleg a petrisi telep nagyszámú leleteivel jó összehasonlító mintául szolgálhat más hasonló korú és jellegű őstelepek viszonylagos korának meghatározásához.

Apahidán, Kolozs m. 1903. *Orosz Endre.*

* V. Radimsky: Die prähistorischen Fundstätten. Sarajevo. 1891.

III. HALLER IMRE: A PÉCSKAI SÁNCZOKRÓL. (Arad m.). A Maros folyó jobbpartján a folyótól 2—3 km. távolságban húzódik Arad alól Nagylak alá, a folyó medréből nézve néhol 5—10, sőt 18 mtr magasságot is meghaladó töltés, melyet római sánczoknak nevezünk. Azt állítják, hogy ezzel majdnem párhuzamosan húzódott azon csinált utak egyike, melyet a római légiók készítettek hadászati s közlekedési szempontból. Néhol az állami műút ma is ezen a helyen van. A sánczvonal itt-ott meg van szakítva a laikus szemnek is feltünő módon, mert egész szembe ötlik azon átvágás, mely a jobbparti alföld talajvizének vagy esetleg áradások alkalmával kinrekedt mocsarakat előidéző vizek lecsapolására szolgáló s a folyó medrébe vezető, iszonyú munkával készített árok. Meglepő a folyó régi medréből szemlélni a sánczvonalat ez átvágásokkal s mennyi munka lehetett ezt összehordani. Első tekintetre úgy tűnik fel, hogy a hajdan itt folyó Maros hullámait akarta zabolázni, míg ha jobban megvizsgáljuk a vonalat, arra jutunk, hogy más czélja is kellett hogy legyen, mert egyes helyeken, mint a «Nagysáncz» is, mely teljesen elkülönítve áll a vonalban, sőt mintegy 6 méterrel ma is magasabb, mely magasság annál feltünőbb, hogy körül van véve árokkal, melynek szélessége 14—16 méter lehetett, ma már azonban oldalai beomolva s az ároknak csak nyoma van. Ez emelkedés úgy körülvétetve vizzel, hajdan biztos védőhelyül szolgálhatott s a vidéket, folyóvizet könnyen át lehetett róla tekinteni s így őrhelynek is használhatták.

E helyen ásatott 1901—2. év nyarán boldogult Dömötör László s ha az ásatás alkalmával napfényre került tárgyakat, rétegenként egymásután a mint felszinre kerültek — vizsgáljuk, azt a tényt állapíthatjuk meg, hogy itt az ember ősidőktől fogva telepedett meg s mert megélhetéséhez kedvező viszonyokra talált, ez a sáncz állandó lakott helylyé lett.

A legfelső réteg, a mely már magasságából, legalább a sírok fekvéséből következtetve 1·60 méterrel alacsonyabb most mint hajdan lehetett, noha még a sánczvonal magasságánál ma is legalább 4 méterrel magasabban fekszik. A temető az egész sáncztetőn van a felszintől alig 20 cm.-nyire. A csontvázaknál talált ékszerek, de különösen néhány ott lelt pénzdarab azt igazolja, hogy Árpádházi király korban temetkeztek e helyre. E rétegben lehetett, valamint a felszinen, római eredetű dolgokat találni. A sírok, illetve a csontvázak alatt a mint az árokfalat vizsgáltuk, 3—3 méter távolságban váltakozott a felszinen a nyers és égetett terület. E hely a római foglalás előtt sátorlakók birtoka kellett hogy legyen, mert az égetett és nyers földfelület egész szabályosan váltakoznak. Itt, e tűzhelyeken találtunk négyzet alappal biró, a csúcs felé kerekre idomított, felső végükön nem egyenes irányban átlyukasztott, különféle nagyságú és tökéletlen égetésű agyag-gúlákat. Majd minden tűzhelyen, agyagból készült összelyukasztott katlanokat, melyeknek csak belső oldaluk volt égett, míg a külső teljesen nyers és mázolással, valamint sárral díszített és párkányozott. Mésznek nyoma sincs. Itt-ott kisebb-nagyobb bögréken s hulladékcsontokon kívül, egy-egy bronzdarabka; sőt égetett agyagba vésett nyílminta is találtatott, melyeken a használat feltünően látható. Darálókövek, kisebb-nagyobb lencsealakú cseréptepsik voltak a leletek túlnyomó tárgyai.

Lejebb menve, még gyatrább, kezdetleges, alig valamivel díszített, sőt nagyobbrészt díszítetlen rosszul égett bögrécskék, elvétve azonban e rétegben találtuk azon edényeket is, melyeket Dömötör kelta eredetűeknek állított. Az igaz, hogy ez edények sehogy se illettek társaik közé, mert díszesek, finom kidolgozással, jól égettek, szinte kőedénynyel összetéveszthetők s még ezenkívül mintha krétával beeresztettek lettek volna. Ugyancsak e rétegben találtunk egy helyben 3 cserépfazekat, melyeket, mert este volt, éjszakára mozdíttatlanul hagytunk, nehogy jobban összetöredjenek, reggelig hűlhettek. Reggel mikor újra kitakartuk, körültisztítottuk s a földet eltávolítottuk a legalsó cserép alatt; bámulatunkra két emberi kézfej-csontvázát találtuk. Másutt az egész halomban — kivéve a felső rétegben levő temetőt — emberi csontot nem leltünk. Itt csonttűk, kőbalták váltakoztak még kovaszilánkokkal s lejebb csontfokosok s a használat nyomait magukon viselő kődarabkák találtattak még. Egész nyers talajt azonban még ekkor sem leltünk, mert bár jól leástunk, de a most következő hamuréteget nem hagyhattuk el, mely réteg teljesen üres, csupán hamu és faszéndarabokból állott. Így más árkot kezdtünk, melynek rétegei teljesen azonosak az előbb leírt árokéval. Észrevehető azonban az, hogy itt-ott kincskeresők áskálták a sánczot, mert néhol a rétegek összekeveredve voltak s csak a gödör oldalfala mutatja, hogy meddig, mily terjedelemben ásták már meg.

Szinte most is látom szegény boldogult Dömötört, szinte hallom szavait, magyarázó következtetéseit. Itt lelte az iskola levegőjéből menekülve pihenését a forró nyári nap hevében a napszámosok között a dézsa mellett kezében kóczcsomóval rossz cserépdarabokat súrolva. Naponkint kimentem a községből hozzá és boldog voltam s vagyok, hogy vele együtt dolgozhattam s tanítását itt a helyszinen hallhattam.

Mily boldog volt e munkájában s mennyire örült, hogy akadt ember, ki őt megérti s vele együtt érdeklődik az értéktelennek látszó cserépdarabok után.

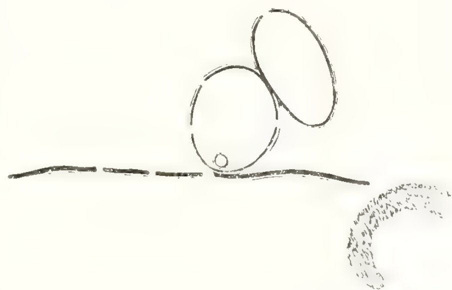
Az utolsó időben nagyon sokat szenvedett betegsége miatt, mégis oly erőt és kitartást, úgyszólván önfeláldozást tett a régészet érdekében; megelégedett a magunk főzte étellel, nyugvóhelye egy sátorba elhintett szalma s takarója egy pokrócz volt. Önfeláldozása nem hiába történt, mert a kutató most már biztosan láthatja e terület s vidék lakóinak váltakozásait, megkülönbözteti műveltségük szerint, mert minden e helyen megfordult nép egy-egy réteget hagyott maga után ez emelkedésben; itt feltalálhatók edényeik s egyéb használt eszközeik, melyeken minden nép izlését örökítette meg. Mindezt a tudomány neki, az ő nyugtalan, folyton kutató lelkének köszönheti. Úttörő munkája eredményét őrizi az általa összehordott érdekes régiséggyűjtemény Aradon a «Kölcsey-egyesület» tulajdonában. Áldott legyen emléke.

Fájdalom, hogy ma nem él, mert vágyainak netovábbját az őstemetőt a napokban találták meg, honnét az ott talált edényeket és a bronztárgyakat a «Kölcsey-egyesület» megbizásából őrzöm.

Pécskán, 1904 február 20.

Haller Imre,
áll. tanitó.

IV. CZIRÁKY GYULA: BÁCSMEGYEI SÁNCZOKRÓL. *a)* Az apatini sánczvonal. 1903 junius 23-án azt az utasítást kaptam Zomborból, hogy a szónta-apatini kis sánczot járjam be. Augusztus 21-én a szóntai határban hiába kerestük. Szeptember 7-én, mikor már tudtam, hogy az apatini szőllők között kell kutatnunk, csakhamar megtaláltuk. A sáncz ma látható maradványa, annak óriási voltáról tesz bizonyságot. Méretei a «Zigeuner-Haide» nevü szőllő nyugoti kerítő árkától K-re, 50 m.-nyi távolságban, ezek: szélesség — a sáncz egyik szélétől a másikig — 25 m.; az árok szélessége: 10 m.; a sáncz legnagyobb magassága: 0·8—1 m. Ezt a méretet találhatni másfelé is, azért másutt meg sem mértem. — Fő iránya K—Ny, itt-ott tér csak kissé ki ebből, hogy hamarosan visszavegye rendes útját. Már magában a «Zigeuner-Haide» szőllőben észre lehet venni egy kis kanyarodást, hasonló görbületei vannak Apatin felé. Iránya a Zigeuner Haide mellett elterülő «*Szontaer Morast*»-tól szépen követhető, 1½ Km. távolságban a régi erdőárok mellett ÉD irányban haladó dülő útig. Ez a rész a katonai térképbe is be van rajzolva árok nélkül. Itt egyszerre megszünik s az Apatin déli részén elterülő belső szőllőkben* már csak idősebb benszülött emberek kalauzolása mellett követhettük oda, a hol a mai szivattyú-ház tájékán a Dunának egy mellékágát elérte. Árka mindenütt a déli oldalon található. Átvágást hármat vettem észre rajta. Az említett szőllőktől Ny-ra ½ Km.-re van az első; ez arról nevezetes, hogy az átvágás déli részén, a sáncz éjszaki, nem árkos oldalán egy, még teljesen ép állapotban levő kicsiny körsáncz található. Ilyet már mutattam be az Arch. Ért. 1901. évf. 431. l.-án a doroszlói erdőből, a pr.-sz.-iváni határból, hol a vasúttól pár száz lépésnyire nyugotra elszántva még ma is látható. Egy negyedik ezekhez hasonló kis földalkotást találtam a sz. iváni kincstári erdő legkeletibb részén. Ezt ásatta meg annak idején *Borovszky Samu.* Egyike sem oly nagy, mint az apatini. Maga a töltés magassága az árok fenekétől számítva 1½ m. lehet. Körárkot ástak 7 m. szélességben s földjét mind belső szélére hányták. Átmérője 20 m. A sáncz közepe a rendes földmagasságot mutatja; itt volt — ha volt — fából épített őrtornyuk, téglának azonban semmi nyoma. Oly szép és mióta az erdőt kivágták, annyira szembetünő körsáncz ez, hogy Apatinban «*Rundell*» néven csaknem mindenki ismeri, sőt még mesét is kapcsolt hozzá az apatini nép: azt regéli, hogy bizonyos időben muzsikaszó hallatszik belőle, melyet hallgatni az öreg emberek valamikor gyakrabban eljártak. *Weigang* úr a muzeumőrt, ő meg engem figyelmeztetett reá. Szerencsém volt, hogy nem jöhetett kocsim velem a sánczon: árkot kerültünk, midőn két nagyobb földvárra akadtam. Lekoptak már nagyon, hanem nagyságuk s a sáncz iránya még szépen követhető. Az első nagyobb, köralakú s magába zárja a fent leírt köröndöt olyformán, a mint a rajz mutatja (ábra).

* Ezek a *Hafereck-Weingärten;* a *Zigeuner-Haide* egy régi térképen *Türkenabschied néven* van nevezve.

Átvágások is vannak rajta. A második inkább ellipszis alakú s az első keleti oldalára támaszkodik annyira, hogy kis darabon össze is érnek. Árkuk a külső oldalon van ; csak ott van belül, a hol a két földvár érintkezik: itt az első földműben van csak árok. Kár, hogy ott, hol a második elhagyja az erdőt, szöllők vannak: ezekben nagyobbára elegyengették a sánczot, itt-ott tűnik fel csak kissé. Két év múlva, mire az erdőt kiirtják, a meglevő rész is el fog tünni. Megnehezíti e földvárak áttekintését az erdő ; a töltéseik laza földjében buján termő, sűrű bozótok ellenben megkönnyítik a töltés iránya keresését. Egy tekintet a térképre, rávezet bennünket arra, miféle sánczvonallal van dolgunk. A sánczvonal végében kezdődik a *Szontaer Morast*, mely mint *Herska Bara* Szóntáig, mint *Crna-* és *Topolnicsa Bara* Gombosig, majd onnan Vajszkáig halad. Nagy mélyedés, még Duna-ág volt a múlt században. Még 30 évvel ezelőtt is lovak fulladtak bele Gombos községnél gazdástul. Ez tehát eléggé védte a Gombostól Szóntáig s tovább terjedő földterületet. Ott azonban, hol sánczunk kezdődik, egyszerre délre fordul s nagy, magasabban fekvő földterületet hagy szabadon. Ezt védték a sánczczal azok a népek, kik azt építették. — *Az apatini alsó sánczvonal nem más, mint a Gombostól Csuragig terjedő, már ismert «római sáncz»-nak egy eddig még nem ismertetett darabja, mely ott — a hol elég víz találkozott — nem volt kiépítve,* * *a keleti végén épített földvárak a sánczvonalat védték.*

b) Ismeretlen «római sánczvonal». *Forster Gyula*, volt nemesmiliticsi káplán, azt jelentette egy időben a megyei *Történelmi Társulat*-nak, hogy a nemesmiliticsi határban van egy földsáncz. 1903 junius 8-án elutaztam ennek megtekintésére ; de, mivel Forster már nem volt ott, legszorgosabb utánnézésemet sem koronázta kellő siker. Már-már minden reményről lemondottam, midőn *Vidákovics Pál* plebános úr azt említette, hogy a határ éjszaki részében ő látott valamikor sánczokat. Azt, hogy a «római sánczok»-nak egy vonala valahol, ha nem is nagy, de legalább kis darabon érinti Bács-Bodrog vármegye felső részét: tudtam ; de arra, hogy ez itt emlegetett sáncz volna az a vonal, gondolni sem mertem egy szemtanú állítása nyomán. Úgy vélekedtem, hogy itt egy kisebb önálló sánczczal lesz dolgunk. — *Rómer* præhistorikus térképén (Mouvements archéolog.) Báth-Monostor, Baja, Jankovácz és Halas határában van egy ördögárok lerajzolva. Kérdezösködtem már utána Baján, Jankováczon, de semmit sem tudnak felőle ; sőt Rómer térképében sem nagyon biztam, mivel ott a jelzett vonalat csak mint kétes ördögárkot tünteti fel ; meg nem is a saját tapasztalatát közli, hanem egy *Bedekovics Lőrincz*-féle térképre hivatkozik, melyet *Horváth Péter Commentatio de initiis et majoribus Yazygum*, 1802 czímű művében látott. Maga a sáncz iránya még növelte kétségemet, mert az eddigi megállapított «római sánczok»-kal ugyancsak semmi összefüggésben lenni nem látszott. — A kárbaveszett utazás fölött töprengve ballagtam ki délután a vonathoz, a midőn egy jobbmódú militicsi bunyevácz megszólított. Halotta, hogy kerestem. Elmondta, hogy a határban csakugyan van egy sáncz, melyet még a bunyeváczok is «római sáncz»-nak neveznek. Egyik társa meg,

* A Tisza mellett Goszpodinczétől K-re a Mala-bara pótolja egy darabon a sánczot.

kit bizonyító tanúnak szólított fel, hozzá tette, hogy 1813 körül, mikor az a rész még legelő volt — apja elbeszélése után mondja — a sáncz oly magas volt, hogy nemcsak kocsival, hanem még a nélkül sem kapaszkodhatott fel reá az ökör és ló egykönnyen. Az árok — ezt már a maga tapasztalata után mondja — a község felé eső oldalon volt.

Hazaérve, elővettem azon gombosi polgárokat, a kik a Nemes-Militicscsel szomszédos *Csonoplya* községből származtak hozzánk. Ezek mind ismerik a sánczot. *Schmidt János* kedvesen emlékszik vissza arra, hogy gyermekkorában sokszor megfürdött a sáncz árkában. Másfél öles vizet emleget benne. Majd eszembe jutott, hogy egyik kernyai tanító (ez a község Csonoplya alatt van, délre) 1902 márcz. 18-án hozzám írt levelében szintén «római sánczok»-at emleget. *Herberth János* — ez a tanító neve — e levélben csakugyan azt írja, hogy a «római sánczok» *Kernya* határát azon a részen érinték, melyen a temető van.

Még több bizonyítékot kerestem. Elővettem Iványi *Helységnévtár*-át. E könyvben *Csomaklya* (a mai Csonoplya) határában oklevelek nyomán *Árokháthalom*, *Kapusárok* nevű *sáncz* említteték már 1409-ben. Kapus és árkos sáncz! . . . A helységtől keletre *Gyűrűszék* nevű terület volt abban az időben, a fölötte fekvő zombori földeknek meg még ma is *Gradina* a nevök. — Még ez sem elég! A legbiztosabb s ellentmondást nem tűrő argumentumot *Bauer Antalnak* 1825-ben készült s már rendkívül sok szolgálatot teljesített *Comitatus Bács-Bodrog* czímű térképe szolgáltatja. E térképen a *Ferencz-csatorna* déli részén *Kis-Sztapár*-tól kiindulva egy szép darab sánczív tűnik szemünk elé, mely csaknem *Cservenká*-ig fut. Rajza ugyanolyan, mint a milyen az Apatintól Csúrogig húzódó «római sáncz»-é. Merre halad e sánczvonal? . . . Nem elégedtem meg az új vonal feltalálásával, szerettem volna én azt mindjárt be is járni; de nem lehetett. A szivaczi határban nem találtam nyomát: vagy elkopott, vagy több idő kell feltalálásához. mint a mennyit reá fordíthattam. Kis-Sztapáron nem ismerik. A kernyai és csonoplyai határokban előbb határ-, később vízlevezető árkot csináltak belőle, tehát az eredeti szintjemeg nem állapítható. «Sanzgrab» neve még mindkét községben él, azt is tudják, hogy árka azelőtt is Zombor felé esett. — Utamban megint visszakerültem Nemes-Militicsre. Vidákovics Pál plébános kalauzolása mellett kimentem a határ éjszaki részébe és ott a Fischer-, Allaga- és Kanyó-szállások irányában megtaláltuk a sáncznak némi nyomait. Itt-ott — néha még a magasabb helyeken is — kiemelkedik; legtöbb helyen pedig a fekete szántóföldeken áthúzódó sárgás sáv jelöli az irányt. Kutatásainkat itt fogjuk folytatni s ha igaz lesz, elválik: egy sánczvonal-e ez a Kis-Sztapár-Kernya-Csonoplya melletivel, vagy nem; a madarasi *Sanacz* puszta felé halad-e, vagy már itt Báth-Monostor, a középkori *Nodjárki* felé fordul. Ha igaz lesz, megtudjuk azt is, vajjon másik oldalán Kúla tájékán, a középkori *Várszög* helyén fordult-e, vagy talán összefügg már lejebb is azzal a sánczvonallal, melyet Fröhlich a harmadiknak tartott. Annyit már most látunk, hogy a sánczvonalon teljesült az, mit Rómer a Baja és Kőrös-Ladány közt fekvő vonalról mondott: Pusztul-pusztul s eljő az idő, mikor már csak a hagyomány nyomán tudjuk valahogy megállapítani, mi volt ott, a hol a föld hosszú sávban megbolygatva lenni látszik.

c) Miért van az Apatin és Rácz-Militics közti sánczvonal mindkét oldalán árok? Fröhlich jegyezte fel e jelenséget legelőször s e sánczvonalat meg is különböztette a Hodságtól, illetve Rácz-Militicstől Csúrogig terjedő szakasztól, az építés idejének meghatározásába azonban — az Apatin és R.-Militics közt fekvő részt illetőleg — nem ment be. Én megkisérlem. Bejártam e vonalrészt attól a ponttól kezdve, hol a militicsi Mosztongába szakad egészen Apatinig, még pedig gondosan figyelve mindenütt. Ekkor találtuk a három már megemlített köröndöt mellette. Az árok csakugyan mindkét oldalán feltalálható. Az Apatintól Csurogig futó vonalnak kiegészítő részét képezi az apatini alsó sánczvonal. Az egész fővonal ott, hol víz esett útjába, nincs kiépítve; a hol pedig a víz megszünik, ott ismét megtaláljuk azt. Akkor épült tehát, a midőn a közbeeső vizek legalább is oly védelmet biztosítottak, mint maga a sáncz. A kettős árok kezdődik Rácz-Militicsnél a Mosztongánál, tehát ott, a hol a fősánczvonal egyszerre megszakad s megy egészen Apatinig, oda, a hol az egy árkos sáncz kezdődik. Azt a területet védi tehát, melyet eddig a víz védett, a mely víz védelme most már nem bizonyult biztosnak. Gombos és az apatini alsó sánczvonal között oly nagy szabad terület lett, hogy az ellenfél behatolhatott az eddig védett területbe. Talán kiapadt a víz?... Nem. Még a XIX. század elején is Dunaág folydogált arra (l. Kanarai térkép 1768. évről s későbbről). Nem volt biztos e terület azért, mert olyan ellenséggel volt dolguk, a ki előtt egy Dunaág, Mosztonga vagy Bara nem volt akadály. Látható ez abból, hogy a sz.-iváni és apatini határban ott is húztak sánczot, a hol éppen a Mosztonga halad vele párhuzamosan. De miért a kettős árok?... Azért, mert olyan ellenség ellen kellett védekezniök, a ki előtt nemcsak a bara nem volt akadály, hanem a ki ezenfelül még két oldalról is szorította őket: éjszakról és délről. Mikor történt ez? «Mikor 791-ben — ezt írja a Mon. Germ. Tom. VIII. p. 562. — N. Károly megtámadta őket (az avarokat), nagy buzgalmat és sietséget fejtettek ki védelmi rendszerök kijavításában és tökéletesítésében». Ugyanerről a támadásáról fel van jegyezve, hogy két oldalról történt: a sereg egyik része a Dunán nyomult lefelé, a másik Szlavóniából tört ellenök. Van-e ennél természetesebb magyarázata a kettős ároknak?... Én ezek után azt hiszem, hogy azon sánczrész, mely Apatin és Rácz-Militics közt terjed el s kettős árokkal van övezve, 791, a másik, mely Apatintól itt-ott megszakítással Csúrogig megy, előbb épült.

Megint a kényszerűség vitt arra, hogy a sáncz építési idejéről nyilatkozzam, mielőtt a Dunán és Tiszán túl levő sánczokat ezekkel összehasonlítottuk. Több érvünk küzd már az avar eredet mellett. Megvan a körívben görbülő nagy kiterjedésű két gyűrűnek egy-egy darabja. Pedig ez nem kicsinylendő körülmény. *Rohonyi Gyula* a megyei Tört. Társulat Évkönyveinek I. évf. 11. l. így ír: «Attól egészen eltekintek, hogy a római sánczok által képezett félkör mellett a hringnek óriási kiterjedésűnek kellett volna lennie, mert az avar györòk is nagy területen feküdtek; de valószinütlennek tartom, hogy ezek második (belső) köréből legalább helylyel-közzel ne maradt volna omladék vagy egyéb nyom, ha az első teljesen megmaradt.» A nyom megvan. Az átjárókon belül még ma is meglevő köröndök, a sánczvonalakkal szoros összeköttetésben álló

földvárak, a *Gyűrűszék*, *Gyűrű-Hetes*, *Vasas-Kereki* stb. elnevezések mind e nézet mellett bizonyítanak. A sánczvonal gombosi kitérésében egy nagy avar temetőt bontottunk. A kettős árok szerintem máskép nem megfejthető jelenség. Téglás Gábor a Tiszán túl foglalkozik a sánczok tanúlmányozásával. Nagyon érdekes lesz majd, a tiszántúli és bácskai sánczok közt levő különbségeket vagy hasonlatosságot megállapítani ; de nem ártana, ha valaki a dunántúli, sőt oláhországi «római sánczok»-at is átkutatná : mindjárt bátrabban szólhatnánk hozzájuk.

Gombos, 1904 január. *Cziráky Gyula.*

V. MELHÁRD GYULA: A PULAI LELETRŐL (SOMOGY M.). A véletlen érdekes régiségeket hozott felszínre a tavasz folyamán Somogy megye területén is, csakhogy az a kár, hogy a tudatlanság folytán belőlök csak néhány darab volt megmenthető. Pulában, Dombovártól nyugatra mintegy negyedórányira fekvő községben, f. é. április hó folyamán, Visnyei Mihálynak 11. sz. alatti háza udvarán pinczét ástak, mely alkalommal a munkások mintegy két méter mélységben csontvázakra, azaz sírokra találtak, melyekből szedték ki azokat a dolgokat, melyekről e sorokban kivánok szólani. A munkások négy sírt bontottak fel, de a sírok egész sorozatának kell ott létezni, mert állítólag a pinczelejáró kiásott földjének színe is mutatta, hogy folytatólag még sírok következnek. A csontvázak nyugatról keletnek feküdtek, a fej nyugatnak, a lábak pedig kelet felé s a régiségeket : függőket, nyakláncczot, csatvéget a csontvázak körül találták, de az értetlenség nagy részüket elhányta, míg a csontvázakat a földbe ismét elásták. A dologról csak hetek mulva értesültem, mikor még egy néhány érdekes és értékes darabot sikerült megszereznem s a kaposvári állami főgimnázium régiségtára részére megmentenem. A legérdekesebb egy pár ügyes kivitelű arany fül-függő ; azután egy nyakékszernek néhány gyöngyszeme és egy bronz csatvég és egy gyűrűrészlet. Bár jelentéktelennek látszik e néhány darabka, de mégis elég arra, hogy biztosan megállapíthassuk, miszerint határozott népvándorláskori lelettel van dolgunk, oly lelettel, minő a szomszédos Tolna vármegyében már sok került felszínre s ékesíti a szegzárdi múzeumot. Wosinsky Mór, már több mint ezer ilyen sírt táratott fel Tolnában s tanulmányainak eredményét, mint tudva van, Tolna vármegye Története czímű munkája II. kötetének 804 s következő lapjain teszi közzé a tanulságos szöveg közé nyomatott számos igen sikerült ábrával.

A rajzok között a mi pulai leletünknek képeit is megtaláljuk ; így az arany fül-függők képeit mutatja a CCXII. tábla, a czikói sírmező 320-ik sírjából származó két függővel, csak avval a különbséggel, hogy a függők alsó pálczás tagjára alkalmazott apró gömbszemekből álló díszítések a pulain még díszesebbek és művésziebbek ; az olvasószemekhez és dinnyemaghoz hasonló nyakék részecskéit a CCX. táblán a 265. és 263. sír leletei ábrázolják ; de más ábrákon is megtaláljuk azok rajzait ; szintén a czikói sírmezőben kerültek felszínre a táblán ábrázoltak is ; a bronz csatvégnek képét pedig megtaláljuk a CCXXXIII. táblán. Mint érdekes dolgot jegyzem meg, hogy az egyik széttört nyakék-szemecskében még a fonáldarabkát is megtaláltam, melyre a szemecskék fel vol-

tak fűzve. A pulai leletnek érdekes tartozéka egy vésett koronggal ellátott bronz gyűrűdarab is. Wosinsky azt írja idézett munkájában a 857. lapon, hogy az általa feltárt népvándorláskori sírokban talált gyűrűk csak karikára hajlított lemezek, vagy sodronyok, néha síma zárt karikák s csak egy esetben talált vésett koronggal ellátott tömör gyűrűt, melyek tehát ritkák ; szerencse tehát, hogy ezt a darabot mégis el nem szórták ; a találók azt mondották, hogy öt gyűrűt találtak, de hogy minő elhelyezéssel, arra már nem emlékeztek. Somogyból már több érdekes bronzkori leletet volt szerencsém az Arch. Értesítőben ismertetni, de népvándorláskori leletet, t. i. ismertetve, a pulain kívül egyet sem tudok.

A leletek, mint említém, a kaposvári főgimnázium múzeumába kerültek, mit örömmel azért említek meg, hogy remény szerint a jövőben ez fogja Somogynak múzeumát képezni ; a kaposvári állami főgimnázium igazgatósága és lelkes tanári kara átvevén a volt megyei régészeti társulat múzeumának igen érdekes és értékes dolgokból álló gyüjteményét s azt a magáéval egyesítvén, szép múzeumot állítottak fel, mely ha teljesen rendezve lesz, valóban érdemes lesz a megtekintésre s a mellett hogy hasznos szolgálatot tesz a tudománynak, valamikor a megyei monografusának is segítségére lesz.

Melhárd Gyula.

VI. TÉGLÁS GÁBOR : ŐSKORI BÁLVÁNYFEJ ÉS KŐBÁNYÁSZATI EMLÉK A DÉVAI VÁRHEGYRŐL. A dévai *Várhegy* lankásabb részein s főleg a lépcsős fokozatokon már régibb idők óta gyüjtögetjük a praehistoricus ember háztartásának maradványait. Mióta Hajduszky József reáliskolai tanártársam a Várhegy oldalán sétautakat kezdett vágatni s ezzel a meredekebb területeket is hozzáférhetőbbé tevé, nem csupán a szórványos, cserépkészítmények, szilánkok, durva kőszerszámok száma szaporodik ; hanem határozott tűzhelyeket, kunyhóromokat is figyelhetünk meg, különösen a déli oldalon, a majálisokra szánt deszkaépítmény közelében. Ezen leletek száma ezerre apránként felszaporodott s a múzeumban általam elhelyezett fazekas készítmények változatos diszítményeiről, a mint időm engedi, tüzetesebben óhajtanék írni. Addig is be kívánom mutatni azt a sajátságos bálványfejet, mely a vároldal törmelékei közül jutott vétel útján a múzeumba. A laposra formált bálványarcznak fájdalom, alsó széle a száj környékével le van törve. Észrevehetőleg erőszakosan zúzták szét, mert az ütések nyomai a hátulsó szélen most is kivehetők. A lepényalakulag készített fej vastagsága 0·5 m., szélessége 0·18 m., meglevő magassága 0·15 m. Minthogy az áll részlet le van törve, ezzel együtt valószinűleg kör alakban nézhetett ki eredetileg. Alulról felfelé 3 cm. széles, 2 cm. magasságban kivésett üreget láthatunk, melyen át egy emelő pálczát dughattak nyilván abból a czélból, hogy azzal közszemlére kitűzhessék valahol és pedig hitem szerint épen a legmagasabb pontok egyikén, mert arról felől került épen elé. Érdekes az arcz ábrázolása, melyet majdnem 1 cm. széles párkánykerettel véstek körül. A gondosan kisimított homlok alatt széles és egészen a keretig terjedő szemöldök sávot domborított ki a készítő. Ez alatt a nyitott szemre boruló felső szempillát a megnyujtással tette szembe-

tünőbbé az alsó szemhéjtól. A két szemöldök összehajlásából domborúl ki a tövénél 2 cm. széles, közepén $1^1/_2$ cm. keskenyülő s alább ismét szélesedni kezdő orr. Az arczizmokat fordított /\ alakú véséssel emelték ki. A száj ábrázolása, fájdalom, az emlék szétrombolójának áldozatúl esett. Az egész munka gondos kézre és elég alakító ügyességre vall. Nemcsak az arczulatot, homlokzatot csiszolták símára ; de a párkányzat, sőt a hátlap is a leggondosabb készítésben és lesimításban részesült. Már ebből a finomabb megmunkáltatásból is láthatjuk, hogy a sajátságos készítmény nem fali elhelyezésre, hanem szabadon való felállításra vala szánva, hogy minden oldalról láthatták az érdeklődők. Ezen közszemlére való rendeltetése, mely nyilván kegyeleti, vallási czélokra is vall, tevé szükségessé a finomabb kidolgozást is. A felfüggesztés olyszerüleg történhetett, hogy az alakot ide-oda is forgathatták. Ezt következtetem a nyéllyuk ércz kopottságából, mely szilárd elhelyezés mellett nem következhetett volna be. Érdekes az is, hogy a Várhegy délnyugati lejtőjén előforduló szürkés *trachyttufa* anyagából készült a bálványfej. Ez a laza, könnyen alakítható, de csakis ilyen diszítményi rendeltetéssel alkalmazható kőzet-anyag még más czélből is magára vonta az őslakók figyelmét, mert háló nehezéket vagy orsópergető korongot is formáltak belőle, a minőt Czaki Károly honvéd őrnagy ajándékából bir a dévai múzeum. A középkorban a Déva főterén állott és falfestményeiből itélve *Zsigmond király idejéből készült s a Hunyadi János* jótéteményeiből is tovább diszített régi templom pilléreinek fejdiszítményei, az ablakkeretekkel, párkányékítményekkel szintén ebből a trachyttufából készültek. Ez a kőbányászat nyilván az őskori nyomokon indulhatott meg. Ép úgy felhasználták ezt a trachittufát *Hunyadi János* építőmesterei a *hunyadi lovagvár czimercinek*, *decorativ részleteinél*, *ablakcsúcsainál* stb., úgy hogy boldogult *Schulcz Ferencz*, az első restaurator, nagy utánjárással akadt reá 1869-ben a dévai Várhegyen a termeléktől elrejtett trachyttufára s ő is abból faragtatta ki az ő idejében készült diszítményeket.

Ime tehát ez a sajátságos bálványalak egyúttal érdekesen illusztrálja azt a lánczolatot is, mely szerint a történelem előtti ember által ipari czélra alkalmasnak ismert kőzet anyagot a középkoron át napjainkig tovább értékesítették.

Téglás Gábor.

VII. Dr. FINÁLY GÁBOR: RÓMAI ÉS PSEUDO-RÓMAI NYOMOKRÓL KOLOZS VÁRMEGYÉBEN. A Napocáról Porolissumba vezető római utat Torma Károly 1879-ben bejárván, 1880-ban «A limes Dacicus felső részé»-ben leírta. A múzeumok és könyvtárak országos felügyelőségétől nyert megbízás és felhatalmazás alapján 1902 nyarán ez útvonalon indultam el, hogy az itt levő római telepek közül a helyszini szemlélődés alapján legtöbb eredményt igérőt felásassam.

A római út, a melynek Kolozsvár és Magyarsárd között a felszinen látható nyomai nincsenek,* Magyarsárdtól Oláhköblösig alapja lett a most rész-

* Azok a nyomok, a melyeket Torma (i. h. 114. lap) a Lészai Gyula magyarnádasi kertjében látott, ma már fel nem ismerhetők.

ben még kiépítetlen törvényhatósági közútnak és helyenként ma is jól látszik, sőt egyenesen a római kövezeten halad a szekér, így különösen a 14. kilométer-jelzésnél, a hol a kemény homokkőből rakott úttest 2·35 m. széles. Oláhköblöstől Bozolnokig az útnak ismét nincsen látható nyoma,* míg Bozolnokon a Tormától említett 2—300 lépésnyi ép darab ma már a szántóföldek felszine alá került, azonban a földek gazdái pontosan meg tudták mutatni a kemény kőréteg fekvését.

Az út tovább az Almás völgye közepén haladt Észak felé s Zutor községtől Nyugatra a völgy közepén volt castrumba torkollott, a melynek helyét (40° 54′ 30″ keleti hosszúság, 46° 59′ 20″ északi szélesség alatt) a ma Nagy rétnek nevezett határrészen Sombory Lajos úr Ő Méltósága volt szives nekem megmutatni; magát a castrumot még 1873 előtt bontották szét (Torma i. h. 28. lap); helyét így legalább be tudtam jegyezni a katonai térképbe. A völgynek Zutorral szemben fekvő nyugati szegélyén a Gura Kapusuluj (= Kapus torka) nevű helyen ugyancsak Ő Méltósága mutatta meg azt a helyet, a hol egy római fürdő maradványait ásatta ki ő maga, de a leletekből két ép fűtőcsövön kívül semmit sem tartott meg.

Innen az út a pusztaszentmihályi határig az Almás völgye közepén haladt Észak felé s itt fordult Északnyugatnak a Valea Mare (= nagy völgy) nevű völgyön Magyaregregy felé.

Az út mentén Torma római lelőhelyeket talált Kardosfalván (i. m. 21. l.), Bácson (u. o.) és Zutoron (28. l.). E sorozatot kiegészítem a következő helyekkel: 1. *Vista* határában, ott, a hol a Kolozsvár-Zilahi országút a Kolozsvár-Nagyváradi vasútvonalon átmegy, az átjárótól Nyugatra fekvő emelkedésen római edénycserepek és fedélcserépdarabok hevernek. 2. *Magyarsárdtól* Északkeletre, kb. 1 km.-nyire, a római úttól Délnyugatra, egy vízmosás szakadékában római épületek falai látszanak, körülöttük a szántóföldeken is római fedélcserép és téglatöredékek vetődnek fel.

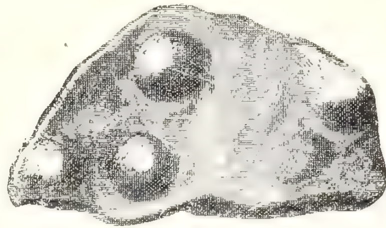
Ezek, valamint a Tormától említett lelőhelyek nem biztatván eredményes ásatással, a római úttól félreeső Drág községet kerestem fel, a hol Torma szerint (20. l.) «kétségtelen, hogy római település volt», sőt értesülése szerint «nem csak egy, hanem több épület, tehát valamely nagyobb római helység nyomai lennének a határon láthatók». Az innen Kolozsvárra vitt durva művű Juppiter-szobor kézzelfogható bizonysága a római településnek, s az is, hogy Orosz Endre úr innen 1902 tavaszán egy sas kőszobrát kapta és vitte el az Erdélyi Múzeumba.

Mezei János műasztalos Drágon saját állítása szerint tudomással birván úgy a szobrok, mint a Tormánál (i. h.) említett «római téglák és cserepek» lelőhelyéről, elvezetett a községtől Délre az Adalin és Kiseskülllő községek határa vonalában fekvő *Leszpesz* tetőre (katonai térkép Z. 18. C. XXIX., 41° 5′ 15″ keleti hosszúság, 46° 59′ 20″ északi szélesség alatt), a honnan a római cserepek kerültek volna elő. A röviden be is fejezett ásatás dús ered-

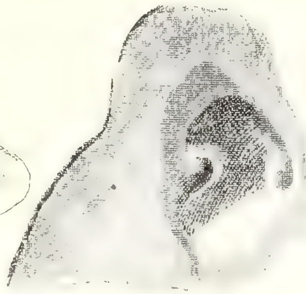
* A martszakadásokban (Torma i. h. 125. lap) sem vettem észre sem én, sem szives kisérőm, Orosz Endre úr.

ményt adott őskori edénycserepekben és égetett agyagrögökben, de római eredetű tárgy nem mutatkozott. A Juppiter-szobrot szerinte egy a Leszpesz északi lejtőjén levő vízmosásban lelték; azonban a vízmosások közül ő maga sem tudta már határozottan megjelölni azt, a melynek mentén tovább keresni lehetett volna. A sas lelőhelyén (Zepogya de la piatra = a kőbánya aljánál), Drág északi kijáratától 1 km.-nyire a vajdaházai út bal oldalán álló kereszt mellett, a hol, bár őskoriakkal keverten, tényleg voltak a felszinen római jellegű cseréptöredékek találhatók, a megkezdett ásás 130 cm. mélységben emberi csontokat és 30×15×5 cm. méretű, tehát nem római téglákat hozott napfényre. Mivel pedig a helyszinén semmiféle támpont sem volt található

2. ábra. 3. ábra.

1. ábra. 4. ábra.

arra nézve, hogy a felszinen heverő sok római edénycserép a terület melyik részéről kerülhetett elő a föld alól, nehány próbaárok kiásása után itt is félbe kellett hagynom a czéltalan ásatást.

A Leszpesz tető őskori, kőkorszakbeli telepének leleteiből nehány jellemző darabot kiválogatva itt bemutatok. Az 1. ábra egy átfuratlan edényfogantyút mutat, a melyen a fül átfúrása helyén mélyedés vehető ki. A többi füles töredék között vegyesen fordúl elő átfúrt és átfuratlan fogantyú, némelyik egészen sasorrszerű alakban. A 2. és 3. ábrán gombos díszű edény töredékeit látjuk; a töredékekből nem lehet kivenni, hogy a gombszerű dudorodások nem voltak-e valamilyen rendszerrel elhelyezve; mindenesetre feltűnő azonban, hogy a talált két darabon az edény domborodása nem látszik; ha nem fenékrészek, talán szabad valamilyen szegletes, lapos falú edényre gondolni.

A 4. ábrán pedig egy három füllel szegélyezett edényfenék látható, a melynek különössége az, hogy a három dudorodás félszeg módon van elhelyezve, úgy, hogy első pillanatra a negyedik hiányzani látszik, pedig nem is volt. A lelet többi része sima edénytöredék, nehány nagy égett agyagrög, olyan, a milyen a Torma hiradóit is megtéveszthette, hogy neki római téglákról beszéltek. A legnagyobb elhozott darab 21×16×7 cm. méretű, vastagsága pedig eléggé egyenletes levén, könnyen lehetett valamely hasonló darabot téglának nézni. A telep kunyhóiból is került egy nehány vessző- és léczbenyomatot mutató agyagrög.

A zepogyai téglák korának meghatározása már nem archæologiai feladat. A drági új ev. ref. templom (építtette gr. Bethlen Ödön úr) két gótikus ablaka, a melyeket a régi kis templomból helyeztek át az újba, egy fali szentségtartó, a mely szintén a régi ev. ref. templom alapfalaiból került elő, valamint egy Mezei János tulajdonában levő tiszta román stilusú sírkő (ábrája: stilizált kereszt két gyertyával, felirata nincs) arra mutatnak, hogy a XII—XIV. évszázban ott templomépület volt; a határban levő *Halastó* nevű *rét* pedig arra látszik mutatni, hogy a községben egykor kolostor állott. E körülményeket a történelmi kutatásnak kell tisztába hoznia. Mezei János állítása szerint a sírkő a Zepogya aljáról, a fentebb említett kereszt tájáról való; ha a történelmi kutatás valamit ki tud deríteni Drág multjáról, ez adat esetleg hasznavehető lesz a helyszini körülmények megállapítására.

Findly Gábor.

VIII. NÉMETH JÓZSEF: A RÓMAI SÍROKRÓL SZILASBALHÁSON. (Veszprém vm.) A Sió-Sárviz és Balaton közé eső hullámos vidék századok óta viseli a Mezőföld nevet. E név, mint az erdélyi mezőség, a római campagne és a franczia champagne, a föld felületétől vette nevét s azon ellentétből származott, mely közte és a környező hegyek között van. A mezőföld a Bakony, Sárrét, a tolnai, somogyi dombok között a mezőség, a szántó és legelő föld tipusa. 30 községe között sohasem volt fallal kerített hely, csak mezőváros. Helynevei visszanyulnak az Árpádokig, kiknek törzsi birtokuk volt, sőt a honfoglalás előtti 8—10 szlávtelepet is könnyü kimutatni. Az avarok itt létéről a hires Tóti pusztai lelet (Szilasbalhás határában), a római művelődésről a polgárdi ezüsttripusz tanuskodik, az őskorról a kenesei barlangok. Mint átmeneti tipus, e vidék minden itt megforduló nép kulturájában szerepet vitt, de legközelebb áll mégis a pusztai, alföldi népek lelkéhez. Ezért van az, hogy a kelta-római műveltség történetében nem szerepel; nem volt itt római város, nem ismerünk itt egy római utat vagy telepet sem biztosan. Ugyanígy vagyunk a szlávok idejével. Csak a pusztai magyar csinál e vidéken maradandó kulturát. A török hódoltság végbeli harczai pusztává tették a mezőföldet, irott s egyéb emlékeit megsemmisítették, de azért a régi magyar hely- és határnevek, a megyei és egyházi intézmények emlékét nem tudták kiirtani, sem szinmagyar népét megtörni. Történeti kútfők vajmi keveset tudnak a mezőföldről. Csak két segédtudomány deríthet itt fényt a multra, a régészet és a néprajz. Meg kell vizsgálni a föld megőrzött emlékeit; ki kell kutatni a hely és dülő nevek,

a családok eredetét, a lakosság faji jellegét. A régészetnek fontossága buzdított már régen arra, hogy a szilasbalhási 24 «kúnhalom» körül egyelőre próbául néhányat megásassak.

E kúnhalmok csoportosan (2—4.) különböző helyen vannak szétosztva, de nagyrészük a falu nyugati oldalán körülbelül 1 km. hosszan fekszik. A nagyobb halmok magassága 3—4 m., kerülete 40—60 lépés. Az ásásra jó alkalmul kinálkozott, hogy a bogárdi út két oldalán levő 4 halom közül kettőt már régebben, egyet az idén elhordattak s a föld szinével majdnem egyenlővé tették. Igy aztán a folyó évi augusztusban a tulajdonos Miklós Béla jegyző és a lelkes régiségbuvár, Kovács Ignácz gyógyszerész társaságában megásattuk a három halmot s bennük római sírokra bukkantunk.

Az *I. sírban:* pár ásónyomra hamu és szénréteget találtunk a következő tárgyakkal: 1. egy nagy szürke, dísz nélküli *edény* darabjait. 2. Egy fényes, fekete agyagú *csésze*, öblén virágdíszes sávon kutya és nyúl alakjaival. Szája 24, talpa 20 cm. kerületű, 8 cm. magas, összetört. 3. Egy sima, korállvörös *csésze* fele, 4 cm. magas, szája 10—12 cm. kerületű. Több darabban. 4. *Csont*, *bronz*, *cserépdarabok* nagy számmal. Egy bronzedény csöves talpa és szájpereméнek 4 drbja. Van egy összeolvadt bronzdarab, melyen vászonmaradvány látható és egy pár drb csipkés szélü, átlyukasztott bronzlemez, bizonyára öv részei. 5. Két 9 cm. hosszú vas és 6 drb bronzszeg. Ez utóbbiak feje majd 2 cm. átmérőjű. A sírt már megbolygatták, alkalmasint 1853-ban, mikor a mérnöki jelvényt leásták.

A *II. sírban:* Itt is erős hamurétegben üveg, bronz, cserép, csonthajtű darabokra, 14 vasszegre akadtunk; volt még ott egy vascsat, bronzkarika és karperecz, egy óriási vasszeg, 14 cm., feje 6 cm. átmérőjű, mellette egy 3 lábú vasállvány, talán gyertyatartó; egy bronzedény szájpereméből néhány darab, majd egy fekete cserépedény darabjai, szájpereme 50, talpa 20 cm. körülbelül; fenekén egy másfél cm.-es sávon 4 betü látszik.

A sír déli oldalán 70 cm. hosszú, 45 cm. széles és ugyanolyan magas, boltozatos üregre bukkantam, benne egy faládának vasrészeire és urnasírra. A láda vasrészei, fogói, zárja, saroklemezei épen maradtak, de a felülről lehulló földdel együtt összetörték az edényeket. A láda kelet-nyugati irányban feküdt. Tartalma kelet felől kezdve 1. jobbra egy szép terrasigillata, korállvörös tál, hamvat és csontot foglalva magában. Irája 22 cm. átmérőjű, öblének kerülete 71 cm. Kihajló szájpereme alatt két újjnyira kettős félkörivű mértani dísz veszi körül, alatta leveles indák között 14 állat domborműves alakja áll páronként szemben: ló, szarvas, kutya, nyúl. Ketté repedt. 2. Mellette balra elől egy félliteres üvegpalaczk, négyszögletes oldalú, széles fülü, mely oszlopfőhöz hasonlít s rovátkolt. 25 cm. magas, egyik oldala 7 cm. széles. Nyaka letört. 3. Belül rajta kis szürke agyagkorsó, 10 cm. magas, öble 27 cm. Üres öble középen ketté vált. 4. A láda közepén egy vastag, kettős fülü cseréptányér, egyik fülét távol a ládától a hamuban találtam meg. 19 cm. átmérőjű. 5. Rajta egy erősen összetört, spiráldíszes üvegcsésze. Szájpereméhez hasonló darabok a hamuban is fordultak elő. 6. A láda nyugati szélén keresztben szárcsontok: egy lóé, négy drb kutyáé, kettő madáré. 7. A tálban egy vonaldíszes ivópohár csontból.

több darabban. Átmérője 3·5, hossza 5·5 cm. A láda nyílása a sír felé volt fordítva.

A *III. sír* ugyanilyen, csak kisebb. Feltünő vastag hamurétegben 11 bronz- és 17 vasszeg került elő, olyanok, mint az I. sírban ; formás bronzlemezek, egy üveg nyaka és más részei, hajtű, felfordított cserép mécs, egy 9 cm. hosszú vaskés (nyele), néhány ismeretlen vasdarab. Déli oldalán szinte ládasír volt ; keletnyugati irányú, bronzlemezes kis láda ez, de méreteit a televény földben nem lehetett megállapítani. 1. Kelet felől jobbra egy üvegpalaczk, ugyanolyan, mint a II. sírban, csak 16 cm. magas, 7 cm. széles, tartalma hamu. 2. Mellette balra egy agyagkorsó 18 cm. magas, nyaka 3, talpa 4, hasa 39 em. kerületű. 3. Középen egy kis tányér 4 és fél cm. magas, 39 cm. ker. dísztelen ; tartalma madárcsontok. 4. A nyugati szélen ugyanolyan kis tányér, de elmállott. Kétségtelen, hogy gyermeksírral van dolgunk. De az is kétségtelen, hogy a még ki nem kutatott 21 halom szinte sír, a melynek megásatása kötelessége a magyar régészetnek.

Szolnok, 1903 szept. 17. *Németh József.*

IX. RHÉ GYULA : A RÁTÓTI ÁSATÁSRÓL. A veszprémi káptalan tulajdonában levő, területileg Rátót (Veszprém m.) községhez tartozó «Pogánytelek» nevű szántóföld és réten a felmerült nyomok alapján* Lacskó Dezső múzeumi igazgató és alulirott felügyelete alatt a veszprémvármegyei múzeum ásatott. Az ásatásokat október 5-én kezdtük, sajnos, hogy a kedvezőtlen időjárás ezt többször megakasztotta, sőt november közepével erre az évre végleg beszüntetni kellett. Már a munkálatok első napján a kémárok csalhatatlanul római munkára valló alapokat keresztezett ; az egész idő alatt öt épületet és három kemenczét tártunk fel részben, vagy egészben. Legjellegzetesebb, a római családi háznak minden kellékét magában egyesítő épületet az egyik dombtetőn leltük. Mérete derékszögben 26·92×21·43 mt. A középen elhelyezkedő atriumot 19 helyiség veszi körül, melyekhez még három tisztán kivehető mellékhelyiség fűződik.

Ezen épülettől nyugotra valószinüleg templom alapjait tártuk fel, középen az oltár alapja még áll. A kemenczék egyikében 4 egymásba rakott edény került felszínre ; a legfelső teljesen szétzúzódott, a többi három épen — illetve összeilleszthetően — került elő. A kemencze kis mérete, az edények összerakási módja égetőkemenczére vall, ki van zárva, hogy hamvasztó lett volna, az edényekben csonthamunak nyoma sem volt. Az egykori felszínen népvándorláskori tüzelőhelyek rétegeit leltük s a szobasarkokban nagymennyiségű állati csontot. Fejlett emberi csontra nem akadtunk, hanem négy különböző helyen fejletlen, legfeljebb néhány hetes gyermeki csontvázat, a mit szintén a népvándorlási kor hagyatékának vélek. A telep felszín feletti része teljesen elpusztult, anyagát a szomszéd községek építőanyagnak elhordták, reánk csak mintegy 20—80 cm. közt váltakozó falat s a helyenként hézagos alapot hagyták. Az építkezés anyaga : az itt helyben talált dolomit törmelék

* A melyekre Patzl Jenő kápt. főerdész hívta fel a múzeumi igazgató figyelmét.

helyenként kevés tégla, műkő és a római építkezést nyomon követő beton. Leletünk 108 drb. bronz, 1 ezüst pénz ; az ezüst Vespasianus, a bronzban felületes látásra túlnyomó a Constans, Constantinus, Valentinianus és Valens, még tisztogatásra várnak, hogy pontosan meghatározhassam őket. Egy bronz gyűrű, bronz karperecz, néhány szép üveggyöngyöcske, épület vasalás és egy-két házi eszköz. Az edénytöredékek igen szép mintázatuak, elég gyakran fordul elő a terra sigillata. (ЯAM) = «Mar» és «Victoria» az egyetlen felirat, mely két cserép mécses fenéken van alkalmazva, egyéb irott emlékünk nincsen. Érdekes, néhány speczificus építkezési anyag ; néhány megmaradt festett faltöredék pedig a telep egykori díszére enged következtetni. Bár kevésnek látszik a kutatás eredménye, múzeumi tárolásra alkalmas tárgy gyéren fordult elő, véleményem szerint a telep római jellegének és helyének kétségtelen meghatározása a legjelentősebb eredménye a feltárásnak. Az ásatás a káptalan engedélyével és költségén, Pöschl Béla urad. intéző közvetítésével folyt, sajnos, hogy idő és megfelelő költség hiányában a megmozdított földtömeget és törmeléket nem hordathattuk el s a felszínre került épületrészek a télre fedél és őrizet nélkül maradnak. Az ásatás anyagát, ha a múzeumi ügyek megengedik, még a tél folyamán feldolgozom.

A veszprémvármegyei múzeum megbízásából : *Rhé Gyula*,
Veszprém, 1903 deczember 3. a m. num. társ. tagja.

X. TÉGLÁS ISTVÁN : TORDÁN TALÁLT RÓMAI RÉGISÉGEKRŐL.

A Torda melletti római tábor környékén az utóbbi években mind gyérebben fordulnak elő érdekesebb leletek, de az utolsó pár év még sem volt szegény az ily tárgyakban. Nem szerezhettem ugyan valamennyiről tudomást, de a nagyobb részéről sikerült jegyzetet vennem s néhány darabot a gyüjteményem részére meg is szereztem. Igen sok tárgy a régiség-kereskedők kezén ide-oda eltünt, egynéhányat a kolozsvári múzeum vásárolt meg. A várhegy lejtőin lévő szőllők közűl úgy a múlt évben, mint a folyó évben is többet forgattak meg, s mindannyiban épületfalakat, különböző nagyságú és alakú téglákat s azok között szép számmal bélyegeseket is, továbbá cserépedény töredékeket mécseseket, vízvezető csöveket, mozaik téglákat, itt-ott faragott köveket, dombormű töredékeket, ezüst és bronz pénzeket, apróbb bronz tárgyak töredékeit s néhány feliratot is találtak. Kiválóan a hegy déli lejtőjén a szindi völgyben lévő szőllők szolgáltattak több római tárgyat. Itt Dengel Dániel egy 90 cm. hosszú és ugyanoly széles dombormű töredéket is ásott ki. Úgy látszik ezt profán kezek már korábban is megtalálták s nagyjából kerekre idomították, sőt egy czölöp fej részére a dombormű közepén mélyedést is véstek s így ezt a faragott követ a domborműves részével lefelé fordítva ott a szőlőben kerti asztalul használták, míg végre a czölöp elkorhadt és a kő a földre esett, hol a hegyről lassan-lassan alácsúszó föld évek során át ismét eltemette. Anyaga hidasi homokkő. Rajta három alak mellképe látható. A középső 47 cm. magas. Ez egy bő és redős ruhába burkolt nőt ábrázol, ki jobbjával a mellette lévő valamivel törpébb nőt öleli magához. Ennek a kisebb alaknak feje le van törve. Balról egy férfi áll, ki baljában egy edényt tart. A dombormű jobb szé-

lét ékes oszlop határolta, melynek egy része még látható, alján párkányos gerenda választja el a feliratra szánt tértől. A kő lekerekítésekor a felirat elpusztult és annak most csak D. és M. két jó nagy kezdő betűje van meg. Ugyanebben a szőlőben a több apróság között egy a felső szélén 12 cm., az alján csak 4 cm. átmérőjű csinos kis cseréptányért is találtak, melyet én már csak csorbult állapotban szerezhettem meg. Úgyszintén a szindi völgyben 45 cm. hosszú s szélesebb végén 25, elkeskenyedő felén 20 cm. átmérőjű csinos karcsú alakú vízvezető cserépcsöveket és azok közelében egy 11 cm. hosszú és 8 cm. átméröjű kisebb csövet is találtak, mely talán a vízvezeték egyik csurgója lehetett.

A várhegynek Aranyos mál nevű oldalán a folyó évben kiásott alapfalak között emberi csontokat és néhány apró s kerek bronz lapot, azok között egy 20 milim. széles, áttört művű kis bronz díszt is találtak, melyek talán ruhadíszítésűl használtattak.

Az alsómálban az ev. ref. pap és az ev. ref. kántor szőlőiben a különféle épületek alapfalainak nagy mennyisége, — több faragott kő, bélyeges tégla, edénytöredék és egy amphora alja, a Kovács Imre szőlőjében nagy mennyiségű mozaik tégla, festett faldarabok s pár érdekes bronz tokos véső is került elő. A Szabó József középmáli szőlőjében 54 cm. hosszú, 46 cm. széles és 4 cm. vastag óriási téglák, továbbá tégla oszlopok, fűtőkészülék, sok szén, hamu és csont között kőtál töredékek, néhány rézpénz és egy 17 cm. magas meglehetősen ép csupor is találtatott. Itt a középmálban volt általam az Arch. Ért. 1899 évi junius havi füzetében ismertetett római kőfaragó műhelye is. Innen a várhegy ezen oldaláról a folyó évben is szereztem néhány dombormű töredéket. Egy dús szakálú, bajuszú és fején magasra feltornyosuló sisakot viselő férfi homokkőből faragott 40 cm. magas fejét. Érdekes, hogy a sisak homlok részén szabályosan elhelyezett kis mélyedések vannak, melyek talán fénylő ércz sugarak elhelyezésére szolgáltak. Innen vásároltam meg egy szép női szobor 27 cm. magas fejét, egy domborműves sírkő 47 cm. magas s 38 cm. széles töredékét, melyen egy nő mellképe látható, továbbá egy vadászatot ábrázoló dombormű kis töredékét.

A várhegy közelében elvonuló kis utczában közelebbről több helyen találtak mozaik tégla padozatokat s azok között 30 cm. hosszú szokatlan nagyságú piskóta téglákból összeállított padozatot is. Úgyszintén a Kis-utcza és a Jósika-utcza között a Mezey András kertjében több négyszög méter terjedelmű téglamozaik padlót ástak fel. A Jósika-utczában lévő telkemen magam is ujabban is római épületek alapfalait ásattam ki. Torda főterének északkeleti végén a vigadó alapfalainak építésekor czölöpöket, czölöpökre helyezett épület maradványokat, a vigadó kútjának ásása alkalmával pedig négy méter mélységben egy ugyanoly sarkophagot találtak, mint a milyeneket korábban Potaissának az alsószentmihályfalvi határban a Wolff birtokon lévő temetőjében nagy számmal ástak ki. Ezt a 2·15 méter hosszú s 86 cm. széles és 80 cm. magas sírládát, már több száz évvel ezelőtt kilyukasztott s annak következtében két darabra törött födelével együtt a város a kolozsvári múzeumnak ajándékozta. A sarkophag szomszédságából egy földdel, szénnel és hamuval telt urna is

került elő, melyben a föld egy vékony, porladozó vörösréz lemez 5 cm. hosszú töredékét is rejtette. Meg kell említenem, hogy úgy a sarkophagban, mint az urnában a föld pyrit (kénkovánd) tartalmu volt.

A város déli végén az Aranyos folyó hajdani medre fölötti magaslaton, a Tóth István-féle telek kertjében a folyó év tavaszán egy részben faragott kövekből állott kis épület részleteit ásták ki és a romok közül egy feliratos és egy felirat nélküli kis oltár került a gyüjteményembe. A felirat nélküli kő 52 cm. magas ; alól nincs párkánya és ott 16 cm. széles, de felső részét 20 cm. széles díszes párkány ékesíti. A másik oltár 59 cm. magas, a feliratos síma rész 23 cm. széles, míg az a fölötti párkány és orom dísz 28 cm. széles. Valamelyik császár istenítésére vonatkozó felirata a következő I. O. M | DIVS | POIM. Ezen oltárok lelhelyének szomszédságában, a Kossuth-téren, épen most foly a vármegyeház kibővítése és az építkezés alatt sok római téglát, quadert, edénytöredéket, továbbá egy 105 milim. magas s fenekén 42 cm. átmérőjű egy fülű csínos kis csuprot egy 9 cm. hosszú, 6 cm. magas ép és szép kis cserép mécsest, egy 38 cm. hosszú, 4 cm. széles rozsdamarta vasdarabot, mely esetleg kard töredéke is lehet, — s egy Felicitas Public S. C. feliratú kis pénzt találtak. A faragott kövek egyikén jó nagy betűkkel a következő felirat töredék látható, AVRE | CRES. Közelebbről a várhegy oldaláról egy kis oltárt kaptam. Nagyon megrongált állapotban van. 42 cm. magas s alsó ép párkánya 24 cm. széles, felső párkányának nagy része letöredezett. A feliratra szánt terület 25 cm. magas és 14 cm. széles. Az erdő istenének szentelt feliratból a következő rész olvasható. A / / / / / / | N / / / / / / / | Ŀ / / / / OT | P· SILVN | NOLIBIE. Az utóbbi időben Torda vidékén is több helyen találtam római épület maradványokat s egyes völgyekben kisebb-nagyobb telepeket, melyek azt igazolják, hogy a földmívelésre is gondot fordítottak s Torda illetve Potaissa volt akkor is az Aranyos felső völgyében arany után kutatók élelmezője. Ezen telepekről egy más alkalommal teszek jelentést.

Torda, 1903 junius 1. *Téglás István.*

XI. BÖRZSÖNYI ARNOLD : RÓMAI EMLÉKEKRŐL GYŐR-VÁROS TERÜLETÉN. A közel múltban Győrött eszközölt ásatások alkalmával több rendbeli római tárgyat találtak a földben egyes sírokban vagy elszórtan magányosan álló darabokban a város különböző részében. Utóbbiak között első helyen áll egy domborműves kőemlék, a melyet a következő sorokban (ábra) ismertetek. Győri római szobrászati kőemlékeinknek kétségen kívűl ez a legszebb, legbecsesebb darabja s február hó 26-án vándorolt be gyűjteményünkbe ; találták előtte való napon Győrött, Markus Imre háztulajdonosnak Bástya-utcza 51. számú háza előtt, tehát a városnak ama részében, a hol már nem egy ízben érdekes római emlékek kerültek a földből napfényre s utána muzeumunkba. Az Arch. Értesítő múlt évi utólsó számában ismertetett I. századbeli Acrabanis-féle föliratos síremlékünket a régiektől ránk maradt leirások szerint a közelben találták, érdekességét rendkívül emeli az, hogy domborműves lovasa czélba nyilazó gyakorlatot végez ; városunk eme tájékáról került gyűjteményünkbe azon szárnyatlan Amor-szobor is bronzból, 8·5 cm. hosszú, a mely mosolygó, kedves gyermek

arczával, boldog lelki világának megfelelő pajzán testtartásával és kezeinek élénk mozdulatával a legszebb ilynemű alkotások közé tartozik: ezekkel és testrészeinek arányos kivitelével messze túlszárnyalja másik, de már szárnyas, 16·3 cm. hosszú Amor-szobrunkat bronzból, a melyet két éve Csallóközben, Nemes-Ócsán találtak és Holczer Ferencz ajándékozott intézetünknek. Most talált domború művekkel diszített kőemlékünk tehát érdekesség és művészies kivitel tekintetében méltólag sorakozik a győri, bástya-utczai római leletek mellé. Sajnos azonban, hogy ezen kőemlékünk az idő romboló erejétől, még inkább külső erőszakos behatásoktól: zúzódás, ütés, törés és más efféléktől nagyon sokat szenvedett, eredeti szépségéből sokat vesztett; így zúzódás folytán megcsorbult a női alak orra, fölső ajka, bal keze feje, melyet a gyümölcscsel telt kosárra helyez; lába talpa. A szárnyas Geniust már csak körvonalaiban lát-

hatjuk. Mindez érthetővé válik, ha elgondoljuk, hogy a követ nem az eredeti helyen találtuk s legutóbb ajtóküszöb előtt hevert, rajta hosszú, bizonytalan időkig jártak, háti oldalát egészen símára koptatták, még szerencse, hogy domború felével a földbe lévén temetve, teljesen tönkre nem tevék.

A kőemlék hosszúkás négyszögletű, majdnem téglalap idomú; hossza 105 cm., magassága szélesebb oldalán 59 cm., másik felén 53 cm., vastagsága alul 24 cm., fölül 13 cm. s e kettő között fokozatos átmenet van. Anyaga mint egyik kőfaragó mesterünk, Réthy Gyula tanúsítja, süttői, komárommegyei mészkő; a miből eléggé kitűnik, hogy nem idegenből került hozzánk készen, hanem itt faragták Arrabonában, a mi érdekességét emeli s mutatja, hogy az egykori pannoniai kőfaragók a durva, barbár jellegű tárgyak mellett, a milyen legtöbb sírkövünk, tudtak nemesebb ízlésben is dolgozni.

A kőemlék alsó oldalán a szegély léczszerűleg kiemelkedik s egyúttal kerevetet képez, a melyen, valamint a végén balról látható sziklatömbökből alkotott vánkoson félig hanyatt fekszik a kellő gonddal faragott erőteljes, szép női alak, törzsével kissé féloldalt hátradűlve és némileg jobb kezének könyö-

kére támaszkodva, miáltal testének ezen részével majdnem szemben álló helyzetet nyer ; fejével előre tekint ; ballábát térdben kissé meghajtva kinyújtja, jobb lábát ellenben, mint a harántul futó ruharedők elárulják, térdben derékszögben meggörbítve, a másik alá rejti. Az arcznak nemes vonásai a zúzódás folytán származott hiányok mellett is eléggé jól kitünnek, pedig a megcsonkult orr mellett a jobb szemnek finomabb rajzolatai is sokat szenvedtek az idő vasfogától ; a bal szem az üregben, tőle védve ép, de ez a rajzon kevésbbé látszik. A haj elrendezése gondos ; a középen ketté választott dús hajzat hullámos redőkben omlik a homlok két oldalán s nagyobb részben a fülkagylót is eltakarva alá s hátul kontyot alkot. A törzs meztelen s földi istennői voltának megfelelőleg jelvénykép kigyót tart nyaka körül, mely aztán jobbkarja mentén kúszik alá, majd jobbra s miután a nő kezével a kigyó testét átkarolja, kúszik tovább a női test ellenkező felére s fejét magasabbra emelve, a gyümölcscsel telt kosár felé tekint, a melyet a nő bal czombján tart és balkezével érint ; az ágyékot s a lábakat ruha takarja, a melyből keskeny, szalagidomú áthajlik jobbkarjára is ; a ruha az ágyék körül harántul futó, térden alul pedig hosszant menő redőket képez s boka táján végződik.

A nővel szemben, lábafejénél az erősen megrongált szárnyas genius áll feléje fordulva, jobb lábával kilépve és rája támaszkodva és önti a két kézzel fogott veder tartalmát: gyümölcsöt a nő ölébe. A föntebb leirt alakítás és jelvények: kigyó, a bőségszarút pótoló s gyümölcscsel telt kosár s a nő ölébe öntött gyümölcsök mellett dombormüvünk női alakja nympha alakjában, Gaeat, * a rómaiak Tellusát, őt szokták hasonló attributumokkal a régiek fölruházni s mint ilyen diszíthette valamely előkelő arrabonai lakos házát. Hogy kősírnak nem képezte alkotó részét, méreteiből s alakjából következtetve, bátran állíthatjuk. Korára némileg a gondosabb kivitel s a közelben talált Acrabanis-féle síremlékünk nyújt némi fölvilágosítást s belőlök következtethetjük, hogy ez is az első század utolsó évtizedeiből vagy a második század első feléből származik.

Második szobrászati emlékünk egy római törött lábfej talppal, mészkőből faragva, a szíjazás szépen látható rajta. Hatalmas mérete óriási nagyságú szoborra enged következtetni, a melyhez akláva volt erősítve, mint a rajta látható lyuk bizonyítja. Előfordulási helye Győrváros területe, Réthy Gyula ajándékozta. Szórványosan előtünő terra sigillata töredékeken CVRIO F és fordítva CINNAMI föliratokat találtam, mindkettő a Megyeház-utczából való, onnan, a hol múlt november hóban téglasírt is ástak föl, benne üvegkarperecz, T alakú fibula, tányér, kés és két rézpénz volt, egyik Maximianus Herc., a másik Gal. Maximianustól származik s így sírunk a negyedik század első évtizedéből ered. A téglákon következő fölirat olvasható : C II ⁄ több darabon s egyen még ujjal a ki nem égetett agyagba írva ezen szám : MCXXVI, a mely mint Dr.

* Reinach S., Görög és római szobrokról szóló képes repertoriumában, I. kt. 72. l. 94. szám alatt Louvreból közöl egy, a mienkhez némileg hasonló dombormüves követ, a melyen szintén félig fekvő, de ruhát viselő női alak látható, ki arczczal hátra tekint és balkezét a czombja fölött álló, gyümölcscsel telt kosárra helyezi egészen úgy, mint a mi emlékünkön ; nyaka körül azonban kigyó helyett lobogós ruhaszalagot tart ; lába előtt szintén megvan a hasonló helyzetben álló szárnyas Genius, de öntésre álló vedret nem tart, hanem kezével csupán a kosarat érinti. Az ismertető Nereidának mondja a női alakot

Kuzsinszky Bálint értésemre adá, a naponkint gyártott összeget jelenti; LEGXGPF fordítva, LEGXV APO llinaris, mely eddig csak Carnuntumból volt ismeretes.

A győri Honvéd-ligetben múlt őszszel négy római sírt ástak fel, de csak kettőben találtak mellékleteket; egyikben volt csiptető bronzból, T alakú fibula, szintén bronz és két fejes bronzgyűrű: egyiken balkézfej, másikon görög kereszt látható homorú vésetben, a sírban előforduló rézpénzek: N. Constantinus, Constans és II. Constantius-félék jelzik a sír korát; a másik sírban üveg-illatszertartó, hasa négy oldalt be van nyomva, a milyen már több példány került elő a győri római sírokból, T-alakú bronz fibula és üvegpohár-töredék. Szórványosan e helyen római agyagpoharat, vassarlót és szalag idomú nyílt bronzkarpereczet találtam; utóbbin kívül haránt-barázdák között kettős központi körös mélyedések láthatók; egy belső kisebb s benne könnyen málló barna üvegpaszta, s egy külső nagyobb; ezek jelenleg üresek, de valószinű, hogy szintén ki voltak töltve valamiféle, a földben teljesen megsemmisült anyaggal.

Börzsönyi Arnold.

XII. Dr. JÓSA ANDRÁS: AVAR FÜLBEVALÓRÓL BUJRÓL. A dunántuli múzeumok és ezek közül különösen a győri, avarkori leletekben gazdagok, amin nem is lehet csodálkozni, mert hiszen Kr. u. 791-ben Nagy Károly Győr körül (?) verte tönkre az avarokat. A mi múzeumunkba ezen korból csak a következő tárgyak kerültek: *Egy arany fülbevaló* Tisza-Dadáról, mely hasonlít a Szent-Endrén találtakhoz. Alsó része egy vadcseresznye mekkoraságú gömb. Ezen gömb és a fülbe akasztásra szolgáló arany karikának határán, a szentendreieken négy nagy kendermag mekkoraságú gömböcskét látunk; a dadain négy ugyanilyen *rekeszt*, melyekből az ékkövek már ki voltak hullva. Ezt egy sekély vizű tónak szélén lelték, szél által oda sodrott növénytörmelékek között. Nagy gömbje behorpadva, füle összegyűrve. *Néhány kengyel* Turáról, Pazonyból, Kótajból. Ugyaninnen lándzsa, mely tárgyak a szent-endreiekhez teljesen hasonlók, a hol a VII. századból származó Phokas-féle érmek határozták meg a leletnek korát. (Lásd Pulszky «Magyarország Archaeologiája» 106. lapján). *Egy három lapu nyil;* ugyancsak Kotaj község belterületéről, de a kengyelektől mintegy három kilométernyi távolságból.

Ezen gyér leletekhez csatlakozik egy gúla alakú aranyfülbevaló, de a melynek letört fülének maradványa nem aranyból, hanem feketére rozsdásodott, valószinűleg rossz ezüstből készültnek látszik. Annyira hasonlít a Pulszky műve II. kötetének 102. lapjához csatolt táblán 5., 6. szám alatt láthatókhoz, hogy ugyanazon korból való származása kétségbe nem vonható. Hiller Károly 1902. évben Buj szabolcsmegyei község északi szélén fekvő gőzmalom-telepén 8 méter átmérőjű körben kutat kezdett ásatni. Egy méter mélységben egy arczczal lefelé fektetett, kinyujtóztatott csontvázat találtak. Baloldala mellől egy diszítés nélküli 5 cm. átmérőjű, egy cm. vastag, közepén egy cm. átmérőjű, lyukkal ellátott, égetett agyag korong — talán orsókarika — került, feje mellől pedig az aranyfülbevaló. Szinarany lemezből építette a gulát készítője. Először is egy háromszögű lapot vágott, melynek mindhárom széle 21 mm. hosszú. Ezután

ezen alapra három darab kisebb, 16 mm. szélhosszúságú, tehát egyenszögű háromszögű lapocskából gulát forrasztott fel olyan ügyesen, hogy a forrasztásnak nyoma sem látszik. A gula alapjául szolgáló nagyobb háromszögű lemeznek egy megfelelő része tehát párkánynak maradt, a mely a gula alapja körül szorosan egymás mellé sorakoztatott kis kendermag mekkoraságú üres gömböcskéknek elhelyezésére szolgált. Az üres aranygömböcskéken az összeforrasztásnak legkisebb nyoma sem észlelhető.

A gulácska éleinek aljára, így tehát a párkányra is, egy-egy gömböcske van felforrasztva ; ezek körü pedig három-három ; tehát köröskörűl tizenkét gömböcskét olvasunk meg, úgy hogy a párkányon mind a három oldalán ötöt látunk.

A gulácskának felfelé csúcsban végződő élein azonban már csak négynek maradt hely, mert a csúcs körül — már nem az éleken, de a lapokon egy-egy, tehát három nagyobb gömböcske szorítja ki az ötödik kis gömböcskét. A gulácskának három éle az elmondottak szerint gömböcskékkel, lapjai azonban másként voltak diszítve.

Itt egy, az oldalakkal párhuzamos, egy mm. magas, de csak nyolcz mm. oldalhosszúságú, hasonló vékonyságú lemezből készült háromszög van élével felragasztva, a mely háromszög által határolt területbe egy a háromszög belső oldalait szorosan érintő, hasonló magas gyűrücske van beillesztve, a mely három karika alig szolgálhatott ékkövek befoglalására, mert kifelé álló szélei behajlítva nem lévén, a kövek könnyen kihullhattak volna. A gulának alapját képező nagyobb háromszögnek szögleteire egy-egy, és ezek között megint egy-egy, tehát hat gyűrű, vagy jobban mondva csövecske van felforrasztva, a melyeknek középmagasságában kissé hornyolt domborulat emelkedik ki köröskörül. Ezekre a gulácskának csúcsára elhelyezett három gömbbel azonos nagyságúak vannak elhelyezve.

A gula alapját képező nagyobb háromszögű lapnak közepére, a hat gömb által határolva, egy magasabb gyűrűre, jobban mondva csőre, — a melyen két domború hornyolt kiemelkedés fut körül egymás felett — volt a rossz ezüstből készült karika felforrasztva, a melynek csak ezen odaforrasztott része maradt meg hat mm. hosszúságban. A többi elpusztult. A gömböcskék közül négy hiányzik.

Nyiregyháza, 1904 márczius 17. *Dr. Jósa András.*

XIII. KOVÁCH ALADÁR: REGÖLYI ÁSATÁSÁRÓL. (TOLNA M.)

A szegszárdi múzeum érdekében az 1903-ik évben a regölyi sánczok alatt, azoktól nem messze fekvő, s az úgynevezett «*bozót*» területből magasan kiemelkedő dombokat kutattam át, mert reményletlem, hogy a dombokban érdekes leletekre találok. Először a keleti sánczvonalon levő «*kis vaskapu*» nevű sáncznyilástól kissé balra fekvő dombhoz vezettem munkásaimat ; ez a domb körülbelől 80×80 méternyi területet foglal el s dél felé lejtősebb, míg északi felén kissé meredek ; nyugoti felével a sánczvonalra néz, a többi három oldal lábánál pedig a nagy kiterjedésű ősi mocsár kiszáradt tőzeges talaja terül. A dombnak keleti felén kezdettem meg az ásatást azon feltevéssel, hogy az esetleges

temetkezés legnagyobb valószinüséggel ezen az oldalon lehetett. A domb lába felett huzattam az első kutató árkot, derekán át a másodikat észak-déli irányban; alig egy ásónyomnyi termőföld után szürkés fehér murvaszerű kemény talaj következett, ezután pedig agyagos homok, melybe csak két méter mélyen birtak hatolni munkásaim, azon túl a vermelő kapa is megtagadta a szolgálatot, oly kemény volt a talaj; ezután a középen a tetőn át vonattam az árkot, majd a nyugoti oldalon ismét kettőt, de az elért két méternyi mélységből semmiféle jel sem került elő a mi biztató lett volna s mivel a kemény talaj vágásában embereim is kifáradtak, estére kelve itt beszüntettem a munkát; itt nincs mit keresni s ha esetleg mégis valamit rejtene magában, valószínűtlen, hogy a ráfordítandó munkabér arányban állana a lelet értékével. Másnap, vagyis szeptember 15-én kisérletkép a bozótban huzattam néhány kutató árkot, de nem volt szerencsénk; azután a «kis vaskapu»-tól délkeletre fekvő kettős dombhoz mentem; a kettő közül csak a nyugoti domb volt szabad; ennek keleti lejtőjének derekán huzattam a kutató árkot, ámde csekély termőföld és szürkésfehér, kemény, murvás talaj után következett a mérhetlen futóhomok réteg, a tiszta homok-zátony ismertető jele; két ölnyi mélységben is csak futó homokot találtak; a másik keleti dombnak csak déli vége volt szabad terület; ezt is két kutató árokkal végighuzattam, de sajnos, egyáltalán semmiféle tárgyra sem akadtam. Még egyetlen cserépdarab sem került elő. Ilyen balsikerű ásatások után hozzáfogtam a harmadik domb kutatásához, mely az északi sánczvonal nyugoti sarkának átellenében húzódik; ez jó hosszú, nyugot-keletnek vonuló domb; először is a keleti végen, egymásután észak-déli irányban a tetőn keresztül át huzattam öt kutató árkot; végre az ötödik kutató árokban a dombtetőn koponyát találtunk; munkásom először is a végtagok csontjait dobta fel ásójával, azután került elő a fej s az egész test nyugot-keleti irányban feküdt arczczal délnek; az arcz előtt a homlok táján bronzkori kis füles bögre volt; a tetem alig három ásónyomnyi mélységből került elő. Már most a dombot tovább kutattam, sajnos csekély eredménynyel, mert egy nagy urna cserepein kivül az egész dombon ölnyi mélységben sem volt található semmi sem. A nagy urnát valószinüen eke törte össze, valamint a bele helyezett mészbetétes bögrét is; az urna fenekén apróra vagdalt állatcsontok voltak s e fölött a mészbetétes bögrék. E sikertelen ásatás a későbbi kutatásnak utmutatásul szolgáljon; ezeken a zátony-szigeteken mélységes futóhomoknál egyéb nem található.

Szeptember 17-én elhatároztam, hogy most már a sánczoldalban ásatok; a nyugoti sánczvonal középtáján egy parlag földön kezdettem meg s mindjárt az első kutató árokban ráakadtunk a soros temetőre.

I. sír: A medenczecsont alatt a két lábszár között egy bögre, a bögre alatt kandisznó erős, hegyes agyara; a hasi tájon, a medenczecsonton egy rozsda ette tűzverő vas, melynek csak egyik darabját sikerült megmenteni.

II. sír: Koponya jobb felén 4 cm. átmérőjű ezüst függő; a függő alján levő gömböcske elporladt; bal lábfejnél összerozsdásodott hegyes vasdarab, medencze alján kis kés rozsda ette darabjai: összeállítani nem lehet.

III. sír: Bal fül tájon hajgyűrű; ez egyszerű karika kihajtása nincs.

IV. sír: Bal felől 4 cm. átmérőjű ezüst függő; gömböcskéje elporladt; medenczecsont bal felén vascsat maradvány, jobb felől késpenge darabja.

V. sír: Koponya szétmorzsolódott; a tetem hossza 176 cm. a koponya alatt egy hajgyűrű kihajlás nélkül; elől a hasi tájon a medencze fölött vaskarika csat; a jobb kéz és medenczecsont között egy vas késpenge, hegye letörött; hossza 18 cm., szélessége 2 cm., nyele és tokja fából volt; a nyél teljesen elkorhadt, de a fatok maradványai a rozsdás pengén láthatók.

VI. sír: Koponya szétmorzsolódott; a tetem hossza 172 cm., alsó állkapcsánál kihajlásnélküli karika hajgyűrű; a koponya fölött balra 5 cm. átmérőjű vaskarika; jobb kézfej tájon a medenczecsont mellett vaskés pengéje; a penge hossza 20 cm., szélessége 2 cm., nyele és tokja elkorhadt; balfelől a kézfej tájon tűzverő aczél, a medencze mellett pedig négyszögű vascsat volt.

VII. sír: Koponya szétdűlt; álla alatt karika hajgyűrű, néhány apró fehér gyöngyszem volt; balfelől a térdkalácsnál összerozsdásodott vasdarabok, melyek valószinűen egy láncz maradványai; ugyanott valamivel feljebb a balkéz újjai alatt egy vaskés nyelestől; a penge a rozsda miatt három darabra hullott; a penge a nyéltőtől számítva 13·5 cm. hosszú, a nyél fehéres csontból való, hossza 5·5 cm.; alakja négyszögű keresztmetszete 1+1 cm. mindkét végén peremes; a penge a nyélen át vonult. A tetem fölött egy állatnak, valószinűen kutyának két szemfogát is találtam.

VIII. sír: Ebben csak a koponyára leltünk, a testrészek hiányoztak; balfelől a hol a vállcsontnak kellett volna lenni, egy kis bögre állott; a bögre 10 cm. magas; szájnyilása 6·5 cm. átmérőjű feneke, 6·5 cm. átmérőjű; pereme rézsut felálló, nyaka a magasságnak 7—9 cm. közt van; a nyak alatti domborodáson kerülete 27 cm., alján pedig 25 cm.

Megjegyzem, hogy ez a bögrés sír a VI. és VII. sir közt volt.

Szeptember 19-én az ásás eredménye a következő volt:

IX. sír: A tetem arcza délnek volt fordulva, többi testrésze azonban rendes hanyattfekvésben volt; az egyik hajgyűrűt sikerült megtalálni; jobb felől az alsó karcsont alatt és mellette belül a következő tárgyak voltak: egy 7 cm. hosszú, 2 cm. széles csontnyél darab, felületén egymástól 3·5 cm. távolságra két köralakú kis mélyedés, melyben hihetőleg valami gyöngyszem vagy más arany vagy ezüst lemezke lehetett diszítésül; a felület hosszúkás és azt keresztben szelő bekarczolt vonalkákkal van diszítve. A csontdarab alsó felén a széleken vékonyra van faragva, középen azonban a csont vastagságának megfelelő magasságú ékalakú keresztmetszettel biró bordázat fut végig hosszában; ez a bordázat hosszában át van furva s ebbe volt illesztve a tárgy vége, melynek nyeléül a csont szolgált; e tárgynak a nyélben való megerősítésére való a két keresztlyuk, melyeken át eresztett szögekkel erősítették meg a nyelet és a borda hosszlyukán átvonuló eszközvéget egymáshoz. Közvetlen ezen csontdarab mellett volt egy agancsvég, mely a kivételkor nagyfokú korhadtsága miatt három darabra tört, de azért összeállítható; az agancsvég hossza 14 cm., összeállitáskor kitünt, hogy éppen fele hosszában, a görbület alsó felén a vastagabb részen ki van vágva s oldalt két köralakú lyuk van rajta; ebbe a ki-

vágott részbe a fentebb leirt csontnyéldarab bordázata éppen beleillik s az agancsvég lyukai a csontlemez keresztlyukainak teljesen megfelelnek s így nyilvánvaló lett, hogy az eszköz nyele egyik felől a csontlemez, másfelől az agancsvég volt ; sajnos az eszköz maga hiányzott. Ugyanezen tárgyak mellett 5 cm. átmérőjű vaskarika csat volt.

X. sír: ezen tetem már ismét arczczal fölfelé volt helyezve ; balfelől sima 2·5 cm. átmérőjű karika függőt, jobb felől pedig 4 cm. átmérőjű függőt találtam, a hegyes végéhez közel ovál alakú gömböcske van, melynek középdomborodásán éles bordázat fut körül. Jobb felől a medenczecsonton egy nagy vascsat volt ; ennek alakja hossznégyszögű ; hossza 6 cm., szélessége 5 cm., a peczektengely felől sarkos, másik végén gömbölyített.

XI. sír : Melléklet nélküli csontváz volt.

XII. sír : A koponya bal felén egy kis hajgyürű, jobb oldalon vascsat maradványa, bal oldalon a kéz alatt, a medenczecsont mellett 8·5 cm. hosszú hengeralakú lyukas csont volt; ezen csont rendeltetése ismeretlen előttem, mert késpengének semmi maradványát sem leltem ; lyukja egyik felől ovál alakú, hossztengelye 12 mm., kistengelye 8 mm., másik felől a lyuk kerek s a csontszélen közel egymáshoz, három csorbulás látszik, melyek a belső falazaton keskeny kis árkocskákba folynak át ; ezeket a csorbákat s a megfelelő árkocskákat valami fonálriszállás okozhatta s lehet, hogy gombolyítónak vagy bélhur-feszítő eszköznek használhatták.

XIII. sír : Arczczal délnek fordult váz ; kis függőjét nem tudtam megtalálni, azonban igen szép három gömbös függőjét, mely jobb felül volt, sikerült meglehetős állapotban kiemelnem.

XIV. sír : Két sima kis karika-függő és egy nagy csat a bal felén a kéz tőtáján volt a váz mellett.

XV. sír : Két sima kis karika-függő volt az egész melléklet ; az egyik függőt karikájára alkalmazott sodronydarabkára illesztett fekete gyöngyszem diszíti.

XVI. és *XVII.* sírban a váz mellett semmi melléklet sem volt.

Ezen sírmező és temetkezési mód általános jellemzésére nézve említésre méltó, hogy a tetemek általában igen mélyen feküdtek ; az utolsók különösen másfél ölnyi mélységben ; a sorok beosztását pontosan megállapitanom nem lehetett, mert akárhogy igyekeztem is az előző árok tanuságait a rá következőben felhasználni, rendesen csalódtam s egy ugyanazon árokban a tetemnek, hol a fejét, hol a törzsét, hol pedig lábszárcsontjait fedeztük fel. A rendkivüli mélységnek s a rendetlen sorozatnak tulajdonítandó, hogy az idő kimélete és haszontalan földkihányás mellőzése végett több tetemnél a padmalyvágást rendeltem el ; ott a hol fejnél értük a tetemet, meg kellett elégednem, ha a térdkalácsig tárhattuk fel s így a hosszméret elmaradt. A tetemek mindannyian nyugot-keleti irányban feküdtek, a koponyák pedig a napjárásnak megfelelően észak-déli irányban voltak elhelyezve ; egy koponyát arczczal egészen északnak fordulva találtam, míg mások észak-keleti, keleti, délkeleti és teljes déli fordulatot mutattak. A karok a test hosszában szorosan a medencze csont mellett, néha alatta is voltak elhelyezve. A sima kis karika-függők, melyeket a sírmel-

lékletek leírásában hajgyűrűknek jeleztem, a fül mögötti koponyacsont-nyúlványon voltak, mert rendesen ezeknek végei kapták a zöld patinát. Ezek a hajgyűrűk vagy tán helyesebben függők mindig párosával voltak ; nevezetes az, hogy a hol az egyik diszített, az jobb felől volt ; éppen így találtam a nagy gömbös függőket is, melyeknek párja bal felől egy-egy jóval kisebb diszítetlen függő volt. A csatok rendesen bal felől, részint a medenczecsonton az alkar közelében voltak ; anyaguk kivétel nélkül vas és legtöbbje karika alaku ; a kések nyele a kéztőnél, vagy az alkar középtáján volt a kar- és medenczecsont közt úgy, hogy a kar rajta feküdt, a penge pedig hegyével le a lábszár felé rányult, csupán egy sírban volt kivétel, midőn a kés a bal térd mellett feküdt. Két váznál pedig a csat mellett bal felől a tűzverő szerszámot találtam. Egyéb melléklet egyik váznál sem volt, de midőn az árkokból úgy egy méter vagy másfél méternyire a földet kihányattam már, nem csupán a föld szinéről, hanem arról is ráismertünk a sírra, hogy szélességének megfelelő területről kisebb-nagyobb állati csontszilánkok kerültek elő ; némely sír tetejéről az állkapocs töredékeit szedték elő, s a fogakról meglehetett állapítani, hogy ló, disznó, avagy kutyáé volt e a széttagolt állat. Embereim az első néhány sír feltárása után a következő sírokat a csontok nyomán egész biztonsággal ásták ki. Figyelmet érdemel az is, hogy ugyanazon mélységben és sorban olyan tetemek is kerültek elő, melyek mellett a csupron kivül semmi melléklet sem volt sőt kettőnél a csupor is hiányzott, egynél pedig csak a koponya volt meg a csuporral.

Szeptember 22-én a sáncz nyugoti sarkánál magán a sáncztetőn ásattam. Itt a talaj még rosszabb volt, mint a sánczoldalban ; a sírokban pedig az előbbieknél még egy méterrel mélyebben voltak ; a száraz, kemény talaj embereimet igen kifárasztotta, hozzájárult még az is, hogy a sírok is egymástól távol estek. Az első árokban másfél méter átmérőjű kerek hamufészekre leltünk, melyben a hamu között apróra tört vastag falú edénydarabok, állati csontmaradványok voltak ; a hamuréteg mélysége is volt félméternyi. Ettől a hamufészektől délre találtuk az első sírt, de melléklete nem volt.

Erre megvonattam a második árkot ; itt is előkerült a kerek hamufészek s jobbra-balra tőle egy-egy sír. Ezekben a következő leletek voltak :

I. sír. Három függő, melyek közül kettő egyszerű karika, a karikáról rövid sodronyon egy fekete gyöngyszem csüng le ; az a két függő páros ; a harmadiknak karikájáról gyöngy gyanánt olyan gömböcske csüng le, mint a milyen gömböcskék a fentebbi sírokból előkerült nagy függőkön magára a karikára vannak mintegy fűzve. Ez utóbbinak helyzetét nem tudom, mert a föld-törmelék közül került elő. Valószínű azonban, hogy a koponya feltárásakor az ásó a homlokról vette le a földdel együtt. A bal medenczecsont mellett vaskarika csat ; a bal térdnél szárnyas állat csontjai és valamely erős csontú állatnak rövid felső lábszárcsontja volt ; a jobb térdnél, illetőleg a kéztől a térdkalácsig érő csontnyelű kés ; a nyél henger idomú hossza 8·5 cm. a penge hossza a nyélbejáró peczekkel együtt 10·5 cm., de hosszabb volt eredetileg, mert a peczek felét a rozsda megette s csak fele maradt meg ; a penge hossza 7·5 cm.. szélessége a nyéltőnél 1·5 cm., ez a szélesség az élen folyton

fogy, míg a fok és él csúcsba nem végződnek. A csontnyelű kés mellett egy másik kisebb kés volt, melynek nyele fából lehetett, tisztán a penge hossza 8·5 cm., alakja ugyanaz, mint a többié. Végül a nyaktájon közvetlen a két kulcscsont felett tökmag alakú gyöngyök voltak, köztük egy-két szem gömbölyű is és egy hosszúkás üveggyöngy, melyen kigyózó alakban fut körül a kidomborodó diszítés.

II. sír. A koponya két oldalán egyszerű ékesség nélkül való függő vagy inkább hajgyűrű; bal felől a koponya és váll szögében valamely kis emlős állat csontjai — az állat koponyáját és egyéb csontjait teljesen ép állapotban vettem ki; úgy látom, hogy a rágcsálók családjába tartozó lehet; hátul három apró kis zápfog alul és fölül mindkét oldalon, azután fogak nincsenek s elül van felül kettő és alul kettő hegyes éles metszőfog. Úgy vélem, hogy ürge- vagy hörcsökféle lehetett; azonban menyétféle is lehetett. Jobb felől a kéztő alatt ismét az ismeretes tökmag alakú gyöngyök kerültek elő, míg bal felől a térdnél az előbbi sír mellékletéhez hasonlóan valamely erős csontú állat rövid lábszárcsontja került elő.

III. sír: A fejnél melléklet nem volt, de baloldalon a medenczecsont körül szárnyas állat csontjai s a térdkalácsnál a fentebb is leirt erős állat-lábszárcsont volt; jobb felől egymásba rozsdásodott két kést emeltünk ki; az egyik darabokra törött, a másik épebb a nyélbe való nyúlványnyal együtt 20 cm. hosszú; ennek tokja úgylátszik fémből való volt, nyele azonban fából lehetett s ugyanezek mellett volt egy agancsból félig elkészített késnyél, melyen a faragás nyomai láthatók.

Ezt a három sírt elég volt reggeli hat órától esti hat óráig feltárni; a talaj és a mélység rendkivül nagy akadályunk volt; egyik emberemet az aláásott padmaly majd alátemette; ilyen fáradságos és anyagi értékben igen csekély eredmény miatt, mivel a temetkezési tipust most már megismertem az ásatást másnap nem folytattam.

Ezen sírmezőkön talált sirok általános jellemzésére vonatkozólag tapasztaltam, hogy a sírok felett az állati csontok nem jelentkeztek, e helyett azonban a baltérdnél fekvő állati lábszárcsontok és két sír között a nagy hamufészek voltak szembeötlők; a tetemek ugyanazon fekvésben voltak, mint az előző sírmezőben s a sírmellékletek is egészben azonosak, jóllehet az előző sírmezőben talált gömbös függők itt hiányoztak, de a karikáról lecsüngő fekete gyöngyszemes függő mindkét helyen előfordult; a kések és csatok is valamint az állati csontok előfordulása mutatják, hogy mindkét sirmező egy ugyanazon nép temetkezési helye lehetett a népvándorlás korából.

Végül még néhány szóval magáról az ásatásról kell megemlékeznem. Ugyanis szándékom az volt, hogy mindazon helyeket rendszeresen felásatom, honnan olyan tárgyak kerültek már előzőleg elő, melyek nyomán a rendszeres ásatás valószinüleg eredményes lesz. E czélból bejártam az egész területet, lehetőleg kikutattam az esetleg kedvező helyeket, azonban az eredmény igen csekély volt. A sáncz oldalai három oldalról, valamint a sáncztető is már legnagyobb részben szöllővel van beültetve, itt ásatni már nem lehet; negyedik oldalon pedig a sánczoldalba házak épültek s udvartér készítésre a felső sánczo-

latot lehordták az alsó sánczolatra s így ezt annyira feltöltötték, hogy előbb a töltésen kell áthatolni, a mi igen sok haszontalan földmunkába kerül. A sáncz tető maga is, a sáncz régi párkányzatáról behordott földdel oly magasan be van töltve, hogy a sáncz körületén elhelyezett sírmezőkön is első sorban az ölnyi mély töltésen kell áthatolni, míg a rendes talajhoz érünk. Lent a völgyben a bozótból kiemelkedő dombok egyszerű homoktorlaszok, melyeket rendszeres lakóhelyül vagy temetkezésül alig használtak ; legalább olyan nyomra nem találtam, melyből ez következtethető volna. Maga a bozótterület rendszeres ásatásra nem alkalmas ; itt csak szórványosan elhagyogatott tárgyak hosszas keresgetéssel lelhetők. Egyébként is az egész terület már előzőleg annyira át meg át lett turkálva a falu kincskereső lakosai által, hogy ott ezentúl már rendszeres ásatás csak az esetben lehet eredményes, ha a szőllőterületek idővel forgatás alá kerülnek.

Szegszárd, 1903 szeptember 29. *Kovách Aladár*,
a tolnamegyei múzeum titkára.

XIV. ROEDIGER LAJOS: BÁCSMEGYEI RÉGISÉGLELETEKRŐL.

a) Az *ujfuttaki* Rezső-majorban épületalapozásnál 1895-ben kiásott két kengyel és egy csikózablából álló leletet, Godor Ignácz ujfuttaki uradalmi gazda, Arday Albin uradalmi ellenőr útján a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeumának ajándékozta. Az első kengyel lapos szárú (2. ábra), a kengyelszíj felvételére szolgáló füle a szárból hajlik ki. A kengyel legnagyobb hossza 17 cm., legnagyobb szélessége 14 cm. Talpa lefelé ívelten van kihajlítva, talpszélessége 3·1 cm. A másik kengyel is lapos szárú (1. ábra), de a kengyelszíj felvételére szolgáló füle egyenközény alakban emelkedik ki a szárból 3·5 cm. magasra, 4 cm. szélességben. Talpa lefelé ívelten van kihajlítva, talpszélessége 2·5 cm. A csikózabla (3. ábra) egész hossza 23 cm. A szíjkarikák átmérője 5 cm.

b) 1898 novemberében arról értesítette Rauschenberger A. prigl. sztiváni jegyző a Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatot, hogy fadöntés alkalmával a munkások vaskengyelekre akadtak a gyökérzet alatt és kérte a múzeumőrt, menne ki a további kutatás eszközlésére. A további ásatások alkalmával semmi se került napfényre, úgy, hogy megállapítható, miszerint itt egyes sírral van dolgunk. A lelet tárgyai következők : * 1. Gömbölyű vasból alakított négyszögesfülű *vaskengyel* (1 *a* és 1 *b* ábra). A fülnek egy része hiányzik. A kengyelnek csekély görbületű talpa ellapítás által alakult, alól is sima, a talp szélessége 2 cm. A kengyel hossza a meglevő fülrészszel 14 cm., legnagyobb szélessége 12·3 cm.

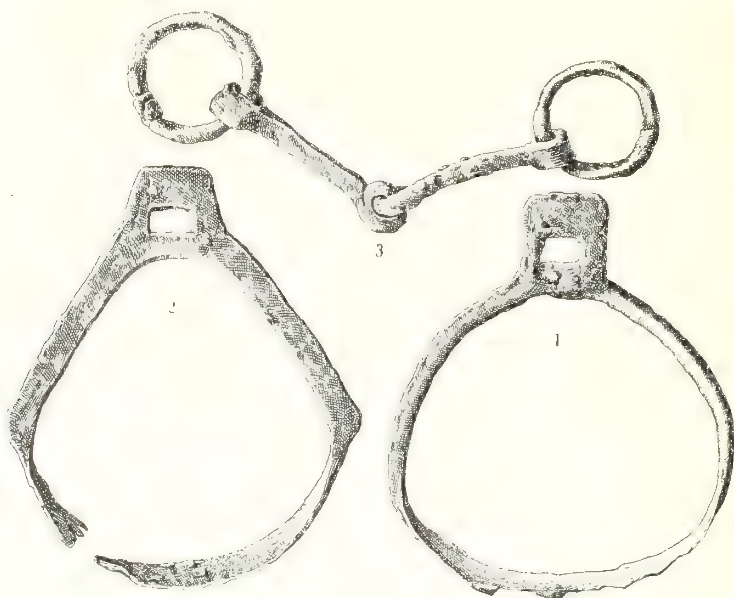
2. Négyszögletes vasból alakított, majdnem köralakú *vaskengyel* (2 *a* és 2 *b* ábra). Füle a rúdból, hajlítással van alakítva. Talpa el van lapítva, alól is sima. Teljes hossza 14 cm., szélessége 11·5 cm. Talpszélessége 1·5 cm.

3. Négyszögletes rúdból alakított *csikózabla* (3. ábra). Hossza 18 cm., a szíjkarikának átmérője 3 cm.

* Az ábrák megjelentek Arch. Ért. 1903. 273. l.

4. Szétmállóban levő *vaslándzsa* (4. ábra). Hossza 17 cm., miből a köpüre 9 cm. esik. A köpü a szög számára át van fúrva. A forrasztására vörösréz használtatott.

5. Bronz *karika*, egyik oldalon egyenesben nyúlik. A leletet tulajdonos a Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeumának ajándékozta. *c)* A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeuma 1899-ben Latinovics G. alelnöke útján, Allaga Ottó bajai ügyvéd ajándékából kitünő megtartású avar lovas sírlelethez jutott. A lelet Allaga úrnak a Baja délkeleti részén levő, laza homoktalajú szőlőjének rigolozása alkalmával került napfényre. A munkások nem végeztek rendszeres ásatást, de konstatálható volt, hogy a teljesen szétmálló emberi csontváz és lócsontvázon kívül a többi lelettárgy

mind a múzeumba került. A feltünő ép állapotban levő lelet vaslándzsa, vasgerely, két vaskengyel, két csikózabla, négy aranyozott ezüst ruhadísz, egy rossz ezüst szíjvég és egy négyágú rossz ezüst rozettából áll.* 1. *A két* négyszögkeresztmetszésű szárú *kengyel* egyenlő alakú és nagyságú (1 *a* és 1 *b* ábra) és majdnem köralakú. Az egyiknek legnagyobb átmérője 11·0 cm., a másiké 10·5 cm. A talp el van lapítva, széle kifelé hajló, az elsőnél 2·5 cm., a másodiknál 2·3 cm. szélességű. A talp alján éles ormó huzódik el (1 *b* és 2 *b* ábra). A szíjtartó fül magassága mindkettőnél 5 cm., szélessége 2·3 cm. 2. A *levélalakú vaslándzsa* (3. ábra) 27·7 cm. hosszú és 5·3 cm. széles. A köpü hossza az egészből 9·5 cm. A köpü a szög felvételére át van fúrva. 3. A *vasgerely* (4. ábra) diszítve van. Egész hossza 19 cm., miből a köpüre

* E tárgyak ábrái megjelentek Arch. Ért. 1903. 275. 3. ábra.

8 cm. jut. A gerely éle, mint a rajzból látható, nagyjában egyenes mindkét oldalon, a csúcs felé ívelten huzódik össze. Alapjánál szélessége 2·7 cm. A köpü úgy a keskenyebb, mint a szélesebb végén, kiemelkedő gyűrűn, keresztben vitt ferde rovátkolással van diszítve. A diszítményes gyűrűk szélessége fent 1 cm., alól 1·7 cm. A nyéllyuk átmérője 2·5 cm. A köpü nincs átfúrva a beerősítésre szolgáló szög számára, hanem annak 1·5 cm. hosszúságú nyulványán van a lyuk. 4. A *két csikózabla* (5., 6. ábra) közül a hosszabb 19, a rövidebb 18 cm. hosszú. Szíjkarikájuk laposra van verve. 5. A *három* ezüstből való, gyengén aranyozott trébelt *ruhadísz* (7., 8 *a* és 8 *b*, 9. ábra) három-három félgömbből van alakítva. Szélességük 1·5 cm. Se füllel, se tüskével nincsenek ellátva. 6. A négy félgömbből alakított, gyengén aranyozott ezüstből való trébelt mívű *ruhadísz* (10. ábra) legnagyobb szélessége 1·8 cm. Ennek sincs se tüskéje, se füle. 7. A rossz ezüstből való trébelt mívű *szíjvég* (12. ábra) 3·2 cm. hosszú, 1·5 cm. széles. Diszítménye a szélekkel párhuzamosan futó vonal. 8. A bronzból való tömör *négyágú rozetta* (11. ábra) ágai stilizált levéldíszszel birnak; közepén egy nagyobb félgömb, melyet nyolcz kis félgömbből álló kör foglal be. Negyedik ága hosszabb volt.

d) A Bács-Bodrog vármegyei Történelmi Társulat múzeuma 1899-ben Weigang J. polg. isk. tan. útján Rauschenberger J. polg. isk. igazgató ajándékából, egy honfoglaláskori lelethez jutott, mely Rauschenberger úrnak az apatini ú. n. római sáncz mellett eső szőlőtelepének rigolozása alkalmával került napfényre. A lelet két kengyel- és egy zablatöredékből áll. Az első *kengyel* lapos szárú, füle a szár kiszélesítéséből van alakítva. Legnagyobb hossza 14 cm., legnagyobb szélessége 11·5 cm. és a szár szélessége a középtájon 1·5 cm. Talpa alól ormótlan, de szélei lehajtva; a talp szélessége 2·5 cm. Fülének hossza a szárból való kiemelkedéstől számítva 2·5 cm., szélessége 4 cm. A második kengyelnek méretei, alakja majdnem teljesen összevág az előbbivel.

A csikózabla töredékén a szíjkarika átmérője 6 cm.

Zombor, 1903 november. *Roediger Lajos*,
múzeumőr.

XV. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: OROSZLÁMOSI LELETEKRŐL ÉS ÁSATÁS A KŐRÖS-ÉRI ISKOLÁNÁL. A torontálmegyei Oroszlámos község határát már jó pár éve ismerjük arról, hogy földjében érdekes régészeti s tudományos becsű leletek fordultak elő. Különben hasonló az eset az ezen oroszlámosi környéken: Rábé, Majdán, Kübekháza, Egyházaskér vidéke kő-, bronz- és vaskorszakbeli telepeknek bizonyultak. A tájék dombos, van rajta nehány nagy halom s a víztől, a mely régente ide bizonyára kiszolgált, nem nagy távolságra fekszik (a Tiszától 10—15 kilométer). Az ilyen vízkörnyékezte halmok, akkor szigetek, igen alkalmasak voltak arra, hogy egyes, esetleg gyengébb fajok a hatalmasabbak utjából félrevonulva, rajta élhessenek. Némely ilyen alföldi halomnak a tartalma csak a történelem előtti kor emlékeit mutatja elénk, mint rivódülői, lebői leletek,* máshol azonban a különböző

* Arch. Értesítő, 1903. és 1904. évi folyam.

korok egybefolynak: az újabban települt nép a régi tüzhelyek fölött ütött tanyát. Az eset itt az utóbbinak látszik. A mai *Oroszlámos* község csak a XVIII. századból való, de a régi *Oroszlános* (n-nel) monostora még szent István alatt épült szent György tiszteletére és annak emlékére, hogy az 1029-ik évben a közeli nagy-őszi síkon Csanád vezér megverte Ajtony lázadóit. Ez a monostor ugyan nem a mostani Oroszlámos helyén, hanem a szomszédos Majdán község temetőjének a helyén állott s 1247-ben még említik. Vár és épület mellé, a mely még 1551-ben fennállott, Varkocs Tamás, Martinuzzi hadvezére ekkor foglalta el Petrovich temesi gróftól. A rom falai még 1770-ben fennállottak oly magosan, hogy a ki «azokat megmászta, messze vidékre elláthatott», az udvarán kút volt, a kapu fölött pedig márvány táblára vésett oroszlán. Bizonyos *Fuchs M.*, a ki a mult század közepe táján itt ásatott s leleteinek jelesb darabjait a bécsi szépségtárba küldte, sok koponyát talált, továbbá sírokat, a fejek körül ezüst-pántokkal, a fülek környékén tengeri «csigák»-ból való függőkkel. Ugyancsak római érmeket is talált Antoninus és Trajanus idejéből. Elsülyedt hajóra is akadt, a mely kölest tartalmazott. Azonban törött érmeket és sírokat is találtak e tájon s a törökök adták volna a régi Oroszlánosnak a Majdán nevet is, a mely az ő elpusztulásuk után is fennmaradván, mutatja, hogy a török uralom elenyészte után még maradt lakossága.*

Ha ezen adatokhoz hozzávesszük a régi Oroszlános és a mostani Oroszlámos határából s vidékéről való azokat a leleteket, a melyek a Szeged városi muzeum régiségtárának a tulajdonában vannak, megállapítható, hogy ez a tájék a történelem előtti időktől kezdve minden korszakon át lakott hely volt. Mert itt vannak Oroszlámosról két lelet tárgyai között bronz- és vastárgyak. Egyházaskérről vastárgyak, bronz-szíjvégek és csattok. Majdánról avarkorunak itélt aranyfüggők, Kampáról gyöngyök, orsókövek s kettőshegyű nyílvasak, pattintgatott nyílhegyek, csonteszközök, Sasülésről nehéz bronz karvédők s Rábéről csiszolt kőkori tárgyak mellett egy igen szép gyűjtemény csont- és agancsszerszámokból.

Ezekhez járnak az itt ismertetni óhajtott leletek, a melyek egy részét földhordás alkalmával munkások találtak, más részük rendszeres régészeti ásatás eredménye. Ez utóbbit boldogult hivatalfőnököm, Reizner János úr végezte, az egész anyagot régiségtárunk naplójába ő naplózta, az Arch. Értesítőben való földolgozásukat azonban már meggátolta korán bekövetkezett halála. Igy vált kötelességemmé, hogy a jelentést róluk én tegyem meg az alábbiakban:

Az államvasut 1901-ben nagyobbszabású vasúti építkezésbe fogott Szegeden. Egy új pályatest és egy új állomás kiépítéséhez sok földanyagra lévén szüksége, a földet az oroszlámosi vasuti állomás mellett levő halmokból hordatta vasúton. E halmok, valamint a vasúti állomás is a mostani Oroszlámos s a régi Oroszlános (Majdán) között fekszenek s épp abból a keleti halomból, a mely Majdán felé húzódik. Már ekkor találtak a munkások öt sírt, egyben lófej is volt. Nem mindeniknek volt melléklete, de egyikben több bronztárgy

* Csanád-egyházmegyei történelmi adattár, I. k. 259—261 l.

fordult elő, a min a munkások megosztoztak. E tárgyakból részint adomány, részint vétel útján hozzánk került:

két bronz karperecz (sima, egyik törött), egy ék alakú szíjvég, egy bronz halántékkarika, egy fülesgomb s két kisebb lánczszem.

Az 1903-ik év nyarán újból nagy földhordás folyt itt, ismét nem a falu felé, hanem a vasuti állomástól északkelet felé eső halmon. Az Újszegeden épített új állomáshoz szállították vonatokon a földet. Igen gyors munka volt, a rengeteg földet két hét alatt át kellett hordani Újszegedre. A földhordó vonatok külön vágányon a halom alá állottak s a két-hat méter magas halom tetejéről, fölülről zúdították a kocsikba a földet a munkások: kétségtelen, hogy ily több értékes tárgy került bele az újszegedi állomás talajába. A mi azonban megmenthető volt belőlük, azt Stelczel Frigyes államvasuti üzletvezető-helyettes úr szíves intézkedése folytán régiségtárunk megkapta. Június 16-án Reizner úr is kiment a helyszinére, hogy a munkásoktól a leletek eredete felől kérdezősködjön, de nem sok biztosat tudott meg tőlük.

A) 1/3 nagys.

A körülbelül két holdnyi területen összesen 13 sírra akadtak. Szórványosan, egymástól kisebb-nagyobb távolságra fordultak elő. A csontvázak fejjel keleti, lábbal nyugati irányban fektetve voltak. Sírmélység 40 és 90 czentiméter között váltakozott. (Az alföldi homokhalmok felszine igen változandó. Némely kisebb halmot, buczkát a szél elhord a helyéről, hogy más helyen hordja össze. Ilyenkor szokott a tanyai parasztember a «föld szinén fekvő» régiséget találni.) Ez a halom különben korábban szőlővel volt beültetve, rácz neve most is Vinograd.

Mindjárt az első napokban az egyik sírban *A)* lófejet és lólábszárat találtak, meg kengyelvasat is. (Egy régebbi, szintén oroszlámosi magyar pogánykori leletünkben a kengyel mellett a zabla is előfordul. Állitólag itt is találtak ugyan zablavasat, de szétmállott.) Nem minden sírban volt melléklet. S a mi előkerült, arról sem lehet megállapitani, hogy melyik sírból való, s a lezuhanó földdel olykor a sírok is csak félig szakadtak le, a másik részük benne maradt a földben. Az ily módon előkerült leletek az alábbiak:

Vas csat, peczekkel, 4×5 cm. (*A)* 4. ábra).

Ugyanaz, peczek nélkül, az előbbinél nagyobb és laposabb, 4×6 cm. (*A)* 3. ábra).

Vaskengyel, füllel, az egyik alsó sarka hiányzik, 15×16½ cm. (*A)* 1. ábra).

Vaskengyel, a füle kiszakadt, egyik oldala letörött, a talpa felgörbült. 12×14 cm. (*A)* 2. ábra).

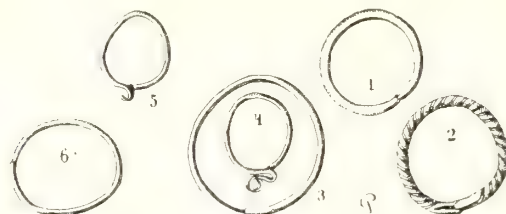
Vaskengyel-töredék, hiányzik a füle és a talpa. Kisebb méretű ; igen kis lábú ember számára, vagy pedig gyermek vagy nő számára készült 13×9 cmtr.

Agyagedény, füle nincs, a szájánál összehuzódó. Korongon készült, oldalán párhuzamosan körülfutó, mélyen bevágott oldaldiszítéssel. Pereme kissé lecsorbult. Magassága 13 cmtr.

Bronz karikagyűrű, nyitott, két darab. (*B)* 1. és 3. ábra).

Két halántékkarika, vékony bronzsodronyból, egyiken hiányzik a visszahajló kunkorodás. (*B)* 4. és 5. ábra).

Nyitott karikagyűrű, három szál ezüstből fonva. (*B)* 2. ábra).

B) ⅔ nagys.

Bronz-karika, nyitott, a végén bekapcsolásra alkalmas készülékkel. (*B*) 6. ábra).

Széles ezüstlemezekből készült két karperecz (*C)* 1. és 2. sz. ábra), az egyik 10, a másik 11 mméter széles, két végükön ovál alakú és kevéssé kidudorodó díszítésekkel, amik lukkal vannak ellátva. Mint majd ezután következő ábrák mutatják, e dudorodásokra külön díszítmények voltak ráforrasztva, mik ismét ékkövek befoglalására szolgáltak.

Négy karperecz, vastagabb bronzsodronyból (*C)* 3., 4. és 5. ábra). Egyik, a vékonyuló részén rovátkolt, kettétörve van.

Bronz-karperecz, három szál vékonyabb sodronyból fonva (6. ábra). Két végén összefűzésre szolgáló egy-egy lyuk.

Karperecz, két darab (*D)* 1. és 2. ábra), vastagabb ezüstlemezből. A két végén az ovál alakú kiszélesedésre kidudorodó díszítmény van forrasztva s három kis szöggel is odaerősítve. A dudor közepén ékkő-betétre alkalmas lukak, a mikből az ékkő kihullott. A dudor mélyedései között aranyozásnak a nyomai. A lemezek szélessége 15 mméter.

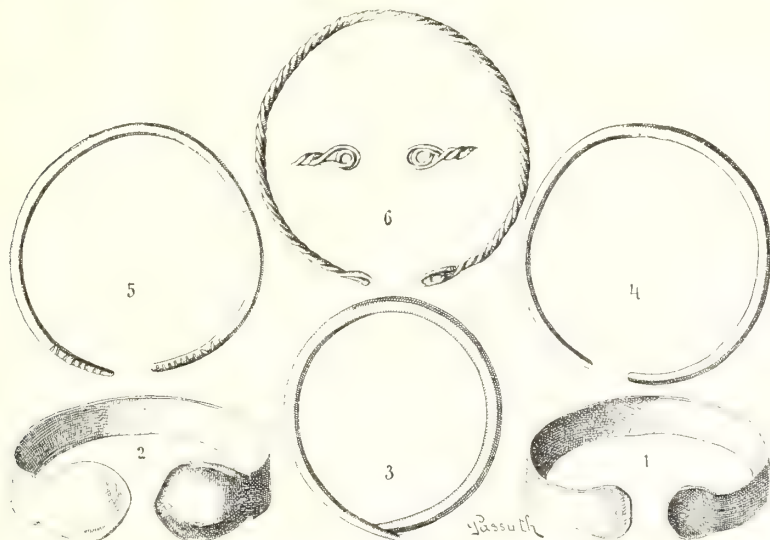
Boglárok ezüstből, hat darab, (*D)* 3. és 4. ábra) s itt a két szélen a ruhához való felvarrásra egy-egy fűzőlyuk. A lap kivert, a mélyedésekben aranyozás. Átmérő 33 mméter.

Boglárok (*D)* 5. és 6. ábra), vékony ezüst lemezekből, mélyedéseikben az

aranyozás nyomai. Átmérő 30 mm. Tizenhat darab, de mind törött, sőt némelyből csak igen csekély részletek maradtak fent.

Négyszögű szíjdíszítmény, ezüst-lemezből (*D)* 7. ábra), közepén kerek lyuk s a két átellenes sarokban egy-egy kisebb lyuk. Hátulsó lapján a négy sarokban apró szögek. 23×23 mméter.

Levélalakú csüngő ezüstből, a levél kocsányának a helyén pántolás nyoma (*D)* 8. ábra). Vékony lemez, 30×38 mm. nagyságban. Hasonló csüngő előfordult már a régebbi, 1898-iki oroszlámosi leletekben, a vasuti töltés másik oldalán.[1]

C) 1/2 nagys.

Vas nyílcsúcs, esetleg penge, a nyílvessző vagy a fatok rostjaival (*D)* 9. ábra). Hossza 8 czentiméter.

Függő-részlet ezüstből, a mélyedésekben aranyozás nyomai. Hozzátartozik egy apróbb gömbökből összeállított rudacska (*D)* 10. ábra). A rudacska hossza 58 mméter. A függő analogiai, a bojárhalmi és rábéi leletekből ismeretesek.

Fejes gyűrű ezüstből, ékkő betétre, de a betét hiányzik (*D)* 14. és 14a. ábra). A mélyedések között aranyozás nyomai.

Fejes karika-gyűrű ezüstből, belülről pántolással (*D)* 15. ábra).

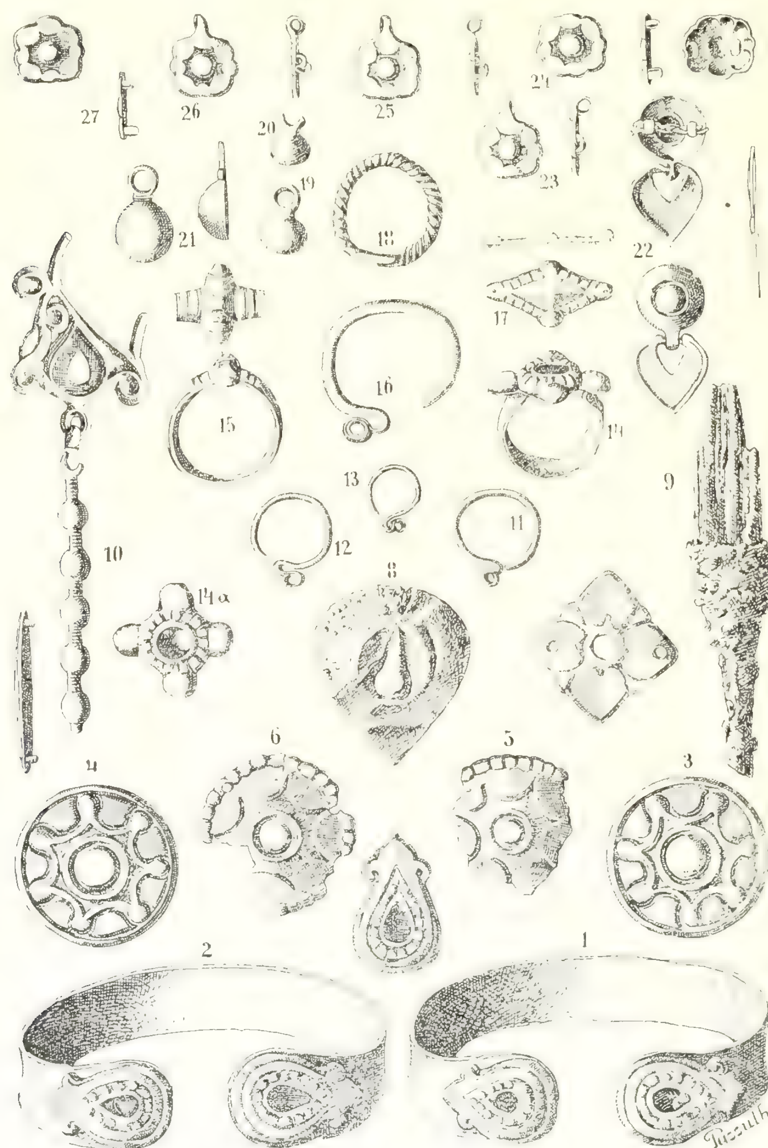
Ezüst szíjdíszítmény, négyszögű dülényded, a sarkokon gömbökkel ellátva (*D)* 17. ábra), 12×18 mméter. Hátul a fűzőfonál rostmaradványai. Ugyanilyen forma az 1898-iki oroszlámosi leletek között.[2]

Pityke csüngővel, ezüst (*D)* 22. ábra). Analog egy régi oroszlámosi lelettel.[3]

Füles gombok, három darab, egynek a füle kiszakadt (*D)* 19., 20. és 21. ábra).

[1] Arch. Ért. 1898. é. 184. l.
[2] Arch. Ért. 1898. 184. l
[3] Arch. Ért. 1898. é. 190—192. l

Ezüst pityke-lapok, felületük virágalakban kiverve, hátlapukon fűzőlyuk, némelyikben fonálmaradvány rostjai, 10 darab. Más hat darab ugyanolyan, de az alján csüggő elhelyezésére szolgáló kampók (23—27. ábrák).

D) ²/₃ nagys.

Halánték-karika, négy darab, két kisebb, két nagyobb, a végén mindannyi a szokott visszakunkorodással (*D)* 11., 12., 13. és 16. ábrák).

Karikagyűrű, több szál sodronyból összecsavartan. Végeinél vékonyodó és kinyitható (*D)* 18. ábra).

Egy füzér apró gyöngyszem, szürke szinűek s úgy látszik, hogy kagylóhéjból készültek. Mintegy 80 szem. (*E)* 8. ábra.)

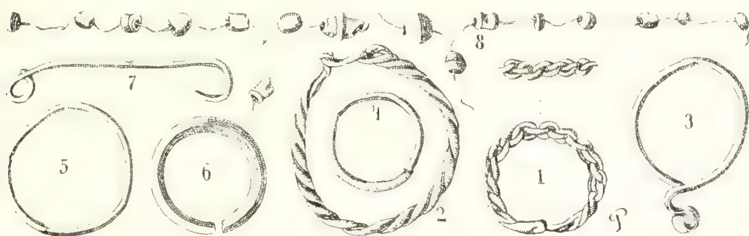
Egy bronz sodronydarab, 45 mm. hosszú. A végein behajlítva, két darabra törve. (*E)* 7. ábra.)

Az itt következő három sír föltárásánál Reizner úr is jelen volt s ezekről való adatait az alábbiakban jelenthetem:

I. sír. Mintegy 60—70 cmtr. mélyen, hanyattfekvő és kinyújtóztatott csontváz (láb nyugatnak, fej keletnek). Jobb kezének egyik ujján vékonyabb sodronyból nyitott karikagyűrű. A mellen két ezüst-érem, mik részben szétmállottak. Mindkettő Árpádházi királyi érem, I. László idejéből.[1]

II. sír. Az előbbitől három méter távolra. Csontváz, mint az előbbi. A jobb kéz egyik ujján nyitott karikagyűrű (lásd a föntebbi ábrákat), vékonyabb sodronyból csavartan. A mellen itt is két érem, illetve egy kisebb egész s két össze nem illő fél. Belülről egy Salamon, kettő I. László idejéből.[2]

III. sír. Az előbbitől mintegy 10—11 méterre. Csontváz, mint az előbbiek. Melléklet: két halántékkarika (egyik nagyobb és vastagabb sodronyból) és két

E) 2/3 nagys.

kisebb függő, egyik-egyik vége visszahajló kunkorodással. Itt is a mellen egy ép érem volt, más töredékekkel, I. László idejéből.[3]

Ugyane helyen, illetve a hely azon részein, a melyet a vasut földhordás alá ki nem sajátitott, 1903. julius havában rendszeres régészeti ásatást eszközölt Reizner úr, azonban ezúttal kevés eredmény mutatkozott. A leásott területtel párhuzamosan, északi irányban számos árkot ásatott, de leletekre nem akadt.

Az ásatást áthelyezte az oroszlámosi határ Imre-pusztáján levő Podlukány dülőbe, a hol 1903. év tavaszán árokásás közben három sírra s az egyikben nagy aranyfüggőre akadtak a munkások. A függő az Imre-pusztai gazdatiszt tulajdonában lévén, ott megtekintette és a Szent-Endrén talált leletből ismeretes aranyfüggővel megegyezőnek találta.[4]

Az itt folytatott ásatás alkalmával, szétszórtan egymástól, három sírra akadt. A csontvázak kinyújtózott állapotban, fejjel északkeletnek feküdtek. Az első sírban, a csontváz mellett, a fej közelében egy kis, korongon készült, formás, de díszítés nélkül való agyagedényt talált. Magassága 6 cméter, szájbősége ugyanannyi. Hasadt s kissé csorba.

[1] Lásd Corp. Num. Hung. I. László, 25. és 26. sz.
[2] Lásd Corp. Numis. Hung. Salamon 19. sz. I. László 20. és 33. sz
[3] Lásd Corp. Num. Hung. I. László. 36. sz.
[4] Hampel. A régibb középkor emlékei. LII. tábla.

A második sírban a csontváz fekvése, mint az előbbié. Mellékletek: Agyagedény a láb mellett. Korongon készült, nincs díszítve. Magassága $11^{1}/_{2}$ cm. Ugyanezen sírban az öv körül a jobb oldalon egy vasláncczocska, farostok nyomaival. A másik oldalon a térden alul két nagyobb s egy kisebb vastárgy.

A harmadik sírban, ugyancsak a láb mellett volt egy agyagedény, a mely formára az előbbivel egyezik, de nagyobb. Teljesen ép, a magassága 14 cm.

A sírokon kívül, a kémlőárok vonása közben félméter mélységben (a sírok nem voltak mélyebbek) egy régi tűzcsiholó aczélat lelt. A két napi ásatásnak egyéb eredménye nem volt.

*

Asatás a Kőröséri iskolánál (Szeged-alsótanya, királyhalmi kapitányság.) Hogy a szegedi alsótanyán, az átokházi és királyhalmi kapitányságokban az utóbbi évek alatt többször történt régészeti ásatás, a kintlakó úri emberek élénkebben érdeklődnek a régészet iránt s ha valamely olyan helyet találnak, a hol nézetük szerint ásatni érdemes volna, híradással vannak. Igy *Theodorovits* Ferencz m. kir. erdőmester, szakiskolai igazgató úr hivta föl a figyelmet a kőrös-éri új iskola dombos környékére, a hol igen sok a régi cserépedénydarab, melyekből *Mucsy* József tanitó úr nehányat össze is szedett. Ugyancsak ő a kertjében, mikor szőlőt ültetett, embercsontokat talált, a sírok kibontására és átvizsgálására azonban akkor nem volt figyelemmel. Az iskola alig hét éves, a millenniumi alkotások közűl való. Valószinű, hogy az építése alkalmával is találhattak sírokat vagy edényeket, azonban e felől adat nincsen.

A vidéke dombos, buczkás, ma is vizállásos, maga Kőrös-ér azonban, a melytől nevét az iskola is kapta, ma már nincs meg, csak mint helynév emlékeztet arra, hogy a régebbi térképeken följegyzett «Kőrös-erének», «Kőröspatakának» itt is volt járása. A nép már nem is igen használja e nevet. A tájon levő régebbi erdőt, a mely egykor a «Kőrös-éri-erdő» nevet viselte, csak Kőrös-erdőnek nevezi s azután maga csodálkozik, hogy miért nincsen benne kőrisfa. A Kőröserdő név már az újabb térképeken felüti a fejét, a helynevek elváltozásának a bizonyságáúl. De a vizek, nádasok, a mik még ma megvannak, körülbelűl a Tiszafelé igyekvő folytatásai az átokházi semjékeknek, a melyeken az előző években eredményes ásatások folytak, mint a bilisitsi telepen három izben s a rivó-dülői Varga-féle szélmalomnál.

Másrészt azonban ez a terület az, a melyen legjobban terjengett annak idején a kincsásás s mint Mucsy tanító úr mondja, még az előző években is turkálták kincskereső bandák éjszakánkint a halmokat

A nagyobb földhátaktól eltekintve, két domb van a környéken: egyik az Ürgedomb, a másik a Templomhegy. Ez utóbbi helyen valaha (a török behódolás előtt bizonyára), templom állott. A néphit szerint a harangja most is benne van a közel fekvő Bérczy-tóban. A Kaltschmiedt-féle 1747-ből való térkép, a mely egyébként az akkor még látható templomromokat mindenütt megjelöli a szegedi határban («Loc. Eccl.»), e helyen nem teszi, azonban

«Prædium»-ot jelez a «Csikós semlyékje» körül, a mely, úgy nézem, a mostani Bérczy-tónak felel meg. A sok előző turkálásnak ez az ásatás is megérezte a hatását, mert csak két rendes sír került elő, ezek egyikében is szétszórva a csontok. (Az ásatás térképe bele van rajzolva a városi múzeum régiségtári naplójába.)

I. sír. Oldalt s fejjel napkeletnek fekvő csontváz. A csontok igen elkorhadtak (a föld sziktartalmú homok), a koponya széttöredezett a szabad levegőn. A koponya mellett nem volt melléklet, a derék körül apró, csaknem teljesen élegült vasdarabok: tőrnek, tűnek vagy csattnak a maradványai. A jobb karcsonton, a melyet már egészen zöldre festett, elgörbült, minden diszítés nélkül való lapos, kalapált bronz karperecz, a mely a nyitott szélei felé szélesbedik. A legkisebb szélessége 4, a legnagyobb 13 mm. A lábnál nem korongon készült fületlen, vastag feketefalú agyagedény, kihajló peremmel. A magassága 8, a szélessége ugyanannyi cm. A térd körül széjjelszórtan gyöngyök: borostyán, kifehéredve, zöld üveg, veres kő, barna agyag, mint látszik, a halotti ruhára varrt ékességek. Volt köztük fa is, de szétesett. Összesen egészben találtam 40 darabot s három darab tört, fekete, kemény csontot, valószinűleg állati fognak vagy agyarnak a maradványai. Orsókő, az alól szélesedő formából, égetett agyag. Nagysága 3, szélessége $3^{1}/_{2}$ cm. (Csak az árok behúzása alkalmával került elő a homokból.)

II. sír. Már megbolygatott, a tanító kertjében. A szétszórt csontok mellől előkerült egy egészen kezdetleges, igen durva művű, fületlen, vastagfalú kis agyagedény. A magassága 9, az átmérője a szájnál 7 cm. Ugyanezen helyről, de korábban, gazdasági ásás alkalmával került elő több cseréptöredék. Egyik durva művű, míg más kettő korongon készült s finom, fejlettebb kulturájú munka. Ugyaninnen került elő egy kőszerszám. Lapos, finoman s minden oldalán csiszolt. Szélessége 5, hossza 16 cm. A fára erősítésből származható kopásnak rajta semmi nyoma, pedig egyébként baltaformája van. De a lapos alak elüt az eddig ismert kőbalta-formáktól, miktől abban is különbözik, hogy nincsen átfúrva. Egyéb eredmény nem volt. Az ásatás 1903. október havában folyt le. A közeli, átvizsgálásra érdemes dombon már elvetették a magot, ott a kutatást más időre kellett halasztani.

Szeged, 1904 január hóban. *Tömörkény István.*

XVI. KEMÉNY LAJOS: MŰTÖRTÉNETI ADATOK KASSA MULTJÁBÓL. Az 1395—1405-ik évben Kassán hat képiró él: *Miklós* (1395—1405), *János* (1395—1398), *Balázs* (1397), *Lukács* (1391—1403), *György* (1397—1398) és *Zsigmond* (1404—1405). A feljegyzések megszakadt fonalát 1461-ben vehetjük fel. 1465-ben *János* kölni (Kölner) képiró nyert polgárjogot, a kinek jótállója az az István épitőmester, a ki Bártfán a Szent Egyed- és Kassán a Szent Erzsébet-egyházon épített s a bártfai és kassai szentségházakat tervezte és megalkotta.*

* *Jakab,* a ki 1466-ban Bártfán oltárképet festett, nem kassai, hanem *ujszandeczi képiró volt.* Mielőtt Bártfán megtelepedett, Krakóban működött. Lásd Történelmi Tár. 1884. évf. 535. l.

A kassai Mettercia-kép* mesterét természetesen a czéhnek csupán mintegy az 1486—1516-iki években tényleg működő tagjai közt szabad kutatnunk. Ezek számát gyarapítjuk a következőkkel: 1493-ban «*Matheus Kricker eyn moler* burgerrecht irlanget und hat geben ofs haws (t. i. Rathhaus) pro contentis fl. ½.» A xv. század végéről fenmaradt adólajstromok szerint *Miklós* 1 frt, *Mihály* 1½ frt, *Orbán* ½ frt, *Demeter* 2 frt, *Máté* 1 ort és *Jakab* képiró 1 frt adót fizetett. Polgári jogot nyertek 1506-ban *Beck Mihály*, 1507-ben *Jászai Tamás* és egy *Szaniszló* nevű «polak» (= lengyel).**

Jászai Tamás az 1515—1530. években több izben mint jótálló szerepel a polgári jog elnyerésekor és 1520—1535-ig a városi közgyülésnek tagja. 1530-ban a kereskedőczéhbe lép s «hantwerckjét» abba kell hagynia. 1516-ban segédje, György, a Lossonczyak házi orvosától, Bezdédi Miklóstól munkabér fejében jogtalanul pénzt vett fel. Ugyanennek a Györgynek Simon mesterrel is volt ügyes-bajos dolga, a miért a városból távoznia kellett s 1521-ben Eperjesről kéri meg a tanácsot, hogy Kassára visszatérhessen.

Az 1514-ben polgárjogot nyert Benedek 1533-ban egy forint adót fizet; 1546-ban már mint néhait említik.

Ezek között kell keresnünk a Mettercia-kép mesterét; a közölt nevek és adatok segíthetnek minket a Szent Bertalan késén levő monogramm megfejtésében, a mely bizonyára nem a csiszármester, hanem a kép festőjének nevét rejtegeti. Előre is kizárjuk közülök Ambrus képirót, a ki 1498—1518 közt a cromerbruderschaftnak tagja s így mesterségét nem folytathatja; kétkedéssel fogadnók Jászai Tamást is, mert Jászón, a honnét származott, mint egész Felső-Magyarországon, az időben a németség még erős volt; a Mettercia festője pedig magyarajkú volt. Ismét csak Babocsai János mesterre gondolunk, a ki 1515-ben nyert polgárjogot s jótállója Alexander képfaragó, a városi tanács tekintélyes tagja.

A Mettercia mesterének ecsetjére vall a kassai dóm kincstárában levő s az Üdvözítő feltámadását ábrázoló táblakép. A Mettercia-kép Szent Sebestyénje és a most említett képen az Üdvözítő mezítelen teste, továbbá a jól megmintázott kézfejek, e részekben az ügyes technika, ellentétben a kezdetleges arczkifejezéssel, ugyanegy mester ecsetjére utalnak Említettük, hogy Kassára Kölnből is került képiró; a karcsú alakok, az arczokon a kifejezésnek megkisérelt visszaadása a kölni iskola hatása alatt álló képirásról szólnak.

A középkor szokása szerint a polgárjogot nyert mesterember a szakjába vágó dologgal rótta le a jogért fizetni szokott pénzösszeget. 1460-ban Mihály gladiator, 1461-ben László «gladiator de Zothmar» nyervén el Kassán a polgárjogot, a jegyzőkönyv szerint mindkettő «tenetur unum gladium». 1517-ben a csiszárok a lakatosokkal vannak egy czéhben és közös czéhmestereik: Balas svertfeger, Paul Flaschner, Hanns schlosser és Simon swertfeger. 1558-ban Csiszár Tamás telepedik le Kassán, a ki Temesvár elveszte után Bátor községből Ungvárra menekült s innét a Homonnay Drugethek elől, a kik ingyen

* A Mettertia szó jelentése: harmadmagával; képzése a met — ipse mintájára történt s a mater szóhoz semmi köze.

** Az e korban élt kassai képirók névsorát lásd még «Arch. Értesítő» 1893., 1895. és 1897. évfolyamaiban megjelent közleményeimben.

dolgoztatták, Kassára vonult.[1] Mint zsoldos katona számos mesterember jött be az országba. 1598-ban a Kasselből való Holdtfelt Jakab kardcsiszár is, a ki Kassán a mondott évben meghalt.[2] 1563-ban a kassai csiszárczéh az egriekkel viszálykodik Chyzár Péter és Chyzár Ferencz egri mesterek miatt.[3] 1573-ban a kassai czéh panaszolja Lang József kassai lakost, hogy a rozsnyai csiszárokkal «gladios militares hungaricos multos» készíttetett a kassai czéh sérelmére s azért a kardok elkobzását kérték.[4] 1575-ben Eperjes tanácsa megkeresi Kassát, hogy két-három csiszármestert küldjön fel, a kik megbecsüljék, hogy Benedek eperjesi csiszármester mennyi kárt tett Soós János kardjában, a melyet ez neki tisztítás végett átadott. Soós a kárt 100 frtra becsülte.[5] 1593-ban a rimaszombati lakatgyártó, paizsgyártó, *csiszár*, szijártó és nyereggyártó egyesült czéh panaszkodik a kassai tanács előtt, hogy a kassai mesterek nem fogadják be az ő tanítványaikat.[6] Pati János csiszármester érdekében, a kit a kassai czéh nem akart befogadni, a bártfai lakatos és csiszárczéh, valamint az eperjesi csiszár, asztalos és nyereggyártó egyesült czéh külön-külön megkeresi a kassai tanácsot. A bártfaiak felemlítik, hogy János mester tisztességes szülőktől származik, mesterségét a rozsnyói czéhben tanulta, mely Kassáról nyerte szabályzatát, — s Kassán is dolgozott.[7]

Az abaujvármegyei Szepsi község csiszárai is Kassától nyerték czéhszabályzatukat 1629-ben, fizetvén érte 20 frtot.[8]

1461-ben Kristóf és János ács (carpentarius) nyernek Kassán polgárjogot. A templom és bástyatornyok ácsmunkája, befedése sűrűn foglalkoztatta e mestereket. 1558-ban Gábor kassai ácsmester Sáros várában dolgozott,[9] 1585-ben András «ein ungerischer zimmermann bittet ihme zu zulassen, das er den Thurm mache, wie er denselben *entworfen.*» Az előző évben ugyanis a kassai Szent Erzsébet-templom leégett.[10] 1588-ban Mülner Bertalan lőcsei ács a kisszebeni tornyot építi s Kassának egy szárazmalmot (rossmühle).[11]

1590-ben Müllner Orbán kassai ács Szendrő várában épít.[12] 1604-ben Theltz Jánosnak a malomutczai rondella befedéseért Kassa városa 25 forintot fizetett, Gergely ácsmesternek pedig, a ki a templomon dolgozott, 10 frtot.[13]

A *nyereggyártók* czéhszabályzata 1461-ben kelt. Remekbe készítsenek négyféle nyerget: «aynen rittersatl mit messing beslagen, und aynen bayn (= csont), und aynen mit eysen beslagen, und den vierden ainen hoelstsatl.» A nyergekhez szarvasagancsot (hirschbayne) és medvebőröket (bernhewte) dolgoztak fel. A szabályzat elrendeli, hogy jelet (czaihen) minden mester tegyen reá a munkára. Az erről szóló pont így szól: «Item dy herrn werden In (= ihnen) geben ain *czaichen*, als sy begert haben, also das sy Kain Satl ausgehen lassen, ausgenommen Ihr voriges czaihen, er sey denn geczaihent mit dem newen czaichen, und wo sy aynen finden, ausgegeben wirt ungeczaichnet, das sy den nehmen mügen czu besserung des harnasch der czehen.» Reájuk tartozott a

[1] Kassa város levéltára 888., 2011/19., 2011/20. sz. a. — [2] Ugyanott 4791/83. — [3] Ugyanott 2446/11. sz. — [4] Kassa városi jegyzőkönyv. — [5] Ugyanott 3285/66. — [6] Ugyanott 4389/15. — [7] Kassa város levéltára 5587/28., 5782/141. és —/144. — [8] Kassa városi jegyzőkönyv. — [9] Ugyanott 2011/107. — [10] Ugyanott, városi jegyzőkönyv. — [11] Kassa városi levéltár 3960., 4070/2., 4970/79. — [12] Ugyanott 4226/60. — [13] Ugyanott, Számadáskönyv.

tegezgyártás is: «Item ap (= ob) yndert aynen von anderswo her kwemme und wolde allhie allayne Koecher machen und sich also in die czeche eyndringen, das der in Irem mittel nicht soll wonen, es wer, denn das derselb satel, Koecher und dy vier maisterstücke kunde machen, wenn sy haben gelart satel und koecher mittenander machen.» A század végén Pál Koechermacher említtetik.

Illyési Gáspár hagyatékában (1631) «Egy szép scophium ezüstös puzdrát, numero 25 jó nyilakkal, szép kézijával minden szerszámjával állattuk ad fl. 10.»[1]

Igyártók (bogner, arcufex) a XIV. században sűrűn fordulnak elő, így már 1394-ben Antal és Lőrincz.

1461-ben Brzisky Máte armipar, Alexius calcariator, Kesthner Miklós és Puentig János cultellifaberek nyernek Kassán polgárjogot; ugyanez évben Morgenrot Mátyás calcariator, a ki «tenetur sagittas fabricare pro uno floreno auri.» Polgári jogot nyer «Lazarus de Novicivitate balistarius» és «Nicolaus balistarius de Sator», a kiért Lázár balistarius és Lőrincz ötvös állanak jót; 1464-ben Mosch Konrád «de Nyssa balistarius» (= számszerijjártó?); 1476-ban Péter pixidarius özvegye, Dorottya nyerte el a polgári jogot és Maczeko glaser, a ki «debet reformare fenestras»; 1511-ben Crawsz Tamás «von swebecher mund eyn waffenschmidt».

1431-ben Borbála királyné kézijjakért és nyilakért ir Kassára,[2] 1522-ben Báthory István nádor pedig «sex aut octo arma hastiludiorum componere».[3]

Himvarrók (seydenhafter): György (1463—1483), ez utóbbi évben közgyülési tag; János (1487); Jakab a XV. század végén $1/2$ frt adót fizet. 1591-ben Himvarró Katalin,[4] 1640-ben Lódingcsináló Jakab[5] említtetnek.

A *gombkötők* (Knopf- oder seidenstricker) 1598-ban a takácsokkal vannak egy czéhben[6] s 1603-ban külön szervezkednek.

A federschmückerek 1577-ben szintén a takácsokkal (czwillicher) vannak egy czéhben. 1583-ban Staner György federschmücker él; pecsétjében egy kéz tollforgót tart;[7] 1587-ben Czuka György, a következőben Tompa Pál federschmücker nyert polgárjogot.

1580-ban[8] Kolozsvárról irják: «valami *gyöngyfüző*, ki Kassán lakott és ott való fiú, most itt benn lakik».[9]

Kassa városa 1603-ban Kramer Jakab lőcsei lakos útján orgonát rendel minden valószinűség szerint a külföldről. 1634-ben a város az újszandeczi Koffenberg Jakab organariussal és segédjével, Domagalius Pállal építtet orgonát, a kik 300 frtot felvesznek.[10] A város Bártfához is fordul ez ügyben mesteremberekért s az orgonaépítéshez szükséges hársfáért.[11] Az 1690-ik évi számadókönyv szerint: «Az orgonacsinálónak bortiszt által fizettünk fl. 32. den. 10.»

Perényi Ferencz nagyidai kastélyába a kassai fazekas Gergelytől rendel kályhákat 1555-ben.[12]

Frigyes lőcsei rézműves 1587-ben ajánlkozik a kassai Szent Erzsébet-templom leégett tornyának rézzel való fedésére.[13]

[1] Kassa város levéltára 3638. — [2] Ugyanott, 177. — [3] Ugyanott 18130. — [4] Ugyanott, 4268/82. — [5] Anyakönyv a kassai róm. kath. plebánián. — [6] Kassa város levéltára 4772. — [7] Ugyanott, 3737. — [8] Ugyanott, 3589/35. — [9] Ugyanott, 5029. — [10] Ugyanott, 6538/19, 6538/90. — [11] Ugyanott 6538/53. — [12] Ugyanott 1768/29. — [13] Ugyanott 4008/12.

1612-ben Langbein Ábrahám és Pál eperjesi kannagyártó mesterek a Homonnayak részére Munkácsra ónkoporsót készítettek.[1]

Paizsgyártók (clipeator, clipeipar, clipearius, pawismacher, pawesner) Kassán a XVI. század első évében tünnek fel: Péter; Barnabás 1509-ben polgárjogot nyert. 1517-ben a fazekasokkal vannak egy czéhben s mestereik: Cristof Zeffmacher, Barlabas Paweszner, Michael Töpper, Steffen Töpper. A paizsok díszéről szól, hogy 1599-ben Czyahrowzky Ádám lengyel nemesnek zálogban volt, mint irja: «Gombkötő Zachariásnál egy igen szép gém bokortollam, paizsban való, annak tartozom tizenkét forinttal».[2] Másféle díszre szolgált a Mladosevith Horváth Ferenczé, a ki 1615-ben irja, hogy örökölt «egy könyvet is, melyben volt két darutoll.»[3] A paizsgyártók készítették a kopjákat is. Svendy Szatmárra (1565), Ungvárra (1566) sürgeti a kassai mestereknél megrendelt kopjákat és paizsokat.[4] 1575-ben Kassa 100 kopját küld Tokajba, melynek ára 28 frt 88 dénár;[5] Bornemissza Imre tokaji kapitány 1589-ben ismét száz kopját kér a várostól.[6]

Dániel, eperjesi *képiró és kőfaragó* (moler und bildhauer) 1600-ban a kassai Král Albertné részére egy sírkövet és zászlót készített.[7] Ugyancsak Eperjesen él 1643-ban a Drezdában 1603-ban október hó 17-én született Pretzschner Tóbiás «seines hantwergs *ein bildhauer und tischler*», a kinek apja József erszénygyártó volt.[8] Pretzschner Prágában Altman Dánielnél, majd Lignitzben Gerholdt Máténál tanulta ki a képfaragást. Erről Lignitz város «bildhauerei» bizonyítványt adnak, melyet Matheus Gerholdt bildhauer, Tobias Persman bildhauer, Martinus Hoffmannus diaconus, Hans Wilhelm Gerholdt bildhauer és Casparus Kuligk schumacher irtak alá.[9]

Kassán nyert polgárjogot 1774-ben Zsigmondi András *sculptor* ex possessione Sóbánya com. Sarosiensis, és 1775-ben Ferland Keresztély *sculptor* ex Curlandia oriundus.

*

Kassa város tanácsa 1769. év szeptember hó 1-én 503. sz. a. megkereste Lőcse városát, hogy Szilassy János lőcsei ötvöst, a ki «perfecta artis suæ cognitione reliquos in circumvicinia existentes longe antecellit», szólítsa fel, hogy a kassai sz. Erzsébet egyház részére egy úrmutató (monstrantia) készítését vállalja el, elkészítvén annak tervrajzát és költségvetését.

Szilassy a kész művet 1770 augusztus hó 2-án a lőcsei tanácsnak a következő rossz magyarsággal szerkesztett irat mellett bemutatta:

Specificatio. Az megkészült monstrancziának Kassa városában parochialis templomhoz az picturált képeket, kövecskéket, virágokkal, 2 üvegeivel az vas rúddal, minek elébb öszverakván tekintetes biró uram (t. i. a lőcsei) előtt és ordinarius notarius uram előtt megmérvén, a mi nem ezüst, e szerint felül az nagy kereszten Atya Isten és Szent Lélek képi, 3 historia képekkel, 6 angyalkákkal, ezek mindöszve nyom bécsi latot 5, a középső koszorúban az Úr vacsoráoccsoraja 4 historia képekkel, 2 nagy angyalokkal, 139 zománczos virágocskákkal,

[1] Kassa város levéltára 5480/3. — [2] Ugyanott, 4843/89. — [3] Ugyanott 5594. — [4] Ugyanott 2621., 2719. — [5] Ugyanott 3285/61. — [6] Ugyanott 4121/77. — [7] Ugyanott, 4908/4. sz. — [8] Ugyanott lajstromozatlan. — [9] Ugyanott lajstromozatlan.

2 részről az két szárnyon zománczos 18 levélkékkel, 64 zöld levelekkel, 2 kis czédulával az Úr vacsorája körül nyomnak ... 32
az pedalisán 4 képek, 12 angyalokkal ... $7^{1}/_{4}$
az közönséges kövecskék 387 ... $2^{1}/_{4}$
az üvegei nyomnak ... $7^{1}/_{2}$
az vas rudja nyom ... $53^{1}/_{2}$
tészen latot ... $107^{1}/_{2}$
az monstrantia nyom mindenestül bécsi latot ... 386
defalkálván az felső latokat ... $107^{1}/_{2}$
tehát az monstrantiában vagyon bécsi lat. ... $278^{1}/_{2}$

Nota. Azon 11 gyémántokat és 19 rubintokat, melyeket kezem vevén foglalva vannak az világ globison találkoznak gyémántok ... 9
az Szent Lélek képi fölött egy nagyobb, egy kisebb ... 2
Rubintok Atya Isten képi az 3 szegü táblácskán rubintok ... 9
az lunulában ... 8
legalól ... 2

Az többi gyémántokat 110 darabocskákat hozzá adván az monstranciához, ezeknek szemrül-szemre legalsó ára r(énes) fl. 337
item 5 brilliánt rubintok, 6 smaragdok egy safirral ... 21.30 kr.
az futrálissáért fizettem az képfaragónak r. fl. 6·30 kr. az kötőnek (t. i. könyvkötőnek) borításáért 14, öszve ... 20·30 kr.
az monstranciának egész készítéséért, aranyozásaért, picturáért, az mint végeztünk ... R. fl. 1000
Summa az egész pretensio R. fl. 1385

Azon ezüstöt, melyet hozzáadván, visszavárom, 48 bécsi latot 13 próbást.
Kit adván Lőcsén anno 1770, die 2-dik augusti. *Szilassy János.*
A pretendált summa egészben lefizetetett, recognoskálom.
Kassa, die 8-tava Augusti. *Szilassy János.*

Kiérdemelt munkadíját tehát személyesen vette fel a mester Kassán, sőt valószinű, hogy maga mutatta be és adta át szülővárosának remekművét. Szilassynak atyja, György ugyanis kassai ötvös mester volt s fiát 1719-ben szegődtette inasúl műhelyébe a kassai ötvösczéh könyve szerint.

Szilassynak úgy Lőcsén, mint Kassán és Kis-Szebenben több műve maradt fenn, melyeken a bélyegzetes «tűzben picturált» képek sohasem hiányzanak. Fia után itélve az apa is korának derekabb mesterei közé tartozhatott s valószinű, hogy György trébelő kalapácsa alól került ki az a három rézveretű tábla, melyek Kassán a főutczán álló Mária oszlopot díszítették s jelenleg a kassai múzeumban őriztetnek. A Mária oszlop készítésénél közreműködő mesterek neveit forrásunk szerint a mű alapkövébe elhelyezték s lehet, hogy feltevésünk valaha nem fog valónak bizonyulni, de ragaszkodunk hozzá, mert a hagyomány szerint a táblák, az éhség, a dögvész és háború mesteri allegoriái, *lőcsei* mester művei s tehát a Lőcse városában, messze tájékra szóló hirnevet szerzett fiúnak emlékezete olvadhatott össze az apáéval. A domborművű táblák mindenesetre magyar művész munkái, a mit a háború allegoriáján levő alakok magyar typusa és ruházata ad oculos bizonyít.

Visszatérve Szilassy «Specificatió» jára, a kassai dátum arról tanuskodik, hogy a mester a latin nyelvben többé-kevésbé járatos volt, a mi ha talán az ő korában nem is volt érdem, de nem hagyhattam említetlenül.

A monstrancziáról szóló iratok mellett egy czédula is van a Szilassy kezeirásával: «Készítetett szabad királyi Kassa városában levő parochialis templom részére 1770-dik esztendőben Lőcsén lakozó Szilassy János, arany és ezüstmíves által tiszta megaranyozott 13 próbás ezüstből. Inventálta, az képeket tűzben picturálta, egészben készítette». A felírást a monstrancziára leendő alkalmazás végett készítette a mester s bőbeszédüsége a szerző öregedő korára vall. Ekkor már túl lehetett a 60 éven.

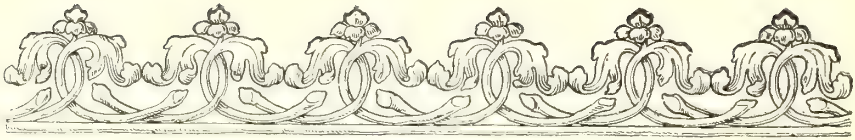
A feliratot csakugyan ott találjuk a kassai sz. Erzsébet egyháznak máig tulajdonában lévő művön, s látván ezt,* ha talán a felirat első felének részletező fontoskodása futó mosolyt csalt ajkunkra, az inventálás, az tűzben picturált képek, a mű egészben való készítése csakhamar az őszinte elismerés szavaira késztet. A zománczozott lapokra festett historiák, az öntés és a trébelés, a kövek foglalása egy az ötvösség technikájának minden ágában egyaránt járatos mester alkotását mutatja, míg a rococco stilben való inventálás a tárgyához értő s vele szeretettel foglalkozó művészszel ismertet meg.

A lőcsei ötvösczéh az 1772. esztendőben új pecsétet készíttetett. Átmérője négy és ½ czentiméter. A mezőben sz. Eligiust látjuk, a mint egy kehely kupáján dolgozik, mellette a szokásos attributumok. A mezőt kettős koszorú fogja körül s e közt a következő felirat: Sigillum. Honesti : Contubernii : Aurifabror(um) C(ivitatis) Leuschoviensis. A feliratot fent és lent egy-egy czimerpaizs szakítja meg. A felsőben a város czimeréből csupán az apostoli kettős keresztet látjuk s ez ebben az alakjában szinte úgy tünik fel, mintha a pecsétmetsző a város *hitelesítő jelét* akarta volna vele ábrázolni ; az ötvösmű-kiállítás lajstromában több helyütt közölt jel legalább nagyon hasonlít reá. Az alsó czímer paizsában kehely s felette egy fénykörös fej, talán a nap mintegy a nemes fémek symboluma. A mező alján az 1772. évszám.

A pecsétlő tehát *Szilassy* czéhmestersége alatt készült, mely hivatalt 1747 óta 1782-ben bekövetkezett haláláig viselte ; ** jele volt ez egyéni kiválóságának. Lehet, hogy a pecsétlő is az ő keze munkája ; a körirat szerkesztéséhez bizonyára volt szava. Különösen a legenda *honesti* szavára állapítjuk e meggyőződésünket ; s épen azért, mert használata itt, a hol a metsző a lapidaris stilre volt utalva, szokatlan. Reávall azonban Szilassyra s még sem szabad azt egyszerűen epitheton ornansnak tekintenünk, mely a czéh által önönmagának adományozva, furcsának is tünhetnék fel. A *becsületes* jelző csakugy hozzátartozott valaha a mesterséghez, mint a nemesi osztályt magában foglaló regnum Hungariæ-hoz az inclytum szó, és kiváltságot, jogot jelentett, ez a kardforgatáshoz, amaz a tisztességes munkához. Úgy véljük, ezt akarta a czéh elöljárósága kitüntetni.

Kassán, 1903 május hó 6-án. *Kemény Lajos.*

* Lásd «Arch. Ért.» 1892. évf. 447. l.
** «Arch. Ért.» 1902 évf. 283. és köv. lapjai

IRODALOM.

SZIGETVÁR TÖRTÉNETE. Báró Biederman Rezső megbizásából és nagylelkűségéből irta *Németh* Béla. Pécsi Irod. és Könyvnyomdai Részv. Társ. 1903. Nagy 8°. 391 l. Források jegyzéke és Névmutató. Több alaprajzzal és képpel.

A czímben megnevezett báró úr szokatlan nagylelkűséggel, nem csak viseli e szép monographia költségeit, hanem több száz példányban ajándékkép meg is küldte számos tudományos intézet és iskola könyvtárának. Fogadja ezért részünkről is őszinte elismerésünket, a mit annál szivesebben fejezünk ki, mivel ez a mű szerzőjének igen gondos és alapos kutatásai, körültekintő helyi ismereteinél fogva monographia-irodalmunkban kiváló helyet foglal el. Minket ugyanitt, a terjedelmesebb történelmi rész mellett, főkép a város és vár építőművészeti s más emlékeinek leirása és azok története érdekel közelebbről s ezért itt csak nehány fejezetre teszünk egypár megjegyzést.

Szigetvár őskora és «A monostor» czím alatt 11 lapon át tárgyalja szerző e vidék topografiáját s régészeti leleteit. Helyszinrajz-vázlaton feltünteti a táj ős- és római kori képét s tüzetesen leirja a vidék átalakulását. E nélkül természetesen a helynevet «Szigetvár» sem érthetjük meg, noha az itteni nép ma is *Szigetbe* megy, nem pedig *Szigetvárra*.

«A monostor» czímű fejezetből megtudjuk, hogy Sziget egykori neve Lázár-sziget volt, a melyen premontrei monostor állott; sőt «a szigetvári mai (melyik?) templom tornya alatt egy faragott kődarab foglal helyet, mely egy ülő helyzetben faragott szentnek alsó része». Szerző szerint ez «remek szobrászati alkotás a XIV. század elejéről». S nem lehet egyebet feltennünk, mint hogy e töredék még a hajdan itt lakott premontreiek templomának egyik emléke. (18. l.) Kár, hogy erről egy fénykép bemutatásával nem győzi is meg egyszersmind olvasóit.

«A régi város» czimű fejezetben pontosan leirja a hajdani árkok, hidak s az egész terület régi állapotát s azok maig látható maradványait. El kell ismernünk, hogy mindez a helyi történet megértésén kívűl régi vízvár-rendszerünk ismeretéhez becses adalék. Adja a Szigetvár környékén levő kicsi és egykori helyiségek térrajzát, aztán szól a régi vár állapotáról, melynek helyszinrajzát a város mai térképre festetve mutatja be. (43. l.) Leirásában mindenütt gondosan megjelöli a régi és mai állapot közötti összefüggést; megjelöli az egykori öreg torony (donjon) helyét, melyet ő védőtoronynak nevez. Itt azonban igen merésznek találjuk azt az állítását, hogy ez a torony azért eredhet a XV. századból, mert azt előbb négy- vagy többszögletűre szokták építeni. Ha ez állana, akkor pl. a szepesi és több más XIV. sőt XIII. század hengeralaku öreg tornyunkat mind a XV. századba kellene tennünk s viszont

érthetetlen volna a kimándi s több más négy, vagy több szögü *XV—XVI.* századbeli torony. Épen így merésznek tartjuk azt az állitást, hogy az öreg tornyok átmérője épen háromszor adja a magasságot s e tételből kiindulva a szigeti-donjont mindjárt 27 méter magasnak állítja. Magyarországi, sőt tudtommal a külföldi várak tanúlmánya sem haladt még annyira előre, hogy a különben is kevés eredeti magasságban fenmaradt öreg tornyok méreteiből ilyen dogmákat lehetne felállítani. A szigeti donjonról adott leirás pedig megállhat a donjon általános, de nem a szigetinek leirása gyanánt, annál az egyszerű oknál fogva, mivel abból semmi sem áll ma helyén s így épen azt nem tudjuk róla, a mit tudni szeretnénk: hogy mennyiben felelt meg az általános tipusnak, vagy mennyiben tért attól el? A vár hires ostromához is helyszini tanulmányok alapján készűlt térvázlatot mellékelt, a melyből láthatjuk, hogy az ismeretes régi csataképekről vett alaprajzon s az ezredévi kiállítás számára készűlt domború mű kép is vajmi kevéssé felelnek meg a valóságnak! A török elüzetése utáni időkből leirja a várnak és városnak az akkori hadi tudomány szerint való átalakítását. Így a vár déli oldala és a kórház között egy sánczokból álló labirint készűlt ekkor, melynek az volt a rendeltetése, hogy a falon át mászó ellenséget, ha az bele tévedt s tovább haladt, mint egy macska — ezért nevezték Katznak — meg fogja. Különben az északnyugati bástya két-harmadrészét, az észak-keletinek felét és keleti közép bástya nagyrészét már a törökök megépítették kőből. Negrini olasz építőmester aztán csak ezeket folytatta. Ma már a vár, «hol egykor a csaták vad lármája hangzott, csendes gazdasági fészek. A szegletbástyákat tehénistállók, néma szérük és bognárműhely foglalják el, az egykori kazamaták béresek lakásai, az egykori belső vár helyén török-minaret romjai s a hely hol hős Zrinyi halálával a halhatatlanságot szerezte, ma csendes konyhakert; az utolsó kirohanás helyéről 1795-ben még a földet is kihordták a Rácz-utczára». A hajdani Ó-Város közepetáján még áll a keresztény templommá alakított, egykor nyolczszögletű s igen magas minarettü török mecset. 1780-ban alakították ezt át olykép, hogy a nyolczszöglet sarkait elvágták, kívül négyszöggé bővítették s eléje korust és erre baroktornyot építettek. Így az eredetileg 13 m. 20 cm. hosszú és széles mecset 20·70 m. hosszúvá vált s külsején eredeti alakja többé fel nem ismerhető. Belül is a korussal szemben levő fülkét beépítették s a főoltárt tették elébe, a keleti és nyugati falakon pedig nagy barokablakokat vágtak. Mind e mellett ma is ép a 18 méter magas kupola, melyre Dorfmeister 1784-ben Zrinyi Miklós hős halálát dicsőítő freskókat s kronosztikon feliratokat festett. Szerző ez utóbbiakat gondosan közli, de a képekről semmitsem szól.

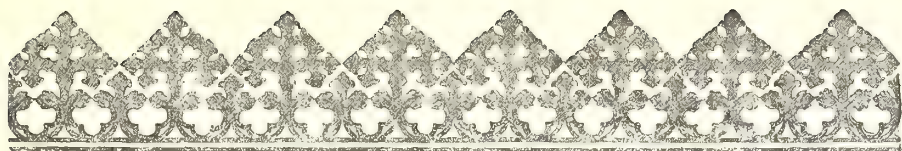
Terjedelmes és igen becses, szép elbeszélésű történeti részéből itt csupán azt az érdekes fejezetet emeljük ki, a melyben a szerző Tynodi Sebestyénnek származási helyére nézve Szilády Áron s másokkal szemben megállapítja, hogy e meleg érzésű vándor lantosunk nem a fejérmegyei Tinod-pusztán, hanem a többi Szigetvár melletti Tinod és Mozsgóról származó Tinodiakkal együttt Somogyban született. De ez a Tinod is, költőnk szülőfaluja, mely Büdösfától keletre feküdt, már a török hódoltság kezdetén elpusztult s ma egy mező neve tartja fönn emlékét.

A mű forrásai közt eredeti levéltári a kutatások eredményeit is találjuk, a melyek azonban nem az aktuális helyeken, hanem hátul külön egymásután a szakaszok czímei alá sorolva találhatók fel. Igaz, hogy így a számokkal való

utalás hiánya nem zavarja az olvasás folytonosságát, de viszont nagyon megnehezíti a források ellenőrzését.

Mindezek mellett is őszinte örömmel teszszük le e könyvet, mint a mely a felölelt anyagnak sok tekintetben új megvilágítása és alapos feltárását élvezetes előadása által is vonzóvá tudja tenni. A mű és mellékleteinek kiállítása bármely elsőrendű nyomtató intézetnek is becsületére válnék. *—e—r.*

BRITISH MUSEUM. *A guide to the antiquities of the bronze age in the department of British and mediaeval antiquities*, 1904. 8-r., 159 l., 10 képes táblával és 148 ábrával. A British Museum őskori régiségtárának őre, Charles H. Read, egy kis mesterművet bocsátott közre az idézett czím alatt, mely egyesíti a kézikönyv czélját a hely szinén forgatandó magyarázó lajstrom előnyeivel és mindkét irányban nagyban fokozza hasznavehetőségét a sok sikerült ábra, melylyel a gondos szerző ellátta. A gyűjtemény híres arról, hogy ritka teljességgel képviseli a brit szigetek őskorát; azonkivűl jellemző példányai vannak a világ mindazon tájairól, a hol az őskori bronzműveltség nyomát hagyta. Magyarországot a zsujtai és néhány más érdekes lelet képviseli; a magyarázat ugyan csak néhány lapra szorítkozik (99—102. l.), de találó. «Ez az ország — úgy szól — különösen érdekes, a menynyiben a bronz korábbi időszakában bronzrégiségei a külső befolyásoknak soknemű nyomát mutatják, míg a későbbi időszakban oly művészi magaslatra és fényre emelkedett a bronzipar, hogy csupán a skandináviai bronzipar multa fölűl. Az ország nyiltabb része igen korán vett részt a bronzműveltségben, a későbbi fényesebb fejlődés leginkább a nagy forgalomtól félre eső hegyi vidékeken virágzott. Itt zavartalan elzárkozottságban tökéletesb formák és diszítmények fejlődtek és tartották fönn magukat azontúl is, a mikor szomszédos országokban már a vas használata volt érvényben. Magyarország nevezetes nagyszámú rézszerszáma miatt. A réz bőségesen fordul elő, tehát igen korán dolgozták föl szerszámokra és éjszakibb meg délibb vidékek felé szállították. A magyarországi rezet jelentékeny mennyiségű nikkeltartalom jellemzi.» A réz korai föllépésére a tolnamegyei lengyeli kőkori telepet idézi. Mintegy a 3000—2500 Kr. előtti évek közé eső időben ismerkedhettek a déli vidékeken használatban álló fémmel. Cyprusi, hissarliki, görögországi formákkal rokonidomú tőrök, balták, vésők és egyéb fegyverek és szerszámok találtatnak az országban. Az ungmegyei lucskai kőkori temető rézleletét is annak tanuságáúl idézi szerző, hogy jelentékeny és igen korai rézkori fejlődés előzte meg a bronzműveltség kezdetét az országban, mely közel esik a második évezred kezdetéhez Kr. e. Magyarország régibb bronzkori míveltsége csatlakozik a Középeurópa egyéb országainak, Csehország s a Rajna vidék műveltségéhez. A későbbi fejlődés sok hasonlatosságot mutat a skandináviai bronzkorhoz, de sokban el is tér tőle, egyikök sem származik a másiktól, de közös külső befolyások alatt állottak és úgy látszik, hogy a magyarországi bronzkor jellemző diszítései a tekercses vonal és hasonlók a belföldi fejlődés eredményei. A jellemzőbb idomok közül rajzban is közöl a szerző egy harczi csákányt (103. ábra), egy kardot Zsujtáról (104. ábra) és egy csúcsos szélű tokos vésőt (105. ábra); egy ponczozott kördíszekkel ékített öv (106. ábra) talán nem magyarországi eredetű. *h. j.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA az elmúlt 1903-ik évben kénytelen volt javadalma csekélységénél fogva ugyanoly szűk keretbe szorítani működését, mint az elmúlt évtizedek folyamata alatt, a midőn rendes folyóiratának föntartása mellett csak időről-időre birta egyéb kiadványokkal is gyarapítani a szakirodalmat. A kassai székesegyház monographiáját, melynek előkészítése volt évek hosszú során át egyik igyekezete, a múlt évben néhány rajzlappal vitte előbbre. Egy más tervbe vett monographia számára («a magyar viseletről»), melyet Dr. Szendrei János b. tag. mint székfoglalót, a II. osztály ülésén előadott, nagy számmal készültek ábrák; a mű közzététele az 1904-ik év folyamán várható. A bizottsági folyóirat az «Arch. Ért.» megjelent a régi (30 íves) terjedelemben öt füzetben. Harminczhat irótól egészben 91 kisebb-nagyobb közleményt tartalmaz és a szöveget egy képes melléklet, 67 képes tábla úgymint 279 ábra kíséri. A bizottság képes duczainak készlete ismét 283 darab (közzétett) duczczal gyarapodott, úgy hogy az irodalomban megjelent ábrás duczok száma, melyeket ducztárában őriz, az 1903. év végén a 11992-ik leltári számra emelkedett. Ebből 178 darabot 15 fél vett kölcsön. Folyó ügyeit a bizottság deczember 5-ikén tartott ülésén intézte el, ugyanakkor állapította meg évi költségvetését, melyet a II. osztály a maradékából néhány száz forinttal toldott meg. Ugyanazon az ülésen rendes tagúl üdvözölhette Szendrei János újonnan megválasztott levelező tagot, a ki már évek hosszú során át volt a bizottság segédtagja. (Akad. Értesítő 1904. XV. kötet 5. füzet 202—203 ll.)

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT április hó 26-án, kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünet előtt utolsó rendes havi ülését.

Jelen voltak Forster Gyula másodelnök elnöklete alatt Halaváts Gyula, Kunvári Fülöp és Vásárhelyi Géza igazgató választmányi tagok és tiz más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván Dr. *Gerecze* Péter értekezett a pécsi egyetem helyéről és a legújabban fölásott római alapfalakról.

Dr. *Récsey* Viktor bejelentett értekezését betegsége miatt nem tarthatta meg.

A titkári jelentés folyamán *Martián* Julián magyar kir. honvéd-százados Kolozsvárról a társulat rendes tagjává megválasztatott.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Halaváts Gyula és Kunvári Fülöp ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A POZSONYI VÁROSI MUZEUM leltározását Helmár Ágost muzeumi őr befejezte. Az új leltár szerint 3585 szám alatt 8084 darab tárgy foglaltatik benne, 1900-ban 2866 alatt 2870 tárgy szerepelt. Az ott őrzött tárgyak közt érdekesebbek: a pozsonyi mészáros czéhkönyv 1549-ből, a kádárok czéh könyve 1550-ből, az ötvösöké 1575-ből, a pozsonyi ónöntőké 1643 stb. A négy évi munka gyakorlati eredménye, hogy minden tárgy meg van számozva, minden egyes tárgy czédulázva van, a czédulákat szakszerűen rendben tartják és minden tárgyat ennek alapján gyorsan és biztosan meg lehet állapítani. Az 1903-ik évi szerzemények közül említendők: Hummel zongorája, melyet 1793-ban Klockner János György Pozsonyban készített, a pozsonyi Szénatéren létezett «Bárány»-fogadó czégére, négy templomi függőlámpa, egyik 1720 táján készült pozsonyi ezüstmű; ajándékul kapták a pozsonyi lövészegyesület 1685. évi szép ezüstserlegét és letétbe kaptak egy XVIII. századi vasrácsot, mely valószinűleg Pozsonyban készült.

A muzeumi helyiségek túltömöttsége miatt új múzeumi helyiségek létesítése vált elkerülhetetlenné és a muzeum buzgó őre a Pozsonyban létező hidász szertári épület e czélra való átalakítását javasolja. A mikor meglesz az új muzeum az ország nyugati megyéit is akarják egy nyugot-magyarországi muzeumegyesületbe beléfoglalni, melynek ugyancsak a pozsonyi muzeum volna központja. (Nyugotmagy. Hiradó 1904. május 7. szám.)

AZ ERDÉLYI MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁNAK 1903. évi állapotáról dr. Pósta Béla az «Erdélyi Muzeum» 1904. évi 228—232. lapjain a következő hivatalos jelentést tette közzé: Tisztelt Közgyűlés! Az Erdélyi Országos Muzeum érem- és régiségtára az 1903. évben 2341 drb régiséggel és 466 drb éremmel gyarapodott. A régiségek között volt 141 drb őskori, 9 drb ó-görög, 25 drb római, 5 drb népvándorláskori régiség, 16 drb fegyver, 34 drb közép- és újkori ötvösmű, 16 drb costumetörténeti tárgy, 1062 drb ipartörténeti régiség, 6 drb építészeti és szobrászati emlék, 576 drb réz- és aczélmetszet, kőnyomat és festmény, 172 drb gyógyszertári emlék, 11 drb vegyes régiség és 268 drb néprajzi emlék. Ezen csoportok tartalmát képező régiségek közt volt 22 drb arany, 38 drb ezüst, 61 drb réz, 68 drb bronz, 101 drb vas, 25 drb kő, 881 drb agyag, 26 drb fa, 68 drb üveg és 1051 drb egyéb anyagokból készült tárgy. A szerzemények minőségére nézve ajándék útján kaptunk 987 és vétel útján szereztünk 1354 darabot. Az érmek között volt 25 drb ó-görög, 10 drb római, 5 drb barbarus, 208 drb magyarországi, 14 drb erdélyi, 174 drb külföldi és 30 drb emlékérem. Ezen csoport tartalmát képező érmek között volt 21 drb arany, 319 drb ezüst, 97 drb réz, 16 drb bronz és 13 drb vegyes fémből készült érem. A szerzemények minőségére nézve ajándék útján kaptunk 201 és vétel útján szereztünk 265 darabot. Éremtári szerzeményeinkhez járúl még 6 drb magyar és 1 drb külföldi papirospénz, melyek ajándék útján jutottak intézetünk tulajdonába. Ezen szerzemények nem tüntetik föl teljesen a régiségtár gyarapodását, mert intézetünk ez évben szakszerű ásatásokat foganatosított Dezméren, Nagy-Iklódon, Kis-Iklódon, Marosszentannán, Balsán, Petrozsényban, Zalatnán és Kolozsvárt a Petőfi-utczában Simonffy István úr telkén. Az ezen ásatásokból kikerült régiségek kitesznek legalább kétszer annyit, mint fent kimutatott és már számba vett régiségtári szerzeményeink; azonban e régészeti anyag számáról pontos adatokkal nem szolgálhatok, miután azokat hely és munkaerő hiányában föl se bontottuk, annál kevésbbé lajstro-

moztuk s valószinűleg nem is fogjuk ezt lajstromozhatni soha. De még ezen ásatások anyaga sem meríti ki régiségtári szerzeményeinket, mert intézetünk szoros kötelességének tartván, 'hogy a kolozsvári Szt. Ferencz-rendiek XV. századbeli zárdája restaurálásánál folyó munkálatoknak tőle telhetőleg segítségére legyen, megkapta a bontásnál napfényre került mindazon építészeti emlékeket, a melyek igen becses tudományos anyagot képviselnek, de a restaurálásnál fölhasználhatók nem voltak. Lajstromozva és elhelyezve ezek sincsenek. Egy tömegben hevernek az egyetem souterrainjének a fűtőház mellett levő folyosóján. Érem és régiségtárunknak volt ez évben bevétele :

Az 1902. évi szinleges pénztári maradványból	330 K.	23	fill.
Az 1903. évi rendes dotáczióból	1800 «	—	«
Az Esterházy-alap évi kamatjából	400 «	—	«
Botpénzből	32 «	28	«
Fizető látogatóktól	46 «	50	«
Útmutató eladásából	100 «	24	«
Összesen	2709 K.	25	fill.
Kiadása pedig volt	4895 K.	31	fill.

Ezek szerint intézetünk ez évben 2186 korona 06 fillérrel többet adott ki, mint a mennyi bevétele volt. Ezen túlkiadást az igazgató a Mezőgazdasági Banktól saját személyes felelőssége mellett fölvett 2000 korona kölcsönből és sajátjából fedezte. 1903 május 29-én az érem- és régiségtár az egyetem záróünnepélyeivel kapcsolatosan megnyittatott a nagyközönség számára. Ugyan e napra elkészült a gyűjteménytár 58 lapra terjedő nyomtatott útmutatója. Az éremtárban feldolgoztatott 65 lelet és éremgyűjtemény, a melyekben összesen 8203 drb érem volt s a melyekről 65 szakszerű katalogus készült. Néprajzi gyűjteményünk szakszerű gyarapítására megkezdettük az erdélyi halászat rendszeres felgyűjtését, a melynek érdekében három gyűjtőútat tett intézetünk. Ezen útak eredménye a Mezőségi tavak és a Fekete Ügy halászatának felgyűjtése és ezeknek szakszerű ismertetése volt az Ethnographia czímű folyóirat 1903. évi 6., 7., 9. és 10-ik számaiban. Ugyanezen gyűjtőútak alkalmával megmentetett minden olyan néprajzi tárgy, a mely ha nem is volt a jelenlegi sistematicus gyűjtésünk tárgyát képező népies halászat körébe vágó, de az enyészettől még is meg kellett menteni. Ilyen formán néprajzi csoportunk fejlesztése rendszeres stádiumba lépett, elfogadva a megállapodott nagy néprajzi gyűjtemények helyes gyűjtési módját, a melynek eredménye mindig két gyűjteménycsoport felgyűlemlésére vezet, t. i. egy sistematicus gyűjteményére, mely azonnal feldolgozás alá kerül és egy ú. n. miscellanea gyűjteményére, a mely akkor kerül beosztásra, a mikor a népies foglalkozások azon tárgyi csoportja kerül sistematicus felgyűjtés alá, a melyhez az illető tárgy tartozik. Néprajzi csoportunk ez évi bővüléséről a czédulalajstrom is elkészült, mely 268 lajstromczédulából áll. Régiségtárunkban ez év folyamán készült el a helyszíni lajstrom is, a mely még csak az utolsó átnézésére vár és akkor felöleli régiségtárunk egész kiállított anyagát. Éremtárunk ma is épen olyan rendezetlen, mint a milyen öt évvel ezelőtt volt. Éremszekrényeink elkészültek ugyan, de személyzetünk ezen óriási anyag feldolgozására teljességgel nincs ; az éremtár szakszerű lajstromozása is olyan munka tehát, a mely valószinűleg soha sem fog elkészülni. A hazai és külföldi intézetek és szakemberek közül rendelkezésére állottunk ez évben egy angol, két német, egy orosz és több magyar szakembernek, a lipcsei képzőművészeti muzeumnak, a szentpétervári

Archæologiai Comissionak, az Estlandi muzeumnak, a Magyar Nemzeti Muzeum állattárának, a Műemlékek Országos Bizottságának, a nagyenyedi és dési gyűjteményeknek. Tudományos levelezésünk 547 számot tett ki. Képtárunkat másolás végett hat festő 19 esetben vette igénybe. Osztályunk ingyenes látogatóinak száma 85, rendes nyitás alkalmával 3562 —, fizető látogatóink száma 138 volt. A gyűjteménytár karban tartása végett folytattuk a vastárgyak præparalását és præparaltunk 512 darabot. Töredékekben lévő edényeink közűl 7 darabot sikerűlt egybeállítani ; a képtárban pedig 25 keret nélkűl álló megrongyolódott festményt tisztítottunk ki s helyeztünk olyan karba, hogy az egy esetleges restaurálás után most már végleg meg lesz óvható. E 25 képet magában az intézetben készűlt keretekbe helyeztük. Nehezebb munkánk volt azon négy fára festett kép helyreállításával, a melyek az elhanyagolt kezelés folytán körívben meghajoltak, ezeket is sikerült újra laposakká tenni, a mely újabb megvetemedésüket meggátolja. Az állam által letétbe helyezett képek közűl az egyik a festékanyag helytelen kezelése folytán pattogzani kezdett. Ezt az Országos Képtárhoz küldöttük be fixálás és helyreállítás végett, a mit maga a kép festője végzett el. Rákóczi bölcsőjét új és különálló szekrénybe helyeztük el, helyesen állítván azt fel függő bölcsőnek, mert korábban ringó bölcsőnek restaurálták azt, a minő pedig az soha sem volt. E szekrényben helyeztük el, a bölcső felett lebegő helyzetben, azon részben aranyozott ezüst pálmaágot is, a melyet a budapesti egyetemek és főiskolák ifjúsága helyezett arra a kassai Rákóczi-kiállításon. A gyűjteménytár állapotáról jelentjük, hogy az anyag felhalmozódása következtében negyedik kiállítási termünket a közönség elől kénytelenek voltunk elzárni ; folyosóinkon az a rend, a melyet a megnyitás alkalmára ott teremtettünk, felbomlott, mert itt is kénytelenek voltunk részben fel nem állítható kőrégiségeket, részben fölbontatlan ládákat és a laboratoriumhoz szükséges deszkákat helyezni el. Kőrégiségeinknek ez évben szerzett anyaga az udvarra szorúlt, a hol azoknak sem épségeért, sem hiánytalan megmaradásáért felelősséget nem vállalunk. Mindezeknek bekövetkezését előre láttuk és nem kell különös jósló tehetség ahhoz sem, hogy ezen állapotok folytatását jelezhessük. Negyedik termünk bezárását csakhamar követnie kell a harmadik terem bezáratásának is, sőt újabban érkezett nagyméretű képküldeményeink máris szükségessé tették a második terem egyik ajtajának elzárását. Az ásatásokból kikerűlt anyagnak præparalása végett ki kell azokat bontanunk, erre pedig máshol, mint a kiállítási termekben hely nincs és így körűlbelűl a jelen év augusztus havától kezdve egész gyűjteménytárunkat ismét el kell zárni a nagy közönségtől. Kötelességem mindezeket a t. Közgyűlésnek bejelenteni, mert nekem ezen másíthatatlan tényekből le kell vonnom a consequentiákat. Be kell ugyanis látnom azt, hogy az Erdélyi Országos Muzeum érem- és régiségtárából olyan régiségtárat, a mely e nevezetre méltó, nem lehet csinálni, mert az ehhez szükséges helyiséget, szakbeli segédszemélyzetet, tárgyi dotácziót a kormány, a mely a helyiség és segédszemélyzet tekintetében szerződéses kötelességet vállalt, megadni nem akarja ; az Erdélyi Muzeum Egylet e tekintetben fennálló jogait nem érvényesíti, a tárgyi dotáczió tekintetében pedig meg van győződve, hogy 1800 koronával kötelességének eleget tesz. Ilyenformán kétségtelenné vált, hogy e gyűjteménytárat nem csak fejleszteni nem lehet, hanem még oly módon kezelni sem, mint a mily módon minden közvagyont kezelni kell ; a miből következik, hogy az érem- és régiségtár a jövőben csak olyan módon kezelhető, a

minő módon azt az én hivatali elődöm, bizonyára nem minden keserűség nélkűl, kezelni kénytelen volt. Egyesületünk igazgató választmányában megkísérlették bizonyítani, hogy azzal a kezelési móddal a kormány, a Muzeum Egyesület és a nagy közönség meg volt elégedve. Én ezt nem hittem el. Most öt év tapasztalatai meggyőztek arról, hogy ez csakugyan így is van. Ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy osztályunk anyaga földolgozatlanúl, számbavétel nélkűl, részben az udvaron, részben raktárban, részben a fűtőház mellett levő pinczefolyosón hever, — ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy ez a gyűjteménytár a nagy közönség előtt láthatatlan lesz s annak tudatából kivész, — ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy múltunk emlékei részben a külföldre, részben hazánk más muzeumaiba, részben magángyűjtők birtokába kerűlnek, — ha minden tényező meg van azzal elégedve, hogy hazánk összes muzeumai a kormány és az illető vidékek hazafias közönségének lelkes támogatása mellett emelkednek, virágzanak s részüket kiveszik a hazai kultura szolgálatában, a mi 42 esztendős intézményünk pedig galvanikus föléledés után visszasülyed a semmiségbe, — ha minden tényező megelégszik azzal, hogy a gyűjteménytárunk által képviselt tudományszakban Erdély területén csak a nemzetiségek fejtsenek ki számbavehető működést: akkor nekem nincs jogom az összes tényezőkkel szembeállva meg nem elégedettnek lenni és én igérem, hogy ezentúl hallgatni fogok. De mert mind az, a mi most következni fog, olyan dolog, a miért a felelősséget úgy anyagi, mint erkölcsi tekintetben valakinek viselnie kell: kötelességem most, mikor utolszor hallattom e tekintetben szavamat, kijelenteni, hogy én minden anyagi és erkölcsi felelősséget a bekövetkezendőkért magamtól elhárítok. Hivatali állásomból kifolyólag minden tőlem telhetőt meg fogok tenni, hogy annyi bajt hárítsak el, a mennyit csak lehet, — de mert a feladatok súlyát ismerem, tudom azt is, hogy a züllést, a melyet öt esztendőre megakasztottam, — ott a hol kötelességét egyetlen tényező sem teszi meg, — egymagam meg nem akadályozhatom. Kolozsvárt, 1904 márczius hó 20.

A t. Közgyűlésnek alázatos szolgája dr. *Pósta Béla*, egyetemi ny. r. tanár, az érem- és régiségtár igazgatója.

A TISZAFÜREDI MÚZEUM az 1903-dik évben is szépen gyarapodott. Az itteni Ásotthalmot ezt a terramare őstelepet az egyesület már két év óta rendszeresen kutatja, mindig kedvező eredménynyel. Míg a tószegi, széphalmi hasonló telepek zavartabban s kevertebben már vegyesebb korszakokat képeztek, addig az Ásotthalom a præhistoria embereinek eszközeit, készítményeit, az életmódjukra és kulturájokra vonatkozó maradványokat érdekes változatokkal gazdag gyűjteményben mutatja fel. Az Ásotthalomnak a tudományosság szempontjából történő teljes felkutatása 1904. év folytán fog végbe menni a helyreállítási munkálatokkal együtt, mert ez közlegelő része lévén, az illetékes közönségnek a megásott részek helyreigazítása igértetett. Kivánatos lesz azután a halom publikálása teljes egészében. Az Ásotthalomban munkálkodtunk márczius elejétől november végéig, a nyári aratási és cséplési idő szorgos munkájára eső rövidebb vagy hosszabb megszakításokkal. Itt először is az előző év őszén a halom sekély lejtőjén ásott kisérleti árkokat kellett betölteni; majd a halomtól keletre eső sírmezőben újabb kisérleti csatornát ásattunk, mely munkálat három sírvermet tüntetett fel állatcsontokkal és edénytöredékekkel vegyes rétegzetekkel. Majd a déli lejtőn húzattunk kisérleti árkot, mely ásatás

azt mutatta, hogy a halom lejtője le egészen a debreczeni országútig réteges ; tűzpadok, csigahéjrétegek, sárga agyagtapasz, — égetett — földhamus rétegek. Innen csont-eszközöket, kőből való szerszámokat s agyagedény-részeket kaptunk.

Legfőbb munkálatunk a halom testében a mult évben ásott szelvényekkel párhuzamosan felvett, átlag 25 m. hosszú, 2·50 m. széles szelet, a melyből ősz végéig négy ilyen méretűt ásattunk, átlag 2—4 m. mélységben. A rétegek érdekes, hullámos változatokban folytatódtak és ismétlődtek, mint az előbbiek 23 sorban, erre felé (a régi Tiszafüred felé) mind több-több czölöp és karó bizton felismerhető és megállapítható nyomaival. A leletek mennyisége és érdekessége teljesen megfelelő és kielégítő a reáfordított munkával és költséggel szemben. — Az Ásotthalomból az 1903. év folytán kikerültek: *Kőből való tárgyak és eszközök.* Örlőkövek 13 db ; nevezetes a legnagyobb 44 cm. hosszú, 30 cm. széles, igen kopott, a többiek váltakozó nagyságban. Egy teljesen ép kőbalta vagy szekercze, 9 db egyéb kőbalta töredékekben ; vésők vagy ékek 7 db, mind egész ; zúzó, morzsoló és törőkövek 16 db. — *Csontból és agancsból való tárgyak.* Kések és simítók állatbordákból (26 és 12 cm. nagyság közti változatban) 15 db. Csontlyukasztók és árak (20 és 6 cm. közti nagyságban váltakozva) 16 db ; tű 6 db, 13 és 8 cm. nagyság közt, köztük csinos köpüsfejű tű 3 db, fonó-szövő eszköz 4 db. Agancsból fokosok 13 db és 3 db elkészületlen, a fúrás kezdés nyomaival, ez utóbbiak kiváló nagy példányok, 23 cm. hosszúk. Lyukasztók 9 db, czifrázók 3 águak 3 db, egy 49 cm. hosszú nagy agancs-kézikapa. — Állatcsontokat is vettünk fel és tettünk el az egykorú fauna feltüntetése és megállapítása czéljából ; emberi csontmaradvány most sem jött itt elő ; a temetkezési hely külön volt. — *Agyagtárgyak, edények, töredékek.* Hegyes fenekű edények : kancsók, csuprok, csészék, ivópoharak, merítő edények, füllel vagy anélkül, némelyek felfüggesztésre lyukakkal, 4—15 cm. mélységű változatban, valamennyi czifrázott, egy részök dudoros. A czifrázat rajtok a legegyszerűbb karczmintától egészen a díszes ékítésig sokféleképváltakozik, pontos, vonalkás, fél- és egész körös, czikk-czakkos, háromszöges, néha szabálytalan, de többször szabályos alakzatokban. Szinezetükre nézve egy részök feketefényes, más részök szürke, fénytelen, kisebb részben teljesen épek, de nagyobb részben csorbák vagy töredezettek, számuk 20 db. Gömbölyű fenekű csészék és mericzék, apró bögrék 2—7 cm. mélységű változatban 17 db, ezeknek nagy része minden diszítést nélkülöz, a többiek, pont-, vonalka- és körmintákkal vannak czifrázva, felerészben egészen épek, a többinek füle vagy szája letörve, szinökre szürkék. Egy fületlen tál, minden diszítés nélkül, 3 db lapos mécs, 1 sima, dísznélküli agyagtölcsér, 16 db agyagból idomított vagy edénycserépből készített orsókarika ; fedők, czifrázók s egy kis agyagbárány. Nagy- és kis edények részei : szájak, fenekek, oldalak, fülek, bütykös részek, az edényalakítás, czifrázás, diszítés nagy változatú jellegeit tüntetve fel. Nevezetes lelet itt a halom fenekén, álló helyzetben talált szürke szinű, durva nagy kétfülü edény, a melynek mélysége 75 cm., legnagyobb bősége 80 cm., míg fenekének átmérője csak 11 cm., falának vastagsága mindenütt 1 cm., kár hogy kiemeléskor részben összeomlott. Kikerültek még innen lyukas agyag gulák és kúpok, mécstartó agyaglábak, kunyhótapaszrészek, égett és korhadt fadarabok, égetett agyagtömbök perkelt búzaszemekkel. A halom felső rétegeiből bronztárgyak is jöttek elő, ú. m. 1 tokos véső, 2 nyílhegy s 7 db tű ; ezekkel agyagból és kőből készített bronzöntő lapok.

Az Ásotthalom kutatásán kívül figyelembe kellett venni a szomszédos

Tiszaszőlős, Domaháza, Egyek és poroszlói Ráboly azon helyeit, a hol neolith, régibb s újabb középkori népvándorlási régiségek merültek fel s kerültek már szórványosan a tiszafüredi múzeumba. Tiszaszőlős határából már régebben is kapott múzeumunk régiségi tárgyakat, ez év folytán pedig a füred—szőlősi út mentén a tiszaszabályozási társulat által eszközölt csatornázási munkálat alkalmából kerültek tárgyak gyűjteményünkbe (ezeket egyebekkel alább elősoroljuk). Itt a munkavezető gátőr kalauzolásával a tárgyak lelőhelyeit megtalálták és megjelölték ; úgy látszik, hogy e vonal több korszaki régiséget rejt. Puszta-Domaházán is, a nagybirtok bérlője, Berár Lajos úr a határban előbb talált honfoglalási lovassírból vett leleteket, majd a birtoktanya területén felmerült rendszeres sírokból kikerült népvándorláskori régiségtárgyakat (edényeket ékszerekkel, koponyákkal) ajándékozott. Ezen telep kutatását az ajándékozó úr szivesen megengedte. Poroszló határában fekvő Ráboly káptalani birtokról már részben az uradalmi kasznár Dudás József úr szivességéből és részben egyleti ásatás útján jelentékeny neolith- és későbbi tárgyakhoz jutott régiségtárunk s most is egy kis gyűjteményt kapott. A birtoktanya alatti sírhelyen s az Eger vize mentén elnyuló terramare-őstelep jelleget feltüntető területen, a hol egy kilométernyi hosszúságban már a földszinén jelentkező præhist. jellegű cserepek, silexek, obsidiánok stb. mind kész ásatási helyekre mutatnak. Egyek eddigelé is gyarapította tárgyakkal régiségtárunkat. Itt Lehóczky Tivadar a múlt év tavaszán a beltelkeken ásatásokat tett, gazdag eredménynyel s ezt le is írta az Arch. Értesítő XXIII. kötetének 365—374. lapjain. Az egész község csupa régiségi telepnek mutatkozik ; házhelyeken, udvarokon, kertekben, még az utczán is emberi csontok, edények, cserepek, eszközök találhatók, csak meg kell ásni. E helyek vagy a községé vagy vegyeseké.

Az etyeki őskori telepen Taviczky Endre elnök és alúlírott okt. 31-én két begyakorlott munkással egy napi kisérleti ásatást eszközölt. Etyek főutczáján, özvegy Grün Mórné háza előtti téren 6·50 m. hosszú, 3·50 m. széles, 0·50—2 m. mélységgel váltakozó árkot ásattunk. A talaj homok s benne a hányt sírvermek azonnal felismerhetők valának. Fél méter mélységben (ezelőtt mélyebb lehetett, de a földet elkoptatta az esővíz és talajegyengetés) guggoló emberi csontvázat találtunk. Ettől távolabb s mélyebben 4 db őrlőkő feküdt ; a két nagyobbnak, melyek kissé domború síklapjaikkal inkább eszközök csiszolására használtattak, hossza 40 cm., szélessége 25 cm., átlagos vastagsága 15 cm. ; a két kisebbnek, melyek homoruak, tehát gabonazúzásra alkalmasak, hossza 30, szélessége 18, vastagsága 6—10 cm. Másfél méter mélyből egy nagy urna került elő, a melyben égetett emberi csontok voltak, mélysége 45 cm., fenékátmérője 14 cm., legszélesebb öblének átmérője 32 cm., aválláé 23 cm., a szájáé 15 cm., oldalfalának vastagsága 9 mm. ; szine szürke, rajta semmi diszítés, tehát sima, csupán az öble kezdetén van 5 felfelé álló dudor vagy bütyök ; szemcsés agyagból, szabad kézzel van idomítva. Benne szinte szabad kézzel készített gömbölyű fenekű füles bögre, szine szürke, síma, rajta semmi czifrázat, egészen ép, mélysége 6 cm., fenékátmérője 7 cm., szájbősége 5 cm., öble 8 cm. A nagy edény szájára lapos tál volt borítva, ez szintén szürke színű, csorba, rajta semmi diszítés, csupán a széle körében négy dudorszerű kiugrás s két apró fül, mélysége 8 cm., fenékátmérője ugyanannyi, felső széle köre átmérője, vagyis bősége 25 cm. — Találtunk aztán egy bödönalakú nagy edényt, a melynek nyaka és szája hiányzik, a meglevő rész mélysége 27 cm., fenékátmérője 10 cm., legszélesebb bősége 30 cm., szine szürke, rajta semmi

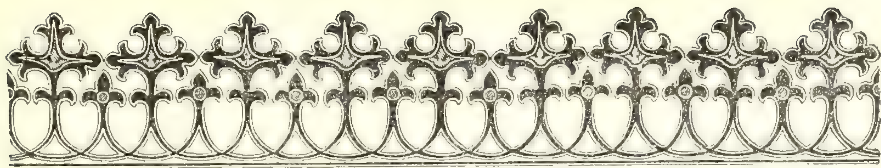
diszítés, hasa felett, a volt nyak alatt két fül s ezekkel egy körvonalban két bütyök ; továbbá egy durva vereses égetett színű fülesbögrét, ennek mélysége 8 cm., fenékátmérője 6 cm., szájbősége 9 cm. ; egy kisebb gömbölyű fenekű fülesbögrét, mélysége 6 cm., legszélesebb bősége 8 cm., szájbősége 5 cm., éles körvonalba menő legbővebb külsején apró vonalka diszítések. Kaptunk még e csatornából 10 darab különféle edényrészeket, ú. m. füleket, fenekeket, széleket vagy szájakat, dudorokat, a fent említettekhez hasonló edények részeit. Összes leleményünk 22 db. Ime egy rövid napi ásatási kisérlet eredménye.

Ajándékozás útján kaptuk a következő tárgyakat: Puszta-Rábolyról serpentinből való baltát és vésőt, silexből 5 db. lándsa- és nyílhegyet, köztök a legnagyobbnak hossza 9 cm., mind épek, egy obsidián nyílvéget, az őskori edényczifrázás különféle jellegét feltüntető 14 db edényrészt. — Frey József tiszaszabályozási mérnök a Tiszaszőlős határában eszközölt csatornázási munkálat alkalmából felkerült következő régiségeket adta be : serpentin kővésőt, agyagból való fedőt, hegyes fenekű durva ivópoharat, gyöngyöt, talpcsöves edények részeit, fekete bögrét, oldalán négy kis dudorral s két nagyobb bütyökkel, utóbbiak át vannak lyukasztva felfüggeszthetés végett. Továbbá 27 szemből álló üvegpászta gyöngyfűrész. Levelesfejű 50 cm. hosszú vasbuzogányt, régi ekevasat s egy római bronzfibulát. — Berár Lajos nagybirtokbérlő Domaházáról, mint ott felkerült leleteket, a következőket ajándékozta : egy kis serpentin kővésőt, 1 db őskori agyag öntözőcsövet, 2 db agyagorsókarikát, két bronzcsattot és egy parittyakövet. — Szűcs István pénztári számfejtőtől helyből kaptunk : Árpádkori (?) öltönydíszkapcsokat, csüggőkkel, ezüstből valók, aranyozva 10 db, és egy darab lószerszám-dísztárgyat bronzból ; ezek lelőhelye Abasár határa (Heves m.).

Az éremgyűjtemény szaporodott 109 darabbal. A régiségek osztályában szaporodás 415 db, ebből maga az Ásotthalom 313 darabot adott, a többi az egyeki ásatásból s ajándékozásból áll. A vegyesek (term. rajzi tárgyak, iparműkészítmények) 108 darabbal, a muzeummal kapcsolatban gondozott közkönyvtár (könyvek, folyóiratok, nyomtatványok) 260 darabbal, tehát az összes osztályok 892 darabbal gyarapodtak. A gyüjtemények állománya 1903. év végén 11,554 darabot tett ki, melyek közül 2613 érem, 3712 régiségtárgy, 1059 vegyes és 4170 könyv, nyomtatvány, okmány, térképek, metszvények. Az évi számadás tételei szerint Tiszafüred évi, a tagsági díjak, a vendégpersely jövedelme s az állami segély összegéből 1710 K 09 f. összes bevételből a múzeumra és könyvtárra szükséges együttes kiadásokra fordíttatott 383 K 97 f., csupán a múzeumra és czéljaira 348 K 70 f., csak a közkönyvtárra és czéljaira 809 K 62 f., tehát összesen 1542 K 29 fillér.

Az érdeklődés a közönség részéről a szíves adomáuyozásokon kívül a múzeumi helyiség látogatásában a múlt év folytán is élénken nyilvánult. A helyiségek a közönség számára nyitva vannak vasárnap és csütörtökön, idegeneknek bármikor felnyittatnak. A tárlatot a helybelieken kívül az év folytán 240 idegen látogatta. Az egyleti rendes tagok száma 114, mind helybeliek.

Tiszafüred, 1903 április. *Milcsz Béla.*

GÓT URALOM BOSZNIÁBAN.*

I. A nyugot-római, Itália talajából fakadt imperiális eszme a dalmát partvidéken aludt el. A nyomában beállott változások azonban nem tűntették el azokat a közigazgatási, culturális és gazdasági alapokat, a melyeken a dalmát partvidéknek s hátmögének társadalma majd öt évszázadon át viszonylag a legerősebb szervezetté fejlődött. Nepos császár szomorú sorsának első sorban az volt a következménye, hogy megszűnt a római elemnek az a csekély souverainitási érzése, mely a Marcellinus-féle dynasztia révén Dalmácziában még épségben maradt. Politikai szempontból annyiban változott a provinczia helyzete, hogy tényleg Odoaker vette át a főhatalmat a partvidéken is, de hatalmának jogforrása a byzanczi, immár egyetlen római császár engedménye vala. Ezáltal Dalmáczia s hátmöge, Pannonia, romjaival — Sziszekkel — megmaradt ugyan a nyugot-európai fejlődésnek amaz egyetemében, mely a birodalom provincziáinak külön államokká alakúlására vezetett, de színterének a keleti birodalommal való egybefüggése s még mindig római társadalmának jogérzete erkölcsileg a Kelethez vonzotta. Természetes vonása a decomponált szervezeteknek, hogy az elernyedés előrehaladott stádiumában is jelentkeznek a resurrectio csirái. Még a legzordabb karsztvidéken is találunk egy-egy védettebb helyen maroknyi földet, melyből cserje vagy bozót fakad. Annál érthetőbb, hogy oly társadalmi szervezeten, mint a politikailag szétzüllött s ennélfogva alkotó erejében is megbénított, szűkebb körre is szorított rómaiságon a barbárság kardja halálos sebeket ejtett ugyan, de ki nem irthatta. Nem akadályozhatta meg sem Odoaker, sem utódai, hogy a római tűzhelynél jogos úrnak mégis csak Byzancz Augustusát tartsák. A régi szervezet helyébe nem állítottak újat. Megmaradtak katonáknak, arisztokratáknak a magok jogosúlt felfogása szerint, de nem váltak a rómaiság mestereivé, ellenkezőleg ők tanúltak tőlük. A legiók tönkrementek, a régi római taktika átváltozott, de a római bureaukrata és jogász, a római iparos és építész túlélt minden sorscsapást.

* Bosznia története I. köt. IV-ik fejezete.

Odoaker ily körülmények közepette Dalmáczia szervezetén nem változtatott. Megtartotta ugyan az itáliai közösségben, de Salonában külön helytartót rendelt. Nem tudjuk, hogy megbizottja barbár földije volt-e, vagy valamely alkalmatos római, de a régi szervezet tovább is működött. A mit a császárság összes erejével nem tudott végbevinni, hogy a Duna vonalát megvédje, arra Odoaker erélye sem volt elégséges: feladta a Duna-vonalat. Panonniától Thrákiáig a gót elem lett úrrá. E törzsbeliségben élő gótok s rugiak politikai irányzata a saját törzsebeli hegemonia elérésében tetőzött. Ebből a súrlódásból váltak ki a hódítók, a kik a legyőzött törzseket egyesítették, de sohasem tudtak erőt venni azon az elemi irígységen, melyet a szegényebb s behódolt barbár érzett a gazdagabb s hódító irányában. A Duna vonalán betört népekkel szemben Byzancz nem is élhetett egyéb politikai fegyverrel, minthogy e nyilvánságos gyengéjöket aknázta ki. S a mint régen ráillett az imperiumra, «hogy tartományok vérével győzte le a tartmányokat»,[1] azonkép Byzancz is barbár erővel győzte le vagy tartotta távol magától a barbárt. Így járt Odoaker is, mikor Zeno császár Theodorikot a keleti gótoknak ezt a római talajban ugyan megfinomodott, de őserejében megtartott királyát ellene kijátszotta.[2] A keleti birodalom megszabadúlt tőlük, a mennyiben az egész népiséget Itáliára zúdította, s velök egyenlítette ki Odoakerrel való számadását, a gót elem pedig oly czélt látván maga előtt, a miért küzdeni érdemes, páratlan szívóssággal követte vezérét.

488 telén indúlt el Theodorik országhódító útjára. Hadmenetét különféleképp írják le. Egyik rész azt vitatja, hogy az illyr tanlantok földjén átvonult Sirmium felé,[3] melyet a gepidák foglaltak volt el a hunnok után. Eleinte az volt a szándéka, hogy Durazzóból hajókon kel majd át Itáliába s úgy lepi meg Odoakert. De nem talált hajókat s népével a mai Bosznia területén át menetelt a Száva felé. Ez útirány csak úgy képzelhető, hogy Durazzoból a tenger partján ment Scutariig, onnan északkeletnek fordúlt s a mai Plevlje-től a sarajevói mezőség felé tartott,[4] onnan pedig Tuzlán át juthatott Sirmiumba.

Theodorik népe e hosszú menetelést tél idején vitte végbe. A nagy fagyban elhullott a marha, s éhség meg nyavalya gyötörte a népet, melyet gyakran vezettek tévútra ellenséges vezetők. Eleségöket gyak-

[1] Tacitus Agricola.

[2] Theodorikról érthető római felfogással Thierry X—XI. fej. s Hartmann i. m. az irodalom lehető teljes felhasználásával.

[3] Procop: de bello gotico. I. 1

[4] A sarajevói mezőségen találtak egy Theodorik-féle gyűrűpecsétet: PN. Theodori körirattal, mely ma Evans birtokában van, i. m. 20—24. CIL. III. no 10188. Ebből nem következik, hogy Theodorik 488. útja alkalmából veszett el s így ez a lelet csak a gót uralom bizonysága Boszniában, de nem egyúttal a Theodorik hadmeneteé.

ran csak az erdők vadja nyujtá.[1] Kiérvén végre a Száva síkjára, előbb a gepidák hadát kellett megtörniök. Az Ulca folyó vidékén a mai Vinkovce táján történt meg a döntő ütközet, a gepidák megverettek s a keleti gótok itáliai vonúlása biztosítva volt.

Mások szerint Theodorik az Aldunát érte Bulgária felől s Belgrád felől jőve, ért Sirmiumba, a Száva mentében iparkodván az Alpok vidékén át Itália felé. A gepidák Odoakertől felbiztatva állották el az utat, s ekkor esett meg az Ulca-melléki csata.[2]

Theodorik útiránya azonban, — akár Bosznia mai belső területén végig, akár északi határán vonúlt is hadaival — Dalmáczia belső vidékeit illetőleg arról tesz bizonyságot, hogy onnan nem fenyegette veszedelem. Dalmáczia sorsa Itáliában dőlt el, mikor Theodorik Odoaker megöletése után a római császár souverainitásából folyó engedmény alapján Itáliának hadi s polgári főkormányzója lett egyfelől, de megmaradt a hódító gót katonanemzet királyának másfelől.

Dalmáczia s kapcsolatban vele északon a sisciai (sziszeki) kerület s a bosnyák hegyvidék a Drina mentéig, délen pedig a Bojana folyóig az itáliai gót foglalás keretébe illeszkedett. Közjogilag nem változott a helyzet, mert a rómaiság, mely előbb a császártól megtűrt — noha szerintök méltán bitorlónak tartott — Odoakernek engedelmeskedett, most a törvényes investiturával uráúl rendelt Theodorikot vállalta el. Ebből a szempontból csak a személy változott. Theodorik kormányzása azonban egyelőre a békét hozta meg e vérszegény országrésznek, minek ha nem is vala újabb felvirágzás az eredménye, de legalább jog- és életbiztonsággal jutalmazta a hűséget.[3]

II. A gótok uralma mindössze hatvanegy esztendeig tartott Dalmáczában. Ebből mintegy harminczhét évet számíthatunk békeidőnek, a többi háborúban telt el.

[1] Ennod.: Paneg. Theod. (Migne 63) p. 173. írja le költői színezéssel, mikép fagyott testökre a ruha. Ennodius tudósítását (473—521.) mint egykorúét teljesen elvetni nem lehet, ráillik a bosnyák hegyek téli képére.

[2] Ez utóbbi nézet Jornandes tudósítása alapján keletkezett. Ezt vallja Hartmann is i. m. 74—75. ll. és 82. j. A kérdés csak azon fordúl meg, Prokopnak adunk-e hitelt, vagy Jornandesnek. Prokop ellen szól, hogy Theodorik durazzói útja s tengeren való átkelése ennyi néppel nem valószínű. Ha ez azonban megtörtént, akkor csak Bosznián át juthatott a Szávához, mert a dalmát part Odoaker kezében volt. Ez esetben átkelése e néptelen vidéken csudaszámba megy. Thierry i. m. 446—448. teljesen összezavarja a földrajzi viszonyokat. Ennodius paneg. egyébként a mai bulgáriai menetelésre is ráillik. Az adatok egyeztetése ez esetben nem vezet czélra. Annyi tény, hogy Prokopiust, míg előadása megczáfolva nincs, — bár a bosnyák átkelés ellen sok körülmény szól — teljesen nem vethetjük el.

[3] A keleti gótokra vonatkozó irodalmat l. Hartmann-nál i. m. 46—47. l. Kissé nehéz beosztású, de alapos munka dr. Benussi: Nel medio evo pagine di Storia istriana cz. műve Parenzo 1897. I. 2. 10. IV. 2. 9—21. c. Alapvető tanúlmány: Mommsen: Ostgoth. Studien N. A. f. deutsche Geschichtskunde XIV. 502—3. l. Régebben feldolgozta a tárgyat Raćki F.: Hrvatska prije XII. vieka glede na zemlj. obseg i narod. (Horvátország a XII. sz. előtt, területe és népsége tek.) Rad. LVI—VII. 121. s kk. l. Boszniában alig maradt emlékbeli nyoma a gót uralomnak.

Dalmáczia helyzetét és politikai szereplését a gót királyság keretén belől ugyanazok az alaptényezők szabták meg, melyek a tényleges imperium korában is különleges állapotot biztosítottak e katonai végvidéknek. Javúlt a helyzete annyiban, a mennyiben Theodorik országának e tengerentúli szárnyát, a Balkán-félszigetnek ezt az egyetlen birtokában levő nagy erődjét kiváló gondviselésre méltatta s mindenekelőtt azt a részt iparkodott visszaszerezni, a mi épen a barbárok bevonulása következtében veszett el: a Száva—Dráva-közi biztosító határszegélyt. Tette ezt már azon oknál fogva is, mert Pannonia Sirmiensist, a mint ő nevezé, ősi gót birtoknak tekinté.[1] Ebbeli jogának tudatában nem rettent vissza attól sem, hogy a császár illyricumi hadiparancsnokát Sabinianust[2] sikeresen megtámadtassa s megsegítvén azt a hun-gepida kis határvidéket, mely a Duna jobb partján Mundjuk, egy vitéz hun-gepid főnök (Mundo)[3] alatt bizonyos különállást foglalt el, a mai keleti Szlavoniát — a régi Pannonia secunda-t — Dalmáczia elővédjeképujból megszervezze. Dalmáczia ekkép mintegy magvát alkotta annak a határövnek,[4] mely a keleti birodalom s Itália között most már gót védelem alatt békésen fejlődhetett. Ámde annyiban rosszabb volt a helyzet, mivel az új Itáliának magának is oly sok sebezhető pontja volt, hogy Dalmáczia védelme jobbára csak ott állomásozó erőkkel volt lehetséges.

Míg Theodorik, a nagy szervező, élt: a provinczia biztosítva volt. Az adott viszonyokhoz képest mesterileg tudta a régi római hadiszervezet bevált részeit a gót katonai szerkezettel megegyeztetni.

Rendelkezései értelmesek s telvék jóakarattal. Akár egyenesen tőle származtak, akár közegei vették rá, hogy ily irányban utasítsa kormányzóit, becsületére válnának a jó római imperátoroknak is. Mondhatni, bizonyos bensőség tetszik fel a megmaradt töredékekből. Míg a római imperátorok concis törvényei majdnem katonai napiparancsoknak tetszenek, ezekből a gót-római rendelkezésekből kitetszik a királynak nagy meggondoltsággal mérlegelt objectiv elhatározása, mely a rómaiakat olybá veszi, mint édes gót fiai mellé vett fogadott gyermekeit. Tudja és érzi, hogy édes gyermekei bárdolatlanok, azért akarja, hogy

[1] Cass. III. ep. 23. Cassiodorus levelei nyújtják a főforrást vidékünk azon korbeli történetéhez. Az a baj van velök, hogy csak nehezen lehet a fogalmazó styláris és állampolitikai axiomáiból kihüvelyezni a valót.

[2] A legkülönb illyricumi hadparancsnokok egyike, a ki már 479 óta erélyesen védte a birodalmat. Marc Chron. A hadjáratról Jornandes LVIII. Bővebben Hartmann i. m. 153. l. és 10. j. — Ennod. Panegr. (Migne 63). p. 173.

[3] Neve után lehet gepida is meg hun is. Mi Prokop nyomán hun félvérnek tartjuk, a ki gepida és herul népekkel együtt a mai keleti Szerbiában tanyázott.

[4] Prokop: De bello Got. I. 80. szerint: Noricum, Rætia, Pannonia, Savia, Istria, Dalmatia tartoztak Itáliahoz. Délen a Sar-Dag a határ, keleten Singidunum — Belgrád.

tanuljanak a rómaiaktól «értelmet».[1] Dalmácziát illető rendelkezéseiből is kitűnik a jóakarat.

A tartomány közigazgatási szervezetén csak annyit változtatott, a mennyi a hódító elem katonai szerepe következtében okvetlenül szükséges volt. Theodorik győzelme után Dalmáczia, Száviával (Sziszekkel, mint főhelylyel) egy védelmi területet alkotott. Élén állott a *comes*, mint a királynak helytartója, ki egyfelől a kizárólag gótokból álló katonai őrségeknek s az ezek alkotta népkereteknek, másfelől a római lakosságnak is, ugyancsak mint külön autonom nemzeti curiának a feje volt. A gót nemzeti curia élén mint főbiró: a gót comes — mondhatnók ispánnak — állott. Kettős feladata volt: ő volt a gótok peres ügyeiben gót jog szerint az itélő biró s ő járt el oly vegyes pörökben is, mikor gót rómaival állott szemben. Ilyenkor azonban szavazó birókép a római jogban jártas biró tanácsával élt. Utasításában amaz elv szerint tartozott eljárni, hogy a király egyformán szereti gótjait s a rómaiakat. E két egymás mellett lakó «elemet kösse össze a szeretet». A király nem szereti a durvaságot — ezzel a gótokra czéloz — de megveti a rómaiak kevélységét.[2]

A rómaiak főtisztviselője Dalmácziában és belföldjén a régi tartományi præses első hivatalnoka: a *princeps* maradt, a ki a gót comes alatt sokkal jelentékenyebb szerepet játszott, mint annak előtte. Theodorik különös súlyt fektetett a dalmát principsre. «Társa közt nagy előjogokkal ékes, minden tisztség tőle függ».[3] A princeps a rómaiak főbírája, a comesé a végrehajtó hatalom, de a biráskodás őt illeti, minden ügyiratot ő ír alá. A fölebbezést minden esetben magának tartotta fenn a király.[4]

Theodorik Dalmáczia élére tapintatos embert állított Osvin (Asvin) személyében, kinek ügyességét bizonyítja, hogy Theodorik utódja, Athalarich is, nyomban uralkodásra lépte után (526)[5] újból őt állítja Dalmáczia és Szávia élére, mint a ki a tartományt hosszú tartózkodása következtében legjobban ismeri.[6] Oly becsületben állott az öreg helytartó, hogy úgyszólván fehér lapot adtak neki: tegyen legjobb belátása szerint. Tekintve, hogy Osvin már 505-ben Salonában helytartóskodott, a menynyiben ő szerelte fel a Sirmium visszafoglalására küldött hadakat,[7]

[1] Cass. i. h. «prudentia Romanorum.»

[2] Cass. lib. VII., III.

[3] Cass. lib. VII., XXIV. Formula principis Dalmatarum. Lucius: Memorie di Trau 8. l. 503-ból említi Quirinus salonai princeps végrendeletét. Lenyomatja Kukuljević: C. D. I. 11. Ebben Quirinus magát «unus de principibus Salone et prestantior ceteris» nevezi. A végrendelet annyiban érdekes, mert egy nagy vagyonú dalmát előkelő embert állít elénk.

[4] Cass. lib. IV. ep. IX.

[5] Cass. lib. VIII. ep. IV. Közli Kukuljević, i. m. I. 194. l.

[6] Cass. lib. VIII., IX., X. «provinciis longa conversatione notissimum».

[7] Cass. lib. I. ep. XL

Dalmácziában husz évnél tovább vitte a kormányzást. Hatásköre kiterjedt Dalmácziára, északon a Száván túlra, délen körülbelül a mai Dalmáczia határáig, keleten pedig a mai bosnyák belföld is hozzátartozott. A mai keleti Szlavonia a Szerémséggel, — a régi Pannonia secunda — melyet Theodorik Pannonia Sirmiensisnek nevezett, külön comes alatt állott, kire a nehéz végvidéki parancsnokság tiszte nehezedett. E tartomány élén Colossæus állott,[1] kinek sok baja volt az ottani barbár és római elemek viszálkodásával. «Ne egymás ellen, de az ellenséggel hadakozzanak», így szól a király parancsa. Nem is annyira a gótokkal volt baj, mint az úgy látszik, különféle nemzetbeli barbárral, a kik a rómaikkal folyton hadakoztak.[2] Ezen a végső határon különben is bajosan ment a sereg élelmezése. A kir. jószágok főigazgatója (comes privatarum) kemény parancsot kapott, hogy ne engedje éhezni a sirmiumi csapatokat, mert «koplaló sereg nem teljesítheti szolgálatát».[3]

Jobb sorsa volt Dalmácziának. A hosszabb béke idején a partvidéken élénkült a forgalom. Külön hajózási felügyelők (tribuni maritimorum) ügyeltek a szállítással, halászattal és tengeri sófőzéssel foglalkozó lakosok érdekeire. Említésre méltó kivitele volt ugyancsak Isztriának bort és olajat illetőleg, mely Ravennába ment,[4] de Dalmáczia is benne foglaltatik e hálózatban. A lakosság fő élelmezési czikkei: a gabona, olaj,[5] bor, s a hegyvidékről felhajtott juh, kecske és kisebb mérvben marha- és disznóhús.[6] A húsfogyasztásnak azonban nagy akadálya vala a hegyi vidéken uralkodó bizonytalanság. Ugyanis Száviában, melyhez a régi Liburnia s a mai Bosznia északnyugati része tartozott, egymást érte a marhaelhajtás, gyilkosság s lopás. E bajok orvoslására a király — nem comest — de tartományi elöljárót rendelt Száviába Fridebad gót hivatalnok személyében.[7] E vidéken különben az adózás következtében is zavargott a nép. Theodorik Severinust, egy rómait, küldött oda, hogy a lázongást lecsillapítsa, a mi arra mutatott, hogy a birtokos rómaiak és béreseik között támadt a viszály.[8] Ez az agrárzavargás, noha csak körvonalaiban, de mégis világot vet az akkori Dalmáczia belső állapotára.

A gót hódítás politikai következményeit a társadalom aránylag

[1] Cass. lib. III. ep. XXIII. — Kukuljević, i. m. I. 1—2. l

[2] Cass lib. III. ep. XXIV.

[3] Cass. lib. IV. ep. XIII.

[4] Cass. lib. XII. ep. XXIV

[5] 524-ben a rossz termés következtében éhség ütött ki. Marc. Chron.

[6] Bizonyság rá, hogy Theodorik könnyítni akarván a tartományok sorsán, az eladótól a vételár után fizetett 4% adót (siliquaticumot) gabonára, borra s olajra engedi el ideiglenesen. Cass. lib. IV. ep. XIX.

[7] Cass. lib. IV. ep. XLIX. Talán rector. A rendelet csak annyit mond «locis vestre præesse censuimus.»

[8] Cass. lib. V. ep. 15.

könnyen tűrte, sőt a mennyiben a gót őrség a rómaiak helyett katonáskodott, az összes erők gazdasági és kereskedelmi téren érvényesültek. A politikai függetlenségért s önrendelkezési jogért cserébe kapták a régi állapothoz képest irígylendő jogbiztonságot. Ámde a Dalmácziába és Száviába helyezett gót katonaság a földbirtok harmadrészét hódító osztálykép kikapta. A római birtokos a maga szempontjából mi egyébnek is tekinthette az idegen gótot vagyona rablójánál? Természetes, hogy minden rendelkezésére álló eszközt megkísértett, hogy a gótot megrövidítse. Viszont a gót a maga egyszerű észjárásával csalót látott a rómaiban, a ki őt jogos szerzeményéből kifosztani törekszik. Legrosszabban járt a földesúri telepes bérlő, a ki a saját koczkázatára dolgozott. Akár régi gazdájánál maradt, akár gót lett a földesura, tartozását meg kellett fizetni, ezen nem változtatott a király. Első sorban lefoglalta az állami kezelésben álló salonai biborfestő gyárat, a fegyverműhelyeket,[1] s magántulajdonnak (patrimonium) tekintette a belföldet, mert a Dinara-hegység kietlenné vált völgyeiről a forgalom a Száva vonalára terelődött. Nem csoda, ha a gót uralom felhasználta a központi római közegeket, hogy mentől több jövedelmi forrást nyithasson szükségleteinek fedezésére.

508-ban Simon comes azzal a különös megbizatással indúlt Dalmácziába, hogy az eladóktól szedendő 4% adó (siliquaticum) kezelését rendszeresítse.[2] Theodorik ezért a helytartónak különös figyelmébe ajánlotta.[3] Ezen kívül azonban még egy, a dalmát belföldre nézve fontos megbizatása is volt. Theodorik meghagyta neki, hogy kutattasson vas után, nyittasson aknákat, s tűzzel válaszsza ki az érczből a vasat. Dicsérvén a vas hasznát, hogy a hazát lehet vele védeni, szántani a földet, arra a nagy igazságra fakad, «hogy a vasat az arany is uralja, de kezében fegyverrel a szegény, szolgálatára készteti a gazdagot». Ez utóbbi mondás igen szép frázisa a rendelet fogalmazójának, de nem a gót király nézete. Theodorik azt vallotta, hogy az arany élénkíti a forgalmat, s a kincstárnak főere. Födje márvány a sírt, de ne dugják el a sírba az aranyat, így szól egyik rendelete, melyben meghagyja, hogy azokat a sírokat, a hol rejtett kincseket sejtenek, föl lehet bontani, az arany vagy ezüst lelet a kincstáré, csak a halott testét nem szabad megbolygatni.[4]

[1] Cass. lib. I. ep. II. a biborfestésről, a fegyverekről lib. I. ep. XL. Közli: Kukuljević, i. m. 194. l.

[2] Cass. lib. III. ep. XXV. szigorú pénzügyi rendszerét jellemzi Theodoriknak a dalmácziai caducitások ügyében kiadott rendelete. Cass. V. ep. 24. Közli Kukuljević, i. m. I. 194. Évszámát 510—20. helyezi.

[3] U. o. ep. XXVI

[4] Dudæ saione (agenti rerum) Cass. lib. IV. ep. XXXIV. Egy pap ellen azonban, a kit azzal gyanúsítottak, hogy a tetemeket kincskerítés czéljából megcsonkítja s az értéket magának tartja, vizsgálatot rendelt el. U. o. ep. XVIII.

Ez az intézkedés élénken megvilágítja a gót király gondolkozását, hogy nagy súlyt fektetett az aranyra, s viszont bizonyítja, hogy a mai Bosznia belföldjén megszűnt az arany és ezüst produkczió. Bizonyos, hogy a király megkisértette volna az elhagyott telérek új munkába vételét, ha a munka csak annyi haszonnal is jár vala, mint e hivatalos «sírvizsgálat». Így aztán beérte a vassal is, melynek a fegyverkészítésnél nagy hasznát vehette.[1]

Kétségtelen, hogy az államgazdálkodás régi iránya, kapcsolatban a betelepedés okozta új birtoklási tényezőkkel, Dalmácziában is éreztette hatását. Két körülmény azonban megmagyarázza azt a tünetet is, hogy a gót uralom ellen sehol lázadásra nem kerűl a sor. Egyik oka, hogy Theodorik a mint valamely panaszról értesült, azonnal megvizsgáltatta s a szegények adóját elengedte[2] s az elnyomást nem tűrte. Dalmáczia aránylagos nyugodt fejlődésének főoka azonban, hogy a gótok nem valami nagy számmal településtek le az egyes vidékeken. Északkeleten, talán Belgrád táján, lehetett valamely csoport, azután Liburniában és Száviában kaptak egyes előbbkelők területet.[3] Nagyobb számmal laktak Salonában és Durazzo környékén, de ezek már egyenesen Byzancz alá tartoztak.[4] Theodorik római mezű uralkodása a gót elemekre is hatott, s Dalmácziában nem alkotván szomszédos megszálló területeket, a nagy római és a római illyr apparatusban eltűnő szigetek képében tűnnek fel.

Mikor a nagy király meghal, a nyomába lépő kormányzat számot is vet ezzel a körülménynyel. Adóelengedéssel kapcsolatban Osvin comes mellé Athalarich kinevezi Severinust, a ki vele egyetértőleg[5] intézze az ügyeket. Ha nem is tételezzük fel, hogy Severinus a gótokat is igazgatta,

[1] A noricumi vasról Müllner: «Argo» 1896—9. évf. Laibach. — A vasbányászatról: Hirschfeld O.: Untersuchungen auf dem Geb. der röm. Verwaltungsgeschichte. I, Berlin. 1877. 76. l. 1. j. Claudianus: De bello gotico: 535—8.

«At nunc Illyrici postquam mihi tradita jura
Meque suum fecere ducem; tot tela, tot enses,
Tot galeas multo Thracum sudore parari,
Inque meos usus vectigal vertere ferri.»

A régi *majdanok*, hámorok Varešben, Fojnicaban, Dusinaban s Prjedor mellett Ljubiában már megszűntek dolgozni. A Sana mentén Sanski-Mostban maradt még egy. Az efféle régi vasérczkiégetés olyanformán mehetett végbe, mint a hogy körülbelül manapság az afrikai ősnépek is cselekszik. A római korbeli vasércz-égetés nyomaira vallanak az alsó Japra folyásánál (Novi ker.) található salakok. A mai Horvátországban, a Novi melletti beslinac-i és tergovci nagy olvasztókban megszünt a munka, csak a Glina melletti Topusko ad még vasérczet. Bizonyosra kell vennünk, hogy a vasművelés ezeken a vidékeken régóta folyt s Theodorik érzékét mutatja, hogy újabb munkásságot akart megindítani ebben az irányban. V. ö. még Cass. XVIII—XIX. Formula de actorum factoribus.

[2] Jellemző eset Cass. lib. IV. ep. XXIV. Feltűnik az ott említett két népiség vagy lakóhely.

«Gravasianos atque Pontonianos»

[3] Universis provincialibus et *capillatis* defensoribus etrurialibus in Savia consistentibus Cass. lib. IV. ep. XLIX.

[4] Procop. I. c. 7.

[5] Cass. lib. IX. ep. IV. consona voluntate.

de e kettős kinevezés bizonyos dualizmusnak a jele, s a gótok gyöngűlését bizonyítja. Csakis ebből érthető meg, hogy a dalmát római elem nem érezvén többé Theodorik erős kezét, a birodalmi restauraczio előharczosa lesz. Mert az akkori római még élénken érezte a régi birodalom dicsőségét s nem lehetett hálás az idegen hódító elem nyujtotta békeért. Az ethikai imponderabiliáknál azonban sokkal fontosabb a két elem közti áthidalhatatlan ür: a katholikus és arianius hit ellentéte. Hiábavalónak bizonyúlt az arianus gót királyságnak türelmessége, a katholikus egyház nem férhetett meg tartósan vele. S elvégre is a katholikus egyház szervezetében rejlő erő segítette diadalra a rómaiság reakczióját.

III. A dalmát keresztény egyház története a IV-ik évszáz óta szorosan összeforrt a provinczia politikai történetével s terjeszkedése ugyanazon külső mozzanatok hatása alatt áll, melyek a római elemet a Száva vonalától a partvidéken s annak egyes városaiban való tömörülésre kényszerítették.

A salonai, jaderai (zarai), scardonai epidaurusi (ragusai), naronai (gabelai) egyházak élén álló püspökök[1] népes és virágzó keresztény községeket kormányoznak és élénk összeköttetésben állanak a római pápával,[2] noha a tartomány olykor mint valami külön egyházi tartomány tűnik fel. Dalmáczia lévén az egyetlen még rómainak mondható provinczia a Balkán-félszigeten, érthető, hogy a pápák különös gondviselésökre méltatták ezt a Kelet felé elszigetelt területet, melyen arianus hódítók vettek erőt. A dalmát hegységeken túli vidékeken azonban csak oly sötétség borúl a keresztény ige terjeszkedési folyamatára, mint a mily kevés szavú a politikai történet, mely a IV. század óta csak általános értelemből veendő pusztításokat emleget. Két évszázon át csak vékony erecskéknek képzelhetjük azokat a keresztény községeket, melyeket északkeleten a sirmiumi, északnyugaton a sisciai (sziszeki) s a mai Bosznia közepén a salonai központ táplált. A hegyi pásztornép hihetőleg még ősi kultusának hódolt; keresztény értelemben veendő megtérése, ha meg is kezdődött, de még nem ment végbe.

A VI. század harmadik évtizedében, a gót uralom vége felé derűl némi világosság a belső vidékek egyházi viszonyaira. Rövid időközökben Honorius, salonai érsek elnöklete alatt két tartományi zsinatot tartanak[3] Salonában, melyen a mai bosnyák belföldről való egyházfők is részt vettek.

[1] A dalmát keresztény egyházak római korbeli belső történetére számos közlemény a Bull. di Arch. e Stor. Dalm. 1878-ban megindúlt folyamaiban s az Ephemeris Sal.

[2] Jellemző e részben a pápák felfogására Vigilius pápa 549. rendelete, melyben Dalmácziában való joghatóságáról patrimcniumáról szól. Mansi: Con. IX. 355. Kukuljević, i. m. I. 4—5. l. Kitűnik azonban, hogy a salonai érsek rendelkezéseit a dalmát clerus beleegyezésével a pápa ellenére is életbeléptette.

[3] E két zsinat kéziratai az úgynevezett Historia Salonitana maiorban maradtak meg. Legrégibb példánya a XVII. századból való s a római Congregatio de propaganda fide-ben

Az első zsinaton megjelent a *Bistua* (Bestre)-beli püspök. Megyéje — alig lehet benne kétség — Sarajevotól északra a Boszna és Lasva folyó közi vidéken terűlt el. Középpontja a mai Zenica melletti Bistua-municipium vala. A székesegyház nem volt valami fényes, de eléggé tágas.[1] Bistua a legnagyobb megye a belföldön. Papsága panaszkodik, hogy sok az adóssága, s ezért a szegényeken alig segíthet. Sokat megmagyaráz e panasz. A vidék szegény népsége nem adhatott semmit az egyháznak, sőt attól várta a segélyt. A papság pedig hihetőleg egyes módosabb kereskedők kölcsöneiből tartotta fenn az egyházat és zálogkép lekötött egyes fekvőségeket.

Bosznia mai területén joghatósága vala a *naronai* (Gabela-Metković) püspöknek, a kihez a Narenta-menti vidék tartozott, sőt úgy látszik, hogy a zsinat egyik czélját épen a belföldi egyházi viszonyok rendezésében kell keresnünk.

A mai bosnyák területen teljes biztonsággal csak két megyét lehet a második zsinaton jelen volt püspökök sorából következtetve megállapítani. Egyik *Bistua* püspöke: András, kinek megyéje nyugaton a Boszna és Verbász folyók közére terjedt,[2] az északi határ a régi pannon tartományéval Banjaluka körűl lehetett, keleten a Spreča folyó és a Drina határolta vonal, délen alighanem a Ráma folyó fogta be e nagy területet. Középpontja a mai Zenica melletti Bistua municipium vala.[3] Székesegyháza, ha nem is volt valami fényes, de czélszerű és eléggé tágas.

A mai Herczegovina területe nagyjából a naronai (Gabela-Metković) püspöknek, akkor Marcellusnak állott a joghatósága alatt.

A zsinat tartásának kettős oka volt. Ugyanis rendezni kellett bizonyos visszaéléseket és a nagy távolság következtében alig ellenőrizhető

őrzik. Az iratok rendkívül rossz másolatokban maradtak meg, tekintve, hogy a legrégibb a XVII. századból való, nem fektethetünk nagy súlyt a nevekre, melyek közül néhányat rosszúl írt, másokat meg épen véletlenségből is elhagyhatott a másoló. Ezért nagyon tartózkodunk az általános következtetésektől. Farlati: Illyr. sacrum. II. kötetében a római Barberina könyvtár 3481. sz. kéziratából közölte a szöveget. Ebből — a kéziratot idézve — előbb gróf Batthyányi Ignácz adta ki «Leges ecclesiasticæ regni Hungariæ et provinciarum adiacentium» 1785. cz. műve I. kötet 285—293. l., azután Kukuljević, i. m. I. 195—198. ll. Engel i. m. 446. l. az ügyiratokban kételkedni látszik. Nincs azonban ok a kétkedésre. — Az újabb irók közül behatóbban foglalkozott a helymeghatározásokkal: Fra M. Batinić: Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini (A ferenczesek ténykedése Boszniában és Herczegovinában), Zágráb, 1881. I. k. 14—18. l. Előtte már a Bulletino I. k. Delminium czímen egy alapos czikksorozat 21., 38., 51. lap. — Batinićet követi: Truhelka i. m. 7—8. l. Röviden s önállóan: Klaić V. Bosznia története, német kiadás 54—55. l.

[1] A zenicai basilicáról Truhelka i. m. 19. s kk. ll.

[2] Kitűnik ez a második zsinat jegyzőkönyvéből. András bistuai püspök kérésében *Capella* és *Arena* helységet említ. Ezek a nyugati határon Travnik és Skoplje (D.-Vakuf) közt keresendők s alighanem a mai Kopila és Vranići, vagy Ramska helységek Meglehet, hogy az *Arena* szó hibásan van írva, talán Rama volt eredetileg. A helyfekvésről l. Batinić, i. m. 15. l. Truhelka és Klaić i. h. Használható Fr. J. Vladić munkája is Uspome o Rami (Rámáról való emlékezések) Zágráb, 1882.

[3] A Zenica körűl felásott basilicáról Truhelka i. t. 19 s. kk. l.

túlnagy salonai egyházmegyét óhajtották alkalmasabb módon beosztani. Bistua püspöke panaszt tett, hogy egyházmegyéje annyira meg van terhelve adóssággal; nemcsak, hogy szegényein, de magán sem tud segíteni. Panasza úgy látszik, a tartományban általánosan divatozó visszaéléseket tárt fel.[1] A papságban nem volt fegyelem, az egyházakhoz tartozó ingatlanokra uzsorakölcsönt vettek fel, gyakran a saját czéljaikra. Minthogy azonban a szegények ugyancsak rászorultak az egyház segélyére, bizonyosan szükségből is kötöttek kölcsönöket, mert egyébként meg nem élhettek. Voltak köztük olyanok is, a kik mesterséget űztek vagy kereskedtek. Érthető, hogy ha csak tehették, utazgattak s mindenki elkivánkozott onnan; s odahagyták a gondjaikra bízott templomokat. Szerettek beléelegyedni hozzájok nem tartozó dolgokba. Mindezen visszaélések ellen erélyesen léptek fel a zsinaton. A főbaj azonban abban a körülményben rejlett, hogy a püspökök a szétszórt, egymástól távol eső helyeket nem ellenőrizhették, s az egyes községek magokra maradván, képzelhető, hogy a kereszténységnek csak a külső neve illett rájok. Ezen azután akkép akartak segíteni, hogy a második zsinaton a túlnagy egyháztartományból kihasítottak három új püspöki megyét: a *Sarscuteroit*, — melynek a mai Stolac (Herczegovina) környékén is volt parochiája, — a *Ludroit*, mely a mai Livnonak felel meg, s a *Makarskait.*[2] A mai Bosznia püspöke is szerette volna átadni megyéje távolabb eső nyugati részeit (Dolnji-Vakuf körül). A salonai érsek tudomásul vette a kérést, teljesítését azonban későbbre igérte.

Mindezek a zsinati rendelkezések az egyházi állapotoknak csak a körvonalait állítja elénk. Annyi mégis kitetszik belőlök, hogy a belföldön sokkal jobban megérezték a római politikai hatalom hiányát, mint a partokon, a hol társadalmi úton segíthetett magán az egyház. Míg azelőtt a dalmát provinczia keleti határán a hatalmas sirmiumi metropolia, mely keleti Illyricumot foglalta magában, jótékonyan hatott a Dráva—Száva közi részekre, a hún uralom s a gót-gepida elem következtében a keresztény egyházi szervezet is felbomlott. Egyebütt a keresztény dioecesisek túlélték a politikai hatalmat, Sirmiumban Attila elől nemcsak a politikai tisztviselők futottak el, hanem a papok is. A széjjelűzött hierarchiát ekkor a thessaloniki érsek vette pártfogása alá, de mintegy száz évig a mai Szlavoniából, melyet a keleti császár, mint a Dráva—Száva-köz második tartományi közületét «Mesopotamia secunda»-nak nevez, eltűnt a régen oly fényes egyházi székhely, melyet «Itália határá»-nak dícsértek egykorúak.[3] E pusztulásnak a következ-

[1] A zsinat XIV határozatot hozott, ezek ugyan általánosságban szólnak, de Bistua püspöke tette meg a panaszt, úgy, hogy leginkább az ő megyéjére illenek.

[2] Úgy látszik, hogy nemcsak a salonai, de más egyházmegyékből is hasítottak ki részeket. A helyfekvésekről bővebben Batinić i. m.

[3] Ennod: Panegr. Theod. (Migne 63.) 173. l.

ménye, hogy a mai Horvátország (Szávia) egyházilag Salona metropolitájának a joghatóságát ismerte el, akár a régebbi tradicziók alapján, akár kénytelenségből, de Sziszek (Siscia) püspöke ott volt a zsinaton.[1] Salonának, mint székhelynek a fontossága ekkép nagyon megnövekedett, de belső erejében csak vesztett. A kereszténység úgyszólván megszakadt a keleti határon s az egész teher a partmenti püspökségekre háramlott.

Ily körülmények között érthető, hogy a gót idegen uralom alól való megváltást leginkább a papság óhajtotta. Nem véletlen tehát, hanem jól meggondolt tervére mutat Justinianusnak, a keleti császárság élére került imperatornak, midőn a byzanczi uralom restauráczióját főleg a gót királyság leggyöngébb s kelet felől leginkább megközelíthető provincziájában, Dalmáczián kezdette meg.[2]

IV. Dalmácziának, mint római provincziának a sorsát a keleti gótok ellen vívott húszéves küzdelem juttatta dülőre.

Már a hadjárat tényleges megkezdése előtt Byzancz nagyban készült s meg kell adni, sikerült is elszigetelnie a gót elemet. Justinianus illyricumi katonai főparancsnoka, Mundus, a vitéz gepida-hun vezeti be a műveleteket[3] Dalmáczia felől. A gótok — úgy látszik — nem innen várták a támadást, helyőrségeik csekély számban, csak az erődített helyekre szorítkoztak. Salona, a főváros, csakhamar Mundus kezére került, miután a meglepett gótokat szétverte. Ez csak úgy történhetett, hogy Mundus — ha Durazzo felől jött — a mai Bosznia belföldjéről

[1] Tamás spalatoi esperes krónikája (Mon. Sp. H. Slav. Mer. Scriptores 1894. kiadás) XIII. fej. leírván a horvát királyság határait, ezt írja: «ab aquilone vero a ripa Danubii usque ad mare dalmaticum cum tota Maronia et Chulmie ducatu». Ez a sokat vitatott hely az egyetlen forrás a régi horvát királyság északi határát illetőleg. A ki figyelemmel olvassa a salonai zsinat irományait és ismeri Tamás forrássait, azonnal észreveszi, hogy a salonai egyházmegye régi határairól van itt szó. Csak a caput czímét kell elolvasni: Cathalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria. Nem vitatásképp jegyezzük ezt meg, de a zsinattal való egybefüggése miatt.

[2] A háború főforrása Procopiusnak, sajnos, hézagos nagy műve: De bello gotico. A részletes bibliographia Hartmann i. m. 291. és Str.-Grassmann i. m. 240 s kk. l.

[3] Justianusnak 535 április 15. kelt ismeretes rendelkezése szerint Sirmium, vagyis a régi Pannonia secunda, melyet ő Mesopotamia secundának, tehát a Dráva—Száva-köz második közületének nevez, — Savia a nyugati rész Dalmáczíával függvén egybe, — a szülővárosában alapított új metropólia alá jut. Ez az új metropolia a régi Sirmiumi (mitroviczai) Kelet Illyricumi metropoliának a folytatása s Prima Justiniana nevet viselt. (Prima Justinianea hely fekvése vita tárgya. Némelyek szerint Küstendil, mások szerint Üsküb, a mai ó-szerbiai török vilajet középpontja. Politikai ízű vita tárgya, hogy e metropolia Ochrida-ban volt, a mi kevéssé valószínű. Jireček: Gesch. der Bulg. 85. l. Az ochridai «kérdés»-t l. Srečković-nál és Schopoffnál). Ez által Justinianus a régi kelet-illyricumi egyházi szervezetet felélesztette s Sirmiumból áttette a Balkán-félszigetre, megszűntetvén Thessaloniki eladdigi védnökségét. Abból, hogy Justinianus e rendelkezését a Duna-vonala visszafoglalásával indokolja, Strakosch-Grassmann i. m. 239. azt következteti, hogy a háború byzancziak és gótok között már 535. april havát előzőleg megindult a Duna vonalán, különben Justinianus nem szervezhette volna a tényleg még gót kézen levő Sirmium egyházi ügyeit. Combinatioval van ugyan dolgunk, de sok valószínűség szól mellette, hogy Dalmáczíát kelet felől kellett előbb elszigetelni. Justinianus rendelete a Zachariás kiadta Novell. 1881. I. kötet 131. l. Egy régi kiadásból egyszerű lenyomat Kukuljević C. D. I. 3—4. l.

került Salonának s a clissai erődöt megvette, a városban népszerűtlen őrség pedig kívül volt kénytelen nyilt csatát állani, s megfutott.[1]

Mundus azonban a sikerét életével fizette meg. A gótok ugyanis érezték Salona fontosságát, mely a császár kezében egyik gyűlhelyekép szolgálhat vala Itália ellen s a vereség megtorlására nagyobb sereget indítottak Mundus ellen. Az ütközetben a rómaiak győztek ugyan, de vezérök elesvén, seregök széjjelment, a gótok pedig megszállották Clissát, Salona erődjét. Sokra azonban nem mentek, mert elzárva Itáliától, ellenséges elemek közepette[2] tudták, hogy túlsúlyok megszűnt. S ha később őrséget is vetettek Salonába, helyzetök válságos maradt. Justinianus számot vetett ezzel a rá nézve oly kedvező hangulattal s Durazzóból hajóhadat küldött Salona ellen. A gótok, a mint meghallották, hogy az új római hadosztály Constantianus vezérlete alatt Ragusa körűl kikötött, feladták Salonát s Scardona felé vonúltak vissza. A rómaiak erre megszállván Salonát, a hegyvidék is behódolt. A császári csapatok e sikere veszélyeztette a gótok visszavonulási vonalát s ezért jónak látták odahagyni a tartományt s Ravennába vonúlni vissza. A visszamaradt fegyvertelen gót telepítvényes — a mint épen lehetett — számot vetett a helyzettel s behódolt.[3]

A dalmát provinczia elvesztése üteret vágott a gót állam testén. Megmozgattak minden lehetőt, hogy ezt a rómaiakra nézve oly fontos színteret újból visszafoglalják, Száviában hadakat szedtek, Salona ellen a király: Vitèges hajóhadat szerelt fel. Mindez sebtében történt s a rómaiak meglepetésére számítottak. Az egyik vezér: Vlisigal meg sem várva a száviai csapatokat, betört Liburnia felől, de Knin tájékán megverte a Salonából elősiető Constantianus. Azonközben a gót hajóhad Salona felé vitorlázott. Constantianus visszasietettt s megerősíttetvén a várost, megállotta vízen s szárazon az ostromot.[4]

Ez időtől fogva Dalmáczia és belső területe a római hadi műveletek egyik kiinduló és sorakozó helye A hosszas háború azonban teljesen kimeríti a tartománynak a városoktól távolabb eső vidékeit, minthogy a gótok kiűzése után északon a Száva s északkeleten a Duna felé védtelen maradt a határ. Hozzájárult ehhez részben a dúlás, részben rossz termés és a közlekedés hiánya miatt beállott éhség, melyet öt évvel később a pestis követett.[5] A római hadaknak pedig minden erejöket Itáliára kelletvén fordítniok, nem rakhatták meg őrségekkel a gótok elhagyta erődített helyeket, s az élelmezés szempontjából a part-

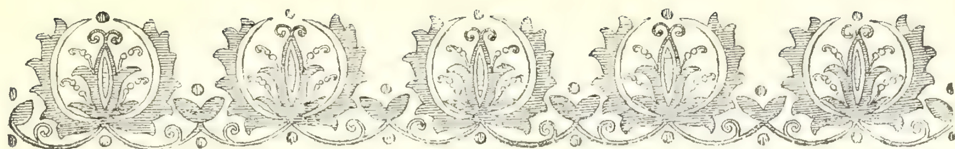
[1] Prokopius i. m. I. c. 5. 26., 27. l Bonni kiad.
[2] A római elem hangulatáról: dr. Faber M. Die Katastrofe von Salona. Glasnik 1889.
[3] Pocop i. h. c. 7.
[4] Procop. lib. I. cap. 16.
[5] Muratori: Ann. d'It. 153. 8.

mentére húzódtak. Veszedelmessé vált a helyzet, midőn az erélyes Totila került a gótok élére, a ki megkisértette a római erő szétforgácsolását ép a leggyöngébb pontokon. Belisar, a római vezér ugyan ellátta a szükségesekkel Salonát, de seregének ujonczjutaléka Illyria és Thrákiának csak a legaljából kerűlt ki, úgy, hogy Totilán ezekkel nem vehetett erőt. Midőn pedig Istria újra gót kézre került, Totilának egy csapata Salonáig, sőt Makarskáig nyomúlhatott s visszavervén a rómaiakat, végig dúlhatta a provinczia partvidékét.[1] Ez a kis siker azonban a gót elemnek csak utolsó erőkifejtése ezen a területen, melyet ma Totila is olybá tekintett, mint a gót hatalom elvesztett részét, s hajlandó volt azt átengedni a császárnak. Justinianus azonban folytatta a harczot, melyet a birodalom léte érdekében végig kellett harczolni. A két halálos ellenfél igénybe vett minden rendelkezésére álló eszközt. A gótok rázúdították a birodalom védetlen vidékeire a Duna-mellék szlavin népcsoportjait, melyek a csapatoktól nem őrzött Dunától és Szávától délre terjedő vidékein akadály nélkül zsákmányolhattak.[2] A császár hadai, ha csak a gót hadjáratot nem tévesztik szem elől, nem tehettek ellenök semmit s a part vidékére szorúltak és Salonában összpontosíták hadaikat.[3] A császár új vezéreket állított serege élére, rendelkezésökre bocsátván a birodalom összes forrásait. Narsesnek végre sikerült óriás véráldozatok árán visszavívni Itáliát, s megtörni a hős gót népet.[4]

Justinianus erőfeszítésének nagy volt a formai sikere. A régi római császárságnak Byzancz felől támadt restauráczióját jelentette, Új-Rómában éledt újra a régi. Ámde az eszmének ez az újra megelevenedése nem jelentette a rómaiság feltámadását. A formák és intézmények visszaállítása, a régi egység byzanczi kerete oly képet tüntet fel, melyen a régi császárságnak körvonalait már elmosta az új, friss és barbár szín. Dalmácziát illetőleg pedig éppenséggel a nagy római korszak végső evolucziójának a teljes befejeződését jelzi a byzanczi hatalom felülkerekedése. Mert míg a gót királyság a régi római kereteket a saját közjoga értelmében is conserválta s úgy, a hogy Itália megtartása érdekében meg is védelmezte, Justinianus uralkodása nem a béke, hanem a Duna-vonala felől most már teljes erővel meginduló újabb többé-kevésbbé erőszakos incolatusnak, birtokfoglalásnak a megkezdését és hosszabb idő lefolyta után végleges sikerét tárja elénk.

Thallóczy Lajos.

[1] Procop. i. m. III. cap. 35. 541; Strakosch-Grassmann i. m. 244; Benussi i. m. I. 7—9.
[2] Procop. lib. III. c. 40. IV. c. 25. c. 38. Bőven Strakosch-Grassmanan i. m. 305. l.
[3] Procop. lib. IV. c. 23, 26.
[4] Hartmann i. m.

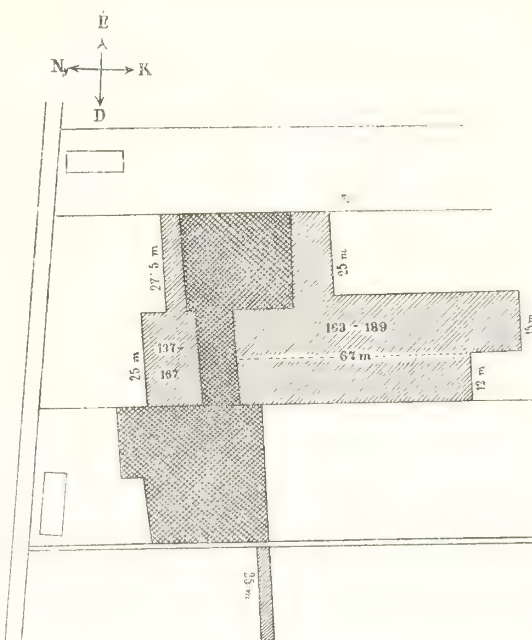

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

UJ LELETEK AZ ABONYI RÉGIBB KÖZÉPKORI SÍRMEZŐBŐL.

Az abonyi régibb középkori temető kutatását dr. Éber László kezdte meg, ki az Archæológiai Értesitő 1901. és 1902. évi folyamaiban* 136 sírból leletekről adott számot. E sírok az általam az elmúlt év őszén feltárt 152 sírral együtt mintegy 5000 □ m. területről erednek, — a szőlő alá fordításnak áldozatul esett sírokat s a még felkutatásra váró területet véve számításba, megközelítőleg egy harmadából a temető egész területének

Éber már említett két ismertetésében a bennük megnyilatkozó «művészi akarat» szempontjából tette vizsgálata tárgyává az abonyi leleteket és arra az eredményre jutott, hogy e szerény tárgyakat ugyanaz a művészi törekvés hozta létre, mint az u. n. «késői római korszak» emlékeit, melynek létrehozatalában viszont a római birodalom keleti részén lévén a vezető szerep, a római szó alatt inkább az antik fogalmát kell értenünk.

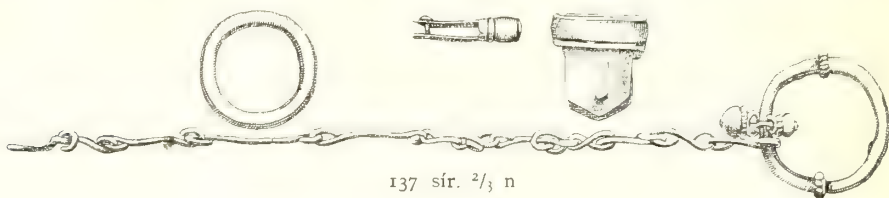

AZ ÁSATÁSOK HELYRAJZA.

Ha más szempontból vizsgáljuk az abonyi leletek ornamentikáját, azt látjuk, hogy a sírmező régibb középkori emlékeink azon csoportjához tartozik, melynek általános jellegét előkelő növényi ékítmények adják meg. A hol ily fajta ékítmény befogadására alkalmas nagyobb felületek kinálkoznak, azokat — kevés kivétellel, — szabatos hajlású indák, levelek, palmetták töltik be. Ezeket találjuk úgy a tömören öntött, mint a vékony lemezből trébelt szíjvégeken, övboglárokon, csattlemezeken stb. Salin nem rég megjelent nagy művében (Die Altgerm. Thierornamentik. Stockholm, 1904. 149. l.) éles határt von e díszítés s a germán faj népek ornamentikája között. Utal arra, hogy az utóbbiban föllépő növényi dísz is a klasszikus világgal való érintkezés eredménye

* Arch. Ért. 1901. U. F. XXI. 289, köv. ll., 1902. U. F. XXII. 241. köv. ll.

ugyan, de míg a germán faj szelleme e díszítést s az ugyancsak a római műipar hatása alatt keletkezett állatornamentikát lényegesen átalakította úgy, hogy egy új, sajátos díszítésmód fejlődött belőlük, addig emlékeink azon csoportjában, melyhez az abonyi sírmezőt is soroztuk, teljes közvetlenséggel érvényesül az antik hatás. Úgy a növényi díszítmények, mint a jóval kisebb számban föllépő állatalakok híven tükrözik vissza a klasszikus kor fölfogását, mely akkor sem hagyta figyelmen kívül az ábrázolt állatok, növények természeti mivoltát, ha az ábrázolást tisztán dekorativ czélból alkalmazta. Riegl, ki a Jahrbuch der k. k. Zentralcommission mult évi kötetében (Neue Folge I. 273—288.) Győrmegyében lelt régibb középkori lószerszám díszeket ismertetve, emlékeink e csoportjának figyelmet szentel, épp e fölfogás alapján különíti azt el egyéb régibb középkori emlékeinktől. — «Nem egyéb e diszítés» — úgymond, — «mint a hullámzatos hajlású klasszikus indadísznek, egész és fél palmettáinak közvetlen folytatása, az utóbbiaknak legyező alakja azonban elvesztette tagoltságát s a késő római művészet oly jellező duzzadt formáit öltötte magára, a nélkül azonban, hogy a körvonalak nemes formája ezáltal bármit is szenvedett volna. Nincs ugyan ebből a díszítésből az állatornamentika sem kizárva, de nemcsak, hogy mögötte marad a növényi díszítésnek, hanem egyszersmind már alapjában eltér amattól a

137 sír. $^2/_3$ n

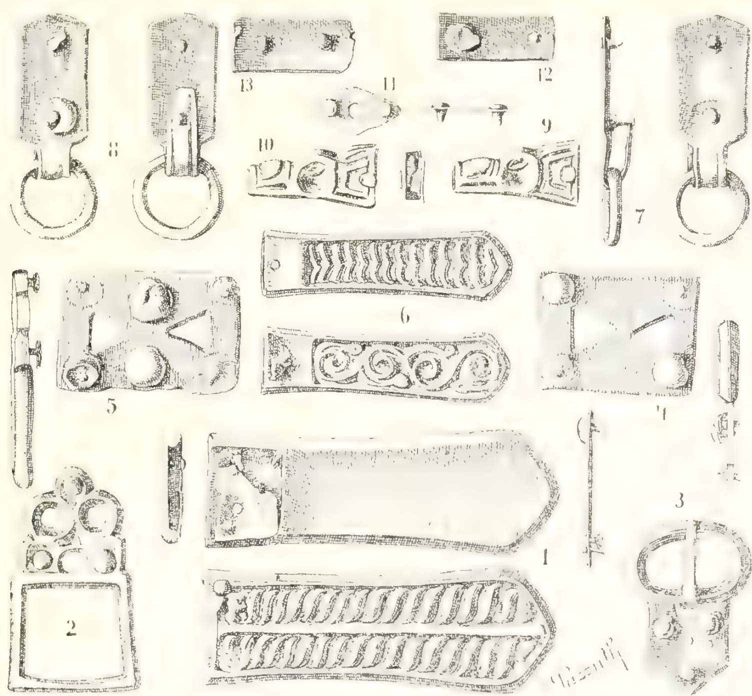
másik díszítésmódtól (t. i. a germán állatornamentikától). A magyar leletek állatalakjai rendszerint önálló egészként jelennek meg, a mint ez az ókorban a régi egyiptomi művészettől kezdve szokásos.»

A leletek elsorolása közben lesz alkalmunk meggyőződni arról, hogy a mit Riegl a csoportról általánosságban elmondott, az a sírmező szerény tárgyaira alkalmazva is valónak bizonyul. Fogunk ugyan oly tárgyakat is találni, melyeken az ábrázolt növényi és állati alakok egyes részeinek organikus összefüggése csak nehezen ismerhető fel, a kézműves ügyessége ugyanis nem volt elegendő a nehezebb jelenetek, pl. az u. n. állati küzdelem ábrázolására, az azonban kétségtelen, hogy czéltudatos törekvése nem az volt, hogy a test egyes részeit a többiek rovására hangsúlyozva, másokat, melyek az ábrázolt alak természeti mivoltának felismeréséhez pedig szükségesek volnának, teljesen mellőzzön.

A sírmező különböző részeiből előkerült leletek ez általános jellemvonás daczára jelentékeny különbségeket mutatnak, hiszen az a hosszú idő, mely alatt oly nagy mezőt népesítettek be halottaikkal a mai Abony egykori lakói, nem telhetett el a nélkül, hogy ízlésükben változásokat ne idézett volna elő. Legszembeötlőbb e különbség, ha a temető nyugoti részéből előkerült leleteket a keleti oldalból előkerültekkel hasonlítjuk össze. Az amott oly gyakori szép indadísz ritkábban fordúl elő emezeken, az övboglárok, szíjvégek nagyobb felü-

letei többnyire teljesen símák, dísz nélküliek, a kisebb tárgyak díszítése ellenben sokkal kevesebb változást mutat.

Az új sorozat első sírja, a 137. sír csak néhány igen szerény tárgyat szolgáltatott: két kis vaskést; dinnyemag alakú üveggyöngyöket; egy igen egyszerű szíjvéget, mely egyik végén egyenes kerettel záródik, másik végén lemezei csúcsba futnak; végül egy hiányos példányt azokból a fülbevalókból, melyek vékony lánczocskával vannak egymáshoz fűzve. A fülbevaló párját nem sikerült föllelnem, de a lánczocska fekvése a sírban kétségtelenné teszi, hogy, a mint Éber ezt ép példányoknál is konstatálta, hátul a hajfonat alatt voltak egykor a fülbevalók egymással egybefűzve. Ez az ékszer igen ritka régibb

138. sír $^{2}/_{3}$ n.

középkori emlékkészletünkben, egyelőre úgyszólván sírmezőnk sajátossága. Innen ugyanis az 1901. évi s múlt évi ásatás is több példányát hozta fölszínre s ezenkívül csupán egy csonka példányt ismerünk a regölyi sírmezőből. (Hampel Rég. középkor CCXCIX.)

Az egész sírmező egyik leggazdagabb s legérdekesebb sírja a 138. sír, melyből egy férfi ruházatának csaknem teljes díszítése került elő. Az öv díszéül hosszúkás négyszög alakú síma bronzlemezek szolgáltak (összesen 7 db), középen két — egymásnak csúcscsal szembefordított — háromszögalakú nyilással áttörve, négy, illetve a hosszabbak hat szöggel a szíjra erősítésre. Némelyiken a szögek nagy lapos fejei is fönmaradtak (4—5.). Ugyanilyen szögfejek díszítették a mellékszíjak borítására szolgáló kisebb bronzlemezkéket (11. 12. 13.) s azokat a kampókat is (7. 8.), melyek a beléjük fűzött karika segélyével

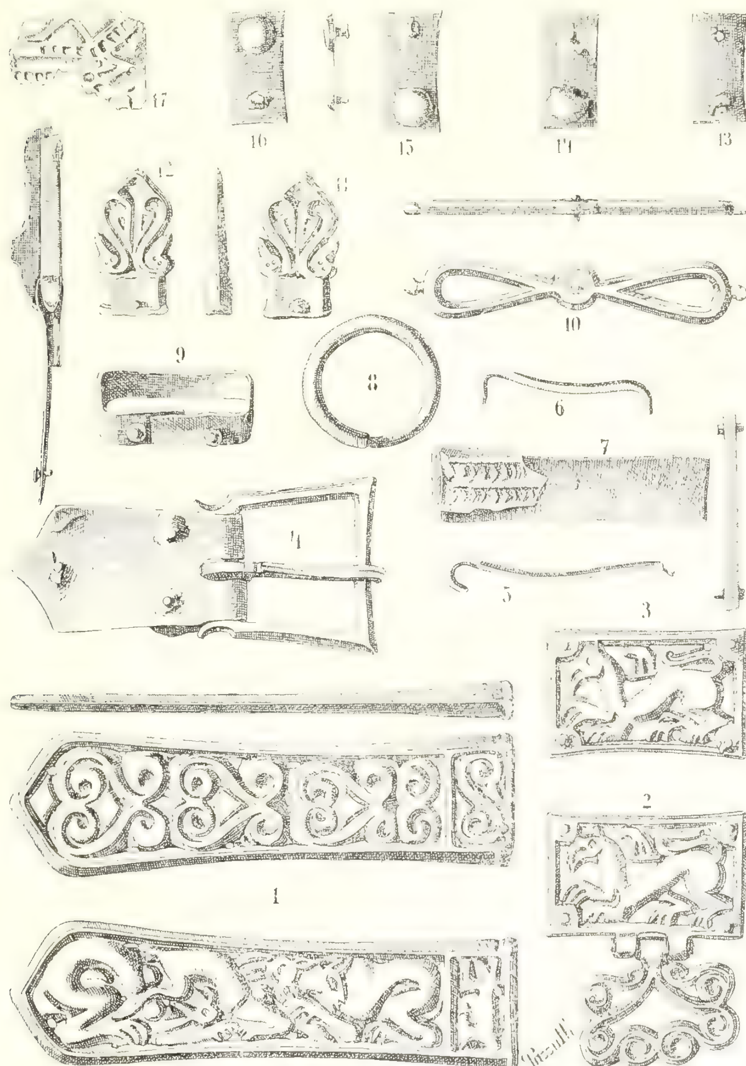
valószínűleg a — csupán töredékekben fönmaradt — tőr hüvelyének az övre függesztésére szolgáltak. Az övboglárok szerénységével ellentétben nagyobb fényűzést mutatnak a szíjvégek, főleg a mellékszíjak végei. Ez utóbbiak stilizált vadkanfőt ábrázolnak, — s míg a földuzzasztott orczimpák mögött képződő mély ránczok még természethű mintákra utalnak, a milyenek gyanánt a nemesvölgyi temetőből előkerült hasonló szíjvégeket tekinthetjük (l. Hampel i. m. CXXXV. és CXXXXII. t.), addig a hátrahajló fülek stilizálása már csaknem geometriai merevségű. Legközelebbi analógiáik a győri sírmezőből kerültek elő (l. Arch. Ért. 1902. U. f. XXII. 131. l.), ezek azonban még jobban eltávolodtak a természetes ábrázolástól. Kívülök még egy nagyobb s egy kisebb szíjvég s a hozzájuk tartozó csattok voltak a sírban. A nagyobb szíjvég (1.) 7 cm. hosszú, egyik végén tokkal bír a szíj befogadására, oldalai kissé behajlók s a másik végén csúcsba futnak össze. Egyik lapja sima. Keskeny keret által körülfutott másik lapját pedig egy léczecske, illetve gerincz, két hosszanti mezőre osztja, melyeket harántos sorba rakott hullámvonalak díszítenek, —

142. sír. 2/3 n.

valószínűleg azon pálmaág-szerű díszítmény félreismerését kell ebben keresnünk, melyet egy a nemzeti múzeumban levő arany tőrhüvelypántról (l. Hampel id. mű I. LIX. 5. a és b) s a nemesvölgyi temető egy szíjvégéről ismerünk (u. o. CXXXXI. 8.). A hozzátartozó csatt trapezalakú fejből s vele egy tagot képező áttört lemezből áll (2.). A kisebb szíjvég 5 cm. hosszú, alakra teljesen hasonló az előbbihez (6.), de mindkét lapja domborúan van öntve, egyiken négy hajlású inda, másikon párhuzamos hullámvonalak harántos sora képezi a díszítést. Mindkét lapot keskeny keret köríti. A hozzá tartozó csatt egy darabból van öntve a megerősítésre szolgáló ötszögalakú csattlemezzel (3.).

E gazdag tartalmú sírra néhány igen szegényes következett, csupán a 142. sír válik ki közülök, inkább a benne lelt női ékszerek száma, mint érdekessége által. Két karperecz, egyszerű síma nyilt karikák, végeiken kettős peremmel (1.), egy pár fülbevaló (2.), tíz gyűrű (3—6), — s hasáb, — korongalakú és gömbölyded üveggyöngyök (7—8.) képezték a sírban nyugvó igénytelen fényűzését. A fülbevalók a régibb középkori függők legegyszerűbb typusához tartoznak. A gyűrűk egyszerű karikák, egymásra hajló végekkel, — síma vagy négyélű, — ismét mások összesodrott kettős bronzfonálból.

A 144. sírnak az övdíszítései képezik főérdekességét. A nagy szíjvég (1.) egyik lapján keskeny keretben az u. n. állati küzdelmet látjuk ábrázolva. Két nehezen ismerhető, fantasztikus állatalak — talán griff — egy szarvas-félét marczangol, az egész jelenetet keskeny keret fogja körűl, a szíj befogadására szolgáló tok fölött külön kis keretben föltátott szájú kis négylábú állat alakja

144/a. sír ⅔ n.

látható. A másik lapon szintén jelezve van a tok egy kis külön keret által, melyet harántosan elhelyezett indadísz tölt ki, a hátralevő felületet pedig páros csoportokba rakott növényi dísz borítja. A szíjvéghez tartozó csattot (4.) trapezalakú fejének gondos kiélezése teszi érdekessé s az épségben fenmaradt egyszerű átfűző (9.). Hét darab került elő az öv bogláraiból (2. 3.) ezek hosszúkás, négyszög alakú, áttört bronzlemezek, sarkaikon egy-egy lyukkal, illetve

szögecscsel a megerősítésre. A síma keretben balra forduló, karmos lábú, erős csőrű griff alakja látszik háta fölé hajló farokkal s erősen stilizált szárnyakkal. Közülök hatot még egy több hajlású indából alakított csuklós lemez is díszített, de ez csak hármon maradt fönn épségben. Érdekesek még a mellékszíjak végei (11. 12.), ezek rhombus alakú, nagy, áttört levelek, melyek a végeiken visszahajló két kisebb levéllel csatlakoznak a köpüjökhöz. A mellékszíjak díszítéséből valók még a 138. sz. sírból előkerültekhez hasonló lemezkék (13—16.) s valószínűleg az egészben piskóta alakú áttört bronzdíszítmény (10.) is, a melyhez teljesen hasonló került elő a sírmező 11-ik sírjából is. A koponya mellől egyik oldalból egy szalagfonadék díszű bronzlemezke (17.) töredéke, a másik oldalból pedig egy bronz ékszer darabjai (5—7.) kerültek elő. A sír gazdag ékszerei már magukban is méltán fölkeltik érdeklődésünket, még inkább fokozzák ezt azok a rejtélyes rendeltetésű vaskampók (*b)* 2—5.), melyek rendszerint a fej, derék és láb táján vannak páronként elhelyezve. Daczára annak, hogy közelükben korhadt farészeknek semmi nyoma nem volt észlelhető, az a körülmény, hogy rendszerint a gazdagabb, mélyebb fekvésű sírokban fordulnak elő, mégis azt engedi sejtenünk, hogy a temetkezés óvatosságával állanak kapcsolatban.

144 *b)* sír. ²⁄₃ n

A 144. számú sírt szegényes sírok hosszú sora követte, melyek semmi külön említésre méltó tárgyat sem tartalmaztak. A legegyszerűbb typusú fülbevalók, karpereczek, gyöngyök, orsógombok képezték a női sírok mellékleteit, — egy-egy kisebb-nagyobb vaskés, kova, csiholó, egyszerű vascsatt, néha egy bronz szíjvég a férfiak készletét.

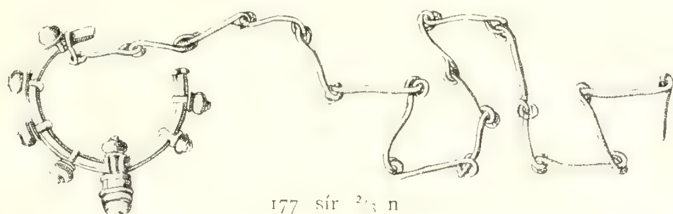
A 177. sz. sír szolgáltatta az első följegyzésre érdemes tárgyat: egy díszes bronz fülbevalót, melynek kerületét öt kisebb és egy csüngőként alkalmazott nagyobb kék üveggyöngy ékíti, a karikára körülbelül 28 cm. hosszú egyszerű lánczocska volt fűzve (v. ö. 137. sír).

Megmagyarázhatlan rendeltetésű a 178. sírból előkerült csonttárgy, közepén és végén egy-egy átfúrt korongból áll, melyeket egyenes karok kapcsolnak egybe, a karok felületét bekarczolt körök díszítik, hossza 14 cm. Kívüle egyetlen nagy zöld üveggyöngy s két csinos fülbevaló volt a sírban.

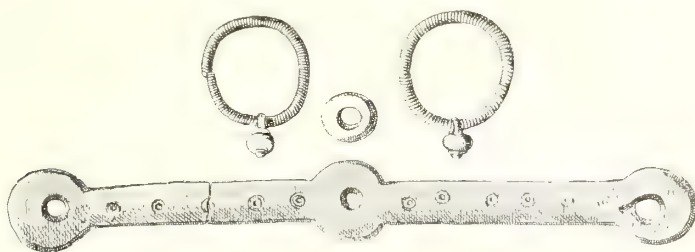
A 184. sír igénytelen tárgyai közűl egy korong alakú áttört csüngődísz válik ki. Egyszerű, lapos, tömör, bronzlemezből van kivágva; az áttört díszítés két konczentrikus karikát mutat, melyeket hat küllő kapcsol össze egymással

úgy, hogy ha a belső karika nyílása nem volna oly nagy, hat küllős kerékhez lehetne hasonlítani. A külső karikából felfüggesztésre szolgáló négyszögű lemez nyúlik ki. E féle csüngő ékszerek nem gyakoriak régibb középkori emlékeink közt, — példányunknak pedig egyáltalán nem ismerjük analógiáját. Kerék alakú csüngőket ugyan ismerünk Pásztóról (Hampel Régibb középkor I. CXXXII. 3. 4.) s egy csonka példányt Keszthelyről is, de ezek csupán rendeltetésükre nézve állanak ahhoz közel.

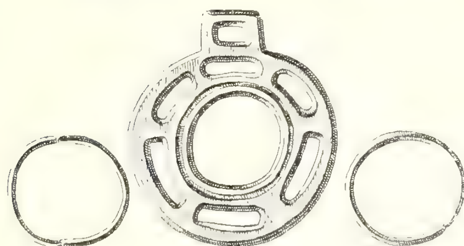
A 187. sírban négy egyenes és két C alakú vaskapocs volt a váz fölött szokott módon elhelyezve; egyszerű, hosszúkás, négyszögalakú lemezek szol-

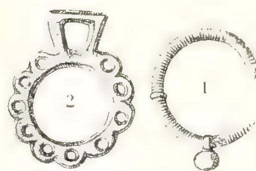
177 sír $^{2}/_{3}$ n

178 sír. $^{2}/_{3}$ n

184. sír. $^{2}/_{3}$ n

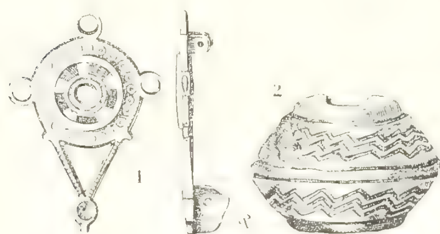
189. sír. $^{2}/_{3}$ n.

gáltak az öv díszéül. Anyaguk, a rossz ezüst azonban nem volt képes az időnek ellenállni úgy, hogy csupán formátlan töredékek alakjában sikerült egyes részeit s a préselt indadíszszel borított szíjvég egy darabját megmenteni. Megsemmisültek a kisebb övboglárok is, egy négyszögű bőrdarabkán azonban fenmaradt az egyiküket borító préselt díszítés lenyomata.

A 184. sírból előkerült csüngődíszhez hasonlót szolgáltatott a 189. sír is, mely azonban sokkal csinosabb s csaknem teljesen azonos az abonyi sírmezőből kiásott s az Arch. Értesítőben (1901. u. f. XXI. 293. 3.) új typusként bemutatott példánynyal. A különbség csupán aban áll, hogy amazon a karika csipkézése csúcsos, emezen pedig köríves szegélyezésű s a felfüggesztésre szolgáló átfúrt négyszögű lemezt példányunkon trapez alakú kis keret helyet-

tesíti. Azóta a győri sírmezőből is került elő hasonló. (L. Arch. Ért. XXII. 141. 15. ábra.) A 178. sírból ismerthez hasonló, harántosan rovátkolt kis fülbevaló (1.) képezte a sír további tartalmát.

A 192. számú sírnak a belőle előkerült zománczos bronzfibula kölcsönöz kiváló érdeket, a mélyített aljú zománcz technikája még az ókorba nyúlik vissza s jelenlétét régibb középkori ékszereinkben föltétlenül antik hatásra kell visszavezetnünk s azoknak a korongos fibuláknak, melyekben példányunk ősét kell keresnünk, nem egy példányát ismerjük az előző korszak sírjaiból. (V. ö. Arch. Ért. 907., 227. és köv. l. Kövér Béla. Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban.) Példányunk főrészét is egy 2·3 cm. átmérőjű bronzkorong képezi, — közepén egy köralakú nyílással van áttörve, fölületét kiemelkedő keretbe foglalt, váltakozva fehér és kék színű, körülfutó zománczsáv s e körűl bekarczolt pontok díszítik. A koronghoz közvetlenűl három hurok s két kinyúló szár átlal egy kisebb, ugyancsak zománczos korongocska csatlakozik. Ez utóbbinak alsó lapján van a tű bekapcsolására szolgáló lemez s a nagyobb korongon a tű fordítója. Egész hossza 5 cm. E gondos munkájú szép ékszer úgyszólván egyedüli tartalmát képezte a sírnak. Kívüle egy díszes orsógomb volt benne csupán s Constantius Chlorus egy, nyakékként alkalmazott, átfúrt bronzdenára.

192. sír ½ ; n

A 193—206. sírig semmi említésre méltó tárgy nem fordult elő. Csupán a gyöngysorok változatosabbak, mint az előbbi sírokban, a dinnyemag alakú gyöngyök sorát apró kásaszemforma, sárga és fehér gyöngyök élénkítik, melyeket néhol, pl. a 195. sírban a fülbevalók díszítésében is föllelünk.

A 205. sírt egy kis csüngő ékszer teszi érdekessé, mely egy hurokból s két részből összeforrasztott octædron alakú csüngőből áll, hasonlót ismerünk a sírmező 88. sírjából. (L. Arch. Ért. XXII. 1902. 252., 8—11.)

A 208. sírban a már több ízben említett nagy vaskampók L alakúak, — egyszerűsége daczára is csinos a korong alakú bronzboglárkák térbelt díszítése, — mely váltakozva pontsorokból képezett, vagy folytonos koncentrikus körökből áll.

A 209. sír föl volt dúlva, így nem tudhatjuk, vajjon a temetkezésből maradtak-e fönn a benne lelt, vasszögekkel átfúrt deszkatöredékek.

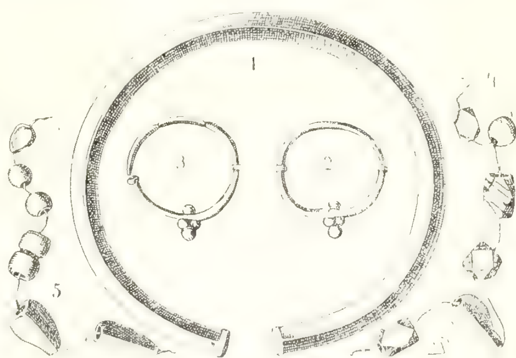
A 211. sírban kis favödröcske helyettesítette a szokásos agyagbögrét, korhadt farészein kívűl egy vas és egy bronz abroncsa maradt meg.

Érdekesek a 223. női sírból előkerült csüngő ékszerek, belül üres ezüst gömböcskék, felületüket keretbe foglalt színes üveggyöngyök díszítik, sajnos, egyiküket sem sikerült épségben kivenni. A csüngő díszekhez hasonló, de kisebb ezüstbogyók díszítik a fülbevalók síma bronzkarikáját is.

Különböző anyagok összeillesztését találjuk a 230. sírban lelt fülbevalókon is. A fülbevaló síma karikája ezüstből készült s hozzá arany csüngőtag illeszkedik, mely pyramisba helyezett három kisebb s egy nagyobb bogyóból áll s a csüngőtag fölött a karika belső oldalán is van egy kis arany bogyócska.

Két karperecz, — négyélű tömör bronzkarikák, — gömb-, hasáb- és dinnyemag alakú kő- és üveggyöngyök, — a gyöngysor egybefűzésére szolgáló egyszerű karika s egy nyéllemezes kis vaskés egészítette ki a sír tartalmát.

A 232. sírban az öv díszítéséből az egyszerű bronzcsatton és szíjvégen kívül fenmaradt: egy ezüst lemezzel borított, hosszúkás négyszög alakú bronzboglár, közepén két, egymásnak csúcscsal szembefordított, háromszög alakú nyílással áttörve, sarkain megerősítésre szolgáló szögekkel s alul két kampóval ellátva, melyek egyikébe egy 2 cm. átmérőjű karika van fűzve. A tárgy hossza 4 cm. Analógiákat több helyről ismerünk, legutóbb Földeákon kerültek elő hasonló övboglárok. Volt még e sírban egy félhold alakú kis csüngő-dísz; egy díszítmény, melynek közepét átfúrt bronzkorongocska foglalja el s ehhez két oldalról egyenes vonalban álló karok által a középsőhöz hasonló korongok csatlakoznak. Alakja a 178. sz. sírnál rajzban bemutatott csonttárgyra emlékeztet. Ez az ékszer meglehetősen gyakran fordúl elő régibb középkori sírmezőinkben anélkül, hogy közelebbről megtudnánk magyarázni használatát. Egyelőre csak annyi látszik valószínűnek, hogy a 144. sírnál ismertetett (10.) bronzdíszítményhez hasonlóan, szintén az öv díszítéséből való.

230 sír. $^2/_3$ n

A 235. sírt a benne levő orsógomb-töredék (1.) czikk-czakk vonalas díszítése teszi érdekessé. A díszítés úgy van alkalmazva, hogy a kettős czikk-czakk vonal rhombus idomokat képez. Kívüle csupán két egyszerű fülbevaló karika (2. 3.) volt a sírban.

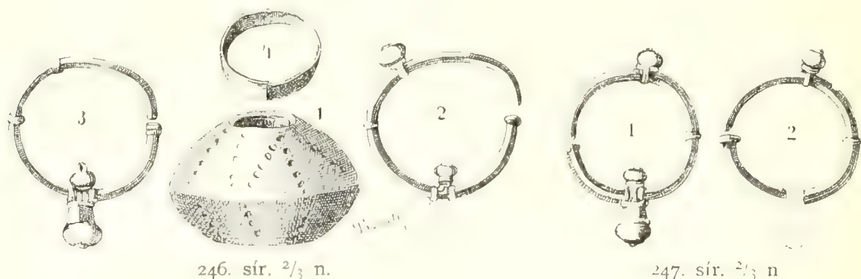

235. sír. $^2/_3$ n

Csinos díszítmény került elő a 239. sírból. Vékony lemezből trébelt, háromszög alakú bronzpityke, szélei csipkézettek, felületén egy kiemelkedő háromszög idom s ennek oldalai mellett egy-egy domború pont díszíti.

Csak kevés maradt fenn a 242. sír érdekes tartalmából, — a rossz ezüstből készült díszítményekből ugyanis csak az erősebb lemezből való szíjvégeket lehetett megmenteni. Ezek teljesen símák, a köpű felüli végükön keskeny léczes kerettel egyenesen záródnak, másik végükön pedig köríves hajlással végződnek. Egy nagyobb és öt kisebb ilyen szíjvég maradt a sírban, — az utóbbiak közül azonban csak egy került ki épségben. A sír kibontása alkalmával még épségben lehetett észlelni az öv szokatlan díszítését. Kerek, domború-fejű, ezüst-szögek voltak | :•: | :•: | :•: | ilyenformán, ötös csoportokban az övre dísz gyanánt alkalmazva, a korhadt bőr azonban a kiemelésnél teljesen szétmállott, így csupán a szögfejekből sikerült néhányat megmenteni. Kívülök még nagyszámú felismerhetlen ezüst lemez-töredék került elő a sírból s egy 23 cm. hosszú hatalmas vaskés.

Az általános typusnak egy gazdagabb változatát mutatja a 246. sírból előkerült pár fülbevaló. A karika kerületét a nyilással ellentett oldalon gyűrűs vastagodás, fölül egy gyöngyszem, alul csüngőként alkalmazott nagyobb gyöngyszem díszíti. Az utóbbi közbeillesztett hengeralakú bronztaggal csatlakozik a karikához. A csüngő megerősítésére szolgáló peczek belső végére is van egy gyöngyszem illesztve, — kívülről reczézett vékony bronzsodrony volt

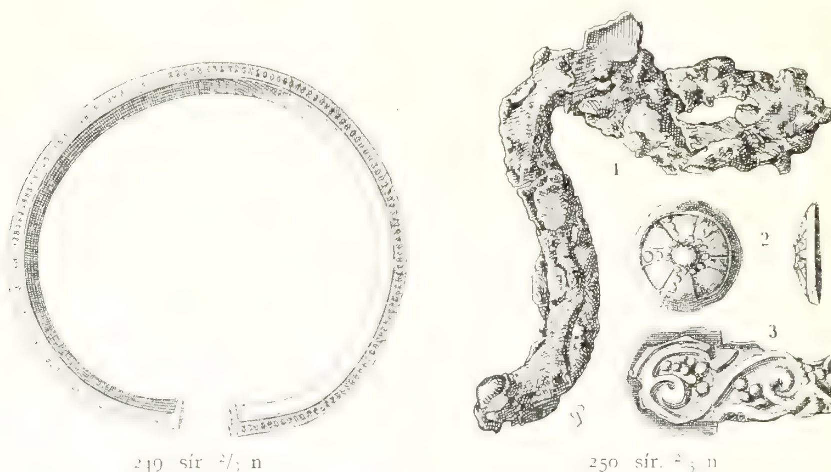

246. sír. $^2/_3$ n. 247. sír. $^2/_3$ n.

a karikára forrasztva, mely azonban csak az egyik példány egy szakaszán maradt fönn.

A 247. sírból négyélű tömör bronzkarperecz került elő, melynek felületét bekarczolt harántos vonalak díszítik.

A körülfutó reczés sodrony leszámításával teljesen hasonlók az imént leírtakhoz a 249. sírból előkerült fülbevalók is (2—3.), a sír főérdekességét azonban

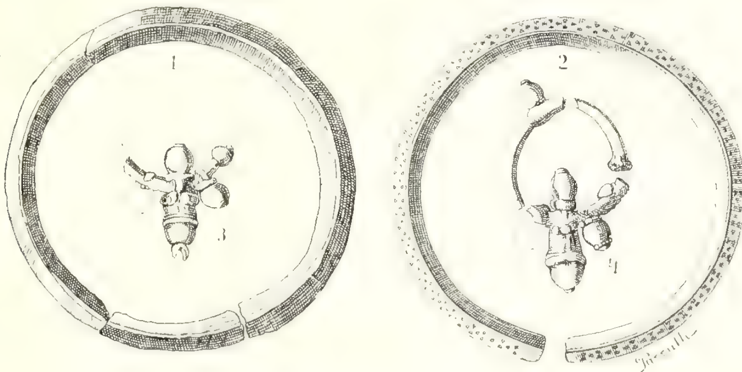

249. sír. $^2/_3$ n. 250. sír. $^2/_3$ n.

mégsem ezek s az egyszerű karikagyűrű (4.) képezik, hanem a díszes orsógomb, melynek fölületét a nyílástól sugárszerűleg kiágazó, hármas csoportokba helyezett pontsorok díszítik.

A régibb középkorból aránylag csekély számmal maradtak fönn vaseszközök, s ezért ritka érdekkel bír a sírmező 250. sírja, mert új tárgygyal gazdagítja emlékkészletünket. E tárgy (1.) nyélre erősítésre szolgáló (?) karikából s ezzel egy tagot képező kampóból áll, — alakja nagyon emlékeztet azokra

a kampókra, melyeket a mai juhászok használnak. Egy ép és egy csonka példány volt e tárgyakból a sírban. A díszes szíjvégből csupán trébelt felső lemezének egy töredékét (3.) sikerült megmenteni. Az indadísznek szokatlan és ritka változatát látjuk e töredéken, — az indák elágazásánál üresen maradó tereket fürtökké csoportosított gömböcskék töltik meg. Kis gömböcsöket, mint az üres tereket betöltő díszt, másutt is találunk ugyan, — pld. a szegedsövényházi temető egy szíjvégén (v. ö. Hampel id. mű LXXIII. 6.), de míg ezek önálló geometriai díszítés jellegével bírnak s nem látszanak a tárgyon végigfutó indához tartozónak, addig példányunkon a rossz föntartás daczára félreismerhetlen a törekvés a bogyós díszítés és az inda össszefüggésbe hozatalára. Egyetlen példányt ismerünk, melyen az inda s a fürtök összefüggése szembeötlőbb (Hampel I. LXIV. 6.) ott azonban az egész díszítmény merev s szögletes körvonalai csaknem felismerhetlenné teszik a fürtöket. Érdekesek a kisebb boglárok (2.) is, egy ép és két csonka példány maradt fönn belőlök; ezek domború,

253. sír. $^2/_3$ n.

kerek bronzpitykék, felületüket a kiemelkedő középpontból sugárszerüleg kiágazó küllők és pontsorok díszítik.

A sírmezőben oly gyakori trapezalakú nagy vascsatton s egyszerű vaskésen kívűl egy pár karperecz (1. 2.) és egy pár fülbevaló (3. 4.) volt a 253. sírban. A karpereczek négyszögű átmetszetű, tömör bronzkarikák, — egyiköknek (2.) két külső lapját hármas csoportokba helyezett háromszögek díszítik. A fülbevalók, melyek csak töredékekben maradtak fönn, az által térnek el a rendes typustól, hogy alul hármas csüngővel vannak ellátva, — a középső nagyobb gyöngy hengeralakú bronztag közbetoldásával, a két szélső pedig közvetlenűl csatlakozik a karikához.

A 253. sírtól kezdve a 264. sírig rendszeres sírfosztás nyomai észlelhetők, — s az ezután következő sírok közűl is több volt feldúlva. A fosztogatók csupán az értékesebb tárgyakat keresték s csak derékig bontották ki a vázakat, így a lábaknál levő csonttárgyak, agyagbögrék mindenütt épségben maradtak. Azonfölül a sírok mindegyikében maradt egy-két szerényebb tárgy, vaskés, csatt, kisebb bronz-ékszerek, IV. századi római bronzdénárok, üveg- és kagylógyöngyök stb.

A hazai régibb középkori ornamentikának ritkább, de nem kevésbbé érdekes motivumát találjuk a 264. sírból előkerült övboglárokon. Az egyik végükön elmetszett s a másikon félkör-alakban végződő bronzlemezkéket körülfutó keretben lebegő tulipán által elválasztva, egymással szembefordúlt két madáralak díszíti. Hasonló ábrázolatokat, fa, virág, vagy szívidom által elválasztott madáralakokat találunk a Hampel által (id. mű I. XXXXV. 2—4. és b.) ismertetett különféle hazai eredetű ékszereken s az adonyi lelet egy szíjvégén (LXXIX. 11. u. o.) példányainknak úgyszólván egyedüli közvetlen analógiáit pedig a czikói sírmező *549. sírjából ismert bronzboglárkákban (Hampel id. mű CCXLII. 1—8.) s a győri múzeumban levő ezüstlemezkékben találjuk. Míg mind e példányokon félreismerhetlen, hogy a kézműves, ha ábrázolása fogyatékos is, az ábrázolt alakok természeti mivoltának teljes tudatában volt, ismerjük a motivumnak olyan alakját is, a hol az csupán dekorativ szempontból felfogva, szigorúan alkalmazkodik a tér betöltéséhez s úgyszólván felismerhetetlenségig stilizálva van. (Szent Erzsébeti sírmező c. sírlelet 6—7. Hampel id. mű CCLXXXVII.) A mit a boglárokról mondottunk, nem alkalmazhatjuk a velük előkerült kis trébelt szíjvégre. Felületének indadísze ugyanis meg van szakítva s a tér betöltésére használt levelek helyét, az inda hurkolását egészen betöltő félgömböcskék pótolják.

264. sír. 2/3 n.

Rœdiger Lajos bácsmegyei ásatásából s a győri sírmezőből származó több hosszúkás alakú csontlemezkét ismerünk, melyeknek felületét többnyire a bronzból készült szíjvégeket borító indákra emlékeztető díszítés borítja. Ezekhez hasonló a 265. sírból két egyszerű ezüst szíjvéggel előkerült csontlemez is, csakhogy ezen teljesen geometriai jellegű ú. n. álspirális helyettesíti a szokásos indaszerű díszt.

265. sír. 2/3 n.

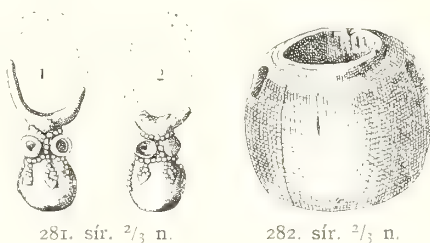
A következő sírok szegényes sorából a 273. sír válik ki, fel volt ugyan dúlva, de a patinától zöldre festett kéz-, kar- stb. csontok s a benne fenmaradt díszes kis bronz fülbevaló sérült állapotban is, — tanuskodnak a sír egykori gazdag tartalmáról. A finom, gondos munkáju kis ékszer ellipsis alakú nyilt karika, melyet nyilásánál s ezzel ellentett oldalán apró boglárkákból képezett kettős gyűrű díszít. Hasonló díszítésű a karika csüngője és felső vége is.

A 276. sírban fekvő gyermek-csontváz karjain csavart, négyélű bronzsodronyból készült torques töredékei voltak karperecz gyanánt felhasználva. Egyik töredéken a bekapcsolásra szolgáló kampó is fönmaradt.

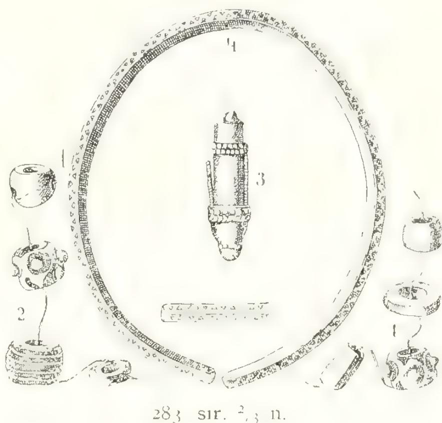
A 281. sírból előkerült egy pár ezüst fülbevaló is a féle bogyócskás díszítést mutat, mint a 273. sírbeli bronz fülbevaló. A fülbevaló síma karikája csak töredékekben maradt fönn, hozzá csüngőképpen pyramisba helyezett három kisebb s egy ezekhez csatlakozó nagyobb gömb van illesztve. A nagyobb gömb felületét hat kidomborodó rhombus idom díszíti, melyeket, mint a kis gömböket is, parányi bogyócskák veszik körül. Helyenként fenmaradtak a tárgyon az egykori aranyozás nyomai is.

Egy tojásdad alakú síma csontgolyó teszi a 282. sírt följegyzésre érdemessé. Ez ismeretlen rendeltetésű tárgy hosszanti tengelye irányában tölcsér alakú lyukkal van átfúrva, — tágabb nyílását keskeny perem köríti. Jobbról és balról egy-egy kisebb lyuk szakad a tölcsérbe.

A 283. sírban lépnek föl először azok a hengeralakú, díszesebb, színes, üvegpaszta-gyöngyök (1—2.), melyek a még hátralevő öt sírnak úgyszólván egyedüli érdekességét képezik. Összesen 10 drb volt a sírban belőlük, — némelyeket körülfutó színes párhuzamos csíkok, másokat kiemelkedő tüskék díszítenek. E sír új formával is gazdagította emlékkészletünket: — egy sajátságos csüngő ékszerfélével (3.) Az ékszer kis bronzhengerke, mely fölül gyűrűs vastagodással elválasztott csonka kúpalakkal, alul hasonló módon elválasztott kis ezüst félgömbbel s ezen egy bronzgombocskával záródik. A gyűrűs vastagodásokat s a henger mellett lefutó kis léczeket bogyós díszítés élénkíti. Néhány érdektelen tárgyon kívül egy pár karperecz volt még a sírban (4.), — négyélű vékonyabb bronzpálczából hajlított egyszerű karikák, azonban a sírmező ékszereinek kedvelt díszítése, a bekarczolt kis háromszögalakok, melyeket nem egyszer sikerrel használtak fel a felületek élénkítésére, oly rendkívül szép alkalmazást lel rajtuk, hogy lehetetlen róluk hosszasabban meg nem emlékeznünk, egyszersmind felhíva a figyelmet arra, a mit e díszítés alkalmazásáról Éber (Arch. Ért. 1902. XXII. 24.) elmondott. A kis háromszögek váltakozva, majd csúcscsal, majd lappal a tárgy élei felé fordúlva akként vannak elosztva, hogy köztük kiegészítő alakként egy folytonos czikk-czakk vonal keletkezik.

281. sír. $^2/_3$ n. 282. sír. $^2/_3$ n.

283. sír. $^2/_3$ n.

A mit a temetkezési szokásokról a sírmezőben folytatott régebbi ásatások eredményéből tudunk, az az összes eddig feltárt sírokra kiterjeszthető. Csupán a sírok fekvése változik meg a temető keleti vége felé, míg a temető többi részében a sírokban a vázak arczczal keletnek feküdtek, emezek határozottan

délkeleti irányúak. Ez utóbbi sírok sajátságaként még meg kell említenem, hogy közülök a gyermek-sírokban, a rendes sírmellékleteken kívül, majd rudacskákba, majd kerek lapokba, vagy gömböcskékbe gyúrva egy sajátságos illatos gyanta-nemű anyag fordúl elő.*

A sírok túlnyomó részét ez új sorozatban is női és gyermek-sírok képezik. A kifejlett csontvázakat, amennyiben rendes fekvésük ezt megengedte, meg is mértem. A férfi vázak méretei 164—178. cm., a női vázakéi 151—166 cm. közt váltakoznak.

A sírok szokásos mellékletét képező agyapedényekben már sokkal kevésbbé közvetlen a klasszikus hatás, vannak ugyan úgy az ételneműek, mint a folyadékok eltartására szolgáló edények közt korongon formált, előkelő karcsú formájú példányok, csinos hullámvonalas díszszel (7—8. V. ö. Arch. Ért. 1902. 261—262., 4—11. és 15. ábrák), melyekről kétségtelen, hogy antik minták nyomán keletkeztek, mellettük azonban túlnyomó számban vannak azok az edények, melyek valószínűleg tisztán a temetkezés céljaira készültek kevesebb gonddal s nem egyszer csak puszta kézzel. Ez utóbbiak egyszerű díszítése sokban emlékeztet az őskori keramikára, a nyílásukat övező csavart mintájú (1), vagy csipkézett (2 és 5.) perem képezi úgyszólván egyetlen díszöket. E peremet néha nagyobb tüskék, — többnyire négyes számmal, — élénkítik. Szokatlan formájukkal lepnek meg a 3—4. számú kis edényecskék, — alul gömbölyded testük négyszögű alakba megy át szájuk felé, s ennek megfelelőleg a nyílás is négyszögalakú. E négyszögű alakot még föltünővé teszik az 5-ös számnál a sarkokon ülő kis bütykök. Sajátságos a 6. sz. edény bütykös díszítése is, — itt az edény felső domborulatán emelkedik ki négy nagyobb bütyökféle.

* Loczka József úr vegyelemezte ezt az anyagot s szíves engedelmével közlöm véleményét és elemzésének eredményét:

«Az anyag szürkésbarna, friss törésen csokoládébarna, könnyen törhető és szétmorzsolható. Könnyen meggyúlad és erősen füstölgő lánggal ég s valami kissé gyantaszerű, nem éppen kellemetlen szagot terjeszt. Ezen anyag áll egy világosbarna, ætherben oldható, — egy fekete, ætherben nem oldható részből és a fix maradékból.

Az ætherben oldható rész az æther elpárologtatása után egy világosabb barna, nehezen gyúrható testet képez, mely vízfürdőn, tehát 100 C. foknál még jobban megpuhul, de teljesen nem olvad meg s gyenge gyantaszerű szagot terjeszt, meggyújtva erősen füstölgő lánggal maradék nélkül teljesen elég.

Az ætherben oldhatatlan rész fekete, szintén gyúrható, könnyen meggyúl, füstölgő lánggal ég el s hátra marad a hamu, vagy fix maradék

Az eredeti anyag vizes oldata neutrális hatású.

Az eredeti anyag egy lemért menyiségéből az éghető részt és a nem éghető fix maradékot, vagy hamut határoztam meg.

Éghető rész	=	97·48%
Hamu	=	2·52%
		100·00%

Ezen hamut minőségileg megvizsgáltam s a következö alkatrészeket találtam benne: kovasavat, phosphorsavat, kénsavat, nyomokban rezet kevés vasat, mangant, — ez több mint a vas (nyomokban agyagföldet? biztosan nem lehetett megállapítani) meglehetős sok magnesiát, sok meszet, natriumot lángkísérletileg mutattam ki (nyomokban káliumot? de biztosan nem lehetett megállapítani).

A hamu tehát kovasavas és főleg kénsavas meg phosphorsavas sókból áll.

Vajjon ezen fix maradék eredetileg volt ezen gyantanemű anyagban, vagy pedig mesterségesen keverték hozzá, eldönteni természetesen nem lehet.»

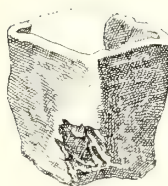
1

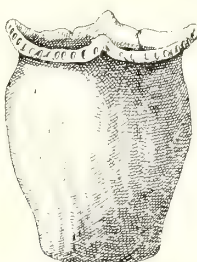
2.

3.

4

5

6.

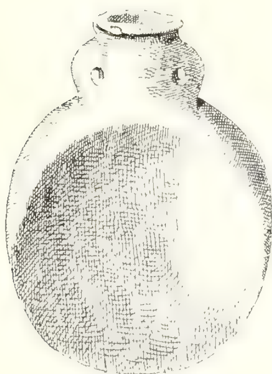
7.

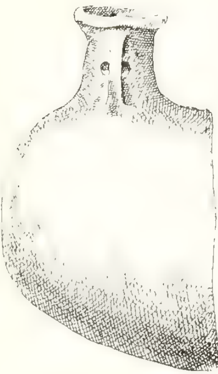

8

9

10 *a*) *b*) *c*) $^{1}/_{1}$ n.

Mindenesetre legérdekesebb a sírmező összes keramikai leletei közt a 10. sz. kulacs, mert teljesen új formát képvisel. Ismerünk ugyan egy némileg hasonló, hullámvonalas díszű csutorát Horgosnál, ez azonban csonka, úgy hogy a tárgyról teljes fogalmat nem adott. (L. Hampel i. m. CCCXXI. 1.) Az edény testének egyik oldala erősen kidomborodik, másik oldala lapos, sőt kissé horpadt. Rövid nyakán két kis füle van, melyen átfűzött zsinór segítségével fölfüggeszthető. Az egyik oldal horpadtsága arra a czélra látszik szolgálni, hogy a nyakba függesztett edény jobban símuljon hordozója testéhez s az, hogy az edény nyakát mindkét példányon kissé a lapos oldal felé hajlította készítője, abból a czélból történhetett, hogy a kezet szabad mozgásában ne gátolja, bár az eddig előkerült két példányról súlya miatt alig tehető fel, hogy valaha nyakban hordhatták volna, mégis valószínűnek látszik az a föltevés, hogy e súlyosabb példányok, melyek talán csupán a temetkezés czéljaira készültek, egy használati tárgy alakját tartották fönn számunkra.

Dr. Márton Lajos.

A TRAIANUS ELŐTTI DACIA ALDUNAI HATÁRKAPUJA.

(Első közlemény.)

A római sánczok buvárlatával foglalkozva ez utóbbi időben csaknem minden nyáron le kelle látogatnom az Al-Dunának ama geomorphologiailag is világhirre jutott szakaszáig, a hol a *Karas* és *Néva* vizek pályafutásukat végzik s Báziástól a hajdankortól kezdve annyi fáradságba, munkába kerülő nevezetes sziklaszoros és zuhatagsorozata kezdetüket veszik. Minél gyakrabban fordultam meg Palánkán s minél behatóbban kezdtem eligazodni — ama vidék sajátos geographiai — viszonyaiban s főleg a mi sokat emlegetett *homokvidékünk* környékével: annál jobban szemembe tüntek azok a *földvárak*, melyek főleg a *Karas*nak a Dunához hajlásától kezdve a két parti magaslatokon már irányzatukkal szinte kézzelfoghatólag érzékeltetik a figyelmes kutató előtt azt az éles ellentétet, mely ezen védművek létrehozásában annak idején kifejeződésre jutott. Sokat tünődtem a terjedelmüknél fogva is figyelmet érdemlő s hadászati szerkezetükkel, technikájuk szabatosságával annyira kiváló katonai alkotások eredete és rendeltetése felől, mígnem a homok-hegyek keleti peremén fekvő *Gerebencznél* végre kétségbevonhatatlan jeleire bukkanhattam a rómaiak közreműködésének, s ezzel megbizonyosodhattam a felől is: hogy e tulnyomólag barbár kézre valló védművek abból a historiailag felettébb hézagosan ismert korszakból maradtak reánk, a mikor a rómaiak *mœsiai határváraik biztosítása érdekében kénytelenek valának a Duna bal partján is őrvonalról gondoskodni*, s a hatalmuk alá kényszerített szomszédsággal megépített közös táborhelyekből igyekeztek aldunai határukat a dákok váratlan becsapásaitól mentesítni.

Ebből a szempontból kétszeres jelentőséget nyerhetnek szakunkra nézve az irodalomban idáig topographiailag is hézagosan, sőt tévesen emlegetett eme földvárak, melyeknek behatóbb méltatása már azért se igen halasztható tovább, mivel a fehértemplomiak kezdeményezésére rohamosan terjedő szőlőtelepítés ezen várakra is kiterjeszté felforgató munkáját. Épen azért igyekszem rajzban és fényképeken is megörökítni ezen várak kinézését, mert félni lehet attól: hogy a rombolás tovább haladtával maholnap alig ismerhetjük fel már azok eredeti arczulatát.

A szóban forgó várak némelyikéről a fáradhatatlan *Rómer* Flórisnak köszönhetjük az első hiradást, a ki 1867-ben *Böhm* Lénárd volt fehértemplomi polgármesterrel és disciplinánk nagyérdemű úttörő munkásával az akkor *Duplaj*nak nevezett, de ma hatóságilag *Temesváraljá*ra keresztelt helység felől a *Karason* át a gerebenczi homok-hegyekig kirándulva tényleg ennek földvárához elérkezett. Minthogy azonban *Duplaj*ról is emlegethettek előtte egy *grad*ot, melyhez azonban úgy látszik, el nem juthatott; s minthogy *Gerebencz* községet *a váraihoz Temesváraljá*ról átránduló jövevény, ha más czéljai nincsenek, nem érinti, *Rómer* és *Duplaj* neve alá jegyzé, a mit tényleg Gerebencznél, az akkori Grebenácnál láthatott. Legalább az 1876-ban *Budapesten* tartott európai ősembertani congressuson a hazai *Pogányvárakról* tartott előadásában *Duplaj*nak tulajdonítja a *Gerebencz*hez tartozó *Veliki grad* és *Mali grad*, vagyis *Nagy-* és *Kis-vár* nevű s alább részletesen ismertetendő sánczvárakat.* S hogy ő valósággal ebben a téves felfogásban élt, arra nézve további bizonyságul szolgálhat az a szerkesztői megjegyzés is,** melylyel *Majláth Bélá*nak «*A kettős földvárakról*» az *Archaeologiai Közlemények* hasábjain 1873-ban kiadott czikkét kisérte, a hol újból *Duplajt* felemlíti jellegzetes kettős földváraink közt.

Rómer Flóris budapesti előadása indítá arra *Ormos Zsigmond* temesmegyei főispánt s a délmagyarországi történelmi régészeti társulat megteremtőjét, hogy mindjárt 1877 junius 20-án maga mellé véve *Böhm Lénárddal*, *Osztoics Zsigmond* járási főszolgabirót is, *Duplajtól*, *Gerebenczen* át *Oresacig* bejárta a vidéket s a lakosság kikérdezésénél legalább a várak hollétének kérdését tisztába hozta. És daczára annak, hogy *Duplaj*nál a *Böhm* L. által feltételezett római kőhidat megállapíthatónak nyilvánítva, *Oresác*nál *római téglákat* emleget és *Grebenac* várát *római* jellegűnek találta, ezen észleletekkel homlokegyenest képes vala

* *Congres international* d'anthropologie et d'archæologie præhistorique. Compte rendu de la huitiéme session a Budapest 1876 par le secretaire generale le docteur Francois Florian *Romer*, Budapest 1878. *Les fosses du diable* en Hongrie 93. l. Fig 18

** *Archaeologiai közlemények* IX kötet MDCCCLXXIII. 43. lap. Majláth Béla «A kettős földvárak» czimű czikkéhez írt szerkesztői kiegészítés.

mégis arra a váratlan következtetésre jutni, *hogy mind eme várakat az avarok építették.**

Torma Károly 1880—1883 közt *Trefort* Ágost miniszter támogatásával a római sánczok buvárlatába kezdvén a duplaji *római* kőhid konstatálása mellett az összes földvárakat római castrumoknak nyilvánítá abban a szóbeli előadásában, melylyel 1882 májusában a *Hunyadmegyei Történelmi régészeti Társulat* közgyűlését megtisztelé. Fájdalom, ezen előadása nyilvánosságra nem került soha, pedig én is, mint az akkor megnyitott *Hunyadmegyei múzeum* ujdonsült avatatlan igazgatója, ezen előadás hatása alatt utaztam le, még 1882 augusztusában *Duplaj*, *Grebenac*ra (akkori elnevezések), hogy a *Torma* által mintaszerűeknek jelzett *római* táborhelyek szemléletével gazdagíthassam ismereteimet.

Meg kell azonban vallanom, hogy látogatásom csalódással végződött, mert habár nem is valék egészen otthonos akkor a római táborhelyek elbirálásában, a *Déván* alul *Maros-Németi* és *Veszel* közt létező s igazán szabványszerűleg készült *Micia* nevű castrumot látva rögtön észrevettem, hogy ezen alvidéki sánczvárak egészen elütő alapterv szerint készülve, római alkotások nem lehetnek s már akkor megállapítottam, hogy különösen *Gerebencz*nél a várak csoportosulását s azok sajátos szerkezetét ép úgy nem ismerte fel Torma Károly sem, mint elődei.

A mester iránti reverentiából kételyeimet elfojtva, egyelőre az ő buzdítására a *Lederatától Tibiscumba* vezetett főhadi utat és a *római sánczokat* kezdém csekély anyagi erőmhöz és korlátolt időmhöz mért lassusággal tanulmányozgatni. Így aztán 1896-ban újból *Gerebenczre* érkezve alkalmat veheték az odavaló földvárak bonyolult szerkezetének kifürkészésére is. Vizsgálódásaim akkori eredményével nem érve be, 1900 évi májusában, a verseczi áll. főreáliskolánál közoktatási tanácsi kiküldetésemet befejezőleg, ujból kikocsiztam *Gerebenczig*. Majd 1901 augusztusában *Téglás* József kolozsvári állami ipari iskolai tanárral, a ki a római sánczok felmérésében és lefényképezésében éveken át lekötelező önfeláldozással támogatott, a homokterület bejárása után főleg *Gerebencz* bonyolult várcsoportozatát aprójara átkutattuk. S mindezek betetőzéséül 1903 augusztusában *Querfeld* Károly fehértemplomi városi tanácsossal, a ki dr. *Sebesztha* Károly kir. tanácsos tanfelügyelő és *Dsida* Lajos városi főjegyző közbenjárásával már jóval azelőtt szíves vala a kijelölt pontok fényképezésével lekötelezni, szintén bejártuk *Gerebencz—Temesváralja* környékét.

E sokszoros felvétel és összehasonlítás eredményét van szerencsém mai tanulmányomban nyilvánosságra hozni. A tájékozódás valóban nem

* Ormos Zsigmond: Adatok a délmagyarországi földvárak történetéhez. Délmagyarországi történelmi régészeti Értesítő. Régi évfolyam 1879. II. füzet.

vala könnyű feladat, miután a szóban forgó várak szabatos felvételét és kiismerését a kincskeresők rombolásain felül a már említett szőlőmivelési láz terjedése is nagyban nehezíti. A kincskeresőket a mi munkánk is akaratlanul további versengésre tüzelte, mert a paraszt észjárás szerint, olyan messzi földről, s plane *Budapestről* mi egyébért is zarándokolnának ide az urak, ha nem vonzaná őket is a *várak alatt rejtőző kincs hire?* Hisz írások forognak a nép kezén a *Darius kincséről* s csak azt a pontot kellene eltalálni, a honnan jobbra, vagy balra bizonyos számú mérések végeztével egyenesen rátalálhatnánk a kincs nyitjára? A jobb ügyhöz méltó buzgalommal kiaknázott üregek aztán mihamar begyepesedvén, valóban nehezen megkülönböztethetők a várak eredeti tartozékaitól és a népség hiedelme szerinti *kút*, *pincze* félének tünhetnek fel a kutató előtt is.

Nem kevésbé fokozta az eligazodás nehézségeit az utóbbi időben e vidéken is rohamosan terjeszkedő románsággal bekövetkezett névcserélődés is. A mit *Rómer Flóris* még az akkor túlsúlyban volt szerbek kalauzolása mellett *Grad*-ként jegyezhetett fel, ahhoz a beszármazott románság révén napjainkban a *Cetate* (vár) megnevezés társul, sőt itt-ott már egyeduralomra is jutott. A néprajzi változások befolyásával nem törődő kutató aztán e sokféle nomenclatura útvesztőjébe kerülhet, s főleg elődeinek feljegyzéseit nehezen egyeztetheti össze a valósággal.

A feladat tehát minden egyszerűsége daczára elég bonyolult vala arra nézve, hogy évek során át lekösse munkásságomat és érdeklődésemet. Itt is majdnem szószerint igazolódott a *Horatius*-féle *nonum prematur in annum* utasítás aranyigazsága, mert csakis e hosszú idő gyakori kirándulásai érlelhették meg a várak keletkezésére, rendeltetésére vonatkozó észleleteimet is annyira, hogy közzétételükkel szaktársaim figyelmébe ajánlhassam azokat.

Kiindulásul *Gerebenczet* választom, miután az egész várrendszer súlypontját is ott kereshetjük s nem *kevesebb, mint öt, egymással összefüggő*, egymás támogatására hivatott, de származásra és alaptervre részben különböző várat kelle ott apránként a feledés homályából kihüvelyezni.

Gerebencz bonyolult várait egyenként bemutatva, elvezetem a szives olvasót észak felé *Oresac*ra. Onnan áttérünk a *Karas* bal partján fekvő *Temesváraljára*, a *Rómer Flóris* korabeli *Duplaj*ra. Mindezek áttekintése után ismét kiindulási állomásunkra. *Gerebencz*re térve vissza, az ott szabadon álló *Ceteczuja* = *váracska* nevű tumulust is bevonjuk elmélkedésünk körébe s végezetűl észleleteink egybevetése alapján ezen terjedelmükkel, elhelyezésükkel kiváló váraknak keletkezését és czélját igyekezünk az észleletek alapján felderíteni.

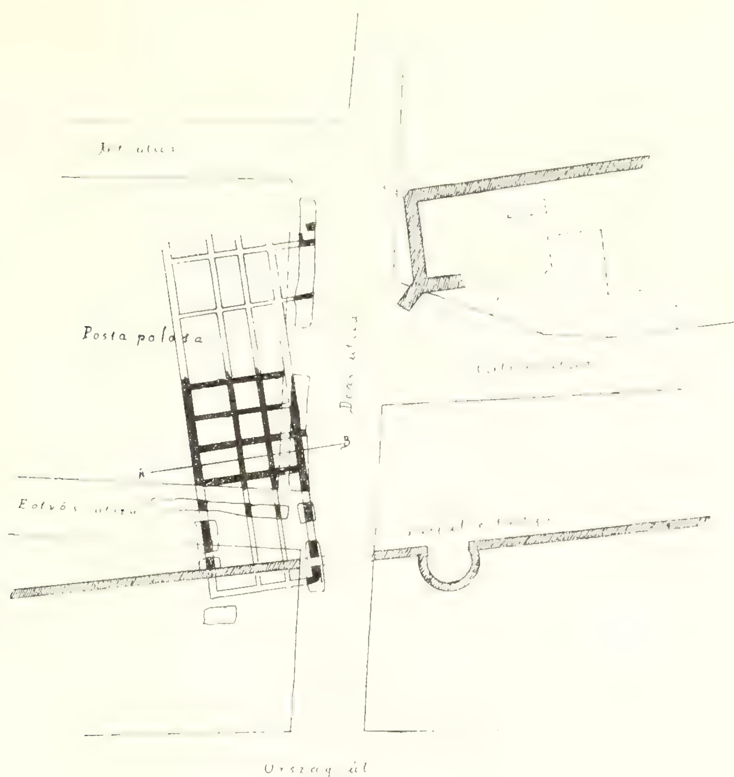
Téglás Gábor.

A PÉCSI POSTAPALOTA ALATT KIÁSOTT RÉGI FALAK.

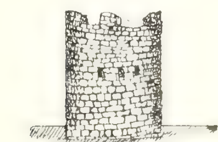
Pécsett a Deák-, Eötvös- és Kert-utczák által határolt telken a mult évben épült az új postapalota, melynek alapjai ásása közben terjedelmes régi falak kerültek napvilágra. Németh Béla gondossága következtében Pécsváros mérnöki hivatala a palota terén előkerült alapfalakat felmérette, de tovább nem kutatott. E sorok írója Németh Bélával engedélyt és némi költséget kért Pécs városától, hogy e régi falaknak a nevezett utczák talaja alatti folytatásait is feltárhassa. Nevezetesen fölmerült mindenekelőtt az a kérdés, hogy miféle és mely korbeli épület maradványai lehetnek azok? A felvett rész határozatlan terjedelmű, három sor négyszögű szobák sorozatából álló alaprajzot írván le, mint profán épület nem volt szabatosan meghatározható; az építés technikai minősége s a leletrészletek is ismeretlenek lévén, legalább a remélt folytatásnak, a közelben elvonuló városfalhoz való viszonya, s az épület valamely iránybeli határának ismerete kecsegtetett erre nézve némi reménynyel. Márczius utolsó hetében feltártuk tehát a postapalotán kívül az Eötvös és Deák-utczák talaja alatti folytatólagos alapfalakat; megkerestük a városfal álá futó részeit, s igyekeztünk az épületnek egy-két sarkát felkutatni. A mit találtunk, s a mit a szabad, beépítetlen területen, a rendelkezésünkre álló eszközökkel feltárhattunk, a pécsi mérnöki hivatal által készített helyszín-rajzon tovább rajzolva, itt bemutatom. E térrajzhoz azonban meg kell jegyeznem, hogy a mérnöki hivatal felvétele a szobasorok irányát a városfal irányára nézve sokkal nagyobb délnyugati elhajlással tüntette fel, s a rajznak e hiányát az utczai alap feltárásának derékszögű falrészletei pontos felmérésével ki kellett igazítani.

A feltárt alapfalakról röviden a következőket kell megjegyeznem. Az egész épület hosszúkás négyszögű, mintegy 50 méter hosszú, s körülbelől 18 méter széles volt. Fő tengelye északdéli iránynak tart, míg hossz oldalai keletnyugat felé fordulnak. Az épület déli végéből, a keskeny oldalokkal csaknem párhuzamos irányban a ma is magasan fennálló városfal egy darabot elmetsz, olyformán, hogy az épület délkeleti sarka a városfalnak az alatt a földalatti része alatt buvik át, melynek földfölötti részét 15—20 évvel ezelőtt lebontották, mikor a Deák-utczát az Ország-útig megnyitották. A kiásott alapfalaknak, fájdalom, sem ez, sem más sarka nem volt ép, tehát nem tudni tovább terjedt-e az épület vagy sem? A párhuzamos négy hosszfal közül is csak a szélső nyugati látszik főfalnak, mert mint az alaprajz és a metszet mutatja: ez alsó részében 1·40 m., felső részében 1·20 m. vastag; míg a más három fal egész magasságában (lementünk a falak fenék-kősoráig) csak 0·90 m. vastag. Épen így a keresztfalak is, melyek 6×4 és 4×4 m. terjedelmű szobákat alkotnak, sehol sem vastagabbak, mint a hosszirányú közfalak. Az alapokat mindenütt 2·50 m. mélységbe rakták le, s a mai talaj szine alatt egy m. mélyre el vannak pusztítva; úgy hogy a helyiségek eredeti talaját is csak az említett legvastagabb nyugati fal megvékonyodása tájára tehetjük, a melynek megfelelő niveaun a keleti közfal mentén két helyen mész és homokból készült kemé-

nyebb talajmaradvány bukkant elő. Ezalatt a tenyérnyi vastag talajburkolat alatt, mint látjuk, csekély mélységben már véget ér a fal, melyet ú. n. eleven

Pécsett a Czitrom-utczai 16—18. sz. házak tűzfalát alkotó templomnak és a póstapalota alatt felásott római alapfalak térrajza
Méret: 1 : 800.

Bástya oldalnézete.
Méret: 1 : 400.

Átmetszet *A—B*-ben.
Méret: 1 : 400.

Templomboltozat bordája és alaprajza.
Méret: 1 : 100.

földre raktak, de mellette a fundamentumban több peremes római cserép töredéke jött elő. Ezzel kapcsolatban említem meg, hogy a falak épitő anyaga mindenütt durva mészkő, nehány darab iszapolt (római) tégladarabbal keverve. Csupán a délkeleti második keresztfal legalsó sorában volt egy másfél mé-

ternyi hosszú, 0·50 m. széles, durván faragott kőlap, melynek egyik hosszélén végig vonuló derékszögű mélyedés (Falzen) elárulta, hogy ez a kőlap sírláda oldala volt, de semmi feliratot nem őrzött meg számunkra. A falak rakása egyenetlen, több helyen csak a fundamentomba rendetlenül bedobott törmelékkő hézagainak habarcscsal való kitöltéséből áll. A habarcs durva homok- és mészkeverék, elég sovány arányban, úgy hogy a csákány e fundamentomfalakat könnyű szerrel bonthatta volna. A padlóalapnak tartható részletek habarcsa keményebb, de ez sem mondható czementkeménységűnek, s téglatörmeléknek kevés nyomát találtam belekeverve. Ha megemlítem még, hogy a legszélső délkeleti keresztfal tövében egy római votiv oltárkő lábazatát találtuk, melyen az utolsó sor nehány betüje is látható, továbbá a Deák-utczai legészakibb falrészletek táján, de a falak elérése előtt egy fejes török gyűrű került elő, s más ingóságot nem találtunk: minden figyelemreméltót elmondtam e falakról. A gondosan kezelt falnyilások, bejáratokról az alaprajz semmi felvilágosítást nem nyújt, mivel ilyesmiről az előttem végzett ásatás alkalmából sem hallottam semmit, sem a magam ásatásai közben ezek nyomaira nem akadhattam. Fontos lelet azonban a postapalota alapjai ásása közben előkerült öt darab római rézpénz, melyek közül Juhász László meghatározása szerint egy-egy darab II. Claudius, Antoninus, Valentinus és két darab Gallinus nevével van jelölve.

Mely korból valók e falak s mi lehetett az épület rendeltetése? Olyan kérdések, a melyek közül csak az elsőre válaszolhatunk némi határozottsággal, hogy t. i. római épület alapfalaival, tehát az egykori Sopianænak, Alsó-Pannonia fővárosának egy részletével van itt dolgunk; ellenben a második kérdésre nézve csak sejtéseknek van helye.

Mi okból mondhatjuk e falakat római maradványoknak? Kétségkívül itt sem a falrakásban, sem a padozatmaradványokban a római falrakásnak és padozatkészítésnek általánosan ismert jegyeit fel nem találjuk; a falak mentén előkerült nehány peremes sírkőcserép s a fundamentumba rakott sírkőláda oldala is ép úgy lehetnek a római kor pusztításainak, mint a későbbinek maradványai és beépítései. A leletek közül tehát legfölebb a római pénzdarabok vetnek világot e falak korára. Mindamellett ne feledjük, a mit Otto Piper Burgenknade-jában megbizonyít, hogy pusztán a habarcs erőssége és a falrakásból nem következtethetünk annak rómaiságára, de viszont sem, mert hiszen pl. a halgerinczes falrakásnak szép példáját találjuk nálunk a somogyvári XI—XII. századi bazilika santisariumában, s viszont silány ragaszú és durván rakott fal Aquincumban is van. Nem mondom, hogy a római állami, katonai építményeknek nem kiváló ismertető jele a jeles technika, de az is elvitázhatatlan, hogy magánosok, kivált szegényebb emberek s hanyag mesterek akkor is sok rosszfalazatú épületet emeltek. A pécsi alapfalak gyarlósága tehát nem elég ok arra, hogy azok rómaiságát tagadjuk, ha ezt más okok is támogatják. Lássuk tehát ezeket.

Ennek az épülettömbnek keletelése és a városfalnak ráépítése kétségkívülivé teszi, hogy ez utóbbinak kitüzésénél a szóban forgó alapfalakról mit sem tudtak, ezeknek egy részlete sem volt a föld felett, sőt már akkor, való-

szinűleg a XIV. században, mikor Pécset falakkal vették körül, épen olyan mélyen, a mai talaj alatt 1 méterre voltak lehordva, mint ma. Nemcsak azt zárja tehát ki e körülmény, hogy itt a városfalak építését követő korban épület jöhetett létre, hanem azt is, hogy azt megelőzőleg kevés idővel előbb ilyen terjedelmes épület állhatott volna, mert ez esetben a városfal azt kikerülte vagy más módon felhasználta volna.

E helyhez közel ugyancsak az Eötvös-utczában a városfalak mentén nehány házzal alább nyugat felé épült nehány évvel ezelőtt a városfal egy része külső és belső felén annak elbontásával a Neumann borkereskedő háza. A már felhúzott új falak közt a pinczében több irányban haladó régi alapfalakat láttam, de ezeket az előre haladt új építkezés miatt már fölvenni nem lehetett. Itt azonban előjött egy ép római votiv oltár, mely ma a pécsi múzeumban látható; továbbá nagymennyiségű falszin vakolat töredéke, melyeken élénk szinű római falkép maradványai láthatók ma is a pécsi múzeumban és Horváth Antal birtokában. Minthogy a helyi körülményekből világos volt, hogy e falképes vakolattöredékek nem idegen helyről kerültek ide, ezeknek a falaknak rómaiságában nem kételkedhetünk. (L. Arch. Ért. 1896. 448.)

A Pécs helyén feküdt Sopianæ topografiájáról maig vajmi keveset tudunk. Az eddigi sírleletek arra mutatnak, hogy a Mecsek lankásabb alsó lábánál, vagyis a mai országút és a Fő-utcza közti téren terülhetett el a város, mert a mai Fő- vagy Király-utcza az egykori fő, keletnyugati közlekedés irányát jelöli. Ennek mentén a dóm-téren, s a mai takarékpénztári új épület helyén, tehát a nevezett főút irányában jöttek elő a sírkőládák, s ha a castrum, minden valószinűség szerint, fönnebb a dóm körüli magasabb lapályon foglalt helyet, a hol később a vár keletkezett: maga a város természetszerűen a főközlekedési irány alsó oldalán, tehát a szóban forgó alapfalak táján terülhetett el.

Ezen a téren azonban még sok kutatásra van szükség, hogy Sopianæ helyrajzáról csak megközelítő képet is nyerhessünk. A czél azonban nem elérhetetlen. Ezért ez ásatások alkalmával azzal a kéréssel járultunk Pécsváros nemes tanácsához, hogy rendelje el ezutánra minden előkerülő régi alapfal bejelentését, vétesse azokat fel mérnöki hivatala által, s jegyeztesse be Pécs nagyarányú helyszinrajzába.

Vétesse föl továbbá a még sokhelyt fennálló város falait és bástyáit s legyen tekintettel az újan nyitandó utczák, azok szabályozása és az ezután kiadandó magánépítkezési engedélyeknél e becses történelmi emlékek lehető fentartására. Hiszen akárhány helyt a város falait és bástyáit nemcsak szükségtelenül rombolják le, hanem azok szabaddá tétele épen a város diszítésére volna felhasználható.

Ezt a kérésünket ajánljuk ezúttal többi s régi eredetű, s középkori épületekkel falak és bástyákkal rendelkező városainknak figyelmébe is.

Gerecze Péter dr.

A SZŐREGHI TEMPLOMROMOK.

A boldogult emlékű Reizner János úr, a szegedi városi múzeum volt igazgatója egyik utolsó régészeti munkásságának tárgyául a szőreghi egykori apátsági templom maradványainak felkutatását tűzte ki s ezt a mult nyáron végre is hajtotta, több napi ásatás keretében. A szöreghi domb szinte kinálkozott erre, annál is inkább, mert közel van Szegedhez. Leletekre nem lehetett számítani, többszörösen föltúrt hely lévén, de remélni lehetett az ősi apátsági templom alapjának a feltárását. Ez meg is történt, illetve egy templom alapját az ásatás tényleg föltárta. Hogy azonban ez az apátsági templom maradványa volna, teljes bizonyossággal meg nem állapítható. A domboldalon állott épület maradványait Reizner úr annak tartotta, ellenben az ásatáson résztvett Sebestyén Károly építész-mérnök, szakiskolai tanár úrnak az a nézete, hogy nem az, hanem esetleg az apátsági templom romjaiból épült más kisebb templomnak a maradványa. A kérdés mindenesetre érdekes, annál is inkább, mert régebbi időkben kétségbevonták azt, hogy egyáltalán valaha létezett volna apátsági templom Szőreghen.

Az ásatás eredményét egyrészt Reizner János úrnak e felől készített tanulmánya, másrészt Sebestyén építész-mérnök úrnak jegyzetei alapján az alábbiakban próbálkozom ismertetni.

*

A Szegeddel szomszédos Szőregh torontálmegyei község a régibb időben a Maros partján feküdt; ma a folyó a szabályozás következtében odább esik. A lehetősen magas dombos hely telephely volt már a történelem előtti időkben is, a mit több lelet bizonyít. A történelmi időkben legelsőbb IV. Béla egy levele említi a szőreghi apátságot. De egy 1695. évbeli katonai jelentés lakatlannak és leromboltnak mondja a helyet (Syregg ist unbewohnt und wöllig ruiniert).[1] A passzaroviczi béke után települt be újra s mostani templomát Szeged város építtette alig kilenczven év előtt a községet domináló dombra. Ezen a dombon túl van a régi magyar temető (a lakosság nagyobb része rácz) s ennek a közepén egy falomladvány, a melyről azt tartja a hagyomány, hogy az a szőreghi apátság romja. Oltványi: A csanádi püspökség birtokviszonyai czímű művében (87. lap) azt mondja, hogy a szőreghi apátság alatt az oroszlánosi apátságot kell érteni, a melyet még Csanád vezér alapított Ajtony legyőzése után. A szőreghi apátságról a Tuxhoffer-féle monasterologia sem tud. Csak Podhradszky tesz róla említést (Chronicon Budense 148 l.), meg a levéltárakból kerül elő a történelmi bizonyíték. IV. Béla 1239. évi oklevele Jáczint szőreghi apátot és a szent Fülöp monostort nevez meg. («abbas monastery sancti Philippi de Zeurug Jacinthus nomine»).[2] A tatárjárás idején ugyancsak Béla király említi Leontin szőreghi apátot (Leoncium abbatem de Zewrwg).[3]

[1] Reizner: Szeged története, IV. k., 225. l

[2] Árpádkori új okmánytár, VII. k. 76. l.

[3] Reizner: Szeged tört. IV. 19.

Kétségtelen ezekből, hogy a szőreghi apátság «meséje» nem alaptalan, Lehet, hogy a Csanád-nemzetség valamely tagja alapíthatta, mert 1256-ik évi osztálylevelük szerint Szőreghréve (Zwrakrew) ősi birtokuk. Egykori létezését hivatalosan is elismerték, mert 1878 óta czíműl adományozzák. Csak az volna még a tisztázandó kérdés, hogy hol állott a monostor? Pesty Frigyes azt mondja a Századok-ban (1875. év. 682 l.), hogy «az apátság nyoma sem azon a dombon, melyen a mostani templom áll, sem másutt föl nem található». A kérdést az is nehezíti, hogy Szőreghnek a XIV. században már községi temploma és plébánosa is volt, Ágoston plebános egy garas tizedet fizetett a szent atyának (Monumenta Vaticana, I., 147 l.)

Volt hát monostor is, plébánia-templom is, s hogy a temetői, ma is fennálló romfalak melyikből valók, azt kelle átvizsgálni. E romokról a műemlékek első összeírásának országos bizottsága csak ennyit mond: «Szőreghen földalatti épület-alapok»* Később 1877-ben a temesvári Történeti és Régészeti Értesítő említi az apátság romjait «a falu északi oldalán levő temetőben». Ambrus József szőreghi káplán 1874-ben ásatott is a romok körül, de eredmény nélkül. De kitűnt, hogy mint annyi más romnak, ennek a tégla- és kőanyagát szintén széthordták építkezési czélokra. Ilyen kőhordás közben csontvázat, a mellett kőkorsót, abban keményre vált olajat és mécsbelet, valamint egy arany csattot találtak. Azt is írja, hogy a földből kiálló romoknak «három ága van». Magán a helyen, a domb északi, lemetszett részén (útcsinálásra hordták el) már régiségre akadtak. Van belőlük a szegedi városi múzeumban egy teknősbéka-alakú agyagmécses s egy korongon készült edény. A domb keleti oldalán régi és vastag falrészletek látszanak, a miket a lakosság bástyafalaknak tart s azt mondja, hogy a régi időben az egész dombot körülvette ez a fal. Még élnek idősebb gazdaemberek, a kik tudatták, hogy az ő pinczéik is innen került téglákból vannak építve. Gyermekkorukban e bástyafalak nagy terjedelműek voltak.

Ezek a falrészletek azonban nem a domb tetején, hanem inkább a domb lábához közel eső részen vannak. A fal felrakási rendszere kétféle. Az egyik a gót- vagy lengyel-kötés, a hol minden harmadik sorban, vízszintesen nézve, a téglák kötései keresztalakot mutatnak, a mi a XIV—XV. századra utal. Ez jól munkált, jól égetett sötétveres tégla, vastagságuk 5 cm., szélességük 19 cm., hosszuk 30—33 centiméter. Ez a fal felső része. A falazat aljánál egészen elütő a rendszer. A téglák itt nem lapra fektetve, hanem élükre vannak állítva s vagy jobbra, vagy balra dőlnek. Ez az úgynevezett halgerinczes falrakási mód ritka ugyan, de már előfordul a római építészetben is.

A téglák mérete és formája egyébként ugyanaz, mint a lengyel-kötésben rakottaké, de a szinük élénkebb és hibás égetésűek, mert sok helyen már omlós állapotban vannak. Reiznernek az a véleménye, hogy a felsőbb fal a régibb, a lengyel-kötésű; míg amaz a halgerinczes falazat csak később szolgált megerősítésül. Vagyis a felső fal megtámasztására szolgált más egyéb, régibb építési anyagokkal együtt.

* Csanádegyházmegyei történeti adattár. Temesvár, 1872. II. 458.

Az alárakás egyik sarkánál ugyanis egy üregforma nyilást észlelt, a hol azután egy nagyobb s művészileg faragott oszlopfőt talált. Az oszlopfő fehér szemcsés márványból van faragva. Sebestyén úr rajzában mutatja az I. ábra s mint látható, csak töredék. Hiányzik a felső részről a vállkő, a mely külön kődarabból volt faragva, s hiányzik az alsó rész is. Az oszlopfőn kifaragott acanthusok töve is le van törve s így nem tudni, hogy volt-e az acanthusok kiágazásának alsó sorozata is.

Az oszlopfő a sarkainál lecsapott négyszöglapból indul ki. Az oldallapok félköralakra behajolnak, de minden oldalbehajlás derekán még egy félköralakú kiugrás van. A felső lapjáról nézve, az oldallapok hossza 49 cm., a félköríves kiugrásnál 48 cm., a sarkok ellentétes távolsága 60 cm.

Az oszlopfő alsó részéből sok hiányzik, de így is látható, hogy mind a négy oldalán egyformán kiképzett s nemes ívezetben a sarkok felé hajló acanthuslevelek művészi kivitelűek s az oszlopfő mesteri alkotás, a mely egymaga eléggé hirdeti, hogy az az épület, melynek egyik alkotó részét tette,

I. ábra.

műépítmény volt. Egybevetve a nézeteket, megállapítható, hogy egy nagyobb, három hajójú templomnak a középhajója oszlopsorából való. Stylusa, a félkörívű behajlások, az acanthusok formája a románkori építészeti jellegre vall s az Árpádházi királyok korával esik egybe.

Az a templom tehát, melynek anyagából való, a kereszténység behozatalának első időszakára esik. Hasonló oszlopfőt mutat a höchst-i templom (Wiesbaden mellett), a melynek építési ideje a 826—847. évekre esik.* Egy másik analogia fordul elő a Theodorich idejében épült ravennai Sanct. Apollinare nuova templomnál.**

E messzi időkből való hasonlatosságok alapján Reizner szerint az sem volna kizárva, hogy az oszlopfő még egy oly templom maradványa, a melynek görög-keleti papjai a görög egyházba térítgették Ajtony fejedelem alattvalóit, a bolgár lakókat.

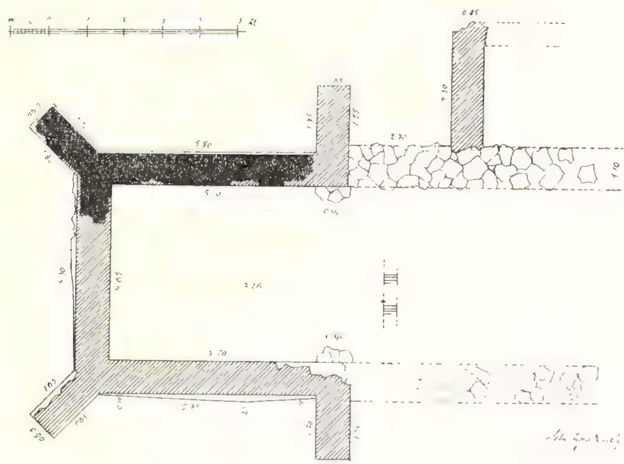
A törmelékek között akadt egy másik faragott kő is. Ez is fehér márvány, valószinűleg ablakkeret alkotórésze volt, mert csak egy lapja csiszolt s

* Dohme Rob. Geschichte d. deutschen Baukunst. Berlin, 1885. 18. és 19. l.

** Knackfuss. Allgem. Kunstgesch. I. k. 360. l.

ennek a szélén az ablaktok beillesztésére alkalmas 3 cm. mélyen beálló derékszögű horony van bevésve. A domb keleti oldalánál álló fal mellett egyéb lelet nem volt. A munkálatot a domb tetején levő romoknál folytatták. Itt 5 méter magas, 5·80 méter hosszú s 90 cm. vastag fal áll, a mely délnyugati részénél kétfelé ágazik. Róla több fényképet készítettek. Nyilvánvalóan az erőszakos pusztítás nyomát viseli magán. Bevágások vannak rajta, a melyek állékonyságát veszélyeztetik. Ez üregforma bevágásokat az alkalmilag égetni szokott temetői gyertyák felállítására s a szél ellen való megóvására vésték ki, már az újabb időben. Másrészt a kőkemény mészhabarcs szilárdan köti össze a téglasorokat.

A föld és törmelék eltakarítása után a II. ábrán közölt alaprajz tünt elő. Mint ez mutatja, a fennálló romfalakkal párhuzamosan haladt egy másik fal, amattól 4·65 m. távolságra. Az északnyugati oldalon levő kettős elágazás

II. ábra.

közül az egyik támfal, a másik pedig a párhuzamos falat hozza a még most is fennálló maradványnyal összeköttetésbe. A délkeleti szögleten a támfal alapjai a föld alatt hasonlókép teljes épségükben fenmaradtak. De ez valamivel rövidebb, mint a másik, a mi az építkezésnek nem szakszerű vezetésére mutat.

A fennálló oldalfal hossza kívül 5·80, belülről 5·50 méter. Az ezzel párhuzamos oldalfalnak, a melynek csak az alapzata van meg, hosszasága kívül 5·75, belül 5·50 méter. A további kutatás nyomán kitünt, hogy mindkét fal keleti részénél támfal-kiugrások vannak; az egyiknek a hossza 1·70, a másiké 1·75 méter.

Az alapfalak, mint a támfalak szélessége 85—90—95 cm., s így magasabb falazat terhének elhordására is elegendő építmény.

Az alapot nem eleven földre, hanem furkózott vagy döngölt keverékföldre rakottnak találták a kutatók s oly keményen állt, miként a czement-

beton s kifejtése csákánynyal is alig sikerült.* Erre rakták a négy sorból álló tulajdonképpeni téglaalapot, a mely hol kifelé, hol befelé hajlik. Erre ismét némi beugrással a rendes falazást 1·90 méter magasig, a hol ismét 5 cm. a beugrás, a mi csak a fal külső részén fordul elő.

Az alapfal s a most is álló falazat tiszta téglaépítmény, vörösre égetett agyagból. Úgy látszik, vakolva nem voltak. A rakás módjában nincsen rendszer, a mi az építés szakszerű vezetésének hijára mutathat. Több helyen nincs is kötés, még a falak összeeresztésénél sem. A mészhabarcs, azonban a mely a téglákat összetartja, kitünő s a tégla inkább elhasadt, de a habarcstól nem vált el.

A falak és alapfalak által kerített kb. 24 □-méternyi belsőség felásatása alkalmával fekete szinű, korongon készült, kisebb cserépedényeknek sok töredéke került elő, szétszórtan heverve. Vas vagy bronztárgynak, boltozatnak, kriptának azonban semmi nyoma.

Az északi és déli oldalon tovább haladva, a téglarakású támfalaknak nyoma veszett. Az alapfalak irányában csak tégla- és mésztörmelékek voltak, mélyebben pedig terméskövek, itt-ott szakadozott sorokban, mint alapfal-részletek. E kövek hosszúkásak, hasítottak. Kelet felé haladva, előkerült három faragott kő is. Kettő szabályosan faragott négyzetalakú (szélesség és magasság 41 cm.), a harmadik 35 cm. hosszú, 16 cm. magas, 22—26 cm. vastag. Ebből látszik, hogy a terméskőből rakott alapra a falazat itt e két fajtájú faragott kőből volt építve, váltakozó sorozatban. A harmadik darab kő félköralakú hornyolása a román stylre utal, a mi a bástyafal aljából kikerült oszlopfőt is jellemzi.

De az itt feltárt alapfalak kisebb, egyhajós templomra, míg az oszlopfő háromhajósra enged következtetni. Itt azonban a további kutatás csak rendetlenül széthányt kődarabokat talált. Azonban a II. ábrán föltüntetett derékszögű támfaltól 2·70 méternyi távolságban van egy 3·30 méter hosszúságú téglából rakott alapfal. Távolabb ismét alapfal-töredékek. Ha ezek egy oldalhajó létezettségét s nem a falhoz épített sekrestye alapfalait jelentenék, a templom hajójának teljes szélességét 9½ méterre, az alapfalak szélességét is betudva, 11½ méterre lehetne tenni s ez alapon a templom hosszául 33 méter volna vehető. Tovább kutatni azonban nem lehetett, mert ott újabb temetkezések vannak s ezen az oldalon a kutatással fel kellett hagyni.

A középhajó területén azonban egy téglából összerakott lépcsőfok került még az omladékok alul elő. Az ugyanitt talált tetőcseréptöredékek közt volt közönséges gamós alakú, továbbá a beszegéseknél alkalmazott félhenger alakú, mai nevén dudacserép. Akadt mintázott tégla is, egyik oldalán félkör alakban, a miket bizonyára a belső falak mentén a félhengeralakú áloszlopokhoz használtak, valamint egy, az ólomkeretű ablakoknál használatban volt kerek üvegdarab. Volt itt sok, apró darabokra mállott fresko-vakolat. A színezés sárgás alapon zöld vonalakat, folyondárszerű növénykörzeteket mutat. Egyen a gót

* Hasonló «betonozást» a régi alföldi építkezések romjánál többször lehet találni. Leginkább a széki földet használták erre a czélra, a mely ma is építkezési anyag a népnél.

maiuscula S és D betűinek részletei, másikon a kis *m* vagy *n* gót betű darabja látható. Még lejebb hatolva lemezekre hasadt, mészhabarcsba rakott palakövek kerültek elő, az egykori padozat maradványai. Más darabon a közönséges tetőcserepet használták padozatul: a cserép a gamós oldalával mészhabarcsba volt beleágyazva, valószinűleg, mint az elromlott palapadozat foltozása.

Az ásatásnak egyéb eredménye nem volt. Altemplomnak, kriptának, sírboltok maradványainak nincs nyoma. A tett tapasztalatok alapján Reizner úr a romok történetét az alábbiakban véli megállapíthatónak:

A Szőregh helység északi részén, a régi magyar temetőben levő falmaradvány egy középkori templomnak a toronyrészlete. Jóval a torony építése előtt, a torony közvetlen közelében, kelet felől állt a szőreghi apátság monostora: a kereszténység behozatalának legelső időszakában készült román stylű építmény koczkára faragott kövekből, belül márványoszlopokkal, három hajóval. A műépítményt a tatárjárás pusztította el, a mi után az apátság is megszünt, javait mások foglalták el; a XIV. századon innen, a fenmaradt oklevelek ezrei daczára, róla már nincsen semmiféle emlékezés.

Ellenben feltünik a szőreghi plébánia, a mit Reizner úr úgy magyaráz, hogy a nép birtokba vette a romokban heverő monostori templomot s azt még a XIII. század végén, esetleg a XIV. század elején a maga közerejével helyreállította és a templom nyugati záradékánál a plébániai templom jellegzésére tornyot is emelt. Az így átalakult templomot a domb alján kőfallal is körülvették és e cingtoriumon belül volt a községi temető. A mostani bástyafalmaradványok e szerint e cingtorium részei lennének. Mohács után azonban ez a templom is elpusztult a község népével együtt. A török a szőreghi cingtoriumot, mint a szegedi vár párkányát, fentartani igyekezett s elromló részeit a templomromokból javította ki. Így kerülhetett az alapfalazásba az oszlopfő is, a melynek párjai a bástyafal mögött és alatt levő törmelékek között lappanganak.

A török kiűzése után Szőreghen letelepült rácz határőrök a helység déli részén, szintén egy magaslaton, templomot emeltek maguknak s bizonyára sok építési anyagot hordtak ide a romtemplomból. Ekkor hordhatták szét a templom apsisát. S mikor Mária Terézia idejében a magyarság újból betelepülni kezdett a községben, a százados tradiczió alapján keresték s választották ki a magyar temető helyét a régi cœmeterarium táján.

*

Hogy a rom minek a maradványa s hogy hol állt annak idején az apátsági templom, a felől a vélemények különböznek. Mint az ásatási munkálatoknál résztvett Sebestyén Károly építész-mérnök úr jegyzetei mutatják, ő e romokat nem az apátsági templomtól származtatja. Nem tartja valószinűnek, hogy a templomot a körülfalazott dombnak a szélére tették volna, mert arra magától kinálkozott a hely közepe: a domb teteje. Nézete szerint, ha egyáltalán volt román stylű apátsági templom — a mire az ott talált oszlopfő következtetni enged — akkor az a domb tetején volt.

A szóban forgó romokat egy kisebb templom vagy kápolna maradványai-

nak tartja, a mely akkor épülhetett, a mikor a Szeged-alsóvárosi templom hajója vagy a szeged-palánki Demeter-templom gót stylű támpillérei, a kezdetleges építkezés, a rendszertelen kötés, a téglaméretek folytonos váltakozása s a falméretek egyenetlensége szerinte is kontár kezek munkájára vall. E szerint nem lehetett fontos szerepű építmény, inkább temetői kápolna vagy csontház, mert sok csontvázat találtak annak idején a hely belső részein. Torony alá vékonyolja a falat s a föltevésnek, hogy itt torony állt volna, véleménye szerint az alaprajz is és a támpillérek helyzete is ellene szól. Ha volt tornya, nem a homlokzatán lehetett, inkább talán a szentély mellett. A mi román-stylű anyag előkerült, azt a domb tetején létezett romokból hordották ide. Sebestyén egyben fölveti a kérdést, hogy a szegedi városi múzeum anyagában őrzött kőemléktár sok románstylű faragott köve, a melyek a török által épített várfalak lerombolásakor jutottak napfényre, bizonyos részben nem-e innen származnak?

Hogy a török a várfalépítéshez úgy a jó részben rombadőlt Szegednek, mint a környék elpusztult különféle épületeinek ide alkalmas anyagát behasználta, azon nem lehet kételkedni. Az árvíz után lebontott várfalból, szintén a boldogult emlékű Reizner János úr buzgólkodása folytán, mintegy 470 darab faragott kő került múzeumi megőrzés alá. A dorosmai Kunhalom templomjából került például a vár falába a város czímerében meglevő bárányt ábrázoló faragott kő, a mely annak idején a kun-puszták pörében nevezetes bizonyító adat volt. A szőreghi apátság templomából épp úgy kerülhettek oda a románstylű faragott kövek.

A szőreghi romok fölkutatását végező szakemberek nézetei csak a hely kérdésében térnek némileg el egymástól s ez is csekély, mert csak egyazon dombnak különböző helyeiről van szó. De az oszlopfő nyomán az egykori apátsági templom létezésében mindketten megegyeznek s ezzel most már tisztázva van az a nézet, mintha a szőreghi apátság temploma a mostani Majdán község helyén állott oroszlánosi vár és apátság temploma volt volna.

Szeged, 1904 aug. 19.

Reizner János és Sebestyén Károly jegyzeteiből közli:

Tömörkény István.

A HUNYADIAK SÍREMLÉKEI.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi egylet 1902. évi június hó 15-én tartott közgyűlésén dr. Ujfalusi József apátkanonok egy tanulmányt olvasott föl a gyulafehérvári székesegyházról. A hivatalos jegyzőkönyv szerint «a templom története után hosszasabban foglalkozott a Hunyadi-sírokkal, és a legujabbi kutatások nyomán kimutatta, hogy a Hunyadi János emléke tulajdonképen a Bocskay fejedelem sírja, míg a Hunyadi László emléke a Hunyadi Jánosé. Tehát Hunyadi Lászlónak a székesegyházban nincs semmiféle

emléke».[1] Ujfalusi tanulmánya az egyesület évkönyvében meg is jelent, még pedig egyes képeken kívül a három szóban forgó síremlék fedőlapjainak fénynyomatú képeivel díszítve.[2]

A gyulafehérvári székesegyházban levő Hunyadi síremlékek kérdése a legutóbbi években több ízben foglalkoztatta a szakembereket. Nagy Géza után, a ki a magyar viseletekről írt nagy művében[3] a Hunyadi János nevével jelölt emléket viselettörténeti forrás gyanánt értékesítette, Varjú Eleméré az érdem, hogy ez emlékekkel először foglalkozott behatóbban.[4] Dr. Boncz Ödön értekezése,[5] a mely nyomon követte Varjú közleményét, annak a jele volt, hogy ez emlékekre nézve elérkezett a beható, tudományos megvitatás ideje. De még nem érkezett el egészen. Még Varjú és Boncz fogyatékos rajzokkal támogathatták csak fejtegetéseiket, a kérdéses emlékek pedig a gyulafehérvári székesegyház egyik mellékhajójának homályában nagyon is megnehezítették a beható vizsgálatot. Az 1902. évben a Műemlékek Országos Bizottsága elkészíttette a gyulafehérvári síremlékek gipszmásolatait, azok egy-egy példányát megszerezte a Magyar Nemzeti Múzeum. Az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1902 május 27-én tartott ülésén az emlékek megvitatása már a gipszöntvények alapján indulhatott meg.[6] A társulat ugyanez évi november 28-án már másodszor foglalkozott ezen emlékek ügyével.[7]

Dr. Ujfalusi József fölhasználta a megindult tudományos vita öszszes anyagát — kivéve a régészeti társulat második ülésén fölmerült adatokat, a melyekről természetesen már nem vehetett tudomást, — de az eredményt olyan határozottan formulázza, hogy az alkalmas a megtévesztésre. A Hunyadiak síremlékei körül fölmerült kérdések még koránt sincsenek teljesen tisztázva.

Már a síremlékek első ismertetése alkalmából föltűnt Varjú Elemérnek a Hunyadi László nevével jelölt tumba fedőlapján levő két czímerpajzs. «Egyiken, a Hunyadiakén, a gyűrűt tartó holló, az apai czímer, a másikon kinövő farkas. Hogy jut ez ide? A Szilágyi-czímer, melynek itt kellene, mint anyainak állni, lángokból kinövő, fenyőfát tartó kecskebak. Tág tere nyílik a találgatásoknak, a kérdés alaposabb megvizsgálását azonban akkorra halasztjuk, mikor alkalmunk nyílik a

[1] Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi egylet tizenkettedik évkönyve. A választmány megbízásából szerkeszti dr. *Köródy Péter*, egyleti titkár. Gyulafehérvár, 1903, 170. köv. l.

[2] U. o. 3—43. ll.

[3] 123. l.

[4] A gyulafehérvári székesegyház sírköveiről. Archæologiai Értesítő, 1899, 29. l.

[5] Hunyadi János kormányzó állítólagos síremléke Gyulafehérvárott. U. o., 97. l.

[6] Archæologiai Értesítő, 1902, 362. l.; *Junius*, Hunyadi János anyja, Budapesti Hírlap 1902, 152. szám (június 5).

[7] Archæologiai Értesítő, 1902, 416. köv. l.

nevezetes emléknek jó ábrával való publikálására.» A «Johannes Hunyadi Corvinus» földirattal ellátott síremléket Varjú a kormányzóénak tartotta. «Érdekes adatokat nyújt Hunyadi arczképéhez s a XV. századi viselet történetéhez» — úgymond. A harmadik síremlék, a melyen még az eredeti fölirat olvasható, kétségkívül az ifjabb Hunyadi Jánosé.

«Első tekintetre szilárd volt az a meggyőződésem, hogy ez a sírkő a nagy Hunyadinak XV. századbeli emléke nem lehet.» Boncz e véleményét nagy apparatussal bizonyítja Nagy és Varjú ellenében, a kik a kormányzó nevével jelölt síremlék hitelességében nem kételkedtek. A mű kivitele nagyon is gyarló; a nyugvó alak nem visel vasöltözéket, pedig az a XV. század síremlékein általános, sőt átmegy a XVI. századba is. A tumbán levő képmás ellenkezik Hunyadi János hagyományos arczképével. A kerek szakáll és kissé fölkunkorított bajúsz, valamint a borotvált fej annak a lengyeles hajviseletnek felel meg, a mely hazánkban, főképen Erdélyben, Báthory I. ideje táján egy darabig divatra kapott. Boncz sorra veszi a nyugvó alak ruházatának egyes részleteit, a kalpagot, «mely annyira tipikus, hogy bízvást Báthory-süvegnek nevezhetnők el», a palástot és dolmányt, a pallost és a sarút és arra az eredményre jut, hogy az állítólagos Hunyadi János-féle sírkövön látható viselet a XVI. század végéről vagy a XVII. század elejéről való. Azt a lehetőséget, hogy az ifjabb Hunyadi János sírládájának oldalai valamikor a nagy kormányzó síremlékéhez tartoztak, Boncz csak mint hypothesist veti oda.

Ennyire fejlődött a kérdés, mielőtt a síremlékek gipszmásolatai a Nemzeti Múzeumba kerültek. Boncznak köszönhetjük azt, hogy beható fejtegetéseivel érvényesítette a tudományos kritika jogát a hagyománynyal, az állítólagos Hunyadi János-féle síremlék utólag vésett föliratával szemben és ez által utat mutatott a további kutatásoknak.

A síremlékek gipszmásolatainak tanulmányozása közben gondosan megnéztem azt is, a melynek fedőlapjára a Hunyadi László neve van vésve. Szemembe ötlöttek a szemek sarkaiból sugárszerűen kiinduló mély ránczok, a «szarkalábak», az aggkor jellemző vonásai, a melyeket a középkori művészek annyiszor használtak föl az öregség kifejezésére, akár a valóság rovására, conventionalis módon is. Hunyadi Lászlót pedig fiatal korában fejezték le. E megfigyelés hatása alatt öregebbnek láttam a nagyon megrongált arczot is, a melyen az erős, lelógó bajúsz nyomai még fölismerhetők. A fej nagyon csonka. Homloka egészen hiányzik és a fejtető nagy része a süveggel együtt szintén. Két oldalt azonban még fönmaradt valami a fej egykori ékességéből: széles, síma szalag két töredéke, hosszában domború szegélylyel. A fej jobb oldalán a szalag fönmaradt részéből öt kisebb-nagyobb dudorodás áll ki, szabályosan csoportosítva, hasonlóképen, mint azon a kerek kapcson, a

mely a nyugvó alak nyakán a palástot összetartja. Alig lehet kétséges, hogy a fejen látszó szalag nem egyéb fémabroncsnál, a mely drágakövekkel van kirakva, épen úgy, mint a palást drágaköves kapcsa, tehát valami, a mi szinte koronára emlékeztet. Hátha a teljes vitézi díszben fekvő alak nem más, mint magának Hunyadi Jánosnak az ábrázolása? Erre vallott a fej fejedelmi ékessége, az élemedett kor kifejezése. Hunyadi Jánost, a ki országkormányzói minőségében olyan kivételes helyet foglal el történelmünkben, jobban megillette a korona, mint a fiatal Lászlót, annál is inkább, mert a pápától is herczegi czímet kapott. Hunyadi János hagyományos ábrázolásaira emlékeztetett a borotvált arcz lelógó bajúszszal és a két oldalt leomló hosszú haj. Az aggkornak látszólag ellentmond ugyan az alaknak szinte fiatalos karcsúsága, csakhogy ez alighanem csak az erősen kidomborodó pánczél és a csípőkhöz símuló lemezek ábrázolásának a következménye. Különben a test arányai egészen conventionalisaknak látszanak. Ehhez járul az a körülmény, a mely Varjúnak már a síremlék előző alkalommal, a gyulafehérvári székesegyházban való tanulmányozása alkalmából föltűnt, hogy t. i. az egyik czímer a Hunyadi család czímere, míg a másik czímer épen nem felel meg Hunyadi László anyai czímerének.

Varjú Elemér, tudomást véve megfigyelésemről, még tovább ment és kutatásainak becses eredményeit már a régészeti társulatnak ez ügyben tartott első ülésén bemutattatta. A síremléken a Hunyadiak czímerével átellenben, a balra levő (anyai) czímer hármas halmon ágaskodó farkas, a Szapolyaiak czímere, kétségbevonhatlan tanúsága a Hunyadi-család rokonságának a Szapolyai családdal és ékesszóló magyarázata annak a ténynek, hogy Mátyás király korában a Szapolyaiak az ország leghatalmasabb családjainak sorába emelkedtek. Varjú kutatásai nyomán nagyon valószinű, hogy Hunyadi János atyja, Vojk vitéz, nőül vette *Johannes de Zapolia* leányát és hogy ebből a házasságából született János, utóbb Magyarország kormányzója. Ilyképen a Hunyadi Lászlóénak gondolt síremlék a Hunyadi család genealogiájának, középkori történetünknek elsőrangú forrásai közé emelkednék.

Csakhogy ezzel a két kérdéses síremlék ügye — az ifjabb Hunyadi Jánosé, mint kétségtelen hitelességű már nem jön számba — még nincsen egészen eldöntve. A Hunyadi László nevét viselő síremlék ma tumba szerkezetű. Oldalai símák, a láb felőli keskeny oldal kivételével, a melyen már barokk ízlésű czímerpajzson az FOAK betűket és nyíllal átlőtt medvemancsot, a Kendi-család czímerét látjuk. A czímert tartó két angyal nagyon durva kivitelű. Kétségtelen tehát, hogy ez a rész a síremlék késő toldaléka. Az a kérdés merűl föl, hogy az elhúnyt alakját föltüntető domborművű kőlap kezdettől fogva tumba fedőlapja volt-e, a melyet eredeti helyéről eltávolítottak és fonákúl összetákolt alsó lapok

tetejére alkalmaztak-e újból, vagy pedig eredetileg fölállított sírtáblának kell-e azt képzelnünk? Az első föltevés ellen szól az elhúnyt lábainál nyugvó oroszlán helyzete, a mely — különösen ha az ifjabb Hunyadi János tumbáján levő oroszlánnal összehasonlítjuk — stilisticailag inkább a tábla függélyes mint vízszintes helyzetét tételezi föl. Az utóbbi föltevésnek az a körülmény mond ellent, hogy a sírtáblának nincsen fölirata.

Ez a kérdés reáutal a Hunyadi János kormányzó nevével jelölt síremlékre. Ez szintén tumba alakú. A fedőlapján levő alakról Boncz igyekezett kimutatni, hogy nem felelhet meg a reávésett névnek. Két hosszú oldalát domborművű jelenetek díszítik, a láb felőli keskeny oldalt csinosan faragott márványtábla zárja el, a melynek díszítményei a szintén a gyulafehérvári székesegyházban levő Szapolyai-féle síremlékek stílusára emlékeztetnek. A tumba alsó lapjainak összeállítása, azoknak a fedőlaphoz való viszonya menten elárulja, hogy itt is későbbi összetákolásról van szó.

Veress Endre, a ki a régészeti társulatnak 1902 november 28-án tartott ülésén a Hunyadi Lászlónak tulajdonított síremlékről azt a tarthatatlan állítást koczkáztatta meg, hogy az nem is a XV. századbeli, hanem a János királyé, a «Hunyadi János»-féle síremlék alakjában csakugyan a kormányzót látja. Csakhogy mig a tumba két hosszú oldalán levő domborművű jelenetek Hunyadi eredeti síremlékéről valók, a fedőlap nem egykorú, hanem a XVI. század közepéről való, vagy átalakított mű és Castaldo olasz tábornok készítette 1551 nyarán, midőn az ország és a korona átvétele végett Erdélybe jött. Veress a fedőlapon levő mesterjegy alapján kimutatja, hogy annak művésze Seres János kolozsvári szobrász, a ki 1579 márczius 24-én halt meg és a kinek egy másik műve, egy a kolozsvári Szathmáry-féle házról származó renaissance stílusú, a mester jegyével és 1579 évszámmal ellátott ajtókeret az erdélyi Múzeum gyűjteményében van Kolozsvárt.* A fedőlap kivitele csakugyan a XVI. század második felére vall — annak levélsoros kerete a Szapolyai-féle síremlékekre emlékeztet — és így megfelel azoknak a következtetéseknek, a melyeket Boncz az ábrázolt alak ruházatának részleteiből vont le.

A «László» és «János»-féle síremlékek fedőlapjaival ellentétben azok a domborművű táblák, a melyek az utóbbinak jelenleg hosszú oldalait alkotják, eddig még kevésbbé foglalkoztatták a kutatókat. Ennek az az oka, hogy eredeti helyükön alig voltak hozzáférhetők. Jelentőségöket azonban már Varjú Elemér fölismerte, a ki röviden le is írta őket. «Műtörténeti szempontból a fedőlapnál jóval becsesebb a tumbá-

* Archæologiai Értesítő, 1902, 417. köv. l.

nak két oldallapja, melyen erősen kiálló domborműben két jelenet van a kormányzó életéből megörökítve... A két dombormű műbecs tekintetében magasan felette áll a kormányzó képmásának s késő gótikus emlékeink legjobbjai közé tartozik... Pedig mennyi tanulságot meríthetnének belőlük mű- és műveltségtörténészeink.» *

A tumbának a fedőlapon nyugvó alak jobbja felőli hosszú oldalát borító dombormű mozgalmas jelenetet ábrázol. Magyar vitézek küzdenek törökökkel. A küzdelem sorsa már eldőlt. A magyarok csapata győzelmesen nyomul előre; a törökök futásban keresnek menedéket és visszavonulás közben csak némelyikök fejt ki még ellenállást. A dombormű különben nem maradt a maga teljességében mi reánk: bal vége letört. Hossza 1·64 méter, míg a másik hosszú oldalnak legalább hosszában csonkítatlan domborműve 1·81 méter hosszú.

A dombormű compositiója a lehető legegyszerűbb. Jobb felét a magyarok, bal felét a törökök csapatja foglalja el. A művész a harcz színhelyét sehogy sem jellemzi. Síma, semleges háttérről emelkednek ki a lovas alakok és paripáik patái alatt a föld fölülete is egészen síma. Az alakok a háttérről erősen emelkednek ki, még pedig mind az előtérben, mind a háttérben levők. A mellett a térbeli mélység eléggé érvényesül. A művész ügyesen helyezi az alakokat és lovakat egymás mögé, illetőleg egymás fölé, úgy hogy a mozgás kifejtésére elég hely van és tolongás csak ott áll elő, a hol az a cselekvény jellemzése szempontjából szükséges. A két csapatot csekély, de szembe ötlő tér választja el egymástól: conventionalis kifejezése annak a távolságnak, a mely a következő pillanatban, a végső összeütközés perczében el fog tünni. A vágtató paripák ábrázolása elég jó; arányaik, mozdulataik helyesek, bár formáik általánosak, kivitelök kevéssé részletes. Jellemző, hogy valamennyit éles oldalnézetben faragta ki a művész. Merész rövidülésekről, a ló testének elülső vagy hátulsó nézetben való bemutatásáról szó sincsen. Sajátságos, hogy ezzel szemben a lovasok derekukat elfordítják, úgy hogy törzsük többé-kevésbé határozottan szembe fordul a szemlélővel. Ebben ismét conventionalis vonást látunk, a mely azonban az egész ábrázolás elevenségénél, frisseségénél, az egyes mozdulatok helyes megfigyelésénél fogva nem is olyan föltünő.

Rendben, zárt sorokban vágtatnak a magyar vitézek előre. Az arczél majdnem egészen szabályos vonalat képez és a hátulsók is serényen követik az élen levőket. Az ábrázolás eléggé világos, a nyugodt, öntudatos előrenyomulás kifejezése sikerült. Összesen tíz vitézt látunk, de a rendelkezésre álló térnél és a dombormű compositiójánál fogva csak egy lovat teljesen, míg a többit többé-kevésbé eltakarva. A tíz ló

* Archæologai Értesítő, 1899, 32. l.

közül csak hétnek a feje tünik elő, kettőnek csak a hátulsó része, míg az egyik lovas paripája teljesen eltünt a többi mögött. Az első sorban szélről vágtató magyar vitéz lova alatt elesett török hever. Már azzal is kifejezni törekszik a művész a magyarság győzelmét, még inkább a szorongatott török csapat ábrázolásában. Ott is egy török már földre hanyatlott és a többiek elszáguldanak fölötte, egy másik épen most esik el lovával. Látszólag csak a törököket éri veszteség, — a győzelem kifejezésének olyan módja az, a mely a harczi ábrázolásokban még a legújabb korban is előfordul. Az elesetteken kívül kilencz vitézt számlálunk a török csapatban. Közülök hárman még ellenállanak a közelgő rohamnak: az egyik dárdáját szegzi a közeledők felé, kettő nyilazással igyekszik az ellenségben kárt ejteni. A hátulsók már megfordították lovaikat és futva menekülnek, vágtatás közben vissza-vissza tekintve. A menekülés kifejezése különösen a dombormű szélén levő alaknál sikerült, a melynek lova — a tábla csonkaságánál fogva — csak félig maradt meg. Határozott művészi akarat eredménye a török csapat föltüntetése, rendetlenül, szorongva, a kellő rendben előrenyomuló magyar sereggel szemben.

Kevésbé mozgalmas, drámai, inkább repræsentativ jellegű a másik dombormű a mely a tulsó oldalon ábrázolt győzelem után a foglyúl ejtett törökök kiséretét ábrázolja, de a mely a jelenet ünnepélyességénél fogva diadalmenet képének is beillik. A menet élén három magyar vitéz lovagol, utánok következik a zárt tömegben, hátrakötött kézzel, gyalog lépkedő tizenegy török fogoly, leghátul ismét hét magyar lovas halad. A kivitel itt is szép részletek, sikerült mozdulatok mellett arról tanuskodik, hogy a művésznek nagy küzdelmébe került, míg alakjait a rendelkezésre álló térben tűrhetően el tudta helyezni.

A két dombormű középkori művészetünknek rendkívül becses, a maga nemében bizonyára páratlan emléke, azonkívül pedig az egész síremlékkérdés egyik igen fontos tényezője. Az egyik domborművön 22 alakot számítunk, a másikon 21-et (bizonyára nem véletlen, hogy a magyarok mindkettőn tizen-tizen vannak), összesen tehát 43 meglehetős nagyságú és gondos kivitelű alakot, a melynek ruházata, hadi fölszerelése elsőrangú viselettörténeti forrás. Ezt csak az csökkenti némileg, hogy mindkét dombormű erősen meg van rongálva. Az sem lehet a véletlenség műve, hogy a törökök alakjai lekopva bár, de mégis sokkal jobb karban maradtak fönn, mint a magyar vitézek képei, a melyeknek fejei kevés kivétellel le vannak törve. Ezt a föltünő körülményt bizonyára a törökök pusztító, boszúálló kezének kell tulajdonítanunk.

A törökök meglehetősen egyforma ruhát viselnek, a melyet különösen a majdnem teljes épségben fönmaradt foglyokon figyelhetünk meg. Testüket hosszú, a törzsön testhez álló, alúl bő és elől nyitott,

galléros, rövid újjal ellátott kaftán borítja, a mely a derékon övvel van átkötve. Gombnak nyomát a mellen csak az egyik menekülő alak kaftánján találjuk. Változatosabbak a török süvegek formái: hegyes turbánok, alul kendővel vastagon átkötve, roppant magas süvegek, a melyeknek vége zacskószerűen lóg le hátul, a leggyakoriabbak azonban az elől fölhajtott, hátul a nyakra lelógó ellenzőkkel ellátott nagy sapkák. A törökök fegyverei: dárdák, kis, görbe kardok, íjak és kerek, középen kidudorodó kis pajzsok. Az első sorban rohanó magyar lovasok alatt látható rövid nyelű, elejtett kis szekercze is valamelyik török fölszereléséhez tartozhatott.

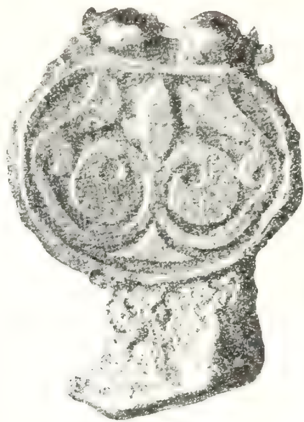
Változatosabb a magyar vitézek viselete. E tekintetben két typust különböztethetünk meg. Némelyek pánczélt viselnek. A mellvért domború, fölfelé csúcsban végződő lemezekből van összetéve és nyakán domború szegélylyel ellátva, akár csak Hunyadi László állítólagos síremlékén. A csípőket is vaslemezek takarják. Ettől a határozottan XV. századi formától teljesen elüt a vitézek másik részének ruházata. Az utóbbiak fölül szűk, testhez álló, elől sok apró gombbal ellátott, úgy látszik, újjatlan dolmányt viselnek, a melynek hosszú alsó része föl van hajtva és az övbe szorítva, hogy a vitézeket a lovaglásban ne akadályozza. A lábszárakat szűk nadrág és hosszúszárú csizma borítja. A vállról palást lóg le, a melynek vége azonban szintén gondosan bele van húzva az övbe. A sisakok formáit csak kevés épen maradt példányon tanulmányozhatjuk. Gömbölyű, síma vassüvegek, hátúl rákfarkas nyúlványnyal ellátva és rohamszíjszerű részszel az áll alatt megerősítve. Az egyik vitéz sisakját óriási lengő toll díszíti. A magyaroknak nagy, négyszögletű kotorgárd pajzsaik vannak, a második jelenetben már pajzs nélkül jelennek meg. Az a két vitéz, a kinek ezen a domborművön mindkét karja be van törve, valószínüleg a törököktől zsákmányolt fegyvereket tartott kezeiben. Erre vall az az íj, a mely egy harmadiknak a kezében van. A lándzsán kívűl a magyarok fegyvere egyenes, hosszú, széles kard, a mely hosszú, egyenes keresztvassal van ellátva és a markolat végén gombot visel.

E két typus elseje — mint említettük — a «Hunyady László» tumbája fedőlapján nyugvó alak öltözetének felel meg. Az utóbbi pedig — mint azt a régészeti egylet ülésein folytatott viták alkalmából is említették — föltünően hasonlít a «Hunyadi János kormányzó» tehát jelenleg a domborművek fölötti fedőlapon nyugvó alak ruházatához. Ez is apró gombos dolmányt visel, a melynek egyik csücske az övbe bele van húzva, a dolmány fölött pedig palástot. Igaz, hogy míg a domborműveken a palástok gallérja le van hajtva, itt az föláll. A kalpagnak a nyugvó alak fején jelentkező formáját és a magas sarkú csizmát Boncz a XVI. századba utalta.

A helyzet most ez: a hagyomány által Hunyady Jánosnak nevezett alakon olyan ruha van, a melynek egyes részletei jelenlegi tudásunk szerint nem származhatnak a XV. századból. A fedőlap különben a XVI. század második felére valló díszes szegélylyel és Seres mesterjegyével van ellátva. A tumba két oldalán levő domborműveken viszont, a melyek stílusa a késő középkor művészetéről tesz tanúságot, némely alakon olyan ruhát látunk, a mely fő vonásaiban a fölső alakéval megegyezik, míg a pénczélos öltözetek határozottan XV. századbeliek.

Csak akkor beszélhetünk a Hunyadiak síremlékeihez fűződő kérdések teljes megoldásáról, ha ennek a sajátságos, complicált helyzetnek a kulcsát megtaláljuk. Kevésbé valószínűnek tartom azt, hogy Hunyadi János hagyományos tumbájának a fedőlapját valaha a XV. századnak adjuk vissza. Az a föltevés, hogy azt a XVI. században részben átalakították, nagyon is m sterkéltnek látszik. Ha a hazai viseletek történetével foglalkozó szakemberek a rendelkezésre álló anyag alapján bebizonyíthatják, hogy a XV. század második felében divatos viselet lényegében meg volt még száz évvel utóbb is, csak a «Hunyadi János» alakján föltünő részletek későbbiek, akkor bizonyos, hogy ez a XVI. század alkotása és semmi igénye sincs arra, hogy a nagy kormányzó nevét viselje, a domborművű jelenetek pedig, a melyek kétség kívül csak Hunyadi Jánosra vonatkozhatnak, annak a tumbának az eredeti oldallapjai, a melynek a Hunyadi László nevével jelölt sírtábla volt a fedőlapja.

Kilátásunk van arra, hogy a gyulafehérvári síremlékek tudományos pontosságú publicatiója csakhamar megjelenik. Joggal reménylhetjük, hogy e várvavárt kiadvány alapján a végleges megoldás már nem várat sokáig magára. *Dr. Éber László.*

Csathoz való aranylemez, (hibás öntvény) találták Albaniában.
Lásd Jahrb. der k. k. Zentral-Comm. 1903. I. 283. l.

LEVELEZÉS.

I. KEMÉNY LAJOS: SZEPESVÁRMEGYEI TEMPLOMOKRÓL. Gánócz és Filefalva szepesmegyei községek között egy magas domb von határfalat. Ezen a dombon az őskori ember ütött tanyát, a mint erről az innét a Kárpát-egyesület poprádi múzeumába került kő- és bronzkorszakbeli tárgyak tanuskodnak. Mintegy három évtized óta mély völgyet vágott e dombon az emberi iparkodás, innét fejtvén a gánóczinak nevezett mészkövet; de már a 14. század óta innét kerültek ki azok a kőlapok, melyek a szomszédos templomokban, — mint Svábóczon és Zsegván — eltemetett egyének sírjait fedik.

A *gánóczi* kisszerű, keletelt, egyhajós egyházi épület nyugati oldalán dísztelen torony emelkedik, melyen át vezet a bejárás a templom hajójába. Az egyenes zárású szentélyben durván összetákolt barokstilű oltár áll. A régi, gotikus oltár szekrénye díszhelyéről a hajó déli mellékoltárára került. A kisméretű szárnyas oltár közepén szt. Miklós fából faragott szobra áll a szokott ábrázolásban, fején püspöksüveggel, kezében könyvvel és pásztorbottal. A jobb szárnyon alól ismét szt. Miklós fából faragott alakja, s előtte a térdelő donátor törpe alakja; fent szt. István királyunk koronás szobra. A balszárnyon fent bárdjáról felismerhető szt. László királyunk, alant pedig szt. Szaniszló áll; tehát a donátor keresztneve is Szaniszló. Gánócz XIV. századbeli földesurai közt ott találjuk Mariássy Szaniszlót. Az oltártáblát gotikus ívek koszoruzzák.

Az egyházi épület bárdolatlan falai magas kort sejtetnek. Azonban az építkezést legkorábban a XIV. század végére helyezhetjük, mert archaikus külseje csupán az anyagi eszközök szegényességének tanuja.

A szomszédos *Svábócz* templomára monumentális bélyeget nyom a nyugati oldalán emelkedő négyszegletű, magas torony, melynek két legfelsőbb emeletét a négy világtájfelé gótikus ikerablakok törik át. A keletelt épület szentélye szintén egyeneszárású. Déli kapuja előtt ujabbkori porticus áll; a templom falsíkjában levő régi kapuzat — részben eltakart — gótikus kőívezete romanizáló emberi fejeket ábrázoló oszlopfőkön nyugszik. A templom talajában gánóczi mészkőből faragott két sírkőlap van, melyeket hármas lóhereívből kinövő kereszt borít be, okot adván itt is arra a mondára, hogy alattuk templomos lovagok nyugszanak.

Az egyik sírkő keretét majusculás felirat képezi, de elkopván, alig betüzhető. A másik sírkő felirat nélkül való, valamint a harmadik csonka, mely a kórusra felvezető lépcső egyik fokául szolgál.

A szentély keleti falában, az éjszaki szomszédságában, tehát az evange-

lium részen, díszes szentségfülke van. A négyszegletű üreget kőből faragott háromszögbe zárt hármas lóhereidom, — csúcsán gótstilű rózsa — koronázza, míg az üreget rózsákkal diszített vasrács zárja el ; ugyanitt az epistolai részén a kézmosó edény számára van üreg, melynek fejét lóhereív alkotja.

Kórusa a lőcseihez hasonlatos. A hajó éjszaki falát falfestmények borítják. Az egyház Fülöp és Jakab apostolok tiszteletére épült. Erről szól az éjszaki falra függesztett négy táblafestmény, egykori szárnyasoltár darabjai, melyek szt. Fülöp életét és Syriában szenvedett mártyromságát példázzák. A gipszszel bevont fatáblákra festett képek elseje szt. Fülöpöt, kezében vonós hangszerrel, a szószéken prédikálva ábrázolja ; a második képen a szent buzgó imádságával megszabadítja a szörnynek szánt emberáldozatokat ; a harmadik képen a pogányság a szentet megrohanja, a szószéket is összetörvén ; a negyediken szent Fülöp felfeszítése ábrázoltatik. A festmény a felsőmagyarországi festőiskolának jobb termékei közül való ; festőjének van anatomiai ismerete, s a harmadik képen a pogányság ellenséges indulata a testtartásban hűen, nagy természetességgel jelentkezik.

Miként Gánóczon, úgy itt is a főoltár durva munkájú barokstilben készült.

A déli szárnyas-oltár közepén a szent Szűz fából faragótt szobra áll, kezén a gyermek Jézus ; balra szent József, kezében pálcza ; jobbra a fiatalos arczáról felismerhető szent János apostol szobra áll, aranyozott gót ívek alatt. Az oltár koronáján szent Mária és Magdolna alakja között Krisztus szobra. A festett predellán középütt az Üdvözítő, balra Péter apostol kulcscsal és könyvvel, majd szent András az ismert kereszttel, öregebb Jakab kezében furkósbottal, a kétkedő Tamás lándzsával és könyvvel, legszélről Jakab kopasz alakja bottal ; jobbra a lovag szent Pál karddal és könyvvel, a fiatal János kehelylyel, Bertalan késsel, Simon fürészszel és Mátyás baltával, mártyriumok eszközeivel.

A toronyba vezető vasajtóra felül leszelt, kettős oltárkép van szegezve. Az alsó kép a három király imádását ábrázolja ; a felső csonka az angyali üdvözletet. A kép festőjének eredeti felfogását mutatja, hogy az angyal az isteni üdvözletet *oklevélben* nyujtja át a Szűznek ; az oklevelen a szent *háromság* jelképeül *három* függőpecsét van ; ez a pecsételésmód a XV. század közepére mutat s festője bizonyára benfentes volt a szepesi káptalan levéltárában. Hasonló ábrázolásra bukkantam a szepesszombati templom szent Mária oltárán, az éjszaki mellékoltáron. Az ábrázolás hasonlósága egy mestertől való eredetre utal vagy legalább is a mester és tanitvány viszonyára.

A templom tornyában három harang függ. A legkisebb felirás nélkül való ; a középsőn : «Me fecit Mathias Ulrich in Eperies anno 1658» körirat s alatta díszes renaissance-keret van ; úgyszintén a legnagyobbon is, melyet 1629-ben öntötték.

Gótstilű, hordozható gyertyatartóit sem hagyhatjuk említetlenül.

Strázsában (Michelsdorf) különös érdekes a római katholikus templom tájékán levő emeletes házsor. Az eredeti ékítésű házakon évszámok hirdetik az építkezés idejét, mely a fából faragott kapukon is előkerül. A jelzett házak

az 1785—1817. év között épültek ; az 1793. évből való ház építőjében a sujtásos ornamentika révén a felkai kórus mesterét gyanítjuk.

A róm. kath. templom déli főkapujának négyszeres féloszlopfejeit akantusz levelek, szélről rózsa diszítik ; a torony éjszaki oldalán kőből faragott Krisztus fej van beépítve.

A templom egyházi ruhái, érczből vert keresztelőmedenczéje, mint műiparunk elsőrangú emlékei, ismeretesek már régebben a szakirodalomban. Nem említik azonban egy remekművű kelyhét, mely a XVI. századbeli szepességi ötvösség dicsősége.

Talpát vonalas renaissance ornamentika borítja ; szárán — kifogásolható — kettős nodus van, mindegyik öt-öt kiugrással, melyeken vésett H E S U S betük. Kupáján körkeretekben a négy evangelista vert és vésett symboluma oly pompás alakításban, mely a kelyhet elsőrangú műemlékké avatja. A kehely talpának peremébe latin betükkel a következő felirat van beütve : «Gezeiget beim Pfaramt Jacobi Eichleri und Nicolai Antonii Richter anno 1589.» A kupa alsó kerületén ugyanily betükkel: «Hanns Mathiasch 1589.» E névben a kehely mesterét véljük rejleni. A kassai levéltár iratai szerint egy Mathiasch ez időtájt Kézsmárkon tanácstag s ugyanitt működött egy hasonnevű építőmester a XVIII. század kezdetén.

Szepes-Véghely (Grénicz) róm. kath. templomának középkori tornya már a középkorban átépítés alá került ; míg éjszaki, de kivált nyugati oldalán levő ikerablaka a románstil virágkorából való, addig déli ablaka s maga a torony ajtaja gótstilű.

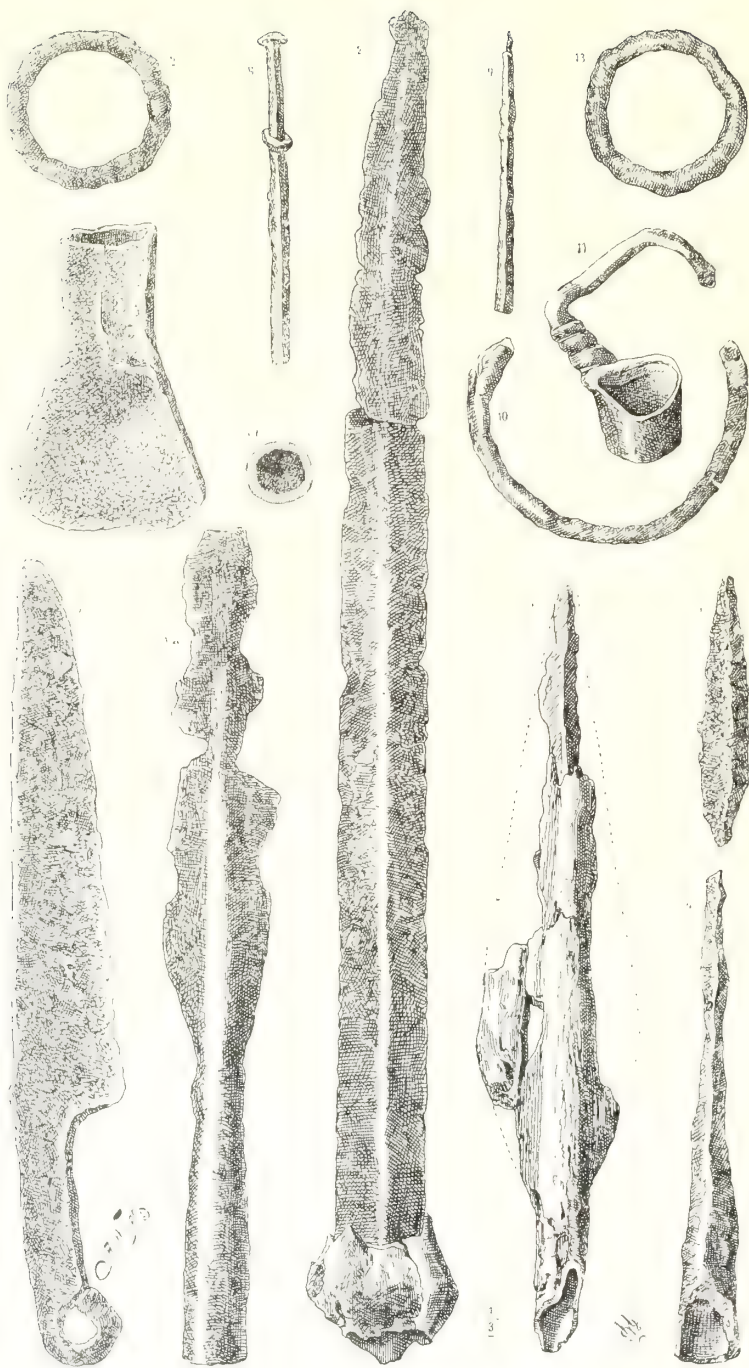
Kassán, 1904 szeptember havában. *Kemény Lajos.*

II. DARNAY KÁLMÁN : A KŐSZEGI VASLELETRŐL. A kőszegi határban kutásás alkalmával, 1 méter mélységben kőhalmaz alatt a munkások 24 őskori vastárgyat leltek, a leletet teljes egészben, ottani ismerősöm megszerezte múzeumom számára.

A mily gyakoriak hazánkban, a gyűjtelékes bronzleletek, épen oly ritkaságszámba megy ha hasonló jellegű vaslelettel találkozunk, mely körülmény azonban igen könnyen megindokolható. Őslakóink is már bizonyosan tudatában voltak, nedvesség behatása alatt a vas gyors élegülésének, mely rövid idő alatt a bármilyen jól edzett vastárgyat tönkre teszi. A vasanyag pedig — habár összeolvasztás által újra haszonvehetővé válik — kevesebb értéket képviselt, mint a legszerényebb bronzrög, mely igen gyakori jelensége a föld mélyéből előkerülő bronzleleteinknek.

A vaslelet zöme az őskori harczászat czéljait szolgálta. Ilyen a lelet vaskardja, 3 darab vaslándzsája, a szokatlan nagy kés, kardkötő láncz, 1 darab lózabla és 11 drb legtöbbnyire zablatöredék. Házi eszközök közé sorozom a 3 darab vasvésőt és a 3 ollót.

A lelet legbecsesebb darabja a vaskard, mely kormeghatározás szempontjából is biztosabb támpontul szolgál, mint a kisebb igényű vastárgyak. A 75 cm. hosszú, 3·5 cm. széles vaskardot (1. ábra) a legrégibb vaskori emlékeink közé sorozhatjuk, mely mintegy összekötő kapcsot képez a bronz-

I. TABLA. KŐSZEGI VASLELET.

kardoktól, a hallstatti izlésű bronzfogantélyos vaskardokig, mégis közelebb áll alakra a bronzkor kardjaihoz. E kor izlésének behatását vélem fellelni, nem csak a hegye felé keskenyülő és tövében csúcsban kiszélesedő pengén, de az épen maradt dudoros markolatnyújtványon is. A magyar földön lelt bronzkardok közül e kőszegi vaskard pengéjéhez legközelebb áll az egyik podheringi bronzkard,[1] azon csekély eltéréssel, hogy e vaspengén kevésbbé észlelhető a podheringi bronzpenge hegye felé való kiszélesedése, mely bizonytalanságot azonban a vaskardnál elpusztult élek is okozhatják. Alakra közel jár még a hallstatti lelet egyik kardjának pengéje is,[2] de a fogontély dudoros nyélnyújtványa mégis a podheringi kardhoz hozza közelebb. 2., 3., 4-ik számú vasándzsát erősen megviselte az idő viszontagsága, melyek közül legépebb az oleánderlevél-alakot mutató 2. számú vasándzsa, melynek mérsékelten szélesedő, keresztlyukkal ellátott köpűje a lándzsa $^1/_3$-át teszi. Egész hossza 34 cm. Alakra közel jár, de nagyon megrongált állapotban került felszinre a 3-ik számú vasándzsa, mely így hiányosan $32^1/_2$ cm. hosszúságot mutat. A 4-ik számú vasándzsa jelenlegi állapotjában csúcsba futó ékalakot mutat, de nyilván egykor szintén levélalakú szárnyas vasándzsa volt, de jóval kisebb az előbbi két lándzsánál. Egész hossza 20 cm.

Érdekes a lelet 6-ik számú vaskése, mely hátul erős bordával, hegye felé keskenyülő pengével bir és egy tagot képez a végén lyukban hajlított erős nyélnyújtványnyal. A kés, tekintve szokatlan nagyságát, oldalfegyverül szolgált, mely a nyélkarikáján át a bőrövön nyert megerősítést. Közel hasonló egész vasból kovácsolt kést ismerünk a hallstatti leletekből,[3] mely szintén hasonló erős háttal bir és írója vágókésnek (Hackmesser) nevezi, melyről azonban hiányzik a csüngő kést jellemző nyélkarika. A kés hossza 33 cm., penge szélessége $4^1/_2$ cm.

Közvetlen a kard után kellett volna megemlékeznem az «*a*» betűvel jelzett kardkötő-lánczról, mely a lelet legkésőbbi jellegű tárgyaihoz sorozandó, mert hasonló kardkötő-lánczok, leginkább a kora La Tène kardok társaságában fordul elő. Az itt lelt láncz csomóvá rozsdásodott ugyan, de teljesen ép. Hasonló lánczok hét lánczszemből vannak alakítva, melynek mindegyik szeme ötszörös csavarodást mutat, mely alul gombos hegyű kampóban végződik. Felső felén pedig 7 cm. átmérőjű karikában fut össze, mely karika a bőröv kapcsában erősíttetett meg. E kardkötő-lánczhoz tartozik még egy nyolczas alakra hajlított vaskarika, melynek egyik fele a kard tartalékpántját képezte, másik fele a kardlánczvégén levő gombosvégű kapocsba akasztatott. Hasonló kardkötő-lánczokat ismerek a tolnamegyei kelta

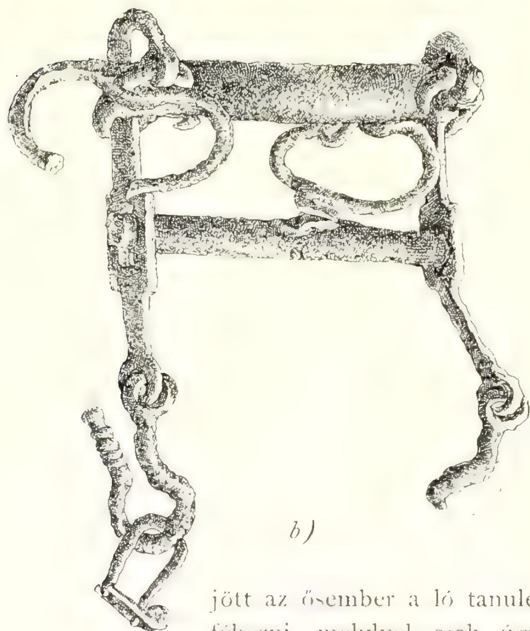

a)

[1] Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban XCI. t. 13. ábra.
[2] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. V. tábla, 10. ábra.
[3] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. XIX. tábla, 9. ábra.

sírokból.[1] De a legszebb és legépebb hasonló kardkötő-lánczot somlyói csontváz-sírban leltem.[2] Másik hiányos lácz egyike szintén Somlyóról, a második Szigligetről került gyűjteményembe.

E lelethez sorakozik a «*b*»-vel megjelölt szokatlan alakú kettőstengelyű feszítő zabla (Reitstangen), melynek alkotása egyúttal magyarázatát adja azon egykori rendeltetésének, hogy az keményszájú ló megfékezésére szolgált.

b)

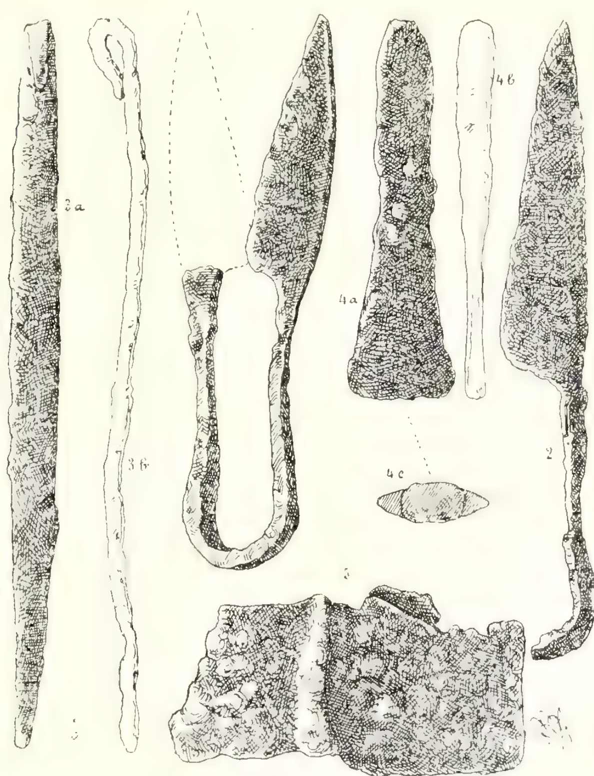
A vaskor mindkét szakában a csuklós tengelyű zablákat használták általában. Egész sorozat hallstatti izlésű csuklós tengelyű vaszabla került somlyói ásatásaimból gyűjteményembe. A kemény tengelyű zabla az őskorban általában ritkaság számba megy, mindannak daczára, hogy a zablák fejlődésének első lépcsőjét a kemény tengelyű zabla képezte. A legrégibb őskorban, minden valószinűség szerint, a ló is vadállat számba ment, melynek húsával, épen úgy, mint a szarvashússal táplálkozott az ősember, csak később, a haladottabb őskorban, midőn tudatára jött az ősember a ló tanulékonyságának, igyekezett erejét megfékezni, melylyel csak úgy birkózhatott meg, hogy a féket a ló legérzékenyebb részénél, a szájnál alkalmazta. Így jött létre a zabla, melynek legrégibb ismert alakja, csont, szarv vagy agancsból készült. Az agancsból készült, kevéssé hajlott szárú, egyenes tengelyű feszítő zablát leltek a neuenburgi tó melletti czölöp-viskók romjaiban,[3] melyhez alakra legközelebb áll ugyancsak ott lelt, bronzból készült kemény tengelyű, hajtott szárú zabla.[4] Hasonló kemény tengelyű zablának hiszem a dályai leleteim között bemutatott bronz-zabla részletét,[5] melyhez közel hasonlót ismerünk magyarországi leletből a zürichi múzeumban is.[6] Később, a haladottabb bronzkorban találkozunk elsőben csuklós tengelyű zablával, mely általánosságban a vaskorban lép fel és ezen alakját a lózabla kisebb-nagyobb változásokban megtartotta napjainkig. Az itt bemutatott vaszabla kettős tengelylyel és egyenes alkotású oldalszárakkal bir, mely középen az erősebb főtengely befogadására négyzetalakban szélesedik ki és alól-felül a fékszár-kapcsok, karikák befogadá-

[1] Wosinszky: Tolnavármegye tört. I. rész, 545. lap, 1—2. ábra.
[2] Darnay: Sümegh és vid. őskora. Arch. Közl. XXII. köt., XXIX. tábla, 1., 2., 9. sz.
[3] R. Zschille és R. Forrer: Die Pferdetreuse. I. t. 3. ábra.
[4] R. Zschille és R. Forrer: Die Pferdetreuse 2. old., 1-ső ábra.
[5] Arch. Ért. XXIII. k. 1. sz. 35. lap, 9. ábra.
[6] Hampel: A bronzkor emlékei Magyarhonban. 1. k. LXI. t. 1. ábra.

sára lyukban végződik. Ha e zablához teljes hasonló alkotású zablát nem is ismerek, mégis a két oldalszár alakja biztos támpontot nyújt a kormeghatározáshoz. Hasonló négyzetalakban kiszélesedő oldalszárú zablát ismerünk a hallstatti kor végső szakából,[1] mely azonban csuklós tengelylyel van ellátva. Így korban ez is megközelíti az imént bemutatott La Tène izlésű kardkötő-lánczot. A zabla tengelyének hossza 11½ cm.

A vaslelet második csoportjához sorozom az I-ső tábla 5. és 7-ik számú és a II. tábla 4*a* számú vasvésőjét.

Az 5-ik számú tokos véső alakja a bronzkorban nagy szerepet játszó

II. TÁBLA. KŐSZEGI VASLELET.

tokos és tokos-füles vésőt utánozza és valószinűleg hasonló rendeltetéssel is birt. Négyszögre hajlított köpűből nől ki a háromszögben kiszélesedő éllap, mely azt vágásra alkalmassá tette. Egész hossza 12 cm. Élének szélessége 8 cm. Hasonló, kisebb és nagyobb vasból készült tokos vésők egész sorozatát leltem somlyói hallstatti sírokban, melynek egyike hasonló négyzetalakú köpűvel van ellátva.[2] Kerek köpűvel ellátott tokos vasvésők két példánya a hallstatti temetőből is került elő.[3]

[1] R. Zschille és R. Forrer: Die Pferdetreuse. II. tábla, 16. ábra.

[2] Darnay: Sümegh és vidékének őskora. Arch. Közlem. XXII. köt. XXVI. tábla 4. sz.

[3] Sacken: Das Grabfeld von Hallstatt. VII. t. 18—19. ábra.

Kisebb igényű a 4 *a* számú lapos véső, mely inkább a hasonló réz, mint a bronzvésők alakját utánozza. A lapos vasból alakított vésőnek éle kissé ki van szélesítve. Egész hossza 8 cm. Élének átmérője 3 cm. A 7-ik számú tárgy inkább ék-, mint vésőalak, négyszögű vasrúdból készülve mindkét vége csúcsban fut össze. Hossza 11 cm. Vastagsága 1½ cm. Három vasolló II. tábla 1—2. és *c* betűvel jelzett rajz zárja be a kőszegi vaslelet érdekesebb darabjainak sorozatát, mely mind a három csonka példány különböző 14—17 cm. között váltakozó hosszúságban.

c)

Érdekes jelensége e ruganyosszárú ollónak, hogy ez napjainkig megtartotta az őskorban használt alakját. Minden vidéken, hol juhtenyésztéssel foglalkoznak, használatban van és köznyelven «sábli»-nak nevezik. Ezen idegen hangzású elnevezés rövidítése a német «Schafscheeren» szónak. A ruganyos ollókból régebben morvaországi gyártmányuak forogtak hazánkban, mely egy darabból van kovácsolva és pengéjének tövében, szögben törik meg. A mai magyar minta jóval nagyobb, pengéje a rugóhoz ívalakban hajlik és akla szeggel van ráerősítve, különösen Somogymegyében divatozik.

Van a leletnek egy ismeretlen rendeltetésű vastárgya is, II. t. 3. ábra, mely laposra vert vasrúd, mindkét felé kihegyesítve, melynek felső része lyukra van görbítve. Nyilván valamely csüngő eszköz volt. Hossza 19½ cm.

Tizenegy darab töredékes vastárgy nehány jellemzetesebb darabja van bemutatva az I-ső táblán, melyből a 8—9-es számú aklázáshoz használt hosszabb szegek. A 10-es szám zablakarika. 12. és 13-ik számúak kisebb vaskarikák. Míg a 11-es szám szintén ismeretlen rendeltetésű köpűvel ellátott vastárgy. A II-ik táblán az 5-ik számú vaslemez valamely trébelt vasedény töredéke lehet. E vaslelet kapcsán ugyan e területen szórványosan lelt különböző korú hét vastárgyat bátor vagyok még bemutatni, melyek között legérdekesebb az 1-es számú harczi fejsze, a régibb középkori fejszék szokott typusa, kerek nyéllyukkal, háromszögalakban kiszélesedő fejsze bárddal és nyújtványos fokkal. Hossza 11½ cm. Szélessége 6 cm. Rómaiak korának emlékei közé sorozom az együtt lelt két drb vaslándzsát, vaskést és kerékszeget.

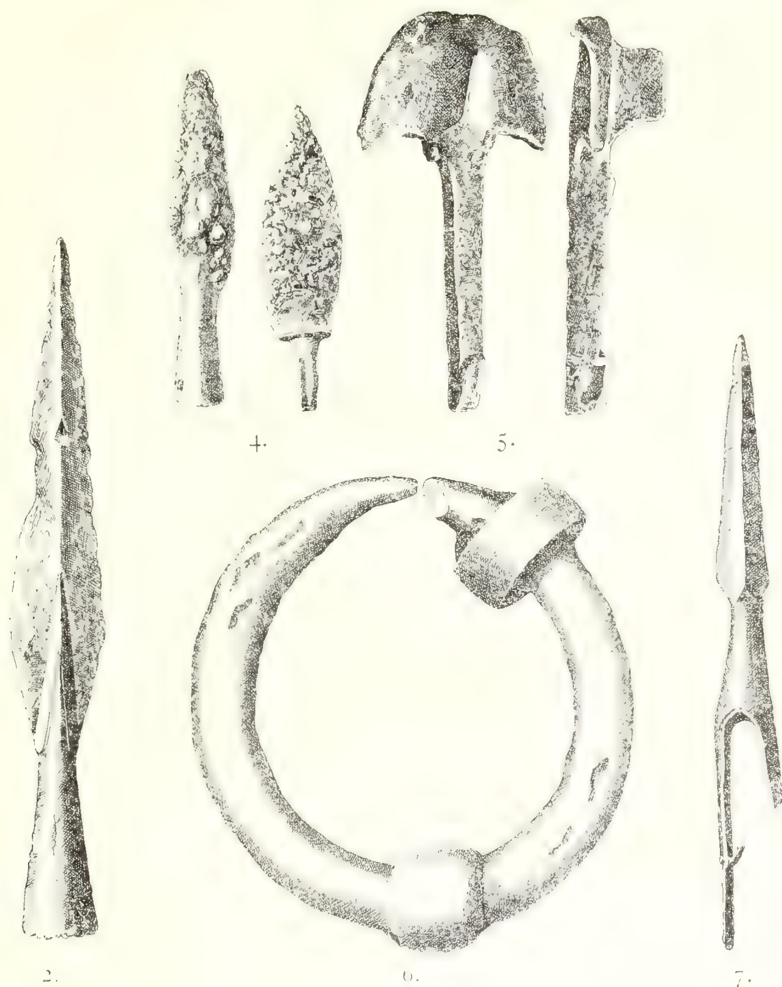

1.

A 2-ik számú díszes lándzsa kék edzésű vasból készült, mely ellenállóvá tette a vasrozsdától, így a legszebb tentartású vaslándzsákhoz sorozható. Szárnyai köpűnyújtványánál szögben törnek meg. Arányaiban rövid, keresztlyukkal ellátott köpűjének csúcsban futó nyújtványa eléri

a lándzsaszárnyak 1/3 részét, melyen párhuzamosan csúcsban összefutó vonaldísz látszik. Egész hossza 27 cm.

Sokkal rosszabb fentartású a 3. számú vaslándzsa, mely kezdetlegesebb kidolgozással, rosszul edzett vasból készült, köpűje nélkülözi a forrasztást, csak össze van hornyolva. Hossza 18 cm.

A 4-ik számú levélidomú kés, csúcsban futó nyélnyújtványnyal van ellátva. A penge egyik fele élesre köszörülve, másik felén 3 mm. vastag háttal bir. Egész hossza 11 cm.

Az 5-ik számú kerékszeg a római kocsikerekek rendes kiegészítő része 3-as szárnynyal van ellátva, melynek négyszögű nyújtványa beleillett a tengelyvégtok (stössel) lyukjába. A kerékszeg azért nélkülözik a 4-ik szárnyat, hogy az hozzásimuljék a kerékagy védpántjához, az úgynevezett sípkarikához. Hosszúsága 13 1/2 cm.

Ugyancsak a kőszegi határban leltek a munkások állítása szerint csont-

váz-sírban egy súlyos nagy vaskarikát, mely a bal lábszárcsontra volt húzva, ha e körülmény áll, úgy egykori rendeltetése is meg van oldva azzal, hogy valamely rabláncz kiegészítő részét képezte, azaz a lábgyűrűt, melyhez az egymással közel szemben álló végek nyilásán át akasztatott be a láncz és összekovácsoltatott.

A súlyos vasgyűrű (6. szám) közepén hengeres dudorodványnyal, egyik vége felé koronggyűrűvel van ellátva, nyilván azon czélból, hogy megakadályozza a lánczszem ide-oda való csuszkálását. A vasgyűrű átmérője 12 cm. Rudvastagság 2 cm.

Szórványosan került felszinre a 7-ik számú nyújtványokkal ellátott kis köpüs lándzsa, mely háromélű szúró részszel van ellátva. Hasonló szuronyt ismerünk a luzerni arzenálban, melynek korát Demmin XV—XVI-ik századra teszi * és a sveiczi katonák fegyverzetéhez sorolja. *Szentmártoni Darnay Kálmán.*

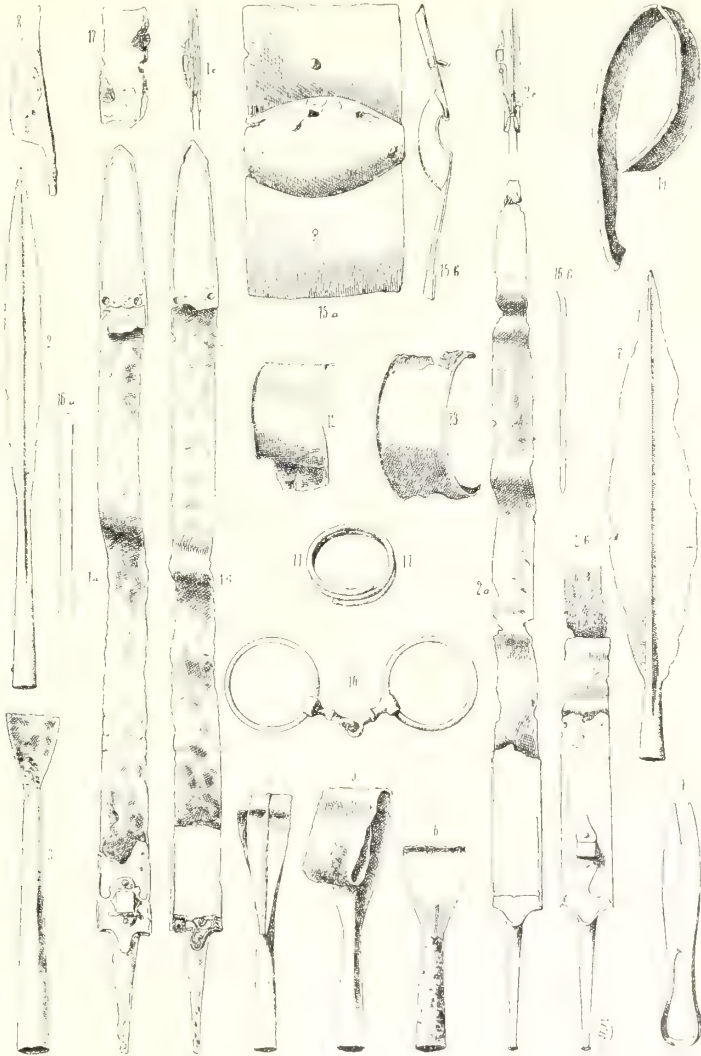
III. ROEDIGER LAJOS: A HODSÁGHI KELTA LOVAS URNÁS-SÍRLELETRŐL. Korény Béla hodsághi földbirtokos, az 1902. évben a község északnyugati részén levő telkét szőlőmívelés alá forgattatván, ezen alkalommal igen dús, a közép La-Tène-kor jellegét viselő lovas urna-sírlelet került napfényre. A leletet az teszi kiválóan érdekessé, hogy a telken, hol a sír feküdt, az ú. n. római (kis) sáncz húzódik keresztűl Hodsághtól a Mosztonga borának tartva. A sír, ezen most már elegyengetett sáncznak nyugati árkában feküdt, átlag 70 cm. mélyen az árok szintje alatt. Már a második ásónyomból kerűlt elő egy lókoponya és a lovat körűl vevő 3·5 cm. széles, 3—4 milliméter vastag vaspántból való lószerszám, mely az összeszegecselési helyeknél mutatkozó bőrmaradványok tanúságaként, valamelyes bőrtakaró külső szélére volt erősítve. Úgy a lócsontváz, mint a vaspántok — utóbbinak egy darabkáját kivéve (14. ábra) — elkallódtak.

Ugyaninnen kerűltek napfényre azon szélükön felperemezett 7·6 cm. széles ívben görbitett vaslemezek (12. 13.), melyek a ló nyakán levő pánczélhoz tartoztak és egy 31 cm. hosszú, 16·5 cm. szélességű, középdarabján trébeléssel kidudorított, szélein felperemezett, talán a ló szügyének védelmére szolgáló (?) vaslemez (15*a*, 15*b*.). Ez a hátsó oldalon két füllel van ellátva, melynek segélyével talán nagyobb bőrlemezre volt felerősítve. A lelet többi tárgyai ezen lómaradványok alatt, egy vörös alapanyagú, de szürkére festett, korongon készült agyagurna körűl voltak elhelyezve. (L. külön rajzlapon.) Ezen feltünően lapos 29·7 cm. széles, 18·8 cm. magas urnában — mint Korény úr bizonyítja — égetett csontokat találtak. Az urna kihajló pereme alatt hármas párhuzamos ormóval van díszítve és alább két, simítással képezett hullámvonallal. Fenekén kettős kiemelkedő gyűrű. Födele nem volt.

Az urna körűl a következő eszközök voltak elhelyezve: 1. *Egyenes kétélű vaskard, hüvelyben.* (1 *a*, 1 *b*.) A kard teljes hossza 92 cm., miből a nyélnyújtványra 12 cm. esik. A kard eredetileg háromrétbe hajlítva feküdt az urna mellett, de a munkások kiegyenesítették. Látható rajta, hogy tűzben volt

* Aug. Demmin: Die Kriegswaffen. 778. old. 11. ábra

lágyítva. A kiegyenesítés alkalmával pusztúlt el a vékony vaslemezből készült kardhüvely is. A kard fölül 5·8 cm., alól 2·5 cm. széles. Csúcsa nem hegyes, hanem félkörbe átmenő. A hüvelynek a markolat felőli és a csúcs felől eső része megmaradt. Mindkét darab díszítve van, oly módon, hogy a szélein húzódó peremdísz két oldalt, közel a csúcshoz, félgömbös dudorodásba megy át.

A hüvelyen a kardkötő számára négyszöges fül van felszögecselve, melynek hossza 2·5 cm., a lyuk belső szélessége 1·3 cm. 2. *Egy második egyenes kétélű vaskard, hüvelyben.* (2 *a*, 2 *b*. sz.) A kard teljes hossza a nyéllel és a nyél végén levő gombbal együtt szintén 92 cm. Ebből a kardra 78 cm., a többi a nyél-nyújtványra esik. Ezen kard is háromrétbe hajtva találtatott, a munkások ezt is kiegyenesítették. A kard szélessége felül 4·7 cm., alól 2·4 cm. Hüvelyének

csak a markolat felől való vége van meg. Külső szélei pálczadíszszel vannak átfogva. A hüvelyen keresztbemenőleg rúdalakú dísz van, közepén és végén félgömbölyű díszszel. Ezen díszítménynyel átellenes oldalon van a kardkötő számára szolgáló négyszögletes fül, mely ennél is szögecselés által van felerősítve. 3. *Vaskés.* (8. sz.) Teljes hossza 19·3 cm., miből magára az élre 14 cm. jut. A kés foka egyenesben nyúlik a nyélnyújtványnyal, az éle ívelt, hegye felé a legkeskenyebb. Az élek legnagyobb szélessége 4·2 cm. 4. *Vasolló.* (9. sz.) Teljes hossza 25 cm., a vágó éleké 15·2 cm. Az élek legn. szélessége 2·4 cm., a rúgós részé 2·2 cm. Most is ruganyos. 5. *Hosszú, nádlevél alakú vaslándzsa.* (2. sz.) Tűzben volt égetve. A lándzsa teljes hossza 54 cm., miből a köpűre 18 cm. jut. A lándzsa közép vonalán éles ormó emelkedik ki. Legn. szélessége 4 cm. A köpű, a rúd beerősítésére szolgáló rúd számára át van fúrva átmérősön. A szög mindkét oldalon való rászögecseléssel volt beerősítve helyére. A nyéllyuk átmérője 2·1 cm. Éleit mintha ki-be hajlítgatták volna. 6. *Széles, levélalakú vaslándzsa.* (7. sz.) Tűzben volt kilágyítva. Élei ennek is hajtogatva vannak. Teljes hossza 49·5 cm., köpűjére 7·5 cm. jut. A lándzsa középvonalán éles ormó fut végig. Legn. szélessége 9 cm. A köpű ennél is át van fúrva és a nyélbeerősítésére szolgáló vasszög ennél is mindkét végén való rászögecseléssel van beerősítve. A nyéllyuk hossza 2·2 cm. 7. *Széles, levélalakú, tűzben való lágyitás után összerételt vaslándzsa.* (5. sz.) Összehajtott alakjában csak 26·7 cm. hosszúságú, de kiegyenesítve hossza circa 48 cm. lenne. A köpű hossza az egészből 12·8 cm. A nyéllyuk átmérője 2·7 cm. Előbb kettőbe hajtatott és azután az összehajtott rész még egyszer visszahajtatott. A lándzsa ormós, legn. szélessége 8 cm. 8. *Széles, levélalakú, tűzben való lágyitás után összehajtott vaslándzsa.* (4. sz.) Hossza összehajtott alakjában 27 cm. Csak egyszer van lágyítás után meghajtva. A lándzsa közepén ormós, köpűjének hossza 19 cm. A nyéllyuk átmérője 2·4 cm. A munkások eltörték a hajlításban. 9. *Széles, levélalakú, tűzben lágyitott és hajlitott lándzsának darabja.* (6. sz.) A lándzsát a munkások törték el, darabja elkallódott. A meglevő rész hossza 21 cm., a lándzsalap szélessége a törésnél 6·5 cm. A köpű hossza az egészből 12 cm., nyéllyukának átmérője 2·3 cm. 10. *Gyökérirtóhoz, vagy sátorverőhöz hasonlitó vaseszköz.* (3. sz.) Teljes hossza 35 cm., miből a feltünően hosszú köpűs és nyélrész hossza 27 cm. A penge, mely az eszköz hosszirányára keresztben áll 6 cm. széles. A nyéllyuk átmérője 3 cm. 11. *Két tekerületű, vashuzalból való karperecz.* (11. sz.) Ennek legn. átmérője 8·6 cm., kívűlről mérve. A huzal mindenütt 0·7 cm. vastagságú, minden díszítmény nélkül való. A huzal végei sincsenek díszítve. 12. *Vaszabla.* (10. sz.) A két zablarúd közepét gyűrű alakban hengeres dísz fogja körül és ezeknek a rudaknak hossza együtt csak 11 cm. A szíjkarikák befogadására szolgáló végéig külön vannak tagolva és hengeres átfúrásúak. A szíjkarikák összeforrasztott huzalból valók, egyiknek külső átmérője 9·6 cm. és huzalvastagsága 0·8 cm., a másiknak átmérője 9·3 cm. és huzalvastagsága 0·7 cm. Az összes lelettárgyak fehéres kőnemű réteggel vannak bevonva. A tulajdonos az egész leletet a Bács-Bodrogh várm. Tört. Társ. múzeumának ajándékozta.

Zombor, 1903. nov. *Rœdiger Lajos.*

IV. DARÓCZY ZOLTÁN: ROMÁN-BOGSÁNYI BRONZKORI LELETRŐL. A napokban kaptam ismertetés végett az alább leírt bronztárgyakat, melyeket egy odavaló földmives földjén talált. A lelet részletei ismeretlenek, alighanem urnasírral van dolgunk, mely férfi hamvait foglalta magában, az első feltevést némely összeégetett bronztárgy, a második feltevést pedig a sírban lelt férfi ruházati tárgyak erősítik meg. A lelt tárgyak leírása a következő: 1. Egy darab *késpenge*, melynek alsó nyélrésze letörött s csupán egy csonka lyuk bizonyítja azt, hogy lemez nyúlványnyal bírt. A kés hasonlít a nemzeti múzeum birtokában lévő példányhoz azon különbséggel, hogy hátulsó tompa éle egyenes metszésű. A penge hossza 12 cm. (Hampel: Bronzkor emlékei stb. XVI. T. 3. sz.) 2. *Karvédők. Korong nélküli sodronytekercs*, háromszögletű diszítés nélküli sodronyból. A tekercs több darabból áll, melyek törési felületeik után itélve, egy vagy két darabnak részei. A legépebb darab 9 kanyarulattal bír s az egész tekercs hossza 29 cm., átmérője 8·5 cm.; a kisebb darab csavarodásai sűrűbbek s 8 cm. hosszúságban három csavarodással bír, átmérője 7 cm.; a többi darabok csavarodásai meg nem állapíthatók, mivel a sodrony részben kinyúlott, részben összehajlott. Hasonló tekercs ismeretes a bezdédi (Hampel: i. m. CVI. T. 26. sz.) és forrai leletekből (Hampel: i. m. CLXII. T. 1—4. sz.). *Lemezszalagú, középső gerinczczel biró karvédő*, felületét pontozások diszítik, mindkét vége csigaalakú tekercsben végződött, melyek azonban letörtek. A karvédő tekercs három hajlású. Hossza 23 cm., átmérője 10—11·5 cm. A sírban még egy hasonló karvédőnek kellett lenni, melynek 1 darabja szintén előkerült. A csigatekercsek 5 csavarmenettel bírnak. A lemezek szélessége 6 cm. A karvédő alakra teljesen megegyezik a n. múzeum példányával (Hampel: i. m. CLXXV. T. 2. sz.), csupán a bogsányi lemezei egész sűrűen feküsznek egymás mellett és diszítése szebb. 3. *Kézvédő*. Felette érdekes példány, hasonló a rákospalotai kincsben «tekercses végű karperecz» név alatt ismeretes darabhoz (Hampel i. m. LXXXVII. T. 5a); azon különbséggel, hogy anyagát gömbölyű vastag sodrony képezi s mindkét vége 8 csavarulatú csigatekercsben végződik. A karperecz sodronya olyformán van összehajtva, hogy a sodrony végéből kijövő egyik csigatekercs a kéz fejét, míg a másik a csukló belső részét védte s így ezen darabot inkább vagyok hajlandó kézvédőnek, mint karpereczнek tartani. A karnyilás átmérője 8 cm., a csigatekercseké 5·2 cm. A kézvédő karperecz része vonalakkal diszített 4. *Nyakékek*. Négy darab sima karika vonalas diszítésekkel, végei apró karikákba hajlók. Véleményem szerint ezek nem nyakékek, hanem a mell védésére szolgáltak s a ruhára varattak fel a kis karikákkal olyformán, hogy mindegyik karika félig fedte az alatta lévőt; mert nem hihető az, hogy ezen kidolgozott és diszítésekkel ellátott karikák «a nyers fémanyag tovaszállítására» (Hampel: i. m. III. k. 132. l.) szolgáltak volna. Vagy az is meglehet, hogy ezen karikák a felsőczomb védésére szolgáltak. Hogy ezen karikák lógva alkalmaztattak, bizonyítják a karikán lévő diszítések, melyek nem a karika külső felén, hanem annak felső felén vannak s így ha csak mint nyakékek alkalmaztattak volna, úgy a felső karika az alsónak diszítéseit elfedte volna. A karikák elypsis alakúak s átmérőjük hossza a következő:

2	darabnak	nagyobbik	átmérője	18	cm;	kisebbik	átmérője	16	cm.,	a	nyilás	nagysága	7·5	cm.
1	«	«	«	17	«	«	«	15	«	«	«	«	7·2	«
1	«	«	«	16·5	«	«	«	14	«	«	«	«	7·2	«

Ezen kimutatásból is látható, hogy a karikák kis nyílásuknál és tömör anyaguknál fogva, mint nyakékek nem voltak alkalmazhatók. A karikák vonalakkal diszítettek. A leletben tényleg nyakdísznek tekinthető azon 4 mm. vastag négyszögletes drótból készült tárgy, melynek egyik vége vastagodó domborulatokkal diszített, míg a másik fokozatosan megy át vékony gömbölyű drótba s itt csigatekercsbe végződik. A nyakék kissé összenyomódott, azonban átmérője 17—18 cm. lehetett. Ilyen alakú nyakék még ez ideig a magyarországi leletek között nem fordult elő. A nyakékek közé számíthatók azon apró hengerded tekercsek, melyek nagyszámban, a leletben összeforrva egy rögöt képeznek. Úgy hiszem, hogy ezek összefűzve, a nyakat pánczélszerűen vették körül. 5. *Karpereczek.* A leletben négy darab tömör és egy üres karperecz találtatott, valamennyi vonalas diszítésekkel ékítve, egyiken egy fül vagy nyelv nyomai láthatók. Szakmunkáink ezen vastag, tömör, elypsis alakú bronztárgyakat karpereczeknek nevezik, pedig mint ez az alábbi méretekből kitünik, karpereczek nem lehettek.

1	darabnak	nagyobbik	átmérője	6	cm.,	kisebbik	átmérője	4	cm.,	a	nyílás	nagysága	2·4	cm.
1	«	«	«	6·7	«	«	«	4	«	«	«	«	2·2	«
1	«	«	«	6	«	«	«	4·5	«	«	«	«	2.5	«
1	«	«	«	5.5	«	«	«	4·3	«	«	«	«	2.4	«

A bronztárgyak kis kerülete és kis nyilása lehetetlenné teszik azt, hogy ezek karon viseltettek, a mi annál is inkább lehetetlen, mert tömörségük semmiféle irányban nem engedi a karpereczeket tágítani. Véleményem szerint ezek vagy a derékon viselt vastag bőröv diszítései, vagy pedig a ruházatot képező bőrök összekapcsolására szolgáltak olyformán, hogy a ruházat mindegyik szélére erősített karikába huzattak bele s így súlyuknál és hajlásuknál fogva a ruhát összetartották. 6. *Fejdísz.* Alakja nagyon hasonlít az istenmezei és rimaszombati fejékekhez (Hampel: i. m. I. k. XXXVIII. T. 7.). Találtatott végre egy kis bronz állatka is, mely talán nyulat ábrázol; lábai letörtek.

Pta Alsó-Biritó (Tolnamegye). *Király-daróczi Daróczy Zoltán.*

V. CZIRÁKY GYULA: A BÁCSBODROGHI FÖLDVÁRAKRÓL. Az eddig ismert földvárakat a következő csoportokba osztályozhatjuk:

a) Van köztük olyan, mely kör alakú, kívül nincs árka, hanem a földet másunnan hordták bele, részben a közepéből szedték. Belseje teknőded, de úgy, hogy a sáncz lejtője lassan emelkedik. Belülről könnyen felkapaszkodhattak rája. Külseje rendkívül meredek; csaknem úgy áll, mint a függélyes fal. Ilyen a *vaskúti*. Mikor megtekintettem kívül, alig találtam rajta helyet, hol fölkapaszkodhattam rája. Kapuja nyugotra néz.

b) Vannak olyan földváraink, melyek kör (legtöbbször szabálytalan kör, ellipsis vagy tojásdad) alakúak, körűl vannak árkolva, egy vagy több kijáratuk van s a «római sánczok»-kal valami összefüggésben vannak. Ezek a körülfutó árok földjéből készűltek. Ilyen a *gombosi* (ismertetve volt az

Archæologiai Értesítő 1899. évf. 268. l.-n.); a két apatini; a doroszlói, helyesebben *szóntai*, mert ennek határszélén fekszik (átm. 140—150 m., mag. 40—50 cm.); s az úgynevezett *Gradište** a *csúrogi* határban (l. a katonai térképet!). Ide sorolom még most azokat is, melyek köralakúak s az előbbiektől abban különböznek, hogy a «római sánczok»-tól távolabb esnek s azért még ma legalább nem dönthető el, egy és ugyanaz volt-e rendeltetésük valamikor. Ilyenek: a *zsablyai*, melyből egy félkört őrizett meg a kat. térkép. A *Csarnok-sáncz* a verbászi (ó) határban (átm. ÉD. irányban 192 m., NyK. irányban 228 m.), *Kiss Gyula* jegyző úr felmérette s le is fotografáltatta. Szép nagy sáncz. Két átvágást (kaput) emlegetnek rajta. — Ugyancsak a *verbászi* határban, a Ferencz-csatorna mellett, Szt.-Tamás felé, egy másik, kisebb méretű, szép köralakú földvár is van. (Átm. 45 m., mag. 3/4 m.) Hadanick tanító mérte fel s azt mondja, egy kapuja van. — A *csúrogi* (Marsigli: Danubius, II. 59.) köralakúnak tekinthető. — *Turia* alatt 1 1/2 km.-rel, a Krividolban szép szabályos kör alakú földvárt mutat a kat. térk. — Az *obrováczi*ról ezt jegyzi meg az 1768. évi kam. térkép: «van itt régi fossat körülárkolva» s köralakot ad neki. — *Wekerlefalvától* keletre egy szabálytalan félkörtöltést tüntet fel a kat. térkép a síkságon. — A *palánkai* 184 m. átmérővel bír s még a kat. térkép is szép nagyságban tünteti fel. Itt ástak is. — Bukin és Plávna közt a *Morgács*-erdőben emleget egyet Dix jegyző úr. — A *kolluthiról* azt írja az Évkönyv (IV. évf. 88., 90., 176. l.), hogy «*köralakú*», másutt, hogy kettős árokkal van körülvéve. A terület neve: «Schlossriegel.» Ehhez hasonló alkotásokat láttak (u. o.) némelyek a bezdáni határban, különösen Schwell Titusz földjén.

c) Vannak azután négyszögű, árkokkal övezett földváraink. Ilyen van a déronyai Branyavina Sumában (58 × 38 lépés). Kapuja a nyugoti oldalra nyílik, a déli szeglet mellett. Árkába beleeresztették a Mosztonga vizét, amely víz mellette van. Állítólag több ilyen földvár (még 2) van a határban; van ezenkívűl a bácsiban s a bácsföldváriban három.

Arról, hogy az 1768. évi kamarai térkép által a régi *Bresztovácz* pusztán feltüntetett sáncz, a deszpotszentiváni határ *Türkengrab*-ja és külön «római sáncz»-a, a *Dudás* dr. által (Arch. Ért. 1903. évf. 375—8. ll.-n) felemlített földvárak — melyekről szívesen vett volna a tudomány bővebb értesítést — melyik osztályba sorolandók, vagy — ez a legutóbb említettekre vonatkozik — meg vannak-e mind ma: most még nem referálhatok. Tény, hogy ezeken kívűl még sok földvár volt megyénkben, melyek ma már valóságban nem s csak a *Földvár*, *Cservenka*, *Gradina*, *Gyűrűszék*, *Gyűrű-Hetes*, *Vasaskereki* stb. nevekben élnek. — A *margitta-szigeti* nagy földhányás, melyet ugyancsak Földvárnak neveznek, újabb keletű.

Korhatározásról még szó sem lehet. Csak annyit mondok, hogy a *déronyai* négyszög alakú földvárban kiásott cserepek a honfoglalás koránál semmi esetre sem öregebbek s hogy a *vaskúti* földvár építési idejét a körülte felásott halmok

* Sajnos, eddig hiába kérdezősködtem utána; addig meg nem mehetek megnézni, míg legalább azt nem tudom, hogy van még belőle valami.

kemenczesírjai alighanem az első helyre fogják állítani a sorrendben, melyben az itt felemlített földvárak készűltek.

Ezt csak azért közöltem, hogy eddig végzett kutatásaim esetleg kárba ne veszszenek s bemutassam az útat, melyen e földművek kutatásában haladok. Nagyobb sikerre számíthatunk, ha az érdeklődést sikerűl mindenfelé fölkeltenünk.

Gombos, 1904. jan. *Cziráky Gyula.*

VI. MARTIAN JULIÁN: RÉGI TELEPEKRŐL ÉS LELHELYEKRŐL A KIRÁLYHÁGÓN TÚLI TERÜLETEN. Bethlen (Szolnok-Doboka vármegye) környékéről.* Bethlennek egy része, a melyet a nép «Kis-Bethlen»-nek vagy «Jeruzsálem»-nek nevez, a Szamos folyó jobb partján fekszik. A házcsoporttól északra, az országút és egy dél felé folyó patak által képezett szögben emelkedik mintegy 250 méter viszonylagos magasságra, egy igen meredek hegy, melynek déli oldala sziklás. Csúcsa északról — nézetem szerint — mesterségesen van elválasztva a folytatólag emelkedő gerincztől. Ezen mesterséges lejtőn végig nyúlik, félkör alakban, két egymással párhuzamos terász. Az alsó terász szélessége mintegy húsz méter; a felső terász, a mely az előbbi felett mintegy 5—8 méterre húzódik, csak 1—2 méter széles. Mindkettőn észlelhetők nagyobb és kisebb dolinaszerű mélyedések. A hegy csúcsa mintegy 100 lépés hosszú és 25—30 lépés széles területet foglal el. Hosszirányában arányos távközökkel három, 2 méter mély és széles szabályos dolina látszik. Az egész területet, kivéve a déli sziklás lejtőt, ezidő szerint erdő födi. Földmunkálatok alkalmával a hegy csúcsa körül fölásott területen mindenütt tűzhelyeket, kisebb és nagyobb épületköveket és tömérdek vörös vagy fekete szinü vastag — többnyire diszítetlen — cserepet és konyhahulladékot találtak. A csúcson lévő kulturréteg három méter mélységig terjed. A nép beszéli, hogy ott a mult század elején több aranytálat találtak volna. Innen van dr. Floth Ferencz szolgabiró úr gyűjteményében egy csinos kisebb ezüst barbár érem.

Ezen hegy aljában Jeruzsálem község nyugati kijárata körül, az említett patakon át vezető híd előtt, az országút mindkét oldalán, valószinűleg őstemető nyomai maradtak fenn. Az országút árka széléből emeltem ki három egymásban volt urna megmaradt nagyobb felét. A külső durva, korongolatlan, feketére festett agyagból van, párkánya 6 cm. magas, alsó része 5 cm.-re domborodik ki; a második pirosas sárga szinűre égetett anyagból készült, korong nélkül; alakja inkább tálához hasonlít, igen alacsony, felső része alig $1^1/_2$ cm., azután 3 cm.-re kidomborodik és ujjbenyomás által eszközölt csavarszerű diszítéssel van ellátva; a harmadik alakjára nézve hasonlít a másodikhoz, csakhogy aránylag kisebb és szine fekete, ebben egy nagy, fekete agyagból égetett kanál volt. Az út árkolása mentén, úgymint az utolsó házak körüli kertekben tömérdek, többnyire feketére festett és diszítésekkel ellátott edénycserép található.

Bethlentől délre, három kilométer távolságra, fekszik Alsó-Oroszfalu község, a Medgyes patak bal partján.

* Részletes térkép 1 : 75,000. 17. zóna. XXX. oszlop. Szamosújvár.

A község déli kijárata körül[1] szántás közbe találták több bronzbalta öntőmintáját, melynek egy része az említett dr. Floth úr gyűjteményébe került. A mult év őszén dr. Floth társaságában eszközölt próbaásatás alkalmával a Medgyespatak meredek partja mentén őstelep nyomait találtam, szórványos diszítetlen cserepekkel és konyhahulladékokkal, az öntőműhely helyét azonban nem sikerült felfedeznem.

A község északi kijáratától mintegy kilométer távolságra a Bethlen felé vezető út mindkét oldalán — egyelőre még meg nem állapított — nagykiterjedésű őstelep terül el. A részletes térképen is észlelhető tereplépcső mentén, mely a Medgyes patak balpartjával párhuzamosan húzódik el, kisebb mérvű ásatásokat eszközöltem dr. Floth úrral, a ki ezen terület birtokosa és mindenütt edénycserepeket találtam. Ezek szinükre nézve többnyire pirosak, római eredetre vallanak, sőt szórványosan terra sigillata cserepek is fordulnak elő. Sikerült egy nagyobb edény, aligha nem összes cserepeit összegyűjtenem, mely 2—3 úgynevezett hálónehezékkel együtt dr. Floth gyűjteményében van. Itt talált dr. Floth egy pirosas sárga 1 cm. vastag égetett agyagkorong töredéket, melynek felületét dombormű diszíti. A mennyire kivehető, a korongon négyes fogat volt ábrázolva.

Oroszfalutól északi kijáratától keleten a patak jobbpartján emelkedik egy elszigetelt hegycsúcs, mint kiindulási pontja egy kezdetben délkeletnek azután északkeletnek, végre pedig északnyugatnak kanyarodó hegygerincznek. E gerincz élén, az említett kúptól mintegy ezer lépésre, kezdődőleg, egy nagy töltés húzódik végig. A töltés helyenként igen jól kivehető ; 3—4 méter széles, 1—2 méter magas, helyenként pedig teljesen eltünt. Jellemző azonban, hogy mindenütt, a hol elvonult, a földben tömérdek kisebb-nagyobb piros, keményre égetett agyagrögök találhatók. A töltés egész kiterjedését jelenleg sűrű erdő födi.[2] A gerincz kimagasló pontját képező kúp egész felületén a föld ily rögökkel van vegyítve. A mint a bethleni Szamos-hídon átmenve Kudunak tartunk, az első átereszszel egy magasságban jobbról a fensíkon, az erdő aljában, rég ismert őstelep van. Az esővíz ott kimos a talajból durva – · néha vonalas díszű cserepeket és szórványosan obszidián szilánkokat. Az itt előforduló cserepek minden tekintetben nagyon eltérők a Bethlen körüli más lelhelyeken találtaktól. Ezen teleptől keletre, mintegy 309 lépésnyire egy menedékes lejtőn az erdő szélével párhuzamosan fekszik egy négyszögű árkolás, belül töltéssel 200 lépés hosszú és 120 lépés szélea kiterjedésben. Az árkolás méretei 1 méter 50 cm. körül változnak. Telepnek ott semmi nyomát nem találtam. Egy ehhez hasonló régóta ismeretes,[3] méretei szerint azonban nagyobb, négyszögű körülsikolás Kudu község keleti bejárata előtt az országúttól délre található. Annak közelebbi megvizsgálását a felületén levő szántóföldek megakadályozták. Bethlen és Dés között, Kudu, Csicsó-Keresztúr, Felőr, Retteg, Bacza, Monostorszeg és Kozárvár községek a Szamos folyó jobb partját közbe-

[1] Részletes térkép 1 : 75,000. 17. zóna. XXX. oszlop. Szamosújvár, Oroszfalutól délre eső 254. ⌖.

[2] Részletes térkép 1 : 75,000. Oroszfalutól északkeletre «Hizsa».

[3] Neigebaur, Dacien, Brassó, 1851. 241. lap.

szakításokkal kisérő magasabb vagy kevésbbé magas diluviális terászokon feküsznek. Kudu község őstelepen fekszik — az udvarokon és kertekben mindenütt találhatni régi cserepeket és kőbalták is sokszor fordulnak elő. Bacza községben is találtam több helyütt régi telepnyomokra, míg Kózárvár földvára ismeretes. Ezek után föltehetni, hogy a többi, Dés és Bethlen között a diluviális terászon fekvő fölemlített községek is őstelepeken feküsznek. Kudu nyugati kijáratától mintegy kilométer távolságra kis patakocska foly az országútig.[1] Jelenleg annak nyomán egy nagy kiterjedésű vízlevezető árkolás nyúlik fel az országút felett mintegy 5 méterre emelkedő fensíkra és azt átszelve a hegyek aljáig. Ezen árkolás a fensíkon egy régismert nagy őstelepen vezet keresztül. A hol az árkolás eltér északkeletnek derékszög alatt, ott lehet a körülbelül 400 lépés széles őstelep közepe. Kulturrétege egy méternyinél vastagabb. Keramikája igen kezdetleges korongolatlan, rosszúl égetett diszítetlen, nem vastag és feltünően sok apró kavicsot tartalmaz. Az árkolás mentén találtam egy átfúrt homokkőbalta nagyobb felét két ugyanazon anyagból készült balta-élet és sok opálizált homokkőből ú. m. kovából nagy ügyességgel három felületűre repesztett nyílhegyet. Egy esetleges ásatás eredményre való kilátás mellett volna eszközölhető. Ezen teleptől nyugatra a terepen széles medenczék észlelhetők, a melyek hosszirányban magas töltések által vannak közbeszakítva. A legtöbb ily töltés szándékosan át van szelve azon czélból, hogy a víz lefolyhasson és a medenczék területe mívelhető legyen.

A víz egy patakba gyűl össze, a mely Keresztúrnak foly. Ezen patak völgyén keresztül több ily töltés észlelhető. Nézetem szerint ott halat tenyésztettek. Ezen teleptől nyugatra körülbelül 300 lépésnyire egy hegyoldalban tömérdek vas-salak fekszik.

A Csicsó-Hagymásról jövő Hagymási patak mentén a Felőr Alsó-Ilosvai úttól az Ilosva patakig a meredek part mindkét oldalán az említett telep kerámikája észlelhető. Itt találtam egy igen ügyesen repesztett kalcedon nyílhegyet.

Makod[2] (Besztercze-Naszód vármegye). A községtől északra a Szamos meredek partja feletti Mazariste nevű fensíkon szántás közben gyakran találnak kőbaltákat. Innen a naszódi főgimnázium gyűjteményében két amphibolpala és egy szerpentin balta van.

Felkenyér.[3] A községtől keletre D. Birku irányában egy mezei út vezet. Ezen út a község kijáratánál egy a Kudzsiri patak felett emelkedő hegynek irányúl. Ezen hegy felületén a gyümölcsösökben egy közfallal ellátott templom alapfalazatát mutatják. A monda szerint a tatárjáráskor pusztult volna el. A hegy déli lejtőjén nagy őstelep maradványai vannak. Durva vastag fekete vagy sárgáspiros diszítetlen és korongolatlan edénycserepek quarz és jászpisz szilánkok és konyhahulladékok találhatók. Itt találtam egy jászpisz nyílhegyet. Megjegyzem, hogy úgy a jelen, mint az Értesítő m. é. 3. számában felsorolt összes leleteimet az «Erdélyi Múzeum»-nak ajándékoztam.

Kolozsvár, 1904 márczius hó 20-án. *Martian J.*

[1] Részletes térkép 1 : 75,000.

[2] Részletes térkép 1 : 75,000. 16. zóna. XXX. oszlop, † 339. hatodnál.

[3] Részletes térkép 1 : 75,000. 22. zóna. XXIX oszlop. Szászsebes.

VII. Dr. b. NYÁRY ALBERT: MAGYAR TEMETŐRŐL CSESZTVÉN.

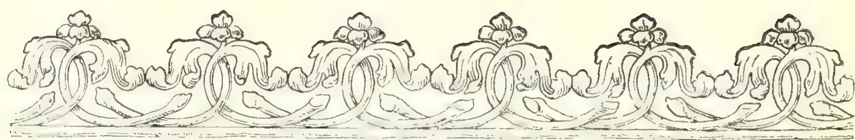
A «Néptanítók Lapjában» egy felhívást tettem volt közzé, a melyben felhívtam a tanítóságot, hogy terjeszsze ki figyelmét a régészetre is. A néptanító a legközvetlenebbűl, és leggyakrabban érintkezik a néppel, módjában van tehát részint megfigyelni a kezeiken esetleg megforduló régi tárgyakat, részint a gyermekekben felkelteni az érdeklődést a régészet iránt. Felhívásomnak a reméltnél kevesebb sikere lett. Nehány láda edénytöredék, egy pár csomó régi pénznek nevezett értéktelen érem jutott ez úton birtokomba, a nélkül, hogy ez által egyes lelhelyeket meghatározni bírtam volna.

Egyetlen eredményként a nógrádmegyei csesztvei sírmező feltalálását jelenthetem. Nevezett helyről Hámornyik Mihály ev. tanító úr értesített, hogy az iskola udvar területén egy csontvázat talált, s azt el is tette, nehány a mellett talált tárgygyal együtt. A dolog érdekelt, lerándultam tehát Csesztvére s miután örömmel győződtem meg a tanító úr nagy ügybuzgalmáról, a lelőhelyet kerestem fel. Egy homokhegy oldalában jelölte ki a tanító úr a csontváz fekvő helyét, kiemelve, hogy egy kezet nem talált, s hogy a halott oldaltfekve találtatott. Megállapítottam, hogy a csontváz arczczal keletre nézett, s hogy egy mesoccphal koponyájú, nem erős nőé volt. A feltalálás körülményeire nézve pedig azt tudtam meg, hogy a tanuló gyermekek vettek észre az omlatag földből kilátszó csontdarabokat, s a tanító úr lehető figyelemmel önmaga végezte a kiásást. Az iskolaépület udvara rendezésénél vágták ott le a hegyoldalt, s állítólag már hasonló körülmények között közel a most fellelt csontváz mellett más két halottat szedtek ki a földből. Sajnos azonban, hogy a mindenesetre érdekes temető kikutatásáról további szó nem lehet, mert a domb már jó vastag növésű akáczos erdő talaja, s a gyökerek között a további kutatás nem lehetséges. Meg kell tehát elégednünk azzal a tudattal, hogy ott egy temető, még pedig valószinűleg magyar őstemető van.

A sír-mellékleteket egy edény, egy orsógomb és egy hajgyűrű képezik Az edény 18 cm. magas 12 cm. bő síma fazék, a melyben levő föld a legszorgosabb kutatás mellett sem árulta el, hogy mivel volt a sírbatételkor töltve az edény. Az orsókarika 2 cm. széles 4 cm. átmérőjű agyagból égetett darab, három kör rovátkával átfutva. A bronz hajgyűrű a szokott egyszerű formát mutatja, alsó részén egy kék üveggyöngygyel lefelé álló tüskéjén.

A koponya alsó állkapcsa föld foltja mutatja a jobb oldalon a hajgyűrű fekvési helyét, a másik oldal feketére van festve, jeleül annak, hogy ott valami ezüst tárgy, valószinűleg pénz érintkezett a csonttal. A kis, gyenge pénzecske azonban észrevétlenül kallódott el, nem tehetve tanuságot a halott temetkezési idejéről.

Dr. Nyáry Albert báró.

IRODALOM.

ADAMKLISSI. Az Adamklissi határában 1882 óta kiásott Tropæum Trajani név alatt 1895 óta ismert, nevezetes római emlék magyarázása körül megindult vita első stádiumairól az Arch. Ért. 1896. és 1897. évi folyama részletes tájékoztatást nyujtott. A Benndorf és Tocilescu, Petersen, Furtwängler és Cichorius között lefolyt érdekes tollharcz azonban nem végződött kielégítő megoldással. Az emlék első leirói, Benndorf, Niemann és Tocilescu [1] a Mars Ultornak tett fogadalmat megörökítő felirat alapján a hatalmas tropæum domborműveit Trajanus dácziai hadjárataira vonatkoztatták s az emlék helyét a második hadjárat kiinduló pontjául fölvett Tomi közelségével magyarázták. Petersen (Röm. Mitth. 1896, 104. l.) a domborművek ábrázolásaira nézve fejezte ki kételkedését, míg Furtwängler[2] az egész magyarázatot elvetette és Crassusnak Kr. e. 29/28-ban a bastarnák és thraxok felett kivívott diadalának emlékéül akarta tekinteni a tropæumot és a rajta ábrázolt barbárokban a germánok legrégibb képeit ismerte fel. Benndorf éles visszavágása Furtwängler ellen [3] nem is bocsátkozik komoly czáfolásába a szerinte «képtelen» magyarázatnak, inkább a Mars Ultornak szentelt felirat elhelyezését igyekszik tisztába hozni, másrészt a domborműveken ábrázolt barbárok mivoltát akarja megállapitani, s bár bizonyosnak tartja, hogy «*egy* ütközet helyén» állott az emlék, mégis mind a két dácziai hadjáratra vonatkozónak tartja a domborműveket. A vita e stádiumában szólt a dologhoz Cichorius,[4] a ki a domborművek alapján, összevetve egyfelől a Trajanus, másfelől a Constantinus és Licinius-féle feliratokat, a domborműveket az utóbbiaktól származó restaurálás idejéből valónak állítja, a rajta ábrázolt barbárokat a Kr. u. 314-ben befejezett hadjáratban szereplő gótok, sarmaták és caspusok képeire magyarázza, azonban ragaszkodik Furtwängler ellen ahhoz, hogy az emlék eredetileg Trajanustól származik. Furtwängler újabb viszonválaszában [5] állításait fenntartotta és a domborművek újabb, behatóbb méltatása után az emlékműben nem Trajanus, hanem Crassus hadjáratának megörökítő momentumát látja.

Azóta a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetének IV. Supplementumában (Berlin, 1902) összegyűjtve megjelentek az Adamklissiben lelt feliratos emlékek, a melyeknek magyarázásához Mommsen Tivadar is hozzászólt, s a Constantinus-Licinius-féle felirat (CIL III 13734) alapján a tropæum felállításának idejét Kr. u. 315 vége és 317 eleje közé teszi. Ugyanitt 14214. szám alatt

[1] V. ö. Arch. Ért. 1896. 366—369. l.
[2] V. ö. Arch. Ért. 1896. 435—437. l.
[3] V. ö. Arch. Ért. 1897. 176—179. l.
[4] V. ö. Arch. Ért. 1897. 267—268. l.
[5] V. ö. Arch. Ért. 1897. 377—380. l.

találjuk annak a négyszögű, 12×12 m. nagyságú emléknek a feliratát, a mely «prope Tropæum» 1895-ben lett ismeretes, és a mely in] memoriam fortis [simorum virorum qui/...] pro re p(ublica) morte occubu [erunt az emléknek mind a négy oldalán alkalmazva volt névsor töredékeiből áll. Mommsennek e töredékekhez fűzött fejtegetéseiből kitünik, hogy az emlék főoldalán (a keletin) a császár czíme és a feliratos mező egész szélességében végig nagyobb betűkkel

írt ismeretlen nevű pra[efectus neve után a prætoriánus csapatok elesettei, majd legionáriusok, végül, főképen az északi oldalról való nagyobb töredéken, az auxilia cohorsaiból elesettek nevei állottak. E cohorsok közül csak a coh[ors] II. Bat[avorum neve maradt meg, a mely Kr. u. 98-ban Pannoniában állomásozott s így résztvett a 101-ben kezdődő dácziai háborúban. A mint ebből látszik, Mommsen hallgatólag hozzájárult a tropæum Trajana-kori eredetének elismeréséhez és a Constantinus-kori restaurálást is igazoltnak tekintette.

Ezóta a vitában Tocilescu, Furtwängler, Petersen, Niemann, Benndorf és

Cichorius újra felszólaltak.* A két elsőnek értekezését látni alkalmam nem volt. Tocilescu (Verhandlungen der Philologen-Versammlung zu Köln) különösen arra figyelmeztet, hogy a tropæumon és a katonák négyszögletes síremlékén kívül még egy emlék substructiói kerültek elé, egy körülbelül 10 m. átmérőjű hármas körfaléi, a melyeket ő őrtorony vagy síremlék alapjának tart. Furtwängler (bhandl. d. kön. bayr. Akad. d. Wissenschaften, I. Classe, XXII. Bd., III. Abth. 455. s köv. lapok) az emlék Crassustól való származását védi, a domborművek alapján, s a mint vitázó ellenfelei elismerik, a tropæum eredeti alakjának reconstructiója kérdését helyesen igyekszik megoldani. Fejtegetésének többi része hivta ki az itt következő ellenmondásokat.

Petersen (Röm. Mittheilungen 1903, 68—72. l.) Furtwänglerrel szemben elismeri ugyan, hogy a tropæumon ábrázolt római katonák fegyverzete különbözik a Trajanus oszlopa legionáriusaiétól, de sokkal lényegesebb különbséget talál a Furtwängler szerint a tropæummal majdnem egykorú segusiói (Susa) Augustus-ív és a tropæum domborművei között. Egyúttal a négyszögű katonasírban csak ideiglenes emléket lát, s azt állítja, hogy az elesettek a tropæum alatt voltak eltemetve, s mivel neveiket magára a tropæumra felirni nem lehetett (miért nem?), készült, *nem* a sír felett, a névsort mutató síremlék. A monumentum felállításának alkalmát Petersen különben egy a Trajanus második hadjárata után lefolyt rövid, itteni germánok ellen vívott (a történelemben nem ismeretes) háborúban) sejtette.

Niemann (Jahreshefte d. österr. archäol. Institutes, VI., 247—251. lap) mint építész a tropæumnak Furtwänglertől fejtegetett reconstructióját olyannak ismeri el, a mely már csak apró részletekben szorulhat helyreigazításra. E szerint az emlék hatalmas, kerek alaprajzú, bástyaszerű főpárkánynyal szegélyezett alapépítményen emelkedett, a mely a párkány alatt körben kettős homloksáv között volt a domborművű metopékkel diszítve; e fölött lapos kúpalakban emelkedő fedél közepére volt odaállítva az a hatszögű bázis, a mely homlokoldalán a Marti Ultori feliratot viselte, s a melynek tetején maga a diadaljelvény, a kőből faragott tropæum (fegyvercsoportozat) emelkedett, tövében három legyőzött ellenség szoborcsoportozatával; e vaskos oszlop a megtalált pillérfejekből következtetve, egy a közepén, helyesebben alsó harmadán körülfutó párkánynyal, emeletesnek volt kialakítva.

Benndorf (Ugyanott, VI., 251—266. l.) az adamklissii kutatásokat összefoglalván, három emlékcsoportot különböztet meg: 1. egy megerősített római város maradványait, a melynek lakói magukat «Trajanenses Tropæenses» néven nevezik (CIL III 14214); 2. egy négyszögű emlékjelet (Ehrenmal) prætoriánusok, legionáriusok és auxiliárisok emlékére, a kik pro re publica estek el, és 3. a város mellett álló, 40 m. magas tropæumot, a melyet az Adamklissinek neveznek. E tényekből a következő megállapodásra jut: Trajanus császár a mai Dobrudsa területén 1. jelentékeny győzelmet vívott ki a barbárok felett és pedig személyesen; 2. a terület biztosítására megerősített várost épített, hely-

* A tollharcz ez utolsó stádiumát több, folyóiratokban elszórtan megjelent, czikk előzte meg. Az itt következő czikkek vonatkozásban állanak valamennyivel, de mindegyiket itt felemlíteni mellőzhetőnek tartottam

őrséggel ; 3. más helyről (Tapæ, Dio LXVIII 8, 2) ismert szokása szerint itt is rendkívüli módon gondoskodik az elesettek érdemeinek megörökítéséről (a négyszögű, névsoros emlékkel és évi áldozatokkal); 4. magát a történeti eseményt oly hatalmas műemlékkel örökíti meg, a melynek az Alpeseken innen párja nincs.

Szükségesnek tartottam e pontokat Benndorf értekezéséből így átvenni, hogy Furtwänglerrel való vitatkozásáról és Cichorius alább ismertetendő művéről tiszta képet nyujthassak.

Furtwängler ugyanis, a mint Benndorf szemére is veti, e négy pontból az első hármat fokozatosan elfogadta, csak a negyedik ellen folytatja a küzdelmet. Ellenvetése az, hogy noha a tropæum felirata kétségtelenül Trajanustól származik, a felállítása régibb, Crassus csak azért hagyta felirás nélkül, mert a szöveg megszerkesztését Rómából kérte, s az megkésett, Trajanus pedig a kész, de felirattalan emlékre vésette rá nevét. Erre bizonyságul hivatkozik Furtwängler arra is, hogy a négyszögű katonaemlék durva, de puha konglomerátból készült, míg a tropæum kemény, márványszerű tiszta mészkőből épült. Az anyag különbözőségét pedig a felállítás időbeli különbsége teszi Furtwängler szerint érthetővé: a tropæum a régibb, a katonaemlék az újabb.

Benndorf e ponton Furtwängler okoskodását semmivé teszi egy 1893-ból (a katonaemlék 1895 óta ismeretes) való geologiai metszet közlésével. Az Adamklissitől negyedfél kilométernyire levő római kőbánya *felső rétege a konglomerát, alsó a tropaeum köve*, tehát a katonaemlék a régibb, a tropæum az újabb építmény.

Furtwängler második ellenvetésének czáfolása már kevésbbé sikerült. Furtwängler megütközik azon, hogy ha a tropæumot is, a katonaemléket is Trajanus állítja, hogy állíthat egy császár egy ütközetről két emléket, mikor az elesettek neveit kényelmesen felirathatta volna magára a tropæumra, nem kellett volna külön monumentumra iratnia. Petersen a tropæumot fogadalmi emléknek tekinti az istenség számára, a katonaemléket pedig az elesettek halotti cultus oltárának. Az erőltetettség itt kétségkívül nem a Furtwängler, hanem a Benndorf állításában van, a mint azt Cichorius is kifejezi alább tárgyalandó művének 36. lapján. Benndorf további, helyenként erősen személyes ízű fejtegetéseiből kiemelendő még, hogy a tropæum Mars Ultor feliratának Furtwänglertől adott kiegészítését (Marti Ultori . . . Trajanus . . . tropæum *restituit)* elvetendőnek tartja, mivel Kr. e. 28-ban még nem Mars Ultor, hanem Juppiter Capitolinus volt az, a kinek a győzelmes tropæumokat felszentelni szokták ; Mars Ultor cultusát csak Augustus császár hozta be, Kr. e. 2-ben.

E személyessé fajuló és eredménytelenül folytatott vitában ismét Cichorius az, a ki új szempontból világítja meg a kérdést és alapos történelmi tudással többszörös helyszini vizsgálódás alapján oly magyarázatot ad a tropæum eredetéről és rendeltetéséről, a mely a vita folyamán felmerült nehézségeket elhárítja, és ha már előbbi felszólalásával az emlék domborműveinek constantinikus jellegét sikeresen tudta megokolni, most az emlék helyét, az epigraphiai emlékek tartalmát oly szerencsésen hozza összefüggésbe Dáczia és Mœsia Kr. u. első évszázi történetével, hogy fejtegetéseinek figyelmes áttekintése az

eddigi vita meddőségéről teljesen meggyőz. Mommsen Tivadar emlékének ajánlott műve (Die römischen Denkmäler in der Dobrudscha, ein Erklärungsversuch von Conrad Cichorius, Berlin, Weidmann, 1904), a mint rövid előszavából kitünik, még az élő Mommsen tudtával készült és helyeslését is megnyerte. Ezt a körülményt nem azért említem, mintha Mommsen nagy tekintélyének támogatása nélkül Cichorius érvelése kisebb értékű volna, hanem azért, mivel a jelzett bevezető szavakban egyaránt nyilvánul a tanítvány hálája a nagy mester iránt és a mester elismerése a kitünő tanítványnyal szemben.

A mint a füzet czíméből látszik, Cichorius nem csak a tropæum rendeltetéséről szól, hanem összefoglalva tárgyalja az egész vidék római emlékeit. Első sorban az úgynevezett Trajanus-sánczokkal foglalkozik. A Dobrudsában három ilyen római sáncz van.

Az egyik *földsáncz*, homlokzatával délre fordul, tehát nem a rómaiak, hanem a Dobrudsa barbár lakói készítették. A másik *kősáncz*, Schuchardt és Tocilescu kutatásai szerint a Constantinus-Licinius-féle limes volt (CIL III 13734). A harmadik nagyszabású erődítés, széles földsánczczal, árkokkal és castellumokkal a germániai limesre emlékeztet, kétségtelenül római eredetű. Emezek rendeltetésére és eredetére keres Cichorius felvilágosítást a tőle délre mintegy 25 kilométernyire fekvő Adamklissi emlékeiben.

Itt város volt, a *municipium Tropaeum*, itt volt maga a tropæum a Trajanus Mars Ultor-feliratával, a melynek a Furtwängler-féle kiegészítésére *restituit* szóval nem csak a Benndorftól idézett okból, hanem azért sem lehetséges, mert a felirat meglevő töredékei is ellene mondanak. A mi pedig Furtwänglernek azt a feltevését illeti, hogy Crassus a tropæumot felirat nélkül hagyta s Trajanus *csak* a feliratot vésette a kész emlékbe, Cichorius nagyon valószinűtlennek véli.

Viszont a tropæum Trajanustól való származása ellen felújítja Cichorius azt a Furtwänglertől utóbb mellőzött ellenvetést, hogy a dácziai hadjáratok helyétől Adamklissi nemcsak távol esik, de még a békés közlekedés fővonalai is messze elkerülik a Dobrudsa e vidékét. E kérdés tisztázására Cichorius két a tropæummal szomszédos emléket vesz vizsgálat alá, egyik a többször emlegetett katonasír, a másik a Tocilescutól kiásott 10·3 m. átmérőjű hármas falú köralakú substructió.

A katonasír feliratának pontos megvizsgálásából Cichorius a következő eredményre jut: az emlék kétségkívül Kr. u. 106 előtt, de 69 után keletkezett; az a pra[efectus, a kinek neve a császári czimek sora után külön sorban állott, Tocilescu szerint domo Nea]pol(i) Pont(i) domicil(io) Neapol(i) Italiæ származott; Cichorius nem ... POL PONT, hanem ... OL POMP betűket olvas a kövön, s így a præfectus származása domo c]ol(onia Pomp(eis) domicil(io) Neapol(i) Italiæ, vagyis a domus után szokatlan domicilium megjelölésének okát abban találja, hogy a Kr. u. 79-ben elpusztult Pompei lakói a pusztulást követő években új lakóhelyeiket csak ideiglenes domiciliumnak tekintették, abban a reményben, hogy domusuk, Pompei újra fel fog épülni. Ezzel a meghatározással Vespasianusnak a 69-iki dácziai háborúját kizártnak tekintvén, Domitianus 85—87 között lefolyt háborúját állítja előtérbe. Trajanus 101-ben

kezdődő hadjáratát azért zárja ki, mert akkor már több mint húsz év telvén el Pompei pusztulása után s már nem léven kilátás a város újra-építésére, lakói már valószinűleg nem viselték a domo Pompei czímet.

Az emlék felállítására okot szolgáltató harcz jelentőségét az emléken volt nevek száma, tehát az elesettek száma adja meg. A 12·16 m. oldalú négyzettalapon Tocilescu számítása szerint eredetileg 6 m. magas emlék négy oldalán 240 négyzetméternyi föliratos mező lehetett, ezen pedig a meglevő töredékek betűivel és arányában kereken 3800 név fért el, de ha kisebb magasságú volt is, 2800—3000 név a legkevesebb; 3000 halott egy ütközetben legalább még négyszerannyi sebesültet jelent. Oly ütközet pedig, a melyben a római seregből 15.000 ember lett harczképtelenné, okvetetlenül súlyos vereség volt. De mivel Trajanus a dácziai háborúban nagy vereséget nem szenvedett, az emlék csak Domitianus háborúira vonatkozhatik, a mikor egyrészt Oppius Salinus mœsiai legatus, másrészt Cornelius Fuscus præfectus prætorio ismételten is szenvedtek súlyos vereséget.

Az a Pompeji-beli származású pra[efectus, a kit e katonaemlék megnevez, okvetetlenül magasrangú tiszt volt, tehát több mint præfectus castrorum vagy præfectus cohortis; szóval más nem lehetett, mint præfectus prætorio, ilyen rangú tiszt pedig Domitianus és Trajanus hadjárataiban csak egy esett el, a nevezett Cornelius Fuscus, a ki Diurpaneus dacus királytól több ízben szenvedett vereséget (Tacitus Orosiusnál, VII, 10, 4), a kinek síremlékére feliratot Martialis irt (VI, 76).

Ezekben nyomon követve Cichorius okoskodását, négy pontba foglalt következtetéseit is plausibilisnek találjuk: 1. Fuscus mint præfectus prætorio Domitianus alatt a dacus háborúban elesett; 2. elestekor a római sereg óriási veszteséget is szenvedett, sőt egy legiójelvény is az ellenség kezébe jutott; 3. a vereség helye Adamklissi; 4. Domitianus Fuscusnak síremléket állít. E szerint a katonaemléken megnevezett császár nem Trajanus, hanem Domitianus, a Martialis-féle sírfelirat befejező szavai (famulum . . . possidet umbra nemus) pedig magyarázzák és magyarázatot találnak a hármas körfalú külön emlékben, a mely egyedül a Fuscus emlékének volt szentelve, s a melyben áldozati maradványokat tényleg találtak. Ez előzmények után a tropæum kérdését a következőképen fejti meg Cichorius:

A két emlék mellett álló tropæumot Mars Ultornak állította Trajanus, nem a saját győzelme helyén, hanem ott, a hol a legió sasa elveszett, annak emlékére, hogy dácziai hadjáratában boszút állott a vereségért és visszaszerezte az elvesztett legiójelvényt.

Az egész fejtegetésből a Dobrudsa történetéről a következő vázlatot adja Cichorius: Kr. u. 86/87-ben Cornelius Fuscus præfectus prætorio a Duna bal partján, tehát barbár területen vereséget szenved Diurpaneus dacus királytól; visszavonul római területre, a Duna jobb partjára, ott is nagy vereséget szenved, elesik, egy legiójelvény az ellenség kezébe jut.

Kr. u. 87 és 89 közt Domitianus mœsiai tartózkodása alatt a csatatéren emléket állít Fuscusnak és az elesetteknek s egyidejűleg elkészítteti a határ védelmére a Dunától a Fekete-tengerig húzódó limest.

Kr. u. 101-től 106-ig Trajanus meghódítja Dácziát, visszaszerzi az elveszett legiójelvényt s azt Mars Ultornak szenteli, Rómában.

Kr. u. 107-től 109-ig állíttatja Trajanus Mars Ultornak a tropæumot, ott, a hol a legiójelvény elveszett volt, s a hol most a municipium Tropæumot is alapítja.

A III. évszáz végén a várost és az emléket gótok pusztítják.

Kr. u. 315—317 közt Constantinus (és Licinius) helyreállítják a várost és az emlékeket, és új limest építtetnek.

Eddig terjed Cichorius fejtegetése. A nagy tudományú és e helyen nem minden részletében, csak főbb vonásaiban ismételt okoskodás az eddigi magyarázatokkal szemben a tropæum kérdését minden oldalról megvilágítja, szerves kapcsolatba hozza a Dobrudsa többi emlékeivel, röviden azt mondhatjuk, hogy megoldja a tropæum Trajani sokat vitatott kérdését. Reméljük, hogy a tőle Cornelius Fuscus külön síremlékének meghatározott substructió részletes felkutatása az eddigieknél is erősebb alapot fog nyujtani állításainak.

Finály Gábor.

JAHRBUCH DER K. K. ZENTRAL-KOMMISSION FÜR ERFORSCHUNG UND ERHALTUNG DER KUNST- UND HISTORISCHEN DENKMALE. Kiadta dr. Kubitschek Vilmos és Riegl Alajos tanár. Az új folyam első kötete 11 képes táblával és 243 ábrával a szövegben. Bécs, 1903. negyedrét 400 félhasábos oldal. — A műemlékek központi bizottsága Bécsben a félszázadot túlhaladó közhasznu működése széles körben ismeretes, mert e bizottság közleményeit és évkönyveit az irodalomban mint igen gazdag tartalmú forrásműveket szokták fölhasználni. Az évkönyvek hosszabb idő óta szüneteltek, talán mert a bizottság működésében és a vezető szakemberek személyzetében tetemes változások állottak be és úgy látszik, hogy nem volt könnyű munka a mostani erőket úgy tömöríteni, hogy kellő időben egy nagyobb kötet legyen közrebocsájtható. Ez a kötet is, mely 1903-ról szól, majdnem egy évvel a keltezése után jelent meg, nyilván azért, mert a szakírók túl a Lajtán ép oly kevéssé szoríthatók pontosságra, mint a Lajtán innen. Azt vártuk volna, hogy az új folyam első kötetében a szerkesztők a vállalat új irányát előszóban megindokolják. Ez annál kivánatosabb lett volna, mert a czímlapon álló közintézet hivatalos czíme nem teljesen felel meg annak, a mit a kötet nyújt. Az intézet ugyanis a «történeti és a művészeti emlékek» fölkutatására és megóvására törekszik. Hogy ha ez a föladata, akkor csakugyan kellő indokolás nélkül nem igen értjük, miért töltötték meg a kötetnek majdnem a felét præhistorikus leletekre vonatkozó tanulmányokkal és miért jutott aránylag oly kevés tér a nagy művészet számára, a közép- és ujabbkori építészetnek, szobrászatnak és festészetnek.

Azonban nem hibáztatjuk, hogy így van, azért nem csekélyebb a kötet tudományos értéke. Három korszak: az őskor, a római kor és a régibb középkor hivatott kutatók közleményei révén jutott érvényre. A kötet első értekezése, Hoernes czikke elég fontosnak látszott arra, hogy az Arch. Értesítő külön terjedelmes ismertetést közöljön róla. Oly szoros az alsó-ausztriai bronzkorral

való kapcsolatunk, hogy a hazai kutatók Hoernes értekezéséből sok tanulságot meríthetnek. A præhistorikusok figyelmébe még az évkönyv következő czikkeit ajánljuk: a csehországi Jaroslavicben előkerült tömeges bronzkori leletről értekezik Richly H.; Gnirs a régi Póla területén előkerült római kor előtti temetőről szól, Kaindl a bukovinai præhistorikáról értekezik, Moser egy istriai temetőt ismertet, mely belé nyúl a római időszakba, végül Chizzola a nyugati Galicziában szinrekerült őskori leleteket tárgyalja.

A római régiségeket két értekezés képviseli. Schwerzenach Brigantium építészeti maradványait tárgyalja, pótlólag Kubitschek néhány föliratos cserép- és üvegtárgyra terjeszkedik. Ugyancsak Kubitschek egy késő római vésett üvegedényt ismertet és ezúttal a hasonló, gyakran görög föliratú üvegedényeknek a Rajna vidékéről való származását vitatja.

A kötet legérdekesebb tanulmányai közé tartozik Rieglé az ó-keresztény basilika keletkezéséről. Hiven az ő alapfölfogásához, mely szerint a művészeti emlékek mindig az alkotó művészeti szándék létesítései, az ó-keresztény basilika keletkezése a Kr. u. III.—IV. században az akkori keresztény művészek conceptiójából ered, fölhasználták ugyan e czélra az akkor érvényes római építészeti idomokat, sőt mikor az Isten földi hajlékainak oly idomot adtak, mely ezer éven túl élt, a pogány basilika mintáját követték ugyan, de azt művészi szándékuk szerint önállóan tervezték. A szent cselekvény számára, a miseáldozat bemutatására, a félkörű apsis szolgált és ehhez két oldalt egy-egy oszlopcsarnok járult, a mit középhajónak nevezünk, az udvarnak tekintendő, a pogány basilika négy oszlopos folyosójából az apsis mellettit elhagyták. Erre helyesen utal a szerző. Azonban, midőn azt állítja, hogy azért maradt el a harántos folyosó, mert a népgyülekezetet el akarták különíteni a szent cselekvénytől, akkor azt nem tarthatjuk helyes indokolásnak, mert a harántos oszlopsor elhagyásával ellenkezőleg könnyítették a tekintetet a főoltár felé.

Még kevésbbé fogadhatjuk el szerző azt az állítását (213. l.), hogy a basilika középhajójában azért sem törekedtek távlati hatásra, mert ily hatások iránt hiányzott minden érzék. Hisz ennek ellentmondanak a tények, elég pompejanus falfestmények képzelmi építészetére utalni, melyek közvetlenül távlati hatásokra törekesznek. A jelen értekezéssel tehát úgy véljük, hogy a tudós szerző nem tette világossá azt, a mit be akart bizonyítani, azonban szivesen elismerjük, hogy érvelései, mint máskor is, gondolkodóba ejtik az olvasót.

Egy más közleményében Riegl a Krainburgi leleteket tárgyalja; ezeket igen érdekesen magyarázza, bár sajátszerű szakkifejezései némely olvasót visszariasztanak és mert következetesen föntartott elve szerint az V—VIII. századi kézművesektől is fölteszi, hogy öntudatos művészeti szándék szerint cselekesznek, folyton ezt a szándékot fürkészi.

Míg a Krainburgi tárgyak legkésőbbi kelte a VII. század, addig egy nyugat-magyarországi lelet, melyről szintén Riegl értekezik, a VIII. századba visz bennünket. Ez a lelet lószerszámról való ékítményekből áll, 1902-ben ásták ki Győr és Csorna között, tulajdonosuk gr. Széchenyi Manó úr Sopronban, a ki Lichtenstein herczeg közbenjárása következtében juttatta Riegl tanárhoz közzététel végett az érdekes leletet.

Az 1. ábra egy zablát ábrázol, melynek középső rúdjai vasból, az oldalsó gyűrűk és a szíjra illesztendő négy tag pedig bronzból való. A 2. ábra négyágú ékszer bronzból, négy szíj összefutásánál ült. Fölületét laposan kidomborított geometriai mustrák ékítik. A 3—5 ábrák egy ugyancsak négy tagú ékszert három különböző szempontból tüntetnek föl. Helyesen utal Riegl arra, hogy e domborműves ékítésekben állati formák, nevezetesen állatok egyes alkatrészei, fejek, lábak, stb. szerepelnek, a hogy a germán képzelem kedvelte. A 6. ábra két modorosan mintázott állati fejjel végződő csüngő. Szerző ez ékszerekről helyesen véli, hogy a Kr. utáni VIII. századból erednek.

Mintegy ellentétűl ezen barbár jellegű ékszerekkel idéz és ábrázol szerző az Albániában Tiranában lelt érdekes aranyékszerekből néhányat; a 370., 371. és 384. lapokon ismételjük. A ki a mi «sarmata» sírmezőinkből előkerült griffes és indás csattjainkat és szíjvégeinket ismeri, rögtön reáismer ez albániai ékszerekben ugyanazon izlésre. Szerző a tiranai ékszerek korát a VII. századra teszi, talán helyesen. Fölfogása a mi itéletünkkel erről az izlésről, hogy ez a keletrómai birodalomban az antik traditiókat megőrző izlés volt, összevág. Csak abban tér el fölfogásunk a Riegl itéletétől, hogy ő ez ékszereket középtengermelléki gyárakból származtatja, míg mi hajlandók vagyunk azt hinni, hogy azok javarésze belföldi pannoniai gyártmányok.

List Camillo érdekes VII—VIII. századi vas-sisakokról értekezik, melyek 1901-ben Dalmácziában Metkovics táján Szent-Viden kerültek elé. Hasonló sisakot nem rég a berlini fegyvertár számára szerzett meg a német császár, egyet Sigmaringenben, egyet Szent-Pétervártt, egyet Strassburgban s egyet Grenobleban őriznek. A formájuk csúcsos kúp, szerkezetök a csúcsfelé helyezett négy vagy hat fémpántból és közbe rakott lemezből áll. Az alján körülfutó gyűrű antik izlést követő trébelt vagy présölt munka, míg a pántokat rendesen ponczczal diszítették s e diszítések barbár jellegűek. Azt hiszik, hogy e sisakokat germánok használták, közvetlen előzményeiket a budapesti Erzsébet-hidi sisakban és analogiáiban látják, magát a formát keletről származtatják és úgy hiszik, hogy a sarmaták hozták ide, mire már hazai iróink is figyelmeztettek. A metkovicsi (szt.-Vidi) sisakokkal együtt hozzájuk tartozott (?) két különböző idomú arczvédő lemezt is leltek és képük a kötet IV. tábláján jelent meg. Minden hazai kutató rögtön a szentesi határban Csallány fölügyelete alatt föltárt sírmezőnek 15. sírjában előkerült arczvédő bronzlemezre gondol (ábrája Arch. Ért. 1904. 157. l.) és ez esetben csak azt kell sajnálni, hogy Csallány nem lehetett oly szerencsés, hogy az arczvédő lemezhez a hozzá való sisakot is megtalálja.

A tartalmas kötetnek ezután következő értekezéseit csupán czím szerint említjük. Hermann H. J. ismerteti a Serfaus melletti Szt.-Györgyből való ereklyetartó szekrénykét és gyönyörűen sikerült szines másolást közöl a szekrényt ékítő festményekről. Schmoczer H. a Cavalesei püspöki palota építési történetéhez közöl adatokat, végül Weislgörtner Árpád, Bergl János XVIII. századi osztrák festő életrajzát írja meg, kinek a budapesti egyetemi templomnak 1776-ban frescokkal való diszítése volt legjelesebb munkája. *Hpl.*

MIHALIK JÓZSEF: *A kassai Szt. Mihály-kápolna.* Kassa, kiadja Vitéz A. könyv- és zeneműkereskedése, 1904. Ára 1 korona. A kassai püspöki egyházmegye alapításának századik évfordulója és a Szent Mihály kápolna helyreállításának befejezése tette actualissá Mihalik könyvecskéjének a megjelenését. Felső-Magyarország ez a nevezetes építészeti emléke megérdemli azt, hogy külön monographiában foglalkozzanak vele. Az első fejezetben Mihalik a kápolna szerkezetét és külsejét irja le. E leirásban szerepel természetesen a homlokzat hires domborműve is, a mely szent Mihály főangyalt ábrázolja, a mint a lelkeket mérlegeli. Ez alkalommal érdemes lett volna a dombormű művészettörténeti jellegével részletesebben is foglalkozni. A kápolna tornyának szerkezeti merészsége irodalmunkban már többször méltatott sajátság,* de nyilván túlzás azért azt mondani, hogy «... az építés történetében példátlan jelenség, valóságos unicum, minélfogva *kápolnánk az építőművészetnek egy minden sablontól eltérő, egészen eredeti alkotása s így valósággal megbecsülhetetlen kincse.*» Hálára kötelezett a szerző avval, hogy leirta azt a tizenhét sirkövet is, a melyeket legújabban a kápolna falaiba illesztettek. A második fejezet a kápolna belsejét irja le, a benne levő régi szerelvényekkel, u. m. oltárasztallal, kőből faragott papiszékkel, szentségházzal és keresztelő medenczével együtt. Becses a harmadik fejezet, a melyben a kápolna története foglaltatik. Azt már tudtuk, hogy a kápolna a XIII. század közepe táján, úgy 1260 körül épült; Mihalik megismertet további sorsával is, a mely érdekes változatos és régi templomépületeinkre nézve szinte typikus. A XV. század végén a kápolnát megtoldották és kryptává alakították át. 1556-ban a kápolna, a mely különben a XVI. század közepe óta a magyar protestánsoké volt, leégett. A XVII. és XVIII. században a kápolna több ízben változtat gazdát, míg végre 1747-ben végleg a római katholikusok birtokába ment át. A negyedik fejezet a kápolna restaurálásának történetével ismertet meg. Mihalik műve maradandó becsű emléke a kassai ünnepségeknek, csak azt sajnáljuk, hogy a szerzőnek nem volt módjában azt megfelelő képekkel még értékesebbé tenni. *É—r.*

DIVALD KORNÉL, *Eperjes templomai. — Adatok Rombauer János festőtől.* 23 képpel. Budapest, Singer és Wolfner kiadása, 1904.

«Magyar városok művészete» czímen megindult sorozatnak első kötete a Divald könyve. Szerencsés gondolat volt ezt az új vállalatot Eperjes ismertetésével megnyitni, hiszen Sáros vármegye székhelye művészeti szempontból is egyike Felső-Magyarország legnevezetesebb városainak.

A könyv tulajdonképen négy külön értekezésből áll. Az első a Szent Miklós templom ismertetését foglalja magában. Ez a templom méreteinél és arányainál fogva bizonyára Magyarország legimpozánsabb templomai közé tartozik. Divald részletesen mondja el a mai alakjában a XV. században épült templom történetét, de talán tulságba megy a technikai részletek felsorolásában — hiszen könyve a nagy közönség számára iródott — különösen ott, a hol az eredetileg basilikalisnak tervezett templomnak építkezés közben csarnok-

* V. ö. Osztrák-Magyar-Monarchia irásban és képben. Magyarország, V. kötet, 78. l.

templommá való átalakítását a szakemberekre nézve olyan tanulságos módon fejtegeti. Úgy tünik föl, hogy a szerző túlságos jelentőséget tulajdonít Gábor árkangyal fából faragott szobrának, a melyet jó nehány évtizeddel régibbnek is tart kelleténél. Az eperjesi templom egykori főoltára bizonyára igen jelentékeny mű lehetett. A három fő alakon kívül, a melyeket Divald érdemök szerint, találóan méltat, még az apró mellékalakok némelyike is az eredeti oltárról származik. A többit akkor pótolták, mikor a mostani nagy, barokk izlésű főoltárt építették föl. Kár, hogy Divald a fő oltárnak teljes képét nem adja. Igazán szép, nagy mű az, bizonyára különb, mintha a fő oltárt a meglevő részek fölhasználásával helyreállítani igyekeznének. Veszedelmes Divaldnak a régi művészet iránti lelkesedésből fakadó elve: «... Ezek a műtárgyak mindenképpen méltók arra, hogy izléstelen környezetüktől megszabadíttassanak, s ez által kellő érvényesüléshez jussanak. A templom mai fölszerelésének megrostálására kilátásunk csak a restaurálás kapcsán lehet, a mely a templomot eredeti stílszerű alakjába visszavarázsolva, művészi hatás tekintetében még jóval jelentősebbé tenné, mint a minő most» (46. köv. l.). Bizony, hosszú idők folyamán sok minden gyülik össze a templomokban is, a mi az egyöntetűséget kereső szemet sérti, de a «visszavarázslás» koczkáztatott dolog. Világszerte sok «visszavarázsolt», «stílszerű» templom sínyli meg azok kezét, a kik az évszázados élet nyomait el akarják tüntetni. A templom belső berendezéséhez tartozó tárgyakat sorra leiaja, jellemzi •szerző. Egy csinosan faragott keresztelő medenczét minden igaz ok nélkül tulajdonít Giovanni Dalmatának.

A könyv második része az ág. evangelikusoknak 1637-ben épített templomával, főleg annak oltárképével foglalkozik, a melyet Brocky Károly 1845—46-ban festett. A «barokk templomok» czímű fejezet a görög katholikus püspöki székesegyházat, a ferencz-rendiek templomát és a város határában épült kálváriát ismerteti. Tárgyánál fogva erősen elüt a könyv többi részeitől az utolsó fejezet, a mely Rombauer János festő (1782—1849) életéről közöl adatokat. Akármilyen méltatlanul bánt is el újabb művészetünk története Rombauerrel, az ő szerény pályájának ismertetése sehogy sem illik bele a könyv keretébe. Ha a szerző e helyett ismert tanulmányai alapján egy fejezetet szentelt volna Eperjes világi épületei ismertetésének, műve kerekebb egész lett volna és jobban megfelelne a vállalat czímében kifejezett programmnak. *Éber.*

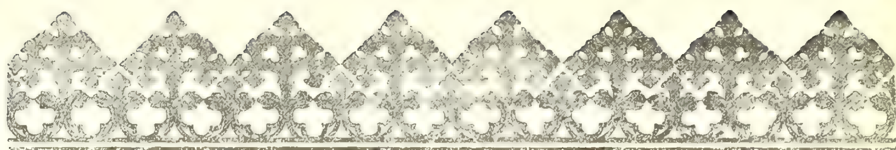
Dr. NÉMETHY GYULA: *A szent kehely.* Külön lenyomat a «Religio-Vallás»-ból. Budapest, Nagy Sándor könyvnyomdájából, 1904. A dolgozatában a szerző ügyes, essayszerű modorban röviden összefoglalta a szent kehelyre vonatkozó tudnivalókat, régészeti, szertartástani és jelképi szempontból. Czélja az volt, hogy a kehely monographiájában egy kis vázlatot adjon. E legkiválóbb szakmunkák, azonkívül az írott források és emlékek alapján ismerteti a kehely formai fejlődését a kereszténység első századaitól fogva. Megemlíti és helyenkint le is irja a kremsmünsteri Tasilo-féle kelyhet, Szent Lindger kelyhét, azt a Cundbald névvel jelzett kelyhet, mely az 1884. évi budapesti ötvösműkiállításon ki volt állítva. A román stílus korából a miséző kelyhek közül Szent Remigius kelyhét és a kölni apostolok templomában őrzött kelyhet, az

áldoztató kelyhek közül Szent Goszlin nancyi kelyhét, a wilteni és salzburgi híres kelyheket hozza föl példa gyanánt, majd a legfőbb vonásokban reámutat azokra a változásokra, a melyeken a kehelynek mind formája, mind diszítése a csúcsíves stílustól kezdve a rococo izlésig keresztül ment. A kehely liturgikáját tárgyaló részben a kehely anyagára, aranyozására, nagyságára és stilusára vonatkozó fejtegetéseket haszonnal olvashatja az ötvös is, a ki új kelyhek készítésével vagy régiek javításával foglalkozik. A kis füzet utolsó részében a szerző a kehelyfölszentelés szertartásának leírását adja, fölsorolja azokat az eseteket, a melyekben a kehely a fölszentelés alkalmából nyert szent jellegét elveszti és kiterjeszkedik a kehely megérinthetésének kérdésére is. A dolgozatot a kehely egyházi symbolikájának az ismertetése fejezi be. Némethy értekezése azok közé az egyházi művészet körébe vágó szerencsés munkák közé tartozik, a melyeket szerzőjük a kétszeres, theologiai és archæologiai képességénél fogva az egyháziak és a világi archæologusok egyaránt köszönöttel fogadhatnak. Amazokhoz az archæologus fordul, ezekhez a theologus. *É—r.*

SERAPHIN, FRIEDR. WILHELM: *Führer durch die evang. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt.* Herausgegeben vom Presbyterium der Gemeinde. Brassó, é. n. (1904). Ára 70 fillér. A brassai evangelikus plebániatemplom csinos kiállítású új kalauza hat fejezetben ismertet meg a XV. században épült templom történetével, stilusával, méreteivel, külsejével, belsejével a benne levő emlékekkel és a sekrestyében őrzött egyházi kincstárral. A szerző nagyon jól eltalálta a hangot. A történeti rész rövid, de semmi lényeges adat sem maradt ki belőle. A leírások jók és az egyes részek művészettörténeti jelentőségére is fölhivják a látogató figyelmét. Valóságos kis monographiája ez Erdély egy nevezetes emlékének — Kühlbrandt nagy művéből még csak az első füzet jelent meg — a melynek a szakember is hasznát veheti. A füzethez 8, igen jó kivitelű képes tábla van mellékelve; a templom látképe és nagy alaprajza, továbbá az érdekes, eredeti formájú, részben szép faragványokkal diszitett hat kapu képe. Érdemes külön kiemelni a kalauz nagyon olcsó árát is. *É—r.*

Griffes díszű aranylemez Albaniából
Lásd Jahrb der k. k. Zentral-Comm. 1903 I k. 282 l

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A SZEGEDVÁROSI MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTARÁNAK GYARAPODÁSA az 1903. évi júniustól az 1904. évi júniusig. Az éremtár állománya 1903. évi június hó végén 7553 darabból állott (149 arany, 3562 ezüst stb.) Ez időtől kezdve a folyó évi június hó végéig a gyarapodás 132 darab, a melyek közül 19 ezüst érem, a többi bronz, réz, nikkel s más anyagból való. Az éremtár anyaga e szerint a folyó évi június hó végén 7685 darabra emelkedett (köztük 149 arany, 3581 ezüst).

A régiségtár gyarapodásának darabszáma meghaladja a kilenczszázat. Az eredmény első sorban az ásatásoknak, valamint adományoknak és csekély részben vételnek köszönhető. Mióta a környéken rendszeres régészeti ásatások folynak, a kintvaló népben is érdeklődés támadt a régészeti tárgyak iránt, leleteit behozza, legtöbbször ingyen, vagy ha vasuton jött, az útiköltség fejében. Nagyobb árt (10 k.) csak a lebői rézleletekért kellett fizetni. Ásatások történtek a torontálmegyei Ó-Bébán a Horgos melletti Szent-Péteren, a város határában a tápéi réti Lebő-szigeten, az Öthalmon, a Felsőtanyán Székháton az Alsótanyán a Kőröséri iskola mellett, a melyek közül az öthalmi nem jár eredménynyel. Székháton sem volt a rendszeres ásatásnak eredménye, a Vetro Sándor birtokos által talált bronzleletek, a tulajdonos adománya gyanánt, behozattak.

Az ásatások eredményeiből érdekesek az ó-bébai arany ruhakapcsolók. A leletek az ó-bébai kivételével, a mely csak később lesz feldolgozható, az Archæologiai Értesítőben részletesen s illusztráltan ismertetve vannak.

A leletek közül fontosabb a kőtörési, a melyet Szluha Imre uradalmi ispán úr gyűjtött egybe s a mely azután behozatott. E hely a további kutatásokra igen kecsegtetőnek látszik A lelet maga vaskori, s egy árpádkori jellegzetes sarkantyú után itélve a X—XI. századból való. Az ugyanezen helyről tavaly előkerült lelet anyaga bronz, leginkább szíjvég-diszítések. Az alsótanyai, bilisicsi mezőkön a mult években tett ásatások anyagát újabb lelet egészíti ki. Vasfejsze, kengyelek, sarlók jutottak innen a múzeumba, Kiss Ferencz m. kir. erdőmester úr szivessége folytán. Ugyancsak az alsótanyai, kenyérváró-dombi ásatás leletei is kibővültek a Mihályfy Ferencz kántor úr által beküldött anyaggal. Rézleletek eddig környékünkön alig fordultak elő. E tekintetben csak a szilléri rézkincs ismeretes s a bilisicsi leletekből egy rézszeg. Most tápéi réti Lebőről került be két rézfejsze, s egy réz-ék, a miket Tari Ferencz malajdoki gazda ott szántás közben talált. Ezeken felül adomány útján több régiség s régi tárgy birtokába jutott a múzeum.

Az év folyamán begyűlt régiségtári és emléktári anyag rendezve, elhelyezve és elnaplózva van. (Tömörkény István h. igazgató hivatalos jelentéséből.

A KOMÁROMVÁRMEGYEI ÉS VÁROSI MÚZEUMEGYESÜLET kiadta 1903. évi Ertesítőjét, szerkesztette Weszelovszky János egyleti titkár. A társulat száznál több tagból áll és vagyona túlhaladja a 2000 koronát. Van múzeuma, melyet vasár- és ünnepnapokon szívesen fölkeres a közönség. Föladatát, hogy a területén előforduló régiségeket megmentse, erejéhez képest teljesíti, régészeti ásatásokat is rendez ; a hajdani Bregetio falainak és sírjainak pusztítását ugyan nem sikerül megállítania, mert az odavaló parasztság és földbirtokosság, az építő anyag kedvéért, egyesült erővel szokta azokat évtizedek óta rombolni, de az egyesület törekszik legalább a rombolóktól megszerezni, a mit pénzért meg lehet menteni.

E nemes hivatásában csupán a megye és a város segélyzi, az államtól sem erkölcsi, sem anyagi támogatást nem kap és úgy látszik, hogy a bregetiói földbirtokosok sem igen rokonszenveznek vele. A jelen Értesítőben a szorgalmas titkár tollából kapjuk a múzeum ismertetését. A gyűjtemény legkimagaslóbb csoportja az antik emlékek sora. A leírásba becsúszott egy tollhiba (19. l.) A hazai bronzkort nem szoktuk a Kr. e. VI—VII. századra tenni ; ekkor már javában virágzott a vaskor. A római tárgyak közt legbecsesebbek a «Jupiter Dolichenus» tiszteletére készült szobrok. (25. l.) *a. b.*

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT közzétette tizennegyedik évkönyvét az 1903. és 1904. évekről, szerkesztette Kolumbán Samu társulati titkár. A társulati tagok száma ez idő szerint 274 ; az egylet anyagi állapotáról nem kapunk hírt. Az évkönyv közleményeiből olvasóinkat leginkább gr. Kuun Géza közleménye érdekelheti két római szoborról a maros-németi kertben, továbbá az ismert dák sárkányforma zászló idomára emlékeztető bronzemlékről szóló közlés Nagy Lajostól. Ezen kívül Téglás Gábor értekezik a Déva név eredetéről, Blockner Gyula a dévai várnak a XIX. század elején való állapotával foglalkozik. Végül Ballun Ernő két czikkel gyarapítja a kötet tartalmát. Egyik czikke Erdélyről szól, a hogy azt J. Cæsar adataiból meg lehet ismerni. A szerző úgy látszik nem tudja, hogy vannak ezüstemlékek abból az időből, melyek a dákoktól származnak. (44. l.) A másikat Mommsen emlékezetének szenteli a szerző. Nagyon dicséri Mommsen római históriáját és abban igaza van (13. l.). Kevésbbé van igaza, mikor azt hiszi, hogy e műnek van negyedik kötete. Bizz az nem jelent meg soha. *x. y.*

VEZETŐ SOPRON VÁRMEGYE ÉS SOPRON SZ. KIR. VÁROS EGYESÍTETT MÚZEUMÁBAN írta Kugler Alajos múzeumi főőr kis 8-r. 59. l. 1901 végén minden feltünés nélkül megnyitották ezt a jól berendezett múzeumot, mely leginkább néhány ügybuzgó szaktársunk igyekezete folytán létesült ; köztük e Vezető szerzőjét és munkatársát Bella Lajos tanárt illeti a főérdem. Az ügyesen szerkesztett kalauz jó áttekintést nyújt a 26 szekrényben elhelyezett régiségekről. Hozzá járul még egy német, horvát és magyar paraszt-

szoba ; ezeket leírja Bünker J. R. múz. tb. őr úr. A múzeum gazdag hallstatti és La Tène korabeli sírleletekben, római emlékekben és vannak benne egyes érdekes középkori leletek. A kalauzhoz az Arch. Értesítő szerkesztősége készséggel kölcsönzött képes duczokat, melyek egytől-egyig sopronvidéki emlékeket ábrázolnak. *x.*

A NAGYBÁNYAI VÁROSI MÚZEUM folyó évben megnyilt s ugyanakkor jelent meg egy 83 kis 8-ad rétű lapra terjedő útmutató, melyben dr. Schönherr Gyula és dr. Seemayer Vilibald a múzeum gyűjteményeiről tájékoztatnak. Az őskori gyűjtemény java része a Szmik Antal-féle gyűjtésből származik a délvidékről. Vannak római régiségek, sőt római föliratos emlékek is a régi Bregetio vidékéről. A nagybányai takarékpénztár egy universalis éremgyűjteményt ajándékozott a múzeumnak és mivel Nagy-Bánya pénzverő hely volt az ott vert pénzekről egyelőre gipszmásolatokat állítottak közszemlére. A múzeum két szekrénye megtelt oklevelekkel a város levéltárából; a második szobában helyet szorítottak a nagybányai Szent István templomból fönmaradt faragványoknak. A bányászati emlékek közt legtöbb a bányakincstár részéről kapott leltári tárgy a XVII. és XVIII. századból. A református templom XVI. és XVII. századi terítőket s egyéb urasztali tárgyakat tett le a múzeumban, a kath. plébánia templom meg XVII. századi egyházi ruhákat s hasonlókat. A városi és magánélet emlékei közt van egy XVI. századi jelzett toledói penge és egy magyar föliratú gyertyatartó 1596-ból. Külön teremben a modern nagybányai művésziskola néhány képét akasztották föl és ellentétül 26 régi kép modern szines reproductióját. Egy műipari és néprajzi osztály csirái is megvannak, legtöbb ezekben a cserépedény. Egy külső folyosón kőemlékek és várbeli falvédő fegyverek őriztettnek. A bevezetésben kapjuk a fiatal intézet történetét, e szerint Nagybánya városa az állandó helyiségen kívül 1900 óta 600 korona javadalomban részesíté a múzeumát, az állam pedig az elmúlt négy évben összesen 4100 koronával járúlt a múzeum költségeihez.

A múzeum tervezett öt osztálya közül a könyvtári és természetrajzi még nincs átadva a közhasználatnak. A múzeum őre Myskovszky Ernő tanár.

x. y.

A SZOLNOK-DOBOKAMEGYEI IRODALMI-, TÖRTÉNELMI- ÉS ETNOGRAPHIAI TÁRSULAT közzétette harmadik évkönyvét. Szerkesztette dr. Horváth Árpád társ. titkár. Az évi jelentésből nem bírtuk kivenni a társulati tagok számát; az 1902. év 2666 korona 72 fillérnyi pénztári maradványnyal záródott. A múzeum állami segélyt élvezett. A múzeumnak van könyvtára, régiségtára és megvetették egy néprajzi gyűjtemény alapját. A füzetben közölt czikkek közűl olvasóinkat kettő érdekelheti közelebbről. Egyik Ornstein J. jelentése a Szamosujvár melletti római tábor «Congri» területén vezetett ásatásáról, melyről Ornstein az Arch. Értesítőben is adott számot, a közleménye mellett megjelent ábrát az Arch. Értesítő készséggel engedte át az Évkönyv számára. A másik közlemény Orosz Endrétől való, szines mappa kíséretében egészíti ki újabb 50 lelhely fölsorolásával Szolnok-Dobokamegye őskori leleteinek általa megindított repertoriumát. *y.*

AZ ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET tizenkettedik évkönyvét bocsájtotta közre dr. Kórodi Péter egyleti titkár szerkesztése alatt. A hivatalos részben arról kapunk hírt, hogy a társulatnak mintegy 170 tagja van, 1902-ben az egylet alapvagyona megközelítette a 7000 koronát, a társulat gyűjteményei számára a Mátyás-téren az óvodaépületet kapta csekély öt korona évi bérért a várostól és dr. Cserni Béla buzgósága következtében a múzeum tárgyai is megfelelően állíttattak föl. A múzeumi éremgyűjteményben van 2040 db érem és 145 db papirpénz. A régiségek darabszáma 2498, római bélyeges tégla van 199 db és tömérdek az apulumi ásatásból előkerűlt építészeti részlet. A könyvtárban 1176 db könyvet és füzetet őriznek. Az apulumi ásatásra a mult évben is adott az állam 600 koronát és így dr. Cserni az általa tizennégy év óta vezetett ásatást az 1902—1903. években is folytathatta. Ez ásatásról most tizedszer ad a fáradhatatlan kutató számot «Apulumi maradványok» czímén fényképek és alaprajzok kíséretében (89—241. ll.) Az épületi falak ismertetése után áttér a lelt régiségek és érmek bemutatására. Az ásatásokból eddig előkerült római érmek közűl most 252 db-nak adja a lajstromát a soruk Domitianustól majdnem szakadatlan Gallianus császárig (bezárólag). A mult évben lelt föliratos emlékkövek közt volt egy ara Epona tiszteletére és egy Jupiternek állított oltár. Czikkéhez szerző két zalatnai római sírkő föliratát csatolja. Az évkönyvet megnyitja dr. Ujfalusi József értekezése a gyulafehérvári székesegyházról becses fényképi és életrajzi fölvételekkel (1—43. ll.) folyóiratunkban erről a tanulmányról más helyütt bővebben van szó. *b. b.*

A BORSÓD-MISKOLCZI MÚZEUM ismertető katalogusa. Szerkesztette Molnár József múzeum-őr. A miskolczi múzeum rövid három évi fönnállása után 1902-ben adta ki első nyomtatott lajstromát. Az ismertetés a múzeumban képviselt kilencz csoporthoz alkalmazkodik. Molnár József egyenként mutatja be az I. csoportba foglalt kéziratok, okmányok és köziratok 456 darabját, úgy szintén darabról-darabra írja le a II. csoport 24 pecsétlőjét; legtöbbje a XIX. századból való. Leszi Andor foglalkozik a hét tárlóban és két szekrényben őrzött mintegy 4000 darabnyi éremgyűjteménynyel. A következő két csoport természetrajzi gyűjtemény lévén e helyütt kevésbé érdekkel, bár mint leginkább helyi származású egybeállítás természettudósra fontos lehet. A VI. számu iparművészeti gyűjteményről ismét Molnár József ad ismertetést; egészben 96 darab tárgyat sorol föl, köztük vannak kegyeleti emlékek, czéhes ládák, czéhek szerszámai és néhány szorosabban iparművészetinek tekinthető tárgy is. Az utóbbiak közt van (19. sz. alatt) egy «porczellán pohár», melyről a szerző megjegyzi, hogy 1851-ből való miskolczi gyártmány. A tárgy illő helyen van a miskolczi múzeumban, mert csakugyan becses, hogyha porczellánból való. Ellenben nem értjük, minek vásárolnak Miskolczon meisseni porczelláncsészét? (91. sz.) A képzőművészeti gyűjtemény tárgyai között legérdekesebb a földszintes nagy teremben elhelyezett 1735. évbeli megygyasszói mennyezet, karzat és szószék, mint a régi magyar népies mesterek festésének remekei.

A múzeum VIII. csoportja a negyedik és ötödik teremben a múzeum régiségtára, melyet ifj. Lossonczy István írt le. A gyűjtemény őskori sorozatainak jó része gr. Szirmay Alfréd ajándéka, de más része Gálffy Ignácz ásatásaiból és egyéb buzgó gyűjtők szivességéből került össze.*

A IX. csoport az 1900-ban a miskolczi fütőházi őstelepen kiásott negyedkori állatmaradványok gazdag sorából alakult, melyet Budai József írt le. Végül a könyvtár a X. csoport, ebben volt 1902 október 15-én 478 mű 733 kötetben. *y.*

A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET 1901/1902-iki évkönyve. Szerkesztette dr. Némethy Gyula. Az évkönyvben hat történeti értekezés van, czímük: Passevino nagyváradi látogatása 1583-ban, Fraknói Vilmostól. Az utolsó Ártándy, dr. Karácsonyi Jánostól, a magyar történelem s a vatikáni levéltár, dr. Tóth Szabó Páltól, Pázmány Péter atyafisága, dr. Karácsonyi Jánostól, Várad az 1598-ik évi ostrom idején, Zsák J. Adolftól, Biharmegye magyar népe a kurucz világban, dr. Karácsonyi Jánostól. A hivatalos részben a titkár panaszkodik, hogy a nagyváradiak nem érdeklődnek a múzeum iránt, a pénztárnok pedig, hogy a tagok nem fizetik meg tagdíjukat. Kedvezőbb volt a gyűjtemények gyarapodása, mely 1901 junius 1-étől 1902 május 30-ikáig kitett 793 darabot, melyekről Középesy Gyula múzeumi őr ad lajstromos áttekintést. Az államtól 1901-ben ásatásokra szánt segélyt nem birták fölhasználni, mert kedvezőtlen volt az időjárás és mert a titkár szerint nem volt, a ki az ásatást intézze. Az állam a múzeumi épület költségeinek törlesztésére 4000 korona rendkívüli segélyt nyujtott, a gyűjtemények gyarapítására pedig 600 koronát. Így érthető, hogy az 1901-ik évben a társulat bevétele volt 10.144 kor. 34 fillér, kiadása pedig 1769 kor. 10 fillér. Az 1902-ik év óta nem jutott kezünkhöz ujabb évkönyv. *x.*

AZ ARADI KÖLCSEY-EGYESÜLET kiadványai első kötete gyanánt megjelent az irodalmi szakosztály szerkesztése alatt az 1904. évre szóló évkönyv első fele. A csinos kötet szépirodalmi tartalma nem tartozván reánk, csupán a Kölcsey-egyesület 1903-ik évi munkásságára vonatkozó néhány adatot emelünk ki. Az egyleti vagyon értéke 98.810 koronát és 16 fillért képvisel, ebben az összegben az éremgyűjtemény 1000 koronával szerepel, a képek értéke 800 korona, az ereklyemúzeumot pedig 50.000 koronára becsülték meg, a régiségtár értékét 600 koronára szabták. Az 1903-ik évi összes bevétel 4364 korona volt, a kiadás 4142 korona. Az 1904-ik évre szóló költségben a bevételt 6076 koronára és 19 fillérre tették és ebben az állami és egyéb segélyekből 2300 koronára, tagsági díjakból 1400 koronára számítanak. A város és a megye járulékait nem mutatták ki külön, pedig közérdekű kérdés, vajjon az állam mellett a legközelebbről érdekelt köztényezők, a város és a megye mennyivel gyámolítják e hasznos közintézetet. *x. y.*

* Lásd a múzeum arch. csoportjának leirását ifj. Lossonczy István tollából az Arch. Ért. 1903. évi folyam 397—400. lapjain.

A BÁCS-BODROG VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT évkönyvéből a jelen évben három füzet jelent meg, a XIX. évfolyam 4-ik füzete és a XX. évfolyam első két füzete; szerkesztette Trencsény Károly titkár. Az évkönyv arról értesít, hogy az egyesületnek 1903 végén volt 305 tagja, bevétele volt 2848·35 korona, kiadása 2541·32 korona; az államtól 500 koronát és a megyétől 600 koronát kapott az egyesület. Az 1904-ik év főmozzanata volt a tetemesen fölszaporodott és három teremben ujonnan rendezett társulati múzeum megnyitása, mely már most öt tárra oszlik. Van *A)* könyvtár, *B)* régiségtár, *C)* ipar- és szépművészeti tár, *D)* néprajzi tár, *E)* természettár. Roediger Lajos a múzeumnak öt éven át buzgó őre, a múzeumtól búcsúzván, azt a helyes tanácsot adta a társulatnak, hogy gondoskodjék ezután állandó alkalmazásu múzeumőrről, a ki a fontos feladatu és sok munkát igénylő múzeumőri tisztet nem mint mellékes foglalkozást látná el, de élethivatásává tenné. Roediger tanácsa mindazon vidéki múzeumoknak szól, a hol a sok gonddal járó és tetemes időt igénylő múzeumőri állást még mindig nobile officiumnak tekintik, pedig komoly munkát komoly szakembertől mai nap nem szabad ingyen kivánni. A hivatalos jelentéshez részletes kimutatás csatlakozik a gyűjtemények gyarapodásáról, mely leginkább a megye területén rendezett ásatásokból ered. A többi közlemény sorából olvasóinkat még Gubitza Kálmán czikke érdekelheti, mely a bácskai őstelepek kinyomozásának a módját és eddigi eredményeit tárgyalja népszerű, könnyen érthető módon. Mindenki szivesen fogja olvasni a közleménynek a bronzkor végéig terjedő részét; csupán a végén zavaros az író fölfogása, a mennyiben az u. n. hallstatti és La Tène kort összetéveszti, egynek veszi és hibásan jellemzi. Ugyancsak Gubitza a monostorszegi őstelepekről kezd czikksorozatot; első közleményében igen részletesen ismerteti az Opoljenik-telepnek a kőkorból származó, mintegy 10—15 putri lakásának a maradványait. A másik közlemény, mely reánk tartozik, Cziráky Gyuláé, a bácskai u. n. kisebb római sánczokról. *a. a.*

A VASVÁRMEGYEI KULTUREGYESÜLET kiadta jelentését 1902. évi állapotáról; szerkesztette Kárpáti Kelemen egyesületi titkár. A kultúregyesület kedvező tekintetet vethet fönnállásának első három évére. A régiségtár állománya az 1902-ik év végén 6406 régiség és 5347 érem volt, a három évi szaporulat 1777 darab régiség és 535 érem volt. Hasonlókép tetemesen gyarapodott a könyvtár, megalapították egy néprajzi tárt és megtették az előkészítő lépéseket természetrajzi és képtári gyűjtemény alapítására. A régiségtárt a nyári hónapok vasár- és ünnepnapjain hozzávető becslés szerint hatezren nézték meg az elmúlt három évben, ellenben az egyleti tagok száma 1902 végén 644 lévén, az 1901-ik évhez képest 81-el apadt. Az állam a mult évben 800 koronát adott a szentvidi őstelep fölásásának folytatására, a melynek eredménye gyanánt 250 drb. régiséggel gyarapodott a múzeum. Szivesen láttuk volna az ásatásról szóló jelentést az egyleti évkönyvben, a hogy közérdekű voltánál fogva Bella Lajos jelentése a szentvidi őskori erődítésekről is megérdemelné a közzétételt. A régiségtári gyarapodás egyéb helyekről vétel útján 158 darabra emelkedett 1902-ben és ugyanakkor 85 drb érmet vásároltak; ajándékul is szép

számmal érkeztek régiségek és érmek. A pénztári számadásban az állami segély 2000 koronát tesz ki, míg a város és megye csupán 800 koronát adtak és 1558 koronát vettek be társ. tagdíjakból, a múzeum gyarapítására 3100 koronát költöttek, a tiszta vagyon 17,321 koronára és 77 fillérre emelkedett; ebben a kultúrpalotára szánt alap volt 10,167 korona 50 fillér. A város a palota építéséhez hozzájárul ingyen-telekkel, az állam igért 80,000 korona járulékot tíz évi részletekben. Nem látjuk, hogy a város vagy a megye is adott volna az építéshez költséget. A gazdag városi polgárság s a megyei előkelőség együttvéve mindössze 45 alapítványnyal egészben 1800 koronával érdeklődik a kultúregyesület iránt; ezzel szemben érdemes kiemelni a Wälder Alajos-féle házaspár áldozatkészségét, kik 24000 koronát érő egy millió fali téglát ajándékoztak a palota építéséhez! *x. x.*

A BALATONI MÚZEUMEGYESÜLET első évkönyvében számol be három éves (1898—1901.) működéséről. Az évkönyvet szerkesztette Csák Árpád közreműködésével dr. Lovassy Sándor. A működés eredménye volt egy múzeum megalapítása, melynek öt osztályában 5089 tárgyat őriztek a harmadik év végén, melyek közül az első (arch.) osztályban volt 2085 drb régiség, 1440 drb érem, 94 okmány és 8 arczkép. Külön negyedik osztályul fölállították az iparművészeti és néprajzi tárt, melyben czéhemlékeket őriznek, egészben 68 darabot. A tagok száma a harmadik év végén túlhaladta az 500-at. A vagyonkimutatás 8630 kor. 11 fillért mutatott, bevétel volt 2601 kor. 89 fillér, a kiadás mintegy 500 koronával kevesebb. Ásatásokra és a régiségtár gyarapítására az állam adott 1901-ben 600 koronát, a természetiek tárára 500 koronát, azonkívül kapott az egyesület az államtól 24,000 koronát, hogy a múzeum építésére telket szerezzen; megvették mint arra legalkalmasabb helyet az ú. n. kórház telkét a város közepén. Ezután már a három balatonmelléki megyétől, Keszthely városától és az odavaló társadalomtól fog függeni, hogy mikor épül föl a múzeumi palota. Addig a gyűjteményeket két teremben őrzik, melyet 200 koronáért a várostól bérelnek! A múzeum népszerűsége mellett tanuskodik, hogy a harmadik évben már 6900 vendég látogatta.

Az évkönyv gazdag tartalmából négy értekezést emelünk ki, mely leginkább érdekelheti olvasóinkat. Dr. Kuzsinszky Bálint A «Balatonvidék régészeti áttekintése» czímen tíz oldalra terjedő közleményben az őskortól a római kor végéig terjedőleg ismerteti az egész környék fontosabb régészeti mozzanatait. Nem írnánk alá minden állítást, melyet szerző a præhistorikus állapotokról itt futólag, de talán túlságos határozottsággal formulázott, pl. hogy a miskolczi kőszekerczék «egy későbbi kor» (értve az újabb kőkor) emlékei vagy azt, hogy csupán egy bronzkori telepet ismerünk az országban — a tószegit — és hogy a bronz elterjedése hazánkban az 1100—1200. évek közötti időre talál. Azt sem tartjuk még oly biztosnak mint ő, hogy a vaskori műveltség a Balkán-félsziget északnyugoti részéből indult ki, hogy a dunántúli vidék emlékei ez időből úgyszólván kizárólag urnatemetők» stb. Ezektől eltekintve, becses anyagot kapunk kicsi keretben, mert a szerző egybeállítja a fontosabb lelőhelyeket és köztük olyanok is vannak, melyeket még nem ismertünk. A római műveltség

megszünéséről Pannoniában az archæologusoknak más a fogalmuk mint a föliratokból és histórikusok alapján okoskodó történetkutatóknak. Mi a római izlés utóhatását még a Kr. utáni VI—VII. századokban is látjuk és nem tudjuk azt máskép elképzelni, mint hogy a sok népvándorlás daczára a lakosságban is volt valamelyes folytonosság. Darnay Kálmán «Sümegh és vidéke az őskorban» czímű czikkéhez a saját gazdag gyűjteményéből vette az emlékeket és az Arch. Közleményekben megjelent illusztrácziókat használhatta hozzá. Hasonlókép Győrffy Endre az Arch. Értesítőből ismert három táblával kiséri a Lipp-féle keszthelyi eredetű régiségeket. Csák Árpád a gr. Festetich-féle fenéki major területén 1899-ben teljesített arch. ásatásról ad számot. Egy római erődítés és benne egy többtagú épületcomplexum maradványait tárta ott föl a gondos múzeumi őr, melyek több fontos kérdést állítanak a kutató elé. Első kérdés az, vajjon sikerült-e ott Mogentianae (Mogetiana) táborhelyét megtalálni, mint Rómer óta többen hiszik és csakugyan római katonai táborral van-e dolgunk, daczára annak, hogy még nem sikerült a falában vagy legalább a környékén római katonai bélyeges téglát lelni. A másik kérdés az, vajjon mi volt a fölásott épület hivatása? Csák helyesen véli, hogy nem volt magánlak, hanem inkább nyilvános épület, de ha az volt, akkor kérdés, a tábor hivatalos épületei közé tartozott-e, pl. lehetett-e prætorium? Mindezekre nézve várjuk a balatonvidéki római maradványok monographusának indokolt véleményét. *x. y.*

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI MÚZEUMTÁRSULAT kiadta 1904-ik évi Értesítőjéből a XX. évfolyam első félévi füzetét; szerkesztette dr. Berkeszi István főtitkár és múzeumőr. A kötetben foglalt értekezésekből különösen kettő tartozik reánk. Az egyikben Milleker Bódog az állami javadalom költségén föltárt tolvádiai és dubováczi urnatemetőkről értekezik. Kutatása mint mindig, lelkiismeretes volt és előadása szabatosan ad számot minden tapasztalásáról. A két temető megérdemli a szaktársak figyelmét, csupán azt kell sajnálni, hogy nem lehetett a typikus tárgyakat, különösen az urnákat, ábrákban is föltüntetni. — A másik tanulmány Böhm Lénárdé, tizenkét antik helységről a délnyugati Dácziában. Az értekezés nem áll a kutatások jelen szinvonalán, a mi azonban nem csorbítja Böhm Lénárdnak a délvidéki római kutatások dolgában régebben szerzett érdemeit. A kötet «vegyes hírei» és «tárczája» bőségesen értesítenek a délmagyarországi múzeum tetemes haladásáról. A legfontosabb hír az, hogy az eddigi múzeumépület a tömérdek gyűjtemények befogadására szűknek bizonyulván, az összes érdekelt tényezők közreműködésével és áldozatkészségével sikerült egy újabb nagyobb palota építését biztosítani. A város telket ad és 100,000 koronát, a megye ugyancsak 100,000 koronát, az állam pedig 16 évi tizezer koronás részletekben biztosított 160,000 koronára menő hozzájárulást. Más nevezetes mozzanat a nagyobbára Orsován keletkezett Pongrácz-féle gyűjtemény megszerzése ugyancsak állami segélylyel. A gyűjtemény 2702 drb régiségből állott, volt benne 3661 drb érem és voltak könyvek. A régiségek becsértéke volt 9862 korona, az érmeké 522 korona; ez utóbbiakból a fölösleges példányokat eladták 516 koronáért és az éremszekré-

nyért 100 koronát reménylenek. — Egyéb módon is jelentékenyen gyarapodott a régiségtár és éremtár és elég kimerítően ismertetik a többi növedéket. A Pongrácz-féle régiségekről szerettünk volna részletes jellemzést kapni. A többi gyűjtemény is jelentékenyen gyarapodott, részben egyesek áldozatkészségéből, nagyobbára azonban állami támogatással. Az egyesület kiadása 1904-ben 3930 koronával vannak előirányozva 14 tétel alatt, melyek közt hiába kerestünk előirányzatot a társulati gyűjtemények gyarapítására, csupán a bevételből remélhető felesleget szánták «részben a gyűjtemények gyarapítására». A társulati tagok száma ez idő szerint kevéssel túlhaladja a kétszázat, a mi azt tanusítja, hogy a társadalom érdeklődése nincs arányban az állam, a város és a megye áldozatkészségével. A múzeumi látogatók számáról nem szól az évi jelentés. *a. c.*

A TEMESVÁRI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIT ismerteti dr. *Berkeszi* István a gyüjtemények őre.* A déli vidék történeti életében a török kor pusztulást és megszakítást jelent, azért a déli vidéken az 1716 előtti időből jóformán csak oly emlékek vannak, melyeket a föld óvott meg; erre helyesen figyelmeztet bemutatása elején a szerző.

A múzeum földalatti helyiségében őriznek a dunai limes tájékáról és Pannonia aviából származó római kőemlékeket, sírládákat, mérföldmutatókat és oltárokat, valamint római téglákat. Ugyanott vannak románkori szobrászati maradványok a hajdani titeli apátsági templomból, törökkorbéli emlékek Lippáról és Temesvárról. Az ujabbkori tárgyak közt szerepelnek vaskályhák domborműves lemezei, czéh- és szállójelvények, Temesmegye 1848 előtti hiteles vásári mérlege, régi pénzesládája s egy régi harang.

Földszinten és egy emeleti szobában folytatódik a régiségtár.

A neolithkorból itt őrzik az ó-bébai, beregszói, dinnyási és paráczi leleteket. Hat vörösréz csákány és egy lapos véső képviseli a rézkort.

A bronzkort és a korábbi vaskort képviselik az irodalomban is ismert leletek, nevezetesen a dubováczi, vattinai, verseczi, nadály-erdői, mosniczai, gádi, kubini, ulmai, temesvári, károlyfalvi s egyéb leletek. Érdekes emlékek származnak Gyertyánosról, Jobistyéről, Monostorról és Orsováról, Törökszákosról, Békásról és Temeskutasról. A régibb középkor leleteiből a legjelentékenyebb a dettai s a későbbi középkoriakból az ernesztházai ékszerlelet. Megvan egy újabbkori fegyvergyűjtemény kezdete, vannak szelenczék, pipák, van órák sorozata, mely már 113 darabra emelkedett, nem hiányzanak újabbkori cserép és porczellántárgyak, üvegek, délvidéki ékszerek, pecsétek és kegyeleti emlékek. Itt először kapunk vázlatos kimutatást a Pongráczféle régiséggyűjteményről, melyet állami segítséggel 1903-ban szereztek meg. Pongrácz Imre nyug. honvédőrnagy Orsován lakván, az ott kinálkozó alkalmakat régiségek gyüjtésére felhasználta és tíz év alatt hozott össze 2702 db régiséget meg 3361 db érmet. A régiségek közt legtöbb őskori és antik. Van nyolcz rézszerszám,

* Az ismertetés egy fejezet Bellai József müvében «Temesvár szab. kir. város közművelődési intézményei» Temesvár, 1904. 84—99 l.

sok őskori bronzszerszám, fegyver és ékszer, valamint néhány minta bronzok öntésére. Az antik tárgyak közt van mintegy 25 db bronzszobrocska. Minden korbeli fibula van 350 db és talán legérdekesebbek azok a félig készen öntött, de még egymással összefüggő és nem csiszolt fibulák tömbjei. Van 210 gyűrű. 183 fülönfüggő, 117 db vésett domborműves kő, 41 db római bronzkulcs és egyéb szerszám. Ereklyekereszt van 28 és kegyérem meg ereklyetartó 19 db. Római cseréptárgyban sincs hiány, egyebek közt hat db bélyeges tégla van. A lajstrom szerint van római és régibb középkori ékszer egészben 300 db és közte 11 db zománczos; a vas fegyverek száma a nyolczvanat haladja túl. Külön említ a lajstrom néhány emléket a 48/49-es szabadságharczból, délszláv ékszerekből álló gyűjteményt és néhány török régiséget.

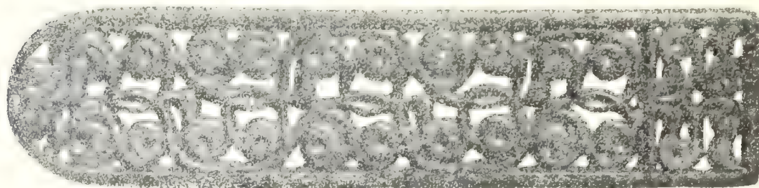
A múzeum éremgyüjteményének a magja Ormós Zsigmond hagyatékából származik, akkor 9000 db érmet megvettek 4500 frtért, az 1903-ik év végén volt az éremgyüjteményben 15,474 db. Öt tárlóban állítottak a közönség elé érmeket, ezekből három helyi vonatkozásaik miatt érdekes sorozatokat tartalmaznak. Nevezetesen külön helyezték el a Dacia meghódítására vonatkozó római érmeket, külön a Viminaciumban és Daciaban készült római pénzeket és egybeállították a Temesvárra valamint Délmagyarország egyéb helyeire vonatkozó emlékérmeket. A régiségtárral kapcsolatos szakkönyvtár 1200 kötet és füzetet tartalmaz. A képtár és oklevéltár valamint a természetiek ismertetését mellőztük. *d. d.*

A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK ORSZÁGOS FELÜGYELŐSÉGE kiadta jelentését az 1903. évi működéséről. A főfelügyelőség hatósága alatt az 1903-ik évben állott 45 régiségmúzeum, kettővel több, mint volt az előbbi évben, könyvtáraktól és egyéb múzeumoktól eltekintve, melyekre itt nem terjeszkedhetünk. A ff. megkülönböztet helyi érdekű múzeumokat és olyanokat, melyeknek működési köre «az illető országrész egész területére kiterjeszkedjék» és melyek a szomszédos területek kisebb múzeumaival szemben mint «a vidéki közgyűjtemények hálózatának megannyi góczpontjai, a vezető hivatását töltsék be». Kolozsváron kívül Pozsony, Pécs, Kassa, Debreczen, Szeged és Temesvár volnának ily góczpontok. Az állami segélyezésekre szánt összegből minden évben előbb egy-egy nagyobb összeget hasítanak ki valamely ily első góczpontbeli múzeum számára, azután kerül az életképes másodrangú múzeumok nagyobbarányú fejlesztésére a sor. 1903-ban 64,000 volt a segélyezésre szánt összeg. Ebből 25,000 koronát a kassai múzeum földalatti helyiségeire fordították, a fönmaradó összegből 12,000 korona jutott a régiségtáraknak, úgy hogy két-két múzeum kapott 800 koronát, négy-négy kapott 600 koronát, öt-öt kapott 500 koronát, hét-hét kapott 400 koronát, négy-négy kapott 300 koronát s így huszonkét múzeum részesült állami segélyben. Négy múzeum kapott szekrényeket. Kutatásokra, beszerzésekre és gyűjtésekre 15,678 korona és 43 fillér állott a ff. rendelkezésére ; ebben az összegben a mult évben a régiségtárak nem részesültek. Szakkönyvekre szánt összegből 600 koronát költött a ff. a «Magyarország történelmi emlékei az 1896-iki ezredéves országos kiállításon» czímű díszmunka 30 példánya vételárának második évi részlete fejében.

Az 5394·24 koronára menő rendezési rovatból 1650 korona ment a kassai múzeum rendezésére kiküldött min. biztos tiszteletdíjának kiegészítésére, azon kívül kisebb tételekben fordítottak 1592·96 koronát öt múzeum berendezési költségeire. A kiadványokra szánt összegből 1903-ban 4000 korona ment a kassai múzeum nagyobb és kisebb lajstromára. Építkezésekre egészben 14000 koronára menő segélyt kapott négy vidéki múzeum. — Néhai Mihá1dy János régiséggyűjteményét a veszprémi múzeum kapta ajándékul. A vidéki múzeumok kezelői számára ez évben néprajzi és őstörténelmi tanfolyamot tartottak, az utóbbival meg volt bizva Bella Lajos tanár. A ff. központi személyi és dologi kiadásainak összege volt 25,289·23 korona. A jelentés terjedelmesen szól (22—81. ll.) az állami felügyelet alatt álló gyűjtemények 1903. évi állapotáról. A jelentésből itt csak oly adatokat közlünk, melyek az «Arch. Ért.»-nek a múzeumoknak és társulatoknak szánt egyéb közléseit kiegészítik. Az *aradi* Kölcsey-egyesület 1902. évi működésérél Jancsovics Ferencz titkár által szerkesztett jelentés létezik. — *Aranyos-Maróthon* még nem birťák kiadni az 1898-ban kapott állami segélyt. — *Bártfán* a régi városházat rendezik be sárosmegyei múzeumnak. — *Beszterczebányán* a Mátyás-házat alakítják múzeumi épületté, a helyreállitás költségét 30,958·53 koronára tették. — A *békéscsabai múzeum* részére kulturpalotát terveznek. Várjuk a gyulavarsándi, békéscsabai, gyulai, szentandrási és kismegyeri ásatások közzétételét. — *Debreczenben* városi múzeumot terveznek. — *Deésen* a múzeum fejlődésében már 1902-ben állott be fennakadás. — *Déván* arra törekednek, hogy a múzeum számára a régi Bethlen-féle várkastélyt kapják. — Az *esztergomi múzeum* a nagyközönség számára jóformán teljesen hozzáférhetlen és a ff.-nek az odajuttatott állami segélyek teljes felhasználásáról nem volt alkalma értesülést szerezni. — A *felkai* Tátramúzeum hét darab régi himzést és kilencz XVIII. századi ezüstérmet vásárolt. — A *gyulai múzeum* a mult évben sem adott életjelt. — *Gyulafejérvárott* a gyűjtemények az újonnan elfoglalt épületbe is annyira fölszaporodtak, hogy az épület kibővítése válik szükségessé. — Az *ipolysági múzeum* a mult évben nem kapván állami segélyt, vezetői a vármegyei emlékek ajándék útján való összegyűjtésére szorítkoztak. — *Korponán* az ú. n. Alsókaput szánták a városi régiségeknek. A *kecskeméti* muzeum vezetője, Kada Elek polgármester, Benepusztán, Bugaczmonostoron, Lajosmizsén, Nyirben, Borbason, Kúnhesen, Szikrában és Ujfaluban intézett rég ásatásokat, melyről szivesen vennénk közelebbi hírt. — A *keszthelyi múzeum* a páhoki sírmezőben végeztetett ásatást és a kékkuti római épületmaradványokat tárta föl. — A *magyaróvári múzeum* számára dr. Sötér Ágost fáradhatlanul folytatja az ásatásokat; legutóbb Oroszvárt ásatta föl az ezredik sírt. A becses eredmények közzétételét várva-várjuk. — A *máramarosszigeti múzeum* helyisége nem alkalmas tárgyainak szakszerű felállítására. — A *miskolczi múzeum* ásatott a tiszakeszi urnatemetőben, de ásatásáról még nem adott jelentést. — A *nagyenyedi főiskola múzeuma* is tetemesen gyarapodott ásatásokból, melyekről még nincs hír. Ásatásai folytak Fogarasi Albert és Bodrogi János tanárok vezetése alatt a következő helyeken: Marosdécse, Lőrinczréve, Megykerék és Kissolymos, Csáklya, Magyarborgó, Maroskapud, Pókafalva és Oláhbogát. 1895 óta félbemaradt a leltá-

rozás és a régiségtár nem volt a nagyközönség számára nyitva. — A *nagykárolyi múzeum* anyaga a vármegyei levéltárban a levéltárnok gondozása alatt áll; a vármegye 1903-tól kezdve évenként 2000 koronát szánt reá, az állam 1903-ban adott neki 500 koronát. — A *nagyváradi múzeum* eddig csak bemeneti díjért volt látható, sem a nagyközönség, sem a helyi tényezők nem érdeklődnek iránta; a múzeumegyesület tagjainak száma 80-ra apadt le és sem a város, sem a megye, sem az egyházmegye nem részesíti anyagi segélyben, csupán az állam tartja benne a lelket; 1903-ban is 650 koronát adott neki. — A *nyiregyházi múzeum* a megyeháza földszintjén a dr. Jósa András buzgalmából tetemesen megnőtt gyűjteménye terjedelmesebb helyiséget nyert. — A *nyitrai múzeum* szekrényekkel való berendezése folyamatban van, itt fogják a föloszlatott Matica Slovenszka gyűjteményeit fölállítani. — A *pécsi* múzeumot Marossi Arnold czist. r. főgymnasiumi tanár közreműködésével Wosinszky Mór rendezi. A gyűjtemény zöme az állam által megvett Juhász-féle régiséggyűjtemény. — A *pozsonyi múzeum* végleges elhelyezése függőben van; a múzeum érdemes őre Helmár Ágost egy nyugatmagyarországi múzeumegyesület megalapításán fáradozik. — *Rimaszombatban* megyei múzeumot nyitottak meg a közönség előtt, most múzeumtársulatot is terveznek. — A *selmeczbányai* múzeum számára a város megvette a Schmeer-féle éremgyűjteményt; az Óvárosban rendezett régi ásatás középkori épület alapjait derítette ki. A *sepsi-szentgyörgyi múzeum* új épülete számára társadalmi úton gyűjtött pénzért alkalmas telket szereztek. Az 1902-ik évben a régiségek gyarapodása 679 drb volt; régiségek vételére 301·13 koronát fordítottak; az 1903-ik évben 355 drb régiséggel gyarapodott a muzeum. — A *sopronyi múzeum* az 1902-ben megszerezte az «Arch. Ért.»-ben közzétett darufalvi ezüstleletet és ásatott Kopházán, 1903-ban ásatott a Dörföl melletti Purgstallon, a szóváti halmon és más helyeken; mindez ásatásokról várunk megfelelő jelentéseket. — *Kismartonban* az ott fölásott római régiségeket külön múzeumban fogják megőrizni. — A *szabadkai múzeum* nem ad rendes jelentéseket, egyébként szépen fejlődik; az 1903-ik év első felében 381 drb régiséget gyűjtött és ugyanazon idő alatt a látogatók száma a 6000-et meghaladta. A város eddig 400 koronát adott a múzeumnak, ezután 1000 koronát fog adni. Az egyesületnek 210 tagja van. A szabadkai múzeum más 17 vidéki múzeum hozzájárulásával egy szakközlöny létesitésének szükségét látja, mely az összes hazai múzeumok «egymással való érintkezését» mozdítaná elő. A szabadkaiak sejtik, hogy szükség van egy időről-időre megjelenő kiadványra, de nem tudták igazi okát adni, hogy miért van reá szükség. Kell egy kiadvány, mely a vidéki múzeumokban év-év után az állam javadalmából és egyéb úton felgyűlő tetemes emlékanyagról részletes kimutatást ad s így ez anyagot a tudomány számára értékesíti; e nélkül az a tetemes tőke nem kamatozik a hazai tudománynak. Igaz, hogy ily föladat megvalósítása sok költséggel és sok fáradtsággal jár. — A *szatmári* múzeumnak a társadalomban alig van támasza, a város s a megye pedig épen nem áldoz reá; a gyűjteményeket arra nem alkalmas helyen tartják és nehezen hozzáférhetők. — A *szegedi múzeum* szervezeti szabályát módosítják és nagyobbkörű autonomiát készülnek neki adni. A gyűjtemények gyarapodása újabb múzeumi építkezést igényel. —

A *szegszárdi múzeum* 1902-ben nyilt meg a közönség számára. 1902-ben ásatások és vásárlások utján 1540 db régiséget szerzett; 1903-ban a régiségekre kapott állami segélyből a regölyi ásatás és vásárlások utján 372 db régiséget szereztek. Az 1903-ik év végén 36,673 db régiség volt a múzeumban; ugyanezen évben a gyűjteményeket díjtalanul 2342 ember, belépő díj mellett 298 egyén látogatta. — A *szentesi múzeum* várja végleges elhelyezését. Az 1902. év végén volt a múzeumban 9417 db régiség és 9307 régi pénz. — A *szombathelyi múzeum* új épületének a terve készen várja a megvalósítást. — A *turócz-szent-mártoni tót múzeum* rohamosan gyarapodik és összezsúfolt gyűjteményei várják a megfelelőbb fölállítást. 1902-ben a múzeumot fentartó társulatnak 587 tagja volt, a régiséggyűjtemények ajándék czímén 1949 tárgygyal gyarapodtak, vétel útján 257 tárgygyal. — A *váczi múzeum* gyűjteményei végleges elhelyezésére múzeum-épületet terveznek, melynek számára Vácz városa alkalmas telket ajánlott föl. Az 1901. évben kapott állami segélyből 26 régiséget szereztek. A múzeumi gyűjtemények mostani állapotáról nincsenek a ffnek közelebbi adatai. — Veszprémben a vármegye 1902-ben létesített múzeumot, a múzeum élére Laczkó Dezső kegyesr. fögymn. tanárt választották meg. A vármegye házán 12 szobát kaptak a gyűjtemények elhelyezésére. A múzeum első jelentékeny gyűjteménye a Miháldy János-féle, melyet az állam 1902-ben megvett; ez a gyűjtemény nagyobbára veszprémmegyei leletekből áll. A gyűjtemény rendezésében és fölállításában Wosinszky Mór és az igazgatón kívül közreműködtek K. Paur Ödön és Rhé Gyula urak.

Szíjvég aranyból, lelték Albaniában.
Lásd Jahrb. der k. k. Zentral-Comm 1903 I. 286 l

Aranycsatt Albaniából.
Lásd Jahrb. der k. k. Zentral-Comm. 1903. I. 284. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

MAGYARORSZÁGI ÖTVÖSÖK 1732-BEN.

A magyar ember pompakedvelő, ékeskedő természetéről volt ismeretes. Mindig szerette az ékköveket s a nemes fémekből készült ékszereket. Azt kellene tehát következtetnünk, hogy Magyarország az ötvösök Eldorádója volt. Valamikor talán úgy is lehetett, de 1732-ben, a mikor az alább ismertetendő kimutatások készültek, még nem nagy időköz választott el a szatmári békétől, mely az évszázados belvillongások sorozatát berekesztette. Az országnak még nem igen volt ideje magához térni. A birtokos nemes osztály pusztulásnak indúlt, a polgárság még nem eléggé tömörült a városokban és vagyoni jólétre nem kaphatott, a jobbágynak, a parasztnak meg sohase telt úri passzióra.

Mindezt figyelembe kell vennünk, mikor az 1732-iki összeírás eredményét mérlegeljük.

Ez összeírás egy 1732 jan. 26-án kibocsátott kormányrendeletnek köszönhető. A rendelet tartalma elárulja, hogy a kibocsátónak nem az volt a tulajdonképeni czélja, hogy az ötvös-mesterség fejlettségéről tájékozást szerezzen. A rendelet ugyanis két irányban kívánt felvilágosítást. Először arról, hogy milyen fajtájú, minőségű, értékű és mennyiségű idegen pénz forog az országban s csak másodszor, ezzel kapcsolatban arról, hogy *hány mesterember foglalkozik nálunk aranyművességgel, hol tanulták mesterségüket, milyen minőségű és mennyiségű művet készitenek, megélhetnek-e munkájokból, végül pedig a zsidók és czigányok nem okoznak-e nekik káros versenyt?*

A törvényhatóságok tisztességgel igyekeztek megfelelni a fölvetett kérdésekre, ámbár egyik másik adós maradt a felelettel. Nem látjuk pld. Bereg, Bodrog, Csanád, Gömör, Tolna, Trencsén, Vas vármegyéket; a kiváltságos városok közül Bakabányát, Kismartont, Libetbányát, stb. Lehet különben az is, hogy ezek jelentései elkallódtak. E hiányok mellőzésével is elég hű képet nyerünk *a magyarországi ötvösség akkori állapotáról.* Mert csak az ötvösökre vonatkozó részt ismertetjük most. Az idegen pénznemek forgalmáról szóló jelentéseket — bár szintén érdekesek és tanulságosak — mellőzzük. De hogy a közlendőket minél teljesebbé tegyük, a városoknál felhasználtuk az 1715. és 1720. évi országos adóösszeírásokban a tárgyunkra vonatkozólag foglalt

adatokat, melyek kivált az 1732-ki hiányok némi pótlására tesznek jó szolgálatot.*

*

Abauj vármegye 1732 márcz. 22-én jelenti, hogy tudtával az egész vármegyében nincs máshol aranyműves, csak *Kassa* városában.

Arad vármegye császári provisoratusa 1732 okt. 7-én jelenti, hogy kebelében csak *Arad* kamarai városában van körülbelől két év óta két aranyműves, az egyik magyar, a másik zsidó ; amaz zsellér módjára lakik, ennek háza van. A magyar Szegeden tanulta a mesterségét, a zsidó pedig Lengyelországnak Ludmirus nevű helységében. Leginkább ezüstműveken dolgoznak, de keresetük oly csekély, hogy a napi szükségletüket alig fedezi.

Árva vármegye területén egyetlenegy ötvös se volt.

Bács vármegye jelentése szerint, minthogy nincs az egész vármegyében olyan helység, mely ötvös munkákra rászorulna, ennélfogva nincs aranyműves sem. Azt sem tapasztalták, hogy zsidók és czigányok foglalkoznának az ötvösséggel.

Baranya vármegye 1732 márcz. 10-én jelenti, hogy csak *Pécs* városában lakik aranyműves, számszerint négy, ú. m. *Radovics* Simon, a ki Budán, *Lebi* János, a ki Bécsben, *Zinzedek* János, a ki Nagyszombatban és *Kolarovics* András, a ki Eszéken tanulta mesterségét. Az első 5, a második 3, a harmadik 4, a negyedik 3 lat ezüstöt dolgoz fel évenként, miként azt — személyesen megjelenvén — előttünk hitelesen beigazolták. A miből nyilvánvaló, hogy sanyarúsággal tartják fenn magukat. Zsidók és czigányok, a kik beleavatkoznának ebbe a mesterségbe, nincsenek a vármegyében.

Bars vármegye jelentése szerint *Léván* van három ötvös és *Szentkereszten* egy. A Léván lakók közül *Szilágyi* János Komáromban tanulta mesterségét. Az országos vásárokra szokott 12, 13 próbásnál nem kisebb ezüstműveket készíteni, azonkívül megrendelésre olyan ezüstből, a milyet adnak neki. Mestersége gyengén jövedelmez, úgy, hogy inkább mezei gazdaságából tartja fenn magát. Veje *Polgár* János Kassán tanult, se földje se háza nem levén, zsellérkedik. A harmadik ötvös Nagyszombatban tanult. Saját ezüstje nincs, olyan ezüstből dolgozik, a milyet adnak neki. Az oszláni járásban Szentkereszten lakónak *Peterecz* Miklós a neve, Körmöczbányán képezte ki magát néhai *Frajzajzen* Jánosnál. Saját ezüstjéből dolgozik rendesen 11 próbás műveket, de rendelésre is csinál a megrendelők tetszése szerinti minőségben. Egyébiránt gazdálkodik is s így kettős foglalkozásából tisztességesen éldegél.

Békés vármegyében, mint újtelepítésű megyében, nincs aranyműves, se keresztyén, se zsidó, se czigány.

Bihar vármegye 1732 ápr. 3-án jelenti, hogy *Váradon* van három, *Diószegen* egy aranyműves, a kik mesterségüket mindnyájan az országban tanulták. A nekik átadott ezüstből szoktak 8—14 próbás műveket készíteni. Jövedelmük csekély. Nem tapasztalták, hogy zsidók és czigányok űznék ezt a mesterséget.

Csongrád vármegyében csak *Szegeden* van néhány aranyműves, a kikről a város adhat kellő jelentést.

* Az 1715 és 1720. évi adatokat Tagányi Károly t. barátomnak köszönöm.

Esztergom vármegyében egy aranyműves se volt, se keresztyén, se czigány, se zsidó.

Fejér vármegyében se volt semmiféle nemzetiségű vagy vallású ötvös. *Székesfejérvárott* lakik ugyan egy, de arról a városnak kötelessége jelentést tenni.

Győr vármegye 1732 szept. 3-án jelenti, hogy csak *Győr* városának alsó városában lakik három aranyműves ; az egyik nemes ember, a másik polgár, amaz Győrben, ez Nagyszombatban tanult. Leginkább megrendelésre dolgoznak, olyan ezüstből, a milyet adnak nekik. Eladásra egyik-egyik öt-hat font ezüstöt dolgozik fel évenként, rendszerint 12 próbásakat. A polgári származású ötvös még úgy ahogy megél, de a nemesnek a jövedelme még a konyhára se elég. Panaszkodnak harmadik társukra, egy Ausztriában tanult németre, a ki a katonatisztek oltalma alatt ötvösmunkákat is teljesít, jóllehet csak német kardokat volna szabad készítenie s fényeznie.

Heves- és Külső-Szolnok vármegyékben Gyöngyösön van két aranyműves : *Morik* János és *Czipra* Ferencz. Amaz Nagyszombatban *Bizonyi* Jánostól, emez Nagybányán *Ocsovay* Dánieltől sajátította el mesterségét. Olyan minőségű és mennyiségű ezüstöt dolgoznak fel, a milyent adnak nekik. Egyébként ha korcsmárosságot nem űznének, koldulni járhatnának.

Hont vármegyében a bányavárosokat nem számítva, a kishonti járásban : *Rimaszombatban* öt aranyműves volt, valamennyi odavaló születés. Mesterségüket otthon tanulták, de mint a felsőmagyarországi czéhek szövetségének tagjai, további tanulás czéljából 2—3 évig vándorlegényeskedtek is. Mesterségüket csak úgy űzik, ha a munkaadó anyaggal ellátja őket, a miből oly csekély bért kapnak, hogy házi gazdálkodás nélkül nem volnának képesek magukat fentartani. Hogy czigányok és zsidók is űznék ezt a mesterséget, arról nem hallott a vármegye.

Jász-Kun kerületek adminisztratora Orczy István a rendeletnek csak az idegen pénzforgalomra vonatkozó részére terjeszkedett ki, semmit se szól az aranyművesekről.

Komárom vármegyében Révkomárom városában négy aranyműves volt, ú. m. : 1. *Nagy* Mihály, mesterségét szülővárosában Révkomáromban tanulta néhai *Gyurakovics* Mihály mestertől. 2. *Péchváradi* Sámuel helybeli születésű, atyjától, szintén Samueltől tanult. Öregsége miatt már nem dolgozhatik. 3. *Repka* György a trencsénvármegyei Dubniczán született, ugyanott tanult *Pék* Boldizsár mestertől. 4. *Nánay* Imre komáromi születésű, a fent nevezett ifj. Péchváradi Sámuel tanítványa. A csekély kereslet miatt vásárokra szoktak dolgozni rendesen 12 próbás ezüstből. 13 próbás ezüstből csak különös megrendelésre dolgoznak. Munkájukat *bizonyos jel rányomásával* hitelesítik, mely jelet az ottani *ötvösczéh már kétszázad óta használ.* E négy aranyművesen kívül sem ebben a városban, sem a vármegyében nincs senki, a ki titokban űzné ezt a mesterséget. Nagy kárt okoz azonban a nevezett iparosoknak egy *zsidó*, a ki a várparancsnok oltalma alatt az ezüstöt vásárokon s kézalatt összeszedi s tőle kénytelenek a helybeli ezüstművesek drágábban átvenni. Saját ezüstjökből alig 20 uncia súlyút tudnak feldolgozni, minek következtében, ha árendás földön nem gazdálkodnának, meg se tudnának élni.

Közép-Szolnok vármegyében csak *Zilahon* van egy aranyműves, munkája annak is ritkán akad; inkább földmívelésből él.

Kővár vidékén nem volt egyetlen aranyműves se; zsidók, czigányok se foglalkoztak ötvösséggel.

Kraszna vármegye 1732 febr. 23-ki jelentése hasonlóan szól, mint Kővárvidéké; de már az ugyanaz évi szept. 18-ki jelentésében két új jövevény aranyművesről ad hírt, kik közül az egyik: *Kecskeméti* Pál, a ki állítólag Kolozsvárott tanult *Katona* Pálnál, jelenleg nem dolgozik, mert börtönben ül. Ugyanis a *homlokára sütött bélyeg* szerint Somlyó város törvényszéke aug. 26-án elitélte, mert a mult években az erzsébetvárosi örményeket megkárosította; a rábízott fémmel elszökött, de Somlyón elfogatott. A másik szintén *Kecskeméti*, de András, Debreczenben tanult *Márjalaki* Pálnál; Somlyón lakik, 12, 13 próbás ezüstből szokott dolgozni; munkájából megéldegél.

Liptó vármegyében két aranyműves volt, az egyik *Verbiczén*, a másik *Németlipcsén;* amaz Zsolnán, ez Trencsén városában tanult. Saját anyaguk nincs, azt dolgozzák fel, a mit kapnak; az pedig igen kevés, úgy, hogy nagyon szűkösen tengődnek.

Máramaros vármegyében Máramarosszigeten volt két aranyműves, a kik Erdélyben tanulták mesterségüket. Minthogy pedig a vármegyében a külföldi de még a hazai pénz forgalma is igen csekély, még megbízásból is alig kapnak ezüstöt; maguk szerezni pedig képtelenek, úgy hogy mesterségük teljesen pang.

Mosony vármegyében két aranyműves volt, az egyik *Reiter* János-György *Óváron*, a másik *Spada* János *Nezsiderben*. Utóbbi Bécsben tanult. Saját anyagából egyik se dolgozik, annyira szegények; csak ha megbízásból kapnak munkát s hozzá való anyagot.

Nógrád vármegyében Losonczon élt egy aranyműves, a ki Győrött tanulta mesterségét, melyhez nem ért; haszontalan ember, a kire csak végső szükségben bíznak néhanapján munkát.

Érdekes, hogy öt hónappal később kelt jelentésében már két ötvöst vall be a vármegye. Mindenikről megjegyzi, hogy «ne nomine quidem magistrorum aurifabrorum digni» (nem méltók az aranyműves-mester névre). Az egyik *Losonczon* lakik s valószinűleg azonos az első jelentésben említettel, jóllehet akkor azt írta, hogy Győrött tanult, most pedig azt, hogy Komáromban *Deák* István mestertől. *Vajda* Mihálynak hívják és komáromi születés. Még hitványabb mesterember nála *Podmaniczky* Gábor, a ki *Füleken* lakik, ott is tanulta az apjától a mesterséget.

Nyitra vármegye valóságos Eldorádója volt az aranyműveseknek. A vármegye tizennégyet sorol fel jelentésében s ebbe a számba nincsenek fölvéve a Szakolczán lakók. 1. *Siffinger* Gottfrid *nyitrai* lakos, osztrák illetőségű. Kirchbergben született, mesterségét az ausztriai Stukrauban tanulta. Tetszésszerinti munkát csinál, de kevés dolga van s inkább csekély gazdaságából tartja fenn magát. 2. *Zlatnik* György szintén nyitrai, magyar születésű, Trencsénben tanult. 3. *Horváth* István *nyitrai* lakos, az előbbivel együtt tanult. Jelenleg nem űzi a mesterségét, hanem korcsmásoskodik. 4. *Baiza* György, dub-

niczai (Trencsén) születésű, Komáromban tanult. Négy éve lakik *Érsekujváron*. Tisztán mesterségéből tartja fenn magát. 5. *Staimon* János, körmöczbányai születés; ott is tanult. Tizenegy év óta lakik *Bajmóczon*. Megrendelésre dolgozik olyan anyagból, a milyet kap, leginkább 10, ritkán 12, 13, 14 próbás műveket. 6. *Bazala* Pál, négy év óta *Nagy-Tapolcsányban* lakik; nyitraszerdahelyi születés és Beszterczebányán tanult. 7. *Szabény* János, *Szeniczén* lakik, Szakolczán tanult; nyomorúságosan él. 8. *Kholler* Ferencz bajor ember, Bécsben tanult. *Galgóczon* lakik, vásárokra és saját anyagából nem dolgozik, csak ha megrendelést kap. 9. *Bori* István, szintén *Galgóczon* lakik, liptói származás. Trencsénben tanult. Előbb Verbón, azután meg Nagyszombatban lakott. Munkája után él, de nyomorúságosan. 10. *Millmon* Károly-Gusztáv *vágujhelyi* lakos leginkább zsidóknak dolgozik és pedig aranyból, melybe drága köveket is illeszt. Bécsből jött s Brandenburgnak Perlin (Berlin) nevű városában tanult. 11. *Szkala* György szintén *vágujhelyi* lakos, Trencsénben tanult. Vásárokra nem dolgozik. Részben mesterségéből, részben gazdaságából él. 12. *Babusik* György *Vágujhelyen* lakik, Trencsénben tanult. Dolgozik aranyból, ezüstből, drágakövek befoglalását is eszközli. Más portékákkal is kereskedik. 13. *Mrvik* János szintén *vágujhelyi* ötvös; itt is tanult meg Nagyszombatban. 14. *Ruffusz* Dániel Trencsénből telepedett *Felsőbotfalvára*. Olyan próbás ezüstből dolgozik, a minőt kap, azonkívül földet bérel.

Pest vármegye területén nem volt aranyműves. *Kecskeméten* van ugyan egy-két ötvösnek nevezett iparos, de ezek nem érdemlik meg ezt a nevet, mert csak női munkákat díszítő himzésekkel foglalkoznak.

Pozsony vármegyében a szab. kir. városokon kívül csak *Váralján* voltak ötvösök, ú. m. *Hercz* Leo nevű sziléziai származású, Lengyelországban tanult zsidó. Már 30 éve lakik Magyarországon, de mivel nem czéh-mester, ezüstből teljességgel nem dolgozik, hanem leginkább női aranygyűrűket csinál, azt is ritkán, úgy, hogy inkább a szokott zsidós kereskedésből tartja fenn magát. — Ugyanott lakik egy Borbála nevű asszony, a Bécsből származott *Jung* János-Lőrincz aranyműves felesége, a kinek a férje mintegy fél éve eltünt s nem tudni él-e, vagy meghalt. Ez az asszony segéddel dolgoztat, jobbára női arany ékszereket és pedig az ilyesmivel űzérkedő zsidók részére. — Van egy másik asszony is Regina nevű, a Sziléziából származott *Engl* Benjamin özvegye, a ki *Duches* József zsidó segéddel dolgoztat, szintén csak aranyból, a mint kap valakitől hozzá való anyagot.

Sáros vármegyében, a sz. kir. városokat kivéve, nem volt aranyműves; czigányok és zsidók se űzték ezt a mesterséget.

Sopron vármegye jelentése megegyezik Sároséval.

Szabolcs vármegyében csak *Kisvárdán* vott egy aranyműves, a ki Szatmárnémetiben és Kassán tanult. Különben alig érdemli meg az aranyműves nevet, mert dolga nagyon ritkán akad.

Szatmár vármegye 1732 máj. 26-ki jelentésében csak az idegen pénzek forgalmáról szól, ellenben az aranyművesekről hallgat.

Szepes vármegyében a két sz. kir városon kívül csak *Szomolnokon* volt egy aranyműves, a ki igen ritkán gyakorolja mesterségét.

Torna vármegyében egyetlen aranyműves se volt ; zsidók és czigányok se űzték ezt a mesterséget.

Túrócz vármegyében se volt aranyműves ; a czigányok a fazekas mesterséget űzik, a zsidók pedig ki vannak tiltva a vármegyéből.

Ugocsa vármegye azt jelenti, hogy az ő területén nincsen olyan város, a hol aranyművesek foglalkozhatnának.

Ung vármegyében Ungváron volt két s *Or* faluban egy aranyműves, a kik részben Debreczenben, részben Kassán tanultak. Munkát nem igen kapnak, mert a rájok bízott anyaggal visszaélnek.

Zala vármegyében nem volt aranyműves.

Zaránd vármegyében szintén nem volt.

Zemplén vármegyében három ötvös volt és pedig *Tályán Kecskeméthi* András, mintegy 36 éves ; ezelőtt 10 évvel Kassán tanulta a mesterséget *Debreczeni* Andrástól. Dolgozik aranyból, ezüstből és pecséteket is vés. *Sárosnagypatakon Gyarmathi* János 48 éves, Győrött és Debreczenben végül Kassán tanult *Debreczeni* Andrásnál. Aranyból, ezüsből dolgozik és pecséteket is vés. *Tokajban Trocsányi* Ferencz 36 év körüli, szintén *Debreczeni* András tanítványa. Arany, ezüst munkákat csinál és pecséteket is vés.

Zólyom vármegyében, a sz. kir. városokon kívül, *Radvány* városában volt egy *Peringer* Jeromos nevű ötvös, ki Pozsonyban tanult. Ezüst munkákat é gez, ritkán a magáéból, hanem inkább a megrendelő anyagából. Zsidók a bányavárosok közelsége miatt nem tűretnek a vármegyében, czigányok pedig csak a kovácsmesterséget űzik.

*

Bártfán négy aranyműves lakott, kettejük ott helyben tanulta mesterségét, a másik kettő Eperjesen. A lakosság nagy szegénységgel küzködvén, nem tud nekik munkát adni, minélfogva más megélhetési módhoz kénytelenek folyamodni.

Ugyanott 1715-ben egy aranyműves volt: *Herlich* Izrael. Elég jó sora lehetett, mert egy kétemeletes házon kívül telke és serfőzési joga volt. Évi jövedelmét mesterségéből 30 frtra becsülték, a kereskedésből pedig 12 frtra.

Bazinban két ötvös volt ú. m. *Vaigel* Ferdinánd beszterczebányai születésű, ott is tanulta mesterségét. Rendszerint 12 próbás ezüstöt dolgozik, néha 8, 9 és 13 próbást, a szerint, hogy milyen anyagot kap. A másik *Müllner* Henrik ágostai születésű, ott is tanulta mesterségét. Munkája alig van, vásárokra nem járhat ; leginkább segédkedik.

1720-ban egy ötvös volt: *Jánoki* János.

Bélabányán egy ötvös volt, a ki Selmeczbányán tanult. Megrendelést ritkán kapott. Rendes kenyérkeresete volt, hogy szenet égetett az olvasztó kemenczék részére. 1720-ban *Glacz* Tóbiás volt az ötvös, kinek évi jövedelmét 8 frtra becsülték.

Beszterczebányán 7 férfi és egy özvegyasszony foglalkozott az aranyművességgel, kik közül *Schüslen* Máté, *Vozar* Pál, *Ramschler* Henrik és *Hanseli* János ott helyben, *Bentschat* György Pozsonyban, *Puskaillen* György és *Polnisch* György-Gotfrid Körmöczbányán tanulták mesterségüket. A város régi szokása

és gyakorlata szerint 14 próbás ezüstöt tartoznak dolgozni, de csinálnak hitványabbat is a szerint, a mint a megrendelők kivánják s a milyen anyagot kapnak. A melyik szorgalmasan utána lát mesterségének, tűrhetően megél belőle.

1715-ben az aranyműves czéh 4 mesterből állott, a kik 100, 50, 30 lat ezüstöt szoktak évenként felmunkálni. Évi jövedelmük 25 rénes fontra tehető.

1720-ban két mester volt a czéhben s két zsellér; amazok körülbelől 50 ftot, ezek 20 ftot keresnek egy esztendőben.

Breznóbányán nem volt aranyműves.

Buda város tanácsa válasz gyanánt az ötvös czéh mestereinek német nyilatkozatát terjesztette föl. E szerint a czéhnek két német és 11 kath. rácz tagja volt, de az utóbbiak közül négy már nem űzte mesterségét. Különben is a mesterség oly rosszul megy, hogy inkább szőlőművelésből és mezei gazdálkodásból élnek. Öten a vásárokra járnak, mert otthon nincs munkájok, csak ketten maradnak állandóan otthon. Sokszor ezeknek sincs munkájuk. A megrendelők kivánsága szerint szoktak dolgozni s azoknak az anyagából. Arra a kérdésre, hogy hol tanultak? azt felelik, hogy a két német mesternek meg van születési és tanulmányi bizonyítványa, azokat a tanácsnak be is mutatták, mikor polgárjogért folyamodtak. A katholikus ráczok közül az öregek a *töröktől* sajátították el az ötvösséget, a fiatalok tanítói pedig az öregek voltak.

1720-ban négy aranyműves volt: *Petrovicz* Ferencz, *Sanftleben* Dániel, *Roth* Benedek és *Franciskowicz* András. Mindeniknek volt háza, szőleje; a két elsőnek 20—20, a harmadiknak 15, az utolsónak 40 rft jövedelme.

Debreczenben 8 férfi és 2 özvegyasszony tagja volt a czéhnek, a kik mind helyben tanultak. Különböző próbáju ezüstöt dolgoznak fel, de a *czéhjelet* csak a 13 próbásra nyomják rá. A mennyiséget meghatározni nem lehet, egyik többet, másik kevesebbet; van olyan, a ki két fontot se dolgoz fel. Panaszkodnak a zsidókra, a kik a városban és a környékbeli falvakban házról-házra járva, a kész ékszereket titkon árusítják s az ezüstöt, aranyat összeszedik.

1715 és 1720-ban 4 ötvös volt: *Komáromi* Mihály, nemes *Márjalaki* János, *Pesti* András és *Békési* István, kik igen szegényesen éltek s csak Pestinek volt nyolcz köblös szántóföldje.

Eperjes város tanácsa szintén a czéh irásbeli válaszát terjesztette föl, melyből kitetszik, hogy hét ötvös volt, de csak kevesen üzték mesterségüket, a többiek öregek és koldusszegények lévén. Négyen Eperjesen tanultak, ketten Selmeczbányán, egy pedig Lőcsén. Szabályaik szerint csak 12 próbás ezüstből volna szabad dolgozniok, azonban már a régi mestereknél szokásba jött nemcsak Eperjesen, hanem a szomszéd szab. kir. városokban, is olyan ezüstből dolgozni, a minőt kapnak a megrendelőktől, kivéve a katonatiszteket, a kik leginkább 13 próbás ezüstből dolgoztatnak. Hogy mennyit dolgoznak fel, megállapítani nem tudják, mert sokszor az ezüst hiánya miatt is huzamosabb ideig semmi munkájok se akad s a legtöbben nem is mesterségükből élnek, hanem gazdálkodásból. Zsidók és czigányok nincsenek ugyan a városban, de vannak egyes polgárok és görög kereskedők, a kik az aranyat és ezüstöt összevásárolják vagy arany, ezüst tárgyakkal kereskednek, különösen vásárok alkalmával.

1715-ben három férfi és két özvegyasszony volt, u. m. *Jacobey* János,

Kiss Szerén, *Mikorda* Jakabné, özv. *Meczner* Mihályné és özv. *Keller* Henrikné. Mindeniknek volt emeletes háza félig fából épült s szántó földje, kaszálója.

Eszéken 1723-ban, mikor a király a czéhszabályzatot megerősítette a köv. ötvös mesterek voltak: *Stepanovics* Máté, *Subanovics* István, *Grogledovics* Gáspár, *Vidovics* Miklós, (Lib. reg. XXXIV. 162. l.)

Esztergom városában az érseki azaz vizi városban két ötvös volt 1715-ben, de ezek még ruházatukat se tudták beszerezni mesterségükből. Hamarosan elpusztulhattak, mert 1732-ben már egyetlen egy ötvös sincs a városban.

Felsőbányán két ötvös volt, az egyik Nagybányán, a másik Erdélyben, Segesvárott tanulta mesterségét. Ez utóbbi már oly öreg, hogy nem tud dolgozni. A másik a környékbeli oláhságnak szokott ruhadíszeket készíteni 10—12 próbás ezüstből, melyet az oláhoktól vásárol. Egész évi munkája nem haladja meg az ötven unciát.

1715-ben *Eötvös* Péternek a nevét ismerjük. Nagyon szegényesen élhetett, mert nem volt semmi ingatlana.

Futakon, Bácsmegyében *Kuningyin* Pável volt az aranyműves 1715-ben. 1732-ből nincs jelentés.

Galgóczról 1732-ben szintén hiányzik a jelentés. 1715-ben *Olt* Mátyás volt az ötvös.

Győr városában *Lentovics* István és *Krinecz* Mihály voltak 1720-ban ötvösök. Ez utóbbi nemes volt s vagyonos ember, két házon kivül 8 kapás szőleje volt. 1732-ből az adatokat olvasd Győr vármegye jelentésében.

Zsolnán 1715-ben *Zlatnik* Jakab volt az ötvös; 1720-ban már csak özvegye említtetik.

Kassán a czéh jelentése szerint hatan űzték az ötvösséget. *Szilassy* György Rozsnyóbányán, *Debreczeni* András Szatmáron, *Hanzlicskó* László Nagyszombatban, *Suller* János Beszterczebányán, *Neudorfer* Gergely Eperjesen, *Rosanszki* András Kassán tanulták mesterségüket. Ha vásárra való munkát dolgoztak, azt 12 próbás ezüstnél alábbvalóból nem dolgozhatták, mert nem volt szabad. Váltó munkát pedig olyan ezüstből, a minőt kezükbe adott a megrendelő. Mesterségük után, ha munkájuk járna, elélhetnének, de az ezüstnek az országszűk volta miatt nagy szegénységben tengődnek.

Szilassy György és *Debreczeni* András már az 1715 és 1720-iki összeirásokban is előfordulnak. Szilassynak különösen jól ment a sora. Évi jövedelmét mesterségéből 50 ftra becsülték, azonkivül volt telke, 27 köblös szántója, 17 ban való kapás szőleje, 9 kaszás rétje.

Az 1715, 1720-iki összeirásokban említtetnek még *Laskai* Mihály és *Ötvös* László. Utóbbinak 50 ft. volt az évi jövedelme.

Késmárkon heten voltak a czéhben: *Szakmáry* Donát, helyben tanult; mesterségét nem igen folytatja, inkább gazdálkodik és borral kereskedik. *Benzur* János, Kassán tanult; a gazdálkodás miatt felhagyott a mesterséggel. *Hell* János, Kassán tanult, ő is inkább gazdálkodik. *Brecz* János Lőcsén tanult, kevés munkájából alig tengődik. *Olmiczer* Jakab, *Szakmáry* Jakab és *Szakmáry* András helyben tanultak; mesterségüket ők is mellékesen üzik, a mint gazdaságuk engedi s munkát kapnak.

1715-ben *Halcz* Dániel, *Eustach* Tóbiás és *Schuller* János említtetnek, a kikhez 1720-ban *Szakmáry* Donát járúl.

Kisszebenben egy aranyműves volt, az is a legnagyobb szegénységgel küzd; 1715-ben szintén egy volt, *Radáczy* István nemes; volt házikója, serfőzője s földje, bizonyosan nem a mesterségéből.

Komárom városában 1715-ben *Rochmonics* János és *Ötvös* Sámuel említtetnek. Öt év mulva új nevekkel találkozunk, két nemes ember, u. m. *Pécsváradi* Sámuel és *Jókaj* Sámuel nevével. Mindeniknek volt háza s 8 köblös szántóföldje.

Korponán 1720-ban *Piscatoris* János volt az ötvös. Az 1732-iki jelentés szintén egy ötvöst említ, megjegyezvén róla, hogy előrehaladt kora miatt munkaképtelen.

Körmöczbányán 9 mesterből állott a czéh, u. m. *Freiseisen* Ferencz Mihály, *Goldberger* Antal, *Zermegh* András, *Fuchs* Ferencz József, *Roszwala* János Mihály, *Frankfurter* Sámuel, *Kastner* János, *Prievorszki* János Mihály és *Freiseisen* Kristóf Keresztély. Zermegh András Nagyszombatban, Freiseisen Kristóf Selmeczbányán tanult, a többiek helyben Körmöczbányán. Szabályaik szerint csak 14 latos ezüstöt volna szabad készíteniök, de a megrendelésre kapott ezüstből a megrendelők tetszése szerinti munkát kell végezniök. Egyébként oly csekély a keresetük, hogy csak négyen tudnak tisztán a mesterségükből megélni.

A fent elősoroltak közül 1715-ben *Zermegh* András és *Goldberger* Antal működött. A nemes *Freiseisen* vagy *Frajzajzen* család ekkor is űzte az ötvös mesterséget, de valószinüleg a fentnevezettek atyái, u. m. János György és Gottfried. Utóbbi egyszersmind hegyinspector is volt. A többiek neve a következő: *Helner* Márton, *Osztertag* Jeromos, *Hofmann* Mátyás, *Klauzer* Mátyás és *Goldberger* Antal. Ez a névsor 1720-ban annyiban módosul, hogy Hofmann Mátyásnak az özvegye veszi át az üzletet.

Kőszegen egy aranyműves volt. Rohonczi születésű; mesterségét az apjától tanulta. Kevés munkája van, egy évben alig dolgozik fel 5—6 font ezüstöt, melyet a szomszéd zsidóktól vesz. Ezelőtt nem régen hárman voltak, de nem tudván megélni, elköltöztek. Egy 1720-iki adat *Obel* Lőrincz nevű ötvöst említ Kőszegen.

Léván 1715-ben két aranymíves volt: *Ötvös* Mihály és *Ötvös* János.

Lőcséről maga a czéh tesz jelentést. E szerint heten vannak, mindannyian tisztességes polgári családból származók. Hárman Lőcsén, ketten Kassán, egy Linzben s egy Selmeczbányán sajátította el mesterségét. Az ezüst próbája, — mint általában a városokban — a 12—14 latos; minthogy azonban *a magyar munkánál* annak az izléséhez kell alkalmazkodniok, a ki az ezüstöt adja és a megrendelést eszközli, ennélfogva 8—11 próbás művet is készítenek. Meg kell jegyezni, hogy a szepesi 13 városban sok a himpellér, a kik rendesen rosz ezüstből dolgoznak. A *zsidók* is foglalkoznak titokban az ötvösséggel, leginkább a Lengyelországból behozott ezüst pénzekből és ékszerekből dolgoznak s a falukon eladják. Nem különben a *görögök* is sok kárt okoznak; de még többet a nem rég felállított *bártfai gyár*, mely a törmelék ezüstöt tömegesen össze-

vásárolja olyan áron, a minőt magános mester ember meg nem bir. Mindezek folytán, de meg az országos pénzszűke miatt az aranyművesek keresete annyira megcsappant, hogy a hét lőcsei mester közül csak egy dolgozik legénynyel; a többi mezei gazdálkodásra kénytelen fanyalodni.

1715-ben 3 ötvös volt Lőcsén: *Kraichel* vagy *Kraiczel* Illés és *Reuter* András. A harmadik, *Mozer* János oly nyomorult, hogy háza se volt. 1720-ban *Reuter* Andrásnak már özvegye említtetik; *Mozer* János helyét *Imrech* Gáspár, *Budeus* Kristóf helyét *Langh* Illés foglalja el.

Máramarosszigeten 1715-ben *Eötvös* György nemes ember említtetik. Az 1732. évi állapotról Máramaros vármegyénél szóltunk.

Miskolczon 1715-ben és 1720-ban *Eötvös* István az aranyműves.

Modorban 1720-ban *Heinrich* Kristóf volt az aranyműves, 1732-ben *Waldenesser* Ferencz, a ki másfél év előtt vándorolt be Prágából.

Nagybányán 1715-ben és 1720-ban *Proczner* Mihály említtetik. Jó sora lehetett, mert évi 16 ft. jövedelmet vallott be, mig *Eötvös* Sámuel és *Némethi* István csak felényit mutattak ki. Az 1732-iki jelentés már csak két mesteremberről emlékezik meg; ezeknek a mestersége is oly gyatrán jövedelmezett, hogy más uton kellett gondoskodniok családjuk ellátásáról.

Nagyszombat egyike volt az aranyművesek emporiumának. 1715-ben 11 mester volt a czéhben, kik közül *Tolnay* István, *Kupfer* Jakab, *Nagy* Mátyás, *Bizonyi* János és *Debreczeny* István neveit ismerjük. Az 1720-iki kimutatásban ugyanezen nevekkel találkozunk, kivéve Kupfer Andrást, kinek helyét *Felker* György foglalja el. Az 1732. évi jelentésben egészen új neveket olvasunk. *Bardiovszky* János czéhmester, a ki Nagyszombatban néhai *Szalay* Jánostól tanult, *Samariay* Dániel, a ki Nagyszombatban néhai *Kajan* Mihálytól, — *Felker* György, a ki Kassán *Máj* Jánostól, — *Csizer* János, a ki Selmeczbányán *Kobr* Jakabtól, — *Zachariás* Imre, a ki a már említett *Felker* Györgytől, — *Huray* János, a ki Nagyszombatban néhai *Nagy* Mátyástól tanult és *Kucher* Jakab, a ki Ausztriából vándorolt be. Ezek 11—13 próbás munkát készítenek; az egész éven át feldolgozott ezüst 2650 latra vagy unciára tehető.

Nagyváradon 1715-ben *Eötvös* Mihály munkálkodott; évi jövedelme o ftra becsültetett.

Nyitrán 1720-ban *Siffinger* Gottfrid említtetik. Az 1732-iki állapotról Nyitra vármegyénél volt szó.

Pest városának jelentéktelenségére jellemző, hogy 1715-ben csak egy — *Rauttenstrauch* Lipót — 1732-ben pedig két — *Pohl* Mátyás, a ki Kassán és *Krinesz* Mihály, a ki Győrött tanult — ötvöse volt, ezek is jobbára javításokat csináltak.

Pozsony városában 1720-ban 7 ötvös dolgozott u. m. *Peringer* János, *Haberkorn* Sámuel, a ki Boroszlóban tanult, *Pelcz* András Lambert pozsonyi fi, *Holnstein* János Kristóf, a ki Pelcztől, *Huszár* György, a ki Holnsteintől, *Lukenics* vagy *Luknics* György, a ki Trencsénben *Vödrödi* Páltól tanult és egy *Österreicher* nevű.

Az 1732. évi jelentésben ugyanezekkel találkozunk Peringer és Österreicher kivételével, a kik helyébe a Pelcznél tanult *Durschutz* Mihály pozsonyi

fi s a *Holwein* Gáspár bécsi ötvösnél tanult bécsi születésű *Sedelmayer* Ádám jöttek. Ezek leginkább 14 próbás műveket készítettek s elég tisztességesen megéltek Luknicsot kivéve, a ki mesterségét elhanyagolta. Volt két zsidó is a vár aljában, a kik szintén csináltak ötvös munkákat.

Rimaszombatban az 1715 és 1720-iki összeirások szerint három ötvös volt, a kiknek évi jövedelme 22 ft. Közülök csak *Ötves* Istvánt ismerjük névleg.

Rohonczon az 1720-iki összeírás *Hochsfeld* Mátyást említi, kinek 30 ft. jövedelme volt.

Rozsnyón 1715-ben *Fenzerus* György volt az ötvös, 1720-ban még ketten versenyeztek vele: *Miller* Lőrincz, a ki inkább kész árukkal kereskedett és *Molnár* Mihály.

Ruszt városában, 1732. évi jelentése szerint, soha se lakott aranyműves, most sincs. Zsidó se foglalkozik ötvösséggel, a czigány pedig a lábát se meri betenni a városba.

Sátoraljaujhelyen 1715-ben *Ötvös* András említtetik. (Lásd Zemplén vm. jelentését.)

Selmeczbánya mint főbánya város mindig keresett helye volt az ötvösöknek, jóllehet — mint a jelentésekből olvashatjuk — üzletük soha se ment valami fényesen. 1732. év végén hatan voltak; az év folyamán meghalt *Fuszkailer*, a kinek özvegye nem folytathatta tovább az üzletet. A mesterek nevei: *Klein* Mihály, *Fink* János, *Csaszlovszki* József, *Freizeizen* Tamás, *Stiger* György és *Krón* Jakab. Ez utóbbi Zólyomban, a többi Selmeczbányán tanulta a mesterségét. Szabály szerint 12 próbás művet kellene késziteniök, de rendesen olyat csinálnak, a milyet a megrendelők kivánnak.

1715-ben hét mester volt, a kiknek évi jövedelmét 280 ftra becsülték. Ezek a már említett Klein Mihályon kivül *Kobent* Jakab, *Kron* János, *Róth* Sámuel, *Jantner* János, *Veigl* János és *Stucz* Tóbiás. Az 1720-iki összeirásban ujak: *Fuszkajler* Ádám, *Kron* Kristóf, *Jantner* János özvegye. Évi jövedelmük 94 ftra taksáltatott.

Somorján 1715-ben két ötvös volt. Név szerint nem említtetnek.

Sopron városában 1732-ben két ötvös volt, az egyik Bécsben tanult, a másik helyben Sopronban. A jelentés nem nevezi meg őket, de valószinüleg azonosak *Leiding* Lőrinczczel és *Haimszl* Jeremiással, a kik az 1720-iki összeirásban szerepelnek.

Szakolczán négy ötvös volt, de csak három dolgozott; az öreg *Schedy* Sámuel már évekkel azelőtt felhagyott a mesterséggel, melyet unokája és tanítványa *Schedy* Ágoston folytat. Másik tanítványa *Langhoffer* János, mig *Polcsoka* János Schedy Ágostontól szerezte a mesterlevelet. Jobbára régi külföldi pénzekből, tört ezüstből, vagy a megrendelőtől kapott anyagból dolgoznak, rendszerint 12 próbás műveket. Hárman nem igen dolgoznak fel többet évenként négy font ezüstnél. 1715-ben három, 1720-ban két aranyműves foglalatoskodott.

Szatmárnémetiben 1720-ban két ötvös volt, u. m. *Polgári* Mihály, a ki az 1715-iki összeirásban is előfordul, és *Thury* András. Az 1732-iki jelentés három mestert említ, de névleg nem nevezi meg őket; csak annyit mond,

hogy kettejök Debreczenben tanult, egy pedig ott helyben. Rendszerint 12 próbás művet készítenek, de igen csekély a keresetök a vidék lakosságának szegénysége miatt.

Szegeden a következő mesterek dolgoztak 1732-ben: *Morvai* János, a ki Trencsénben, *Kojundsia* Antal, a ki Szegeden és *Bugarin* Sztojan, a ki Plovdina nevű *török* városban tanult. Leginkább 12 próbás művet készítenek, de kevés a munkájok.

Székesfehérváron 1715-ben *Krizmanics* Mihály és *Kubranszki* János ötvösködtek. 1732-ben már csak egy ötvös volt, a ki a vasvármegyei Rohonczon tanulta mesterségét. Nevét nem ismerjük.

Szentgyörgyön, Pozsonymegyében nem lakott aranyműves.

Szombathelyen szintén nem lakott.

Tokajban *Ötves* Mihályt említi az 1715-iki összeirás. (L. még Zemplén vm. jelentését.)

Trencsén városában hét aranyműves lakott, a kik helyben tanultak, egynek a kivételével, a ki Nagyszombatban nyerte mesterlevelét. A mesterséget csak öt folytatja, azok sem élnének meg, ha nem gazdálkodnának. Nem volt jobb soruk 1720 ban sem, a mely időből *Stauff* Jakab, *Vannai* Dániel és Sámuel, *Behunck* János és *Paló* Dániel nevei maradtak fenn.

Ujbánya jelentése szerint nálunk emberemlékezet óta nem lakott aranyműves.

Vágujhelyen 1715-ben egy, névleg meg nem nevezett ötvös élt, kinek évi keresete 20 ftra becsültetett.

Veszprém városában *Ötves* Istvánt említi az 1715. évi összeirás.

Zólyom városának jelentése szerint náluk 1732-ben nem volt ötvös. Az Eszterházy grófok várához tartozó telken foglalkozik ugyan elvétve egy ember ékszerek javításával, de ő nem városi polgár.

*

A vármegyék és városok jelentéseiben foglalt számszerű adatokat a következő táblás kimutatásban foglalhatjuk össze:

Vármegyék:

Abauj	—	helységben	—	ötvös	Komárom	1	helységben	5	ötvös
Arad	1	«	2	«	Középszolnok	1	«	1	«
Árva	—	«	—	«	Kővár			—	«
Bács	—	«		«	Kraszna	1	«	2	«
Baranya	1	«	4	«	Liptó	2	«	2	«
Bars	2	«	4	«	Máramaros	1	«	2	«
Békés	—	«	—	«	Mosony	2	«	2	«
Bihar	2	«	4	«	Nógrád	2	«	2	«
Csongrád	1	«	1	«	Nyitra	8	«	14	«
Fejér		«	-	«	Pest	1	«	2	«
Győr	1	«	3	«	Pozsony	1	«	4	«
Heves-K.-Sz.	1	«	2	«	Sáros	-	«	-	«
Hont	1	«	5	«	Sopron	-	«	—	«

Szabolcs	1	helységben	1	ötvös	Ung	2	helységben	3	ötvös
Szatmár	—	«	—	«	Zala	—	«	—	«
Szepes	1	«	1	«	Zaránd	—	«		«
Torna	—	«	—	«	Zemplén	3	«	3	«
Túrócz	—	«	—	«	Zólyom	1	«	1	«
Ugocsa	—	«	—	«					

38 helységben 70 mesterember.

Városok (az 1732. évi jelentések alapján):

Bártfa	4	mesterember	Modor	1	mesterember
Bazin	2	«	Nagybánya	2	«
Bélabánya	1	«	Nagyszombat	7	«
Beszterczebánya	8	«	Pest	2	«
Breznóbánya	—	«	Pozsony	7	«
Buda	13	«	Rohoncz	—	«
Debreczen	10	«	Ruszt	—	«
Eperjes	7	«	Selmeczbánya	6	«
Esztergom	—	«	Sopron	2	«
Felsőbánya	2	«	Szakolcza	4	«
Kassa	6	«	Szeged	3	«
Késmárk	7	«	Székesfehérvár	1	«
Kisszeben	1	«	Szentgyörgy	—	«
Korpona	1	«	Szombathely	—	«
Körmöczbánya	9	«	Trencsén	7	
Kőszeg	1	«	Ujbánya		«
Lőcse	7	«	Zólyom	—	«

34 városban 121 mesterember.
38 helységben 70 «
Összesen 72 helyen 191 mesterember.

Dr. Illéssy János.

A GEREBENCZI VÁRCSOPORT.*

A *Temesvárról* Báziásra vezető vasút *Jaszenova* állomásáról, a honnan a híres *aninai hegyi vasút Oraviczá*nak szintén kiindul, nyugat felé utazva, mindjárt az állomásról szemünkbe ötlenek *Gerebencz* felett azok az erősen lekoptatott, süvegformává alakult homokhegyek, melyek a délkeletről északnyugatra sorakozó homokbuczkákból élesen kiválva a háttérben 251 méternyire tornyosuló *Dnmaciá*val épen itt érik el a legerősebb emelkedést. Az alig 75 méternyi *Karas* teréből *Gerebencz* megett 200 méternyire emelkedő homokhegysor meredek arczulata kelet felé fordulván, távolról hegygerinczet mutat s így már ebbeli alakulásával alapul szolgálhatott a *gerinczet*, *hegyélt*

* V. ö. Arch. Ért. 1904. 318—321. l.

jelentő *Grebenacz* ősi elnevezésnek. De nem lehetetlenség az sem, hogy a köznyelven *akadály-*, *gát*-félét jelentő *gereb* elnevezéssel *épen arra a várcsoportra is czéloztak az őslakók*, *mely a helység mögött a Karas* terére kiszögelve *valóságos akadályozó, útelzáró gát* lehetett a régi korban. A Kara u. is *Temesváraljától* (Duplaj) erős kanyarulattal délnyugatra fordulva a homokhegyekig oly szűk tért hagyott, melyet *Gerebencz* község csinos házsoraival épen hogy betölthet. A községet átszelő járási út is a nyugat felől meredek lépcsőzettel itt előtérbe nyomuló homokkúpok alján haladva, egyszerre az ú. n. *Veliki Grad* = *Nagyvár* sánczlépcsőzetébe ütközik, úgy hogy az elől szinte meghátrálva jókora görbülettel keresi a továbbjuthatást. Ezen a meredekségen nagy nehezen kivergődve a vártetőről *két* egymáshoz formában hasonló, de terjedelemre eltérő várat kapcsolnak itt a sánczgyűrűk együvé. Az első, a hova mi is először érkezünk, a *Veliki Grad*, Cetate mare, vagyis a *Nagyvár*, minthogy térfogatilag ez valóban jóval nagyobb is. Az ettől nyugatra következő kisebb ikervár a *Mali Grad*, *Cetate mike*, vagyis a *Kisvár*. Ezt a két nevet már *Rómer Floris* rajza feltünteti, csakhogy a két vár téves elhelyezkedésével, mennyiben a Kisvárat a kellőnél jóval nyugatabbra helyezi, a merre valóban találunk is még egy következő harmadik várat.

Ugyanis a *Nagy-* és *Kisvár* mögött *Jntra Cetate*, vagyis *Várak köze* néven egy mély árkolás fogad. Az elnevezésből nem bajos arra következtetni, hogy azon túl ismét várfélét gyanít a nép, máskülönben egyszerűen sáncznak nevezi vala ezt az árkolást is.

S valóban, a mikor a *Várközön* túl kerekedünk, nyugat felé ismét egy sánczművet vehetünk észre, melyről *Cetate*-nak, várnak nevezik a területet is. Sőt ezzel sincs kimerítve a végére mehetetlen littvársorozat, mert a *Nagy-* és *Kis*-vártól s ezen legutóbb említett harmadik *Cetatetól* északra még két négyszögű sánczmű maradványai daczolnak az emberi pusztítással. Ilyenformán *Rómer Floris két* vára helyett épenséggel *öt* földvár hirdeti e hely egykori fontosságát.

Lássuk ezeket egyenkint.

1. A várcsoport első tagjául szolgáló *Veliki Grad* = *Cetate mare* = *Nagyvár.* Általános ismertetésünkből kitetszőleg is a gerebenczi várcsoport első és legfeltünőbb tagja a *Veliki Grad*, vagyis a terjedő oláhság *Cetate mareja*, magyarul szólva a *Nagyvár*. Ez tűnik fel az érkező előtt az útra kikönyöklő, négyes sánczormozatával s távolról is annyira feltünő, hogy jó szemű ember már a vasúti vonatról, *Jeszenova Verseć* között észreveheti.

A homokkúpokból keletre előnyomuló párkányzat magasításával kerekded ékezetet formálva a sánczlépcsők közei is oly magasak és meredekek, hogy ezeken a felmászás és leereszkedés majdnem lehetetlenség. Legutóbb azonban a keletre néző sánczsor aljára is szőlőt kezdtek telepítni s ezen várunkra kedvezőtlen munkálat legalább könnyít annyit, hogy a szőlőárkán kikerülhetjük a gyepes területek járhatatlanul sikos meredélyét. Az oresáczi útból tudniillik az első sánczfokig 23 méternyi meredekség emelkedik ki. Abból a szó szoros értelmében négykézláb juthatunk át a következő sánczokon ki a vár udvarára (L. 3 rajz hosszszelvény.). Az emelkedés tehát a 80 méternyi

útból a 130 m. háromszögelési jelzővel ellátott várterületig épen 50 méternyi tekintélyes magasságot mutat, a mit úgy értek el, hogy a sánczból s különösen a nyugati *Intra Cetate* széles árkából kihordott földdel a vár keleti felét meghosszabbítva egyúttal az egészet jelentékenyen magasíták

A lösz és futóhomok keverékéből álló földtömeg aztán minden legkisebb ütésre, lábdobbintásra tompa kongást hallat, a mi elegendő a népnél arra a kiirthatatlan közhiedelemre: hogy földalatti üregesedéseket, boltozatos pinczéket keressen a várban. *Szent György* nap és *husvét éjjelén* aztán kékes láng

A GEREBENCZI VÁRCSOPORT TEMESMEGYÉBEN.

1. Nagy vár (Veliki grad, Cetate mare). 2. Kis vár (Maligrad, Cetate mike). 3. Felső vár (Cetate) 4. és 5. római jellegű négyszögű földvárak.

csap ki ezekből az üregekből, melyek tömérdek drágasággal, ló, kecske, kutya, ökör s más állati figurával, mind szinaranyból, telides teli vannak. A ki tehát jól meg tudja jegyezni azt a pontot: hol *veti fel* magát a kincs? s hamarosan kilencz Miatyánkot elmormolva munkához fog, ráakadhat a kincs nyitjára is. Csakhogy rendesen megzavarja őket az éjféli kakasszó, avagy munka közben bűnös gondolatok fertőzik meg czéljaikat s ezért nem követheti fáradozásukat a jó isten áldása. Pedig olykor hallszik már a kincsek ajtajának becsattanása, a kincsőrizö fekete komondorok haragos morrogása is, oly közel járt az ásójuk. S az örökös csalódás, megismétlődő kudarcz daczára nem csökken a vállalkozási kedv, ki nem pusztul a babonás tévhit. Ilyen kincs-

ásási kutatások idézhették elő azon üregesedéseket is, melyeket kút, pincze néven mutogat a jelen nemzedék.

Ezeket tehát felméréseimmel figyelembe nem véve állapítám meg, hogy a nagy gonddal és szabatossággal ellypticus alakra formált várudvar hossza 85 méter keletről nyugat felé és kis tengelye délről északra 45 m. Egészen simára egyengettek. Szélei le vannak nyesve s hiányzik a szokásos körtöltés, úgy hogy annakidején palánk, palissad-kerítéssel fedezhették ott magukat a vár védői, s így a magasan fekvő Nagyvár kitünő megfigyelő pont lehetett.

Nyugat felé ugyan csakis a közel homokhegyekig láthatunk el; de kelet felé épen *Temesváralján* (Duplaj) át az *oravicza-szászkabányai* hegyekig terjedő vidéket mind felöleli tekintetünk. Délre a Dunát követő szerbiai hegyek a báziási szorosnál zárják el láthatárunkat. Északra *Lagerdorf* irányában a verseczi szigethegységet is jól kivehetjük.

Már ez az elhelyezés nyilvánvalóvá teszi, hogy kizárólag kelet ellen irányíták a vár tervezői ezen védműveket. Még kézzelfoghatóbban kiderül ez a szándék a vár további beosztásából és szerkezetéből.

Mindjárt első sorban feltünő az a sajátos körülmény: hogy a Nagyvár a társművek fölé emelkedve szabad áttekintést biztosít nemcsak keletre, a támadás és védelem régióira, de a többi társerődítvényekre is, melyekkel szemben a Nagyvár fellegvárszerű jelleggel birhatott, a hol az intézőség s a várőrség zöme talált elhelyezést.

A meredekre vágott oldalakat a legfelső, vagyis negyedik sánczgyűrű futja körül a vár fokánál 10 m.-rel alább. A következő, vagyis a harmadik sánczolat a vár elején keletre és végén (nyugat felé) a legmélyebb; ellenben a derék táján, hol a meredekség a legnagyobb, az is megszakad.

A keleti kiékülést a harmadik sánczöv erős kihajlásával növeli, de az oldalakat csak a meredekségig fogja át nyugat felé. A negyedik, alsó sánczív csakis a keleti oldal védelmére készült s erős görbületével még kijebb tolja az oresaci út fölé a vár védelmi körét.

Ezen sánczsorozat méretei következők: I. Az alsó, vagyis első sánczig az oresaczi útból 23 m. meredek lejtő tartotta távol a támadókat. A külső védőtöltés koronája 1·5 m. széles. Abból 2·5 m.-t lejtünk a 2·5 m. szélességű sáncz alapjáig, hol a védők kényelmesen mozoghattak s a 30 méter hosszú sánczívből kellően fedezve verhették vissza a támadást.

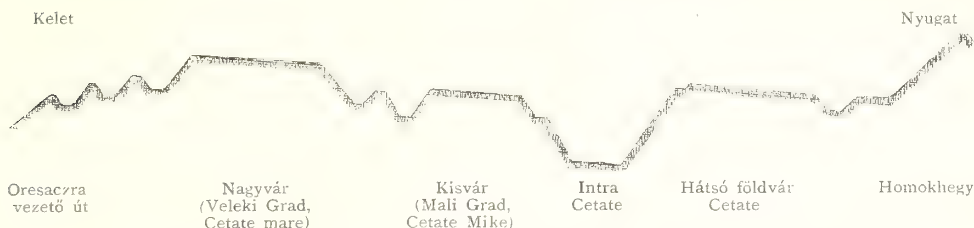
Az első sánczból 5·8 m. meredeket kell kimásznunk a második sáncz mellvédjére. Annak koronája 2·4 m. széles, lejtése befelé 1·5 m., sánczszélessége 1·2 m. Ez a vár keleti oldalát egész szélességében körülfogja, sőt az oldalakat is 5+5 méterig nyugat felé ölelve összes hossza 50 m., a miből 40 méter a keleti homlokzatra esik.

A harmadik sánczig 6 m. meredek fogad. Az élesen kiálló mellvéd koronája 2·2 m. szélességü s beesése egy embernyi, vagyis 1·4 m., míg a sáncz talpszélessége oly kényelmes 2·5 méterrel, hogy abban is kényelmesen mozoghatott annak idején a vár őrsége. A várfokot az előtéren túl 15+15 méternyire ölelvén körül, alulról úgy néz ki, mintha egészen körbe futna. Hoszszúsága 70 m., miből 40 m. a keleti homlokvédelemhez tartozik.

A negyedik legfelső sáncz meredekje 3·5 m., koronája 1·5 m. széles, lejtése 1·3 m., alapszélessége 2 m. Ez egészen körülfutja a várat s a fő védelmi mű vala s azért árokszélessége is tágabb, a szabad mozgásra alkalmasabb. Egész kerülete 520 méter. Ebből 60 méter esik az előtérre, 200 m. egy-egy hosszúsági oldalra. Nyugatra a Kisvár külön sánczával párosul.

Az utolsó sánczból 10 méterre emelkedik ki a vár udvara.

A Nagyvár építési módjából láthatólag a védelem súlypontja a sánczsorokra nehezedett. Azok szélessége és fejlődése a fokozatosan nagyobbított védő oszlopok befogadására igen alkalmas vala s a vár udvaráról pihent erőkkel cserélhették ki a veszteséget és a harczképteleneket, sőt még odább a nyugati várakból is állandó támogatást nyerhetett a védelem s az élelmikészlet és segédcsapatok beosztására a homokhegyek emelkedései további természetes erősségekül kinálkozának. Ebben a hadászati folyamatban a közvetítést s a legközelebbi szolgálatot a szomszédos Mali grad teljesítette. A *Nagyvárból* nyugat felé 10 métert lejtünk a már tehát negyedik, vagyis felső sáncz-

A GEREBENCZI HÁROM FÖLDVÁR ÁTMETSZETE KELETRŐL NYUGATRA.

gyűrűbe. Ebből érkezünk a *Kisvár* tulajdonképi sánczába. A Nagyvár sánczából 1·5 m. emelkedéssel kezdődik a *Kisvár* sánczának 2·5 m. töltése. Ebből 4 m.-t lejtünk a 3 m. széles sánczba, melyből 5·5 méterre emelkedik a *Kisvár* udvara. A *Kisvár* ilyenformán kerek számban 10 méterrel törpébb a *Nagyvárnál*, de egészen annak kisebbített képe, valódi miniaturje. Távolról, s főleg északról tekintve, a kettő közti választék alig ismerhető fel s *Rómer Flóris* rajza is arra mutat: hogy a kettőt egynek nézve az ő *Mali gradjat* vagy *Kisvárát* hátrább az *Intra Cetaten* túl képzelte.

A *Kisvár* tehát a *Nagyvárnak* kisebb mása s külső sánczuk közös vala. A kettő szerkezetét a kelet-nyugati átmetszet tünteti fel legjobban. E szerint a *Nagyvártól* keletre 10 m.-t lejtve a 2 m. széles sánczba jutunk, onnan 1·5 m. emelkedés a 2 m. sánczkoronára s erről 6 m. lejtés a Kisvár 2 m. sánczába. Ebből 5·5 m. emelkedés a Kisvár udvarára, melyen 50 m.-t végigjárva 6 m.-t lejtünk a nyugati védő sánczba, melynek csak 1·5 m. párkányát vehetjük ki. Innen 22 m. meredek vezet a *Várak közébe* = (Intra Cetate).

Északról délre a külső kettős védősánczot is megkapjuk. A külső 3 m. széles. Abból 6 m. emelkedés a 2·5 m. sánczkoronára. Onnan 1·5 m. lejtés az 1·5 m. széles sánczba. Abból 10 m. emelkedés a várudvarra, melyen 45 m.-t lépünk át. Így ismét 10 m. lejtés a 2 m. sánczban. Abból 5·2 m. emelkedés 2·2 m. sánczkoronára. 6 m. lejtés. 2 m. széles sánczba. Onnan 2 m. emel-

kedés az 1·5 m. sánczkoronára, honnan 25 m. meredek oldal mélyed alá, úgy hogy délről is alig megmászható.

Úgy a *Nagy-*, mint a *Kisvár* területén égetett agyagtömbök, durva cserepek kerülnek ki a próbaásatásokból, s a kincskeresők üregeiből. Hasonlókat találtam már 1890-ben az akkor elültetett, gonosz kezek által azonban csakhamar kiirtott millennáris erdei fenyőfák gödrei mellett a Nagyvárban. Római edénynek, téglának nyoma sincs s az ovalis alakú sánczvár egész szerkezete elüt a rómaiakétól.

Most az *Intra Cetate* várak közébe kellene ereszkednünk, hogy amarra nyugatra folytassuk a bejárást. Azonban a *Nagy-* és *Kisvárral* párhuzamosan északra egy újabb *Cetate* nevű sáncznégyszög tűnik fel. Mint említők is, a Nagy- és Kisvártól észak felé egy 15 méterrel lentebb fekvő négyszögű terület *Cetate* nevet visel ismét, a mi románul várat jelent. *Porcan Jakab* gerebenczi földmíves szőlőültetésével, fájdalom, annyira nem kimélte várunkat, hogy a sánczok pontos méreteit felvenni már alig lehetséges. Az északi szögletre őrházat is épített s a védősánczolatot leforgatva, elegyengette. Így csak a körvonalak állapíthatók meg biztosabban. Keletről nyugatra valamivel nyúltabb 130 méter, míg északról délre 115 méter s így az egész 14,956 □ m. területű, a mi elég tekintélyes helyőrséget fogadhatott be.

A környezetből most is feltünően kiemelkedik várunk négyszöge. Igy keletről emelkedése 8 m., hosszúsága 130 m. s hátrafelé az *Intra* Cetate árka felé még észrevehető az 5 m. lejtés. A keleti és nyugati oldal közepén 5—5 m. kapunyílás látható, úgy hogy a kapuktól jobbra-balra 55+55 m. töltésrészlet marad.

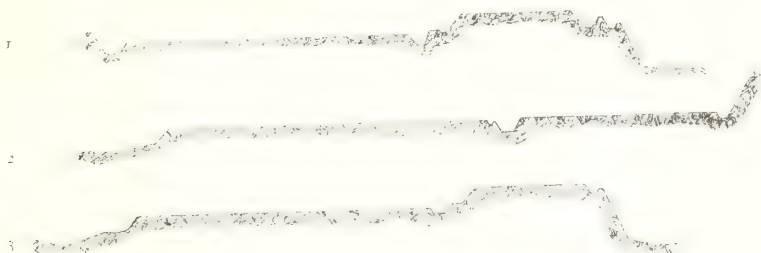
Észak-déli irányban 110 m. a szélesség s észak felé 6 m. a védősánczolatból a kiemelkedés. A *Nagy-* és *Kisvár* sánczai felé a kettős védősánczolat számadatai északról kiindulva ezek: 5·2+3+6+4·2+1·5+1·5+10 méter.

Úgy a mintaszerű alakítás, mint a szórványosan mutatkozó téglatöredékek és cserepek jobban vannak iszapolva, égetve, mint a Nagy- és Kisvár kincskereső gödreiből felszinre került vastag fazéktöredékek és épülettapaszrészletek. Semmi kétség tehát arra nézve, hogy a rómaiak illesztették itt a velük szövetséges fegyvertársi viszonyt tartó *jazygok* sánczváraihoz saját építményüket.

Csakhogy ezzel sem érjük végét várainknak, mert nyugat felé az *Intra Cetaten* túl a homokhalmok aljáig terjedő hegyfokon ismét két szomszédos vár fogad. Vegyük ezeket is külön-külön! A *Kisvártól* nyugatra tátongó *Várak közén* (Intra Cetate) túl a *Nagy-* a *Kisvárral* egy vonalban egy alakra, beosztásra azokra emlékeztető újabb sánczvár következik s ezzel párhuzamosan északabbra ismét egy további négyszögű táborhelyet láthatunk. Mindkettő *Cetate* = vár nevet visel s a földtulajdonosok túlbuzgalmát annyira sínyli, hogy főleg, ha *kukoriczával* benőve találjuk, bizony nehéz a szerkezet részleteiben eligazodnunk. Ezen újabb várakból vegyük először a *Nagy-* és *Kisvár* folytatásául szolgáló s emezeknek valódi fellegvárát képező déli *várat*, vagyis *Cetatét*.

Ehhez elébb a *Kisvárból* a mély *Intra Cetatere* ereszkedve juthatunk

el. A *Kisvár* fokától a hátsó várig légvonalban legalább 35 m. távolság tátong. A megmaradt sánczlépcsőről 22 m.-t kell lejtenünk a 10 m. szélességű Várak közébe. Abból még meredekebb és magasabb emelkedés fogad a hátsó várig, melyet nyugat felé a *Cinepeste* nevű kúpdad homokhegytől sánczolattal különítettek el. Alakja a *Nagy-* és *Kisváréhoz* hasonló, s azokkal egyidőben is épülhetett. A körded várudvart sáncz övezte, melynek elmosódott körvonalait az erős leszántás daczára felismerhetjük, úgy le van vágva. Dél és kelet felé hirtelen meredek. Északra lépcsőzet jelzi a legalább 6 m. mély sánczok helyét. Nyugatra az elkülönítő sáncz eredeti formájából szintén ki van forgatva. Igy az átmérőket sem lehet egész pontossággal kitűzni. A kelet-nyugati nagyobbat 60 m.-re, a dél-északi kisebbet 45 m.-re becsüljük. Ezen vár nyugatra a *Cinepeste* homokkúp felé és északra az alatta következő négyszögű táborhelyhez nyerhette kapcsolatát. Ime tehát a két *barbár* jellegű földvárral társuló római

1. Éjszakról délre haladó átmetszet a castrum és Kis-Váron át.
2. Keletről nyugotra átmetszet a két római castrumon és felső váron át.
3. Éjszakról délre átmetszet a felső castrumon és felső váron át.

táborhelynek ötödik várul még egy társa következik. Ha az imént bemutatott várból észak felé lejtő kukoriczásföldre átmenve jobban körültekintünk, az erős szántás és leforgatás daczára egy újabb sáncznégyszög körvonalait különböztethetjük ott meg. Ezt a helyet is *Cetate*-nak, várnak nevezi a nép s ezt keletre az *Intra Cetate*-ból kiinduló sánczolat különíti el az első négyszögű vártól, vagyis castrumtól.

Ez a négyszögre formált földvár délről északra elhelyezkedő oblongumot képezve erre felé 120, kelet-nyugatra pedig 80 méter. Alakjára, kiállítására *római castrum* s egészen azonos az út felé már leírt szomszéd váréval. Ezzel azonban még gonoszabbul bántak el a hely tulajdonosai. Az imént bejárt öt várból három barbár jellegű sánczvár, kettő római castrum s ezek ilyetén-képen is csoportosulnak keletről nyugatra a homokhegyekig (L. 2. alaprajz). Ezen várak elhelyezkedését, alaprajzunk (2) szerkezetét pedig a következő átmetszetek tüntetik fel:

1. Átmetszet keletről a gerebencz-oresaci útból a Nagy- s Kisváron Intra Cetaten és Hátsóváron át egészen a Cinepeste homokhegyig (3 r.).

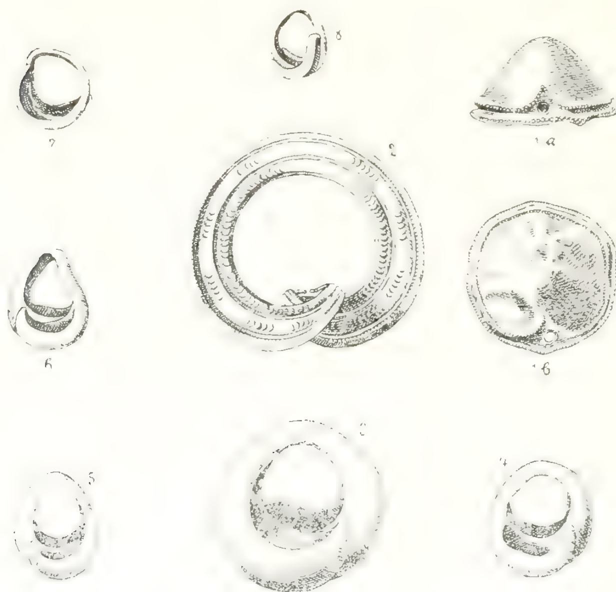
2. Átmetszet Északról Délre az alsó római castrumról a Kisváron (Mali Grad, Cetate mike) át (4 r.).

3. Átmetszet Keletről Nyugatra a két castrumon át (5 r.).

4. Átmetszet Éról Délre a Felső castrumról a Felső barbar váron át (6 r.).

Ugy ezen átmetszetek, mint az alaprajz szemlélete világosan értésünkre adja, hogy a hármas barbár építmény északi pereméül megépített két római castrum egy közös czél szolgálatára vala tervezve és építve. A védelmi terület *nyugatra* és *délre* a Duna vidéke; az ellenséges támadási vonal *kelet* felé esett. A rómaiak közreműködéséből nyilvánvaló az is, hogy az imperium határvédelmének egyik jelentékeny tagját birjuk ebben a kiterjedt és komplikált várcsoportozatban. A támadási vonal kitűzésével nem bajos eljutnunk a czélba vett ellenség kilétéhez is, a mennyiben kétségtelen, hogy innen kezdve keletre és északra a dákok földje következett, a honnan alkalomadtán az *Aldunánál* megépített végvárak ellen, úgy látszik, épen ezen a közön is támadásokat intéztek s a kik épen itt átellenben Temesváraljánál (Duplaj) hatalmas táborhelyet rendeztek szintén be. Legyen elég azonban most csak rámutatnunk a Temesváralja karasparti magaslaton jól kivehető ellenvárra, a hova most át kellene vezetnem a szives olvasót, ha ugyan itt a szomszédságban, nehány kilométerrel fennebb *Oresac*-nál a gerebenczi várcsoportozatot kiegészítő vár nem igényelné a bemutatást. Látogassunk tehát elébb Oresacra!

Téglás Gábor.

ŐSKORI ARANYLELET GYULAFEJÉRVÁRRÓL A N. MÚZEUMBAN 3/4 n.

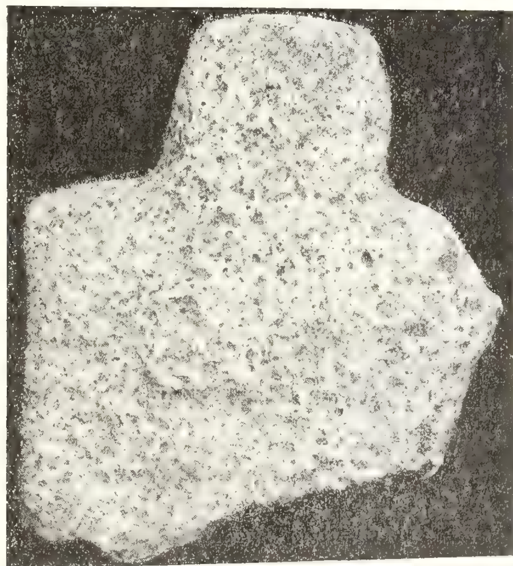
(Lásd a 434. lapot.)

LEVELEZÉS.

I. OROSZ ENDRE: EGY ŐSKORI KŐBÁLVÁNY SZAMOSÚJVÁRRÓL.

Az 1903-ik év nyarán Szamosújvár déli határában a Perint tanya mellett nyitott téglavető földmunkálatainak megkezdésekor egy esetlenül idomított emberalakú kőtömböt találtak, a melyet a téglavető tulajdonos az állami főgymnasiumnak ajándékozott. Ornstein József csász. és kir. ny. őrnagy úrnak minden

A SZAMOSÚJVÁRI KŐBÁLVÁNY cca 1/7 nagys.

archæologiai érdekű leletre kiterjedő figyelme nekem is tudomásomra hozta a szokatlan alakú kőtárgyat s felköltötte érdeklődésemet a félreismerhetetlen emberi szobor kora és jelentősége iránt. A kő lelőhelye a Szt. Antal-rét déli szélén, a régi széki-út mellett, épen a hegy lábánál nyitott téglavető, a hol a neogén agyag és az alluviális humusnak a csapadékvizek által összehordott keverékét képező homokos, sárgásbarna vályogban a találók nyilatkozata szerint a felszín alatt m. e. 2 m. mélyen feküdt.* A lelhely felett egy kis területű terrasse alakult, a melytől a szakadozott lejtőn vízmosások ereszkednek le

* L. Részletes térkép. (1 : 75,000) Zone 17. Col. XXX. Szamosújvár lapját

a téglavetőhöz. Ezen a lapos terrasseon találtam már régebben néhány szarukő forgácsot, egy kis obsidián szilánkot és egy éles végű, 4·5 cm. hosszú menilithes kőkést, cserepek azonban itten nem mutatkoztak.* A szobor magassága jelenlegi töredékes állapotában 57 cm., a melyből a fej magasságára 17 cm. s a törzsre 40 cm. esik. Legnagyobb szélessége a vállnál 50 cm., alul 40 cm. A fej átmérete 19 cm. Anyaga dacittuffa, melyből kezdetleges alakítással — s eltekintve a felületén néhány ezredév hatása alatt keletkezett mállási kisebb üregektől — egészen símára volt kidolgozva. Hogy a mellékelt kép egy kétségtelen emberi szobor alakját mutatja, czáfolhatatlan bizonyítékát szolgáltatja a mellnek a képen is jól kivehető azon két kerek — a valóságban 6 cm. átmérőjű és körülbelül 1 cm. kiemelkedésű — lapos kidomborodása, a melyekkel az őskori szoborművész az emlőket igyekezett megjelölni. A szobor felső része, a megcsonkult balvállat leszámítva, teljesen épen maradt napjainkra, ellenben baloldali alsó széle, valamint az ismeretlen alsó rész is, — mely a felállítás idejében a földbe lehetett beásva — még az őskorban történt eltörése folytán — hiányzik. A teljes szobor magassága eredetileg 1·2—1·5 m. lehetett. Megjegyzem még itten, hogy a szem-, orr-, száj-, fül-, nyak- és karnak megfelelő jelzések a szobron nincsenek és nem is voltak.

És most térjünk át a lelet nyomán felmerülő legfontosabb kérdésre, mely a szobor korára és jelentőségére nézve vár feleletet. Szamosújvári leletről levén szó, természetesen mindjárt a rómaiakra lehetett gondolni s mivel a lelőhelynek távolsága a castellumtól 1 km., az alak szokatlanságára is megvolt hamar a feltevés, mely szerint azt határkőnek — Terminus — voltunk hajlandók minősíteni. E véleményünk megerősítése végett egy bécsi szakértőhöz intézett levélbeli kérdésre Ornstein őrnagy úr a következő választ kapta: «Az olaszországi ásatások vezetői úgy látszik ilynemű tárgyakkal nem igen foglalkoznak, mivel ők még azon — másutt is fentartott — álláspонton maradnak, hogy a mindennapi élet tüneményei és maradványai a kutatást meg nem érdemlik. Sokkal jobban áll a dolog e tekintetben a német limes-kutatásoknál, a hol kivétel nélkül minden egyenlő, kimerítő figyelemben részesűl; onnan azután *ismeretes, hogy a római határkövek egy bizonyos alakját soha nem észlelték*. Ellenben gyakran vagy durván, vagy teljességgel nem kidolgozott kőtuskókat találtak, melyek a melléjük adott nagyobbrészt cserepek, szén, salak, szeg és ilyenből álló jelzéseknél fogva határköveknek tekintendők.» E szakvélemény tehát a szamosújvári szobor magyarázatához sem római analogiát nem szolgáltat, sem pedig a kőnek általunk feltételezett Terminus voltát meg nem erősíti.

Több sikerrel járt azon másik irányú nyomozás, a mely a kőnek primitiv kidolgozására és barbár formájára való tekintettel — a római vonatkozást mellőzve — annak történelem előtti kori származását igyekezett bizonyítani. Előbb egy cserépidol leírását adom, mert ez majdnem teljes analogiát szolgáltat. A túri hasadék északkeleti oldalán egy leletekben fölötte gazdag neolith-

* «L. Ősembertani Adatok Erdélyből. Orv. Term. Tud. Értesítő. 1901. évfoly. pag. 30. lelhely 23. sz. a.

kori őstelep ismeretes,[1] a melyről egyéb kőkori tárgyak társaságában egy emberi szobrocska töredékét leltem. A két alak hasonlósága első pillantásra is szembeötlő: a nyak nélküli fej, a szem, orr, száj és fül hiánya, a kar nélküli test, a forma merevsége és a test ruhátlan feltüntetése mind-mind egyazon ízlésre vallanak s tehát egyazon művelődési kornak, is termékei. Nem érdektelen a másik szobor készítésének egyazon korra valló stylusát a méretek viszonyának feltüntetésével is világosabbá tenni; a túri idol magassága 57 mm., a mely a csonkult fej kiegészített hosszával 60 mm. volt. Legnagyobb szélessége a vállnál 50 mm., vastagsága 13 mm. Összehasonlítva a két szobor méreteit, nyilvánvaló ebből, hogy mindeniknél a méretek úgy viszonylanak egymáshoz, mint 6 : 5-höz.

Hœrnesnek a képzőművészetek őstörténelméről irott nagy művében ráakadtam három többé-kevésbé analog leletre, a melyek a mellett, hogy kőből vannak, azért is érdekesek, mert szintén az erdélyi területen találtattak. A Kőrösbánya vidékén 1881-ben lelt kőemlékekről jellemző megjegyzéseket tesz Hœrnes.[2]

Ezek után a szamosújvári kőemlék és az analog leletek tulajdonságainak egybevetése alapján nem lehet másként itélnünk, minthogy amazt is a történelem előtti korból származó vallásos jellegű balványnak minősítsük. Ebbeli véleményünk megerősítésére a fentebbieken kívül még a szobor lelőhelyére vonatkozólag is vannak érveink, a melyek esetleg a lelet rendeltetésére vetnek világot. Ugyanis nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a sokatmondó körülményt, hogy Szamosújvár határában egész sereg szórványos lelhely mellett három őstelep ismeretes,[3] valamint hogy az innen 10 km. távol fekvő Széken is erdélyi hazarészünk egyik leggazdagabb őstelepe létezett. A két hely közötti legrövidebb útvonal, a mely Székről a Szamosvölgybe vezette az őskori telepeseket halászati és vadászati kirándulásaik közben a Sósvölgyből épen a szobor lelhelye feletti hágón át ereszkedett le a völgybe, sőt a széki nép még ma is ezt használja gyalogútjaiban. Önként kinálkozik tehát ide a feltevés, hogy ezen kőszobrot, mint valamely præhistorikus istenség képét, az élénk forgalmú út mentén arra a kis, lapos terrassera állították fel az ősemberek, a hol az obsidián forgács előkerült s a honnan a jelenlegi téglavetőhelyre lefutó vízmosásokon a csapadékvizek hozták le az évezredek folyamában.

[1] L. Orv. Term. Tud. Értesítő. 1889. évf. 169. lap és u. o. 1901. évf. 21. oldal.

[2] L. M. Hœrnes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa etc. Wien. 1898. S. 218—219. «Die drei plattenförmigen, etwa meterhohen Steinbildsäulen, welche in der Mitte leicht eingezogen sind, aber keine Andeutung der unteren Extremitäten zeigen . . . . Arme waren nie vorhanden. Eine der Bildsäulen hat einen untersten roh gelassenen Theil, der zum Einsenken in die Erde bestimmt war . . . . Es wird wohl kaum zweifelhaft sein, dass diese Arbeiten nicht aus römischer Zeit stammen. Sie tragen zu deutlich nicht nur die Kennzeichen einer ganz rohen Arbeit, sondern auch die eines wöllig ursprünglichen, primitiven Stiles, der in Europa seine bestimmte Zeit gehabt hat und nach Ablauf derselben — wenn man etwa von slawischen Bildwerken des frühesten Mittelalters absieht — nicht mehr angewendet wurde. Provinzialrömische Arbeiten auf der tiefsten Verfallstuffe sehen stets ganz anders aus.»

[3] L. A szamosujvári lunkai ősemberi telep. Orv. Term. Tud. Értesítő. 1897. évf. 10—22. old. A Costa Gyerli őstelepről Szamosújvár határán. Arch. Értesítő 1898. évf. 34—38. o. A petrisi őstelep Szamosújvárt. Harmadik közlemény. Arch. Értesítő. 1901. évf. 17—28., 146—163. és 220—234. oldalon

A szamosújvári kőbálványhoz hasonló idomok igen gyakoriak cserépből idomítva kisebbitett kivitelben, ellenben ritkán fordulnak elő a kőből faragott, ilyen nagyobb méretű, őskori emlékek, a melyeknek tehát adandó alkalmakkor való újabb előfordulása a præhistorikus képzőművészetek ezen ágát illető tanulmányok érdekében a legnagyobb figyelemreméltó.

Végül őszinte köszönettel kell adóznom Ornstein József, csász. és kir. nyug. őrnagy úrnak azon szives készségeért, a melylyel figyelmemet a leletre fölhívta, annak képét rendelkezésemre bocsátotta s más tekintetben is lekötelezően támogatott.

Apahidán, (Kolozs m.) 1904 nov. hóban. *Orosz Endre.*

II. VÉGH KÁLMÁN MÁTYÁS: A TISZAKESZII URNASÍRRÓL. Borsod megye Tiszakeszi községében a *Szóda* (alias Szolda) *domb* jeles régészeti telep, mely, úgy látszik, hosszú időn keresztül lakóhely volt, mert a csiszolatlan kőkortól kezdve a bronz korig igen értékes leleteket képes felmutatni. Kezdődik pedig e telep a nevezett domb háta mögött levő Pipis dombnál és tart a mai Tisza meder jobb oldalának első negyedéig, némelyek szerint a Tiszán túl is egész a balpart oldaláig. A hagyomány, csodás bizonyítékaként ugyanazon néptöredék maig való tudatos életének, városról suttog e helyen, melynek temploma a Szóda dombon állott volna. Talán Ptolomaeus Rucconium nevű telepét kereshetjük itt. A nevezett telep déli, a mai tiszai ártér szélén elterülő lábánál védárkot és töltést hányatván a birtokosok, egy föld kupocskában csodás véletlenséggel megkiméltek egy urnasírt, mely az urnatemetkezést itt eddig még nem észlelt, új világításban tünteti fel. Hajlandók volnánk hinni, hogy különböző nagyságú cserépedények mindmegannyi, külön urnakoporsót jelentenének. Itt azonban hármas cserép burok alatt rejtezett a tulajdonképeni kisded, csinra törekvő, de kevéssé, ferdére alakított urna. A lelet állapota kívülről befelé haladva a következő volt: 1. Körül, alant és fent fekete, égetett, finom sárga homokkal kevert föld. 2. Ebben 15 cm.-nyire a felszin alatt a 180 mm. magas, 175 mm. széles cserépedény nyugodott. 3. Ennek külseje kitüremlett szélü, elég durva égetésü, vörös, máztalan 10—14 mm. vastagságú edényből állott. 4. A következő, az előbbire borított edény már fakófehér, kezdetleges, dudoros (csecsbimbó) diszítésű volt. Alakja szilke. Vastagsága 8—10 mm. 5. E kettőben fekete, égetett csonttal vegyes föld és hamukeveréktől körül fogva rejlett egy 125 mm. magas és széles, diszített, fekete szilke. Diszítése: széle alatt csonka kupocskákból alkotott, körül futó koszorú; hasán körökkel övezett csecsbimbó dísz. E kettő között szabályos vonal-diszítés. E szilke tartalma a fent leírt csont, hamu, föld keverék; alján egy kivehetőleg elégetett fej maradványok, melyek tömören, lepényszerűleg fedték az edény alját. A koponyacsontok likacsos szilánkjai és egy fogtő tisztán kivehetők. 6. Ez edényben és bélleletében állott a 69 mm. magas, kitüremlett szélű és hasán 55 mm. átmérőjű, füllel ellátott edényke, melynek cserepe 6 mm. vastag. Tartalma hasonló a két külső edény által burkolt anyaghoz 7. Egyéb kisérői voltak: egy 44 mm. hosszú, tompult dárdahegy; anyaga szürke és barna kovaszilánk; egy 35 mm. hosszú, tejfehér kovaszilánk dárda-

hegy; egy 21 mm. hosszú, szürke kova dárdahegy; egy darab piros kova; körülbelül nyílhegy lehetett.

E lelet tehát azt igazolja, hogy az urnasír több burokból áll,

Az egészet leírtam az Alkotmány 1904-ik évi 188-ik számában; magukat a cserepeket pedig a nemzeti múzeumba küldtem, pontosan fölvett tusrajzával, mert a fagy által szétszítt kupot nem lehetett egészben megmenteni. Az említett telep egyéb leletei: sírok bronz karpereczekkel, obsidián darabka; kőbaltácskák; füstkova, hullámos pengéjű, nyúzó kés (igen szép példány); csontkorcsolya; őrlőkövek; egy darabka, simított, vörös márvány; egy bronz szekercze; temérdek cserép, melyek anyaga sank törmelékkel vegyes; a Tiszában szintén cserép darabok, habarcsos kövek, közötte márványokkal (valóságos kőbánya). A telep közelében esik az ősi százdi apátság rom helye, ma Puszta-Templom. Többet nem irhatok, mert a szerkesztő úr csak ennyi helyet engedett.

Ároktő, 1904 október 6-ikán. *Végh Kálmán Mátyás,*
ároktői plebános.

III. PLOTÉNYI JENŐ: UNGMEGYEI RÉGISÉGEKRŐL. 1902. évi junius havában ásattam Nagy-Láz község határában, 20 cm.-nyire a televény föld alatt, égvényesen agyagos földben nagymennyiségű kőkorszakbeli cseréptöredéket találtam, mintegy 280 m.-nyi területen.

Óvatos ásás mellett sikerült néhány csuprot egészben kiemelnem. Ezekhez nagyságra nézve hasonló edényt még találtam, mely azonban teljesen összelapult, dűlt helyzetben való fekvésénél fogva. Ezenkívül találtam 8 db. kisebb edényt, a nyolczadik ásás közben szétmállott. Némelyik darab a cserepek közt feltűnően vastag, egyeseken egész tisztán felismerhető ujjnyomok láthatók. A primitiv diszítések közt a vonaldísz, egymást keresztező vonalakkal és ujjnyomok érdemelnek említést.

Ezen helyről még 180 db. pattogtatott tűzkő és jászpis szilánk, több darab obsidián szerszám és két patak-kavicsból csiszolt vésőt, többek közt egy durván faragott hatalmas malomkövet is találtam. Ezen lelet arra enged következtetni, hogy az említett helyen nagyobb szabású tanya lehetett és nem temetkezési hely, azon körülménynél fogva is, hogy e régiségek eredetileg a föld felszinén feküdtek, beásva nem lettek. A felettük levő réteg tisztán lerakodás. A tüzelő helyekről világos adatok gyanánt szolgálnak nagy téglaszerű rögök, köztük egy 8 cm. átmérőjűt találtam. Csodálatos, hogy oly közel a talaj felszinéhez a fagy és növények gyökerei egészen tönkre nem tették ezen tárgyakat, nagyobb kárt okozott azonban bennök az ekevas. Kis-Geőcz község határában, egy a gyűjteményemben levő malomkőhöz hasonlót találtak, nemkülönben cserépdarabokat.

Budaháza község határában pedig több bronzkorszakbeli tárgy került napszinre, melyek közül két tokos vésőt volt szives Kende Péter országgyűlési képviselő úr gyüjteményem számára ajándékozni. Egy Czigányvéz község határában talált, szintén bronzkorszakbeli, teljesen ép kard az ungvári gymnasium régiségtárába került.

Nagy-Láz, 1904 április. *Plotényi Jenő.*

IV. TÉGLÁS ISTVÁN: A POTAISSA MARADVÁNYAIBAN 1903-BAN és 1904-BEN TALÁLT TÁRGYAKRÓL ÉS FELIRATOKRÓL. Az Arch. Ért. 1898. évi deczember havi, — az 1899. évi junius havi és 1901. évi február havi füzeteiben megemlékeztem a Torda és vidékén talált római tárgyakról és feliratokról. Az 1903—1904-ik évben részint a különféle építkezések, részint a Potaissa területén folytatott földmunkák ismét újabb adatokkal gazdagították Dácia részletes történetét. A vármegyeház kibővítésénél az alapfalak ásása közben nehány római pénz, bélyeges és más tégla, egy 105 mm. magas csinos kis cserépkorsó, egy 6 cm. magas s 9 cm. hosszú csinos cserépmécses, nehány drb mozaik tégla, egy pár feliratos kő töredéke és nehány quader került napfényre. Az egyik kövön egy cm. magas betükkel a következő felirat-töredék maradt meg:

AVRE
CRES

Egy más kőtöredéken Potaissa valamelyik polgármesterére vonatkozó feliratból — sajnos — csak a következő pár betü látható: CII VR. Ez a töredék most az alispáni lakásul szolgáló teleknek a Rákos-patak felőli parterődítésébe van befalazva.

A castra közelében a Forduló nevű lejtőn a Gegesy szőlőjében 45 cm. hosszú s 29 cm. átmérőjü s tetszetős külsejü cserépcsövekből egybeállított vízvezeték maradványait ásták ki, de találtak ott annál kisebb méretű vízvezető csöveket is. Úgyszintén a Fordulón a Nostrai István keskeny kis szőlőjének forgatása közben több épület-falat s azok egyikében jókora nagyságú faragott köveket, pár urnát, egy 1·85 m. hosszú s fél méter széles kővályút összetörött állapotban találtak. A kővályú a Forduló oldalon elvonult vízvezeték egyik medenczéjéül is szolgálhatott, de használhatták az itt akkor is termesztett szőlő sajtolásánál is.

A Fordulótól néhány méter távolságban és szintén a castra közelében egy eddig előutnak használt területet más helylyel cseréltek fel, miközben a szindi völgytető nevű szőlőhegy mesgyéi is változást szenvedtek. Ezen munkálat közben számos római tárgyat szereztem meg. A gyűjteményem számára vásároltam ott nehány bronz- és egy vaskulcsot, több bronzkarikát, bronzpitykét, bronzszeget, óriási vasszegeket, 1 vaslándzsát, 12 különféle alakú bronzfibulát, 1 bronzcső kis töredékét, 1 bronzvésőt, orvosi eszközök töredékeit, 1 bronzstylust, 1 márvány szobrocska töredékét, cserépmécseseket, edénytöredékeket, csonttűket, csontkanál nyelét, egy tégla mozaik padozat mintegy négyszögméternyi részletét, vízvezető csövek töredékeit, bélyeges téglákat, lábastéglákat, üvegedény töredékeket, bronzgyűrűket, cameat, bronzcsattokat, mozaik kőkoczkát, 1 cserépszobor részletét, 1 nevető emberi arczot ábrázoló cserépedény részletét, 1 kis homokkő-szobor 10 cm. hosszú darabját. Ez utóbbi azért érdekes, mert a rajta látható balkéznek hat ujja van.

Szereztem mintegy 50 drb különféle nagyságú s részben ezüst, részben bronz pénzt. A pénzek között gyakoriak az ANTONINVS, a TRAJANVS, az ALEX SEVERVS, a PHILIPPVS császárok, továbbá a IVLIA MAMMAEA,

a IVLIA AVGVSTA, a SABINA AVGVSTA, a LVCILLA és az OTACILIA pénzei. Érdekesek a PROVINCIA DACIA felirattal ellátott pénzek s igen szép a Géta görög feliratos két drb pénze is.

Innen a Szindi völgytető nevű szőlőtetőről talán egy ædicula tetejét diszített s ákánth levelekkel izléssel ékes faragott követ is szereztem. Ez felső részén 65 cm. széles, 1·30 m. hosszú, 30 cm. vastag s felső szegletei, szarvszerű dudorodásokkal s alsó széle fogrovátkos diszítéssel is el volt látva. Az itt-ott látható festékmaradványok tanusítása szerint hajdanában vörösre volt festve. Több faragott kő s nevezetesen oszloptöredék is került a várhegy azon részén elő, melyek közül egy az alsó részén 28, a felső részén 45 cm. széles s 30 cm. magas oszlopfő dús ákanth levéldiszítésével tünik ki. Itt talált Dániel M. késes is a szőlőjében egy nagy kővályút, mely a rómaiak által eshetőleg a vízvezetékhez, de eshetőleg a borsajtoláshoz is használtatott. Ehhez közel feküdt a földben egy 70 cm. magas, 65 cm. széles, 35 cm. vastag faragott kő, melyet egy 40 cm. átmérőjü lyuk tör át. Valódi rendeltetése ismeretlen! Ugyanonnan óriási cserépedények darabjait s márványtálak füleit és más töredékeit is megvásároltam. Az itt hajdan állott római épületek előtt végig vonult járda a közeli szindi- vagy koppándi kőbányákból kikerült természetes lapos kövekkel volt kirakva. Ezek között egy nehány szerfölött nagy terjedelmű is találtatott. Az említett járda és épületek közelében ásott ki Csetri Károly egy terjedelmes és vaskos sírkövet. Ez laza homokkőből van faragva 1·35 m. hosszú, 95 cm. széles s 68 cm. vastag; vastagságának egyik oldalán egy amphora dombosodik, melyből szőlőgerezdek emelkednek, a másik oldalon egy nő álló alakja látható. A kő előrészén a 70 cm. széles és 104 cm. hosszú feliratos lap csinosan faragott s magasra emelkedő rámában foglalva mélyed. Az érdekes felirat csaknem teljesen ép és a következő:

D · ❦ M·
VALERA · MXIML
LA · VIX · AN · XXIX · M · IV
VAL · MAXIMVS · VET·
EX · PATER · E · VALERA
MARCELL · A · MATER
FIL PIENTISSIMÆ · ET
P · ÆL · TERTVS · VET · EX DEC
CONIVGI OPTIMAE
ET · PIETISSIMAE
ET TERENTVS · E · VALERA
MAXIMIANVS · FIL
MATRI · CARISSIMAE
FEC

A castra hegy lejtőjéről gyüjteményembe jutott Silvanus oltár magassága csak 42 s feliratos részének szélessége csak 14 cm., kiszélesedő talpazata 24 cm. A részben elkopott feliratból kibetüzhető a következő:

A " " " "
N " " " "
" " " " "
E " VOT
P · SILVN
NOLIBIE

Egy pár oltárkövön a felirat szerfölött meglévén rongálva az egyiken csakis a «I.O.M» maradt meg, a másikon

" " " AMM "
" " CMI " " "

A Forduló nevű szőlőben talált oszlop töredéken: ITÆL. Egy faragott kőtöredék alsó szélén: A.P.I. betük láthatók.

Azon magaslattól, melyen hajdan Potaissa castruma állott, délnyugatra emelkedik az úgynevezett Tündér-hegy és annak tetejét talán már a dákok idejében is egy kis erőd koronázta, a rómaiak idejében pedig a hegy lejtői fel egész az erődig sűrűen voltak épületekkel borítva. Itt a Tündér-hegyen is gyakran találnak római tárgyakat s a hegy délkeleti oldalán oly szerfölött sok a cserépedény töredék, hogy abból következtetve, talán ott laktak a potaissai római fazekasok. A Tündér-hegy délnyugoti lejtőjén közelebbről egy római vízvezetéknek 20 cm. hosszú cserép-csövekből egybeállított maradványait ásták ki s 8 ily drb csövet meg is vásároltam. Ugyanott egy kisebbszerű épület romjaiban antefixa-téglák töredékeit is találtuk. A hegy déli oldalán lévő szőlők forgatása közben Vénus cserép-szobrának 15 cm. magas töredékét és egy csinos bronzkulcsot, valamint nehány drb római pénzt találtak. A vénus-szobor az azt készítő fazekas ügyességét dicséri s a bronzkulcs is izléses munka. A hegy tetőn a többi faragott kő között egy fogrovátkos sorral diszített párkánykő is hever.

A folyó év telén a castrum balterületén Bakucs timár-mester kezdett egy földet forgattatni s ott a castrum körfalával párhuzamos irányban haladó épület-falakra talált, melyekből nagyon sok épület-követ, nehány faragott követ, s azon falak közeléből pedig teméntelen téglatöredéket ásatott ki. A castrum belsejéből a L.V.M. bélyeggel, valamint annak visszás és fordított változataival bélyegelt téglákon kívül VE.XD.P. betükkel jelzett téglákat is szereztem. Ezen tégla-bélyeg tanusítása szerint Potaissa castrumában nem csak a Légio Quinta Macedonica, de a Vexillatio Dacorun Parthica is építkezett. A castrumban egy 57 cm. hosszú, 56 cm. széles óriási téglát is kiástak. Ezen téglán zig-zug vonalakból alakított diszítés látható.

Hogy Torda régebbi lakói mennyire felhasználták építkezéseikhez Potaissa faragott köveit, tanusítja az is, hogy a néhai dr. Harmath Márton főorvos házának lebontása közben 1904 tavaszán Wolff Gábor mérnök több mint 80 drb nagyobb és 50 drb kisebb terjedelmű quadert talált. Ezen faragott kövek a szindi és koppándi határban levő római kőbányában bányásztattak s közülök igen sok darabon a vaskapcsok elhelyezésére szánt mélyedések láthatók.

Nehány példánynak lapján ugyanoly szalagszerű sáv domborodik, mint a minővel a castrumnak a porta dextra felőli kőrfalából kikerült kövek egy része volt ékesítve. Azt hiszem, a castrum azon oldalán a fal felső részén az ily kövekből egybeállított párkány vonult végig.

Torda, 1904 május 18. *Téglás István.*

V. TÉGLÁS GÁBOR: ÚJABB RÓMAI FELIRATRÓL ÉS MITHRAS-EMLÉKRŐL SZERB-POSESENÁN. 1. Az Al-Duna menti katonai állomások egyik legjelentékenyebbike épen Szerb-Pozesena vala, minthogy pedig innen igen ritkán kerűl felirat napfényre,* már ezért is bekívánom mutatni azt a durva faragványú kőemléket, melyet 1903 augusztusában találtam *Stojkovics Ilie* főúti 70. sz. háza előtt. A síremlék anyaga chlorit-pala, ott a castrum közelében kinálkozott, tehát ott is fejtették. Kiállítása rendkívűl kezdetleges s épen azért jellemző is, mert megállapíthatjuk ebből: hogy a szegény helyőrségi katona nem rendelhetett nejének kőfaragónál síremléket; hanem vagy ő maga állítá azt elő úgy, a mint gyakorlatlan kezétől telt, vagy valamelyik a kőfaragásban némileg otthonos kartársának szívességéből róhatá kegyelete adóját. Fájdalom a rosszúl idomítható kőzeten a kezdetleges betűk annyira elmosódtak, hogy a teljes szöveget teljesen lemásolni lehetetlenség.

Felűl látszik a megboldogúlt mellképe, domború keretben. E felett háromlevelű dísz szintén keretelve. A 8-soros felirat szintén külön van körűlkeretelve. Az egésznek alakja ovális. Magasság 2·5. A feliratos lap magassága 0·65 m., felűl szélessége 0·46, alúl 5 cm. A biztosan kiolvasható betűk ezek:

D M
C
E C
M
I V
D G C
C O
B M P

A többit a fénykép fogja jobban szemléltetni.

2. Egy másik felirattöredékből csupán ezen betűk olvashatók:

L I
C

3. 1903 augusztus közepén *Querfeld Károly* fehértemplomi városi tanácsos kíséretében újból szemlét tartva az aldunai romok és emlékek felett, Szerb-Posesena községében Athanasievič Arsen gör. kel. lelkész úrnál egy Mithra-tábla töredékére bukkantunk.

A szép, fehér szemcsés mészből, vagyis márványból faragott táblát még 1894 körűl találták a községtől északra emelkedő római castrumban s a mun-

* Lásd Rómer Flóris közlését: C. I. LIII. n. 6275 és Torma Károly Inschriften aus Dacia Moesia superior und Pannonia inferior Archæol. epigr. Mittheilungen Jhg. VI. 125. lap n. 80—82.

kások merő kíváncsiságból tördeltek fel. A lelkész úrhoz jutott részlet is két töredékből áll, kevés híján a csoportozat bal felét tünteti fel.

A csoportozat közepén a bikára térdelő Mithra köpenyének lebegő szárnyát, ettől balra a felső szögletben egy gályában, mely láthatólag *hét* oltárra nehezedik s jobbról forduló bikát guggoló helyzetben láthatunk. Ez az ábrázolás a ritkábbak közé tartozik és *Sarmizegethusában* nem is fordúlt elő. A hét oltár a régiek hét planetájára, illetőleg a mithrascusok hét fokozatára vonatkozhatik. Ez alatt a mellképet a hold (Luna) ábrázolásának nézem. Alább a fáklyaemelő ifjú csuklyás feje, köpenye, törzse látszik. Jobb lábát a balon áthelyezven térdbe kissé felemeli, a mint azt a *Várhelyről* általam, *Király Pál* segítségével kiásott s jelenleg a Hunyadmegyei Történelmi régészeti Társulat dévai múzeumát gazdagító igen szép ábrázolásokon szemlélhetjük.*

A csinos töredék kiállításra, technikára, anyagra is hasonlít a várhelyiekhez s nem lehetetlen, hogy ez is a várhelyiekkel egy helyről, vagyis a bukovai márványbányából került ki. *Téglás Gábor.*

VI. TÖMÖRKÉNY ISTVÁN: KŐTÖRÉSI LELETEKRŐL. A csongrádmegyei *Kőtörés* nevű magaslaton, a mely a Pallavicini-féle uradalom percsórai majorjának a határában fekszik, a mult 1903-ik év tavaszán régibb középkori bronz- és agyagleleteket találtak, részben magánosan, részben sírokban, csontvázak mellett. A sírokban a temetkezés rendje fekvő volt, fejjel kelet felé. A koponyák között akadt egy makrekophal is.**

A kőtörési halom, a melyet egyre jobban ültetnek be szőlővel, inkább magaslat, a melyhez a Tisza régebben kijárt. Közelében van Dócz község, a mely még egy negyedszázad előtt is szigeten állott. Ez a magaslat is régi érdekes lelőhely régészeti tekintetben. Haraszty egykori lelkész egész gyűjteményt szedett ott össze, de a hetvenes években Hontvármegyébe költözvén, az értékes tárgyakat magával vitte. Egymást követik itt e tájon a lelőhelyek, az egykori telepek: Pusztaszer, Baks, Tömörkény, részben vas, részben bronzkori leletekkel s a baksi magaslatokkal szemben a Tiszán túl Mindszent áll, a hol neolith-kori kőemlék is fordul elő.

A kőtörési halomnak sajátsága, hogy a míg a körülötte levő, egykor vízjárta földek anyaga fekete talaj, maga a magaslat tiszta homok. Ez, a szőlőtermelés tekintetében immunis homok magyarázza meg, hogy most egyre nagyobb területet forgatnak föl belőle szőlőültetés céljaira. Átlag egy méter ilyenkor az ásás mélysége s egy ilyen fölásott területről az idei tavaszon ismét több régiség került elő, a mikről *Szluha* Imre uradalmi ispán úr hirt adván, a tárgyakat megőrzés végett behoztam.

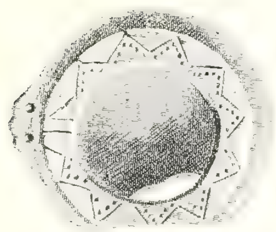
A lelőhely szorosabb kérdése most is ugyanaz, mint az előző kőtörési leletnél. Egyes leletek magánosan, mások «csontok közt» fordultak elő, azt azonban, hogy melyek voltak csonttal együtt s melyek külön, a munkások

* *Király Pál:* A Sarmirgethusai Mithræum Archæologiai Közlemények 1886. Külön lenyomatban is megjelent 1—129 lap, XXIII táblával.

** Arch. Ért. 1903. évf. 384. l.

1.

2. 3. 4.

5 6

KÜLÖMBÖZŐ KORSZAKBELI CSERÉPEDÉNYEK A «KŐTÖRÉSI» MAGASLATRÓL.

1—4. őskori edények, 5—6. cserépedények a régibb középkorból; mintegy $^1/_3$ nagys.

nem tartották számon. De a leleteket eléggé gondjukba fogadták, mert több ép is van köztük.

A mostani leletre nézve jellemző, hogy a bronz köztük csak egy helyen szerepel, mint egy borostyánból faragott díszcsattnak a peczke (Az előző leletben több bronz pityke és szíjjvég, továbbá rossz ezüstből való karpereczek vannak.). A többi eszköz: vascsákány, vaslakat, s egy jellemző, hegyes tüskéjű vassarkantyú Árpád-korinak minősíti a leleteket, a melyeknek agyagedényei kevés kivétellel finomabb művűek, korongon készültek és szép díszítéseik hasonlósága is már hosszabb időre megtelepedett népre utalnak.

A tárgyak részletezve az alábbiak:

1. Nyeles csákány vasból, fordított élekkel. Hosszú vasnyele belől üres s bizonyára még egy más fanyél befogadására szolgált, a mit az is mutat, hogy a csákány felső részén levő lukba két vasszeg van beverve. Az egész készség erősen rozsdás állapotban. A csákány hossza 24 cm., a legnagyobb vastagsága 3 cm., az élek 27, illetve 30 mm. A vasnyél hossza 30 és ½ cm., átmérője alul 29 mm.

2. Sajátos formájú, kicsiny, keskeny vaslakat, kiálló kulcslukkal, félívű vékony karikával. Belsejéből a rozsdamarta lukakon át veres homok hullott ki. Rázáskor hallható, a mint csörögnek benne a széthullott belső szerkezet darabjai. A kiálló, kerek kulcsluk-rész elől is vassal van befödve, csak középen áll benne egy peczek, közepes drótszeg vastagságában. A lakat hossza 51, szélessége 18, magassága 55 mm.

3. Félsarkantyú, vasból, hegyes tüskével, a sarkantyú-száron befűzésre szolgáló két laposoldalú lukkal. X—XI. század. Teljesen analog a Magyarország Történeti Emlékei I. kötete 39. lapján a 40. számú ábrában közölttel, kivéve, hogy ennek egyik szára le van törve. Hossza a tüske szögétől a szár végéig 13 cm.

4. Díszcsatt, gyűrűje alighanem borostyánból, a peczke bronzból. A peczek letörve. A csatt gyűrűje finoman faragott munka. Első tekintetre tajtékhoz hasonló anyagból faragottnak látszik, mert fehér, s egyes sérüléseinél a törés krétaszerű anyagot mutat. Csak ott, a hol a bronzpeczek karikája körülfogta, látszik meg rajta az eredeti anyag. Ez a része üvegfényű, átlátszó, késsel kaparható. Bár dörzsölésre nem fejleszt villamosságot, mégis úgy nézem, hogy eredetileg borostyán volt ez a csattgyűrű. Egyébként kalamitáson esett át az igen szép ékszer: a munkások véletlenségből leöntötték azzal a maró folyadékkal, a mit szőlőültetésnél a cserebogár-pajorok irtása végett lukakon át a földbe öntöznek. A bronzpeczken díszítés van, a melyet két lap és egy 8-as alakú dísz négy részre oszt. Az ékkövek azonban már kihullottak, csak a nyolczas-forma díszítés egyik karikájában maradt meg az üveggyöngy. A csatt hossza 45 mm., szélessége 27 mm., legnagyobb vastagsága 8 mm. A bronz csattszeg hossza 33 mm.

5. Kis, középen kilukasztott, éremforma vasdarab, kopott, fölismerhetlen.

A lelet többi része cserépedény. Az itteni előző leletet a bronz jellemezte, vastárgy nem volt közte, míg most a csatt bronzpeczkét kivéve, csak vas került elő. E lelet más időbeli, mint amaz. Az agyagedények formái kö-

zött is különbség van. Az előző lelet edényei közül bemutatok itt néhányat, a mik már az Arch. Értesítő 1903. évfolyamának 384. s követő lapjain leirva vannak, de ábráik akkor nem voltak közölhetők. A háromlábos edény felső peremének a diszítése annyira kész mestert mutat, hogy a mai falusi fazekas ügyességén túltesz.

Ellenben a mostani lelet edényei sokkal kezdetlegesebb formájúak, bár a készítő mester diszítő izlésének, izlése fejlődésének érdekes nyomaival találkozunk.

6. A lelet legnagyobb edénye egy 21 és 1/2 cm. magas, eredetileg kétfülű kanta, oldalán négy, belülről kinyomott bütyökkel. Korongon készült. Egyik füle letörve (régi törés.). A bütyköknél öblös, alul szűkül a talpa. Szélessége a szájnál 17 és 1/2 cm.

7. Korongon készült, egyfülű, hasban öblös, 13 cm. magas agyagedény, száján át 13 és 1/2 cm. széles. Az oldalán három helyen két-két kidomborodó függélyes vonalka. Ezeknek arányosan megfelelő helyére jut az edény füle, a hol két, ívalakban induló kidomborodó diszítés van.

8. Korongon készült, 13 és 1/2 cm. magas agyagedény, a szájnál 12 cm. széles. Az oldalain három helyen az előző edény domború diszítéseit találjuk, de a vonalak már megszaporodtak egygyel-egygyel s a fül alatt levő diszítés teljes karikaalakot mutat.

9. Korongon készült, egyfüles, 19 cm. magas, szájánál 7 cm. széles agyagkorsó. Itt is jellemző a három domború függélyes vonal az edény hasán, a fül alatt pedig a karikadíszt még egy, rajta átvonuló függélyes vonal egészíti ki.

10. Egyfülű, korongon készült agyagkorsó, minden diszítés nélkül. 16 cm. magas.

11. és 12. Veres agyagból készült, a mai közönséges virágcserép formájához hasonlatos két edény. Magasságuk 5 cm.

13. Egyfülű hasas bögre, törött. Magassága 12 és 1/2, szájátmérője 10 és 1/2 cm.

14. Új törésű kis hasas edény, 10 cm. magas, dísz nélkül.

15. Kis veres agyagedény, oldalán négy, belülről nyomott csúcscsal. Csorba.

16. Nem korongon készült, 11 cm. magas, szélesszájú csorba agyagedény.

17. és 18. Két darab, 3 és 4 cm. magas durvaművű agyag sótartó.

A lelethez tartozik még egy 28 cm. hosszú szarvasagancs. Agancs-csontokat a munkások többet is találtak, de már annyira töredező és szétmálló állapotban, hogy elhajigálták.

Szeged, 1904 július. *Tömörkény István.*

VII. Kisléghi NAGY GYULA: LOVAS HALOMSÍROKRÓL TORONTÁLMEGYÉBEN. A Tiszát a Marossal összekötő Aranka egyik szakaszán, Nagy-Szentmiklós és Ó-Bessenyő között, hol a kanyargó ér a «nagyteremiai» uradalom Bukova nevű pusztája mellett vonúl tova, kerek szabályos halmocskák

észlelhetők, melyek Torontálmegyének ezen északnyugati sarkában létező számos — 5—10 méter magas — tumulusai mellett alig tünnek szembe.

Miután évek során át folytatott kutatásaim révén ezen nagyobbméretű, de majd kivétel nélkűl feldúlt és teljesen kirabolt halmokban csak annyit állapíthattam meg, hogy azok a napfényre került régi lócsontok és lókoponyák tanusága szerint mind lovas sírok, vagy legalább lovas sírok is voltak, — és ezen sikernek alig mondható eredmény, sajnos, valószínűvé teszi, hogy nagy halmaink túlnyomó része a legfontosabb kérdésekre már alig, vagy nem tud megfelelni és örökre elnémúlt: újabban a vidékünkön előfordúló legkisebb sirhantokra fordítom figyelmemet azon reményben, hogy ezek — mint alig látható pontok a síkon — a felettük elviharzott százados viszontagságok daczára, eredeti épségökben lesznek megnyithatók.

Bukova pusztán a szántóföldeken nagyszámban hullámvonalas cserepek találhatók, a mit kedvező előjelnek vettem.

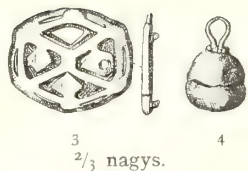
Az említettem halmocskákból eddig kettőt ástam meg, van összesen vagy tíz és mindkét ásatás sikerrel járt.

Az egyik halom (nevezem azt puszta-bukovai II-iknak) a «III—1» nevű táblán terűl el és mint tereprajzi pont a Spezialkarte Zone 21. Col. XXIII. lapján é. sz. 38° 11′ 40″, k. h. 46° 3′ 57″ alatt meg van jelölve. Magassága a fél métert nem éri el, alakja szabályos kúp, melynek legalsó kerülete cca 50 méter. A halmocska csúcspontjától délnyugatnak 2 méter távolságban, 25 cm. mélységben emberi csontváz került napfényre, sajnos, szétrombolt állapotban, mit az uradalom területén már 20 év óta működő gőzekének kellett tulajdonítanom. A koporsó nélküli csontváz fekvésének iránya még felismerhető volt: lábak délnyugaton, fej északkeleten, de ép csont alig akadt, a koponya elpusztúlt, csak némely töredéke árulta el annak kicsiny voltát. Miután a többi csontrészlet is megfelelő méreteket mutatott: női sírra következtettem. A csontváz fején alól a következő mellékletek kerültek elő: Kerek pityke bronzból, átmérője 17·5 mm., középütt 4·5 mm. átmérőjű kerek lyukkal, a sűrűn rovátkolt keskeny szélre 8 egymást érintő félkörvonal borúl olyképen, hogy a középlyuk körűl nyolczágú csillag képződik, a félkörvonalakon belűl egy-egy köröcske. Alján 2 lapos szögecs egy-egy 6 négyzetmm. nagyságú vékony lemezkét szorít a pitykéhez, közben finom fehér szövet maradványokkal; 7 darab (1. sz.); kerek bronzboglár 23 mm. átmérővel, széléből 5 mm. magas félköralakú fül áll ki, közepén dudor, ebből háromfelé kidomborodó levél (?) idom, alján 3 egyenként 9 mm. hosszú szögecs. A zöld rozsda nagyon megviselte (2. sz.); hatszegletes, vagy inkább ovális boglár bronzból (?), két legnagyobb átmérője 26 és 21 mm., kidomborodó hasított hurkástagú széléből két egymást keresztező domború sáv 2 szemközti rhombusra és háromszögre — összesen 4 mezőre — osztja a tért, egyegy háromágú levélhez (?) hasonló idommal, az egyik rhombus mező ki van törve,

2/3 nagys.
A II. HALOMSÍRBÓL.

egy háromszögön kerek lyuk van átütve. Alján 3 szögecsnek durványa maradt meg, 1 darab (3. sz.); 28 mm. hosszú sodronyos bronz fülönfüggő, két darabra törve; bronz gömbös csüngő füllel, kettétörve, átmérője 6 mm. (4. sz.); 47 mm. átmérőjű, cca 2·5 mm. vastag korong, melyben áttört munkájú stilizált állat (griff?) foglal helyet; 2 darab, az egyik kettétörött, bronz (?) — (5. sz.); vas árféle eszköz, melynek 10 cm.-nyi egész hosszából 3·7 cm. esik a nyélbe való farostos részére, legnagyobb szélessége — közvetlenűl a rostos rész fölött — 2 cm., kettétörve. Analogiája honfoglalás-kori női sírokból ismeretes; 32 darab fehér üveggyöngy, 1 kivételével, melynek alakja ferde hasáb, valamennyi többé-kevésbbé gömbalakú, némelyike dinnyeszerűen metszett, 8 darab duplagyöngy. Átmérőjük a furatra keresztirányban 4—7 mm.

2/3 nagys.

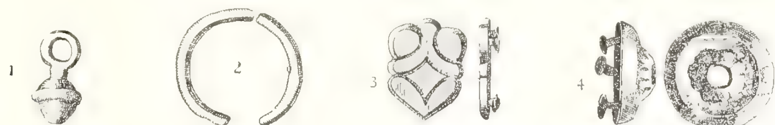

1/2 nagys.

A II. HALOMBÓL 3—5.

Hogy ezen mellékletek hol és miként voltak a sírban elhelyezve, a jelzett körülménynél fogva nem képezhette megfigyelés tárgyát. A halom csúcspontja alatt 1 méter mélységben rakásra hányt igen régi — elmeszesedett — és sáros felületű emberi csontok, ezek között egy fél alsó állkapocs, kerűltek elé, mely csontok nyilván arról tesznek tanúságot, hogy a felhordott halom jóval régibb keletű azon sírnál, melyet benne a gőzeke vasa megbolygatott.

A másik megásott halmocska (bukovai III.) az előbbitől északnyugatnak 150 méter távolságban — ugyanazon dűlőn terűl el, — sokkal kisebb annál, de ép oly szabályos alakkal bír. A talaj alig látható emelkedettségének ezen kúpos és szabatosan kerek volta vidékünkön mindig elég bizton jelzi a régi mesterséges sírhantot és ebben az esetben egy honfoglalás-kori lovas sír felfedezésére vezetett. A férfi teteme 50 cm. mélységben, ezúttal a halom kellő közepén feküdt a puszta földön, fejjel nyugaton, koporsónyomok nélkül; a koponya félig a jobb halántékon nyugodott, az egész test hanyatt kinyújtva. A csontváz bronz mellékletei ezek voltak: a bal fül táján kis füles csüngő tömör gömböcscsel (1. sz.); a jobb fül tájékán síma nyilt kerek átmetszetű karika (2. sz.); az öv helyén 6 darab paizsalakú boglár 2 × 1·5 cm. nagyságban (3. sz.);

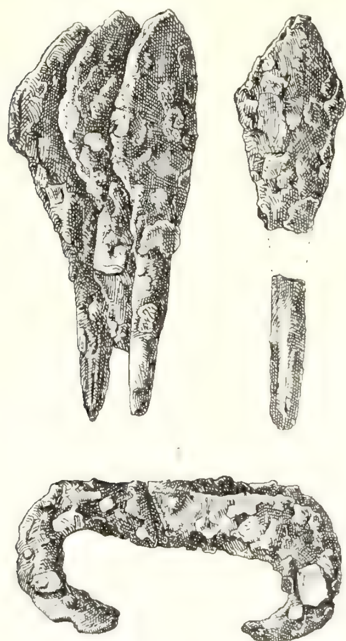

2/3 nagys.

A III. HALOMSÍRBÓL.

ugyanott 1 darab kerek boglár 2·3 cm. átmérővel (4. sz.); valamely vékony lemezű apró ékszernek (?) töredékei, melynek fekhelye ismeretlen. A jobb karon, annak egész hosszában a tegez volt letéve, melynek méreteit jól megállapíthattam: hosszúsága 80, szélessége mindvégig 9 cm.; felső végén, tehát a férfi vállcsuklója fölött 6 drb részint csomóba rozsdásodott kétszárnyú vas nyilcsúcs találtatott (5. sz.), — a mell közepén tüzelő szerszám: aczél-

kova (6. sz.). A lókoponya a férfi bal alsó lábszárán pihent úgy, hogy a metszőfogak csaknem érintették a férfi térdkalácsát. Az állatfej alatt 4 szár-, ugyanannyi csüd- és patacsont — szár- és csüdcsontok derékszögben hajlítva — és 2 hátsó térdkalács kerültek elé, illetve a patacsontokból csak 3 darab, a negyedik nem volt megtalálható, — továbbá kengyelvasak rozsdás töredékei. A lófő közvetlen közeléből 3 darab kerek, csipkézett szélű — 1—8 cm. hosszabb átmérővel bíró — bronzpityke (7. sz.), valószínűség szerint a szíjszerszámot díszítette, minek bizonyítékát képezheti egy zöld folt a ló homlokcsontján. A honfoglalás-kori sírokban észlelt azon szokást, mely ételt is tett a halott mellé, jelen esetben egy közvetlenül a férfi koponyája mögött talált 15 cm. hosszú, állati czombcsont jelezte. A kengyelvasról és tegezről még a következőket kell megjegyeznem: a kengyelvas (kettő) igen töredékesen és hiányosan — összesen 7 darabban és 2 apró töredékben — került ki úgy, hogy alakja csak nagyjából állapítható meg. A typus honfoglaláskori: lehajló talpának legnagyobb szélessége 3·8 cm., a szár inkább lapos mint kerek átmetszetű és lapos ívben kihajlik; nyak és fül hiányzanak.

6

1/2 nagys.

Legérdekesebbek a tegezre vonatkozó megfigyelések, melyek a következők: a tegez alsó végén pántolva volt, ezen pánt hajlásából következtetve a nyíltartó olyan — jeleztem méretű — lapos hengert képezett, melynek csak egyik — külső — oldala volt domború, a másik oldal az, mely viselés alkalmával a lovas testét közvetlenül érintette, kissé homorú felülettel bírt, hogy a testhez jobban hozzásímulhasson. A pánt teljesen meg van 7 darabban, hosszúsága 9, szélessége 1·3, vastagsága 0·2 cm., némely darabjának belső lapján még fenmaradt a kiugró lemezke, illetve szögecs, melynek segélyével a pánt a nyíltartó testéhez volt erősítve. A tegez említett formája mellett szól különösen annak felső végén talált vas zárólemez, mely csonkán került ki ugyan, de könnyen kiegészíthető és akkor teljesen összevág az alsó pánt hajlásával. Miután ezen zárólemez alját vastagon farostok töltik ki, egészen bizonyos, hogy a tegeznek fából való födője volt, melyet a lemez borított. Nemcsak a harczos hiúsága, hanem gyakorlati okok követelhették, hogy honszerző őseink a fényesre és élesre csiszolt vasnyilak, mint legfontosabb fegyverük épségére kiváló gondot fordítottak. A tegez formájára nézve ezen becses két vasrészlet méreteinek összehasonlításából kitünik ugyanis, hogy a lemez valamivel nagyobb felületet takart be, mint a mennyit az alsó pánt átfogott, vagyis a födő a tegez nyílására, mint valami hüvely lecsukható lévén, annak tartalmát az időjárás káros behatásától teljesen megóvta. A tegez

7

2/3 nagys.

maga is egészen, vagy nagyobbrészt faanyagból való volt, mert hossztengelyével párhuzamosan vas pántszalagok vonúltak (java részüket a rozsda teljesen felemésztette), aljukon farostokkal és szintén lemezes szögecsekkel bírók. Érdekes, hogy két ilyen hosszpánt darabnak megközelítőleg apró nyíl formája van. A 6. szám alatti tüzelő szerszámon kívűl még egy másik, kisebb tűzverő aczél is kerűlt ki a sírból, de ennek fekhelye ismeretlen, ezt itthon fedeztem fel a lelet tisztogatása alkalmával. Ugyancsak itthon hámoztam ki egy hosszúkás agyagrögből egy 6·8 cm. hosszú vastárgyat, mely a csontváz jobb válla mellett találtatott. Ezen tárgy teljesen körűl volt zárva az említettem rög által, minden rozsdafolytatás nélkűl kifelé, minélfogva az nem a «rész», hanem az «egész» benyomását tette rám. Rajta — de csak halvány nyomokban — ugyanazon finomszövésű ruha lenyomata észlelhető, mely a tegez zárólemezén tisztán látszik. Hogy ezen vastárgynak mi volt a rendeltetése, az — minden elővigyázat daczára — az ásatásnál nem volt felismerhető; valószínű mégis, hogy a tegeznek képezte kiegészítő részét és alakja csak véletlenűl emlékeztet egy kisebb «bakodi» fibulára.

Miután fenti sír csontlelete elég ép állapotban volt kiszedhető, azt a budapesti embertani múzeumnak küldöttem be. Az intézet igazgatója, dr. Török Aurél tanár úr volt szíves ezen csontvázról egy terjedelmes jelentést rendelkezésemre bocsátani.* — Puszta-Budovalla, 1904. jul. 20. *Kisléghi Nagy Gyula.*

VIII. MYSKOVSZKY VIKTOR: VÁRALJAI SZANISZLÓ PÜSPÖK MLÉKTÁBLÁJÁRÓL A SZEPESHELYI DÓMBAN. Magyarország egyházi műemlékei közt kiváló helyet foglal el a szepeshelyi székesegyház, mely keletkezése, tehát a XIII-dik század óta egészen 1776-dik évig, a szepesi püspökség megalapításáig, társas káptalani-prépostsági templom volt, a szepesi püspökség felállítása alkalmával pedig székesegyházi rangra emeltetett. Ezen dóm nemcsak építészeti, de gazdag félszerelése tekintetében is nevezetes műemlékünk; mert ezen műemléknél a román stílen kívül az átmeneti gót és a teljesen kifejlett csúcsíves stíl is méltóan van képviselve. Míg a dóm nyugati része két tornyával román stílű, addig a főhajója, valamint a szentélye az átmeneti stílt, a déli oldalán épült Zápolya kápolnája pedig a maga teljes építészeti szépségében kifejlett csúcsíves stílt képvisel. Azonkívül ezen egyházban a monumentális szobrászatot és középkori festőművészetet is kiváló műalkotások által képviselve látjuk. A szobrászati művek közt különösen megemlítendők nehány kiváló történeti alakjuk síremlékei és emléktáblái (Epitaphiumok).

Itt látjuk Zápolya István nádor és Imre testvérek művészies kidolgozású márvány sírlapjait, úgyszintén Hetesi Pethe Márton prépost, Várallyi Szaniszló püspök, továbbá Balogh Miklós és Sigray János szepesi prépostok érdekes síremlékeit, mely műemlékek tudományos és művészeti ismertetése egy külön monographiát méltán megérdemelnének.

Jelen alkalommal a szepesi dóm utolsó — 1885-dik évben történt — restaurációja alkalmával, a szentély falának alsó részén ismét napfényre került

* Kívánatos, hogy ez a beható ismertetés valamely természettudományi folyóiratban elenjék meg. A szerkesztőség.

Várallyi Szaniszló volt pécsi püspök és későbben szepesi prépost olasz renaissance stílű és művészi kivitelű *emléktábláját* — epitaphiumát — szándékom itt megismertetni. Ezen díszes emléktábla azelőtt egy kis oltárka által volt elfedve, s így e tábla lisenájának diszítménye volt csak részben látható, melyet én a dóm műkincseinek 1866-dik évben történt felvétele alkalmával észrevettem s lerajzoltam, már akkor gyanítván egy ephitaphium létezését.

Ezen síremlék Várallyai Szaniszló püspök emlékének van szentelve, ki a szomszédos Sárosmegyében fekvő Kis-Szeben szabad királyi városban született, a mint azt a tábla felirata is bizonyítja. Várallyai pécsi püspökké neveztetvén ki, székét még sem foglalhatta el, mivel a törökök Pécset 1543-ik évben elfoglalták. Későbben Várallyai, mintegy kárpótlásul, I. Ferdinánd által 1545-ben szepesi prépostta neveztetvén ki, ily minőségben Szepeshelyen, az 1548-dik évben bekövetkezett haláláig csak három évig működött. Ezen időben a vallási reformáczió a Szepességen is kezdett mindinkább terjedni. Szaniszló prépost mindent elkövetett ezen vallási mozgalom megszüntetésére és a béke helyreállítására, mely czélból tartományi zsinatot is hívott össze Szepeshelyen.

Ezen díszes emléktábla magassága 1·71 m., hosszúsága pedig 2·58 m. Anyaga finom szemcséjű kárpáti homokkő, melynek granuláczíója lehetségessé tette a féldomborművek és diszítmények finom, éles kidolgozását, mert felülete síma, akárcsak a márványé.

Ezen emléktábla felső, szépen tagozott (profilirozott) és merészen kiugró koronázó párkányzatának csatorna-lécze (símája vagy geizonja) akanthus-féle levelekkel diszített, melyeket lent egy hosszúkás és felváltva gömbölyű gyöngysor szegélyez be. A koronázó párkányzat alsó tagozata síma s diszítménynélküli lévén, attól hatással válik el a szokásos ökörszemek vagy tojás motivumával ékített támlécz (echinus) ; végre a koronázó párkányzat alsó szélét egy fonott szalagos diszítmény szegélyezi be, mely a renaissance stílű dekoraczióban még későbbi századokban is alkalmaztatott.

Az epitaphium belső mezejének felületét két keretelt feliratos tábla közt a Szaniszló püspöki czímere, féldomborműben van elhelyezve, úgy hogy az a tábla közepén áll. Ezen czímerpaizs két gyűrűn megerősített szalagon függ, melynek lebegő, fodros szalagjai a szögleteket festőileg töltik ki. A fodros szallag a kora olaszrenaissance stíl egyik jellemző motivuma.

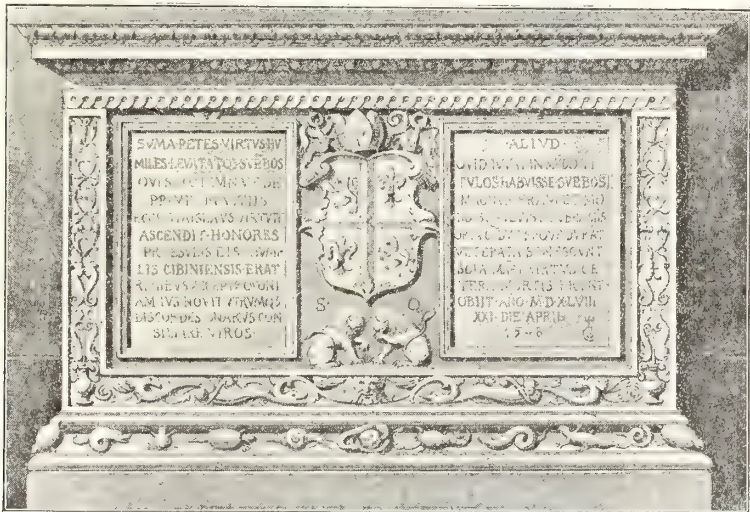
A czímer madárfejekkel és tekercsekkel szegélyezett paizsának tetején — a rendes sisakdísz helyett — egy püspöki süveg, püspöki bottal, pedummal van elhelyezve. A czímerpaizs négyelt mezején két-két jobbra ágaskodó oroszlán és két szépen stilizált liliom felváltva fordul elő. A czímerpaizs alatt pedig S. Q. (Stanislaus Quinque ecclesiensis) bevésve látható, ezen betük alatt pedig két ülő oroszlán van ábrázolva, melyek egyike mintegy a talpát nyalja.

A síremlékeknél az oroszlán rendesen a személyes bátorságot jelképezi, s hogy itt a két oroszlán nem tisztán diszítő szempontból alkalmazta a művész, az feltehető. A jobboldali (heraldice véve) táblán bevésett, s latin-iniczíál betükből álló, s több helyen összevont felirat e következő :

* Hradszky: A XXIV. szepesi város lelkészeinek szövetkezete.

SVM̄A PETĒS VIRTV9 HV-
MILES LEVAT ATQ3 SVP̄BOS,
QVI SE COT̄EMNV̄T DE
PRIMIT IN VITIIS
ECCE STAĪSLAVS VIRTVTE
ASCENDIT HONORES
PRAESVLIS ETSI HVMI-
LIS CIBINIENSIS ERAT.
REGIBVS ACCEPT9 QVONI-
AM IVS NOVIT VTRVMQ3
DISCORDES GNARVS CON-
SILIARI VIROS.

olvasandó :
Summa petens Virtus, hu-
miles levat, atque superbos,
Qui se contemnunt, de
primit in vitiis.
Ecce Stanislaus virtute,
ascendit honores
præsulis, etsi humi-
lis Cibiniensis erat
Regibus acceptus : quoni-
am jus novit utrumque
Discordes gnarus con-
siliari viros .

VÁRALJAI SZANISZLÓ PÜSPÖK EMLÉKTÁBLÁJA A SZEPESHELYI DÓMBAN.

A baloldali táblán pedig olvasható :

QVID IVVAT IN MV̄DO TI-
TVLOS HABVISSE SV̄PBOS,
MAGNVS ERAM ET MO-
DO SV̄ PVLVIS ET V̄BRA CĪIS,
ORTA CADV̄T SI QVE DVRĀT
VETERATA SENESCVNT
SOLA MAĒT VIRTVS CE-
TERA MORTIS ERVNT,
OBIIT AÑO M·D·XLVIII
XXI DIE APRIL
1548.

olvasandó :
Quid juvat in mundo ti-
tulos habuisse superbos,
Magnus eram, et mo-
do sum pulvis et umbra, cinis,
Orta cadunt, si quæ durant,
veterata senescunt ;
Sola manet virtus ; cæ-
tera mortis erunt,
Obiit Anno MDXLVIII
XXI die Aprilis.
1548.

Az emléktábla sarkán van a mester későbben ismertetendő művészi monogrammja.

Az emléktábla díszszegélyét alkotó függélyes oldal lisenáin egy virágedényből, vázából emelkedik, egy középtengely körül részarányosan, symetrikusan felfelé futó virág- és levéldiszítmény, delphinekkel ; a szegély alsó vízszintes mezejét pedig az olasz renaissance-stílt jellező diszítmények töltik ki, mely egy közép mascaronból indulva, gyümölcscsel telt bőség szarvukat és fantasztikus állatokat ábrázolnak. Az emlék lábazata egy merészen kiugró pálczatagokkal szegélyzett horony (Hohlkehle), melyben a halált s a mulandóságot jelképező s kígyókkal körültekert koponyán kívül skorpió, csiga, gyík, kígyó és béka alakjai naturalisztikus felfogással, természethűen vannak erős domborműben ábrázolva ; a horony két sarkán pedig teknősbékák elhelyezvék, gömbölyű testükkel a sarok élét mintegy maszkirozva és átmenetül szolgálván a két oldal horonya közt.

A horonyok ily diszítése a klassikus görög vagy római stílben nem fordul elő sehol, csak későbben a román, de különösen a csúcsíves stílben a horonyok vagy növényleveles diszítménynyel vagy pedig alakokkal voltak diszítve. Igy a renaissance stíl a horonyok ezen diszítését a csúcsíves stílből vette át ; ily alakokkal való diszítése a horonynak előfordul a bártfai városház koronázó párkányzatának mély horonyjában lévő alakzatoknál is, s valamint emléktáblánk horonyjának sarkait a teknősbékák maszkirozzák, így a bártfai városház sarkain átmenetül az angyalok által tartott *világteke* szolgál.*

Végre emléktáblánk egy alsó diszítmény nélküli lábazaton, plintuson áll, mely közvetlenül a szentély márványkövezetén nyugszik.

Általában véve emléktáblánk architekturája, valamint diszítményeinek jellege határozott florenczi olasz renaissance stílű, kidolgozása mesteri ; ezen mű tehát ügyes olasz mesternek alkotása.

S vajjon ki lehetett ezen mű mestere ? Egyelőre meg nem határozható ; szerencsére azonban a művész egy C és S betükből álló és egy háromágú szigonynyal koronázott monogrammját a második feliratos tábla alsó sarkában az 1548-dik évszám mellett bevéste. A monogramm így néz ki :

Emléktáblánk művésze valóban helyesebben tette volna, ha monogrammja helyett, vagy még jobban, monogrammja *mellett* megörökíti teljes nevét is. Mert így egy műtörténeti adattal gazdagabbak lettünk volna.

Miután pedig ezen emléktáblánk stílje és diszítményeinek jellege feltünően hasonlít az esztergomi Bakács-kápolna főoltárának, valamint nemkülönben a pesti plébánia-templom két pastophoriumának olasz renaissance stíljéhez, nem tévedünk, ha felteszszük, hogy Várallyai Szaniszló püspök ezen emléktábláját azon művészek egyikében kell keresnünk, kik akkoriban ott működtek.

A Mátyás királyunk által hazánkba behivott és itt foglalkoztatott olasz művészek számos műveivel találkozunk még hazánkban ; s bár hazánk felső

* Lásd : Bártfa középkori műemlékei czímű s a magy. tud. Akadémia által 1880-dik évben kiadott Monographiám II. kötetét.

vidékén a német renaissance terjedt el leginkább, mindazonáltal itt olasz mesterek művei is gyakran fordulnak elő.

Igy a *bártfai városház* építészeti műrészleteit — cum fenestris italicalibus — a mint Monografiámban is okmányok által kimutattam, olasz művészek és szobrászok működtek; továbbá a *nyirbátori templom* s kiváló műbecscsel bíró *egyházi székeit* is olasz mester készíté. Továbbá a sárosmegyei *Héthársi*, valamint Kis-Szebenben is *ragusai Vincze mester* alkotott, bár nem oly díszes, de mindenesetre a műtörténelemben számottevő s renaissance stilű műemlékeket.*

Akkoriban Szepesmegye is az esztergomi érseki egyházmegyéhez tartozván, igen valószinű, hogy az ott működő olasz művészek egyike készítette, nemcsak Várallyai emléktábláját, de a *rozsnyói dóm* renaissance stilű, nyugati portáléját is, melynek tympanonjában lévő czímerében ott díszlik Bakács Tamás esztergomi érsek és primás egy kereken ágaskodó kecskebaka. Lehet, hogy újabbkori levéltári búvárlatok alapján megtudjuk egyszer számos renaissance stilű műemlékünk, s így emléktáblánk művészének a nevét is, annyi azonban bizonyos, hogy emléktáblánk művészi monogrammjában egy Esztergomban is működő olasz mester neve lappang.

Kassa, 1904 november.

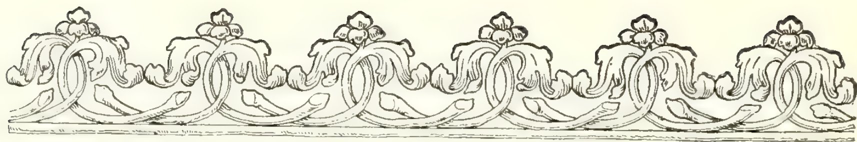
Myskovszky Viktor.

* Lásd: Arch. Értesítő (1887.) VII. 3. Raguzai Vincze mester építészeti műemléke Sárosmegyében czímű közleményemet.

RÓMAI AGYAGEDÉNY SZILAS-BALHÁSRÓL A N. MÚZEUMBAN.

(Lásd a 437. lapon.)

IRODALOM.

Archaeologische Parallelen aus dem Kaukasus und den unteren Donauländern. — Von Oberstabsarzt Dr. *Wilke* in Grimma. — Zeitschr. f. Ethnologie 1904. I.

Azon vonatkozások körül, melyek hazánk és a középtenger keleti partvidékének őskori műveltsége közötti összefüggésre mutatnak, már egész irodalom fejlődött ki. Alig vehetünk külföldi szakfolyóiratot kezünkbe a nélkül, hogy benne a két kultura összeköttetésének kérdésével foglalkozó tanúlmányokat, ez összeköttetés alapján felállított ethnologiai következtetéseket ne olvasnánk. Az érdeklődés, melyet e kérdés előidézett, egyelőre elvonta a figyelmet arról a másik útról, melyet annak idején a Kaukázus őskori fémművességének feltárása nyitott a præhistoriai kutatásnak. Pedig a most ismert adatok alapján még nem lehet teljesen kielégítő választ adni e bámulatos kultura felfedezése által támasztott kérdésekre. Az emlékek, a fémek feldolgozásában, hosszú idő alatt elsajátított gyakorlatról tanúskodnak és sehol semmi nyoma a fejlettség e magas fokát szükségképp megelőző fokozatos fejlődésnek. Azok a hasonlóságok, melyeket az egyes tárgyak más helyekről ismert hasonló eszközökhöz mutatnak, arra utalnak, hogy e fejlődési processus nem is itt ment végbe s hogy a Kaukázus műveltsége csupán kiágazása egy más nagy őskori kulturának, melynek központja az Ural hegységben keresendő, s mely Dél-Oroszország közvetítésével nyugot felé egész Erdélyig kihatott.

Már a fémműveltség keletkezésének korából fenmaradt leleteinkben oly jelentékeny számmal vannak az u. n. «uralaltáji» formák, hogy Hampel (Újabb tanúlmányok a rézkorról) fölteszi, hogy a turáni népek első áradata már e korban eljutott hazánk területére. Kutatóinkat, kik közül többen foglalkoztak ez összeköttetés kérdésével, bizonyára közelebbről érdekli az az összehasonlítás, mely alá Dr. Wilke a Zeitschrift für Ethnologie legutóbbi számában bronzeszközeinket és a kaukázusi bronzeszközöket vonta. Egyben-másban a magyarországi bronz-készlet közvetlen ismeretének hiánya miatt téved ugyan, de az általa ismert anyagból igen éles szemmel választotta ki az analógiákat s a legcsekélyebb részletekre kiterjedő figyelemmel kutatta ki azokat a szálakat, melyek a kaukázusi műveltséget a mi kulturánkhoz fűzik s innen ismét tovaágaznak.

Mielőtt a kaukázusi műveltség keletkezéséről az analógiák alapján föl-állított véleményével megismerkednénk, lássuk, melyek azok a typusok, melyekben annak a magyarországi őskori műveltséggel való rokonságát látja.

Fibulák. A jellemző kaukázusi fibula félkörben hajlott, közepe felé vastagodó kengyelből áll, egyik vége a tű bekapcsolására lemezzé van lapítva, másik

végén egyszeres tekercs közvetíti az átmenetet a tűhöz. Ez az a typus, melyet Virchow a kobani sírmezőben való tömeges előfordulása miatt «kobani fibulának» nevez s egyszersmind figyelmeztet arra, hogy egyszerűsége, kezdetlegessége mellett sem lehet ezt tekintenünk a fibula első typusának. Ezt sokkal inkább azokban a még egyszerűbb fibulákban kell keresnünk, melyek az aldunai vidékeken fordulnak elő. Ezek egyenletes vastagságú sodronyból vannak hajlítva s a kengyel hajlása a kobani példányokéhoz viszonyítva nyomottabb ívű. Egy, Velem-Szent-Vidről származó példány képviseli a két typus közt az átmenetet. Ez is egyenletes vastagságú sodronyból készült ugyan, de már félkörhajlású kengyele van. Az előző formákon kivül magát a kobani fibulát is föltaláljuk a Balkán félszigeten és nagyobb számban Olaszországban.

A «pápaszem spirálisok». A fibulákon kívűl az őskorban a ruházat összetartására még u. n. «pápaszem spirálisokat» is használtak, melyek egymással szemüveg módjára összekapcsolt két bronztekercsből állanak. Rendszerint párosával alkalmazták, úgy, hogy egyik példány hurokkal s a másik kampóval volt ellátva, mint a mai kapcsok, máskor két hurkos példányt fűztek össze fonállal vagy kettős kampóval. A Kaukázusban igen gyakoriak, Magyarországon már a rézkorban megjelennek, sőt Hampel szerint (Ujabb tanúlmányok a rézkorról) épen e kor jellemző formái közé tartoznak.

A gombok. Rendeltetésüknél fogva az előbbiekhez sorakoznak még a gombok, melyek főleg a lelvari sírmezőben, de más kaukázusi lelhelyen is elég gyakoriak. Alakjuk igen változatos, egy részükre azonban nyugaton hiányzanak az analógiák. Kölcsönös vonatkozásaik miatt két formát kell közülök kiemelnünk. Az első egyszerű, gömbszelvény idomú, belül üres, sima pityke, belső oldalán felvarrásra szolgáló füllel, illetve fülekkel ellátva. Nálunk, a tolcsvai leleten kívül, mely 392 darabot tartalmazott belőle, főleg Velem-Szent-Viden lép föl tömegesen. A másiknak, mely szintén többnyire gömbszelvény idomú, nincs füle, hanem e helyett a gomb belső oldalánál négy lábacska által összefüggő karika szolgál megerősítésére. Irodalmunkban «Keresztgombok» neve alatt ismeretesek (l. Darnay, Sümeg és vidéke régiségei). Bár rendeltetésük nincs még tisztázva, sőt az a körülmény, hogy legutóbb, a kis-kőszegi leletben kétségtelen lófelszerelési tárgyakkal fordult elő, inkább Rösler azon nézete mellett tanúskodik, hogy lószerszámdíszül szolgáltak.

Tűk. A Kaukázusnak úgy északi, mint déli sírmezőiben igen gyakori a tűknek sok oly változata, mely a dunai vidékeken is honos s azt a jelenséget észlelhetjük itt is, hogy a tű szára kard módjára meg van görbítve. Egyben azonban *a gombostűknél* eltérés észlelhető, mert míg nyugaton a tű fejét, legyen az korong vagy gomb alakú, többnyire igen erősen kiképezik, a Kaukázusban csak egy esetben s akkor is igen felső rétegben találtak ilyen nagy fejű tűket. «De nekem úgy tetszik» írja Wilke, «hogy a magyarországi bronztűk épen ebben a tekintetben meglehetős közel állanak a kaukázusiakhoz, mert a tű fejének terjedelme ott is bizonyos szűk határok közé szorul s gyakran, mint a hogy ezt a Kaukázusban is látjuk, csupán a tű fokának egy kis bunkószerű vastagodásában áll.» Gömbösfejű tűinkre teljességgel reá illik ez az észrevétel, de a mikor a tű felső végét korong fejezi be, ez nem ritkán igen nagy méretet

ölt. Pld. a kisterennei, andrásfalvi, ráczegresi, sárbogárdi, ráksi, marosvásárhelyi, szegedröszkei leletekről, továbbá tömegesen Sajó-Gömörről igen nagy korongos fejű tűket ismerünk, annyira, hogy régészeink eleinte orsóknak tartották e hatalmas ékszereket. További analógia gyanánt szolgálhatnak még az u. n. *fűzőtűk*, melyekből a Pilinyben, Velem-Szent-Viden, Sajó-Gömörön előfordult példányok a kaukázusiakhoz teljesen hasonlók. A tűk ezen fajtájából néha igen nagy méretű példányok ismeretesek s e miatt Virchow kétségbe is vonta, hogy tisztán gyakorlati czélra szolgáltak. Az általa felvetett kérdés magyarázatául az a föltevés keletkezett, hogy a fokukon áthúzott fonál segítségével mintegy fibulát helyettesíthettek. Hasonló magyarázatra adott alkalmat irodalmunkban a tűk egy másik neme, a mely úgy hazai leleteinken, mint a Kaukázusban egyaránt gyakori. Ezeknek a tűknek oldalt a szárukon fülök van. A fűző tűk és füles tűkhöz sorozhatjuk még a tűk azon faját is, melynek feje lemezzé van lapítva s kissé vissza hajlítva úgy, hogy szintén alkalmassá válik arra, hogy belé fonalat fűzzenek. E régiséget, mely a Kaukázusra igen jellemző, Velem-Szent-Viden kivül, hol tömegesen lépett föl, több hazai lelhelyről ismerjük. Továbbfejlődését azokban a dísztűkben kell keresnünk, melyeknél a tű fejét lapát-, háromszög-, rhombus-alakú, kerek vagy tojásdad lemez képezi. E «*lemezesfejű*» tűk Németországban is nagyon el voltak terjedve, úgy látszik azonban, hogy a kaukázusiak nem ezekhez, hanem a sokkal gyérebb számú magyarországi lemezes fejű tűkhöz állanak közelebb, legalább a lemezek formája erre mutat. A lemezesfejű tűk úgy látszik a bronzkor egy koraibb szakában léptek föl s későbbi változatuknál a lemezt egy áttört korong helyettesíti. A korong díszítési módja rendszerint a kerék alakú csüngőktől van kölcsönözve. Míg az említett csüngőket nagyobb számban ismerjük leleteinkből, sőt készítésükre szolgáló öntő minta is maradt fenn, maga a kerekes fejű tű igen ritka. Valamivel gyakoribb a dísztűk egy másik változata, melyet szintén ismerünk kaukázusi leletekből: az u. n. volutás fejü tű, mely fölül két, néha egy tekercsben végződik.

A gyűrűk úgy látszik nem gyakoriak a Kaukázusban, sőt egyes sírmezőkben, mint pld. a lelwariban egyáltalán nem is fordulnak elő. Az eddig ismert példányok vagy egyszerű nyilt karikák, vagy több hajlású tekercsek. Analógiáik egyáltalán nem hiányzanak az Alduna mentén. Még egy harmadik forma közös a két vidéken, melynél a karika kihajló végei egy-egy kis lapos tekercset képeznek. Ez a forma úgy Közép-Európában, mint itt is előfordul karpereczek alakjában is.

A *fülbevalóknak* egy formáját ismerjük a Kaukázusban, ez azokra a Magyaroszágon épen nem ritka őskori aranyékszerekre emlékeztet, melyeknek egykori, eddig ismeretlen rendeltetése oly sokféle magyarázatra adott alkalmat. Ellentétben a fülbevalókkal igen gyakoriak a karpereczek, közülök a következő formákat találjuk a dunai vidékekről származó leletekben is: 1. Vékonyabb, vagy vastagabb síma bronzsodronyból hajlított egyszerű nyilt karika. 2. Hasonló, de belső oldalán lapos, külsején domború sodronyból. 3. Hasonló, de belső oldalán domború, a külsőn bordázott. 4. Hasonló, de négyszögű átmetszetű sodronyból. 5. Vastag súlyos karpereczek, alakjuk az 1., 2. és 4. számú

változatokhoz hasonló, néha vésett diszítésüek, máskor simák. Morgan megállapította, hogy súlyuk rendszerint az assyriai sekel 1—8-szorosának felel meg. 6. Másfél hajlású spirálisok, kerek vagy négyszögű átmetszetű sodronyból. 7. Karikák kerek átmetszetű fonálból, külső oldalukon bogyókkal diszítve. 8. Lapos, széles, nyilt karikák, simák vagy kiemelkedő középgerinczczel, esetleg több párhuzamos pálczával tagolva. 9. Nyilt karika, végei kihajlók, egy-egy lapos spirálissal diszítve. 10. Hengeralakú u. n. karvédő tekercsek.

Nyakékekből egyetlen egy formát ismerünk a Kaukázusban, ez a forma nálunk a bronzkor legkorábbi szakaszára jellemző, egyszerű nyílt karika, melynek visszahajló végei gyűrűt képeznek.

A kaukázusiak ékszerkészletében nagy tömeggel szerepelnek a csüngődíszek, majd önállóan, majd a különböző dísztűkhöz fűzve egyaránt gyakoriak úgy az északi, mint a déli sírmezőkben. Formáik egy részt a helyi izlést tüntetik föl, másrészt vagy a skytha-szibériai, vagy az aldunai vidékre utalnak. Az utóbbiak, melyek bennünket közelebbről érdekelnek, «eredetileg egyszersmind valószinűleg symbolikus jelentőséggel is birtak». 1. Keresztalakuak előfordulnak az északi Balkán-államokban, Istriában, Hallstattban s ezenkívül a keresztalak nyugaton mint La Tène tűk feje is talál alkalmazást. 2. Kerékalakúak, alapformájuk a négyküllős kerék. 3. Fejsze alakúak Magyarországon s az északi Balkán-államokban, úgy is mint gombostűfejek. 4. Madáralakúak, leggyakrabban kacsát vagy fáczánt ábrázolnak, főleg az előbbit több hazai leletből ismerjük. 5. Csöngettyű alakú csüngők. 6. Átfúrt állati csontokat is találunk csüngőként alkalmazva.

Bronzcsövek. A Kaukázus e sajátságos diszítményeinek rendeltetése sokáig ismeretlen volt, mignem Morgannak sikerült egy lelet révén azt megmagyarázni. A leletben előfordult csövek egyikére kis tölcsérféle csüngő és állati csontok voltak fűzve. Tehát valószínüleg azonos rendeltetése volt azokkal a meglehetősen hasonló krajnai bronzcsövekkel, melyeknek végeire a Hallsatt kor ismert csörgő lemezkéi voltak reá füzve. E tárgyat egyetlen példány képviseli bronz készletünkben (Velemről), de nem lehetetlen, hogy a meglehetős gyakori kúpalakú csüngőcskék ilyenféle csörgők kiegészítésére szolgáltak. Az ékszerekkel kapcsolatban még a kis spirális csövecskékről kell megemlékeznünk, melyek a ruházat díszítésében többféle szolgálatot is tehettek, úgy ezek, mint a pipere czéljaira szolgáló kis bronz csiptetők teljesen hasonló formában fordulnak elő a két kultúrkörben, közös a borostyánkőből készült gyöngyök két formája is.

Fegyverek és eszközök. Észak-Németországtól Dalmátiáig több leletből s Magyarországról is ismerjük a kőfejszéknek egy sajátságos nemét, mely nincs átfúrva, hanem deréktájon mélyített hornyolással van ellátva a kettéhasított nyél számára. Ez a forma a Kaukázusban is otthonos. Mint további analógiák szolgálhatnak a csákány kalapácsok s a két élű csákányok, az előbbieknek a kaukázusiakhoz teljesen hasonló 66 példányáról emlékezik meg Hampel, az utóbbiaknál az élek elhelyezésében némi különbség észlelhető, de mindkét helyen felleljük azért a másik vidék jellemző formáját is. Különös súlyt helyez a szerző a sarló alakú kőfűrészek kölcsönös előfordulására is. A nyílcsúcsok

közül közösek a következő formák: *Kőből a)* egyszerű három élű szilánk; *b)* háromszög, illetve kihegyzett tojásidom alakú; *c)* hasonló, de elnyújtottabb alak; *d)* szárnyas; *e)* trapez alakú. *Fémből a)* egyszerű levél alakú fémlemez; *b)* tőrpenge alakú; *c)* levélalak erősen kiemelkedő gerinczczel, mely egyszersmind a köpü képzésére is szolgál; *d)* az előbbihez hasonló, de köpűjén kampóval ellátva. Ezt a formát, mely hazánk keleti vidékén, Erdélyben meglehetős gyakori, Hampel és Reinecke skyttha régiségeknek tartják, Wilke azonban jelentékenyen régibb időre véli visszavezethetni; *e)* tömör háromélű.

A tőröknek két változatát ismerjük a Kaukázusból, mindkettő olyan, mely Magyarországban is ismeretes forma már a rézeszközök között is. Az egyik egyszerű háromszög alakú penge, a másiknál a pengéhez keskeny nyéllemez féle is csatlakozik; Virchow még két formát soroz ide, melyeket azonban mások lándzsacsúcsoknak tartanak, ezek egyszerű fűzfalevél alakúak. Kardok egyáltalán igen ritkák, ha azonban azt tekintetbe vesszük, hogy az olasz terramarekban mily ritkán fordulnak elő, kevésbbé fog ez a körülmény meglepőnek tetszeni.

Az eszközök ezen elsorolt analógiáin kívül számos oly közös vonást észlelhetünk a leletek vizsgálatánál, mely a két kultura érintkezését kétségtelenné teszi. Első helyen áll e közös sajátságok között az ornamentika jellege. Leszámítva az állatalakoknak felületek diszítésénél való alkalmazását, mely a dunai vidékek korai ornamentikájában teljesen hiányzik, mind két helyen — több vagy kevesebb helyi elem belévegyítésével — ugyanazokat a motivumokat használták.

A dunai vidékek kedvelt geometriai dísze, állati ábrázolások befogadására kevésbbé alkalmas kisebb fölületek kitöltésében, nagyobb felületeknél pedig mint szegélydísz gyakori alkalmazást talál. Majd folytonos, majd pontok, vonalkák egymáshoz sorozásából képezett magános vagy többszörös vonalak egymást keresztezve, kisebb mezőket zárnak körül, melyek többnyire harántos vonalakkal vannak kitöltve. Gyakori a hár mszögek egymáshoz sorolása is. A körökből képezett dísz azonban, melylyel a Duna mentén oly gyakran találkozunk, igen ritka, hacsak a gyakoribb félkörös diszítést nem tekintjük egyik változata gyanánt. Felületek kitöltésére gyakran használnak egyedül álló spirálisokat, de a spirálisokból képezett tovafutó szalagdísz sokkal kedveltebb, ez azonban sohasem u. n. «álspirális». Az ornamentikával némi kapcsolatban vannak azok a «symbolikus jelek», melyek szintén közösek a két kulturában. Legelterjedtebb ezek közt a kereszt, láttuk, hogy előszeretettel alkalmazták csüngő dísz gyanánt, ezenkívül a legkülönbözőbb tárgyak diszítésében is jelentékeny szerep jut neki. Ellenben meglehetős ritka a 卍 alakú kereszt. Kivülök még a kettős volutáknak s az S alaknak tulajdonít Wilke symbolikus jelentőséget, bennök az összetekerődzött, illetve fölemelkedő kigyó alakját látja. Rájok vonatkozólag közli a véleményét Olhausennak, ki indogermán eredetünek tartja e jelvényeket s fejszéken való előfordulásukban pedig egyenesen Thor symbolumát sejti.

Érdekes sajátossága a kaukázusi őskori kulturának a mélyített zománcz, de még ez sem tekinthető kizárólagos tulajdona gyanánt. A zománcz technikát ugyanis Déloroszországon át egész Magyarország nyugoti határáig követ-

hetjük, de ez elszórt nyomoknál sokkal fontosabb az északi bronzok gyanta berakása, melyeknek technikája teljesen azonos, az eljárást megismerve csupán a gyantát kellett értékesebb anyaggal pótolni. Nem lehetetlen tehát, hogy ez az eljárás nyugotról jutott el a Kaukázusba.

Azok az eszmék, melyek a mind két vidéken otthonos kis szobrocskák alakítóit foglalkoztatták, néha igen hasonlók. Mindkét helyen ugyanazok a phallusos alakok szerepelnek, legmeglepőbb azonban minden esetre az az azonosság, melyet a rajzban is bemutatott két tifliszi szobrocska egy dániai s egy feldbergi szobrocskához mutat.

A technikai eljárásokban, a tárgyak formáiban, azok diszítésében s a készítésüknél használt vegyületekben is észlelhető párhuzamos jelenségekhez még a faj szerinti összetartozás valószinűsége is járul. Azok a méretek ugyanis, melyeket Virchow a kobani sírmezőből eredő koponyákról közölt, teljesen megfelelnek a Közép-Európában általánosan elterjedt árja typusnak. Mindez valószinűvé teszi, hogy a két kultura közt egykor szoros benső összefüggés állott fönn, vagy legalább is azt, hogy egy közös forrásból kellett eredniök. Ezt a közös forrást többen a mykenæi kulturában keresték s a származást akként magyarázták, hogy a Duna mellékére a Balkán félsziget közvetítésével, a Kaukázusba pedig Kis-Ázsián át hatott el a mykenæi kultura kisugárzása. Az újabb kutatások világánál azonban kizártnak kell tartanunk a kaukázusi kulturának a mykenæitől való közvetlen leszármazását, ugyanis eddig legalább úgy látszik, hogy Kis-Ázsiában hiányoznak azok a nyomok, melyeknek segélyével ily összeköttetés megmagyarázható lenne. Ha egyes analógiák miatt bizonyos kisebb mérvű befolyást nem is lehet tagadni, e befolyás is csak közvetve, ama többi formák kiséretében jutott el a Kaukázusba, melyeket a Fekete-tenger északi partja mentén a Duna torkolatáig, innen Közép-Európába s északra föl egészen Dániáig követhetünk.

Ha tehát az elmondottak alapján megállapítottnak tekintjük az összefüggést a Kaukázus és a dunai vidékek őskori kulturája közt, fölmerül az a kérdés, *melyik régibb közülök s melyikök járt elől a fémek ismeretében?*

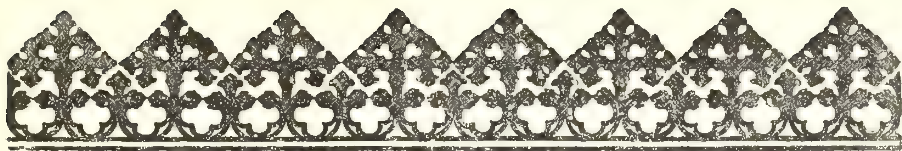
A Kaukázusban nem találunk kezdetleges kialakulásban levő formákat, csupán a használatra már teljesen alkalmas, céljuknak megfelelő eszközöket, ez a körülmény arra mutat, hogy a középeurópai kultura előzte meg a kaukázusit s nem ez szolgált mintául amannak. Az pedig, hogy a magyarországi bronzkor későbbi jellemző alakjai itt nem fordulnak elő, azt bizonyítja, ha ez az utóbbi tényleg a dunai vidékeken át kapta a kulturáját, «akkor ennek nagyon korai időben kellett történnie, a mikor a dunai vidékek is csak alig voltak túl a fém ismeretének kezdetén», teljesedése után pedig hosszú évszázadoknak kellett eltelni, mig a skythák közbeékelődése által megszakított összeköttetés ismét újra éledt.

Az út iránt tehát, melyen át az új műveltség a Kaukázusba eljutott, alig lehet kétség. Elég a fibula elterjedésére utalnunk, melynek Kis-Ázsiában eddig csak a kobaninál későbbi formáit, a Fekete-tenger északi partvidékén pedig az annak mintául szolgáló kezdetlegesebb alakjait találjuk. Ezenkívül a spirális dísz is ezt az utat mutatja s a Kaukázus déli oldalán fokozatosan gyérül. Ha

azonban azt teszszük fel, hogy ez uton békés kereskedés hozta ide a fémek ismeretét, nincs kielégítő válaszunk arra a kérdésre, mért nem észlelhető a Kaukázusban is, mint másutt egy bizonyos fokozatos fejlődés. «Csak egy, a fémek ismeretének teljes birtokában levő nép bevándorlásának föltételezése által lehet a kifejlett fémművesség e hirtelen, úgyszólván minden előzmény nélküli megjelenését kielégítően megmagyarázni».

E föltevésnek nagy valószínűséget ad az, hogy a Fekete-tenger északi partvidékén végre ment nagy népmozgalmakról Herodotos is megemlékezik. Azt irja ugyanis, hogy a kimeriek a skythák által ősi lakóhelyükből kiszorítva a Kaukázusra vetették magukat s innen a Fekete-tenger partja mentén délfelé huzódtak. Belck az assyr ékirások segélyével megkisértette a vándorlás korának meghatározását s annak befejeztét a K. e. IX. századra s a Kimeriek megjelenését a Kaukázusban 1050 tájára teszi. Ha azonban meggondoljuk, hogy ily messzemenő következményeket előidéző eseményeket, szükségképp hosszú időt igénylő nagy változásoknak kellett megelőzni K. e. 1400, vagy talán még előbbre kell tennünk a kimeriek kimozdulását hazájukból. Ez az időpont körülbelül összeesik a középeurópai fémkor kezdetével s így azokkal a nagy népmozgalmakkal, melyekhez az italok vándorlását is számíthatjuk. Valószinűleg egy közös oka volt mindezen mozgalmaknak. S az az ellentét is, mely Hampel idézett föltevése s ezen magyarázat között első tekintetre mutatkozik, csupán látszólagos. A skythák első törzsei ugyanis valószinűleg nem mint hódítók jelentek meg Európában, hanem maguk is, mint más népek által hazájukból kiszorított menekülők szivároghattak el a neolith kor végén egészen Erdélyig. Ott ugyanazon életkörülményeket lelve, mint a minők közt őshazájukban éltek, tovább fejlesztették az uralaltáji vidékről magukkal hozott fémművességet. Csak később indult meg az ázsiai népek nagyobb mérvű beözönlése, kimozdítva ősi szállásaikból keleti- és Közép-Európa lakóit. Az italok nyugot felé menekültek az áradat elől s megszállották a Pó völgyét, a görögök lehuzódtak a Balkán félszigetre, a Duna és Krim között lakó kimeri árják pedig, a kik az egyre erősödő nyomást kiállani nem birták, két irányban tértek ki, egy részök az Alduna mentére s a Balkán félsziget keleti oldalára költözött, más részök a Kaukázust lepte meg s ott folytatta az egykori szomszédaitól eltanúlt fémművességet.

E történelmi adatokkal is támogatott következtetéseknél, melyekben Wilke a kaukázusi őskori műveltség keletkezésének és összeköttetéseinek magyarázatát adja, sokkal közvetlenebb érdekkel bír ránk nézve az a párhuzam, mely az általa bemutatott analógiák sorozatából kitünik. Míg újabb felfedezések más magyarázatát adva a jelenségeknek megdönthetik a legvalószinűbb következtetéseket, a tárgyak ily nagy tömegének hasonlóságából kétségtelen bizonyossággal domborodik ki maga a rokonság ténye. Épen az által bir oly fontossággal ránk nézve ez a tanúlmány, mert szerzője az analógiákban oly alapot adott a további kutatásnak, hogy az az általa kijelölt irányban haladva meghozhatja a bizonyságot állításai mellett, esetleg a kulcsot a másféle megoldásra. Az általa felvetett kérdések felett napi rendre térni, a felvett fonalat újból elejteni azonban nem volna szabad. *M—n L—s.*

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi október hó 21-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes havi ülését. Jelen voltak: dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, Halaváts Gyula, dr. Réthy László, Kunvári Fülöp, dr. Mahler Ede, Nagy Géza és Szumrák Pál ig.-vál. tagok és 27 más hallgató. Elnökök távollétében az elnöklésre a választmány Szumrák Pált kéri föl.

Elnök az ülést megnyitván, elsőnek *Téglás Gábor* értekezett «a rómaiak és dákok első védelmi vonala az Aldunánál» czím alatt, majd *dr. Wellesz Gyula* ismertette a nagybitsei vár történelmi és műtörténeti jelentőségét. *Dr. Gerecze Péter* szólott hozzá e kérdéshez, fölemlítve, hogy a műemlékek országos bizottsága is foglalkozik e műemlékünk ügyével, megvizsgáltatta és felvételeket készíttetett arról. *Dr. Szendrei János* javaslatára a társulat dr. Wellesznek köszönetet szavaz ezen műemlék ügyében kifejtett tevékenységeért.

Végül *Gróh István* mutatta be a tótlaki templom középkori falképeit.

Titkár jelentése folyamán a társulat rendes tagjaiul megválasztattak *Teutsch Gyula Brassóból*, *Végh Kálmán Ároktő*, *Stöhr Géza Budapest*, *Rödiger Lajos Zombor*, *tolnavármegyei múzeum Szekszárd és Bátor Henrik Zombor*.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Finály Gábor* és *Kunvári Fülöp* vál. tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 29-én, kedden d. u. 5 órakor a Magy. Tud. Akadémia üléstermében tartotta utolsóelőtti rendes havi ülését. Jelen voltak báró Nyáry Jenő elnöklete alatt: báró Forster Gyula másodelnök, dr. Éber László, dr. Finály Gábor, dr. Gerecze Péter, dr. Gohl Ödön, Halaváts Gyula, Huszka József, Kunvári Fülöp, dr. Mahler Ede, dr. Nyáry Albert báró, dr. Réthy László, Semayer Vilibáld, Szumrák Pál ig. választmányi tagok, dr. Csánki Dezső, Sztehló Ottó és Supka Géza, valamint hat más hallgató.

Elnök az ülést megnyitván, első sorban az egész társulat nevében meleg hangon üdvözli a másodelnököt a bárói rangra való emeltetése alkalmából.

Az első értekezést *dr. Márton Lajos* tartotta. Párhuzam Magyarország és a Kaukázus őskori kulturája között czímen.

Ezután *dr. Szendrei János* titkár mutatta be és magyarázta Darnay Kálmán sümeghi múzeumának legújabb szerzeményeiből a szeghalmi ős- és népvándorláskori leleteket és ugyanő mutatta be II. Rákóczi Ferencz fejedelem

udvari orvosa *Langenthal Ambrus* konstantinápolyi sarkofágjának képét. A titkári jelentés folyamán megválasztattak a társulat rendes tagjaiul: *Selmecz- és Bélabánya sz. kir. város tanácsa*, *Balázs Béla* tanár és *Supka Géza* Budapestről. A pénztári kimutatás fölolvastatván tudomásul vétetett.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére *dr. Éber László* és *Huszka József* ig. választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A M. NEMZETI MÚZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY GYARAPODÁSA, 1904-ben.* Döröcske község területén (Somogy m.) az ú. n. Józsefhegyen lelt őskori csontkalapácsot ajándékozott Kohn Andor úr. — Tahi-Tótfaluból (Pest megye) származó kicsi őskori füles agyagbögrét ajándékozott Pap Istvánné szül. Somodi Erzsébet. — Csókáról (Torontál m.) származó szürke agyagú őskori edényt ajándékúl küldött Birovszky Mihály, Gubitza Kálmán közbenjárásával. — Kicsi lapos kővéső, hossza 5·1 cm., lelhelye Tata környéke (?); vétel. — Nyitra megyében az 1904-ik év nyarán Nagy Géza n. múzeumi kiküldött vezetése alatt, a n. múzeum költségén ásatás folyt, mely a Jeskofalusi halom északi sánczára, annak keleti sánczára és a halom közepére terjedt. Az eredmény az volt, hogy az alsó rétegben elvétve gyéren őskori maradványokra akadtak, míg a felszines leletek majdnem a jelen korig értek. Találtak különösen őskori cserepeket, csontokat s néhány apróbb bronztöredéket, a felső rétegekből valók egy középkori vaskulcs, vaskés, Anjoukori sarkantyú töredékei stb. A kosztolnafalvi halomban a keleti sánczon és a halom tetején is ástak és leltek edénytöredékeket, csonka bronztöredékeket és vastárgyat. — Rézcsákány keresztben álló pengékkel, hossza 24 cm.; találták Asszonyvásáron (Bihar m.). Vétel. — Állítólag a szombathelyi határból való csonka őskori rézcsákányt szereztünk vétel útján, melynek csupán vízszintes lapos karja van meg. — Őskori ékszer halavány aranyból, szívidomra egymás fölé hajló kétággal, súlya 6·92 gr., lelhelye Bodóvár (Abaúj-Torna m.), ajándék. — Állítólag Váczon lelt hasonló ékszert vétel útján szereztünk, súlya 13 gramm. — Állítólag Ér-Adonyban lelt őskori aranyékszert vétel útján szereztünk. Halavány aranypléhből való, mely gömbszelet-idomra domborodik, közepett dudor, mely körül hét pontos központi kör dudorodik, a legutolsó a külső szélén, mellette ritkábban álló kis bütykös pontok sorakoznak. A legalsó sávban egymással ellentett helyen két áttört lyuk van, mely a lemez erősítésére szolgált. — Hét darab őskori lánczszemet és egy aranypléhes kis kúpot szereztünk, állítólag gyulafejérvári leletből valók (lásd a 404. lapot) — Két aranytekercs, aranyhuzalból, hengerded idomú, három egész és két végén félhajlással, egyik vége lapított, a henger belső szélességi átmérője 2 cm., a két tekercs súlya 40 gramm. Lelhelyük Perecsen (Szilágy m.), vétel. — Borsodmegyei bronzlelet három darabját szereztük meg vétel útján: egy markolatos kardnak markolata felöli töredékét, egy keskeny tokos vésőt és egy csonka tűt, melynek feje lapos korong. — Kis-Kőszegről (Baranya megyében) szétdúlt őskori temetőből származó régiségeket

* 1903. deczember 16-ikától 1904. deczember végéig.

szerzett az intézet. Volt köztük: Két bronztű, egy karperecz s egy nyakperecz bronzból, egy agyagurna, két kisebb cserépedény és 14 darab különböző nagyságú agyagorsó. Vétel. — Állítólag Lovasberényből (Fejér m.) származó bronzkard csucsafelőli töredéke, egy más bronzkard három egymáshoz illő elhajlított darabja, egy babos karperecz hiányos példánya és egy más bronzkarperecz töredéke. Vétel. — Ebergényben (Zala m.) előkerült bronzleletből szereztünk egy tokos vésőt 61 darab bronztűt vagy ilyeneknek a töredékeit, egy lepényformájú bronzrögöt és egy rögből való töredéket. — Egy kis bronzkori cserépedényke két darabját szereztük Tápió-Szeléről (Pest m.), külsejét bütykök, központi félkörök és háromszögbe rakott vonalas idomok ékítik. — Lovasberényből származó keskeny tokos vésőt bronzból, vétel útján szereztünk. Hossza 16·2 cm. — Tata vidékéről származó bronzkori ékszerlelet vétel útján került a múzeumba. Van benne két 4 cm. átmérőjű bronzkorong, négy darab apró kup bronzpléhből, kis csüngő disz két félhold-idomra hajló ággal, egy 2·3 cm. átmérőjű csücskös bronzkorong és egy bronzpléhből való kihajló idomú karperecz három töredéke, a karperecz külső felületét vonalak és pontok ékítették. — Állítólag Szent-Endréről való egy 14 cm. hosszú fibula 8-as idomokra hajlított bronzsodronyból, mely korongos tekercscsel végződik. — (Vsd. ö. Bronzkor emlékei Magyarhonban I. köt. XLI. f. 2. sz.) — Hallstatt korabeli sirokból származó többnyire töredékes maradványokat szereztünk kereskedő útján. Legalább is két lózabla részei mellett vannak keresztforma kapcsoló tagok bronzból, kisebb kúp- és oszlopszerű bronzékítmények és bronzpléhgombok és egy jellemző idomú lapos balta, végül hozzájárulnak vaskarikák és egyéb vastárgyak. — Vaskori zabla egyik oldalrúdja bronzból, a rúd két vége gömbös, egy áttört háromszögű tagból kiindúló négyszögű fül szolgált a szíj erősítésére. Lelhelye Kis-Kajdács (Tolna m.) község határában az ú. n. koldusdülő. — Állítólag a veszprémmegyei Somlyóhegy tájáról való régiségeket vétel útján szereztünk: Egy bronzlándsa köpüje, a másik őskori vaslándsa, a harmadik hallstatti izlésű laposan kidúdorodó áttört oldalú bronzgomb, más alkalommal ugyancsak a Somlyóról való három őskori agyagorsót és egy lófogot ajándékúl hozott Wachsmann János. — Bronzbuzogány két sorban körülálló bütyökkel, állítólag Szombathely vidékéről; vétel. — Hajdu-Szoboszló város rendőrkapitányától hivatalos úton megváltott a n. múzeum az ottani ú. n. «Csatorna» szőlőskertben előkerült őskori aranyékszereket. Van köztük két meglehetősen ép karika sodronyból, két-két csónakforma kihajlással, melynek fölületét hosszában rakott pontozott sorok ékítik, kettő a szélén s egy a középső tengelyben; vége kampósan kihajlik, a másik háromszögű lemezzé szélesbül, melyet belé lehet kapcsolni. A karikák átlag 5 cm. átmérővel birtak, más karikákból három töredék maradt meg. — A Gyomán (Békés m.) fölásott lippai halomsírból sikerült néhány aranyékszert, gyűrűt, lemezes darabokat, boglárokat, úgyszintén egy bronztűt és egy fémtükör darabját a n. múzeum számára megmenteni. Úgy látszik, hogy a halomban gerendasír volt, mely a hazánkban eddig gyéren megfigyelt skytha sirok sorához tartozott. — La Tène izlésű vaskardot, mely állítólag Ó-Szőnyön került elé, vétel útján szereztünk. — Abonyból (Pest m.) származó La Tène izlésű bronzkarperecz két töredéke, két

kékes pasztagyöngy és fenőkő töredéke, Laczkó Veronika ajándéka. — Áttört művű korongszerű bronzfibula, kettő La Tène izlésű diszítéssel és egy hasonló izlésű áttört művű bronzlemez, mind állítólag Szombathely határából. Vétel. — Római bronzsúlyt ajándékozott Buzi János; idoma 14 lapú, súlya 5·6 gram, egyik lapján két bemélyített pont jelzi egykori súlyarányát, a súly talán két római fél sextulát képviselt; egy dimidia sextula Hultsch szerint 2·274 grammot nyom. — Állítólag a régi Bregetio területéről való római mécses ATIMETI bélyeggel és egy AVENTINIA bélyegű római csésze; vétel. — Római vasszög korongos fejjel, a korongból erősen kiszökő domború mellkép álarczos színészt ábrázol. Találták Tata közelében; vétel. — Aurelia Castorina csonka sírköve, találták Budakesziben; ajándékozta a község előljárósága. — Három római sírból való leletek, fölásta az intézet megbizásából dr. Mahler Ede Budakeszin a községi új temetőben, ott a hol az Aurelia Castorina féle sírtábla került elé. Az elsőben találtak sárgásbarna mázú kétfülű cserépkorsót. A másodikban egy zöldes mázú hasonló korsót és egy fületlen bögrét. A harmadikban egy T fibulát bronzból, sárga üveggyöngyöt kék foltokkal, négy IV. századi apró rézpénzt és két füles bögrét. — Budakeszin előkerült római sírleleteket vétel útján szereztünk meg. Volt köztük kancsó és csésze zöldes mázú agyagból, volt három bronzfibula és kilencz római bronzérem a IV. századból Kr. u. — Dunapenteléről származó római férfi-szobor fejét ábrázoló töredéket kőből, ajándékúl adta Krausz Joachim. Ugyancsak Dunapentelén a Holländer-féle szőlőben előfordúlt római sír maradványait vétel útján szereztünk. Van köztük 34 cm. hosszú széles pengéjű vaskés, bronzgyűrű, melybe tengeri lény és egy galy van belevésve és két négyszögű 8, illetőleg 4 cm. hosszú kőlap festékek és egyebek dörzsölésére. — Dunapenteléről való egy római emlékkő Antoninus pius korából, mely arról szól, hogy Capellianus helytartó alatt és Euprepes vezetése alatt hidakat épitettek Dunapentele táján. — A dunapentelei római telepről és sirjaiból származó több apró rómaikori régiséget szereztünk vétel útján. Kiemeljünk köztük hét darab áttört és csiszolt bronzpántot s egyéb végső La Téne izlésben formált dísztagot, van néhány bronzfibula, néhány bronzgomb, két körforma ólomszalag, 17 darab ostáblakő üvegből vagy csontból, kardhüvely végéről való bronzlemez, félkorongidomú csontlemez belévésett stilizált állati alakkal és belül üresen alakított kakasalak vörösre-égetett agyagból, melyben csörgető kavics van. — A szalki Dunamederben egy víz alatti római erőd maradványainak szétrobbantása és a Dunameder kotrása alkalmával a m. kir. folyammérnöki hivatal jelentése következtében a nemzeti múzeum megbizásából dr. Mahler Ede segédőr tizenhat római kőemlék töredéket és egy római téglát vett át a n. múzeum számára. Kilencz kövön még maradt néhány sor vagy betű a római föliratból. — Diszes rómaikori bronzkorong, alúl karikás füllel és két oldalt pántoslemezzel; a korong s a pántok külső látható fölületét ezüstlemezű berakott ékítmények diszítették, melyek részben még megvannak. Lelhelye Kis-Kőszeg (Bács-Bodrog m.). — Kis-Kőszegen (Baranya m.) római sirokat ástak föl, melyekből gyűjtő útján sikerült egyes régiségeket megmenteni. Van köztük A) sírból korongos bronzfibula, T fibula, három agyagedény, B) sírból bronzedény nyele, agyagcsésze és terra

sigillatatál hat töredéke, C) sírból T fibula, bronzgomb, két csonka bronzdiszítmény, vasstrigilis, vaskés, vaspálcza, és öt kopott bronzpénz, köztük egy Tiberius császártól. — Más alkalommal ismét szereztünk Kis-Kőszegről származó régiségeket, egyik négyágú bronzkorong, melynek fölületét berakott ezüst diszek ékítik, a másik kétrészű egymásbatolódó vaszár; sárkányt példázó bronzfül római korsóról való. — Ismét más alkalommal sikerült ugyanonnan római s egyéb régiségeket szerezni. Volt köztük csonkaszélű agyagbögre, füle letört, volt egy álarczos római homloktégla, egy görbített hátú római bronzfibula és más bronzfibula, mely harapófogót példáz, végül két bronzsodronyú karperecz egymásfölé nyúló s egymásra tekert karperecz. — Négy bronzkarpereczet szereztünk, mely állítólag egy apolloniai és egy dyrrhachiumi drachmával találtatott együtt Dálján (Verőcze m.); a karikák simák, az átmetszetük kerek, végeik egymásfölé nyúlnak. — Állítólag Szombathely vidékéről való egy zabla két oldalrúdja bronzból és egy kengyelidomú bronzgyűrű, melynek tojásdad idomú hosszúkás hajlásának két szélső pontján levált hiányzó tagok nyomai látszanak. Vétel. — Pannoniai lelhelyről állítólag Szombathelyről való huszonnégy apró római üvegedénykét, legtöbbnyire csöves nyakú palaczkocskákat vétel útján szereztünk kereskedőtől. — Szilas-Balháson (Veszprém m.) Kovács Ignácz és Németh József urak római sirokat ásván föl* az ott lelt tárgyakból egy vörös terra sigillataszerű tálat, egy csonka feketés-szürke tálat és egy ugyancsak oly szürkés-fekete tányért a n. múzeumnak ajándékoztak. A két tálnak ábráit idezárjuk (lásd a 425. lapon és a czímlapon). — Állítólag Szilről (Somogy m.) a kalvária mellől származó őskori sír tartalmát szereztük. Legérdekesebb egy csonka vaskard, hossza 45 cm., melynek ellenzője rövid s a markolata gyűrűvel végződik, mint a gávai kard** és vele járt nyolcz áttört művű bronzdísz, kapocs és pittyke ezüsttel bevont fölülettel, oly izlésű a milyen a romaisított Le Tène stilus korában dívott. — Tápió-Bicskén előkerült római kori sírleletet hivatalos úton szerzett meg az intézet. Volt benne két laposlemezű sárgarézkarperecz bevert körökkel díszítve, egy bronzfibula és 26 drb többfajta üveggyöngy. — Tiszaföldvárról való antik aranyékszert vétel útján szereztünk; idoma hengerded, a henger falán két sorban négyszög-áttörések sorakoznak, mindkét nyilását két-két rovátkolt sodrony szegélyezi. — Állítólag Tordáról származó néhány apróbb római régiséget vétel útján szereztünk. Vannak köztük: bronzgyűrű, melynek a fejét egykor üvegpaszta vagy kő ékítette, továbbá bronzkulcs gyűrűs vége, áttört díszű lemezke, továbbá duplatekercsű dísztag és egyéb kicsi bronzékítmények. — Két antik fülönfüggő aranyból, a vastag gyűrűcske egyik végén tompított hegyű koczka, állítólag Segesvárról; vétel. — Az újkécskei határban a bögi pusztán (Pest m.) előkerült egy régibb középkori sírlelet, melyből néhány tárgyat vétel útján szerzett meg a múzeum. Van két gömbös csüngőjű fülönfüggő aranyból, háromélű vasnyilcsúcs, egy másiknak a töredéke s egy kovakődarab. — Az abonyi, a régibb középkorból származó temető fölásását az intézet megbizásából dr. Márton

* Az ásatásról szóló jelentést lásd Arch. Ért. 1904. 246—248 l.
** V. ö. a honfoglal. kor hazai emlékei 619. l.

Lajos az 1904-ik évben is folytatta, fölásván hatvanhárom sírt, melyekről külön fog értekezni. — Dáljáról (Verőcze m.) XI. vagy XII. századi sirokból származó szerény ékszereket szereztünk vétel útján. Van köztük négy síma sodronyú karperecz, egy hajgyűrű, két újjgyűrű, egy nagyobb újjgyűrű külsején hosszában futó dúdorral és két hornyolattal — valamennyi bronzból. — Darázsról (Baranya m.) származó csiholó vasat és vaskést vétel útján szereztünk. — Mintegy fél kilót nyomó (0·586 gramm) Árpádkori ezüstékszereket szerzett a nemzeti múzeum a rikárdpusztai (Fejér m.) éremkincs kiséretében, az érmek a XII. századra utalnak. Az ékszerek többnyire hajgyűrűk, újjgyűrűk, sodrott és fonott lánczok. — Árpádkori ezüst gyűrűt vétel útján szereztünk: a korongos fej közepét ökörfej foglalja el, a körülötte bevésett betűk idoma és összefüggése még nincs megfejtve. — Jobbágyi község határában (Nógrád m.) dr. Herrmann Károly szőlejében Árpádkori temetőre bukkantak, melyből egy bronzkarpereczet, négy bronzgyűrűt és három finomabb bronzsodronyból való kis karikát (fülönfüggőt) ajándékozott a föld tulajdonosa a n. múzeumnak. — Árpádházi korbeli temető hét sírját ásatta föl Tápió-Szelén (Pest m.) a n. múzeum megbizásából dr. Márton Lajos múzeumi segédőr; a sirok tartalma igen szerény volt, voltak bennök sárga fémből készült gyűrűk, karpereczek és hajgyűrűk. Csupán az első számú sírból került elé egy félholdidomú csüngő ékszer és egy csörtető csüngő. A negyedik sírban feküdt I. Andrástól való két dénár, mely hozzávetőleg szolgálhat korhatározásra. — Ecséden (Heves m.) egy Árpádkori temetőből, mely szőlőültetésnek áldozatúl esett, megmentett Könyves Árpád ecsédi jegyző néhány tárgyat és a n. múzeumot ajándékozta meg velök. Legbecsesebb egy vaskard, mely majdnem épségben maradt meg. Azonkívül volt a leletben két karperecz három-három egymáskörül csavart bronzsodronyból, egy ép bronzfülönfüggő lecsüngő pléhgömbbel és más fülönfüggők részei meg apró fémtöredékek. — Puszta-Vasadon (Pest m.) lelt középkori XI—XII. századi sárga fémtálat vétel útján szereztünk. A bevésett vonalas ábrájú alakok mellett magyarázó fölíratok INVIDIA, IRA és IDIOTARI (Idolatria?) közepén koszorúban szárnyas félalak. A tál karimáján betűkre és szárnyakra emlékeztető bevésett vonaldiszek látszanak.* A tállal állítólag egy öblös edényt találtak, melynek hasát vízszintesen körülfutó hornyolatok ékítik. — Árpádkori feszület aranyozott bronzból, hossza 19·2 cm., találták Czegléden; vétel. — Aranyozott rézből való XV. századi kehely az angyali üdvözlet elejét ismétlő barátbetűs fölirattal a kupán. Hivatalos vétel útján szerezte meg az intézet a halábori ev. ref. egyháztól. — Sodronyzománczczal diszített XVI. századi ezüst helyhet és feszületet vétel útján szereztünk, mindkét tárgyról értekezett dr. Éber László e folyóirat 1904. évi folyamában ábrák kiséretében (97—105 l.) a két díszes egyházi szerrel együtt szereztünk egy XV. századi álló keresztet aranyozott rézből. Mind a három tárgy azelőtt felsővidéki templomban volt. — Egyházi függő ámpolna ezüstből 1768. évszámmal és a két alapító bevésett nevével. Vétel. — Vétel útján szereztünk egy XVI. századi talpas ezüstpoharat, melynek kihajló felső falát az öble körül finoman belévésett és aranyozott renaissance dísz

* Abráját lásd a 448 l. — Hasonló tálakról lásd a «Középkori fémtálak» czímű közleményt a 47—50. lapokon.

szegélyzi. A fenekébe egy utánzott (?) Zrinyi-tallér van beléeresztve. Egyik oldalán Zrinyi czímere, másik oldalán a hárfáját pengető Dávid király van rajta ábrázolva. Vétel. — Talpas ezüstpohár hengerded testű kihajló peremmel, szélét vésett díszű szalag köríti, alatta a régi tulajdonos neve és az évszám 1657. : 29 Mayi. — Két lakodalmi ezüstpohárkát szereztünk vétel útján. Mintegy 10 cm. a magasságuk, egyik férfit a másik nőt ábrázol XVII. századi öltönyben. Ugyancsak XVII. századi ezüstpoharat mesterjegygyel az alján és ugyancsak mesterjegyekkel biró ezüstpoharat a XVIII-ik század elejéről vétel útján szereztünk; mindkét darab állítólag Beszterczéből származik. — XVII. századi rubintos aranygyűrű; a fej oldallapjain zománcz maradványaival; vétel. — Ezüst hajtű, szablya pengéjét példázza, szélesebb végén kis gránátokkal és gyöngyökkel; az egykori tulajdonosnő neve bele van vésve PAL ERSEBET. — Czímeres gyűrű ezüstből, állítólag Szakcsról; vétel. — Kicsi bronzpecsétlő, barokk paizsban a czímer alatt az ismeretes három jobbra álló vadkanagyar, a paizs fölött F L betűk. — Ezüstpecsétlő, rajta M L betűk és két ágaskodó szembeálló oroszlán, mely első lábaival karikát tart mindkettő Gohl Ödön aj. — Szepesmegyei városok, testületek, intézetek és egyes családok pecsétlőinek lenyomatai pecsétlő viaszban, egészben 208 darab; ájándékozta dr. Gréb Bruno. — A nyiregyházai ágostai ev. egyház sárgaréz pecsétlője 1788-ból, két más czímeres vaspecsétlő és egy H C betűs újabbkori bronzgyűrű; vétel. — A devecseri kovácsok és szijgyártók czéhének 1821 évi pecsétlője magyar körirattal; vétel. — XVIII. századi sárgaréz pecsétlő czímerrel és R F betűkből álló monogrammal. — Vas pecsétlő rézlemezzel, rajta : Sigillum societatis Tartlianæ körirattal ; vétel. — Vas pecsétlő sárgaréz lemezzel a becskereki czipészek, szabók és borbélyok egyesületére vonatkozó czímerrel és körirattal; vétel. — A zirczi czipészek sárgarézből való németköriratú három pecsétlője az 1776-ik évből; vétel. — Székesfejérvári czéhek pecsétlőit vétel útján szereztük, egy magyar köriratú 1692-ből való a szűcsöké volt, egy másik ugyanazon évből származik és a vargák latinköriratú pecsétlője; ugyancsak a vargáktól van még két más pecsétlő, ezúttal magyar körirattal az 1839 évből. — Bronzpecsétlő a XVII-ik vagy XVIII-ik századból SIGILUM. A. EPPALIS. DOMINII. POSONIENSIS a pozsonyi érseki uradalom pecsétlője. Vétel — 1804-ik évi németföliratú czéhpecsétlő vasból; vétel. — Néhai Bay Géza hagyatékából két arany. zsebóra származott a múzeumra, egyiknek franczia föliratú művén Szendef M., a másiknak a művén német fölirat: Caspar Hagn in Pesth. — A boldogult Dömötör László-féle gyűjteményből szerzett a n. múzeum 13 állóórát, egy faliórát és három zsebórát; legtöbbje jó föntartású és hazai mester, hazai város jelzésével van ellátva. Köztük van egy 14 cm. magas aranyozott álló óra díszes állványon, hir szerint Petőfi Sándor hagyatékából. — Sárgarézóra hengerded foglalványban a XVIII. század elejéről Gohl Ödön ajándéka. — Kehlheimi kőből készült napóra, rajta domborúra kiedzett magyar idézet a 102-ik zsoltárból, valamint a tulajdonos Bóth Mihály czímere és 1773. évszám; vétel. — Állítólag Pápáról való teljes föntartású XVII. (?) századi fontsúlyt szereztünk a hüvelyben foglalt minden részletével ; felső lapját két oldalt szabadon álló figuralis idomok, haltestű emberek és sárkányfejű alakok ékítik. — Egykorú mérleg teljes

fölszereléssel, kampókkal és mérősúlylyal, ez utóbbin 1781 évszám és különböző egyéb jegyek, mesterjegy, hold és nap és K betű. — A munkácsi r. kath. hitközségtől megváltottuk azt a megrepedt harangot, melyet a fölirat tanúsága szerint Báthory Zsófia 1677-ben a munkácsi templom számára készíttetett. — Domborműves diszekkel ékes bronzmozsár, melynek peremén német körirat és évszám: LoF. GODT. VAN. AL. Ao. 1648. (Lob Gott von allen Anno 1648.) Vétel. — Két fölirat nélküli XVII. (?) századi bronzmozsár; vétel. — Panganéthez hasonló ismeretlen rendeltetésű vaseszköz, találták Budapesten a Virányos-úton; vétel. — Dunapenteéln a Duna medrében kotrás alkalmával leltek egy XVII. századi széles bárdlemezt, egy bronzpléhből trébelt edényt, alighanem török eredetűt és egy jócska ólomtömböt, mely valamely vastárgynak kőbe erősítését biztosította. A m. kir. folyammérnökség hivatalos küldeménye. — A budapesti Dunamederből kotrás alkalmával előkerült XVI—XVII. századi vaskulcsot ajándékozott Szőllősi Ferencz. — Keskenypengéjű nagyobb fajta vassarlót Fejérmegyéből szereztünk vétel útján, a két csúcs távolsága egymástól 47 cm.; hajlása eliptikus. — Ostyasütővas, melynek egyik lemezébe a husvéti bárány van bevésve, a másikába turbános török fej; vétel. — Hengerdedidomú födeles kancsó ónból, fölületén Szent-György legendájából a sárkány legyőzésének jelenetét ábrázolták. A fül csuklólába két oldalt az évszámot 16—84. a fül külső lapján hosszában a tulajdonos (?) nevét DIVÓ JÁNOS vésték be. A fülön két czímeres bélyeg van beverve, egyik talán Lőcse czímere, a kettős kereszt és mellette két ágáskodó oroszlán, a másik bélyeg talán a mesteré volt: csillagok között füles korsó. — Egy hajdan szinezett óntányért korsóval együtt szereztünk hivatalos úton a halábori ev. ref. egyházból; a sávot keret domborúan kiemelkedő virágfüzérre díszítették. — Vétel útján szereztünk egy óntányért és egy óntálat. A tányér 23 cm. átmérőjű, peremét vésett virágok, fenekét tádéi Judás alakja díszítik; a peremén R E betűk és 1751. évszám van beléütve, hátulján czímeres bélyeg a rózsával 1746. évszám mellett háromszor ismétlődik. A tálat a Szentháromság bevésett képe díszíti; hátulján czímeridomban a rózsa és I CS betűk. — 1651-ből való óntálat és 1745-ből származó ónkancsót vétel útján szereztünk; az utóbbi czéhes kancsó volt és bele vannak vésve az akkori czéhelőjárók nevei. Az erdélyi részekből származó húsz darab ónkorsóból és tálból álló gyűjteményt sikerült a múzeum számára megszerezni. A legrégibb példány 1541-ből való, a legújabb az 1857-ik évből származik. Legtöbbön mesterjegy vagy városi hitelesítőjegy látható és sokszor az évszám is rajta van. Rendszerint a felső és alsó szélét tagozott párkány díszíti, több példánynál igen finom a fül külső lapjának domborműves ékítése, sőt olykor a test külső fölületét bevésett ornamentek borítják. — Két óntányért egyik 1796-ból a másik 1809-ből mesterjegyekkel és két egykorú óngyertyatartót Erdélyből szereztünk. — A magyarókerekei (Kolozs m.) ev. ref. templom festett deszkamenyezetét szereztük meg a n. múzeum számára és a régiség osztály déli folyosóján alkalmaztuk. Készült a rajta olvasható magyar fölirat szerint 1746-ban. — Hivatalos úton kaptuk a m. kir. pénzügyminiszteriumtól azt a fizető asztalt, mely a belérakott fölirat tanúsága szerint 1630 óta, legutóbb a budapesti IX. ker. állam-

pénztárnál volt használatban, táblája négyszögű és közepét vörös márványtábla foglalja el. — Erdélyből származó puhafaszekrényt szereztünk vétel útján, fölületét festett díszítmények és ábrázolások ékítik, német nyelvű feliratok mellett, az évszám 1734. — Két tarkára festett XVIII. századi királyföldi kelengyés faláda és ugyancsak festményekkel borított két régi szekrényt vétel útján szereztünk. — 1724-ből való bábsütőmintát kemény fából vétel útján szereztünk; a bevésett ábra a napkeleti bölcsek hódolását tünteti föl. — Két bábsütő minta 1788-ból, egyiken a három napkeleti bölcs hódolata van belévésve, a másikon terem van ábrázolva, melyben férfi és nő társalog egymással; mindkettőn rajta vannak a készítő névbetűi C M és mesterjegye. Állítólag Szigetvárról valók; vétel. — Fejérmegyei eredetű bábsütőmintákat szereztünk, három fából való, egy keményre égetett agyagból; egyik mintán a három király hódolása van ábrázolva és rajta a készítő jelzése is megvan S. S. T. egy kisebb famintán virágcsokor, egy harmadikon rák van ábrázolva. Az agyagmintán a kétfejű sas van kimélyítve. Készítési koruk alig megyen túl a XVIII. századon. — Lukafáról (Zala m.) származó agyagmécsest és agyagból készült gyertyatartót ajándékozott dr. Éber László; mindkét tárgy zöldessárga ólommázzal van díszítve, ujabbkorinak látszik. — Budapesten egy Kecskeméti-utczai ház alapozása alkalmával széles nyílású cserépedényt találtak erős szélű dudorral, anyaga graphitos és tűzálló; nyilván fémolvasztására szolgált és dúdorán ugyanaz a rejtélyes keresztforma jegy látszik, a melyről legutóbb XVII. századi sopronyi cserépedények alkalmából értekezett Kugler Alajos.* — Tizennégy különböző idomú kályhacserepet (csempét), melyeknek az alakja részben még a középkorra utal, ajándékúl küldött Krauss Jakab Juliskaházáról (Bács-Bodrog m.) — XVIII. századi miseruhát a hozzávaló stolával és manipulussal vétel útján szereztünk. Kelméje sárgaszinű alapon aranynyal és több színnel van átszőve; alján czímersisak diszéről való madár és C E betűk vannak beléhimezve. — Aranyhimzésű XVIII. századi stolát ajándékozott László Fülöp. — Egyházi oltár díszítésére szolgált magyar himzés hossza 84 cm., szélessége 10 cm.; ugyancsak hasonló czélra szolgált 2·56 cm. hosszú és 22 cm. több színű magyar himzés, alighanem a XVII-ik századból; vétel. — A magyar történeti társulat a n. muzeumnak adta át örök őrizetűl azt az öt emléktárgyat, melyet dr. Szádeczky Lajos keleti útjáról magával hozott. Van köztük Karateperől (Bithynia) «Zrinyi Ilona faládájának» díszesen kifaragott homloktáblája; ablakrácsrészlet stuccoból II. Rákóczy Ferencz rodostói ebédlőjéből; téglaalakú betét ugyancsak Rákóczy rodostói ebédlőjéből 1701. évszámmal, ugyanonnan egy festett faldísz stucco és végül Bercsényi rodostói palotájából három deszkából álló festett menyezetrészlet.** — A kegyeleti tár ereklyéi sorát gyarapította Szabadhegyi György úr egy bottal, melyet Deák Ferencz faragott és az ajándékozó atyjának ajándékozott. — Erkel Ferencz hagyatékából származó öt emléktárgyat vétel útján szerzett meg a n. múzeum. Van köztük egy karnagyi vezénylő pálcza, melyet 1844-ben a Hunyady László opera előadásakor kapott; egy más karnagyi vezénylő pálcza,

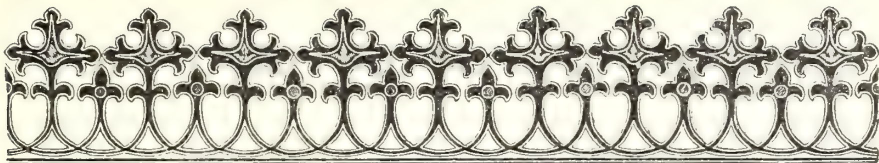
* Arch. Ért. 1901. 74—78. l.

** Ez emlékekről ábrák kiséretében értekezett dr. Szádeczky Lajos Századok XXXVIII. évf 611—629. l.

melyet 1865-ben Beethoven 9 simphoniája előadásakor adtak neki; egy asztaldísz, melyet 50 éves karnagyi jubileuma alkalmából 1888-ban a budapesti hangszerkészítőktől kapott, továbbá az 1878. évi névünnepe alkalmából neki a zeneakadémia tanárai és hallgatói által fölajánlott ezüstkoszorú és végül a hires Briotféle tál és korsó aranyozott bronzmásolata, melyet 1874-ben a nemzeti szinház személyzete a «Hunyadi László» 200-ik előadásakor neki fölajánlott. — Néhai Weszerle József, a hires magyar numismata mellképét ábrázoló aquarellt ajándékul kapott a n. múzeum a boldogult rokonától Weszerle György úrtól. — Aranylánczol, melyen Mária Terézia cseh királylyá való koronázása alkalmából vert arany emlékérem csüng; Mária Teréziától kapta Péchújfalusi Péchy Zsigmond alnádor. A család hozzájárulásával a n. múzeumnak ajándékozta özv. Péchy Lászlóné szül. Sele Etelka, Feszt Lajos úr közvetitésével. — Tajtékpipa gyűrüzött bőrből való szárral, a pipát apró türkiszek és piros kövek ékitik. Hering József hagyatékából ajándékozta Hering Anna. — Tajtékból való szivarszopókát borostyánvéggel, melyet állítólag Kmetty tábornok használt volt, adott ajándékúl özv. Szumrák Ernőné szül. Tabermann Irma. — Fuvola ébenfából és elefántcsontból, ezüst szereléssel, Pápai Lajos N.-Enyed jelzéssel; állítólag Vörösmarty Mihályé volt; vétel. — A Mária Dorottya-egyesület nevében özv. Herich Károlyné két emléktárgyat tett le a múzeumban, melyet Arany János használt; egyik a házisapkája, a másik dohányzacskója.

A hadtörténelmi gyüjtemény gyarapodása: Két hajító dárdát a régibb középkorból vétel útján szereztünk. — Dunapentelén a Dunából kikotort merovingkori kard, vétel. — Honfoglaláskori zabla, vétel. — Középkori nyilcsúcs és sarkantyú Temes-Rékásról Bercsényi Kálmán aj. — Két karolingi lándzsa, két árpádkori lándzsa és egy XVI. századi szablya a Csepelsziget környékéről, vétel. — X—XI. századi kard Ecsédről Könyves Kálmán aj. — Egy XVI. századi kardot vétel útján szereztünk. — Hasonkori szablya töredéke és nagykés Szalkról hivatalos szerzemény. — Vadászkés találták Szadán, vétel. — Vadászkés találták Abonyban, dr. Márton Lajos aj. — Vadászkés, vétel. — XVI. századi szablyatöredék, vétel. — XVII. századi kun nyereg és fölszerelése, vétel. — Egy XVII. századi vasdárda hátán fürészszel, vétel. — Két kengyel, zabla és bárd, vétel. — XVIII. századi sarkantyú Lichtneckert ajándéka. — A pallós, melylyel a magyar Jakobinusokat kivégezték, Kornberger Mihályné ajándéka. — Fringia és honvédkard Hamary Béla aj. — XVIII. századi kard és bicska Ghimesy Gyula aj. — Egy szurony vétel. — 1800. évi kard keresztvasa Kemény Ferencz. — XVIII. századi kantár, vétel. — 1848/49. évi honvédkard, vétel. — Ágyúgolyó Bruckner Mária aj. — XVIII. századi kis huszár alak kartonból kivágva, vétel. — A helyreállított visegrádi vár gipszmintája, vétel. — XVII. századi női ingváll, vétel. — Középkori szüzességi öv, Blum Sándor ajándéka.

Hpl.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGYHÁZI MŰKINCSEINK TÖRTÉNETÉHEZ. Az alább közlendő oklevél érdekes fényt vet egyházi műkincseink sorsára a XVI. században; mutatja az általános elszegényedést,[1] melyet a folytonos háborúk a törökökkel, vagy a kettős királyválasztás korában János és I. Ferdinánd királyaink egymás ellen vívott harczai idéztek elő. Az előbbitől a Szepesség ment volt ugyan, de annál kevésbbé a másiktól, főleg akkor, midőn Lőcse és Késmárk, anyagi érdekek miatt különben már régóta ellenfelek, — politikai pártállásuk miatt is szembenállottak egymással.[2] A kölcsönös határpusztítás vagyoni károsodással járt, mihez azután elemi csapások, különösen a tűzvészek [3] járultak. Nem lehet tehát csodálkoznunk Leibicz város felszólításán, melynek értelmében már nem használt egyházi edényeit el akarta adni, annál kevésbbé, mert Leibicz 1546 óta [4] Luther hitét követte.

Az oklevél [5] így szól [6]: «Nos senatus totaque communitas oppidi *Lubicza* in territorio Scepusiensi, subditi sereniss. majestatis regis Poloniæ, universis et singulis cuiuscunque status, conditionis, dignitatis aut eminentiæ fuerint, et ad quos præsentes nostræ literæ prevenerint, præsertim vobis reverendiss. et venerabilibus Dominis episcopis, præpositis et prælatis etc. post servitiorum et nostri commendationem salutem in Christo, et paratam complacendi voluntatem offerimus. Tenore præsentium significantes, qualiter jam annis quinque elapsis, universum fere oppidum nostrum igni cœlitus delapso conflagratum est, in qua conflagratione universam substantiam nostram vorax flamma absumsit adeo, ut reædificatione domorum et nostri in priorem statum restitutione, in tantam miseriam et paupertatem redacti simus, unde (nisi omnipotens Deus prosua erganos benigna voluntate opem tulerit) vix unquam emergere possimus. Insuper præter censum, quem sereniss. majestatis regis Poloniæ annuatim pendimus, multa gravamina et intollerabiles molestationes nobis

[1] L. erre vonatkozólag pl. Archæol. Értesítő 1902. 3. sz. Takács Sándortól Abstemius (Bornemisza) Pál püspök végrendelete cz. czikket.

[2] A Wagner, Bárdossy és Schmauck-féle Analectákban közölt okleveleken kívül l. a késmárki titkos levéltárban a Fasc. XXXIII. nr. 30., 31., 36, 37., 42., 43., 44., 45., 46., 50. stb. eddig kiadatlan okleveleket.

[3] Lőcse pl. 1550-ben csaknem teljesen leégett.

[4] V. ö. Sváby Frigyes: A Lengyelországnak elzálogosított XIII. szepesi város története. Lőcse, 1895. 143 l.

[5] Levéltári szám 24.

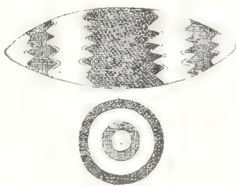
[6] A szöveget, melyet a kisérő sorokkal együtt előttünk ismeretlen kézből vettünk, dr. Pekár Károly tanár úr szíves volt Leibicon 1904 aug. 13-ikán az ott őrzött eredetivel összehasonlítani és néhány eltérését helyreigazítani. *A szerk.*

affatim cumulantur, ob sumptus et contributiones quotidianos, quæ non modo nos, verum etiam reliqua tredecim oppida attingunt, durante controversia, seu contentione inter nostrates (így!) ex 13 oppidis et eorundem vicinos exorta, non tam propter renovationem limitum superiori anno factum, quam propter concerptum et iam inveteratum adversus nos odium. Quæ contributiones, etsi nobis antea miserrimis hominibus, uti præmissum, gravissimum ac pene intolerabile onus est, tamen propter communem nostri conjunctionem ferendam, ad quod præstandum vires nostræ amplius non sufficiunt. Quare considerata primo præsentis temporis difficultate, deinde nostra gravissimo calamitate et ære alieno quo multis obstricti sumus, in animo perpenso, sublevamen aliquod nostræ miseriæ, cum consensu nostri totiusque communitatis, ex clenodiis ecclesiasticis, quorum usus in nostris ecclesiis iam nullus est, comparare censuimus et secrevimus. Ad quod negotium prudenter officiendum delegimus circumspectum dominum Jacobum Frikal ordinarium judicem nostrum et providos Johannem Polonum et Gregorium German concives nostros, præsentium exhibitores, quorum fidei et diligentiæ hæc clenodia seu vasa argentea, quæin præsentia habent, utpote duos calices argenteos deaureatos cumduabus patinis, duas ampullas, duo pacificalia deaurata, et crucem deauratam commisimus, data iisdem et concessa protestate hæc omnia vendendi pro justa et æqualiter competenti summa pecuniæ, in auxilium et sublevamen miserorum conferendæ. Quamobrem V. R. et V. D. summopere rogatas esse volumus, quo V. R. et V. D. supra nominatis nostris internunciis in omnibus hac in parte fidem adhibere, nec quicquam sinistre de ipsis suspicari, sed potius ipsos beniquo vultu complecti atque ipsorum negotia, sua munificentia promovere dignentur. Quod nos data commoda occasione V. R. et V. D. nostris servitiis compensare studebimus. In cuius rei firmius testimonium præsentes, consveto nostri oppidi signeto muniendum censuimus. Datis Lubiczæ 30 sie octobris. Anno Domini 1581. — P. H.

(Eredetije Leibitz v. levéltárában.)

Székely-Udvarhely, 1903 junius. *x.*

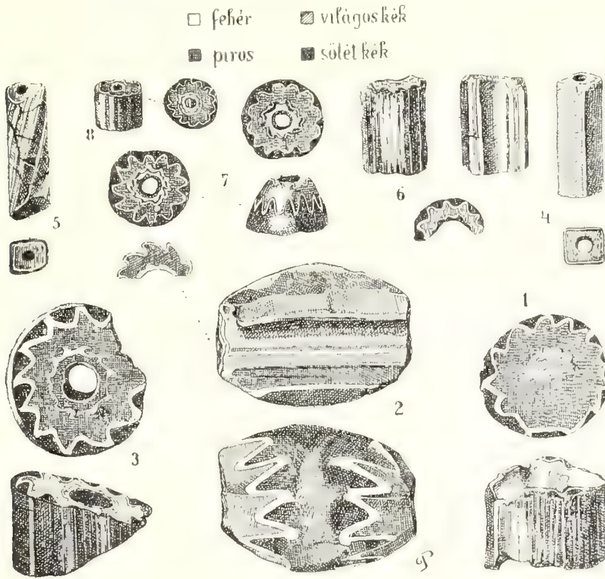
SZÍNES GYÖNGYÖK bizonyos fajtája iránt intézett hozzánk kérdést Bailo múzeumi igazgató úr Trevisoban. Közöljük az igazgató úr levelét és kérjük hazai múzeumaink őreit és egyéb szaktársainkat, hogy tapasztalásuk szerint adjanak neki hirt. Hozzáteszszük, hogy nekünk magunknak nincs tudomásunk arról, hogy hazánkban a régibb középkor temetőiben ily fajta gyöngyök előfordultak volna. Bailo szaktársunk levele így szól:

Clarissime Vir, cui salutem plurimam obsequentissimus dico, quemque rogo ut meæ questioni respondeas pro tuo commodo. In terrea defossione quadam permultas inveni arte compositas margaritas (itedice perle) quas barbaricas ad Gothorum in Italia degentium tempora pertinere crediderim. Vitreæ sunt; nonnullæ parvæ ut granum surgi turci, plures magnæ ad instar ovi columbi vel gallinae; perforatæ, tribus coloris uvatis, albi, rubei

celestis ; quarum extremitates ad cotem elaborate pulcherrimam oculis præferunt speciem; quo clariores sit descriptum exemplum hic addam in longitudine et in transversa sectione. Hæc quidem margaritas effingendi ars Muriano hodie quoque in usu est, verum meas barbarius, antiquas VI. seculi, credo. Hoc igitur te rogo ut cum poteris et qua tibi, melius lingua placeat vel itala, vel gallica, vel germana mihi notum facias utrum in celeberrimo isto quod millenii anno vidi Museo, vel alio quovis Hungariæ quod sciat, huiusmodi margaritæ e sepulcris erutæ extent parse vel plurime, præsentim in Pannonia inventæ. Quod si humaniter feceris, progratum feceris. Datum Trevisii Italia.

Prof. Aloysius Bailo.

A tisztelt tanár úr szíves volt utólag a n. múzeumnak nyolczfajta színes gyöngyöt küldeni ajándékba, melyeket oldalnézetben és átmetszetben szintén közlünk. Rajzainkban a négyféle színt külömböző módon jelöltük. *A szerk.*

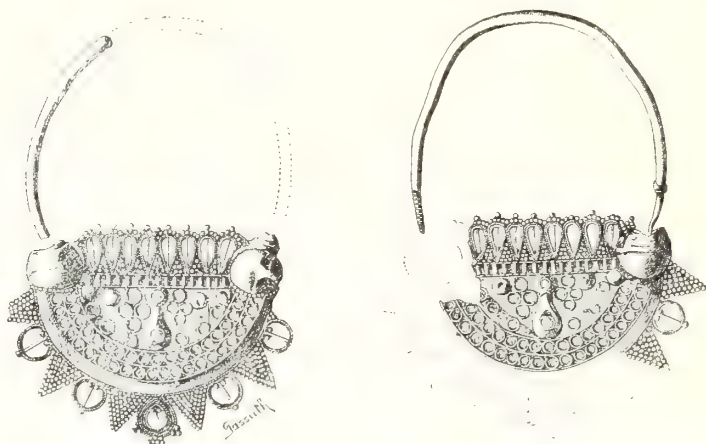
KASSAI KŐEDÉNY. Az 1804-ik évben szabadalmat nyert kassai kőedény-gyár alapítói Wirkner István, Henszlman Imre, Mohl József, Fedák János és Rumy Péter kassai polgárok voltak. A gyár igazgatója Piverotti Oszvald lett, a ki 1805-ben nyert Kassán polgárjogot, a mint az az úgynevezett polgárok könyvében fel van jegyezve: Osvaldus Piverotti fabricæ porcellaneæ director et oppido venetico Vinigo oriundus sat. Az alapítók és az igazgató nevének ismerete fejti meg előttünk a gyártmányaikon használt bélyeget, a melyre a készítés helyen kívül, azoknak kezdőbetüit alkalmazták:

Piverotti, talán a múlt század huszas éveiben, szintén állított fel Kassán kőedénygyárat. 1832-ben a gyár mint özvegyének tulajdona említtetik ; azonban 1843-ban ez már megszüntette működését. A gyár jegye: Kaschau P(iverotti.)

Piverotti hasonnevü fia, mint Kassa város téglavetőjének vezetője, 1847 augusztus hó 9-én meghalt. *K. L.*

KÉT CSONKA FÜLÖNFÜGGŐ halaványon aranyozott ezüstből ; a fülönfüggő fölül vékony félkörsodronyból áll, alul félkorongból ; ez a félkorongidomú lemez kihajló részével lefelé áll, felső, vízszintes vonalából áttört művű perem áll ki, melyet mindkét sarkon pléhgyöngy szegélyez. A sodronyos perem alatt fogsoros diszű szalag köti össze a két gyöngyöt és ugyancsak a két gyöngyből kiindul egy körszelvényű kidomborodó sáv, melyet két sorba helyezett apró sodronykörök diszítenek. A sáv és a fogsoros párkány közti téren közepett csöppidomot példázó pléhidom domborodik és jobbra-balra tőle kétkét apró üres pléhes félgömböcske ül, a mező hajló szélét követik apró sodro-

nyos köröcskék és a középső alaktól jobbra és balra hasonló sodronyos köröcskékből alakított egy-egy négyes csoport van. A lemez külső félkörű széléből hat háromszög áll ki, mely igen apró gömböcsökből alakul, a háromszögek között igen finom, rovátkolt sodronyból alakított egy-egy körgyűrű ül, mindegyik gyűrűben egy átló is, meg van az átló tövén két kis gömböcs és a hol az átló a kör másik szélét érinti, kívül egy gömböcs ül ; a közepett álló köridom két rovátkolt sodronyból áll és külsején három csoport gömböcs ül. Hasonló apró gömböcsök diszítik a legfelső áttört művű perem háromszögű közeit és háromszögbe rakva a perem felső széléből is kiemelkednek.

A lemez mindkét oldalán a diszítés ismétlődik. A két fülönfüggő a fönmaradt részletek után itélve egyforma volt, ábráikat idecsatoljuk. Őrzik a verseczi városi múzeumban. *h. j.*

GYÖNGYFŰZŐK ÉS HIMVARRÓK. Egyházi kincstárainkban elég nagy számmal őriznek skófiummal, aranynyal, ezüsttel ékesen kivarrott, gyöngyökkel fűzött papi öltözeteket, s a gyöngyös főkötők, pártaövek, fedelek és szoknyák sűrűn fordulnak elő XVI. és XVII. századbeli leltárainkban. E díszes ruházatok

mestereit a középkorban *gyöngyfűzőknek* (seyden- vagy perlhefter), később *varróknak*, *himvarróknak* (aurinector, acupictor, seydennäter) nevezték.[1] Kassai czéhükről 1692-ben van szó, a mikor az erszénygyártókkal egyesülten új szabályzatot nyertek.[2] A *gemmifrisores* középkori czéhét Budán magyarul szintén gyöngyfűzőknek nevezték, mert a gemma és a margarita szavak felváltva használtattak ekkor.[3]

Kassán 1463-ban Seidenhafter Gergely él; 1468-ban György seydenhafter polgárjogot nyert s 1477—1480. és 1484-ben a városi közgyűlésnek tagja; adóban 1 frtot fizetett; özvegye, Helena 1496-ban eladja házát 29 frton; 1497-ben is említik a városi jegyzőkönyvek, mint a *gyöngyfűző* özvegyét.

Jakab gyöngyfűző 1471-ben tűnik fel s 1/2 frt adót fizetett; *János* mester 1474—1487 közt említtetik.

1580-ban Kolozsvárra kerül Kassáról egy gyöngyfűző.[4] 1591-ben himvarró Katalin,[5] 1640-ben Lóding-csináló Jakab[6] említtetik. 1692-ben a varrók czéhmestere Mező István, a ki az erdélyi Aranyosszéknek Várfalva községéből származott el, s egy acupictor (goldsticker) 1791-ben is él Kassán. Munkájukon a magyaros motivumok is felélednek, mert a városi jegyzőkönyvben (1574) «ain ausgenethes *hungrisch* tüchlein»-ról van szó.

1533—1534 Brassóban él Perlhefter Zsigmond;[7] a beszterczebányai templom részére 1545-ben «acupictor quidam ex Olmutz» dolgozott.[8]

A XVI. század első felében Tárczay Borbála levelében anyjának, Tárczay Jánosnénak írja: «— küldje meg kegyelmed az adósságot az áros embernek és az gyöngyfűzőnek».[9]

1567-ben Nyilasy Bona, «ő felsége gyöngyfűzője Gyulafehérvárott»[10] s az előző évben András nevű inasával Egerben Mágóchy Gáspár egri főkapitány nejének művelt.[11]

A soproni gyöngyfűző 1625-ben Eszterházi Miklós nádor részére dolgozott.[12]

Kemény Lajos.

HAZAI PECSÉTMETSZŐK. A pecsétmetszés a legrégibb ismert, az 1529-ben kelt győri, magyar nyelvű ötvös-czéhszabályzat szerint is az ötvösmesterség körébe vágott s a remeklés egyik tárgya a helymes pecsét metszése volt. Károly Róbert király pecsétjét Sienai Péter ötvösmester véste; Pozsony városa 1439-ben Jost ötvösnek két pecsétnyomóra való ezüstért három arany

[1] Történelmi Tár. 1893. 164. l. — Führer durch die Schatzkammer des Kaiserhauses. Wien, 1901. 39. l. — Századok. 1874. 689. l.

[2] Archæologiai Értesítő. 1895. 282. l.

[3] «arma regalia de gemmis sea margaritis-consuta». Századok. 1903. 697. l.

[4] Városi levéltár. 3589/35. sz.

[5] 4268/82.

[6] Kassai róm. kath. anyakönyv.

[7] Arch. Ért. 1890. 388. l.

[8] Századok. 1874. 689. l.

[9] R. A. Néhány okmány Bártfa városa levéltárából. II. b.

[10] Kassa v. lt. 2842/67.

[11] Arch. Ért. 1895. 285. l.

[12] Történelmi Tár. 1901. évf. 373—374. l

forintot fizetett;* Bártfa pecsétjét Nicolaus von Olomucz, kézsmárki ötvös véste.** Azonban kivált a XVII. század óta, az armalista nemesség osztogatása idejében, a gyűrű-pecséteket rendesen ú. n. vásármívesek vésték s legtöbbje kontármunka. Kivételt képeztek ekkor is a sz. kir. városok, a hol a pecsétmetszés bár keveset jövedelmező, *szabados mesterség* volt. Erről szólanak Kassa város jegyzőkönyveinek következő helyei:

1622. 7. Septembris. Az váras pecsétit, melyet Sopronban metszettem, az nemes tanácsnak bemutattam és ez mai napon kezdtük el az pecsételést vele.

1628. 24. Februarii. Az pecsétmetsző suplikál: Mivelhogy mostan egyéb kereskedése nincsen az pecsétmetszésnél, az penig igen lassan folyik, azért engednék meg az lengyel aquavitát árultatni. Deliberatum: Nem lehet.

1628. 25. Maii. Pecsétmetsző *Hans Zwickel* suplikál, hogy engedné meg az nemes tanács, árulhatna az jó aquavitát, lám az nemes tanácsnak egy *pecsétet* is metszett. Deliberatum: ex gratia megengedik.

1629. Martius 15. Pecsétmetsző János suplikál, hogy ne engedjék ellene Pecsétmetsző *Dánielt* mívelni és békéltessék össze. Deliberatum: Nem tudja, mit kér, szabados mesterség az.

Kemény Lajos.

* Fejér, Codex diplomaticus. XI. 678. l.
** Magyar Kárpátegyesület Évkönyve. 1888. évf. 10. l.

KÖZÉPKORI BRONZTÁL PUSZTA-VASADRÓL (PEST M.) A N. MÚZEUMBAN.
Lásd a 438. lapon.)